

ASES
ACADEMY OF SCIENTIFIC AND
EDUCATIONAL STUDIES

III. INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

July 18-20, 2025

CONFERENCE BOOK

EDITOR: Dr. Maja Vizjak

ISBN: 978-625-96774-3-9

**III. INTERNATIONAL
MARMARA SCIENTIFIC RESEARCH
CONGRESS**

**JULY 18-20, 2025
ISTANBUL, TURKIYE**

EDITOR
Dr.Maja Vizjak

COPYRIGHT © 2024

BY ASES CONGRESS ORGANIZATION

PUBLISHING COMPANY LIMITED

ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUBLISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATIONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES PERMITTED BY COPYRIGHT LAW. ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS RULES.

ASES PUBLICATIONS – 2024©

LICANCE KEY: 2022/ 63715

10.08.2025

ISBN: 978-625-96774-3-9

CONGRESS ID

CONFERENCE TITLE

III. INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

DATE AND PLACE

JULY 18-20, 2025

ISTANBUL, TURKIYE

ORGANIZATION

ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES),

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Eğitim Fakültesi

Sayı : E-25988804-903.07-2500058153
Konu : Görevlendirme Talebi (Doç. Dr. Davut
SARITAŞ)

02.07.2025

İLGİLİ MAKAMA

İlgi : Doç. Dr. Davut SARITAŞ'ın 01.07.2025 tarihli ve 2500057933 sayılı dilekçesi.

İlgi dilekçe ile, Ases (Academy of Scientific and Educational Studies) tarafından düzenlenecek olan Kongrelerin Düzenleme Kurulu için, Yükseköğretim Genel Kurulunun 15.06.2023 tarihli ve 2023.10.183 sayılı kararı gereğince akademisyen temsilcisi olarak Doç. Dr. Davut SARITAŞ'ın görevlendirilmesi Dekanlığımızca uygun görülmüştür.

Bilgilerini ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Mustafa TAHİROĞLU
Eğitim Fakültesi Dekanı

Belge Doğrulama Kodu: F9P3CMD

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Takip Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/nevu-ebys>

Adres: 2000 EVLER MAH. ZÜBEYDE HANIM CAD. 50300 NEVŞEHİR

Telefon No: (0 384) 2281004

e-Posta: egitim@nevsehir.edu.tr

Kep Adresi: nevsehiruniversitesi@hs01.kep.tr

Faks No: (0 384) 2281040

İnternet Adresi: egitim.nevsehir.edu.tr

Bilgi için :

Kübra Gürbüz

Büro Personeli

Telefon No:

Direkt Hat:

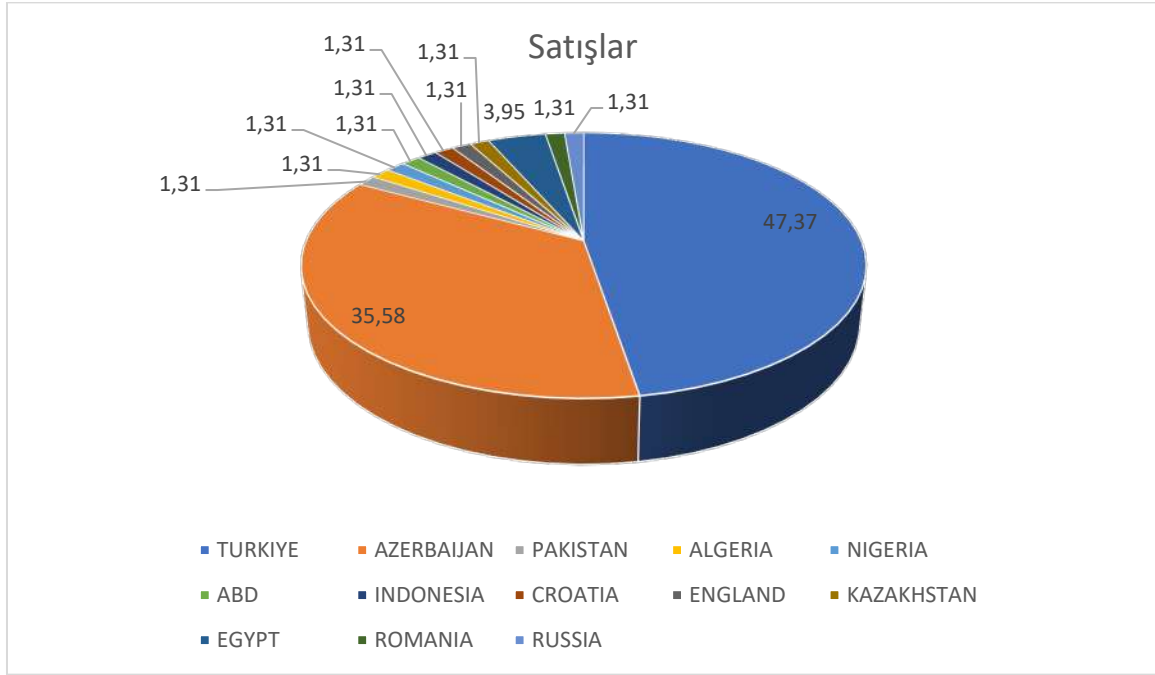
CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	36	47,37
AZERBAIJAN	27	35,58
PAKISTAN	1	1,31
ALGERIA	1	1,31
NIGERIA	1	1,31
ABD	1	1,31
INDONESIA	1	1,31
CROATIA	1	1,31
ENGLAND	1	1,31
KAZAKHSTAN	1	1,31
EGYPT	3	3,95
ROMANIA	1	1,31
RUSSIA	1	1,31
TOTAL	76	100%

**III. INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
JULY 18-20, 2025, ISTANBUL, TURKIYE**

CONFERENCE STATISTICS

REGULATORY COMMITTEE

Prof. Dr. BEKIR KOCADAS

ADIYAMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ELMAN QULIYEV

AZERBAIJAN STATE PEDAGOGYUNIVERSITY
(AZERBAIJAN)

Prof. Dr. MUSTAFA TALAS

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. B. Çağla GARIPAGAOGLU

BAHCESEHIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Doç. Dr. Davut SARITAS

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. Engin OZDEMIR

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. HICRAN OZLEM ILGIN

CANAKKALE EIGHTEEN MARCHUNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Hüseyin BOZ

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Koray CELENK

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. LOKMAN ZOR

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. SELMAN ABLAK

SIVAS REPUBLICUNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. AHMET CIHAN BULUNDU

ADIYAMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. MEHTAP KARACIL

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. SENAI YALCINKAYA

MARMARA UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. MAJA VIZJAK

FACULTY OF ECONOMICS AND TOURISM MIJO MIRKOVIC
(CROATIA)

Dr. ULKER BAHSIYEVA

AZERBAIJAN STATE PEDAGOGYUNIVERSITY

(AZERBAIJAN)

COORDINATOR

Merve YILMAZ

SCIENCE BOARD

Prof. Dr. BASAK HANEDAN

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. BOUMAZZOU IBRAHIM

UNIVERSITÉ IBN TOFAIL (MOROCCO)

Prof. Dr. CHEE-MING CHAN

UNIVERSITI TUN HUSSEIN ONN (MALAYSIA)

Prof. Dr. CHOUITAH

UNIVERSITY MUSTAPHA STANBOULI MASCARA (ALGERIA)

Prof. Dr. DUNDAR YENER

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH

MOHAMMED FIRST UNIVERSITY (MOROCCO)

Prof. Dr. HULYA CICEK

GAZIANTEP UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Ibodulla MIRZAYEV

SAMARKAND STATE NAMED SHARF RESHIDOVUNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Prof. Dr. Karim MIRZAEI

TABRIZ ISLAMIC ARTSUNIVERSITY (IRANIAN)

Prof. Dr. KAYA YILDIZ

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. KOSHERBAYEVA AIGERIM

ABAY KAZAKH NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Prof. Dr. LAMIAÂ EL MENZHI

UNIVERSITY ABDELMALEK ESSAADI (MOROCCO)

Prof. Dr. LEVENT GOKDEMIR

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MALKHAZI MIKABERIDZE

AKAKI TSERETELI STATE UNIVERSITY (GEORGIA)

Prof. Dr. MEHMET KAYGUSUZUOĞLU

HASAN KALYONCU UNIVERSITY (TURKIYE)

PROF. DR. M. MEZIYET ARI

ISTANBUL DEVELOPMENTUNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MORAKENG EDWARD KENNETH LEBAKA

ZULULAND UNIVERSITY (SOUTH AFRICA)

Prof. Dr. Nazira TASHPOLATOVA

UZBEKISTAN JOURNALISM AND MASS COMMUNICATIONUNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Prof. Dr. NURETTIN KONAR

HALIC UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. OULAID KAMACH

UNIVERSITY ABDELMALEK ESSAADI (MOROCCO)

Prof. Dr. RAHMANI ABDELHAI

MOULAY ISMAIL UNIVERSITY (MOROCCO)

Prof. Dr. RAUL DUARTE SALGUEIRAL GOMES CAMPILHO

ISEP UNIVERSITY (PORTEKIZ)

Prof. Dr. SACIDE VURAL

ISTANBUL DEVELOPMENTUNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SADETTIN SARI

SULEYMAN DEMIREL UNIVERSITY (TURKIYE)

PROF. DR. SELAHATTIN AVSAROGLU

NECMETTIN ERBAKAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SAHIN ORUC

YILDIZ TECHNICALUNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SIBEL KAHRAMAN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. Siham BABA AHMED

ABOU BEKR BELKAID TLEMCEN UNIVERSITY (ALGERIA)

Prof. Dr. SNEZANA BILIC

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. TARIK CAKAR

ISTANBUL DEVELOPMENTUNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. RAHMANI ABDELHAI

MOULAY ISMAIL UNIVERSITY (MOROCCO)

Prof. Dr. VALENTIN STOYANOV

TRAKIA UNIVERSITY (BULGARIA)

Prof. Dr. Yavuz TOPKAYA

HATAY MUSTAFA KEMAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. WILLIAM MOSIER

ISTANBUL DEVELOPMENTUNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AHMET KURTOĞLU

BANDIRMA SEPTEMBER SEVENTEENUNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AYSE SEZER

BILECIK SHEIKH EDEBALIUNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AYSEGUL TURK

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. CHINGIZ MAMEDOV

BAKU STATE UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. DIVYA VINAYACHANDRAN

SRM INSTITUTE OF SCIENCE AND TECHNOLOGY (INDIA)

Assoc. Prof. EBRU ONEM

SULEYMAN DEMIREL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ELZBIETA PATKOWSKA

UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES IN LUBLIN(POLAND)

Assoc. Prof. FATMA TUGCE SENBERBER DUMANLI

ISTANBUL NISANTASI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Fayruza H. GARİPOVA

BASHKIR INSTITUTE OF HUMAN SCIENCES(ROMANIA)

Assoc. Prof. HAYATI CAVUS

VAN CENTENNIALUNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. MENEKSE SEDEN TAPAN-BROUTIN

BURSA ULUDAG UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Lidiya ABUBAKIROVA M.

UNIVERSITY (ROMANIA)

Assoc. Prof. MERDACI SLIMANE

DJILLALI LIABES UNIVERSITY OF SIDI BEL ABBES (ALGERIA)

Assoc. Prof. MUHAMMAD JEHANGIR

ABDUL WALI KHAN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assoc. Prof. NIZAMULMULK GUNES

MARMARA UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Özgür EKEN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Sabah RAZI

UNIVERSITY OF BISKRA (ALGERIA)

Assoc. Prof. SARBU LAURA GABRIELA

ALEXANDRU IOAN CUZA UNIVERSITY OF IASI (ROMANIA)

Assoc. Prof. SELMAN ABLAK

CUMHURİYET UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. SEVILAY KAHRAMANOGLU YILDIZ

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Turan BASKONUS

BANDIRMA SEPTEMBER SEVENTEEN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. VICTORIA ROCACIUC

INSTITUTE OF CULTURAL HERITAGE (MOLDOVA)

Assoc. Prof. YUCEL DUMAN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. ALDEMIR MALVERIA DE OLIVERIA

UNIVERSITY CENTER FOR HIGHER EDUCATION OF AMAZONAS (BRAZIL)

Assist. Prof. AYSUN BEYDOLA

NEAR EAST UNIVERSITY (TURKISH REPUBLIC OF NORTHERN CYPRUS)

Assist Prof. DOSS PARIMALA

UNIVERSITY OF DELHI (INDIA)

Assist. Prof. FRANCISCO JAVIER PALACIOS-HIDALGO

UNIVERSITY OF CÓRDOBA (SPAIN)

Assist Prof. GAMZE AKKAYA

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. ISMAIL HAKKI TEKINER

ISTANBUL SABAHATTIN ZAIM UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. MAHBUBOR RAHMAN

BANGLADESH UNIVERSITY OF TEXTILES (BANGLADESH)

Assist. Prof. MELTEM YURTCU

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. Nuran MALTA-MUHAXHERI

PRISTINE UNIVERSITY (KOSOVA)

Assist Prof. OGUZ HAN OZTAY

VAN CENTENNIALUNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. OKTAY KIZKAPAN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELIUNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. RAJA MOHAMMAD LATIF

PRINCE MOHAMMAD BIN FAHD UNIVERSITY (SAUDI ARABIA)

Assist. Prof. SABIHA GOKCEN ZEYBEK

NEAR EAST UNIVERSITY (CYPRUS)

Assist. Prof. SUKRU AYDIN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. LE KHANH GIANG

UNIVERSITY OF TRANSPORT AND COMMUNICATION (VIETNAMESE)

Dr. MANKOUR MOHAMED

UNIVERSITY OF RELIZANE (ALGERIA)

Dr. NASEER AHMAD

INTERNATIONAL ISLAMIC UNIVERSITY (PAKISTAN)

Dr. SOOBIA SAEED

TAYLORS UNIVERSITY (MALAYSIA)

**III. INTERNATIONAL
MARMARA SCIENTIFIC RESEARCH
CONGRESS**

**JULY 18-20, 2025
ISTANBUL, TURKIYE**

**ONLINE
CONFERENCE PROGRAM**

III. INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
JULY 18-20, 2025, ISTANBUL, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

19.07.2025
SATURDAY / 10:00-12:30 (TÜRKİYE TIME)
SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR
Yrd. Doç.Dr. Guzal MASSADIKOVA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Hilal BOYRAZ Prof. Dr. Fulya ÖNER ARMAĞAN Assoc. Prof. Rıdvan KARABULUT	Kayseri Çetin Şen Bilim ve Sanat Merkezi Erciyes Üniversitesi Kayseri Üniversitesi	DİSİPLİNLER ARASI YAKLAŞIMLARLA UYGULANAN ETKİNLİKLERDE ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN BİLİŞSEL ÖĞRENME SÜRECİNİN İNCELENMESİ: DURUM ÇALIŞMASI ÖRNEĞİ
Aysha Sinan ADNAN Prof. Dr. MELİHA KÖSE	Gazi Üniversitesi	I. DÜNYA SAVAŞI KONUSUNDA YER ALAN KOMUTANLAR VE LİDERLER BAĞLAMINDA TÜRKİYE VE IRAK'TA OKUTULAN TARİH DERS KİTAPLARININ KARŞILAŞTIRILMASI
Güler GÖKTAŞ Uğur TÜRKMEN Prof. Dr. Emel Funda TÜRKMEN Assist. Prof. Filiz YILDIZ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Afyon Kocatepe Üniversitesi	PERSPECTIVES ON MUSIC THEORY AND SOLFEGGIO EDUCATION IN RELATION TO CHOIR TRAINING
Büşra BELENKÖYLÜ Assis. Prof. Yüksel ÇEKBAŞ	Pamukkale University	INTERDISCIPLINARY REFLECTIONS OF ASTRONOMY TEACHING: A QUALITATIVE STUDY ON THE PROCESS OF INTEGRATING ASTRONOMY-SCIENCE ACTIVITIES WITH THEIR RESPECTIVE SUBJECT AREAS BY PRE-SERVICE TEACHERS FROM DIFFERENT DISCIPLINES
Esmenur AKSOY	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	HİCİV ÜSTADI NEF'Î'NİN DÎVÂNINDA BULUNMAYAN GAZELLERİ
Umut Yakup OMAV	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	SENECA'NIN FELSEFESİNDE “DOĞAYA UYGUN YAŞAMA” VE “OİKEİOSİS” ÖĞRETİSİ
Prof. Dr. Kamil SARITAŞ Fatma Aslı ÜRAL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	YUNUS EMRE'DE EVRENSEL AHLAKIN İMKÂNI SORUN
Büşra KAYA Prof. Dr. Kamil SARITAŞ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	THE PHILOSOPHY OF LUST: THE EXAMPLE OF CLASSİCAL GREEK AND KINDİ
Yrd. Doç.Dr. Guzal MASSADIKOVA	Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Türk - Kazak Üniversitesi	SAHNE SANATINA UYGUN ÇOCUK KOSTÜM TASARIMLARININ GELİŞTİRİLMESİ

III. INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
JULY 18-20, 2025, ISTANBUL, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

19.07.2025
SATURDAY / 10:00-13:30 (TÜRKİYE TIME)

,SESSION: 1 HALL: 2 / MODERATOR
Assist. Prof. Serkan ŞEN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Serkan ŞEN	Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi	HIGH-DOSE RETINOIC ACID INDUCES AUTOPHAGY IN RETINAL PIGMENT EPITHELIAL CELLS
Şeyda DOĞANTAN Sevde HASANOĞLU Khumara Vagif Kızı Yasemin OYACI Prof. Dr. Sacide PEHLİVAN	Istanbul University	Analysis of the LCP1 rs7324845 Functional Gene Variant in Children with Familial Mediterranean Fever
Selma ÇELİK Assoc. Prof. Çiğdem GÜN KAKAŞCI	Süleyman Demirel University	A NEW SUPPORT IN INFERTILITY TREATMENT: WHAT DOES HYPNOTHERAPY OFFER
Lect. Harun GENÇOSMANOĞLU	Karabük University	CYRIAX'S TRANSVERSE FRICTION MASSAGE TECHNIQUES IN SOFT TISSUE LESIONS OF THE SHOULDER GIRDLE
Assis. Prof. Meryem UÇKAYA Assis. Prof. Fatih UÇKAYA	Alanya Alaaddin Keykubat University	INTERACTION OF ODORANT MOLECULES WITH NEUROTRANSMITTER RECEPTORS: MOLECULAR DOCKING AND ADMET ANALYSIS
Asst. Prof. Fatih UÇKAYA Asst. Prof. Meryem UÇKAYA	Alanya Alaaddin Keykubat University	INTERACTION OF ODORANT MOLECULES WITH OLFACTORY RECEPTORS: MOLECULAR DOCKING AND ADMET ANALYSIS
Dr. Çiğdem ŞAHİN	Akdeniz Üniversitesi	ATA YADIĞARI: OCAKLI İYİLEŞTİRİCİLERİN GÖZÜNDEN MODERN TIP YAKLAŞIMLARI
Seher SAÇIKARA Assoc. Prof. Çiğdem GÜN KAKAŞCI	Private Davraz Yaşam Hospital Süleyman Demirel University	NIPPLE PAIN DURING BREASTFEEDING AND SOLUTION SUGGESTIONS
Büşra BULDUK Prof. Dr. Halil EKŞİ Assist. Prof. İbrahim Halil DEMİR	Marmara Üniversitesi Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	ADAPTATION OF THE STATUS IMPORTANCE SCALE TO TURKISH CULTURE: A VALIDITY AND RELIABILITY STUDY
İrem KAYMAKÇI Prof. Dr. Halil EKŞİ Assist. Prof. İbrahim Halil DEMİR	Marmara Üniversitesi Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	ADAPTATION OF THE BRIEF SCALE OF EXISTENTIAL LONELINESS TO TURKISH CULTURE: A VALIDITY AND RELIABILITY STUDY
Dr. Meltem TÜRKER Assoc. Prof. Ferhat BAHÇECİ	Fırat Üniversitesi	A TRIP TO THE 'HARPUR MUSIC' MUSEUM AS AN OUT-OF-SCHOOL LEARNING ENVIRONMENT: A CASE STUDY

III. INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
JULY 18-20, 2025, ISTANBUL, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

19.07.2025
SATURDAY / 10:00-12:30 (TÜRKİYE TIME)
SESSION: 1 HALL: 3 / MODERATOR
Assist. Prof. Özge UÇAR

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Derya AYHAN Assist. Prof. Eylem Gülce ÇOKER Lect. Dr. Uğur OFLAZ	İstanbul Aydın Üniversitesi Fırat Üniversitesi	DOSIMETRIC EVALUATION OF ARC SELECTION IN VOLUMETRIC MODULATED ARC THERAPY (VMAT) FOR LEFT-SIDED BREAST CANCER RADIOTHERAPY
Enes VARIYENLİ Prof. Dr. Neşe AKDAĞ	Yıldız Technical University	ACOUSTIC COMFORT IN THE ADAPTIVE REUSE OF HISTORIC BUILDINGS: RAMI LIBRARY
Dr. Öğr. Üyesi Müfide NARLI Bedia Duru ÖZMEN	Çukurova Üniversitesi	GÜNEŞ PANELİ ÜRETİM SÜRECİNDE KRİTİK KALİTE PROBLEMLERİNİN TESPİTİ VE KÖK NEDENLERİNE YÖNELİK SİSTEMATİK BİR YAKLAŞIM
Lect. Mehmet Ali ASLAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	AN APPLICATION PROPOSAL FOR CITY CENTERS TOWARDS A SUSTAINABLE URBAN ENVIRONMENT APPROACH: THEME PARKS
Özcan KOCAKARIN Assoc. Prof. Okan ERKEN	Çanakkale Onsekiz Mart University	THE EFFECT OF DRIP AND FURROW IRRIGATION METHODS ON IRRIGATION EFFICIENCY IN DIFFERENT VEGETABLE SPECIES UNDER MUĞLA CONDITIONS
Assist. Prof. Özge UÇAR	Siirt Üniversitesi	LOW-CARBON FOOTPRINT PULSE PRODUCTION: FIELD PRACTICES AND LIFE CYCLE ASSESSMENT (LCA) APPROACHES
Aynur BİLMEZ ÖZÇINAR	Siirt Üniversitesi	OILSEED CROPS AND BIOENERGY

III. INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
JULY 18-20, 2025, ISTANBUL, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

19.07.2025
SATURDAY / 10:00-12:30 (TÜRKİYE TIME)
SESSION: 1HALL: 4 / MODERATOR
Prof. Dr. Ananda Majumdar

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Senem KUŞ Assoc. Prof. Mahpeyker YÖNSEL	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi	THE FIGURE OF DON QUIXOTE IN TURKISH ART: ALLEGORY, REPRESENTATION AND INTERDISCIPLINARY INTERPRETATION
Doğu Can HEKİMOĞLU Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	ON UNKNOWN WORKS OF AHMET SAMİM BİLGİN
Büşra DÜZGÜN BAY Doç. Dr. Halil KORKMAZ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS UNSURLARININ TURİSTİK ÜRÜN OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ: ÇANAKKALE SERAMİĞİ ÖRNEĞİ
EYÜP İBRAHİM ATABAY	St. Petersburg Devlet Üniversitesi	TÜRKİYE-AZERBAYCAN ARASINDAKİ ASKERİ İŞBİRLİĞİNİN GÜNEY KAFKASYA GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ
Assoc. Prof. Naseem AKHTER	Shaheed Benazir Bhutto Women University	Breaking Barriers: Women and Leadership in the Islamic Era
RAMİN ƏMRAHOV		TÜRKİYƏDƏ PEŞƏ TƏHSİLİ TƏLİMİ: MİMAR SİNAN MESLEKİ VE TEKNİK ANADOLU LİSESİNDƏ TƏCRÜBƏ
Nazilə QARDASBƏYOVA	Nakhchivan State University	ZAKIR BAGIROV'S LIFE AND CREATIVE PATH
Filip ŠKILJAN Maja VIZJAK	Institute for research migration	ANALYSIS OF BUSINESS ACTIVITIES OF THE ALBANIAN NATIONAL MINORITY IN MAJOR CROATIAN CITIES
Prof. Dr. Ananda Majumdar	Harvard University	Devotion And Disability: The Impact of Christ's Suffering on Medieval Attitudes Toward Individuals with Impairments

III. INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
JULY 18-20, 2025, ISTANBUL, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

19.07.2025
SATURDAY / 10:00-12:30 (TÜRKİYE TIME)
SESSION: 1 HALL: 5/ MODERATOR
Dr. ULKER BAHSIYEVA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. ULKER BAHSIYEVA	Azerbaijan State Pedagogical University	A SCIENTIFIC-CRITICAL APPROACH TO THE EPISTLE "KITABI-DEDE GORGUD"
Dr. Şəhla SÜLEYMANOVA	Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu	ÖĞRENCİLERİN SANATSAL YARATICILIK BECERİLERİNİN GELİŞİMİNDE MOTİVASYONUN ROLÜ
Abdullayeva Gültəkin Atəş qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	THE IMPORTANCE OF POEMS IN THE DEVELOPMENT OF PUPILS' AESTHETIC TASTE
Lale MUSAYEVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	ORGANIZATION AND METHODOLOGICAL FEATURES OF AZERBAIJAN LANGUAGE LESSONS IN VIRTUAL CLASSROOMS
Assoc. Prof. Fəridə Səfəraliyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ NITQ INKIŞAFININ TƏDRISI
Narmin Mehdiyeva	Azerbaijan State Pedagogical University	KHAZAR LANGUAGE: KARAIM LANGUAGE
Mehdiyeva Mətanət Bahadur qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	STUDY OF AUXILIARY PARTS OF SPEECH
Mehdiyeva Mətanət Bahadur qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	WAYS OF TEACHING SYNTACTIC UNITS
Həsənova Amaliya Murad qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	POSSIBILITIES OF USING VIRTUAL LABORATORIES IN BIOLOGY LESSONS
Dr. Ulduz Fərhad Qəhrəmanova	Azerbaijan State Pedagogical University	STYLE AS A CONCRETE MANIFESTATION OF THE METHOD
Aynur Bədəlova	Azerbaijan State Pedagogical University	TABELİ MÜRƏKKƏB CÜMLƏLƏRİN SİNTAKTİK VƏ SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

III. INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
JULY 18-20, 2025, ISTANBUL, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

19.07.2025
SATURDAY / 10:00-12:30 (TÜRKİYE TIME)
SESSION: 1 HALL: 6 / MODERATOR
Dos. Könül Ələddin qızı Məmmədova

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dos. Abdullayeva Gültəkin Atəş qızı	Azerbaijan State Pedagogical University	TEACHER-PUPIL COLLABORATION IN THE DEVELOPMENT OF LITERARY PRONUNCIATION IN PRIMARY EDUCATION
Arzu Kərimova	Azerbaijan State Pedagogical University	THE IMPORTANCE OF INDIVIDUALIZED APPROACH IN TEACHING THE AZERBAIJANI LANGUAGE
DOS. PƏRİ PAŞAYEVA	Azerbaijan State Pedagogical University	BÂHTİYAR VAHABZADE'NİN YARATICILIĞININ EDEBİ METİN OLARAK ANALİZ YÖNTEMLERİ
Aygün Ahmadova	Azerbaijan State Pedagogical University	KORNEY ÇUKOVSKİNİN UŞAQ ƏDƏBİYYATI YARADICILIĞI
Şəfiyeva Günel Elxan qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	DİLİN ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ NAĞILLARIN ROLU
Dos. Könül Ələddin qızı Məmmədova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	DİLİMİZİN İNKİŞAFINDA ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN BÖYÜK XİDMƏTLƏRİ
Aygun Mustafayeva Igrar	Azerbaijan University of Languages	A modern and Critical Review of Creswell's Research Design
Sevinc VƏLIYEVA	Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu	1. SINIF ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YÜKSEKÖĞRETİM ORTAMINA PSİKOLOJİK UYUMLARI: ADAPTASYON SÜRECİ
Aswiyanti Putri Murbani Nanang Khuzaini	Universitas Mercu Buana Yogyakarta	The Influence of Numeracy Literacy Ability and Mathematics Anxiety on Students' Learning Outcomes: A Systematic Literature Review
Prof. BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	XVI ƏSR AZƏRBAYCAN ŞAİRİ MƏHƏMMƏD ƏMANİ POEZİYASININ SƏNƏTKARLIQ SİQLƏTİ

III. INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
JULY 18-20, 2025, ISTANBUL, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

19.07.2025
SATURDAY / 10:00-12:30 (TÜRKİYE TIME)
SESSION: 1 HALL:7/ MODERATOR
Assist.Prof. Engy AbdelRhman

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Azza Ibrahim Habiba Engy Abdelrahman Khamis	Modern University for Information and Technology, Egypt.	Innovations and Practices in Medical Surgical Nursing in The Light of Sustainable Development Goals
Mohammad Amin Shajareh Pour Salavati	Kerman University of Medical Science	The Role of Artificial Intelligence in the Diagnosis of Minor Ischemic Stroke Using Computed Tomography Imaging: A Systematic Review
Fatma Gamal Ahmed Abd El-Hameed Engy Abdelrhman Khamis	Modern university for Technology and Information	Women Use Of Hormonal Contraception Pills And Risk Of Childhood Leukemia
Major Gheorghe GIURGIU Prof Dr. med Manole COJOCARU	Deniplant-Aide Sante Medical Center, Biomedicine, Bucharest	OPTIMIZING OUTCOMES IN PSORIASIS: IMPACT OF DENIPLANT NUTRACEUTICALS
Assist.Prof. Engy AbdelRhman Dr. Sally Fayed	MTI university Damanhur university	AI Guided Marker for Early Predictions of Dementia
QARDAŞBÖYOVA Nailə Adəm QULİYEVA Adile	Naxçıvan Dövlət Universiteti	CHANGE IN RESISTANCE OF A SEMICONDUCTOR IN A MAGNETIC FIELD
Arif Gull Ayesha Batool Hafsa Naeem Zainab Fatima Muneeb Hafiz Sharjeel Ahmad Doultana	Islamia University University of Agriculture, Faisalabad . Karachi Institute of Medical Sciences	The Evolution of Artificial Intelligence in Healthcare and Its Future Implications: Opportunities and Challenges
Qardaşbəyova Nailə Adəm Quliyeva Adile	Naxçıvan Dövlət Universiteti	THE FORMATION OF A NEGATIVE TEMPERATURE STATE WHEN THE P-N JUNCTION IS IN EQUILIBRIUM
Victoria Folakemi Akinjogunla Bashir Abdullahi Sani	Bayero University Kano	THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) AND ROBOTICS IN ADVANCING SCIENCE AND THE FISHERIES INDUSTRY
REMITA Ferial BOUSLAMA Zihed BENCHEIKH Rym	Environmental Research Center, Alzon, Annaba	Improving Sperm Quality in Wistar Rats Using Green-Synthesized Zinc Oxide Nanoparticles
Fatima BOUMECHHOUR	University of Boumerdes	MANAGEMENT OF INDUSTRIAL LIQUID EFFLUENTS

CONTENTS

AUTHOR(s)	TITLE	PAGE NO
Hilal BOYRAZ Fulya ÖNER ARMAĞAN Rıdvan KARABULUT	DİSİPLİNLER ARASI YAKLAŞIMLARLA UYGULANAN ETKİNLİKLERDE ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN BİLİŞSEL ÖĞRENME SÜRECİNİN İNCELENMESİ: DURUM ÇALIŞMASI ÖRNEĞİ	1
Aysha Sinan ADNAN ,MELİHA KÖSE	I. DÜNYA SAVAŞI KONUSUNDA YER ALAN KOMUTANLAR VE LİDERLER BAĞLAMINDA TÜRKİYE VE IRAK'TA OKUTULAN TARİH DERS KİTAPLARININ KARŞILAŞTIRILMASI	9
Güler GÖKTAŞ Uğur TÜRKMEN Emel Funda TÜRKMEN Filiz YILDIZ	PERSPECTIVES ON MUSIC THEORY AND SOLFEGGIO EDUCATION IN RELATION TO CHOIR TRAINING	41
Büşra BELENKÖYLÜ Yüksel ÇEKBAŞ	INTERDISCIPLINARY REFLECTIONS OF ASTRONOMY TEACHING: A QUALITATIVE STUDY ON THE PROCESS OF INTEGRATING ASTRONOMY-SCIENCE ACTIVITIES WITH THEIR RESPECTIVE SUBJECT AREAS BY PRE-SERVICE TEACHERS FROM DIFFERENT DISCIPLINES	51
Esmanur AKSOY	HİCİV ÜSTADİ NEF'Î'NİN DİVÂNINDA BULUNMAYAN GAZELLERİ	71
Umut Yakup OMAV	SENECA'NIN FELSEFESİNDE "DOĞAYA UYGUN YAŞAMA" VE "OİKEİOSİS" ÖĞRETİŞİ	89
Kamil SARITAŞ Fatma Aslı ÜRAL	YUNUS EMRE'DE EVRENSEL AHLAKIN İMKÂNI SORUN	90
Büşra KAYA Kamil SARITAŞ	THE PHILOSOPHY OF LUST: THE EXAMPLE OF CLASSICAL GREEK AND KINDİ	105
Guzal MASSADIKOVA	SAHNE SANATINA UYGUN ÇOCUK KOSTÜM TASARIMLARININ GELİŞTİRİLMESİ	122
Atakan YİĞİT	PDR (PSİKOLOJİK DANIŞMA VE REHBERLİK) ÖĞRENCİLERİNİN LİSANSÜSTÜ EĞİTİMİ BIRAKMA NEDENLERİ	127
Atakan YİĞİT	ÖĞRENCİLERİN REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMA HİZMETLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN NİTEL OLARAK İNCELENMESİ	129
Serkan ŞEN	HIGH-DOSE RETINOIC ACID INDUCES AUTOPHAGY IN RETINAL PIGMENT EPITHELIAL CELLS	131
Şeyda DOĞANTAN Sevde HASANOĞLU Khumara Vagif Kızı Yasemin OYACI Sacide PEHLİVAN	Analysis of the LCP1 rs7324845 Functional Gene Variant in Children with Familial Mediterranean Fever	138
Selma ÇELİK Çiğdem GÜN KAKAŞCI	A NEW SUPPORT IN INFERTILITY TREATMENT: WHAT DOES HYPNOTHERAPY OFFER	144
Harun GENÇOŞMANOĞLU	CYRIAX'S TRANSVERSE FRICTION MASSAGE TECHNIQUES IN SOFT TISSUE LESIONS OF THE SHOULDER GIRDLE	146
Meryem UÇKAYA Fatih UÇKAYA	INTERACTION OF ODORANT MOLECULES WITH NEUROTRANSMITTER RECEPTORS: MOLECULAR DOCKING AND ADMET ANALYSIS	156
Fatih UÇKAYA ,Meryem UÇKAYA	INTERACTION OF ODORANT MOLECULES WITH OLFACTORY	158

III. INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

	RECEPTORS: MOLECULAR DOCKING AND ADMET ANALYSIS	
Çiğdem ŞAHİN	ATA YADIĞARI: OCAKLI İYİLEŞTİRİCİLERİN GÖZÜNDEN MODERN TIP YAKLAŞIMLARI	160
Büşra BULDUK Halil EKŞİ İbrahim Halil DEMİR	ADAPTATION OF THE STATUS IMPORTANCE SCALE TO TURKISH CULTURE: A VALIDITY AND RELIABILITY STUDY	173
İrem KAYMAKÇI Halil EKŞİ İbrahim Halil DEMİR	ADAPTATION OF THE BRIEF SCALE OF EXISTENTIAL LONELINESS TO TURKISH CULTURE: A VALIDITY AND RELIABILITY STUDY	184
Meltem TÜRKER Ferhat BAHÇECİ	A TRIP TO THE 'HARPUT MUSIC' MUSEUM AS AN OUT-OF-SCHOOL LEARNING ENVIRONMENT: A CASE STUDY	195
Derya AYHAN Eylem Gülce ÇOKER Uğur OFLAZ	DOSIMETRIC EVALUATION OF ARC SELECTION IN VOLUMETRIC MODULATED ARC THERAPY (VMAT) FOR LEFT-SIDED BREAST CANCER RADIOTHERAPY	196
Enes VARİYENLİ ,Neşe AKDAĞ	ACOUSTIC COMFORT IN THE ADAPTIVE REUSE OF HISTORIC BUILDINGS: RAMI LIBRARY	208
Müfide NARLI Bedia Duru ÖZMEN	GÜNEŞ PANELİ ÜRETİM SÜRECİNDE KRİTİK KALİTE PROBLEMLERİNİN TESPİTİ VE KÖK NEDENLERİNE YÖNELİK SİSTEMATİK BİR YAKLAŞIM	210
Mehmet Ali ASLAN	AN APPLICATION PROPOSAL FOR CITY CENTERS TOWARDS A SUSTAINABLE URBAN ENVIRONMENT APPROACH: THEME PARKS	211
Özcan KOCAKARIN Okan ERKEN	THE EFFECT OF DRIP AND FURROW IRRIGATION METHODS ON IRRIGATION EFFICIENCY IN DIFFERENT VEGETABLE SPECIES UNDER MUĞLA CONDITIONS	219
Özge UÇAR	LOW-CARBON FOOTPRINT PULSE PRODUCTION: FIELD PRACTICES AND LIFE CYCLE ASSESSMENT (LCA) APPROACHES	221
Aynur BİLMEZ ÖZÇINAR	OILSEED CROPS AND BIOENERGY	232
Senem KUŞ Mahpeyker YÖNSEL	THE FIGURE OF DON QUIXOTE IN TURKISH ART: ALLEGORY, REPRESENTATION AND INTERDISCIPLINARY INTERPRETATION	237
Doğu Can HEKİMOĞLU Uğur TÜRKMEN	ON UNKNOWN WORKS OF AHMET SAMİM BİLGİN	247
Büşra DÜZGÜN BAY Halil KORKMAZ	SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS UNSURLARININ TURİSTİK ÜRÜN OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ: ÇANAKKALE SERAMİĞİ ÖRNEĞİ	257
EYÜP İBRAHİM ATABAY	TÜRKİYE-AZERBAYCAN ARASINDAKİ ASKERİ İŞBİRLİĞİNİN GÜNEY KAFKASYA GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ	258
İbrahim Talha KAYIHAN	ANONİM ORTAKLIĞIN HAKLI SEBEPLERİ FESHİ	259
Naseem AKHTER	Breaking Barriers: Women and Leadership in the Islamic Era	261
RAMİN ƏMRAHOV	TÜRKİYƏDƏ PEŞƏ TƏHSİLİ TƏLİMİ: MİMAR SİNAN MESLEKİ VE TEKNİK ANADOLU LİSESİNDƏ TƏCRÜBƏ	262
Nazilə QARDASBƏYOVA	ZAKIR BAGIROV'S LIFE AND CREATIVE PATH	264
Filip ŠKILJAN Maja VIZJAK	ANALYSIS OF BUSINESS ACTIVITIES OF THE ALBANIAN NATIONAL MINORITY IN MAJOR CROATIAN CITIES	272
Ananda Majumdar	Devotion And Disability: The Impact of Christ's Suffering on Medieval Attitudes Toward Individuals with Impairments	291

ULKER BAHSIYEVA	A SCIENTIFIC-CRITICAL APPROACH TO THE EPISTLE "KITABI-DEDE GORGUD"	304
Şəhla SÜLEYMANOVA	ÖĞRENCİLERİN SANATSAL YARATICILIK BECERİLERİNİN GELİŞİMİNDE MOTİVASYONUN ROLÜ	307
Abdullayeva Gültəkin Atəş qızı	THE IMPORTANCE OF POEMS IN THE DEVELOPMENT OF PUPILS' AESTHETIC TASTE	309
Lale MUSAYEVA	ORGANIZATION AND METHODOLOGICAL FEATURES OF AZERBAIJAN LANGUAGE LESSONS IN VIRTUAL CLASSROOMS	311
Fəridə Səfəraliyeva	İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ NITQ İNKİŞAFININ TƏDRİSİ	313
Narmin Mehdiyeva	KHAZAR LANGUAGE: KARAIM LANGUAGE	318
Mehdiyeva Mətanət Bahadur qızı	STUDY OF AUXILIARY PARTS OF SPEECH	324
Mehdiyeva Mətanət Bahadur qızı	WAYS OF TEACHING SYNTACTIC UNITS	326
Həsənova Amaliya Murad qızı	POSSIBILITIES OF USING VIRTUAL LABORATORIES IN BIOLOGY LESSONS	328
Ulduz Fərhad Qəhrəmanova	STYLE AS A CONCRETE MANIFESTATION OF THE METHOD	332
Aynur Bədəlova	TABELİ MÜRƏKKƏB CÜMLƏLƏRİN SİNTAKTİK VƏ SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ	335
Sədaqət İsgəndərova	DİL VƏ DÜŞÜNCƏ	337
Abdullayeva Gültəkin Atəş qızı	TEACHER-PUPIL COLLABORATION IN THE DEVELOPMENT OF LITERARY PRONUNCIATION IN PRIMARY EDUCATION	338
Arzu Kərimova	THE IMPORTANCE OF INDIVIDUALIZED APPROACH IN TEACHING THE AZERBAIJANI LANGUAGE	340
PƏRİ PAŞAYEVA	BÂHTİYAR VAHABZADE'NİN YARATICILIĞININ EDEBİ METİN OLARAK ANALİZ YÖNTEMLERİ	344
Aygün Ahmadova	KORNEY ÇUKOVSKİNİN UŞAQ ƏDƏBİYYATI YARADICILIĞI	349
Şəfiyeva Günel Elxan qızı	DİLİN ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ NAĞİLLARIN ROLU	354
Könül Ələddin qızı Məmmədova	DİLİMİZİN İNKİŞAFINDA ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN BÖYÜK XİDMƏTLƏRİ	357
Aygun Mustafayeva Igrar	A modern and Critical Review of Creswell's Research Design	359
Sevinc VƏLİYEVA	1. SINIF ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YÜKSEKÖĞRETİM ORTAMINA PSİKOLOJİK UYUMLARI: ADAPTASYON SÜRECİ	364
Aswiyanti Putri Murbani Nanang Khuzaini	The Influence of Numeracy Literacy Ability and Mathematics Anxiety on Students' Learning Outcomes: A Systematic Literature Review	366
BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU	XVI ƏSR AZƏRBAYCAN ŞAİRİ MƏHƏMMƏD ƏMANİ POEZİYASININ SƏNƏTKARLIQ SİQLƏTİ	367
Elman Guliyev	THE PLACE AND ROLE OF AHMED YASAVI IN TURKISH SUFI LITERATURE	373
Emil Raul oğlu Ağayev	TƏSVİRİ SƏNƏT FƏNNİNİN TƏDRİSİNDƏ ŞAĞIRDLƏRİN İNKİŞAFINDA FƏAL TƏLİMİN ROLU	379
Azza Ibrahim Habiba Engy Abdelrahman Khamis	Innovations and Practices in Medical Surgical Nursing in The Light of Sustainable Development Goals	382
Mohammad Amin Shajareh Pour Salavati	The Role of Artificial Intelligence in the Diagnosis of Minor Ischemic Stroke Using Computed Tomography Imaging: A Systematic Review	383
Fatma Gamal Ahmed Abd El-Hameed Engy Abdelrhman Khamis	Women Use Of Hormonal Contraception Pills And Risk Of Childhood Leukemia	386
Major Gheorghe GIURGIU med Manole COJOCARU	OPTIMIZING OUTCOMES IN PSORIASIS: IMPACT OF DENIPLANT NUTRACEUTICALS	387
Engy AbdelRhman Sally Fayed	AI Guided Marker for Early Predictions of Dementia	388
QARDAŞBƏYOVA Nailə Adəm QULİYEVA Adile	CHANGE IN RESISTANCE OF A SEMICONDUCTOR IN A MAGNETIC FIELD	390

III. INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

Arif Gull Ayesha Batool Hafsa Naeem Zainab Fatima Muneeb Hafiz Sharjeel Ahmad Doultana	The Evolution of Artificial Intelligence in Healthcare and Its Future Implications: Opportunities and Challenges	396
Qardaşbəyova Nailə Adəm Quliyeva Adile	THE FORMATION OF A NEGATIVE TEMPERATURE STATE WHEN THE P-N JUNCTION IS IN EQUILIBRIUM	397
Victoria Folakemi Akinjogunla Bashir Abdullahi Sani	HE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) AND ROBOTICS IN ADVANCING SCIENCE AND THE FISHERIES INDUSTRY	402
REMITA Feriel BOUSLAMA Zihed BENCHEIKH Rym	Improving Sperm Quality in Wistar Rats Using Green-Synthesized Zinc Oxide Nanoparticles	414
Fatima BOUMECHHOUR	MANAGEMENT OF INDUSTRIAL LIQUID EFFLUENTS	415

**ANALYSING THE COGNITIVE LEARNING PROCESS OF SECONDARY SCHOOL
STUDENTS IN ACTIVITIES APPLIED WITH INTERDISCIPLINARY
APPROACHES: CASE STUDY EXAMPLE**

**DİSİPLİNLER ARASI YAKLAŞIMLARLA UYGULANAN ETKİNLİKLERDE
ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN BİLİŞSEL ÖĞRENME SÜRECİNİN
İNCELENMESİ: DURUM ÇALIŞMASI ÖRNEĞİ**

Hilal BOYRAZ¹

Fulya ÖNER ARMAĞAN²

Rıdvan KARABULUT³

¹Kayseri Çetin Şen Bilim ve Sanat Merkezi, Uzman Öğretmen,

ORCID: 0000-0002-2358-8199

²Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Akademisyen, ORCID: 0000-0003-2085-1390

³Doç. Dr., Kayseri Üniversitesi, Akademisyen, ORCID: 0000-0002-6682-2520

Özet

Bu çalışma 2025 yılında Kayseri'de uygulanan TÜBİTAK 4004 Disiplinler Arası Yaklaşımlarla Bilim ve Doğa Okulu-II projesi araştırma verilerinden türetilmiştir. Projede, Kayseri'de öğrenim gören 7. sınıf ortaokul öğrencilerinin okul dışı öğrenme ortamlarında birebir yaşantı geçirmeleri, doğada öğrenme ortamlarında farklı öğretim metotları konusunda deneyim kazanmaları, farklı disiplinlerde etkileşimli olarak bir arada çalışmaları, yakın çevreye duyarlılık kazanmaları amaçlanmıştır. Bu çalışmanın amacı 2025 yılında uygulanan TÜBİTAK 4004 Disiplinler Arası Yaklaşımlarla Bilim ve Doğa Okulu-II projesi kapsamında bilim ve doğa etkileşimi ile hazırlanan disiplinler arası etkinliklerin öğrencilerin bilişsel yapılarına etkisini araştırmaktır. Bu amaçla nitel ön değerlendirme ve son değerlendirme formu kullanılmıştır.

Projenin etkileşimli etkinlikleri Kayseri ilinde bulunan Çetin Şen Bilim ve Sanat Merkezi dışında 'Kayseri Bilim Merkezi', 'Koramaz Vadisi' ve 'Selçuklu Uygarlığı Müzesi' alanlarda gerçekleştirilmiştir. Proje 2025 yılı haziran ayında 15 kız-15 erkek olmak üzere Kayseri ilinin farklı ilçelerinden 30 ortaokul öğrencisinin katılımı ile toplam 5 günde gerçekleşmiştir. Projede yer alan etkinlikler drama ve sanatsal faaliyetler, grup çalışması, deney, gözlem, problem çözme, STEAM, geleneksel çocuk oyunları, atölye ve arazi çalışmaları gibi farklı yöntem ve teknikler içermektedir. Projede toplam 17 etkileşimli etkinlik mevcuttur. Etkinliklerin öncesinde ve sonrasında görüşme sorularından oluşan ön değerlendirme ve son değerlendirme formu uygulanmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler içerik analizi ile analiz edilmiştir. Ön değerlendirme ve son değerlendirme görüşmesi verilerine bakıldığında öğrencilerin bir disiplin diğer disiplinlerle ilişkilendirildiğinde diğer disiplinlere olan ilgisinin arttığı, farklı disiplinlere ilişkin kavramların öğrenildiği, çevre bilincinin kazanıldığı, proje kazanım ve etkinliklerinin öğrenci seviyesine ve gelişimine uygun olarak tasarlandığı görüşleri yoğunluktadır.

Anahtar Kelimeler: Disiplinler Arası Öğrenme, Bilim ve Doğa, Etkileşimli Etkinlik

Abstract

This study is derived from the research data of the TUBITAK 4004 Science and Nature School with Interdisciplinary Approaches-II project implemented in Kayseri in 2025. In the project, it was aimed for 7th grade secondary school students studying in Kayseri to have one-to-one experiences in out-of-school learning environments, to gain experience in different teaching methods in nature learning environments, to work together interactively in different disciplines,

and to gain sensitivity to the immediate environment. The aim of this study is to investigate the effect of interdisciplinary activities prepared with the interaction of science and nature on the cognitive structures of students within the scope of TÜBİTAK 4004 Science and Nature School-II project with Interdisciplinary Approaches implemented in 2025. For this purpose, qualitative pre-evaluation and post-evaluation forms were used.

The interactive activities of the project were carried out in “Kayseri Science Centre”, “Koramaz Valley” and “Museum of Seljuk Civilisation” areas other than Çetin Şen Science and Art Centre in Kayseri province. The project was realised in June 2025 in a total of 5 days with the participation of 30 secondary school students from different districts of Kayseri province, 15 girls and 15 boys. The activities in the project include different methods and techniques such as drama and artistic activities, group work, experimentation, observation, problem solving, STEAM, traditional children's games, workshops and field studies. There are a total of 17 interactive activities in the project. Pre-evaluation and post-evaluation forms consisting of interview questions were applied before and after the activities. The data obtained from the interviews were analysed by content analysis. When the pre-evaluation and post-evaluation interview data are analysed, it is seen that students' interest in other disciplines increases when a discipline is associated with other disciplines, concepts related to different disciplines are learned, environmental awareness is gained, project achievements and activities are designed in accordance with student level and development is high.

Key Words: Interdisciplinary Learning, Science and Nature, Interactive Activity

1. GİRİŞ

Bu çalışma 2025 yılı haziran ayında Kayseri’de uygulanan TÜBİTAK 4004 Disiplinler Arası Yaklaşımlarla Bilim ve Doğa Okulu-II projesinden türetilmiştir. Projede, Kayseri’de öğrenim gören 7. sınıf ortaokul öğrencilerinin okul dışı öğrenme ortamlarında birebir yaşantı geçirmeleri, doğada öğrenme ortamlarında farklı öğretim metotları konusunda deneyim kazanmaları, farklı disiplinlerde bir arada çalışmaları, farklı disiplinlerle en az bir disiplini ilişkilendirmeleri, çevre bilinci kazanmaları amaçlar arasındadır.

Proje etkinlik mekanları;

- Kayseri Çetin Şen Bilim ve Sanat Merkezi ve Doğal Çevresi
- Kayseri Bilim Merkezi ve Doğal Çevresi
- Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi
- Koramaz Vadisi

Proje etkinlikleri;

- Çevre mühendisliği
- Matematik-biyoloji
- Bilişim-biyoloji
- Matematik-coğrafya-fizik
- Matematik-tarih-sanat
- Mühendislik
- Matematik-astronomi
- STEAM

1.1.Kuramsal Çerçeve

Çocuk, çevresiyle ilişki içinde olduğundan çalıştığı disiplinler de deneyimleriyle birleştirilmeli, ilişkilendirilmelidir. Bireyin okulda karşılaştığı problemler, günlük yaşam problemlerini içermeli ve problemlerin çözümü öğrenmeyi desteklemelidir. Bu yaklaşımda, bireyin gerçek hayattaki yaşantısıyla okul yaşantısı arasında bağ kurmayı hedefleyen disiplinler arası yaklaşımı desteklemektedir (Coşkun, 2009).

Disiplinler arası yaklaşımla çeşitli disiplinlerin bilgi ve becerileri ile konuyu inceleyen bireyler, farklı disiplinlerin bakış açılarından konuya bakma fırsatı bulmaktadır. Bu nedenle, bireyler, farklı bakış açılarını, eleştirel ve yaratıcı düşüncüyü benimseyebilmektedirler (Coşkun, 2009).

Yıldırım (1996)' a göre disiplinler arası çalışmaların temelinde disiplinler yer almaktadır. Bu nedenle disiplinlerle ilgili odaklar öğrenilmeli sonra da anlamlı şekilde birleştirilmelidir.

Yigzaw (1999)' e göre disiplinler arası yaklaşımla yapılan çalışmalarda her bir disiplinde de başarı artmaktadır.

Schaefer (1996) yaptığı çalışmada öğrencilerin okuma becerilerinin disiplinler arası yaklaşımla işlenen dersle geliştiğini ortaya koymuştur.

Genel anlamda çalışmalara bakıldığında disiplinler arası yaklaşımlarla yapılan çalışmalar öğrencilerin etkin katılım sağlamaları sonucu hem akademik başarıyı artırırken hem de disiplin sorunlarını azaltmaktadır.

1.2.Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı 2025 yılında uygulanan TÜBİTAK 4004 Disiplinler Arası Yaklaşımlarla Bilim ve Doğa Okulu-II projesi kapsamında bilim ve doğa etkileşimi ile hazırlanan disiplinler arası etkinliklerin uygulanması sürecinde öğrencilerin bilişsel yapılarındaki değişimi araştırmaktır.

«Bilim ve doğa etkileşimi ile hazırlanan disiplinler arası etkinlikler öğrencilerin bilişsel yapılarında ne gibi bir değişim oluşturmaktadır?» cümlesi araştırmanın problem cümlesini oluşturmaktadır.

2. YÖNTEM

2.1 Araştırma Modeli

Çalışmada nitel durum çalışması kullanılmıştır. Creswell (2007)'e göre durum çalışması; araştırmacının sınırlandırılmış bir durumu veri toplama araçları ile derinlemesine incelediği, durumların ve duruma bağlı konuları tanımlandığı nitel bir araştırma türüdür.

2.2. Katılımcılar

Proje katılımcıları Kayseri'nin farklı ilçelerinden seçilen 30 ortaokul 7. sınıf öğrencisidir. Proje sürecinin, ne ölçüde etkili olduğunu belirlemek amacıyla projede yer alan 30 katılımcı 7. sınıf öğrencisine ön değerlendirme ve son değerlendirme formu uygulanmıştır. Katılımcılar U1, U2, U3, ... olarak kodlanarak kimlikleri gizli tutulmuştur.

Tablo1. Katılımcı bilgisi

Değişken	Gruplar	Sayı
Cinsiyet	Kız	15
	Erkek	15
Sınıf	7. Sınıf	
	Toplam	30

2.3. Veri Toplama Aracı ve Analiz Süreci

Proje süreci başında öğrencilerin hazır bulunuşluklarını ve beklentilerini belirlemek için nitel ön değerlendirme, proje sonunda proje sürecini ve etkinlikleri değerlendirmek için nitel son değerlendirme formu uygulanmıştır. Katılımcıların yapılandırılmış formlarından elde edilen veriler içerik analizi yapılarak değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde ön değerlendirme formu ve son değerlendirme formundan elde edilen veriler içerik analizi ile analiz edilmiştir. Bilim, doğa ve disiplinler arası kavramları tema olarak belirlenmiş olup bu temalar verilerden elde edilen kodlarla ilişkilendirilmiştir.

Tablo2. Ön değerlendirme formu bilim teması

Tema	Kod	Katılımcılar
Bilim	Biyoloji Fizik Kimya Matematik Astronomi Deney Fen Bilimleri Coğrafya	U1, U9, U11, U13, U15, U18, U20, U21, U22, U25, U26, U27, U28

U1: Biyoloji, astronomi alanlarında temel eğitim almayı ve matematik alanında kısmen ileri seviye konular öğrenmeyi düşünüyorum.

U15: Sanat, fizik, biyoloji, matematik alanlarında yeni bilgiler edinip ilgimi bu konular üzerinde yoğunlaştırıp o alanlarda ilerleyebileceğimi düşünüyorum.

U20: Sanat, bilim veya doğa gibi alanlarda bu projenin bana katkı sağlayacağını düşünüyorum. Deney yapmayı bekliyorum.

Tablo3. Ön değerlendirme formu doğa teması

Tema	Kod	Katılımcılar
Doğa	Altın Oran Simetri Doğa Bilgisi Çevre Bitki Sanat	U4, U9, U12, U13, U14, U15, U16, U17, U20, U25, U27, U28

U4: Projede matematik, altın oran, fizik, kişisel gelişim, bilişim, kültürel değerler benim için en önemlisi astronomi öğreneceğim.

U12: Koramaz Vadisi'nde simetri yapmayı öğreneceğim ve çevre etkinliği yapacağım.

U13: Bitkiler hakkında yeni şeyler öğreneceğimi, pusula ile nasıl önümü bulabileceğimi öğreneceğimizi düşünüyorum.

Tablo4. Ön değerlendirme formu disiplinler arası teması

Tema	Kod	Katılımcılar
Disiplinler arası	Farklı Dersler Robotik Kodlama Bilim Biyoloji Astronomi Ders	U1, U4, U8, U10, U16, U24, U26

U1: Biyoloji, astronomi alanlarında temel eğitimi almayı ve matematik alanında kısmen ileri seviye konular öğrenmeyi düşünüyorum.

U8: Ben proje sürecinde farklı derslerin bir arada ne işe yaradığını öğreneceğim.

U26: Bilim ve teknoloji alanlarında katkı sağlayacağını düşünüyorum.

Tablo5. Son değerlendirme formu bilim teması

Tema	Kod	Katılımcılar
Bilim	Fibonacci Pascal Üçgeni Asit ve Baz Biyomimetri Deney Su değirmeni Tarih Coğrafya Simetri	U1, U2, U3, U4, U7, U8, U10, U11, U12, U13, U16, U20, U23, U28, U29

U1: Fibonacci sayıları matematiksel bilgilerimi genişletti.

U2: Asit ve bazın ayrışmasını zerdeçal gibi basit bir mutfak malzemesinden yapılabileceğini fark ettim.

U7: Su değirmeni etkinliği sağlam altyapı öğretmesi nedeniyle en çok hoşuma giden etkinlikti.

Tablo6. Son değerlendirme formu doğa teması

Tema	Kod	Katılımcılar
Doğa	Yaprak dizilimi Altın Oran Koramaz Vadisi Geri dönüşüm Atık Suyun topraktan sızması Nem ölçme Bitkilerin PH ı	U3, U4, U5, U7, U10, U12, U13, U20, U23, U24, U28, U30

U13: Koramaz vadisinde simetriyi yapraklarla öğrendik.

U20: Asidik ve bazik maddeleri, görmediğim çeşitli yerleri, STEAM sayesinde atıkları dönüştürmeyi, suyun topraktan sızması, biyomimetik yani hayvanların taklit edilmesini öğrendim. Selçuklu yıldızını tanıdım.

Tablo7. Son değerlendirme formu disiplinler arası teması

Tema	Kod	Katılımcılar
Disiplinler arası	Fen ve mühendislik STEAM Ardunio ve biyoloji Bitkilerle Robotik Kodlama Doğa ve matematik Algoritma ve doğa Astronomi ve matematik Matematik ve tarih	U2, U3, U4, U6, U11, U12, U18, U20, U25, U26, U28

U4: En çok hoşuma giden etkinlikler STEAM ve biyomimetik etkinlikleri ve bilim merkezi gezisiydi.

U11: Bu projede STEAM, doğa ve matematiği birleştirmeyi, mimari ve matematiği birleştirmeyi, robotik kodlamayı, suyun toprakta sızması, altın oranı, ileri dönüşüm ve geri dönüşümü, coğrafya, tarih, doğadaki simetri, ve asimetriği biyomimetliği, Fibonacci dizisini, doğada yön bulmayı öğrendim.

U18: Doğayla matematiği ilişkilendirdim.

U25: STEAM, matematik, mimari, algoritma, ileri dönüşüm, fen, coğrafya, tarih alanında bilgiler edindim.

Ön değerlendirme ve son değerlendirme verilerine bakıldığında öğrencilerin bir disiplin, diğer disiplinlerle ilişkilendirildiğinde diğer disiplinlere olan ilgisinin arttığı, farklı disiplinlere ilişkin kavramların öğrenildiği, çevre kavramının kazanıldığı, proje kazanım ve etkinliklerinin öğrenmenin gerçekleşmesinden dolayı öğrenci seviyesine ve gelişimine uygun olarak tasarlandığı söylenebilir.

Öğrencilerin ön değerlendirme verilerinde genel anlamda ön bilgileri doğrultusunda yanıtlar verdiği, son değerlendirmede ise projeden elde ettikleri öğrenmelerle yanıtlar verdiği görülmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Analiz sonuçlarında elde edilen verilere bakıldığında projede yer alan etkileşimli etkinlikler öğrencilerin disiplinler arası çalışmalara olan farkındalığını artırmıştır. Etkileşimli etkinlikler öğrencilerin birebir ve grupla farklı disiplinleri bir arada çalışmasında, ürünler ortaya koymasında ve yaşayarak öğrenmesinde etkili olmuştur. Doğa ile bilime olan merak ve ilgi artarken eğlenceli ve kalıcı öğrenmeler gerçekleştirilmiştir. Öğrenciler çevrelerine duyarlılık kazanmış, okul dışı öğrenme ortamlarında farklı disiplinlerde bir arada çalışma imkanı bulmuştur. Projede farklı okul dışı öğrenme ortamlarında yapılan etkinlikler bu ortamların öğrenme ortamı olarak kullanılması bilincini oluşturmuştur.

Avan vd. (2019)'a göre günlük yaşamdaki problemler etkinlik ortamında bilimle buluşarak öğrenmeyi daha etkili kılıyor ve öğrenme kalıcı oluyor. Ayrıca okul dışında yapılan STEM etkinliklerinin günlük yaşam problemlerine yönelik çözüm üretmede ve mühendislik felsefesinin oluşmasında etkili olacağı düşünülmektedir. Çalışmanın sonuçları TÜBİTAK 4004 Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları Destekleme Programı Çağrı (2024) metninde belirtilen amaçlarla uygundur.

Boyras (2017)'ye göre etkileşimli etkinlikler öğrencilerin birden fazla duyu organına hitap ediyor ve üst düzey düşünme becerilerini geliştiriyor. Öğrenciler aktif performans sergilediklerinde daha kalıcı öğrenmeler elde ediyorlar.

Coşkun (2009)'un yaptığı araştırmada disiplinler arası yaklaşım ilkelerine göre tasarlanan temaların öğrencilerin matematik başarıları üzerindeki etkisine bakılmıştır. Yapılan çalışma sonunda disiplinler arası çalışmaların önemi vurgulanmıştır.

Courtney (2006)'nın yaptığı deneysel çalışmada bir gruba geleneksel yöntemle diğer gruba disiplinler arası yaklaşımla ders işlenmiştir. Deney grubu öğrencilerinin aktif olarak katılım sağladığı ve ders başarısının arttığı gözlemlenmiştir.

Sullivan (2000) tarafından yapılan çalışmada disiplinler arası yaklaşımla hazırlanan öğretim tasarımı öğrencilerin olumsuz davranışlarının azaldığı, disiplin sorunlarının azaldığı ve başarının arttığı ortaya çıkmıştır.

Boyras (2004)'e göre disiplinler arası yapılan çalışmalar öğrencilerin motivasyonunu artırarak etkin katılım sağlamaya teşvik etmektedir.

Sonuç olarak proje etkinliklerinde çeşitli yöntemler ve ilgi çekici temalar kullanılmıştır. Örneğin; atık malzemelerin sanat etkinliğinde kullanılması sürdürülebilirlik açısından önem taşımaktadır. Projenin farklı temaları ele alması diğer projelere örnek teşkil etmesi ve bir öneri niteliği taşıması açısından önem taşımaktadır. Başka projelerde disiplinler arası öğrenmede farklı okul dışı öğrenme ortamlarının kullanılması, etkileşimli öğrenme ortamında uygulanacak etkinliklerin çeşitliliğinin artırılması, öğrenme çevresine duyarlılığın artırılması, öğrencilerin

daha kolay ve eğlenerek öğrenme gerçekleştireceği öğretimde kullanılan çok çeşitli yöntemler ve ilişkilendirmeler önerilmektedir.

5. KAYNAKLAR

Avan, Ç., Gülgün, C., Yılmaz, A. & Doğanay, K. (2019). Stem eğitiminde okul dışı öğrenme ortamları: Kastamonu bilim kampı. *Journal Of STEAM Education Bilim, Teknoloji, Mühendislik, Matematik ve Sanat Eğitimi Dergisi* 2(1), 39-51.

Boyraz, H. (2017). *Ortaokul Matematik Uygulamaları Dersinde Karşılaşılan Sorunların Öğretmen Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi (Kayseri İli Örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi).

Boyraz, H. (2024). Edt. *Cumhuriyetin 100. Yılında Kayseri’de Eğitim*. Eğitim Yayınevi

Coşkun ve Altun. (2009). *İlköğretim 8. Sınıf Matematik Dersinin Disiplinler Arası Yaklaşımla İşlenmesinin Öğrencilerin Matematik Başarıları Ve Eleştirel Düşünme Eğilimleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi)

Courtney, Timothy, M. 2006. Interdisciplinary Instruction and Student Engagement; A Case Study of Midwestern Suburban High School. Yüksek Lisans Tezi. Northern Illinois University.

Schaefer, Mary. B. 1996. An Integrated Language Arts Curriculum and Effects on Reading Achievement at the Middle Level. Yüksek Lisans Tezi. Texas Woman’s University.

Sullivan, Joseph M. 2000. A Study of the Effect of an Interdisciplinary Study Improvement Program on the Academic Achievement And Classroom Behavior Among Tenth Grade Students. Doktora Tezi. Universty of Massachusetts Lowell.

TÜBİTAK. Tübitak 4004 Doğa Eğitimi Çağrı Metni, 2024. https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/202411/4004_CAGRI_METNI_2024_YILI_0.pdf
Erişim tarihi:10.07.2025

Yigzaw, Samuel. 1999. Exploring Multicultural Issues Through an Interdisciplinary Curriculum. Doctoral Thesis. Minnesota University.

Yıldırım, A. (1996). Disiplinler arası öğretim kavramı ve programlar açısından doğurduğu sonuçlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 89–94.

**A COMPARATIVE ANALYSIS OF HISTORY TEXTBOOKS USED IN TURKEY
AND IRAQ IN THE CONTEXT OF COMMANDERS AND LEADERS FEATURED
IN WORLD WAR I**

**I. DÜNYA SAVAŞI KONUSUNDA YER ALAN KOMUTANLAR VE LİDERLER
BAĞLAMINDA TÜRKİYE VE IRAK'TA OKUTULAN TARİH DERS
KİTAPLARININ KARŞILAŞTIRILMASI¹**

Aysha Sinan ADNAN¹

Meliha KÖSE

¹ Bu çalışma Aysha Sinan Adnan'ın yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Tarih Eğitimi, ORCID: 0009-0004-0295-4307

²Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Tarih Eğitimi, ORCID: 0000-0001-9837-9087

Özet

20. yüzyıl başları, Avrupa'da siyasi rekabetin, milliyetçilik akımlarının, sömürgecilik ve silahlanma yarışının hızlandığı bir dönem olmuştur. Avrupa'da yaşanan bu gelişmeler, I. Dünya Savaşı'nın çıkmasına zemin hazırlamıştır. I. Dünya Savaşı, sadece Avrupa devletlerini değil, çok uluslu imparatorlukları da doğrudan etkilemiştir. Osmanlı Devleti ve Irak bu savaşın yıkıcı sonuçlarından en çok etkilenen devletler arasındadır. Doküman analizi üzerinden yürütülen bu çalışmada, Türkiye ve Irak Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı konusunda yer alan komutan ve liderleri tespit etmek ve iki ülkenin kitapları arasındaki benzerlikleri, farklılıkları değerlendirmek amaçlanmıştır. Kitaplar amaçlı örneklem yöntemiyle belirlenmiştir. Çalışmada Türkiye'de okutulan 8. Sınıf ve 12. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitapları, Irak'ta okutulan 9. Sınıf Sosyal Bilgiler Orta Okul 3. Sınıf Çağdaş ve Yeni Irak Tarihi, 11. Sınıf Yeni Çağdaş Avrupa ve Amerika Tarihi ve 12. Sınıf Arap Dünyasının Modern ve Çağdaş Tarihi kitapları içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, Türkiye'de okutulan tarih ders kitaplarında komutan ve liderlik rolünde toplamda 28 kişi tespit edilmiştir. Irak tarih ders kitaplarında ise toplam 25 komutan ve lider ismine ulaşılmıştır. Türkiye'de tespit edilen lider ve komutanların daha çok Türk oldukları belirlenmiştir. Irak tarih ders kitaplarında ise çok sayıda yabancı komutan ve lider bulunmaktadır. Türkiye'de okutulan tarih ders kitaplarında I. Dünya Savaşı, Osmanlı topraklarını savunma savaşı olarak sunulurken, Irak'ta okutulan tarih ders kitaplarında, yerel güç ve liderlerle İngiliz işgalcilere karşı yapılan bir milli mücadele şeklinde aktarılmaktadır. Bundan dolayı iki ülkenin tarih ders kitaplarında yer alan lider ve komutanlar benzerlik göstermemektedir. Bu bulgu, I. Dünya Savaşı yıllarında bir Osmanlı toprağı ve cephesi olan Irak için üzerinde durulması gereken bir durumdur. Sonuç olarak Türkiye ve Irak'taki tarih öğretimi ve ders kitapları üzerine karşılaştırmalı daha fazla çalışma yapılması önerilebilir.

Anahtar kelimeler: I. Dünya Savaşı, tarih ders kitabı, Türkiye, Irak.

Abstract

At the beginning of the 20th century, Europe witnessed an intensification of political rivalry, nationalist movements, colonial activities, and an arms race. These developments laid the groundwork for the outbreak of World War I, which deeply affected not only European states but also multi-ethnic empires. The Ottoman Empire and Iraq were among the regions most severely impacted by the devastating effects of the war. This study identifies the commanders and leaders mentioned in the context of World War I in history textbooks taught in Turkey and

Iraq, and comparatively examines the similarities and differences between the textbooks of the two countries. Textbooks were selected using purposive sampling and evaluated through content analysis. In Turkey, 8th and 12th grade textbooks on the History of the Turkish Republic and Atatürk's Principles were analyzed; in Iraq, the 9th grade Social Studies textbook, 3rd year Intermediate Contemporary and Modern History of Iraq, 11th grade Modern History of Europe and America, and 12th grade Modern and Contemporary History of the Arab World textbooks were examined. The research found that 28 commanders and leaders were mentioned in Turkish textbooks, while 25 were identified in Iraqi textbooks. Turkish textbooks predominantly focus on Turkish commanders, whereas Iraqi textbooks emphasize foreign commanders and leaders. In Turkey, the war is portrayed as a struggle to defend Ottoman territory, while in Iraq, it is presented as a national resistance by local leaders against British occupation. These differing perspectives have directly influenced the selection of leaders and commanders. In conclusion, the sources used in history education in Turkey and Iraq differ significantly in terms of content and approach, and further comparative research in this area is recommended.

Keywords: World War I, history textbook, Turkey, Iraq.

1. GİRİŞ

19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başları, Avrupa'da siyasi rekabetin, milliyetçilik akımlarının, sömürgecilik ve silahlanma yarışının hızlandığı bir dönem olmuştur (Ünal, 2023, s.3). Bu dönemde Avrupa'da siyasi dengeler hızla değişmiş, Almanya ve İtalya'nın siyasi birliğini tamamlamasıyla kıta üzerinde yeni güç odakları ortaya çıkmıştır. Avrupa'da, güç odakları arasındaki rekabet, İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa, Rusya) ve İttifak Devletleri (Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya) bloklarını ortaya çıkarmıştır. Avrupa'da yaşanan bu gelişmeler, I. Dünya Savaşı'nın çıkmasına da zemin hazırlamıştır (Ünal, 2023, s.3). 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan veliahtı Arşidük Franz Ferdinand'ın bir Sırp milliyetçisi olan Gavrilo Princip tarafından öldürülmesi, savaşın başlamasına neden olmuştur (Howard, 2002, s.15). Bir ay içinde büyük devletler birbirlerine savaş ilan etmiş ve savaş hızla küresel bir boyut kazanmıştır (Kuran, 1992, s.196).

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl boyunca yaşadığı iç karışıklıklar ve dış müdahalelerle büyük ölçüde güç kaybetmiştir. 1912-1913 Balkan Savaşları, Osmanlı'nın askeri zafiyetini gözler önüne sermiştir. Güçsüzlüğünün farkında olan Osmanlı Devleti, savaşın başlangıcında tarafsız kalmaya çalışmış fakat bu dönemde iktidarda olan İttihat ve Terakki yönetimi, Almanya ile ittifak yaparak devleti yeniden güçlendirmeyi amaçlamıştır (Çetinkaya, 1995, s.91; Gözcü, 2016, s.135; Ünal, 2023, s.3). 2 Ağustos 1914'te Almanya ile gizli bir ittifak antlaşması imzalanmış; 29 Ekim 1914'te Osmanlı donanmasına katılan Goeben ve Breslau (Yavuz ve Midilli) gemilerinin Rus limanlarını bombalaması üzerine fiilen savaşa girilmiştir. 11 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti, resmen savaşa katıldığını ilan etmiştir (Çetinkaya, 1995, s.92; Kuran, 1992, s.197; Zürcher, 2021).

I. Dünya Savaşı boyunca, Osmanlı Devleti topraklarında, Kafkasya, Irak, Çanakkale, Filistin, Hicaz ve Yemen cepheleleri açılmış, buralarda özellikle İtilaf Devletleriyle ciddi savaşlar yaşanmıştır (Erickson, 2001; Kuran, 1992). Savaştan beklediği sonucu elde edemeyen İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Irak, Filistin ve Hicaz gibi topraklarında, Araplar'ın Osmanlı'ya bağlılığını azaltmak için onlara çeşitli vaatlerde bulunarak bazı isyanları teşvik etmiştir (1916). Özellikle Osmanlı Arşiv belgelerinin de ortaya koyduğu üzere Mekke Emiri Şerif Hüseyin gibi kişileri devlet kurdurma vaadiyle yanlarına çekip, Osmanlı'ya karşı isyan etmelerinin yolunu açmıştır (Kuran, 1992, s.198; Ünal, 2023, s.27, 34,129). Osmanlı Devleti, Galiçya,

Makedonya ve Romanya gibi cephelerde ise Avrupalı müttefiklerine destek olmaya çalışmıştır (Ahmad, 2008; Kuran, 1992; Ünal, 2023).

Mevcut zorlu koşullara ve imkansızlıklara rağmen Osmanlı güçleri Çanakkale (1915) ve Kut'ülamâre (1916) gibi savaşlarda büyük bir başarı göstermiştir (Kuran, 1992, s.198; Ünal, 2023, s.3). Fakat bu başarılarla rağmen savaşın sonlarında iyice yıpranan ve imkansızlıklarla mücadele eden Osmanlı Devleti için yenilgi kaçınılmaz hale gelmiştir (Ünal, 2023, s.3-5). Başlangıçta İttifak grubu lehine ilerleyen savaşın seyri 1917'de Rusya'da Bolşevik İhtilal'inin çıkmasıyla ve Amerika'nın savaşa katılmasıyla değişmiştir. Savaş sonucunda kazanan taraf İtilaf grubu olmuştur (Ünal, 2013, s. 5). 1918'e gelindiğinde savaş İtilaf devletlerinin lehine dönmüş ve nihayetinde barış antlaşmaları için masaya oturulmuştur. Barış antlaşmaları ise gerçekte barışı sağlamaya muktedir bir nitelikte hazırlanmamıştır (Kuran, 1992, s.199; Ünal, 2023, s.3-5). Savaşın sonunda, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti için fiilen bir son anlamına gelmiştir. Mütareke ile Osmanlı ordusu terhis edilmiş, limanlar ve stratejik noktalar İtilaf Devletleri'nin kontrolüne bırakılmıştır. 18 Ocak 1919'da Paris'te Barış Konferansı yapılmış ve devamında Versailles (Almanya), Saint-Germain (Avusturya), Neuilly (Bulgaristan), Trianon (Macaristan) ve Sevr (Osmanlı Devleti) antlaşmaları imzalanmıştır. Koşulları çok ağır olan bu antlaşmalar gerçek barışı sağlayamadığı için 1939'da II. Dünya Savaşı'nın çıkmasına sebep olmuştur. Sevr ise uygulanamayan bir antlaşma olarak kalmıştır (Kuran, 1992, s.199). Mondros Ateşkes Antlaşması ile gelen işgaller, Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nın zeminini hazırlamıştır (Ahmad, 2008; Zürcher, 2021).

Özetle, yapılan barış antlaşmalarıyla bitmiş gibi görünse de I. Dünya Savaşı'nın sonuçları oldukça ağır olmuştur. Asker ve sivil 8.700.000 insanın ölümüne yol açmış, çok sayıda insanın evsiz kalmasına, salgınlara ve kıtlığa sebep olmuştur. Aynı zamanda I. Dünya Savaşı, dört imparatorluğun (Alman imparatorluğu, Avusturya-Macaristan imparatorluğu, Çarlık Rusya imparatorluğu ve Osmanlı imparatorluğu) dağılmasına neden olan ve dünya dengelerini değiştiren siyasi sonuçları beraberinde getirmiştir (Ahmad, 2008; Gözcü, 2016; Tepedelen, 2007). Hiç şüphesiz Osmanlı Devleti coğrafyası içinde bulunan halklar da savaşın yol açtığı kötü koşullarla ve yıkıcı etkileriyle mücadele etmek zorunda kalmışlar ve çok yıpranmışlardır.

Bu çalışmada 2023-2024 eğitim öğretim yılında Türkiye'de ve Irak'ta okutulan tarih ders kitaplarında I. Dünya Savaşı konusunda öne çıkan komutanlar ve direnişçi liderler ele alınmıştır. Türkiye ve Irak komşu iki devlet olarak ortak bir tarihe ve kültüre sahiptir. Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında bir Osmanlı toprağı olan Irak'ta Osmanlı Devleti bir cephe açmış ve orada çok önemli mücadeleler vermiştir. O yıllarda Irak'ın Basra Körfezi'ne yakın olması, Hindistan'a giden kara yolunun üzerinde bulunması ve bölgedeki petrol yatakları, İngiltere için stratejik cazibe unsurları olmuştur. İngilizler, Kasım 1914'te Basra'ya çıkarma yaparak Irak'a girmişlerdir. Başlangıçta Osmanlı birlikleri, yetersiz donanım ve hazırlık nedeniyle geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Ancak, İngilizlerin ilerleyişi Selman-ı Pak Muharebesi'nde durdurulmuş ve ardından Kûtü'l-Amâre'de Osmanlı birlikleri tarafından kuşatma gerçekleştirilmiştir. Bu kuşatma, 29 Nisan 1916'da İngilizlerin teslim olmasıyla sonuçlanmış ve Osmanlı için önemli bir zafer kazanılmıştır (Atabey, 2019; Baş, 2019; Erickson, 2001; Kara, 2020; Sakin, 2010; Türkmen, 2017). Irak'taki Arap nüfus, Osmanlı yönetimine karşı farklı tutumlar sergilemiştir (Dinç, 2023; Türkmen, 2017). Hepsi olmasa da bazı Şii dini liderler ve aşiretler, İngiliz işgaline karşı cihat çağrıları yapmış ve Osmanlı'ya destek vermişlerdir. Özellikle Necef, Bağdat ve Kazımiyye gibi şehirlerdeki dini liderler, halkı cihada teşvik etmişlerdir. Bu yerel direniş, Osmanlı'nın Irak'taki mücadelesinde önemli bir moral kaynağı olmuştur (Marufoğlu, 2003). 1917'de İngilizler, Bağdat'ı ele geçirerek Osmanlı'nın Irak'taki egemenliğini sona erdirmişlerdir (Baş, 2019). Bu durum, Osmanlı'nın Orta Doğu'daki stratejik konumunu zayıflatmış ve savaşın genel seyrini olumsuz etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nin bölgeden çıkması, Irak halkını İngiliz Mandası haline getirmiş ve onların İngilizler karşısında

bağımsızlık mücadelesine girmesine yol açmıştır. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı kayıpları ve kazançlarıyla hem Türkiye hem de Irak için unutulmaması gereken en önemli olaylardan biridir. Bundan dolayı, Türkiye’de ve Irak’ta okutulan tarih ders kitaplarında I. Dünya Savaşı her zaman yer bulmakta ve öğrencilere öğretilmektedir.

Günümüzde Türkiye’de, I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti’nin topraklarını savunma ve işgallerden koruma hikayesi olarak anlatılmaktadır. Irak’ta ise I. Dünya Savaşı, bir bağımsızlık mücadelesi olarak ele alınmaktadır. Savaşı organize eden siyasi ve askeri liderler ders kitaplarında öne çıkarken, komutanlar ve milli kahramanlar ulusal kimliğin ve ulusal aidiyetin bir temsili olarak öğrencilere sunulmaktadır. Çünkü tarih dersleri ve tarih eğitimi, ulusal sembollerin aktarımında etkili araçlardan biridir ve her milletin ulusal kimliğinin tarihsel gelişimi kendine özgü bir yapıya sahiptir (Elban, 2018, s.275). Bu bağlamda, her iki ülkenin tarih ders kitaplarında yer alan anlatımların ciddi bir farklılaşma göstereceği öngörülebilir. Bu farklılıklar ise karşılaştırmalı tarih araştırmalarının yapılmasıyla ortaya çıkarılabilir.

Tarih öğretiminde I. Dünya Savaşını konu edinen bazı çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Gölgesiz Gedikler ve Tekin (2018) çalışmalarında, I. Dünya Savaşının nasıl öğretildiği bu öğretimin öğrencilerin savaşı küresel, sosyo-ekonomik ve sivil yaşam boyutlarıyla kavrayabilmelerine ne ölçüde katkı sağladığını ortaya koymuşlardır. Erol (2009) ise, I. Dünya Savaşı konusunun yapılandırmacı yaklaşımla yeniden tasarlanmasının öğrenci başarılarına etkisini incelemiştir. I. Dünya Savaşı’nın tarafı olan ülkelerin ders kitaplarında konunun nasıl ele alındığını inceleyen Torun ve Doğan (2020), savaşın tarihsel anlatımlarının, ulusal kimlik inşası ve kolektif hafıza üzerindeki etkilerini vurgulamaktadırlar. Bazı çalışmalar, öğrencilerin I. Dünya Savaşı ile ilgili algılarını ortaya koymaktadır (Kaya ve Filazioglu, 2020). Aktaş (2013) ise genel olarak tarih ders kitaplarında savaş konularının anlatımı ve öğrenciler üzerindeki etkisine dair bir değerlendirme yapmaktadır. Fakat Türkiye ve Irak tarih ders kitaplarını karşılaştıran çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Bu konuda Yateemlr (2023) tarafından yapılan çalışma Irak ve Türkiye tarih ders kitaplarını değer eğitimi açısından karşılaştırmaktadır.

Bu çalışmanın amacı ise Türkiye ve Irak Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı konusunda yer alan komutan ve liderleri tespit ederek iki ülkenin kitapları arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları değerlendirmektir. Bu amaç çerçevesinde aşağıdaki problemlere cevap aranmıştır:

- Türkiye’de ve Irak’ta okutulan tarih ders kitaplarında I.Dünya Savaşı konusunda öne çıkan komutan ve liderler kimlerdir?
- Türkiye’de ve Irak’ta okutulan tarih ders kitaplarında I. Dünya Savaşı konusunda öne çıkan komutan ve liderlere ilişkin ne tür görseller bulunmaktadır?
- Türkiye’de ve Irak’ta okutulan tarih ders kitaplarında I. Dünya Savaşı konusunda öne çıkan komutan ve liderlere ilişkin metinler ve görseller bağlamında benzerlikler ve farklılıklar nelerdir?
- Türkiye’de ve Irak’ta okutulan tarih ders kitapları, etkinlik ve ölçme-değerlendirme bölümlerinde, I. Dünya Savaşı komutanlarına ve liderlerine yer vermekte midir?

2. YÖNTEM

2.1. Çalışmanın metodu

Ele alınan olay ve olguları derin şekilde incelenmeye imkan verdiği için (Creswell, 2014; Morgan, 1996), bu çalışma nitel bir yaklaşımla yürütülmüştür. Bu yaklaşımda veriler, görüşmeler, gözlemler ve doküman analizleri gibi çeşitli tekniklerle toplanır (Denzin &

Lincoln, 2018). Araştırmacı bu yaklaşımda, bütüncül ve gerçekçi bir şekilde olayları ve algıları doğal ortamında ortaya koyabilir (Baltacı, 2019).

Çalışmanın amacı doğrultusunda Döküman analizi yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırma yöntemleri arasında yer alan doküman analizi, yazılı, görsel ya da dijital belgelerin sistematik biçimde incelenmesini ifade etmektedir (Bowen, 2009). Bu teknik, tarihî belgeler, resmi raporlar, ders kitapları, gazeteler, mektuplar, web sayfaları gibi çeşitli dokümanlardan anlam çıkarma amacıyla kullanılmaktadır. Döküman analizi, özellikle araştırmacının doğrudan gözlem yapamadığı ya da geçmişe dair veri toplamanın zor olduğu durumlarda tercih edilir. Nitel araştırmada döküman analizi, içerik analizi, tematik analiz veya anlatı çözümlemesi gibi yaklaşımlarla birleştirilerek kullanılır. Analiz sürecinde dokümanlar kodlanır, temalar oluşturulur ve bağlam içinde yorumlanır (Bowen, 2009). Dolayısıyla bu yöntem, sosyal, kültürel ve tarihî olayların, süreçlerin ve anlamların derinlemesine anlaşılmasını sağlar.

2.2. Veri Toplama Aracı

Döküman analizi yöntemiyle yapıldığı için etik izin gerektirmeyen bu çalışmada veri toplama aracı olarak Türkiye ve Irak'ta 2023-2024 eğitim-öğretim yılında kullanılmış olan tarih ders kitapları seçilmiştir. Kitapların belirlenmesinde amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Çünkü bu örneklem yöntemi, araştırmacının konuyu daha derinlemesine incelemesine fırsat vermektedir (Şahan ve Uyangör, 2021).

Çalışmanın amacı doğrultusunda, Türkiye ve Irak'ta 2024-2025 eğitim-öğretim yılında okutulan ve I. Dünya Savaşı konularını kapsayan ders kitapları analiz için seçilmiştir. Araştırmada kullanılan kitaplara ilişkin bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1 Araştırma Kapsamında İncelenen Tarih Ders Kitapları

Ülke	Ders Kitabı	Yazarlar	Basım Yılı	Yayın Yeri	Sayfa Sayısı	Yayınevi
Türkiye	8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı	Mehmet Ülkü Özlem Mutlu Fatih Çetinkaya	2023	Ankara	232	Milli Eğitim Bakanlığı (MEB)
	12. Sınıf Ortaöğretim T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı 12	Ali Hocaoglu Duygu Kara Emrullah Alemdar Savaş Keleş	2023	Ankara	282	MEB
Irak	9. Sınıf (Sosyal Bilgiler Orta Okul 3.Sınıf) Çağdaş ve Yeni Irak Tarihi	Dr.Luay Adnan Hassun Dr.Macit Saddam Salim Dr.İsra Tefvik Talip Dr. Musa Muhammed El-Tuveriş Dr.İbtisam Suud Ure Oraibi	2019	Bağdat	155	Müfredat Genel Müdürlüğü Yayınları
	11. Sınıf Yeni Çağdaş Avrupa ve Amerika Tarihi	Milli Eğitim Bakanlığı Komisyonu	2023	Bağdat	100	Müfredat Genel Müdürlüğü Yayınları
	12. Sınıf Arap Dünyasının Modern ve Çağdaş Tarihi	Dr.Cafer Abbas Humeydi Dr. Nuri Halil Dr.Usame Al-Douri Dr. Zeyneb Karim Ali Ziya Hüseyin	2023	Bağdat	182	Müfredat Genel Müdürlüğü Yayınları

2.3. Verilerin Analizi

Bu araştırmada, doküman analizi çalışmalarında en sık tercih edilen yöntemlerden biri olan içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, özellikle nitel araştırma yöntemleri içinde metinsel, görsel ya da işitsel verilerin sistematik biçimde çözümlenmesini sağlayan bir yöntemdir (Krippendorff, 2018). Bu yöntem, hem nicel hem de nitel biçimlerde uygulanabilir; ancak sosyal bilimlerde daha çok nitel yorumlamalarla ilişkilidir. Mayring (2014), nitel içerik analizini, araştırmacının önceden belirlediği teorik yapı çerçevesinde verileri kategorilere ayırarak anlamlı örüntüler çıkardığı bir süreç olarak tanımlar. Bu süreçte temel adımlar; veri birimlerinin belirlenmesi, kodların oluşturulması, temaların geliştirilmesi ve bulguların yorumlanmasıdır (Elo & Kyngäs, 2008; Tavşancıl ve Aslan, 2001). Komutan ve liderlerle ilgili içerik analizinde, çalışmanın amacına uygun olarak, şu kategoriler belirlenmiştir: 1. Komutan ve liderler 2. Komutan ve lider görselleri 2. Komutan ve liderlere ilişkin bilgiler.

I. Dünya Savaşı'nda bir devlet olan Osmanlı, komutanlarıyla varlık göstermiştir ve Türkiye'de okutulan tarih ders kitapları da komutanlar hakkında önemli ölçüde bilgi sunmaktadır. Fakat o yıllarda bir Osmanlı toprağı olan Irak'ın tarih ders kitaplarında ise daha çok bölgesel liderler ya

da Osman Devleti'nin yanında yer alan direnişçilere ait bilgiler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, İngilizlerle işbirliği yapmış bazı kişilerin de ayrılıkçı Araplara liderlik yaptığı görülmektedir. Bundan dolayı analizde komutan ve lider ayırımına gidilmiştir. Kitaplar da yer alan yabancı komutanlara da analizde yer verilmiştir. Bu bağlamda öncelikle I. Dünya Savaşı konusunda yer alan komutanlar ve liderler tespit edilmiştir. Bu komutan ve liderlere ait görseller belirlenmiştir. Kitaplardaki metinlerde komutanlara ve liderlere ilişkin verilmiş bilgiler belirlenmiştir. Elde edilen bulgular çerçevesinde her iki ülkenin kitapları arasındaki konuya yönelik benzerlikler ve farklılıklar analiz edilmiştir. Sunulan bilgiler üzerinden öğrencilere verilmek istenen mesajlar değerlendirilmiştir.

2.4. Geçerlilik ve Güvenilirlik

İçerik analizi, nitel araştırmalarda veriye sistematik bir bakış sunan güçlü bir analiz tekniğidir. Kodlama sürecinin açık şekilde tanımlanması, çoklu kodlayıcı kullanımı ve uygun analiz yaklaşımının seçilmesi, yöntemin güvenilirliğini ve geçerliliğini artırır. Bu bağlamda içerik analizi, hem teorik hem de uygulamalı araştırmalar için önemli bir metodolojik araçtır.

Veri analizi sırasında kodlama tutarlılığını sağlamak amacıyla iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı kodlamalar yapılmıştır. Kodlama tutarlılığı için iki farklı kodlayıcının aynı metni aynı şekilde kodlaması gerekmektedir (Bilgin, 2014). İki araştırmacı tarafından yapılan kodlamaların karşılaştırılmasında, kodlayıcılar arası yüzde uyum (Percent Agreement) kullanılmıştır. Bu yöntem, iki ya da daha fazla kodlayıcının aynı veri parçasına ne kadar benzer şekilde kodlama yaptığını yüzdelik olarak ifade etmektedir. Hesaplama, toplam uyuşan kodlama sayısının toplam kodlama sayısına bölünüp 100 ile çarpılmasıyla gerçekleştirilir. Örneğin, iki kodlayıcı 100 veri birimi üzerinde çalışmış ve 85 birimde aynı kodu vermişse, kodlayıcılar arası yüzde uyum (percent Agreement) %85 olur (McHugh, 2012). Özellikle kodlayıcılar arası yüzde uyumunun %80 üzerinde olması beklenmektedir (O'Connor ve Joffe, 2020, s.9 ; Miles ve Huberman, 1994). Bu çalışmada kodlayıcılar arası yüzde uyumu %90 bulunmuştur. Çalışmanın iç geçerliliği için ise betimsel bir yaklaşımla kitap metinlerinden doğrudan alıntılar sunulmuştur. Çünkü doğrudan alıntılar, iç geçerliliğini sağlamanın en önemli stratejilerinden biridir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Kitapta komutan ve liderlerle ilgili görseller de çalışma içinde verilmiştir. Bu görsellere yer verilmesi de çalışmanın güvenilirliğini artırmaktadır.

3. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye'de ve Irak'ta okutulan tarih ders kitaplarında I. Dünya Savaşı konusunda bahsi geçen komutan ve liderlere ilişkin yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgular ele alınmıştır. Bulgular çalışmanın ilgili alt problemleri altında sunulmuştur.

3.1. 2024-2025 Eğitim-Öğretim Yılında Türkiye'de ve Irak'ta Okutulan Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı Konusunda Yer Alan Komutan ve Liderler

Çalışmanın ilk probleminde, Türkiye'de ve Irak'ta okutulan tarih ders kitaplarında I. Dünya Savaşı Konusunda yer alan komutan ve liderlerin kimler olduğu belirlenmiştir. Probleme ilişkin bulgular iki ülke için ayrı ayrı ele alınmış ve Tablo 2, Tablo 3, Tablo 4, Tablo 5 ve tablo 6'da verilmiştir.

3.1.1 Türkiye’de Okutulan Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı Konusunda Tespit Edilen Komutan ve Liderler

Tablo 2

8. Sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük kitabında tespit edilen komutan ve liderler

Kişiler	Rolleri	Milliyet	Konu	Sayfa No
Enver Paşa	Doğu cephesi Komutan	Türk	Kafkas Cephesi	45
Hasan İzzet Paşa	3. Ordu Komutanı	Türk	Kafkas Cephesi	45
Cemal Paşa	Bahriye Nazırı	Türk	Kanal Cephesi	47
Cevat Paşa’nın	Müstahkem Komutanı	Mevki Türk	Çanakkale Cephesi	48
General Hamilton	İtilaf Devletleri ordusu komutanı	İngiliz	Çanakkale Cephesi	48
Mustafa Kemal	komutan	Türk	Çanakkale Cephesi	49, 61
Esat Paşa	Komutan	Türk	Çanakkale Cephesi	49
Yarbay Hüseyin Avni Bey	Asker	Türk	Çanakkale Cephesi	49
Halil (Kut) Paşa	Komutan	Türk	Irak cephesi	51
Townshend (Tavzın)	General	İngiliz	Irak cephesi	51
Fahrettin Paşa	Komutan	Türk	Hicaz-Yemen Cephesi	52
11			toplam	

Tablo 2’ye göre, 8. Sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük kitabında, I. Dünya Savaşına komuta etmiş 11 kişi bulunmaktadır. Bunların 8’i, doğrudan komutan olarak adlandırılmaktadır. Townshend general, Yarbay Hüseyin Avni Bey asker ve Cemal Paşa ise Bahriye Nazırı olarak kitapta geçmektedir. Bu komutan ve liderlerin hepsi I. Dünya Savaşı sırasında açılan Osmanlı cephelerinde görev yapmış kişilerdir. General Hamilton ise İtilaf devletleri komutanıdır.

Tabloya göre, General Townshend ve General Hamilton İngiliz iken diğer komutanlar Türk’tür. General Townshend ve General Hamilton kitapta ilgili konuda birkaç cümle ile geçmektedir (Ülkü vd., 2023). Örneğin “Osmanlı Devleti’nin Savaştığı Cepheler/Çanakkale Cephesi” konusunda, General Hamilton hakkında kitapta aktarılan bilgiler şöyledir:

18 Mart 1915’te Çanakkale Boğazı’nı geçmeye çalışan İtilaf donanması, Osmanlı kuvvetleri tarafından durduruldu ve büyük kayıplar vererek çekilmek zorunda kaldı. Boğaz’ı geçemeyeceklerini anlayan İngiliz ve Fransızlar, İngiliz General Hamilton (Hemiltın) komutasında 25 Nisan 1915’te Gelibolu’ya çıktılar. Yarbay

Mustafa Kemal ve emrindeki birliklerin Anafartalar, Arıburnu ve Conkbayırı'ndaki mücadelesi savaşın seyrini değiştirdi. İtilaf kuvvetleri, 9 Ocak 1916'da Gelibolu Yarımadası'nı terk etti (Ülkü vd., 2023, s.31).

Kitapta yer alan bilgiler, aynı zamanda Mustafa Kemal'in komutan özelliğini de öne çıkarmaktadır.

8. Sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında yer alan Türk komutanlarına ise Fahrettin Paşa örnek verilebilir. Fahrettin Paşa ile ilgili bilgiler "Hicaz-Yemen Cephesi" konusu altında şöyle aktarılmaktadır:

Osmanlı Devleti'nin Hicaz bölgesinde yer alan Mekke ve Medine'yi koruduğu, Yemen ve Asir'deki İngilizler ve Şerif Hüseyin'in kışkırttığı isyancı bazı Arap kabileleri ile mücadele ettiği cephedir. İngilizlerin 1917 yılında Akabe'yi ele geçirmeleri üzerine bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti sona erdi. Fakat Fahrettin Paşa (Görsel 2.19) Medine'de bulunan az sayıda Türk askeriyle burayı savunmaya devam etti. 1919 yılı başına kadar askerleriyle direnişini sürdürdü. Savaşın sonunda başarılı olamayan Osmanlı Devleti, Hicaz ve Yemen topraklarından çekilmek zorunda kaldı (Ülkü vd., 2023, s. 52).

Yukarıdaki metinde Fahrettin Paşa'nın az sayıda askeriyle yaptığı cesur mücadele anlatılmaktadır. Kitapta aynı zamanda Fahrettin Paşa'nın aşağıdaki görseline yer verilmektedir. Görsel askeri kıyafetler içinde Fahrettin Paşa'nın onurlu duruşunu yansıtmaktadır.

Görsel 2.19: Fahrettin (Türkkan) Paşa (1868-1948) (Ülkü vd., 2023, s. 51)

Tablo 3

12. Sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük kitabında tespitedilen komutan ve liderler

Kişiler	Rolleri	Milliyet	Konu	Sayfa
Enver Paşa	Harbiye Nazırı Kafkas Cephesi Komutanı	Türk	Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheler	31, 39
Mustafa Kemal	Çanakkale, Kafkas Cephesi Komutanı Suriye Filistin cephesi Yıldırım Ordularına bağlı 7. Ordu Komutanı	Türk	Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheler	31,33, 39, 41, 48
General (Hemiltın)	Hamilton İngiliz ve Fransızlar, İngiliz) Akdeniz Orduları Komutanı	İngiliz	Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheler	31,34
Cemal Paşa	Bahriye Nazırı, Komutan	Türk	Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheler Kanal Cephesi	31, 41
Fahrettin Altay Paşa	Komutan	Türk	Çanakkale Cephesi	33
İzzettin (Çalışlar)	Kurmay Başkanı Binbaşı	Türk	Çanakkale Cephesi	33
Amiral Robeck (Robek)	Müttefik Donanması Komutanı	İrlanda	Çanakkale cephesi	34
Miralay Cevat (Çobanlı) Paşa	Müstahkem Mevkii Komutanı	Türk	Çanakkale Cephesi	34, 39
Townshend (Tavsınd)	Komutan	İngiliz	Irak Cephesi Kut Savaşı	36
Albay Halil (Kut)	Komutan	Türk	Irak Cephesi Kut'ül-Amâre Savaşı	36
Nuri (Killigil) Paş	Kafkas İslam Ordusu Komutanı	Türk	Azerbaycan	36
Fahreddin Paşa	Komutan	Türk	Hicaz Yemen Cephesi	37
Otto Liman von Sanders	Osmanlı 5. Ordu Komutanı	Alman	Çanakkale Cephesi	39
Esat (Bülkat) Paşa	Kuzey Grubu Komutanı	Türk	Çanakkale Cephesi	39
Fevzi (Çakmak) Paşa	5. Kolordu Komutanı	Türk	Çanakkale Cephesi	39
Ali Fuat (Cebeşoy) Paşa	Komutan	Türk	Çanakkale Cephesi	39
Kazım (Karabekir) Paşa	14. Tümen Komutanı	Türk	Çanakkale Cephesi	39
17	Toplam			

Tablo 3'e göre, 12. Sınıf İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında I. Dünya Savaşı konusunda toplam 17 komutan ve askeri lider bulunmaktadır. Tabloya yansıyan komutanların 4'ü yabancı 13'ü Türk'tür. General Hamilton, İtilaf devletleri adına Akdeniz Orduları Komutanı olarak görev yapmıştır. Amiral Robeck ise Müttefik Donanması Komutanıdır. Townshend,

Kut'ül-Amâre Savaşı'nda Osmanlı kuvvetlerine esir düşen İngiliz komutandır. Otto Liman von Sanders, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunda görev almış Alman komutandır. Diğer 13 Türk komutan, I. Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti coğrafyasında açılan Çanakkale, Irak, Kanal, Hicaz-Yemen ve Kafkas cephelerinde görev almışlardır.

12. Sınıf tarih ders kitabında yer alan yabancı komutanlardan biri olan General Townshend (Tavsınd) hakkında, "Kut'ül-Amâre Zaferi (29 Nisan 1916)" konusu içinde kitap aşağıdaki bilgileri aktarmaktadır:

İngilizler, Bağdat'ı almak amacıyla General Townshend (Tavsınd) komutasında Dicle Nehri boyunca harekete geçti ve 26 Eylül 1915'te Bağdat ile Amâre arasındaki Kut şehrini işgal etti. İngilizler ve işgale karşı çıkan Osmanlılar arasındaki çarpışmalar Selmân-ı Pâk bölgesinde başladı (Harita 1.5). Mücadelelerinde başarılı olamayan İngilizler Kut'ül-Amâre'ye çekilirken Albay Halil (Kut) kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri 5 Aralık 1915'te bölgeyi kuşattı. İngilizlerin kuşatmayı yarma girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Halil Bey ile General Townshend arasındaki görüşmelerde İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne kayıtsız şartsız teslim olması konusunda uzlaşmaya varıldı. Türk kuvvetleri, halkın coşkulu gösterileri arasında Kut'ül-Amâre'ye girdi ve Nisan 1916'da İngiliz kuvvetlerini teslim aldı. Bu zaferden sonra Albay Halil, "Kut'ül-Amâre Fatihî" olarak anıldı ve "paşa" unvanı ile ödüllendirildi (Hocaoğlu vd., 2023, s. 36).

Kitapta verilen bu bilgilerde, hem İngiliz General Townshend hem de Osmanlı Albay Halil (Kut)'un komutanlığına dair bir fikre ulaşmak mümkündür.

Kitapta, Türk komutanlarının bir diğer örneği ise Kafkas İslam Ordusu kurucusu Nuri (Killigil) Paşa'dır. Nuri (Killigil) Paşa ile ilgili kitapta aşağıdaki görsel ve bilgiler yer almaktadır:

(Hocaoğlu vd., 2023, s. 37)

Kafkas İslam Ordusu: Azerbaycan; İngiliz güçleri, Bolşevik birlikleri ve Ermeni çetelerin işgaline karşı Osmanlı Hükûmetinden yardım istedi. Bunun üzerine Nuri (Killigil) Paşa, kurduğu Kafkas İslam Ordusunu Bakü ve Azerbaycan'ın diğer illerini Ermeni ve Bolşevik çetelerden kurtarmak için görevlendirdi. Kafkas İslam Ordusu, otuz saat süren şiddetli muharebelerden sonra 15 Eylül 1918'de Bakü'yü Ermeni zulmünden kurtardı (Hocaoğlu vd., 2023, s. 37).

3.1.2 Irak'ta Okutulan Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı Konusunda Tespit Edilen Komutan ve Liderler

Tablo 4

9. Sınıf “Çağdaş ve Yeni Irak Tarihi” ders kitabında yer alan komutanlar ve liderler

Kişiler	Rolleri	Milliyet	Konu	Sayfa
Süleyman Askeri	Komutan	Türk	İngiltere'nin Irak İşgali	97
Seyyid Muhammed el-Haydari	Direnışçi Lider	İngiliz	İngiltere'nin Irak İşgali	97
Şeyh Muhammed el-Halisi	Direnışçi Lider	Arap	İngiltere'nin Irak İşgali	97
Muhammed Said el-Habbubi	Direnışçi Lider	Arap	İngiltere'nin Irak İşgali	97, 98
Townshend	General	İngiliz	Kut Kuşatması ve Bağdat'a Doğru İlerleme	100, 101
Nurettin Bey	komutan	Türk	Kut Kuşatması ve Bağdat'a Doğru İlerleme	100, 101
Van Der Goltz	General	Alman	Kut Kuşatması ve Bağdat'a Doğru İlerleme	100
Stanely Mood (M. 1864-1917)	General	İngiliz	Kut Kuşatması ve Bağdat'a Doğru İlerleme	101
General Marshal	general	İngiliz	Musul İşgali ve Mondros Mütarekesi	102
Smuts	General	İngiliz	Irak'ta İngiliz Mandası	102,103
Şeyh Muhammed Taki el-Hairi	Direnışçi Lider	Arap	Irak'ta İngiliz Mandası	104
11				Toplam

Tablo 4’de yer alan bulgulara göre, Irak’ta okutulan 9. Sınıf “Çağdaş ve Yeni Irak Tarihi” ders kitabında toplam 11 komutan ve lider yer almaktadır. Bunların 5’i İngiliz ve Alman gibi batılı komutanlardır. 2’si Türk komutan, 4’de bölgesel direnişçi Arap liderlerdir.

Kitapta yerlan Batılı komutanlara ve liderlere General Smuts örnek gösterilebilir. General Smuts kitapta “Manda Rejimi” konusu içinde yer almaktadır ve manda rejimini önerenlerden biridir. General smuts’a dair kitapta şu bilgiler ve aşağıdaki görseller verilmektedir: “*Bu sistem, Güney Afrika Birliği’nden General Smuts tarafından önerildi. Amacı, uygulanacak ülke halkının – kendi kanaatince- kabulünü düşünerek, yeni bir sömürge sistemi ortaya koymaktı*” (Hassun vd., 2019, s.102).

General Smuts (Hassun vd., 2019, s.103)

Osmanlı komutanlarından Süleyman Askeri, Şu'aybe Çatışması'nda aldığı yenilgi ve devamında intihar etmesi bağlamında anlatılmaktadır (Hassun vd., 2019, s.98). Nuretin Bey ise, "Kut Kuşatması ve Bağdat'a Doğru İlerleme" konusu içinde aşağıdaki bilgilerle verilmektedir:

İngiliz kuvvetleri, (Townshend) komutalığında, Kut'a doğru ilerledi, saldırdı ve 28 Eylül M. 1915 tarihinde Kut şehrini işgal etti. Savaşta iki taraf arasında şiddetli çatışmalar yaşandı. Osmanlı kuvvetleri komutanı Nurettin Bey İngiliz kuvvetlerine karşı sürdürdüğü kanlı çatışmalar ve onlara verdiği ağır kayıpların ardından Medain (Selman Pak) mevzilerine çekilmeye karar verdi (Hassun vd., 2019, s.100).

Yukarıdaki cümlelerde dikkat çeken noktalardan biri, Kut Savaşı'nda Halil Paşa'dan bahsedilmemesidir. Osmanlı komutanlarına ilişkin herhangi bir görsele de yer verilmemiştir.

Kitapta yer alan Arap liderlere dair ise "Şu'aybe Çatışması" başlığı altında aktarılan şu bilgiler örnek verilebilir:

İkinci güzergâh ise Kazımiye şehrinden hareket ederek Dicle yolunu tuttu. Bu grubun başında Seyyid Muhammed el-Haydari ve Şeyh Muhammed el-Halisi vardı. Yol boyunca bulunan aşiretleri katılmaya davet ettiler. Iraklı liderler ve halk dinî nedenlerden dolayı katıldı. Çünkü bir İslam devletine saldıran bir sömürgeci yabancı devlete karşıydılar (Hassun vd., 2019, s.97).

Tablo 5

11. Sınıf "Yeni Çağdaş Avrupa ve Amerika Tarihi" ders kitabında yer alan komutanlar ve liderler

Kişiler	Rolleri	Milliyet	Konu	Sayfa No
Ludendorff	komutan	Alman	Savaşın Son Yılında Yaşanan Muharebeler ve Olaylar	73
Townshend	Komutan	İngiliz	Birinci Dünya Savaşı Sırasında Irak	73
Stanley Maude	Komutan	İngiliz	Birinci Dünya Savaşı Sırasında Irak	73
3				Toplam

Tablo 5'e göre 11. Sınıf "Yeni Çağdaş Avrupa ve Amerika Tarihi" ders kitabında, 3 komutan yer almaktadır. Bunların 2'si İngiliz, 1'i Alman olmak üzere hepsi de batılıdır.

Alman komutan Ludendorff'dan "Savaşın Son Yılında Yaşanan Muharebeler ve Olaylar" konusu içinde aşağıdaki şekilde bahsedilmektedir:

İtilaf orduları 21 Mart 1918 tarihinde başlayan hücumu karşı hazırlandılar ancak Marne Muharebesi Alman ordusunu geri çekilmeye zorladı. Bu durum itilaf devletleri ve Alman ordularına çok sert bir yenilgi yaşattı. Alman komutan

Ludendorff barış istemek zorunda kaldı. Daha sonra Alman hükümeti, ABD Başkanı Woodrow Wilson'dan Wilson'un - insan hakları ile ilgili maddeleri de kapsayan- on dört maddesi uyarınca ateşkes istediler (Milli Eğitim Komisyonu, 2023, s.73).

11. Sınıf tarih ders kitabında, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Irak” konusunda Townshend ve Stanley Maude birlikte şu şekilde anlatılmaktadır:

İngiliz kraliyet orduları Bağdat'ı işgal etmek için ilerlerken Osmanlı Ordusu İngiliz ordularını Kut şehrinde kuşattı. Bunun üzerine İngilizler komutanları Townshend ile birlikte teslim olmak zorunda kaldılar. Ancak Stanley Maude komutasındaki İngiliz orduları Bağdat'ı 11 Mart 1917 tarihinde işgal etmeyi başardı (Milli Eğitim Komisyonu, 2023, s.73).

Tablo 6

12. Sınıf “Arap Dünyasının Modern ve Çağdaş Tarihi” ders kitabında yer alan komutanlar ve liderler

Kişiler	Rolleri	Milliyet	Konu	Sayfa
Emir Faysal bin El-Hüseyin	Komutan	Arap	Birinci Dünya Savaşı ve Sykes-Picot Anlaşması	40,41
Süleyman Askeri Paşa	komutanı	Türk	El-Şuaybe Muharebesi	55
Seyit Muhammed Said El-Habbubi	Direnışçi lider	Arap	El-Şuaybe Muharebesi	55
Seyit Muhsin El-Hekim	Direnışçi Lider	Arap	El-Şuaybe Muharebesi	55
Charles Townshend	komutan	İngiliz	Kut'ül Ammare Kuşatması	57, 58
Nurettin Bey (Sakallı Nurettin Bey	komutan	Türk	Kut'ül Ammare Kuşatması	57
Von der Goltz	Komutan	Alman	Kut'ül Ammare Kuşatması	57
Stanley Maude	Komutan	İngiliz	Bağdat'ın İşgali	58
Hacı Necim El-Bakkal El-Duleymi	Direnışçi Lider	Arap	Milli Kurtuluş ve Bağımsızlık Hareketleri	62, 64
Marshall	Komutan	İngiliz	Milli Kurtuluş ve Bağımsızlık Hareketleri	64
Atiyya Abu Kallal	Direnışçi Lider	Arap	Milli Kurtuluş ve Bağımsızlık Hareketleri	63
11				Toplam

Tablo 6'ya göre, 12. Sınıf “Arap Dünyasının Modern ve Çağdaş Tarihi” ders kitabında, 11 komutan ve lider bulunmaktadır. Bunların 5'i direnişçi Arap liderler iken, 3'ü İngiliz komutan, 1'i Alman ve 2'si Türk komutanlardır.

Kitapta, “Kut Kuşatması (ya da Kut’ül Ammare Kuşatması)” konusu içinde verilen aşağıdaki bilgiler, birkaç komutan hakkında fikir vermektedir:

...General “Charles Townshend’in” kuvvetleri harekete geçti ve 28 Eylül 1915 tarihinde hücumla başladı. İki taraf arasında çok çetin bir savaş yaşandı. Ancak Osmanlı komutan Nurettin Bey (Sakallı Nurettin Bey) durumun ciddiyetinin farkına vardı ve Medain (Selman Pak) bölgesine çekilmeyi kararlaştırıldı. General Charles Townshend Esir Olduğu Zaman: Kuvvetleri El-Aziziye’de ve diğer kuvvetleri de Kut’da topladıktan sonra General Townshend ilerlemek için emir aldı. Her iki taraf büyük can kaybına uğradı. İngiliz kuvvetleri Townshend komutası altında Kut’a doğru geri çekildi. Osmanlı kuvvetleri 3 Aralık’ta İngiliz kuvvetlerini kuşattı (Humeydi vd., 2023, s.57).

Metnin devamında Alman General “Von der Goltz’un” 12 Aralık tarihinde Kut’a ulaşarak durumu incelediği bilgisi verilmektedir.

Kitapta Arap direnişçi liderlere ise Hacı Necim El-Bakkal ve Atiyya Abu Kallal örnek verilebilir. Atiyya Abu Kallal’ın “Milli Kurtuluş ve Bağımsızlık Hareketleri/Necef ayaklanması” konusunda bahsi şu şekilde geçmektedir:

... ayaklananların bazıları içerisinde bulundukları durumdan geri adım atmak zorunda kaldı. Hacı Necim El-Bakkal ve kendisi ile iki yüz adam ise geri adım atmamıştır. Ancak bu durum uzun sürmedi. Nisan ayının on ikinci günü 1918 tarihinde Hacı Necim El-Bakkal tutuklandı. Diğerleri de daha sonra kendileri teslim oldu. Öyle ki Kufe’de tutuklananların sayısı yüzü bulmuştur. Bu tutuklananların büyük kısmı Hindistan’a sürgüne gönderilmiştir. Böylece ayaklanma bu şekilde sona ermiştir. Ayaklananlar kendilerine uygulanan şartları kabul etmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine şehir üzerindeki kuşatma kaldırılmıştır. Direnişçiler Mayıs ayının beşinde İngiliz askeri mahkemesi tarafından yargılanmış ve içlerinden “11” kişi idam edilmiştir. Hacı Necim El-Bakkal ve Atiyya Abu Kallal idam edilenler arasındaydı. İdam hükmü 30 Mayıs 1918 M. tarihinde infaz edildi (Humeydi vd., 2023, s.64).

3.2.Türkiye’de ve Irak’ta Okutulan Tarih Ders Kitaplarında I.Dünya Savaşı Konusunda Tespit Edilen Komutan ve Lider Görselleri

Araştırmanın bu probleminde, Türkiye’de ve Irak’ta okutulan tarih ders kitaplarında I.dünya Savaşı konusu içinde yer alan komutan ve lider görselleri ele alınmıştır. Bulgular her iki ülke için ayrı başlıklar altında tartışılmıştır.

3.2.1. Türkiye’de Okutulan Tarih Ders Kitaplarında I.Dünya Savaşı Konusunda Tespit Edilen Komutan ve Lider Görselleri

Tablo 7

Türkiye’de okutulan tarih ders kitaplarında I. Dünya Savaşı konusunda tespit edilen komutan ve lider görselleri

Sınıf	Görsel Adı	Sayfa No
8	Görsel 2.9: Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı Cevat (Çobanlı) Paşa, (1871-1938).	48
	Görsel 2.14: Mustafa Kemal Çanakkale Cephesi’nde, 1915.	49
	Görsel 2.17: Halil (Kut) Paşa, (1882-1957).	51
	Görsel 2.19: Fahrettin (Türkkan) Paşa (1868-1948).	51
12	Görsel 1.12: Mustafa Kemal Çanakkale Cephesi’nde	33
	Bilgi Grafik: General Hamilton Akdeniz Orduları Komutanı	34
	Bilgi Grafik: Amiral Robeck (Robek) Müttefik Donanması Komutanı	34
	Bilgi Grafik: General Otto Liman Von Sanders Osmanlı 5. Ordu Komutanı	35
	Bilgi Grafik: Miralay Cevat (Çobanlı) Paşa Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı	35
	Nuri (Killigil) Paşa	37
	Fahreddin Paşa	37
	Görsel 1.14: Mustafa Kemal ve silah arkadaşları Çanakkale Cephesi’nde	38
	Görsel 1.15: Enver Paşa	39
	Görsel 1.16: Ali Fuat Paşa	39
Toplam		14

Tablo 7’e göre, 8. Sınıf İnkılap Tarihi ve Ataürkçülük ders kitabında, lider ve komutanları gösteren 4 görsel bulunmaktadır. Bunlar Cevat (Çobanlı) Paşa, Mustafa Kemal, Halil (Kut) Paşa ve Fahrettin (Türkkan) Paşa’dır. Aynı zamanda I. Dünya Savaşı konusunda ders kitabında yer alan görsellerin hepsinin Türk komutanlara ait olduğu görülmektedir.

12. Sınıf İnkılap Tarihi ve Ataürkçülük ders kitabında ise toplamda 10 görsel komutanlara ve liderlere aittir. Bunlar Mustafa Kemal, General Hamilton, Amiral Robeck (Robek), General Otto Liman Von Sanders, Cevat (Çobanlı) Paşa, Nuri (Killigil) Paşa, Fahreddin Paşa, Enver Paşa ve Ali Fuat Paşa’dır. Görsellerden 7’si Türk, 3’ü ise yabancı komutanlara aittir. her iki Kitapta Mustafa Kemal, Cevat (Çobanlı) Paşa ve Fahreddin Paşa’ya ait görseller bulunmaktadır.

8. Sınıf İnkılap Tarihi ve Ataürkçülük ders kitabında yer alan komutan ve lider görsellerine aşağıdaki Görsel 2.9 örnek verilebilir.

Görsel 2.9: Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı Cevat (Çobanlı) Paşa, (1871-1938) (Ülkü vd., 2023, s. 48).

Bu görsel 2. Ünite de “I. Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi” konusu içinde kullanılmaktadır. Görsel 2.9 metinle şu şekilde ilişkilendirilmekte ve Cevat Paşa’nın görevine vurgu yapılmaktadır:

Bu plana göre İtilaf Devletleri güçlü bir donanmayla 19 Şubat 1915 tarihinde Kumkale ve Seddülbahir tabyalarını topa tutarak savaşı başlattılar. Dönemin en gelişmiş silahlarıyla donatılmış savaş gemileriyle Boğaz’ı geçme girişiminde bulundular. Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa’nın (Görsel 2.9) başarılı yönetimi, başta Seyit Onbaşı olmak üzere Türk topçularının (Görsel 2.11) isabetli atışları ve Nusret Mayın Gemisi’nin (Görsel 2.10) Boğaz’a döşediği mayınlar sonucunda İtilaf Devletleri donanması ağır kayıplar verdi (Ülkü vd., 2023, s. 48).

Halil Kut Paşa’ya ait aşağıdaki görsel ise “Irak Cephesi” başlığı altında verilmektedir.

Görsel 2.17: Halil (Kut) Paşa, (1882-1957) (Ülkü vd., 2023, s. 51)

Metin içinde görsele atıf şu cümlelerle yapılmaktadır: “1915 yılı Kasım ayı sonlarında Selman-ı Pak Muharebeleri’nde Osmanlı kuvvetleri İngilizleri yenilgiye uğrattı. Halil (Kut) Paşa (Görsel 2.17) komutasındaki Osmanlı birlikleri Kut’ül-Amâre’de bulunan İngiliz kuvvetlerini kuşattı. General Townshend (Tavzın) komutasındaki binlerce İngiliz askeri esir alındı (Ülkü vd., 2023, s. 51).

12.Sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında yer alan görsellere, aşağıdaki Görsel 1.15 ve Görsel 1.16 örnek verilebilir.

Görsel 1.15: Enver Paşa
(Hocaoğlu vd., 2023, s. 39)

Görsel 1.16: Ali Fuat
Paşa (Hocaoğlu vd.,
2023, s. 39)

Yukarıda verilen her iki görsel de “Çanakkale Cephesi Komutanları” başlığı altında şu cümlelerle tanıtılmaktadır:

Enver Paşa (Görsel 1.15), dönemin Harbiye Nazırı olarak askerî harekâtların yönetilmesinde görev almıştır. **Ali Fuat (Cebesoy) Paşa** (Görsel 1.16), İtilaf Devletleri’nin 25 Nisan 1915’te Çanakkale’de karadan çıkarma harekâtını başlatması üzerine komuta ettiği 25. Tümen ile Çanakkale’ye çağırılmış, Bolayır bölgesinde savunma yapmıştır (Hocaoğlu vd., 2023, s. 39).

12. Sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında, aşağıda gösterilen “Grafik Bilgi 1.1: Çanakkale Savaşları” başlıklı görselde, bazı yabancı komutanlara fotoğraflara yer verilmektedir.

Grafik Bilgi 1.1: Çanakkale Savaşları (Hocaoğlu vd., 2023, s. 34)

Grafik Bilgi 1.1: Çanakkale Savaşları görselinde, Akdeniz Orduları Komutanı General Hamilton ve Müttefik Donanması Komutanı Amiral Robeck (Robek) yer almaktadır.

Mustafa Kemal’in Çanakkale Cephesi’ndeki fotoğrafı, hem 8. Sınıf hem de 12. Sınıf ders kitaplarında kullanılan ortak görsel olarak çalışmaya ve tabloya yansımaktadır. Bu görseller aşağıdaki gibidir.

Görsel 2.14: Mustafa Kemal Çanakkale Cephesi'nde, 1915. (Ülkü vd., 2023, s. 49).

Görsel 1.12: Mustafa Kemal Çanakkale Cephesi'nde Mustafa Kemal ATATÜRK (Hocaoğlu vd., 2023, s. 33)

8. Sınıf tarih ders kitabında bulunan görselin, 12. Sınıf tarih ders kitabında küçültülerek kullanıldığı anlaşılmaktadır. Her ikisi de Mustafa Kemal'in komutanlığını öne çıkarmaktadır.

3.2.2. Irak'ta Okutulan Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı Konusunda Tespit Edilen Komutan ve Lider Görselleri

Irakta 2024-2025'de okutulan 3 tarih ders kitabından sadece 2'sinde komutan ve liderlere ait görsellere yer verildiği görülmektedir. Bundan dolayı Tablo 8'de 9.sınıf ve 12. Sınıf ders kitaplarında kullanılan görseller sunulmuştur.

Tablo 8

Irak'ta okutulan tarih ders kitaplarında I.Dünya Savaşı konusunda tespit edilen komutan ve lider görselleri

Sınıf	Görsel adı	Sayfa numarası
9.sınıf	Muhammed Said el-Habbubi	98
	General Stanley Maude	101
	General Marshal	102
	General Smuts	103
	Şeyh Muhammed Taki el-Hairi	104
	Arnold Wilson	104
	Şerif Hüseyin bin Ali (1854-1931 M.)	39
12	General Charles Townshend	57
	General Stanley Maude (1864-1917	58
	Hacı Necim El-Bakkal	62
	Şeyh Mahmut El-Hafid 1881-1956	65
	Toplam	11

Tablo 8’de Irak’ta okutulan 9. Sınıf “Çağdaş ve Yeni Irak Tarihi” ders kitabında toplam 6 komutan ve lider görseli bulunmaktadır. Bunlar Harford Jones, Muhammed Said el-Habbubi, General Stanley Maude, General Marshal, General Smuts, Şeyh Muhammed Taki el-Hairi ve Arnold Wilson’dır. 6 görselden sadece 2’si Irak’lı direnişçi liderlere aittir.

Tablo 8’e göre, 12. Sınıf “Arap Dünyasının Modern ve Çağdaş Tarihi” ders kitabında 5 görsel komutanlara ve bölgesel liderlere aittir. Bu görseller, Şerif Hüseyin bin Ali, General Charles Townshend, General Stanley Maude, Hacı Necim El-Bakkal ve Şeyh Mahmut El-Hafid gibi yabancı komutanları ve bölgesel lideri göstermektedir. Görsellerin 3’ü yabancılara aittir. General Stanley Maude, her iki kitapta görseliyle kendine yer bulmaktadır (Hassun vd., 2020, s.101; Hümeydi, vd., 2020, s.58).

9. Sınıf “Çağdaş ve Yeni Irak Tarihi” ders kitabında kullanılan komutan ve lider görsellerine, Muhammed Said el-Habbubi’yi örnek vermek mümkündür.

Muhammed Said el-Habbubi (Hassun vd., 2019, s.98)

Şu’aybe Çatışması’nın anlatıldığı konu içinde yer alan yukarıdaki görsel metinle şu şekilde ilişkilendirilmektedir ve el-Habbubi’nin liderliğine vurgu yapılmaktadır:

...Birinci güzergâh, Necef’ten başlayarak Samava ve Nasriye üzerinden Basra’ya devam etti. Bu birliklerin başında İngiliz işgaline şiddetle karşı çıkan Muhammed Said el-Habbubi ve bazı din adamları bulunuyordu... Osmanlı kuvvetleri Nasriye’ye doğru çekildi. Süleyman Askeri intihar etti ve Seyyid Muhammed Said el-Habbubi yaraları yüzünden M. 1915 yılında Nasriye’de vefat etti (Hassun vd., 2019, s.97-98).

Aşağıdaki görsel ise aynı şekilde 9. sınıf tarih ders kitabında yer almaktadır ve yabancı bir komutana aittir.

General Marshal (Hassun vd., 2019, s.102)

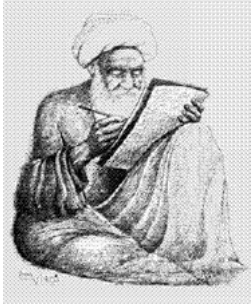
General Marshal görseli kitapta “Musul İşgali ve Mondros Mütarekesi” başlığı altında aşağıdaki cümlelerle birlikte yer almaktadır:

31 Ekim 1918 tarihinde İttifak Devletleri ile İtilaf Devletleri arasında Mondros Mütarekesi (Ateşkes Antlaşması) ilan edildi ve tüm askerî harekât durduruldu.

Fakat Osmanlı kuvvetleri çatışmayı durdururken; Mütareke'ye rağmen işgalci İngiliz kuvvetleri kuzeye doğru ilerlemeye devam etti. İngiliz kuvvetleri komutanı General Marshal Osmanlı kuvvet komutanına Musul'u teslim etmesi gerektiğine dair bir muhtıra gönderdi. Osmanlı kuvvetlerinin çöküşü ve direnme imkânının olmaması karşısında İngiliz kuvvetleri Musul'a girdi ve Osmanlı kuvvetleri 10 Kasım 1918 tarihinde tüm Musul vilayeti topraklarından Anadolu'ya doğru çekildi (Hassun vd., 2019, s.102).

Yukarıda verilen cümlelerde görüldüğü gibi General Marshal'ın İngiliz kuvvetleri komutanı olduğu vurgulanmaktadır.

9. Sınıf tarih ders kitabında "Manda Rejimi" başlığı altında bölgesel dini liderlerin görsellerine de yer verildiği görülmektedir. Bunlardan biri Şeyh Muhammed Taki el-Hairi'dir.

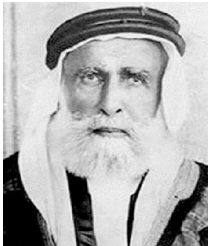

Şeyh Muhammed Taki el-Hairi (Hassun vd., 2019, s.104)

Kitapta Hairi'nin faaliyetlerine ilişkin şu bilgiler sunulmaktadır:

Ülkenin siyasi durumunu tartışmak, özgürlük ve bağımsızlığa kavuşmak için vesileleri belirlemek amacıyla toplantılar düzenlediler. Hicri 1338 yılı Kerbela şehrine 15 Şaban ziyareti merasimi (3 Mayıs 1920) esnasında bir dizi toplantılar yapıldı ve Irak ulusal hareketi tarihinde iz bıraktı. Bu bağlamda, dinî merci Şeyh Muhammed Taki el-Hairi'nin hutbeleri öne çıkmaktadır. Hairi, İngilizler özgürlük ve bağımsızlık uğrunda haklı taleplere olumlu cevap vermedikleri takdirde, halkın silahlı isyana başvurabileceğini vurguladı ve bir diğer mektupta haklarını talep etmek için halkın Bağdat'a yürümesini ve barışçıl gösteriler düzenlemesinin gerekliliğini vurguladı (Hassun vd., 2019, s.104).

12. sınıf "Arap Dünyasının Modern ve Çağdaş Tarihi" ders kitabında yer alan beş görselden biri olan "Şerif Hüseyin bin Ali" aşağıdaki gibidir ve "Birinci Dünya Savaşı ve Sykes-Picot Anlaşması: Araplar ve Birinci Dünya Savaşı" konusu içinde uzun bir şekilde Şerif Hüseyin bin Ali'nin Osmanlılara karşı İngilizlerle yaptığı işbirliği anlatılmaktadır.

Şerif Hüseyin bin Ali (1854-1931 M.) (Humeydi vd., 2023, s.39)

Kitapta yer alan bilgilerin bir kısmı ise şu şekildedir:

Arap cemiyetleri üyeleri savaş durumundan faydalanarak hürriyet ve bağımsızlık hedeflerini gerçekleştirmek için hareket etmeye başladılar. Ancak takip edilmesi

gereken siyaset konusunda farklı düşünüyorlardı. Bazıları kendi imkânlarıyla bağımsız Arap devleti kurmak istemiştir. Diğerleri ise bu hedefi dış yardım alarak yapma taraftarıydı. Üçüncü kesim de Avrupa'nın sömürgeci çıkar ve emellerinden çekinerek Osmanlı devletine bağlı kalmıştır. Tam da bu olayların arasında Mekke Şerifi "Hüseyin bin Ali" savaş durumunu kendi çıkarına değerlendirmek üzere harekete geçti. Bir taraftan Birleşik Krallık ile diğer taraftan da Arap cemiyetleriyle temas kurmaya başladı...(Humeydi vd., 2023, s.39)

Ders kitabında görselle birlikte, Şerif Hüseyin'in Birleşik Krallık ile olan görüşmeleri, McMahon- Hüseyin Mektuplaşmaları, Şam Protokolü gibi konular ele alınmaktadır (Humeydi vd., 2023, s.39-40)

12. sınıf tarih ders kitabında yer alan yabancı komutanlara ait görsellere ise aşağıdaki General Stanley Maude görseli örnek verilebilir.

General Stanley Maude (1864-1917) (Humeydi vd., 2023, s.58)

Kitapta, görsel metinle şu cümlelerle ilişkilendirilmektedir:

Osmanlıların geri çekilmesi, özellikle de idari ve teknik kadronun çekilmesi, işgal yılları boyunca olumsuz etkiler bırakmıştır. General Stanley Maude Iraklıları kazanması için bir bildiri yayınladı. Bu bildiride şunları dile getirmiştir; "ordularımız şehirlerinize ve topraklarınıza işgalci veya düşman olarak değil, özgürleştirici olarak girmiştir. Vatanınız Hülagu'dan (1217-1265 M.) beri yabancıların zulmüne uğramıştır. Bundan dolayı saraylarınız harap oldu bağ ve bahçeleriniz soldu... Kralımın arzusu, halkının arzusu, daha doğrusu majesteleri kralımızla itilafa giren büyük devletlerin arzusu eskiden nasıldıysanız ona geri dönmenizdir". Bildiride şunlar da vardı; "Ey Bağdat halkı! Ülkenizdeki ticari işleriniz, istikrar ve güvenliğinizin sağlanması... Britanya hükümeti sonsuza kadar dikkat ve ilgiyle önemsemektedir" (Humeydi vd., 2023, s.58).

Yukarıda verilen metinde, General Stanley Maude'nin Irak halkını kazanmak için sergilediği taktikler anlatılmaktadır.

12. sınıf tarih ders kitabında görseli bulunan ve aşağıda gösterilen Hacı Necim El-Bakkal, bölgesel direnişçiler arasında önemli bir yere sahiptir.

Hacı Necim El-Bakkal (Humeydi vd., 2023, s.62).

Kitapta yer alan metnin bir kısmında Hacı Necim El-Bakkal, şöyle anlatılmaktadır:

Hacı Necim El-Bakkal işgalcilere karşı olan en şiddetli muhaliflerden biriydi. General Marshall'ı öldürmek için bir plan yaptı. Bu plana göre kendisi ve bazı destekçisi ile birlikte General Marshall'ın karargahına hücum edecekti. Burada şiddetli bir çatışma meydana geldi. Bu çatışmada hücum edenlerden birisi öldürüldü ve üçü de yaralandı. Diğer taraftan General Marshall öldürüldü ve başka bir subay yaralandı. Hücumu kalkan diğerleri kaçtı (Humeydi vd., 2023, s.62).

Kitapta yer alan “Milli Kurtuluş ve Bağımsızlık Hareketleri” konu metninde, Hacı Necim El-Bakkal ve diğer bölgesel direnişçiler hakkında uzun bilgiler verilmekte ve İngilizlerle yapılan mücadeleler anlatılmaktadır (Humeydi vd., 2023, s.62-63).

12. Sınıf tarih ders kitabında görseline yer verilen, kendi devletini kurmak isteyen ve öncelikle İngilizlere yaklaşan ve sonra bağımsızlık için çaba gösteren bölgesel liderlerden biri de Şeyh Mahmut El-Hafid'dir (1881-1956).

Şeyh Mahmut El-Hafid'dir (1881-1956) (Humeydi vd., 2023, s.65).

Kürt bir lider olan El-Hafid hakkında kitapta verilen bilgilerin bir kısmı aşağıdaki gibidir:

Osmanlı devletinin yıkılmasından sonra “Şeyh Mahmut El-Hafid” (Şeyh Mahmut El-Hafid tasavvuf tarikatlarından birisinin şeyhidir Berzenci aşiretini şeyhi, akli ve nakli ilimlerin eğitimini vermekteydi) Osmanlıların çekilmesinden sonra meydana gelen boşluğu bırakmak istemedi. Bunun üzerine Kasım ayının birinde 1918 M. tarihinde Kifri'deki İngiliz karargahına bir mektup gönderdi. Mektubunda herhangi bir çatışma ve savaş olmadan Süleymaniye'yi İngiliz kuvvetlerine teslim edebileceğini yazmıştı. İngilizlere gönderilen bu mektup üzerine İngilizler Şeyh Mahmut El-Hafid (1881-1956) ile görüşmek üzere bir heyet gönderdi. İngiliz heyeti Mahmut El-Hafid'in Süleymaniye bölgesi hakimi olarak tayin edildiğini ilan etti. Ayrıca bölgeye özerklik verildiğini açıkladı. Kendisine maaş bağlandığını ve bazı akrabalarının da mutasarrıf, kadı ve kuvvetlerinin komutanları olarak tayin edildiği belirtildi. Şeyh Mahmut El-Hafid hükümetinde idari, mali ve askeri konularda danışmanlık yapacak İngiliz danışmanlar atandı. Bu durum 20 Mayıs 1919 tarihine kadar aynen devam etmiştir. Bu tarih Şeyh Mahmut'un İngiliz yönetimine karşı ayaklanma tarihidir. İngilizler Şeyh Mahmut'un yaklaşımının İngiliz politikası ile uyuşmadığının farkına vardıktan sonra, Şeyh Mahmut'n faaliyetlerini durdurma ve konumunu sarsma yoluna gittiler. Bunun üzerine taraflar arasında gerginlik ve anlaşmazlık baş gösterdi (Humeydi vd., 2023, s.64).

Yukarıdaki cümleleler üzerinden, Osmanlı'nın yıkılmasından sonra İngilizlere stratejik yaklaşan ve İngilizlerden bağımsız bir devlet kurmaya çalışan Şeyh Mahmut El-Hafid'in liderliği ortaya konmaktadır.

3. 3. I. Dünya Savaşı Konusunda Yer Alan Komutan ve Liderlere İlişkin Metinler ve Görseller Bağlamında Türkiye’de ve Irak’ta Okutulan Tarih Ders Kitaplarının Benzerlikleri ve Farklılıkları

3.3.1. Benzerlikler

I. Dünya Savaşı konusunda yer alan komutan ve liderlere ilişkin metinler ve görseller bağlamında Türkiye’de ve Irak’ta okutulan tarih ders kitaplarının önemli bir benzerliğe sahip olduğunu söylemek mümkün değildir.

Türkiye’de okutulan iki kitapta I. Dünya Savaşı konusunda toplam 28 komutan ve lider ismine ulaşmak mümkün iken, Irak’ta okutulan 3 tarih ders kitabında toplam 25 isme ulaşılmıştır. Kitap sayısı farklı olsa da öğrenciler benzer oranda komutan ve lider görseli sunulduğu söylenebilir. Hem Türkiye’de hem de Irak’ta okutulan kitapların hepsinde ortak isim olarak “Towsend” çıkmaktadır. Türkiye’de okutulan kitaplarda Towsen’a ait bir görsel bulunmazken Irak’ta okutulan kitaplarda aşağıdaki görsel yer almaktadır:

General Townshend (Hassun vd., 2019, s.100)

3.3.2. Farklılıklar

Türkiye’de ve Irak’ta okutulan tarih ders kitaplarının, gerek içerik bakımından gerek görseller bakımından birbirinden çok farklı olduğu, I. Dünya Savaşının farklı amaçlarla anlatıldığı görülmektedir. Bu farklı amaçlar, hiç şüphesiz I. Dünya Savaşında rol oynamış liderler ve komutanları da ülkeler bağlamında farklılaştırmaktadır.

Türkiye’de okutulan tarih ders kitaplarında, I. Dünya Savaşı, küresel sunulmakla birlikte, üç kıtada toprakları olan Osmanlı Devleti’ni çok etkilediği ve parçalanmasına neden olduğu için, konu çok sayıda cephe savunması üzerinden anlatılmaktadır. Hatta Irak o yıllarda Osmanlı Devleti’nin sınırları içinde kalan bir cephedir. Türk tarihi bağlamında, Hicaz ve Yemen’de olduğu gibi Türk askerlerinin ve komutanlarının korumaya çalıştığı vatan toprağıdır. Osmanlı komutanları ise kadim bir geçmişe sahip ordu geleneği içinde yetişmiş askerlerdir. Ders kitaplarına yansması da böyledir.

Irak’ta okutulan tarih ders kitaplarında ise I. Dünya Savaşı emperyalist motivasyonlarla, topraklarını işgal eden İngilizlere karşı verdikleri milli bir mücadeledir. Osmanlılar bölgede olmakla birlikte yetersiz kalmışlardır. Irak topraklarını savunmak ve İngilizleri topraklarından atmak için yerel ve bölgesel direnişçilerle çok mücadele verilmişlerdir. Dolayısıyla bu mücadele de öne çıkan kişiler, deneyimli askerler değil, aşiret liderleri veya şeyhler gibi dini öncülerdir. Ders kitaplarında ise I. Dünya Savaşı konusu bu direnişçi liderler üzerinden ele alınmaktadır.

Irak’ta okutulan tarih ders kitaplarında, İngilizler karşısında Osmanlı savunmasının yetersiz kaldığı sıkça vurgulanmaktadır. İngilizlere direnip Osmanlı’nın yanında yer alan veya İngilizlerle işbirliği yapan bölgesel liderler fazlasıyla öne çıkmaktadır. Osmanlı’nın yıkılmasından sonra ortaya çıkan boşluğun getirdiği sıkıntılar, İngiliz Mandası gibi konular da Osmanlı Devleti’nin bahsi geçmektedir. Irak’ta okutulan tarih ders kitaplarındaki bilgilere göre,

I. Dünya Savaşındaki mücadeleler, halkın direnişinin, fedakarlığının ve başarısının hikayesidir. İsmi geçen bölgesel liderler ise halkın öncüleridir.

Türkiye’de okutulan tarih ders kitaplarında ise Çanakkale Zaferi, Kutül Amare Zaferi güçlü bir şekilde vurgulanmakta, savaş kaybedilse bile Fahrettin Paşa gibi komutanların cesur direnişlerinden övgüyle bahsedilmektedir. Türkiye’de okutulan tarih ders kitaplarındaki bilgilere göre, Mustafa Kemal gibi başarılı komutanlar ve liderler sayesinde, I. Dünya Savaşı büyük yenilgilerle birlikte önemli zaferleri içinde barındıran bir kahramanlık hikayesidir. Arkasından gelen Kurtuluş Savaşıyla Türk milleti yeniden ayağa kalkmıştır.

Irak ve Türkiye’de okutulan tarih ders kitaplarında I. Dünya Savaşı’nda bazı bilgi farklılıkları da dikkat çekmektedir. Kut Savaşı her iki ülkenin ders kitaplarında yer almakla birlikte konunun öğrencilere öğretilme şekli farklıdır. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri Türkiye’de okutulan tarih ders kitaplarında “Kut’ül-Amâre Zaferi (29 Nisan 1916)”, Irak’ta okutulan tarih ders kitaplarında, “Kut Kuşatması (ya da Kut’ül Ammare Kuşatması)” olarak anlatılan konudur. Türkiye’de okutulan 12. Sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük kitabında konu şu şekilde verilmektedir:

İngilizler, Bağdat’ı almak amacıyla General Townshend (Tavsınd) komutasında Dicle Nehri boyunca harekete geçti ve 26 Eylül 1915’te Bağdat ile Amâre arasındaki Kut şehrini işgal etti. İngilizler ve işgale karşı çıkan Osmanlılar arasındaki çarpışmalar Selmân-ı Pâk bölgesinde başladı (Harita 1.5). Mücadelelerinde başarılı olamayan İngilizler Kut’ül-Amâre’ye çekilirken Albay Halil (Kut) kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri 5 Aralık 1915’te bölgeyi kuşattı. İngilizlerin kuşatmayı yarma girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Halil Bey ile General Townshend arasındaki görüşmelerde İngilizlerin Osmanlı Devleti’ne kayıtsız şartsız teslim olması konusunda uzlaşmaya varıldı. Türk kuvvetleri, halkın coşkulu gösterileri arasında Kut’ül-Amâre’ye girdi ve Nisan 1916’da İngiliz kuvvetlerini teslim aldı. Bu zaferden sonra Albay Halil, “Kut’ül-Amâre Fatih”i” olarak anıldı ve “paşa” unvanı ile ödüllendirildi (Hocaoğlu vd., 2023, s. 36).

Irak’ta okutulan 12. sınıf “Arap Dünyasının Modern ve Çağdaş Tarihi” ders kitabında ise bu konu hakkındaki bilgiler aşağıdaki gibidir:

...Kuvvetleri El-Aziziye’de ve diğer kuvvetleri de Kut’da topladıktan sonra General Townshend ilerlemek için emir aldı. Her iki taraf büyük can kaybına uğradı. İngiliz kuvvetleri Townshend komutası altında Kut’a doğru geri çekildi. Osmanlı kuvvetleri 3 Aralık’ta İngiliz kuvvetlerini kuşattı... Alman General “Von der Goltz’un” 12 Aralık tarihinde Kut’a ulaşarak durumu inceledi ve şehrin surlarının güçlü olduğu için saldırı yapılmaması emrini verdi. İngiliz kuvvetlerinin yiyecek ve içecekleri bitene kadar Kut’un kuşatılması emrini verdi. Gerçekten de 29 Nisan 1916 tarihinde İngiliz komutan, beş ay süren kuşatmadan sonra teslim oldu. Osmanlı’nın ele geçirdiği İngiliz kuvvetlerinden esir sayısı 13309 subay ve askerdi (Humeydi vd., 2023, s.57).

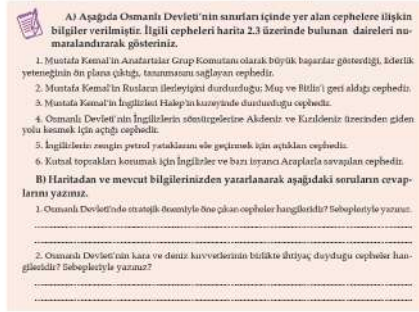
Türkiye’de okutulan 12. Sınıf tarih ders kitabında Albay Halil (Kut) Paşa öne çıkmakta ve onun taktikleri ile zafer kazanılmaktadır. Irak’ta okutulan 12. Sınıf tarih ders kitabında ise, Kut Savaşı’nın idaresinde öncelikle Nurettin Paşa bulunmaktadır. Daha sonra Alman General Von der Goltz Kut’a gelerek asıl stratejileri o vermektedir. Dolayısıyla başarı General Von der Goltz’a aittir. Irak tarih ders kitapları Halil Paşa’dan hiç bahsetmemektedir. Türk tarih ders kitaplarında ise Nurettin Paşa ve Von der Goltz yer almamaktadır. Aynı zamanda, Türkiye’de zafer olarak sunulan Kut Savaşı, Irak ders kitaplarında kuşatma olarak anlatılmaktadır.

Sonuç olarak, Irak ve Türkiye’de okutulan tarih ders kitaplarında I. Dünya Savaşı konusunda ismi tespit edilen komutan ve liderler oldukça farklıdır. Irak tarih ders kitapları Osmanlı komutanlarına çok az yer verirken, Irak ders kitaplarında geçen bölgesel liderlere Türkiye’de okutulan tarih ders kitaplarında hiç yer verilmemektedir.

3.4. Türkiye ve Irak’ta Kullanılan Tarih Ders Kitaplarında Ölçme-Değerlendirme ve Etkinlik Boyutunda I. Dünya Savaşı Komutanları ve Liderleri

Araştırmanın bu kısmında I. Dünya Savaşı komutanları ve liderlerinin, Türkiye ve Irak tarih ders kitaplarının “Etkinlik” ve “Ölçme-Değerlendirme” bölümlerine nasıl yansıdığı incelenmiştir. Bulgulara göre, hem Türkiye’de hem de Irak’ta okutulan tarih ders kitapları “etkinlik” ve “Ölçme-Değerlendirme” boyutunda konuya ilişkin sorular içermektedir.

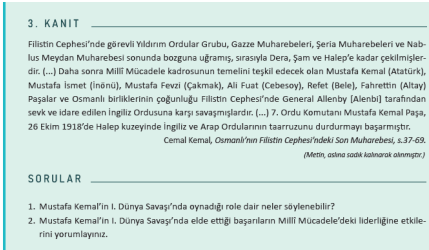
Türkiye’de okutulan 8. Sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında yer alan aşağıdaki etkinlikte öğrencilerden, Mustafa Kemal’in cephelerde gösterdiği başarılarla ilişkin bazı soruları cevaplamaları istenmektedir. Mustafa Kemal’in askerlikteki başarıları aynı zamanda onun komuta yeteneğine ve liderlikteki başarısına da ışık tutmaktadır.

53

Ülkü vd., 2023, s. 53).

12. Sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında ise aşağıdaki “Kanıt Sorgulama” etkinliği üzerinden Mustafa Kemal’in askeri başarıları ele alınmakta, aynı şekilde onun liderliği ve komutanlığı vurgulanmaktadır.

(Hocaoğlu vd., 2023, s.39)

Kitapta yer alan ölçme değerlendirme sorularının bazılarının da I. Dünya Savaşı sırasında komutanlık yapmış ve askeri başarı göstermiş liderlere yönelik olduğu görülmektedir. Buna aşağıda kitaptan alıntılanmış görsel örnek verilebilir.

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

Tablo A'daki ifadelerde Tablo B'deki kelime veya kelime gruplarını eşleştirerek doğru harfi Tablo A'daki boşluklara yazınız.

1.

TABLO A	TABLO B
1. Ort, dire ve ırta ne olurdu oturan Osmanlı ülkesinde yayayan herkesi Osmanlı milleti kabul eden fikir akımı	A. Nuri Paşa
2. Rusya'nın I. Dünya Savaşı'ndan çektiği antlaşma	B. İttihat ve Terakki
3. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda savaşığı ilk enişme	C. Brest-Litovsk
4. Bekir Paşa ve Enver Paşa'nın kurulan Osmanlı komutanı	D. Anadolular
5. Mustafa Kemal'in Sam'da kurduğu cemiyet	E. 31 Mart Vakası
6. Meşrutiyet'in ortadan kaldırılması isteyen gelenekçi kitlelerin çıkardığı boyan	F. Kafkas
7. Meşrutiyet'in ikinci kez ilamında etkili olan cemiyet	G. İttihak
8. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda dâhil olduğu blok	H. Monro doktrini
9. Mustafa Kemal'in Çanakkale Cephesi'ndeki görevi	I. Osmanlı
10. I. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin uyguladığı politikası	J. Vatan ve Hürriyet
	K. Londra Antlaşması
	L. Enver Paşa

(Hocaoğlu vd., 2023, s.50)

Görselde verilen bilgiler üzerinden eşleştirme istenmektedir. Bu eşleştirmelerde Mustafa Kemal ve Nuri Paşa'nın komutanlığını öne çıkaran bilgiler mevcuttur.

Bunların dışında ölçme değerlendirme bölümünde, Mustafa Kemal'in askeri başarısı ve liderliğiyle ilgili çoktan seçmeli sorular da bulunmaktadır (Hocaoğlu vd., 2023, s.51).

Irak'ta okutulan tarih ders kitaplarında da I. Dünya Savaşı konusunda bahsi geçen komutan ve liderlere yönelik sorular tespit edilmiştir. Bunlardan biri 9. Sınıf tarih ders kitabında bulunan şu etkinlik sorudur: “Yorumlayınız: (Süleyman Askeri komutanlığında Osmanlı kuvvetlerinin İngiltere'ye yenilmesi ve Nasırıye'ye çekilmesi.)” (Hassun vd., 2019, s.99). Bu soruda Osmanlı komutanı Süleyman Askeri'nin yenilgisi ve sonuçları sorgulattırılmaktadır. Kitaptaki bir diğer etkinlik ise aşağıdaki gibidir.

Etkinlik

- Dinî merci Şeyh Muhammed Taki El-Hairi'nin hutbelerinde geçen önemli maddeleri açıklayınız.
- Manda rejimine karşı Irak halkının tutumunu açıklayınız.

(Hassun vd., 2019, s.105).

Bu soruda, manda yönetimine karşı koyan Şeyh Muhammed Taki El-Hairi'nin çabaları ele alınmakta ve onun liderliğinin sonuçları hutbeleri üzerinden analiz ettirilmektedir.

Kitapta yer alan aşağıdaki ölçme değerlendirme sorularında ise bazı komutanların, liderlerin ve olayların tanımlanması istenmektedir. Bu soru aynı zamanda I. Dünya Savaşı'nda askeri liderlikleriyle öne çıkan kişileri tekrar vurgulamaktadır.

SORULAR

S1- Tanımlayınız.

(Şuaybe Çatışması, Muhammed Said el-Habbubi, General Maude, General der Koltz, Mondros Mütarekesi, Manda, San Remo Konferansı, Rancıye Çatışması, Kahire Konferansı, Kral Gazi, Irak Kararı-ı Esasîsi, Abdullah, 2. Faysal, İstiklal Bekçileri, 3 Ekim 1932, Reşid Ali el-Geylani, Ulusal Savunma Hükümeti, dört yarbay)

(Hassun vd., 2019, s.106).

Benzer şekilde, aşağıdaki etkinlik sorusu da Nurettin Bey'in komutanlığını tekrar hatırlatmaktadır: “Nurettin Bey komutanlığındaki Osmanlı kuvvetleriyle bir dizi çatışmanın ardından İngiliz kuvvetlerinin Kut bölgesine çekilmesinin nedenini açıklayınız” (Hassun vd., 2019, s.101).

Irak'ta okutulan 12. Sınıf tarih ders kitabında da yer alan ölçme değerlendirme sorusu ise aşağıdaki gibidir.

Üçüncü Bölümün Soruları

Soru 1: Aşağıdakileri tanımlayınız:

1- Francis Rawdon Chesney.	4- San Remo Konferansı.
2- Doğuya yönelme politikası.	5- Haras El-İstiklal Cemiyeti.
3- Muhammed Said El-Habbubi.	6- Rarenjie Savaşı.
	7- 30 Haziran 1920

(Humeydi vd., 2023, s.80)

Bu sorularda Irak için önemli bir figür ve lider olan “Muhammed Said El-Habbubi”nin tanımlanması istenmektedir. Bir diğer soru Kürt lider hakkındadır ve şöyledir: “Soru 6: Şeyh Mahmud El-Hafid ayaklanmasının başarısız olmasına neden olan bazı sebepler vardır. Bu sebepleri sıralayınız. Bu ayaklanmanın sonuçlarını belirtiniz.” (Humeydi vd., 2023, s.80). Sorunun bilişsel düzeyde olduğu görülmektedir.

Özetle, Türkiye’de okutulan tarih ders kitaplarında, komutan ve liderlere ilişkin hatırlama, eşleştirme, kanıt sorgulama, çoktan seçmeli gibi farklı soru türleri bulunmaktadır. Soruların bir kısmı, öğrencilerin bilgisini ölçerken, bir kısmı da kanıt üzerinden yorum yapabilme becerilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Irak tarih ders kitaplarında, “tanımlayınız, açıklayınız” şeklinde sorular yöneltilmektedir. Genel olarak her iki ülkenin ders kitaplarında, komutan ve liderlere yönelik soru ve etkinlikler daha çok bilişsel boyutla ilgilidir ve öğrencilerden lider ve komutanlara dair bilgileri hatırlamaları beklenmektedir. Aynı zamanda Türkiye ve Irak’ta okutulan tarih ders kitaplarının ölçme değerlendirme boyutunda öne çıkarılan komutan ve liderlerin de isim olarak farklılaştığı görülmektedir.

4. SONUÇ TARTIŞMA VE ÖNERİLER

1914-1918 yılları arasında yaşanan I. Dünya Savaşı, modern çağın en büyük ve yıkıcı çatışmalarından biri olarak, yalnızca dört yıl içinde on milyonlarca askerin ve sivilin ölümüne yol açmakla kalmamış; aynı zamanda dünya siyasi haritasını, toplumsal yapılarını ve teknolojik gelişmeleri kalıcı olarak etkilemiştir. Dünya tarihindeki öneminden dolayı I. Dünya Savaşı, tarih ders kitaplarında her zaman yer bulmaktadır. Fakat ülkelerin I. Dünya Savaşı’nı ele alma ve öğretme şekli değişebilmektedir. Çünkü tarih ders kitapları milli kimlik ve değer oluşturma bir aracı olarak da kullanılmaktadır (Elban, 2018, s.275; Zajda, 2015, s.185). Ulusal kimlik oluşturma kaygısıyla yazılan ders kitaplarında, milli liderler ve kahramanlar daha çok öne çıkarılmaktadır. Bu durum Türkiye’de ve Irak’ta okutulan tarih ders kitaplarında da hissedilmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye ve Irak’ta okutulan tarih ders kitaplarında I. Dünya Savaşı bağlamında yer alan komutan ve liderlerin sunumu karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Doküman ve içerik analizi yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilen bu analizde, iki ülkenin ders kitaplarında savaşın ele alınış biçiminin oldukça farklı olduğu tespit edilmiştir. Bu fark, yalnızca kitaplarda yer verilen isimlerde değil, olaylara yüklenen anlamlarda ve kullanılan görsel materyallerde de kendini göstermektedir.

Doküman analizi yöntemiyle yapılan bu çalışmada, Türkiye ve Irak’ta okutulan tarih ders kitaplarında I. Dünya Savaşı bağlamında yer alan komutan ve liderlerin sunumu karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Analiz için seçilen kitaplar amaçlı örneklem yöntemiyle belirlenmiştir. Çalışmanın amacına uygun olarak I. Dünya Savaşı’nı içeren ders kitapları ele alınmıştır. Bunlar Türkiye’de okutulan 8. Sınıf ve 12. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitapları, Irak’ta okutulan 9. Sınıf Sosyal Bilgiler Orta Okul 3. Sınıf Çağdaş ve Yeni Irak Tarihi, 11. Sınıf Yeni Çağdaş Avrupa ve Amerika Tarihi ve 12. Sınıf Arap Dünyasının Modern ve Çağdaş Tarihi kitaplarıdır. Kitapların analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmanın bulgularına göre, iki ülkenin ders kitaplarında savaşın ele alınış biçimini oldukça farklıdır. Türkiye’de okutulan iki kitapta I. Dünya Savaşı konusu içinde toplam 28 komutan ve askeri lider yer almaktadır. Bunların çoğu I. Dünya Savaşı sırasında açılan Osmanlı cephelerinde komutanlık yapmış Mustafa Kemal, Enver Paşa, Halil Kut Paşa, Fahrettin Paşa gibi kişilerdir. Bunların dışında General Hamilton, Amiral Robeck, Townshend ve Otto Liman von Sanders gibi yabancı komutanlar da ders kitaplarında yer bulmaktadır. Türkiye’de okutulan tarih ders kitaplarında Irak’lı direnişçi liderlere yer verilmemektedir. Irak’ta okutulan üç kitapta toplam 25 komutan ve lider ismi geçmektedir. Bunların çok azı Muhammed Said el-Habbubi ve Hacı Necim El-Bakkal El-Duleymi gibi direnişçi Arap liderlerdir. Görsellerde çoğunlukla batılı işgalci komutanlar yer almaktadır. Nurettin Bey (Sakallı Nurettin Bey) ve Süleyman Askeri Paşa, Irak tarih ders kitaplarında bahsi geçen Osmanlı komutanlarıdır.

Türkiye’de okutulan tarih ders kitaplarında I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti’nin çok cepheli bir savunma savaşı olarak çerçevelenmekte, bu bağlamda cephelerde görev alan Osmanlı komutanlarının kahramanlıklarına ve fedakârlıklarına geniş yer verilmektedir. Özellikle Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa, Halil (Kut) Paşa gibi isimler, savaşın seyrini değiştiren figürler olarak öne çıkarılmakta; onların askeri dehaları ve liderlik vasıfları öğrencilere örnek şahsiyetler olarak sunulmaktadır. Bu anlatım tarzı, ulusal kimlik inşasında önemli rol oynayan kahramanlık vurgusuyla doğrudan ilişkilidir (Elban, 2018).

Irak’ta okutulan tarih ders kitaplarında ise I. Dünya Savaşı, İngiliz emperyalizmine karşı verilen bir bağımsızlık mücadelesi olarak ele alınmakta; savaşın merkezine Osmanlı Devleti değil, yerel direniş hareketleri yerleştirilmektedir. Muhammed Said el-Habbubi ve Hacı Necim El-Bakkal El-Duleymi gibi aşiret liderleri ve dini şahsiyetler, Irak halkının bağımsızlık arzusunun sembolleri olarak sunulmakta, Osmanlı ise çoğunlukla başarısız bir yönetim olarak resmedilmektedir. Süleyman Askeri Paşa’nın intiharı gibi dramatik olaylar, Osmanlı’nın zayıflığına işaret etmek amacıyla her kitapta özellikle vurgulanmaktadır (Humeydi vd., 2023). Kut’ül Amare kuşatması, Türkiye ders kitaplarında bir zafer olarak anlatılırken, Irak ders kitaplarında bir kuşatma ve yerel direnişin bir parçası olarak sunulmaktadır. Bu da aynı tarihi olayın iki farklı ulusal anlatıda nasıl değişebildiğini göstermektedir (Zajda, 2015).

Görsel içerikler açısından da benzer bir ayrışma söz konusudur. Türkiye’deki ders kitaplarında toplam 14 görselin büyük kısmı Osmanlı komutanlarına aittir ve sadece 3 görselde Batılı komutanlara yer verilmiştir. Iraklı liderlere dair görsel bulunmamaktadır. Buna karşılık, Irak ders kitaplarında 11 görsel bulunmakta; bunların 4’ü yerel direnişçilere, geri kalan ise işgalci İngiliz komutanlarına aittir. Osmanlı komutanlarına dair hiçbir görsel sunulmamaktadır. Bu durum, tarih yazımında seçilen görsel malzemenin de ulusal kimlik inşasında ne denli işlevsel olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye ve Irak’ta okutulan tarih ders kitaplarının etkinlik ve ölçme-değerlendirme bölümleri, genelde I. Dünya Savaşı komutanlarını ve liderlerini hatırlatmayı amaçlayan bilişsel düzeyde soruları kapsamaktadır. Çünkü eşleştirme, açıklama ve tanımlama gibi soru türleri öğrenmenin bilişsel boyutuna işaret etmektedir (Bloom vd., 1956, s.201). Bu tür sorular aracılığıyla, I. Dünya Savaşı komutanlarının ve liderlerinin hatırlanması gereken önemli kişiler olduğu mesajının da öğrencilere iletildiği düşünülebilir.

Her iki ülkenin tarih ders kitaplarında savaşın milli bakış açılarıyla yorumlandığı görülmektedir. Türkiye’de savaş, Osmanlı topraklarını savunma amacıyla yürütülen kahramanca bir mücadele olarak sunulurken; Irak’ta savaş, yabancı işgale karşı halkın gösterdiği yerel direnişin tarihi olarak betimlenmektedir. Bu bağlamda, her iki ülkenin kitaplarında da savaş, yalnızca tarihi bir olay değil, aynı zamanda ulusal değerlerin ve kimliğin aktarımı için bir araç olarak kullanılmaktadır (Zajda, 2015). Araştırmanın bulgularına dayanarak aşağıdaki öneriler sunulabilir:

- Ders kitaplarında yer alan tarih anlatılarının, yalnızca ulusal değil, bölgesel ve küresel perspektifleri de içermesi önemlidir. Öğrencilere farklı bakış açıları kazandırmak amacıyla, aynı olayın farklı ülkelerde nasıl anlatıldığını gösterecek karşılaştırmalı içerikler geliştirilebilir ve çok boyutlu tarih anlatımı teşvik edilebilir.
- Türkiye ve Irak gibi ortak tarihe ve kültüre sahip ülkeler için, ortak tarih alanlarının birlikte ele alınması ve nesnel bir yaklaşımla sunulması, tarih eğitiminin yeniden şekillendirilmesine katkı sağlayabilir. Bundan dolayı ortak tarih alanlarına ilişkin vurguları artıracak çalışmalar yapılabilir.
- Öğrencilere daha tarafsız ve bütüncül bir tarih algısı kazandırabilmek amacıyla, ders kitaplarında kullanılan belge ve görsellerin çeşitlendirilmesi ve farklı taraflara ait liderlerin de dengeli şekilde kitaplarda yer alması önemlidir.
- Ders kitapları, akademik kaynaklara dayalı daha sağlam içeriklerle desteklenmelidir. Bu durum, tarih öğretiminde nesnellik ve güvenilirlik açısından önemli bir adımdır.

5. KAYNAKLAR

- Ahmad, F. (2008). *Modern Türkiye'nin oluşumu* (Çev. Y. Alogan). Kaynak Yayınları
- Aktaş, Ö. (2013). Tarih ders kitaplarında savaş konularının anlatımı üzerine bir değerlendirme. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(13), 123-140. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/adyusbd/issue/1389/16351>
- Atabey, F. (2019). Birinci Dünya Savaşı Irak Cephesi hatıratından: "Bağdat ve Son Hadise-i Ziya'ı". *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 542-559. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.615149>
- Baş, H. (2019). *Birinci Dünya Savaşında Irak-İran Cephesi: iase ve sağlık hizmetleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilgin, N. (2014). *Sosyal bilimlerde içerik analizi*. Siyasal Kitabevi.
- Bloom, B., Englehart, M. Furst, E., Hill, W., & Krathwohl, D. (1956). *Taxonomy of educational objectives: the classification of educational goals. handbook I: cognitive domain*. Longmans, Green.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. SAGE Publications.
- Çetinkaya, S. (1995). Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşına girişi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2018). *The SAGE handbook of qualitative research*. SAGE Publications.
- Dinç, F. (2023). Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Irak'ına dair bir rapor: sorunlar, taraflar ve tanıklar. *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Belgü Dergisi*(8), 41-62. <https://doi.org/10.59577/belgu.1291575>

- Elban, M. (2018). Investigation of the visuals associated with the national identity in Turkish Republic Revolution history and Kemalism textbooks. *European Journal of Educational Research*, 7(2), 267–279.
- Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). *The qualitative content analysis process*. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107–115. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x>
- Erickson, E. J. (2001). *Ordered to die: a history of the Ottoman army in the First World War*. Greenwood Press.
- Erol, A. N. (2009). *11. sınıf tarih ders kitaplarında Birinci Dünya Savaşı konusunun yapılandırmacı yaklaşıma göre yeniden tasarlanmasının öğrenci başarılarına etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
- Gölgesiz Gedikler, H., & Tekin, S. (2018). Türkiye’de ortaöğretim kurumları ders kitaplarında I. Dünya Savaşı’nın öğretimi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18(37), 475-510.
- Gözcü, A. (2016). I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti’nin gündelik hayatından kesitler. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 16(32), 133-167.
- Hassun, L. A., Salim, S. M. & Talip, İ. T. (2019). *9. sınıf sosyal bilgiler orta okul 3.sınıf çağdaş ve yeni Irak tarihi*. Irak Müfredat Genel Müdürlüğü.
- Hocaoğlu, D. K., Alemdar, E. & Keleş, S. (2023). *12. sınıf ortaöğretim T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitabı*. MEB
- Howard, M. (2002). *The First World War: A very short introduction*. Oxford University Press.
- Humeydi, C., Halil, N., Al-Douri, U., Karim, Z. & Hüseyin, A. Z. (2023). *12. sınıf Arap dünyasının modern ve çağdaş tarihi*. Irak Müfredat Genel Müdürlüğü.
- Kara, H. A. (2020). *Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi, Britanya kuvvetlerinin Fav Mevkiine çıkarma yapması ve Kûtü'l-Amâre Kuşatması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Hacı Bayram Üniversitesi.
- Kaya, B., & Filazioğlu, A. (2020). Sekizinci sınıf öğrencilerinin Birinci Dünya Savaşı’na yönelik algıları. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 108-132.
- Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology*. SAGE Publications.
- Kuran, E. (1992). Birinci Dünya Savaşı, *TDV İslam Ansiklopedisi Cilt 6* içinde (ss.196-200). <https://islamansiklopedisi.org.tr/birinci-dunya-savasi>
- Marufoğlu, S. (2003). Osmanlı döneminde Irak Şiileri. *Toplumsal Tarih*, 114 (19), 98-102
- Mayring, P. (2014). *Qualitative content analysis: Theoretical foundation, basic procedures and software solution*. Beltz.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage.
- Milli Eğitim Bakanlığı Komisyonu (2023). *11. sınıf yeni çağdaş Avrupa ve Amerika tarihi*. Irak Müfredat Genel Müdürlüğü.
- McHugh, M. L. (2012). Interrater reliability: The kappa statistic. *Biochemia Medica*, 22(3), 276–282. <https://doi.org/10.11613/BM.2012.031>

- O'Connor, C., & Joffe, H. (2020). Intercoder reliability in qualitative research: Debates and practical guidelines. *International Journal of Qualitative Methods*, 19, 1-13. <https://doi.org/10.1177/1609406919899220>
- Sakin, S. (2010). Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki çarpışmalar (1915). *Gazi Akademik Bakış*, 4(7), 133-152.
- Tepedelen, K. (2007). Birinci Dünya Savaşı'nın unutulmuş bir diplomatik cephesi: Etyopya. *Belleten*, 71(), 745-756. doi:10.37879/belleten.2007.745
- Torun, F., & Doğan, Y. (2020). 100. yılın sonunda Birinci Dünya Savaşına taraf ülkelerin ders kitaplarında savaşın yansıması. (Ed. M. Aydın & S. İnan), *Dr. Kemal Daşcıoğlu'na Vefa Kitabı* içinde (ss. 77-112). Pegem Akademi. <https://doi.org/10.14527/9786257228527.04>
- Türkmen, Z. (2017). Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi ve 101. yılında Kutü'l-Amare Zaferi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 116 (228), 63-98.
- Ülkü M., Mutlu, Ö. & Çetinkaya, F. (2023). 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabı. MEB
- Ünal, U. (2013). *Osmanlı belgelerinde Birinci Dünya Harbi*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
- Yateemlr, R., H., M. (2023). *Irak ve Türkiye tarih ders kitaplarının değer eğitimi açısından karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri enstitüsü.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınları
- Zajda, J. (2015). Nation-building and history education in a global culture. (Ed. J. Zajda), in *Nation-Building and History Education in a Global Culture 13* (pp. 185-191). Springer Science Business Media. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9729-0_12
- Zürcher, E. J. (2021). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İletişim Yayınları.

PERSPECTIVES ON MUSIC THEORY AND SOLFEGGIO EDUCATION IN
RELATION TO CHOIR TRAINING

KORO EĞİTİMİNE YÖNELİK TEORİ VE SOLFEJ EĞİTİMİ ÜZERİNE
GÖRÜŞLER

Güler GÖKTAŞ¹

Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN²

Prof. Dr. Emel Funda TÜRKMEN³

Dr. Öğr. Üyesi Filiz YILDIZ⁴

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi

ORCID: 0009-0003-5632-6907 Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Müzik ve Sahne
Sanatları Fakültesi, ORCID: 0000-0002-0847-779X

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi

ORCID: 0000-0001-6802-5341

Afyon Kocatepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı, ORCID: 0000-0002-7427-419X

Özet

Profesyonel müzik eğitiminde teori solfej ve dikte eğitiminin çoğunlukla bir ders adı altında yürütüldüğü, teori içeriğinde ise, genelde temel müzik yazım kuralları, aralıklar, tonalite ve modalite, akorların öğretildiği bilinmektedir. Oysa profesyonel müzik eğitiminde yaylı çalgılar, üflemler ve vurmali çalgılar, piyano-arp-gitar gibi birbirinden çok farklı çalgılar yanında, ses, koro, oda müziği ve orkestra gibi yine birbirinden çok farklı eğitim öğretim süreci olan dersler yürütülmektedir. Teori solfej ve dikte eğitiminin bu derslere önemli etki ettiği hatta en önemli ders olduğu görüşü oldukça yaygındır. Bununla birlikte; sıklıkla dile getirilen bir diğer görüş ise farklı çalgılara, sese, çalgı ve ses topluluklarına yönelik bir teori eğitiminin verilmesi gerektiğidir.

Koro eğitimi çokça bileşenden oluşan bir alandır. Ses eğitimi, duruş (postür) ve solfej eğitimine pek çok bilgi ve becerinin kazandırıldığı bu alan oldukça geniş bir yaş aralığına sahiptir. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda zaman koro eğitimi ile teori ve solfej eğitimi birbirleriyle oldukça ilişkili iki alandır.

Bu çalışmada teori ve solfej eğitimcileri ile koro eğitimcilerinin koro eğitimi için teori ders içeriğinde neler olması gerektiğine yönelik görüşlerinin betimlenmesine çalışılmıştır. Eğitimcilerin koro eğitimine yönelik teori ve solfej eğitimi üzerine görüşleri nelerdir? sorusu çalışmanın problem cümlesini oluşturmaktadır. Yapılandırılmış görüşme tekniği ile verilerin toplandığı araştırmada veriler nitel araştırma yöntemlerine dayalı olarak analiz edilmiştir.

Bu amaç doğrultusunda, teori-solfej ve koro eğitimcilerinin deneyim ve görüşlerinden yola çıkılarak, koro eğitimiyle uyumlu, çağdaş bir teori içerik önerisi geliştirilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: koro, teori, müfredat

Abstract

It is known that in professional music education, theory solfege and dictation education is mostly carried out under the name of a course, and in theory content, basic music writing rules, intervals, tonality and modality, chords are generally taught. However, in professional music education, in addition to very different instruments such as string instruments, wind and

percussion instruments, piano-harp-guitar, there are also courses with very different education and training processes such as voice, choir, chamber music and orchestra. It is quite common that theory solfege and dictation education has a significant effect on these courses and is even the most important course. However; another frequently expressed view is that a theory education should be given for different instruments, voice, instrument and voice ensembles.

Choir education is a field consisting of many components. This field, where many knowledge and skills are gained in voice education, posture and solfege education, has a very wide age range. When these are taken into consideration, choir education and theory and solfege education are two fields that are quite related to each other.

This study attempted to describe the views of theory and solfege educators and choir educators on what should be included in the theory course content for choir education. What should be included in the theory course content for the ability to read choir pieces composed throughout history? It has been determined as the problem of the study. In the study where data was collected with structured interview technique, the data have been analyzed with qualitative techniques.

Keywords: choir, theory, curriculum

1. GİRİŞ

Profesyonel müzik eğitimi süresince hemen tüm dersleri etkilediği, beslediği, temelini oluşturduğu düşünülen dersin (farklı isimlerle de adlandırılrsa) teori-solfej dersi olduğu bilinir ve dile getirilir. Kendüzler (2025:32)'ye göre, "Solfej, diğer adıyla müziksel okuma; notaları adlarıyla, yükseklikleriyle ve süreleriyle birlikte okuma olarak tanımlanmaktadır". Solfej eğitiminin, müziğin temel bileşenlerinden biri olduğu, müziği kavrayabilme açısından vaz geçilmez bir eğitim olduğu ve diğer bileşenlerin bu temel yapı etrafında biçimlendiği belirtilmiştir. Benzer şekilde Yıldız, (2022: iv) solfej eğitiminin konservatuvarlarda oldukça önemli bir alan olarak bütün alt disiplinlerin temel becerilerinin verildiği bir ders olduğunu belirtmiştir. Bu derste öğrencilerin edindikleri bilgi ve becerilerin diğer derslere temel alt yapı oluşturduğunu söyler ve eser seslendirme sürecinde ve analiz etmede verilen bilgi ve becerilerin öğrencilere önemli olanaklar sunduğunu dile getirmiştir.

Yıldız (2022: 88)'e göre yaptığı araştırmaya katılan "Solfej Eğitimcilerinin Demografik Bilgileri"ne bakıldığında bu derslerin çoğunlukla çalgı eğitimi temelli eğitimciler tarafından yürüttüğü görülmektedir. Eğitim verilen okul türü, öğrencinin hazır bulunuşluğu, içerikleri hazırlanan ve uygulanan ve en önemlisi zamanla tecrübe kazanılan bu dersler açısından önemlidir ve çalgı eğitimcileri ile solfej eğitimcileri arasındaki çeşitli tartışmalardan söz etmek mümkündür.

Örneğin çalgı eğitimcileri öğrencilerinin tonaliteleri bilemediklerinden, solfej okuyamadıklarından, yanlış ses çaldıklarında fark edemediklerinden yakınır dururlar. Teori solfej eğitimcisi de öğrencilerin dersine yeterince değer ve önem vermediğini söylerler.

Teori, solfej, dikte, partiyon okuma, çalarak okuma, deşifre gibi birçok alt alanı olan bu derste; öğretim yöntem strateji ve tekniklerden, ölçme değerlendirmeye kadar birçok sorunla karşılaşılmalıdır.

Bu çalışmada ele alınan, önemsenmesinin gerekli olduğunu ve üzerinde durularak var olan problemlere çözüm bulunmasını düşündüğümüz bir diğer husus ise teori solfej eğitiminin "çatı" bir eğitim olarak algılanması ve uygulanmasıdır. Özellikle teori içeriğinde; temel müzik yazım kuralları, aralıklar, tonalite ve makam, akorlar müziğin temeli için öğretilen konu başlıklarıdır.

Oysa profesyonel müzik eğitiminde yaylı çalgılar, üflemeli ve vurmali çalgılar, piyano-arp-gitar gibi birbirinden çok farklı çalgılar yanında, ses, koro, oda müziği ve orkestra gibi yine birbirinden çok farklı eğitim öğretim süreci olan dersler yürütülmektedir. Yine müziğin dönemleri söz konusu olduğunda; özellikle modern-çağdaş dönem müzik yazımı işi daha da farklılaştırmaktadır.

Sıklıkla dile getirilen bir görüş ise farklı çalgılara, sese, çalgı ve ses topluluklarına yönelik bir teori eğitiminin verilmesi gerektiğidir. Çünkü bazı çalgılar farklı anahtarlar kullanırken bazıları birden çok anahtar kullanabilmektedir. Benzer şekilde koro eğitimcileri birden fazla anahtar kullanırlar ve bazı seslerin kullandıkları anahtarlar da farklılaşabilir. Bu da doğal olarak genel olarak verilen eğitimin farklılaştırılmasını zorunlu kılmaktadır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Eğitim ve Müzik Eğitimi Üzerine

Eğitim, bireyin zihinsel, duyuşsal ve devinişsel yönlerini geliştirmeyi hedefleyen, uzun süreli, planlı ve çok boyutlu bir süreçtir. Bu süreç yalnızca sınıf ortamında gerçekleşen bir aktarım olarak değil, bireyin yaşantılarıyla şekillenen, zaman ve mekân sınırlarını aşan dinamik bir gelişim alanı olarak değerlendirilmelidir. Kıncal, eğitimin bu yönünü “zaman ve mekân yönünden kapsamlı, uzun süreli ve çok boyutlu” olarak tanımlayarak, eğitimin yalnızca içerik değil, süreç bakımından da karmaşık ve bütüncül olduğunu vurgulamaktadır (2009: 3). Bu nitelikler, sanat eğitimi gibi hem bireysel hem toplu gelişimi gerektiren alanlarda daha da belirgin hâle gelmektedir. Özellikle profesyonel müzik eğitimi, farklı enstrümanlar, ses kullanımı ve toplu icra becerilerini içeren koro gibi alanlarda, teorik bilgi ile uygulama deneyimini eş zamanlı olarak yürütmeyi gerektirir. Bu bağlamda teori ve solfej eğitimi de yalnızca nota okuma ya da yazma becerisinin kazandırıldığı teknik bir alan değil, koro eğitimi gibi kolektif müzik üretiminde gerekli olan müzikal algı, işitme, çoksesli yapıların kavranması ve yorumlanması gibi çok katmanlı becerilerin desteklendiği bir öğretim süreci olarak ele alınmalıdır.

Müzik eğitimi, bireyin hem bireysel hem de toplumsal yönünü geliştiren, çok boyutlu bir öğrenme sürecidir. Birey bu süreçte yalnızca teknik bilgi ve beceri kazanmaz; aynı zamanda estetik algı, ifade gücü ve toplu müzik üretimi gibi sosyal yönleri de gelişir.

“Müzik eğitimi, kişiye müziksel davranışlar kazandırma ve bu davranışları giderek geliştirme ortamı sağlayan planlı, programlı ve yöntemli uygulanan bir süreçtir. Bu süreçte, bireyin müzik eğitimi yoluyla, özellikle müziksel çevresi ile olan iletişim, etkileşim ve paylaşımının artırılması hedeflenmektedir” (Uslu, 2012: 580).

“Son otuz yılda çeşitli çalışmalar, koro provalarını müzik öğrenimi için bir ortam olarak analiz etmiştir [...] Bunun nedeni, profesyonel koroların aksine, amatör korolardaki şarkıcıların genellikle farklı nota okuma becerilerine ve farklı düzeylerde müziksel pratiğe sahip olmalarıdır. Bu durum, şefin rolünü belirleyen bir unsur olup, şefin bir yandan öğretmen gibi farklı öğretme/öğrenme stratejileri uygulaması, diğer yandan da şarkıcılar tarafından icra edilecek eserin bir yorumunu geliştiren bir icracı olması gerekmektedir” (Corbalán, Pérez Echeverría & Pozo, 2023: 1).

Bu bağlamda, teori ve solfej eğitimi müzik eğitiminin altyapısını oluşturarak, bireyin hem bireysel hem de toplu icra ortamlarında müziksel etkileşimini güçlendirmektedir. Koro eğitimi gibi iş birliği gerektiren uygulamalı alanlarda, öğrencinin ortak bir müzikal dili anlayabilmesi ve bu dili doğru biçimde ifade edebilmesi, ancak sağlam temellere dayanan bir teori ve solfej eğitimiyle mümkün olmaktadır. Bu nedenle müzik eğitiminin temel yapı taşlarından biri olan

teori-solfej dersi, sadece teknik bir alan değil; bireyler arası müzikal iletişimin gelişmesini sağlayan bir araç olarak da görülmelidir.

Müzik Eğitiminde Felsefenin Yeri

Müzik eğitimi, yalnızca ses ve teknik becerilere dayalı bir öğretim alanı olmayıp; bireyin estetik duyarlılığı, düşünsel gelişimi ve toplumsal katılım becerilerinin gelişmesini de hedefleyen çok boyutlu bir öğrenme sürecidir. Bu çok boyutluluğun anlaşılması ve sürdürülebilir bir müzik eğitimi sisteminin oluşturulması ise ancak sağlam bir felsefi temel ile mümkün olabilmektedir. Müzik eğitiminin içeriğini, yöntemini, amacını ve araçlarını belirlemede felsefe; yol gösterici, sorgulayıcı ve yeniden yapılandırıcı bir işleve sahiptir.

“Müzik eğitiminde felsefe: 1. Eğitimin hedeflerini ülke ve dünya gerçeklerine göre seçmede, 2. Eğitim süreçleri süresince ve süreçler sonunda yapılan ölçmelerden alınan sonuçlara göre değerlendirmelerin yapılmasında, 3. Eğitim sonrasında eğiticinin görev aşamasında kazandırılmış bilgi ve becerilerinin fonksiyonlarının saptanması ve buna göre eğitim hedeflerinin iyileştirilmesinde, 4. Eğitimde işe koşulan öğrenme-öğretme tekniklerinin, kullanılan her çeşit materyalin fonksiyonlarının incelenip sonuçlar çıkartılmasında, 5. Diğer bilimlerin bulgularından yararlanarak, etkilenen eğitimdeki yenileşmelerden, kendisi de doğrudan doğruya incelemeler yaparak, bütünleştirmeleri oluşturmada yararlı olmaya çalışır. 6.

Diğer önemli işlevlerden biri ise; tüm müzik eğitimindeki etkinliklerde, öğretmen, öğrenci, öğretim teknolojileri, öğretim materyalleri bağlamındaki ilişkilerin çağdaş insan görüşüne uygun olarak düzenlenmesinde yol gösterici ve denetleyici oluşudur” (Günay ve Özdemir, 2006: 24).

Bu çerçevede, müzik eğitiminde teori ve solfej öğretiminin içeriği ve uygulama biçimi de yalnızca tarihsel geleneklere ya da alışılmış pedagojik yaklaşımlara değil, çağın ihtiyaçlarına, bireysel farklılıklara ve toplumsal değişimlere duyarlı bir felsefi bakış açısıyla yeniden değerlendirilmelidir. Özellikle çoksesli müzik eğitiminin önemli bir parçası olan koro eğitimi kapsamında, teorik altyapının nasıl yapılandırılacağı, hangi öğrenme modellerinin işlevsel olduğu ve eğitim materyallerinin ne ölçüde etkili olduğu gibi sorulara yanıt ararken, bu felsefi çerçeve yol gösterici olmaktadır. Bu nedenle müzik eğitiminde felsefe, sadece soyut bir düşünme disiplini değil; eğitim uygulamalarına yön veren, onları sürekli gözden geçiren ve geliştiren bir rehberlik alanı olarak değerlendirilmelidir.

Teori ve Solfej Eğitiminde Okul ve Ekoller

Müzik eğitimi bağlamında farklı anlayış ve uygulamaların geliştiği alanlardan biri de teori ve solfej eğitimidir. Bu alan, yalnızca müziksel kavramların öğretilmesini değil, aynı zamanda bireyin işitsel algı, müzikal hafıza, nota çözümleme, ritim ve tonalite duyusunun yapılandırılmasını içeren çok katmanlı bir öğretim sürecidir. Bu süreçte, kullanılan yöntemler ve eğitsel yaklaşımlar zamanla farklı okullar (ekoller) etrafında biçimlenmiştir.

Türk Dil Kurumu’na göre “ekol”, “bir bilim ve sanat kolunda ayrı nitelik ve özellikleri bulunan yöntem veya akım, okul” olarak tanımlanmaktadır (<https://sozluk.gov.tr/>). Bu tanım, teori ve solfej eğitiminde de öğretim anlayışlarının bir bütün hâlinde yapılandığını ve kendi içerisinde belirli ilkeler doğrultusunda şekillendiğini göstermektedir. Say, müzikteki okul kavramını; Latince Schola, Fransızca École, Almanca Schule, İngilizce School sözcüklerinin kökeninde olduğu gibi, ortak yönleri ve koşut amaçları olan, belirli değerlerde birleşerek genel bir stil ya da müzikal hareket oluşturan sanatçılar topluluğu şeklinde açıklamaktadır (2005: 172). Bu çerçevede ele alındığında, teori ve solfej eğitimi alanında da farklı ülkelerde ya da geleneklerde gelişmiş çeşitli ekollerden söz etmek mümkündür.

Nitekim, plastik sanatlarda sıkça karşımıza çıkan ekol kavramı, müzik sanatında da kendini göstermektedir. Akın ve Şişman, bu kavramın yalnızca görsel sanatlarla sınırlı kalmadığını, müzik alanında da öğretim biçimleri, müzikal estetik anlayışları ve yorumlayıcı yaklaşımlar aracılığıyla farklı biçimlerde karşımıza çıktığını ifade etmektedir (2018: 367). Bu bağlamda teori ve solfej eğitiminde Fransız, Alman, Rus ve Orta Avrupa ekollerinin farklı tonlama sistemleri, solfej yöntemleri (mutlak-do/görelî-do), ritim algısı geliştirme yaklaşımları ve tonalite öğretim teknikleri gibi yönlerden birbirinden ayrıştığı görülmektedir.

Türkiye’de ise bu ekollerin farklı müzik kurumlarında birbirinden bağımsız biçimde benimsendiği, ancak zaman içinde harmanlanarak daha melez bir yapı kazandığı söylenebilir. Teori ve solfej eğitiminin bir “ekol” düzeyinde ele alınması, yalnızca öğretim araç ve yöntemlerini değil, aynı zamanda eğitimin felsefesini ve yaklaşım tarzını da belirleyen bir temel oluşturur. Bu nedenle, koro eğitimi gibi çoksesli vokal uygulamalarda hangi teori ekolünün benimsendiği, öğrencilerin müzikal gelişimi ve eser yorumlama biçimleri üzerinde doğrudan etkili olmaktadır.

Teori-Solfej Eğitiminde Müzik Yazısının İşlevi

Müzik eğitimi sürecinde nota okuma ve yazma becerisi, bireyin müzikal düşünme biçimini geliştiren temel edinimlerden biridir. Bu beceri yalnızca işitsel algının yazılı simgelerle buluşmasını değil, aynı zamanda müziksel anlamın yapılandırılmasını ve paylaşılmasını sağlar. Müzik yazısı, tarihsel süreçte sözlü geleneklerin sınırlarını aşarak eserlerin kalıcılığını sağlayan, müziksel bilginin aktarımını sistematik hâle getiren bir araç olmuştur.

“Müzik yazısının kullanımı, seslerin işaretlerle saptanarak müzik eserlerinin kalıcılığını sağlamıştı. Nota basımı, müzik yazısının hem bir standarda kavuşmasına hem de çok sayıda insana eseri yeniden seslendirme olanağı sunmuştu” (Çalgan, 2019: 24).

Müzik yazımı, özellikle teori ve solfej eğitiminde kavramsal çerçevenin oluşmasını sağlarken; öğrencinin müziği düşünme, analiz etme ve yeniden üretme kapasitesini doğrudan etkiler. Bununla birlikte, müzik yazısının yalnızca geleneksel tonal sistemde değil, çağdaş müzik yazım teknikleri çerçevesinde de ele alınması, çok yönlü bir müzikal okuryazarlığın gelişimi açısından önem taşır. Özellikle koro eğitimi gibi çoksesli müziğin seslendirildiği alanlarda, partisyon çözümleyebilme ve vokal hatları takip edebilme gibi beceriler, notanın sadece sembolik değil, fonksiyonel bir araç olarak kullanılmasını gerekli kılmaktadır.

Ayrıca, çağdaş bestecilik teknikleri doğrultusunda kullanılan grafik notasyon, ölçüsüz yazım, serbest zamanlama ve alternatif nota sistemlerinin anlaşılabilir kılınması da günümüz müzik yazımı eğitiminde önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda, teori ve solfej eğitiminin bir parçası olarak müzik yazımı hem tarihsel notasyon sistemlerini hem de güncel yazım biçimlerini kapsayacak şekilde ele alınmalıdır. Böylece birey, yalnızca geleneksel repertuarı değil, aynı zamanda çağdaş vokal müziği de doğru okuyup icra edebilecek yeterliliğe ulaşabilir.

“Tüm görüşülen koro şefleri, Müzik Teorisi bilgisine belirli bir değer atfetmiştir... Görüşülenlerin birçoğu, ‘Müzik Teorisi’nin bir alt kümesi olarak Müzik Yazısı, müziğin (evrensel) dili’ olduğu yönündeki genelleştirmeyi desteklemiştir. Bu durum, çoksesli bir partitürde kişinin kendi partisini bulabilme ve bir partiyi okuyabilme yeteneği olarak yorumlanmıştır” (Barrett-Berg, van Niekerk & Page-Shipp, 2023: 4).

Koro Eğitiminde Teori İçeriği

Bir koro dersi ya da çalışması hangi düzeyde olursa olsun, ısınma ve ses çalışmaları ile başlar. Bu çalışmalar koristlerin düzeylerine göre ritim ve aralık çalışmaları ile devam eder, böylece entonasyonun iyileştirilmesi sağlanır. Ritim çalışmaları ise koronun ritmik beraberliği, korist, koro ve şef arasındaki iletişim için gereklidir. Ritim uygulamaları çalışmaların başında veya

ortasında yapılabileceği gibi, koro üyelerinin dinlenmesi gerektiği anlarda da uygulamaya sokulabilir. Dizi ve kanon çalışmaları ise hem aralık bilgisini hem de tını becerisini destekleyen ve geliştiren çalışmalardır. Bütün bunların asıl amacı nota okumayı kolaylaştırmak ve eserlerin öğretilmesi sürecini kısaltmaya ve yorumlama çalışmalarına daha çabuk geçilmesine yardımcı olmaktır. Eserin öğretilmesi aşaması birçok koro şefinin tercihinin bağlı olarak genellikle solfej ile başlamaktadır. Solfeji yapılan eserin sözlerinin ezgi ile birleştirilmesi sonrasında artık eser biçimlenmiş ve yorum aşamasına geçilmiş olur (Türkmen, 2018: 70).

Çağdaş yaklaşımlar, ezgi okuma (sight-singing) ve solfej uygulamalarının koro eğitimindeki merkezi rolünü daha da görünür hale getirmiştir. Pomerleau-Turcotte vd., ezgi okumanın yükseköğretimde müzik eğitiminin kaçınılmaz bir bileşeni olduğunu ve öğrenciler için çoğu zaman önemli bir zorluk oluşturduğunu vurgulamaktadır: “Ezgi okuma (sight-singing), yükseköğretimde müzik eğitiminin vazgeçilmez bir bileşenidir ve genellikle öğrenciler için zordur” (2022: 119).

Ezgi okuma sürecinde kullanılan stratejiler, öğrencilerin başarılarında belirleyici olmaktadır. Araştırmalar, müzik bilgisi ve otomatik becerilere güvenen öğrencilerin ritim, perde ve genel başarılarının anlamlı şekilde daha yüksek olduğunu göstermektedir (Pomerleau-Turcotte vd., 2022: 132). Buradan hareketle, müzik teorisi bilgisinin yalnızca soyut bir akademik beceri değil, ezgi okuma gibi pratik süreçleri doğrudan destekleyen bir araç olduğu anlaşılmaktadır.

Holbert, koro sınıfında görsel ve işitsel öğrenme arasındaki kopukluğa dikkat çekmiş ve bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “Öğrenciler genellikle gördükleri notaları tanıyabiliyorlardı ama bu notaların nasıl seslendirilmesi gerektiğini belirleyemiyorlardı” (2025: iv). Bu problem, öğrencilerin teori bilgisinin uygulamaya dönüştürülmesinde güçlük yaşadığını göstermekte ve eğitimcilerin özellikle içsel işitme (audiation) kavramına odaklanmasını gerekli kılmaktadır. Holbert’in ifadesiyle, audiation kavramı “sesin artık mevcut olmadığı veya hiç mevcut olmamış olabileceği müziği duyduğumuz ve kavradığımızda gerçekleşir” (2025: 18) ve bu becerinin kazandırılması, öğrenciye bağımsız şarkıcı olma yolunda güçlü bir teorik temel sunmaktadır.

Ayrıca teori içeriği oluştururken güncel repertuarın içeriğe yedirilmesi gerektiği önerilmektedir. Hatfield, çağdaş koro müziğinin teori öğretimindeki çeşitlilik ve kapsayıcılık katkısını vurgulayarak, pentatonik ezgiler, plagal kadanslar, pivot akor modülasyonları ve suspansiyonlar gibi teorik konuların çağdaş koro repertuarında yaygın olarak yer aldığını belirtmektedir (2023: 1). Bu bağlamda, teori eğitimi yalnızca Batı klasik müziği geleneğiyle sınırlı kalmamalı, çağdaş koro repertuarının teorik analizini de içermelidir.

Corbalán vd., ise amatör korolarla yapılan çalışmalar üzerinden teori eğitiminin şefin rolü ile doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır: “Profesyonel koroların aksine, amatör korolardaki şarkıcıların genellikle farklı nota okuma becerilerine ve farklı düzeylerde müziksel pratiğe sahip olmaları, şefin bir yandan öğretmen olarak çeşitli öğretme/öğrenme stratejileri uygulamasını, diğer yandan da eser üzerinde sanatsal bir yorum geliştirmesini gerektirir” (2023: 1). Burada da teori içeriğinin nota okuma ve analiz becerilerini geliştirecek şekilde yapılandırılması gerekliliği öne çıkmaktadır.

Son olarak, Martignetti, teori içeriğinin öğrenci motivasyonu ve katılımıyla ilişkisine vurgu yapar. Öz-belirleme kuramına göre, öğrenciler kendilerini yetkin hissetmek ister ve uygun zorluk seviyesindeki görevleri başarmaları yetkinlik duygusunu güçlendirir (2024: 146). Bu doğrultuda teori içeriği, öğrencilerin yetkinlik hislerini besleyen ve müzikal gelişimlerine katkı sunan içeriklerle yapılandırılmalıdır.

Bütün bu literatür ışığında, koro eğitiminde teori içeriğinin; temel nota okuma, solfej, dizi dereceleri ve harmonik analiz gibi becerileri içermesinin yanı sıra, çağdaş repertuarın analizine de yer vermesi, audiation becerisini desteklemesi ve öğrenci motivasyonunu artıracak

pedagojik yöntemler barındırması önem arz etmektedir. Böylece hem bireysel hem toplu öğrenme süreçlerinde daha nitelikli bir koro eğitimi sağlanabilecektir.

Araştırmanın Amacı, Önemi ve Problem Cümlesi

Bu çalışmada teori ve solfej eğitimcileri ile koro eğitimcilerinin koro eğitimi için teori ders içeriğinde neler olması gerektiğine yönelik görüşlerinin betimlenmesine çalışılmıştır. Eğitimcilerin koro eğitimine yönelik teori ve solfej eğitimi üzerine görüşleri nelerdir? sorusu çalışmanın problem cümlesini oluşturmaktadır. Yapılandırılmış görüşme tekniği ile verilerin toplandığı araştırmada veriler nitel araştırma yöntemlerine dayalı olarak analiz edilmiştir.

Bu amaç doğrultusunda, teori-solfej ve koro eğitimcilerinin deneyim ve görüşlerinden yola çıkılarak, koro eğitimiyle uyumlu, çağdaş bir teori içerik önerisi geliştirilmesi hedeflenmektedir.

2. YÖNTEM

Nitel ve betimsel olan bu çalışmada, teori ve solfej eğitimcileri ile koro eğitimcilerinin koro eğitimi için teori ders içeriğinde neler olması gerektiğine yönelik görüşlerinin betimlenmesi amaçlanmıştır. “Nitel araştırmalar, ‘sebe-sonuç’, ‘ne kadar’ ve ‘sayısal ilişkiler’ üzerine odaklanan nicel araştırmaların tersine ‘neden’ ve ‘nasıl’ sorusuna odaklanır. Nitel araştırmalar, bir sorunun evet/hayır cevabından ziyade daha çok açıklama gerektiğinde kullanılmaktadır” (us ve Olur, 2019: 19). “Nitel araştırma yöntemlerinde insanların kendilerinin ve diğerleriyle olan ilişkilerinin incelenmesini sağlayan ve daha çok karşılıklı etkileşim gerektiren stratejiler kullanılmaktadır” (Böke, 2010: 290).

Bu araştırmada veriler, yapılandırılmış görüşme yoluyla elde edilmiştir. Yapılandırılmış görüşmeyi Cebeci şöyle tanımlar: “Halihazır durumu en iyi yansıtacak bilgilere ulaşmak ve hangi görüşlere ne kadar kişinin katıldığını belirlemek amacıyla yapılan görüşme şeklidir” (2010: 105).

Bu araştırmanın çalışma grubunu, Türkiye’de farklı düzeylerde korolarla çalışan, çeşitli üniversite ve müzik kurumlarında görev yapmakta olan ve araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 6 koro eğitimcisi oluşturmaktadır. Katılımcıların mesleki deneyim süreleri 1 yıldan 25 yıla kadar değişmekte olup; çocuk, gençlik, kadın, karma ve yetişkin koroları ile çalışma deneyimleri bulunmaktadır. Eğitim düzeyleri lisans, yüksek lisans ve doktora arasında değişmektedir. Katılımcılardan elde edilen veriler nitel tekniklere göre analiz edilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Teori ve Solfej Dersinin Kişisel Deneyimlere Göre Değerlendirilmesi

Katılımcıların büyük çoğunluğu öğrencilik yıllarında aldıkları teori-solfej derslerinin önemini kabul etmekle birlikte, derslerin işleniş biçimine dair farklı deneyimler yaşamışlardır. Olumlu görüş bildirenler derslerin sistematik ve kaynak çeşitliliği bakımından yararlı olduğunu ifade ederken; bazı katılımcılar, öğretim kadrosunun niteliğine ve pedagojik yaklaşıma bağlı olarak derslerden uzaklaştıklarını ve eksiklik hissettiklerini belirtmiştir. Bir katılımcının yorumu bu durumu örneklemektedir:

“Öğretmen sebebiyle bu derslerimden çok uzaklaşmıştım. İsterdim ki sevdiren bir öğretmenim olsun.”

3.2. Teori İçeriğinin Yeterliliği

Katılımcıların görüşleri, profesyonel müzik eğitimi kurumlarındaki teori içeriklerinin koro eğitimi için yeterli olup olmadığı konusunda çeşitlilik göstermektedir:

Katılımcıların bir kısmı mevcut içerikleri yeterli bulmuş ve "konuların sıralı ve yerli yerinde verildiğinde yeterli olabileceğini" ifade etmiştir.

Diğer bir grup ise özellikle teori eğitiminin koro yazımına özgü olarak yapılandırılmadığını, öğrencilerin temel bilgide eksiklikle karşı karşıya kaldığını belirtmiştir:

“Öğrencilerin çoğu koro yazımı okumakta zorluk çekiyorlar, onun için bu eğitimi örgün eğitimle başlatmak gerekiyor.”

3.3. Koro Yazımı Okuma Becerisine İlişkin Gözlemler

Katılımcıların önemli bir kısmı, teori-solfej dersini almış öğrencilerin koro yazımını okuma konusunda zorlandıklarını gözlemlediklerini aktarmıştır. Bu zorlanmaların ritmik yapıdaki karmaşıklık, çoksesli partiyonları çözümleyebilme becerisi ve temel teori eksiklikleri ile ilişkili olduğu değerlendirilmiştir. Bir katılımcının ifadesi dikkat çekicidir:

“Gençlik korosundaki öğrencilerim yarım ses bile çıkamamaktalar.”

Buna karşın deneyimli eğitmenler, sistematik ve yeterli solfej eğitimi almış öğrencilerde bu zorlukların daha az görüldüğünü belirtmiştir.

3.4. Modern ve Çağdaş Koro Repertuarına Yatkınlık

Katılımcıların önemli bir bölümü öğrencilerin modern-çağdaş dönem koro müziğini anlamada ve icra etmede daha fazla zorlanabileceğine dikkat çekmiştir. Bununla birlikte, bir katılımcı gençlerin çağdaş müzik diline daha açık olduklarını ve bu repertuvara daha yatkın olduklarını belirtmiştir:

“Daha yatkın olduklarını düşünüyorum modern ve çağdaş döneme.”

Bu çeşitlilik, teori ve solfej eğitiminde çağdaş tekniklere ve güncel repertuvarlara yer verilmesi gerekliliğini destekleyen bir bulgu olarak değerlendirilebilir.

3.5. Genel Öneriler ve Örnek Eserler

Solfej eğitiminin tüm koro çalışmalarının ayrılmaz bir parçası olması, çeşitli yöntem ve yaklaşımlarla desteklenmesi:

“Teoriden daha çok solfej eğitiminin koro eğitiminde önemli olduğunu düşünüyorum.”

Çoksesli müzik eğitimine ilkokuldan itibaren başlanması gerektiği:

“Çoksesli müziği ilkokul, ortaokul, liseden itibaren çalıştırmak gerekiyor ki zorluk çekmesinler.”

Derslerin güncel kaynaklarla desteklenmesi:

“Son zamanlarda dünyada çıkan solfej kitaplarını yakinen takip etmeleri gerekiyor.”

Derecelendirme sistemi ve bireysel gelişim takibinin sağlanması:

“Öncelikle derecelendirme sistemi oluşturulmalı.”

Eser önerisi olarak Ahmet Adnan Saygun eserleri, barok dönem eserleri ve Evening Rise gibi eserler önerilmiştir; bu eserlerin her partinin ayrı ayrı işlendiği yapısıyla solfej eğitiminde faydalı olduğu vurgulanmıştır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç

Bu çalışmanın bulguları, teori ve solfej eğitiminin koro eğitimine katkısının yalnızca teknik beceri kazandırma düzeyinde değil, aynı zamanda öğrencilerin müzikal algı, işitsel farkındalık ve çoksesli müzik okuryazarlığı geliştirmesi açısından da kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Katılımcıların deneyimleri, özellikle çoksesli eserlerin icrası sürecinde öğrencilerin teori ve solfej bilgilerine ne ölçüde gereksinim duyduğunu açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Araştırma sonucunda, mevcut teori ve solfej eğitiminin genel içerik olarak belirli bir düzeyde yeterli olmakla birlikte, koro eğitimine özgü bazı gereksinimleri karşılamakta eksik kaldığı anlaşılmıştır. Özellikle koro yazımı, çoksesli partiyon çözümleme ve çağdaş repertuvarın analizine ilişkin teorik içeriklerin müfredatta yeterince yer almadığı, bu eksikliğin öğrencilerin hem klasik hem de modern eserleri okuma becerilerini olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Ayrıca eğitimcilerin pedagojik yaklaşımlarının ve yöntemlerinin, öğrencinin dersi benimsemesi ve başarı düzeyi üzerinde belirleyici olduğu görülmüştür.

Bu bulgular, alan yazındaki güncel çalışmalarla da örtüşmektedir. Örneğin Holbert (2025), teori ve solfej derslerinde görsel ve işitsel öğrenme süreçlerinin entegrasyonundaki yetersizliklerin, öğrencinin bağımsız müzikal yorum becerisini olumsuz etkilediğini vurgulamaktadır. Benzer biçimde, Martignetti (2024), öz-belirleme kuramı çerçevesinde, öğrencilerin öğrenme motivasyonunun ve algıladıkları yetkinlik duygusunun pedagojik sürecin niteliğine bağlı olduğunu ortaya koymuştur.

Araştırma, çağdaş ve çoksesli repertuvarların çözümleme ve icra edilebilmesi için müzik teorisi eğitiminin salt evrensel kuralları öğretmekten ibaret olmaması gerektiğini, repertuvara özel bir içerik ve pedagojik yaklaşım geliştirilmesi gerekliliğini de desteklemektedir. Katılımcıların modern-çağdaş repertuvara dair yorumlarının çeşitlilik göstermesi, bu alandaki pedagojik eşitsizlikleri ve eğitim kurumlarının içerik güncelleme ihtiyacını yansıtmaktadır.

4.2. Öneriler

Araştırmanın bulguları doğrultusunda, aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

Koro odaklı özel içerik oluşturulmalıdır: Teori ve solfej derslerinin içerikleri, sadece genel müzik teorisi bilgilerini değil, koro eğitiminin doğasına uygun çoksesli partiyon okuma, koro yazımı analizleri ve çağdaş müzik okuryazarlığı gibi özel konuları kapsamalıdır.

Audiation ve işitsel-analitik beceriler desteklenmelidir: Holbert (2025)'in de vurguladığı gibi, öğrencilerin içsel işitme ve işitsel analiz becerilerini güçlendiren uygulamalara ağırlık verilmelidir.

Teori ve solfej eğitimi pedagojik standartlara bağlanmalıdır: Öğretim elemanlarının pedagojik yeterlilikleri geliştirilerek öğrencilerin motivasyonunu ve derse katılımını artıracak yöntemler benimsenmelidir.

Erken yaşlardan itibaren çoksesli müzik ve teori eğitimi yaygınlaştırılmalıdır: Çoksesli okuryazarlığın sadece yükseköğretim düzeyinde değil, ortaokul ve lise düzeyinde de kazandırılması hedeflenmelidir.

Güncel kaynaklar ve örnek eserler kullanılmalıdır: Ahmet Adnan Saygun eserleri, Barok dönem eserleri ve “Evening Rise” gibi çok sesli yapıyı öğretici eserler teori ve solfej eğitiminde pedagojik materyal olarak önerilebilir.

5. KAYNAKLAR

- Akın-Şişman, Ö. (2018). Dünyadaki önemli keman ekolleri ve Türkiye’de uygulanan ekoller. *Eğitimde Kuram ve Uygulama Dergisi*, 14(4), 361–375.
- Barrett-Berg, M., van Niekerk, C., & Page-Shipp, R. (2023). En passant learning of music theory in choirs: Teaching and teacher education implications for South African conductors. *Social Sciences & Humanities Open*, 8, Article 100610. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2023.100610>
- Böke, K. (Ed.). (2010). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (2. baskı). Alfa Yayıncılık.
- Corbalán, M., Pérez Echeverría, M. P., & Pozo, J. I. (2023). Promoting learning and interaction during choir rehearsal: A comparison of two conduction profiles. *Teaching and Teacher Education*, 121, Article 103940. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2022.103940>
- Cebeci, S. (2010). *Bilimsel araştırma ve yazma teknikleri*. Alfa Yayıncılık.
- Çalgan, K. (2019). *Büyük müzikçileri nasıl bilirdiniz?* Boğaziçi Yayınları.
- Günay, E., & Özdemir, M. A. (2006). *Müzik öğretimi teknolojisi ve materyal geliştirme*. Bağlam Yayıncılık.
- Hatfield, M. (2023). Contemporary choral repertoire as a tool for teaching music theory. *Choral Journal*, 63(8), 1–12.
- Holbert, K. (2025). *Audiation in the high school choral classroom: Utilizing solfege alongside various methods of teaching music* [Master’s report, Kansas State University]. <https://sozluk.gov.tr/Erişim> Tarihi: 25.06.2025
- Kıncal, R. Y. (2009). *Eğitim bilimine giriş*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Martignetti, F. (2024). “Sing, sit, and leave”: Self-determination theory and motivation to participate in choir. *International Journal of Research in Choral Singing*, 12(1), 133–152.
- Ocak, İ., & Olur, B. (2019). Bilimsel araştırma süreci: Giriş. In G. Ocak (Ed.), *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (1. bölüm, ss. 1-63). Pegem Akademi.
- Pomerleau-Turcotte, J., Dubé, F., Moreno Sala, M. T., & Vachon, F. (2022). Building a mental toolbox: Relationships between strategy choice and sight-singing performance in higher education. *Psychology of Music*, 51(1), 119–139. <https://doi.org/10.1177/03057356221087444>
- Say, A. (2005). *Müzik ansiklopedisi*. Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Türkmen, E. F. (2018). Koro eğitiminde teori-pratik ilişkisi: Pedagojik yaklaşımlar ve uygulama önerleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(73), 68–76.
- Uslu, M. (2012). Müzik eğitiminde duygusal boyutun değerlendirilmesi. In *III. Uluslararası Hisarlı Ahmet Sempozyumu Tam Metin Kitabı* (ss. 578–584). Güzel Sanatlar Derneği.

INTERDISCIPLINARY REFLECTIONS OF ASTRONOMY TEACHING: A QUALITATIVE STUDY ON THE PROCESS OF INTEGRATING ASTRONOMY-SCIENCE ACTIVITIES WITH THEIR RESPECTIVE SUBJECT AREAS BY PRE-SERVICE TEACHERS FROM DIFFERENT DISCIPLINES

ASTRONOMİ ÖĞRETİMİNİN DİSİPLİNLERARASI YANSIMALARI: FARKLI BRANŞLARDAKİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ ASTRONOMİ-FEN ETKİNLİKLERİNİ BRANŞLARIYLA BÜTÜNLEŞTİRME SÜRECİ ÜZERİNE NİTEL BİR İNCELEME

Büşra BELENKÖYLÜ¹

Yüksel ÇEKBAŞ²

¹Öğrenci, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Fen Bilgisi Eğitimi,

ORCID: 0009-0008-4099-0367

²Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Fen Bilgisi Eğitimi,

ORCID: 0000-0002-0828-8884

Bu çalışma, bilimin doğası (Nature of Science - NOS) temelli bir astronomi öğretim sürecinde, farklı branşlardan öğretmen adaylarının astronomi ve fen bilimleri etkinliklerini kendi alanlarıyla nasıl bütünleştirdiklerini nitel olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın katılımcıları, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde Türkçe, ilköğretim matematik, İngilizce, resim-iş ve psikolojik danışmanlık programlarında öğrenim gören toplam 44 öğretmen adayından oluşmaktadır.

Araştırma, 12 hafta süren astronomi dersi kapsamında yürütülmüş; her hafta belirlenen astronomi temaları doğrultusunda, öğretmen adaylarından bu temaları kendi branşlarının öğrenme kazanımlarıyla ilişkilendirerek özgün ders etkinlikleri geliştirmeleri istenmiştir. Katılımcılar, disiplinlerarası bir perspektifle astronomi ve kendi alanlarındaki bilimsel kavramları birleştirerek yaratıcı ve yenilikçi etkinlikler tasarlamışlardır.

Araştırma nitel desenle, durum çalışması yaklaşımı çerçevesinde gerçekleştirilmiş; veri toplama araçları olarak öğretmen adaylarının etkinlik planları ve bireysel yansıtma raporları kullanılmıştır. Toplanan veriler, tematik içerik analizi yöntemiyle sistematik olarak değerlendirilmiştir. Analizler, öğretmen adaylarının disiplinlerarası entegrasyonu yaratıcı ve pedagojik açıdan anlamlı biçimde gerçekleştirdiğini göstermiştir. Ayrıca, süreç boyunca katılımcıların bilimsel düşünme becerileri, epistemolojik farkındalıkları ve branşlar arası iş birliği anlayışlarında kayda değer gelişmeler sağlanmıştır.

Araştırmanın temel amacı, farklı disiplinlerden gelen öğretmen adaylarının astronomi temelli fen eğitimi sürecinde kendi branşlarına entegre ettikleri etkinliklerin yapısını, içeriğini ve pedagojik etkilerini detaylı şekilde incelemektir. Bulgular, disiplinlerarası yaklaşımın öğretmen adaylarının pedagojik farkındalıklarını, bilimsel düşünme becerilerini ve yaratıcılıklarını artırdığını ortaya koymuştur. Ayrıca, öğretmen adaylarının yalnızca kendi branş bilgilerini değil, bilimin doğasına ilişkin anlayışlarını da derinleştirdikleri; disiplinlerarası etkinlikler aracılığıyla hem bilimsel hem yaratıcı düşünme kapasitelerinin geliştiği ve öğrenme motivasyonlarının yükseldiği tespit edilmiştir. “Yaratıcı epistemoloji” yaklaşımının ise katılımcıların bilgiye bağlamsal, sanatsal ve eleştirel perspektiflerle yaklaşmalarını desteklediği belirlenmiştir. Bu yaklaşım, öğretmen adaylarının bilgi üretme süreçlerine farklı açılardan bakabilmelerine ve pedagojik yenilikler geliştirmelerine olanak sağlamıştır.

Sonuçlar, eğitim programlarının disiplinlerarası tasarım ve uygulamalarla zenginleştirilmesinin önemine vurgu yapmakta ve bilimin doğasına dayalı eğitim yaklaşımlarının fen ile astronomi öğretiminde etkinliğini güçlendirdiğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Astronomi eğitimi, disiplinlerarası öğrenme, öğretmen adayları, bilimin doğası, yaratıcı epistemoloji, etkinlik tasarımı

Abstract

This study aims to qualitatively examine how pre-service teachers from different disciplines integrate astronomy and science education activities with their respective subject areas within a Nature of Science (NOS)-based astronomy teaching process. The participants of the study consisted of a total of 44 pre-service teachers enrolled in the Turkish, elementary mathematics, English, visual arts, and psychological counseling programs at the Faculty of Education, Pamukkale University.

The research was conducted over a 12-week astronomy course, during which pre-service teachers were asked to develop original lesson activities weekly by relating assigned astronomy themes to the learning outcomes of their respective subject areas. Participants designed creative and innovative activities by integrating scientific concepts from astronomy with those of their own fields through an interdisciplinary perspective.

The study employed a qualitative research design within a case study framework. Data collection tools included the pre-service teachers' activity plans and individual reflective reports. The collected data were systematically analyzed through thematic content analysis. Findings revealed that pre-service teachers carried out interdisciplinary integration in a creative and pedagogically meaningful manner. Additionally, notable improvements were observed in participants' scientific thinking skills, epistemological awareness, and understanding of interdisciplinary collaboration throughout the process.

The main objective of the research is to provide an in-depth examination of the structure, content, and pedagogical impact of activities that pre-service teachers from various disciplines integrate into their own fields during a NOS-based astronomy science education process. The findings indicate that the interdisciplinary approach enhances pre-service teachers' pedagogical awareness, scientific thinking abilities, and creativity. Moreover, participants deepened not only their subject knowledge but also their understanding of the nature of science. Through interdisciplinary activities, both their scientific and creative thinking capacities improved, alongside increased motivation to learn. The "creative epistemology" approach was identified as supporting participants' contextual, artistic, and critical engagement with knowledge. This approach enabled pre-service teachers to view knowledge production processes from diverse perspectives and to develop pedagogical innovations.

The results emphasize the importance of enriching education programs with interdisciplinary designs and implementations and demonstrate the effectiveness of nature of science-based educational approaches in science and astronomy teaching.

Keywords: Astronomy education, interdisciplinary learning, pre-service teachers, nature of science, creative epistemology, activity design

1. GİRİŞ

“Evreni gözleyen bir çift göz, bilimi keşfeden bir zihin doğurur.”

İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana gökyüzüne yöneltilen bakışlar, yalnızca bilimsel bilgiye ulaşma arzusu ile sınırlı kalmamış; aynı zamanda estetik, mitolojik, felsefi ve kültürel boyutları da kapsayan derin bir zihinsel sürecin ifadesi olmuştur. Gökyüzüne duyulan bu kadim ilgi, evrenin gizemlerine dair sorularla örülü bir epistemolojik yolculuğu başlatmış ve bu yolculuk zamanla “astronomi” adı verilen bilimsel disiplini doğurmuştur. Astronomi, geçmişin mitolojik anlatılarında tanrısal sembollerle yer bulurken, günümüzde ileri teknolojilere dayalı ölçümleme ve gözlem teknikleriyle evrensel yasaların peşine düşen bir bilim alanı olarak evrim geçirmiştir (Matthews, 2015; Baum & Offerdahl, 2020).

Rönesans’ın bilgiye yönelik köklü dönüşümünde astronomi, merkezi bir konumda yer almıştır. Kopernik’in heliosentrik evren modeliyle başlattığı paradigmatik devrim, Galileo’nun teleskobik gözlemleriyle deneysel doğrulama kazanmış ve Newton’un evrensel çekim yasaları ile matematiksel çerçeveye oturtularak bilimsel yöntemin temelleri güçlendirilmiştir (Kuhn, 1970). Bu süreç, yalnızca evrenin yapısını anlamaya yönelik değil, aynı zamanda bilginin doğasına, bilimsel yöntemlerin işleyişine ve bilgi üretim süreçlerine ilişkin yeni bir anlayışın oluşmasına da katkı sunmuştur.

Bugün astronomi eğitimi, yalnızca gök cisimlerinin tanıtıldığı bir öğretim alanı olmaktan çıkmış; bireylerin gözlem, sorgulama, analiz ve yaratıcı düşünme gibi bilişsel becerilerini geliştirmeyi amaçlayan disiplinlerarası bir yapıya evrilmiştir. Özellikle öğretmen adayları açısından astronomi, hem bilimsel düşüncenin doğasını kavrama hem de kendi branşlarıyla ilişkilendirerek yenilikçi öğretim stratejileri geliştirme açısından önemli bir fırsat alanı sunmaktadır (Slater, Slater & Bailey, 2015). Ancak bu potansiyelin açığa çıkması, yalnızca konuya ilişkin bilgi aktarımıyla değil; aynı zamanda bilimin doğasını anlamaya yönelik yapılandırılmış öğrenme deneyimleriyle mümkündür.

Bilimin doğası (Nature of Science - NOS), bilimsel bilginin üretim süreçlerini, bu bilginin değişebilirliğini, sosyal-kültürel etkilenebilirliğini ve yaratıcı yönünü içeren kapsamlı bir anlayış çerçevesidir (Lederman, 2007). Bu çerçeve içerisinde gözlem ve çıkarım farkı, bilimsel teorilerin işlevi, bilginin doğası ve geçiciliği gibi temel unsurlar yer alır (Abd-El-Khalick & Lederman, 2000; McComas, 2004). NOS’a dayalı öğretim yaklaşımları, öğrencilerin bilimsel süreçlere dair daha gerçekçi anlayışlar geliştirmelerine, eleştirel düşünme becerilerinin gelişmesine ve bilimsel bilgiye karşı daha olumlu tutumlar edinmelerine katkı sağlamaktadır (Akerson, Abd-El-Khalick & Lederman, 2000; Clough, 2006).

Bununla birlikte, öğretmen adaylarının bu unsurlarla ne ölçüde temas kurduğu ve NOS anlayışlarını öğretim süreçlerine nasıl yansıttıkları, günümüzde hâlâ araştırılması gereken önemli bir konudur. Bu noktada disiplinlerarası yaklaşım, farklı alanlarda öğrenim gören öğretmen adaylarının bilimsel düşünme ile kendi branşları arasında köprüler kurabilmelerini sağlama açısından oldukça değerlidir. Özellikle astronomi, farklı disiplinlerin epistemolojik perspektiflerini buluşturan doğal bir bağlam olarak öne çıkmaktadır. Örneğin bir Türkçe öğretmeni adayı, gökyüzüne dair mitolojik anlatıları öyküleştirme sürecinde kullanabilirken; matematik öğretmeni adayı, yıldızlar arası mesafeleri modellenenebilir büyüklükler üzerinden ifade edebilir. Psikolojik danışmanlık eğitimi alan bir aday, yıldız kümeleri ile insanın içsel dünyası arasında metaforik bağlar kurabilirken; resim-iş eğitimi alan bir öğretmen adayı ise astronomik olayları estetik formlara dönüştürebilir.

Bu bağlamda astronomi, yalnızca bilimsel içerik kazandıran bir öğretim alanı değil; aynı zamanda öğretmen adaylarının disiplinlerarası düşünme, yaratıcılık ve bilimsel akıl yürütme becerilerini geliştiren epistemolojik bir yapı taşıdır (Dagher & Erduran, 2014; Erduran &

Dagher, 2014). Bu çalışmanın temel amacı da söz konusu yapının öğretmen adayları üzerindeki yansımalarını nitel bir çerçevede analiz etmektir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Bilimsel okuryazarlık, bireylerin yalnızca bilimsel kavramları öğrenmesini değil; bu bilgilerin nasıl üretildiğini, geçerlilik koşullarını, tarihsel süreç içerisindeki dönüşümünü ve sosyal bağlamlar içindeki etkilerini kavrayabilmelerini sağlayan bütüncül bir yeterlilik olarak tanımlanmaktadır (Roberts, 2007; Osborne, 2007). Bu bağlamda bilimsel okuryazarlık, eğitim sistemlerinin yalnızca fen bilimleri alanı ile sınırlı olmayan, tüm branşlara yayılması gereken temel bir vizyon sunmaktadır.

Bu vizyonun hayata geçirilebilmesi için öğretmen adaylarının bilimin doğasına ilişkin kavramsal farkındalıklarının güçlendirilmesi ve bu farkındalıkların öğretim süreçlerine etkili biçimde entegre edilmesi gerekmektedir. Ancak öğretim programlarında NOS bileşenleri çoğu zaman açık biçimde ele alınmamakta, genellikle örtük biçimde sunulmakta ve yansıtıcı öğretim stratejilerinden uzak bir biçimde uygulanmaktadır (Abd-El-Khalick & Lederman, 2000). Bu durum, öğretmen adaylarının bilimi durağan ve mutlak bir bilgi alanı olarak algılamalarına neden olmakta; bilimin sosyal, yaratıcı ve tarihsel yönlerini göz ardı etmelerine yol açmaktadır (Akerson et al., 2011).

Astronomi, bu bağlamda öğretmen adaylarının NOS bileşenleriyle doğrudan ve yaratıcı yollarla etkileşim kurabilecekleri etkili bir öğretim içeriği sunar. Hem soyut kavramların somutlaştırılabilmesi hem de gözleme dayalı bilgi üretimi gibi yönleriyle astronomi, disiplinlerarası öğretim için zengin bir zemin oluşturmaktadır (Slater et al., 2015).

Ancak mevcut literatürde astronominin öğretmen yetiştirme programlarında çoğunlukla fen bilimleri ya da fizik dersleri içerisinde sınırlı bir biçimde yer aldığı, bu nedenle de öğretmen adaylarının yaratıcı ve bütüncül öğretim stratejileri geliştirme konusunda yeterince desteklenmediği görülmektedir (Türkmen & Aydın, 2016). Bu eksiklik, bilimsel düşünmenin doğasına ilişkin anlayışların sadece belirli branşlarda gelişmesine ve diğer alanların bu süreçten dışlanmasına neden olmaktadır.

Oysa disiplinlerarası öğretim, 21. yüzyıl becerileri arasında yer alan eleştirel düşünme, bilişsel esneklik, yaratıcılık ve iş birliğine dayalı öğrenme gibi çok boyutlu kazanımları destekleyen güçlü bir yaklaşımdır (Beane, 1997; Drake & Burns, 2004). Bu yaklaşım, öğretmen adaylarının yalnızca kendi disiplinleriyle sınırlı kalmayıp farklı bilgi alanlarıyla etkileşime geçerek pedagojik yenilikler geliştirmelerini mümkün kılmaktadır (Çelikkaya & Kuş, 2009).

Ne var ki Türkiye'deki birçok araştırmada, öğretmen adaylarının disiplinlerarası etkinlikler tasarlama, uygulama ve değerlendirme konusunda yeterince deneyim sahibi olmadıkları rapor edilmektedir (Kılınç, 2014; Yıldırım & Şimşek, 2011). Bu durum, bilimin doğasıyla bütünleşen öğretim uygulamalarının fen bilimleriyle sınırlı kalmasına ve diğer branşlardaki öğretmen adaylarının bu deneyimden yoksun kalmasına yol açmaktadır.

Bu nedenle, astronomiye dayalı disiplinlerarası öğretim süreci yalnızca konu bilgisi kazandırmakla kalmayıp, öğretmen adaylarının epistemolojik farkındalıklarını, yaratıcı düşünme becerilerini, eleştirel analiz yetilerini ve farklı disiplinlere yönelik empati kurma kapasitelerini de güçlendirmektedir (Erduran & Dagher, 2014; Fouad & Masters, 2018). Bu tür bütünleşik öğretim yaklaşımları, öğretmen adaylarının pedagojik becerilerini zenginleştirerek eğitim sisteminin bilimsel niteliğini artırma potansiyeline sahiptir (NRC, 2012; OECD, 2018; Kind & Osborne, 2017). Özellikle öğretmen adaylarının bu süreci kendi branşlarıyla bütünleştirmeleri, disiplinlerarası empati ve mesleki yaratıcılık açısından büyük önem taşır. Örneğin, Türkçe öğretmeni adayı evreni şiirle açıklarken; psikolojik danışmanlık adayı, galaksi

metaforlarıyla kavramsal bağlantılar kurabilir. Bu yalnızca pedagojik bir zenginlik değil, aynı zamanda bilimsel bilgiye yaklaşım biçiminin dönüşümüdür (Fouad & Masters, 2018).

21. yüzyıl eğitim anlayışı, sadece bilginin aktarılmasına değil; bireylerin bilgiyi yapılandırma, dönüştürme ve eleştirel biçimde değerlendirme becerilerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda öğretmen eğitimi, alan bilgisi kazandırmanın ötesinde epistemolojik farkındalık, disiplinlerarası empati, yaratıcı düşünme ve bilimsel bilinç geliştirmeyi hedefleyen çok boyutlu bir süreçtir (NRC, 2012; OECD, 2018).

Ancak öğretmen adaylarının bu yetkinlikleri ne ölçüde geliştirebildiği; mevcut öğretim yaklaşımlarının bu hedeflerle ne derece uyumlu olduğu halen tartışmalı bir konudur (Kind & Osborne, 2017). Özellikle NOS farkındalığı, pek çok adayda yüzeysel kalmakta; bilimsel süreçler, bilgi üretimi ve teori-yasa ayrımı gibi temel kavramlar yeterince içselleştirilememektedir (Lederman, 2007; Abd-El-Khalick & Akerson, 2009). Bu eksiklik, hem mesleki uygulamalarda hem de öğrencilere kazandırılacak bilimsel düşünme becerilerinde önemli bir boşluk oluşturmaktadır.

Astronomi eğitimi ise öğretmen adaylarına bilimsel bilgiyle farklı biçimlerde temas kurabilecekleri çok boyutlu bir bağlam sunar. Hem empirik gözlemlere hem kuramsal modellemeye dayanan; tarihsel gelişimi ve evrensel içerikleriyle kültürel bağlamlara uzanan bir bilim dalı olması nedeniyle, astronomi öğretimi adayların bilimsel düşünceye bir içerik değil, bir sorgulama yöntemi ve ifade biçimi olarak yaklaşımlarını sağlar (Matthews, 2015; Slater et al., 2015).

Bu araştırmanın temel amacı, bilimin doğası temelli astronomi öğretiminin, farklı branşlardan öğretmen adaylarının kendi alanlarıyla bütünleştirdikleri etkinlikler aracılığıyla NOS farkındalıklarını, yaratıcı epistemolojik yaklaşımlarını ve disiplinlerarası pedagojik bakış açılarını nasıl dönüştürdüğünü nitel bir yaklaşımla analiz etmektir. Araştırma, öğretmen adaylarının astronomi temelli ders sürecinde kendi branşlarına özgü yaratıcı etkinlikler geliştirmeleri yoluyla bilimsel düşünce ve epistemolojik yaklaşımlarını sorgulamakta ve yorumlamaktadır.

1.2 Problem Durumu

Bu çalışma, bilimin doğası temelli astronomi öğretiminin, öğretmen adaylarının kendi branşlarıyla bütünleştirdikleri etkinliklerde NOS bileşenlerine ne ölçüde yer verdiklerini, hangi yaratıcı epistemolojik yaklaşımları benimsediklerini ve bu süreçte bilimsel düşünme biçimlerinin nasıl dönüştüğünü incelemeyi amaçlamaktadır.

Alt Problemler:

1. Öğretmen adayları astronomi temelli etkinliklerde kendi branşlarıyla bütünleşmeyi nasıl gerçekleştirmiştir?
2. Hangi NOS bileşenlerine (örneğin gözlem-çıkarım, bilgi geçiciliği, teori-yasa ayrımı) açık veya dolaylı olarak yer verilmiştir?
3. Etkinliklerde yaratıcı epistemolojik yaklaşımlar (estetik bilgi üretimi, metafor kullanımı, bağlamsal düşünme vb.) ne ölçüde gözlenmiştir?
4. Bu süreç öğretmen adaylarının bilimsel bilgiye ilişkin yaklaşımlarını nasıl dönüştürmüştür?
5. Farklı branşlardaki öğretmen adayları arasında NOS farkındalığı ve yaratıcı yaklaşım açısından anlamlı farklılıklar var mıdır?

1.3 Araştırmanın Önemi

Bu araştırmanın önemi üç temel boyutta ele alınabilir:

Kuramsal Katkı:

Çalışma, NOS odaklı eğitimin sadece fen bilimleriyle sınırlı kalmadığını, farklı disiplinlerdeki öğretmen adaylarının da NOS bileşenleriyle etkileşim kurabileceğini göstererek literatürdeki kapsayıcı NOS uygulamalarına katkı sağlar (Clough, 2006; Erduran & Dagher, 2014). Özellikle disiplinlerarası bağlamda NOS öğretimi, hâlen yeterince incelenmemiş bir alan olup, bu çalışma Türkçe, matematik, resim-iş, İngilizce ve PDR gibi alanlarda astronomi temelli etkinliklerin NOS ile nasıl bütünleşebileceğini ortaya koymaktadır.

Yaratıcı Epistemolojiye Vurgu:

Bilgiye doğrusal, nesnel ve mutlak yapının ötesinde yaratıcı, estetik ve bağlamsal bir süreç olarak yaklaşan yaratıcı epistemoloji anlayışı öğretmen eğitiminde henüz yaygın değildir (Offerdahl et al., 2017; Allchin, 2013). Bu araştırma, öğretmen adaylarının astronomiyi şiir, metafor, sanat ürünleri veya terapi diliyle bütünleştirdikleri etkinlikler yoluyla bilgiye farklı epistemolojik açılardan yaklaşım biçimlerini ortaya koyar.

Öğretmen Eğitimi Programlarına Yol Göstericilik:

Disiplinlerarası etkinlik tasarımı öğretmen yetiştirme programlarında önerilse de uygulamada sınırlı kalmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2011). Bu çalışma, öğretmen adaylarının kendi alanlarına uygun astronomi temelli bütünleşik etkinlikler geliştirmelerini sağlayarak müfredat ve eğitim politikalarına somut öneriler sunar; eğitim fakültelerinde modül temelli, yaratıcı ve bütünleştirici öğretim tasarımlarının uygulanabilirliği için kanıt niteliği taşır.

2. YÖNTEM

Bu araştırma, bilimin doğası (Nature of Science – NOS) temelli bir astronomi dersi sürecinde, farklı branşlardan öğretmen adaylarının kendi disiplinleriyle bütünleştirdikleri etkinlikler aracılığıyla bilimsel düşünce biçimlerini nasıl dönüştürdüklerini inceleyen nitel bir çalışmadır. Araştırmanın deseni, katılımcı yapısı, uygulama süreci, veri toplama araçları ve analiz yöntemleri aşağıda sistematik biçimde sunulmuştur.

2.1 Araştırma Deseni

Araştırma, nitel araştırma paradigmaları çerçevesinde, özellikle durum çalışması (case study) deseni ile yapılandırılmıştır. Durum çalışması, belirli bir bağlamda yürütülen eğitim uygulamasını derinlemesine anlamaya ve katılımcıların bu süreçteki etkileşimlerini kapsamlı biçimde yorumlamaya olanak tanır (Yin, 2014). Nitel araştırma, olguların katılımcıların perspektifinden, bağlamsal olarak incelenmesini sağlar ve özellikle eğitim ortamlarında karmaşık süreçlerin analizi için ideal bir çerçeve sunar (Merriam, 2009; Creswell & Poth, 2018).

Bu çalışmada da öğretmen adaylarının 12 haftalık astronomi dersi sürecinde geliştirdikleri disiplinlerarası etkinlikler, bu etkinliklerin NOS entegrasyonu düzeyi ve epistemolojik yaklaşımlar kapsamlı biçimde betimlenmiştir. Amaç, nicel genelleme değil; derinlemesine anlamadır.

2.2 Katılımcılar

Araştırmanın katılımcılarını, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğrenim görmekte olan farklı branşlardan toplam 44 öğretmen adayı oluşturmuştur. Katılımcıların branş dağılımları şu şekildedir:

- Türkçe Öğretmenliği (n = 11)
- Matematik Öğretmenliği (n = 6)
- Resim-İş Öğretmenliği (n = 8)
- İngilizce Öğretmenliği (n = 12)
- Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık (PDR) (n = 7)

Katılımcılar, dersi seçmeli olarak alan ve astronomi-fen temelli bir öğretim sürecine katılmayı gönüllü olarak kabul eden öğretmen adaylarıdır. Araştırmanın amacı ve yöntemi hakkında detaylı bilgilendirme yapılmış, gönüllülük esasına göre etik onay alınmıştır. Bu çeşitlilik, katılımcıların astronomiye farklı disiplinlerin epistemolojik, sanatsal, dilsel ve psikolojik çerçevelerinden yaklaşmasını sağlamış; böylece disiplinlerarası çözümlemeyi zenginleştirmiştir (Beane, 1997; Huber & Hutchings, 2004).

2.3 Süreç ve Uygulama

Araştırma, 14 haftalık bir ders dönemi boyunca yürütülmüştür. Bu sürecin ilk 2 haftası teorik temellerin (NOS bileşenleri, astronominin tarihi, bilimsel bilgi üretimi süreçleri) aktarımıyla geçmiştir. Kalan 12 haftalık süreçte, her hafta farklı bir astronomi teması işlenmiş ve bu temalar disiplinlerarası NOS etkinlikleriyle desteklenmiştir.

Her öğretmen adayı:

- Kendi branşıyla bütünleşmiş bir astronomi-fen etkinliği geliştirmiş,
- Süreç sonunda bireysel yansıtma raporu yazmıştır.

Ders kapsamında işlenen ana temalar şunlardır:

- Takımyıldızlar ve mitolojik öyküler
- Işık yılı, uzaklık ve ölçek kavramları
- Güneş sistemi ve gezegenlerin yapıları
- Yıldızların yaşam döngüsü
- Kara delikler, galaksiler ve evrenin genişlemesi
- Bilimsel gözlem, çıkarım, teori-yasa ayrımı
- Astronominin kültürel, tarihsel ve sanatsal bağlamları

Bu içerikler, adayların yaratıcı düşüncelerini ve NOS'un empirik, teorik, sosyal ve tarihsel boyutlarını fark etmelerini sağlayacak şekilde kurgulanmıştır (Erduran & Dagher, 2014; McComas, 2004).

2.4 Veri Toplama Araçları

Araştırmada iki temel veri toplama aracı kullanılmıştır:

1. Etkinlik Planları: Katılımcılar tarafından geliştirilen astronomi temelli ders etkinlik planları, içerik açısından incelenmiş; etkinliklerin yapısı, hedefleri, yöntemleri ve çıktıları analiz edilmiştir.

2. Yansıtma Raporları: Ders süreci sonunda her öğretmen adayı, kendi etkinliğiyle ilgili bireysel bir yansıtma raporu yazmıştır. Bu raporlar, adayların bilimsel süreçleri nasıl algıladıkları, NOS'a dair ne tür farkındalıklar geliştirdikleri ve kendi branşlarıyla astronomiyi nasıl bütünleştirdiklerine dair öz değerlendirmelerini içermektedir.

Bu çok kaynaklı veri toplama süreci, araştırmanın güvenilirliğini ve veri çeşitliliğini artırmıştır (Patton, 2015; Miles, Huberman & Saldaña, 2014).

2.5 Veri Analizi

Toplanan veriler, tematik içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Analiz süreci aşağıdaki adımlarla yürütülmüştür:

- Tüm veriler kodlama öncesi detaylı biçimde okunmuştur.
- NOS bileşenleri temel alınarak ön kodlar belirlenmiştir (örneğin: gözlem-çıkarım, teori-yasa ayrımı, sosyal bağlam vb.)
- Yaratıcı epistemolojiye ilişkin kodlar (örneğin: metafor, estetik bilgi, bağlamsal yaklaşım) ayrı bir boyutta kodlanmıştır.
- Kodlar üç bağımsız araştırmacı tarafından çapraz kontrol edilmiştir.
- Kodlar kategorilere ve temalara dönüştürülmüştür.

Kodlama sürecinde Lederman (2007), McComas (2004) ve Abd-El-Khalick & Lederman (2000) tarafından önerilen NOS bileşenleri değerlendirme kriterleri temel alınmıştır.

2.6 Etik İlkeler

Araştırma, Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan etik onay alınarak yürütülmüştür. Tüm katılımcılar bilgilendirilmiş gönüllülük esasına göre çalışmaya katılmış ve elde edilen veriler anonimleştirilerek analiz edilmiştir. Etik ilkeler doğrultusunda:

- Katılımcıların kimlik bilgileri gizlenmiş,
- Verilerin yalnızca bilimsel amaçla kullanılması sağlanmış,
- Hiçbir katılımcıya zarar verici sonuç doğurabilecek yorumlardan kaçınılmıştır (British Educational Research Association [BERA], 2018; Glesne, 2011).

3. BULGULAR

Bu bölümde, farklı branşlardan öğretmen adaylarının astronomi temelli etkinliklerde geliştirdikleri disiplinlerarası bütünleştirme yaklaşımları, bilimin doğası (NOS) bileşenlerinin temsili ve yaratıcı epistemoloji göstergeleri nitel analiz yoluyla ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Elde edilen veriler, üç ana tematik başlık altında incelenmiş ve yorumlanmıştır.

3.1 Disiplinlerarası Bütünleştirme Yaklaşımları

Araştırma sürecinde öğretmen adaylarının astronomi temalarını kendi branşlarına özgü biçimlerde bütünleştirmede özgün ve pedagojik açıdan anlamlı stratejiler geliştirdikleri görülmüştür. Bu bütünleştirme süreçleri, dört temel yaklaşımla açıklanabilir:

Kavramsal Bütünleştirme aşamasında, adaylar astronomiye ait temel kavramları branşlarının özgün içerik ve yöntemleriyle ilişkilendirerek anlamlandırmışlardır. Örneğin, matematik öğretmen adayları “ışık yılı” kavramını sayısal modelleme teknikleriyle matematiksel bir boyuta taşıyarak hem astronomik büyüklüklerin nicel analizine olanak sağlamış hem de

matematiksel kavramların gerçek yaşam bağlamında kullanımını somutlaştırmıştır (Slater et al., 2015).

Estetik ve Sanatsal Bütünleştirme ise evren temalarının görsel sanatlar ve edebiyat yoluyla ifade edilmesi olarak tanımlanabilir. Resim-iş öğretmen adayları galaksi motiflerini renk, doku ve form üzerinden estetik bir dile dönüştürürken, Türkçe öğretmen adayları evreni şiirsel anlatımlarla betimlemiş; bu yaklaşım bilginin sadece bilişsel değil, duygusal ve sanatsal düzeyde de yapılandırılabilceğini göstermiştir (Offerdahl et al., 2017).

Dilsel ve Anlatımsal Bütünleştirme, astronominin metaforik ve öyküleyici biçimlerle dil öğretiminde kullanılmasını kapsamaktadır. İngilizce öğretmen adayları, Mars temalı hikayeler kurgulayarak hem dil becerilerini geliştirmiş hem de evren hakkındaki bilimsel bilgiyi anlamlandırmada öykülemenin gücünden yararlanmıştır (Beane, 1997).

Duygusal ve Metaforik Bütünleştirme ise astronomik yapılarla bireyin iç dünyası arasında duygusal bağ kurmaya yönelik yaklaşımları içermektedir. PDR adayları, kara delik ve boşluk gibi evrensel kavramları bireyin psikolojik durumlarıyla ilişkilendirerek bilginin kişisel anlam kazanmasını sağlamışlardır (Fouad & Masters, 2018).

Tüm bu yaklaşımlar, öğretmen adaylarının disiplinlerarası empati geliştirmelerine, kendi alanlarının ötesinde düşünme becerisi kazanmalarına katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda, farklı branşlardaki adaylar bilimsel temaları yalnızca içerik olarak değil, aynı zamanda yaratıcı ve çok boyutlu bir perspektifle yeniden yapılandırabilmişlerdir (Drake & Burns, 2004; Offerdahl et al., 2017).

3.2 Bilimin Doğası (NOS) Bileşenlerinin Temsili

Araştırmada, öğretmen adaylarının geliştirdikleri etkinlikler Lederman (2007) tarafından tanımlanan yedi temel NOS bileşeni çerçevesinde analiz edilmiştir. Bulgular, NOS'un farklı bileşenlerinin branşlar arasında değişen biçimlerde temsil edildiğini göstermektedir:

- **Gözlem ve Çıkarım Ayrımı:** Öğretmen adayları, astronomik gözlemlerden yola çıkarak soyut çıkarımlar yapmışlardır. Örneğin, bir Türkçe öğretmen adayı “Samanyolu’nun yalnızlığı” ifadesini gözlemlerini şiirsel bir metafora dönüştürerek bilimsel gözlemle duygusal yorum arasında köprü kurmuştur (Lederman, 2007).
- **Bilimsel Bilginin Geçiciliği:** Birçok etkinlik, evrenin sürekli değişen yapısına vurgu yaparak bilginin sabit olmadığını ortaya koymuştur. İngilizce branşında gerçekleştirilen “From Ancient Models to Hubble’s Universe” adlı etkinlikte, bilimsel modellerin tarihsel süreç içinde evrildiği tartışılmıştır (McComas, 2004).
- **Teori ve Yasa Ayrımı:** Matematik öğretmen adayları, gezegen hareketlerinin hesaplanmasında Kepler yasaları ile teorilerin işlev ve kapsamını ayırt etme üzerinde durmuşlardır. Bu ayrımın öğretim süreçlerinde nadiren açık biçimde vurgulandığı literatürde belirtilmiştir (Abd-El-Khalick & Lederman, 2000).
- **Bilimsel Bilginin Sosyal ve Kültürel Bağlamı:** Takımyıldızların mitolojik kökenleri ve astronominin tarihsel gelişimi, farklı branşlarda hem kültürel hem de sosyal boyutlarıyla ele alınmıştır. Bu durum bilimin toplumsal bağlamda nasıl şekillendiğine dair farkındalığı artırmıştır (Dagher & Erduran, 2014).
- **Yaratıcılık ve Hayal Gücü:** Özellikle sanat ve edebiyat alanlarında yaratıcı bilgi üretimi ön plana çıkmış, bilginin yaratıcı ve yenilikçi biçimde ifade edilmesi desteklenmiştir (Allchin, 2011).

- **Bilimsel Sürecin Tarihsel Boyutu:** Güneş sisteminin tarihsel algısı ve teleskobun icadı gibi kavramlar, bilimsel bilginin tarihsel gelişiminin anlaşılmasında araç olarak kullanılmıştır.
- **Empirik Doğa:** Fen ve matematik alanlarında ise gözleme dayalı veri toplama, ölçüm ve deneyimleme süreçleri daha baskın olmuştur.

Genel olarak, gözlem-çıkarım, bilginin geçiciliği ve bilimin sosyal-kültürel bağlamı bileşenleri etkin biçimde temsil edilirken; teori-yasa ayrımı ve bilimsel sürecin tarihsel boyutu gibi bileşenler bransa göre daha az vurgulanmıştır. Bu durum, NOS öğretiminde bu alanların daha açık ve sistematik biçimde işlenmesi gerektiğine işaret etmektedir (Lederman, 2007; McComas, 2004).

3.3 Yaratıcı Epistemoloji Göstergeleri

Yaratıcı epistemoloji, bilimsel bilginin yalnızca nesnel bir gerçeklik değil, estetik, duygusal ve bağlamsal açılardan da yorumlanabilmesi olarak tanımlanmaktadır (Allchin, 2011; Offerdahl et al., 2017). Öğretmen adaylarının etkinliklerinde bu yaklaşımın çeşitli göstergeleri açıkça ortaya çıkmıştır:

- **Estetik Bilgi Üretimi:** Resim-iş öğretmen adayları, evreni temsil ederken sadece somut görüntülerle sınırlı kalmamış, ışık ve boşluk gibi soyut kavramları da sanatsal anlatımda kullanmışlardır. Böylece bilgi estetik deneyimle bütünleşmiştir.
- **Metaforik Derinlik:** PDR adayları, astronomik kavramları psikolojik metaforlarla harmanlamış, örneğin “içsel kara delik” ve “parlayan süpernova” metaforlarıyla bireysel psikolojiyi evrensel fenomenlerle ilişkilendirmiştir.
- **Bağlamsal Düşünme:** Dil öğretmenleri mitoloji ve şiir gibi farklı anlatı biçimlerini kullanarak bilgiye çoklu ve bağlam odaklı yaklaşımlar geliştirmiştir.

60

Bu göstergeler, öğretmen adaylarının epistemolojik farkındalıklarını disiplinlerarası yaratıcılıkla derinleştirdiklerini göstermektedir. Bilginin klasik doğrusal aktarımından öte, yorumlayıcı, çoğulcu ve yaratıcı bir yaklaşıma doğru anlamlı bir dönüşüm yaşanmıştır (Allchin, 2011; Offerdahl et al., 2017).

Öne çıkan etkinlikler arasında “Evrenin Şiiri” (bilgi-duygu-doğa üçlemesi), “Benim Galaksim” (içsel boşluk-karadelik metaforu), “Galaksi Kolajı” (bilginin estetik somutlaştırılması) ve “Life on Mars” (gelecek odaklı kavramsal dil kullanımı) örnekleri bulunmaktadır. Bu çalışmalar, öğretmen adaylarının bilgiye farklı epistemolojik pencerelerden bakabildiklerini ve yaratıcı epistemoloji kavramını somutlaştırdıklarını ortaya koymaktadır.

3.4 NOS Rubrik Uygulaması Sonuçları

Araştırmanın rubrik temelli değerlendirmesinde, NOS entegrasyonunun branşlar arasında farklı düzeylerde gerçekleştiği saptanmıştır:

- **Yüksek Düzey Entegrasyon:** Türkçe, PDR ve İngilizce branşlarında yaratıcı pedagojik yaklaşımlarla NOS bileşenleri kapsamlı biçimde işlenmiştir.
- **Orta-Yüksek Düzey:** Matematik branşında özellikle kuramsal bileşenler ve modellerle NOS unsurları anlamlı şekilde yansıtılmıştır.
- **Orta Düzey:** Resim-İş branşında NOS bileşenleri sınırlı fakat varlık göstermiştir.

Bu sonuçlar, sadece fen ve matematik gibi bilim temelli branşların değil, dil, sanat ve rehberlik gibi alanların da NOS öğretiminde önemli potansiyele sahip olduğunu göstermektedir (Clough,

2006; Erduran & Dagher, 2014). Ayrıca, yaratıcı pedagojik becerilerin NOS entegrasyonundaki belirleyici rolü de ortaya çıkmıştır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

4.1 SONUÇ

Bu araştırma, bilimin doğası (NOS) temelli astronomi öğretiminin, farklı branşlardan öğretmen adaylarının bilimsel bilgiye, yaratıcı düşünmeye ve disiplinlerarası bütünleştirme becerilerine dair yaklaşımlarını nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymuştur. Öğretim süreci boyunca adaylar yalnızca astronomi kavramlarını öğrenmekle kalmamış, bu kavramları kendi pedagojik alanlarıyla bütünleştirerek yeniden üretmiş, bilginin epistemolojik doğasına dair farkındalık geliştirmiş ve bilimsel düşünme süreçlerini estetik, duygusal, metaforik ve sosyal boyutlarda anlamlandırmışlardır.

Bu dönüşüm, geleneksel içerik ağırlıklı bilim öğretiminin ötesine geçerek, bilginin nasıl öğrenildiği, yapılandırıldığı ve bireysel olarak anlamlandırıldığına dair daha derin bir pedagojik anlayışı beraberinde getirmiştir. Bulgular, bu sürecin hem bilişsel hem de yaratıcı-epistemolojik boyutlarda zenginleştiğini göstermektedir.

4.1.1 Disiplinlerarası Etkinliklerin Pedagojik Dönüştürücülüğü

Araştırma sonuçları, astronomi gibi disiplinlerarası bir bilim alanının, öğretmen adaylarının kendi alanlarının sınırlarını aşarak evrensel temalarla düşünme, yorum yapma ve bütünleştirme becerileri kazandırdığını göstermiştir. Özellikle;

- Türkçe öğretmen adaylarının bilimsel kavramları şiirsel anlatımla dönüştürerek estetik bilgi üretimine katkıda bulundukları,
- Matematik öğretmen adaylarının oran, orantı ve ölçü kavramlarıyla evreni yeniden yapılandırarak soyut kavramları somut modellere dönüştürdükleri,
- Resim-İş öğretmen adaylarının evreni görsel temsillerle yeniden üretmekle bilimsel bilgiyi duygusal deneyime dönüştürdükleri,
- İngilizce öğretmen adaylarının bilimsel içerikleri dil öğretimi süreçlerine entegre ederek yaratıcı etkinlikler tasarladıkları,
- Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık (PDR) alanındaki adayların astronomik yapılarla psikolojik süreçler arasında metaforik bağlar kurdukları belirlenmiştir.

Bu bütünleşme örnekleri, öğretmen adaylarının yalnızca astronomi bilgisi edinmekle kalmayıp, bilimsel okuryazarlık, disiplinlerarası empati ve yaratıcı pedagojik yaklaşımlar geliştirdiklerini göstermektedir (Beane, 1997; Drake & Burns, 2004).

4.1.2 Bilimin Doğasına Dair Farkındalık

Araştırmada kullanılan rubrik ve içerik analizleri sonucunda, öğretmen adaylarının etkinliklerinde NOS bileşenlerinin farklı düzeylerde temsil edildiği görülmüştür. Özellikle gözlem-çıkarım ayrımı, bilginin geçiciliği, bilimin sosyal ve kültürel bağlamı ile yaratıcılık ön planda yer almıştır (Lederman, 2007; Abd-El-Khalick & Lederman, 2000).

Bu bileşenlerin açık biçimde işlendiği durumlarda adayların bilgiye dair epistemolojik sorgulamaya yöneldikleri ve bilimsel düşünmenin derinleştiği gözlenmiştir. Bu durum, NOS öğretiminde explicit-reflective (açık ve yansıtıcı) yaklaşımların etkisini doğrulamaktadır (Abd-El-Khalick & Akerson, 2009).

Ayrıca, PDR, Türkçe ve sanat branşlarında NOS'un sosyal ve yaratıcı yönlerinin daha belirgin işlendiği tespit edilmiştir. Bu da NOS'un yalnızca fen bilimleri alanında değil, farklı disiplinlerde de etkili biçimde öğretilebileceğini ortaya koymaktadır.

4.1.3 Yaratıcı Epistemolojiye Dayalı Yaklaşımlar

Etkinliklerde sıkça kullanılan metafor, hikâyeleştirme, sanatsal temsil ve duygusal bağ kurma yöntemleri, öğretmen adaylarının bilgiye estetik, bağlamsal ve kişisel perspektiflerden yaklaştığını göstermektedir. Bu yaklaşım, klasik bilgi aktarımcı epistemolojinin ötesinde yaratıcı epistemoloji anlayışına işaret etmektedir (Allchin, 2011; Offerdahl et al., 2017).

Bilgiye yaratıcı ve çoklu yollarla yaklaşan adaylar, bilimsel düşünme süreçlerini daha anlamlı, kalıcı ve sorgulayıcı biçimde yapılandırmıştır. Bu durum, sadece bilim öğretimini değil, bütünsel öğrenme anlayışını da geliştirmektedir.

4.1.4 Öğretmen Eğitimi Programları İçin Kurumsal Çıkarımlar

Araştırma verileri, öğretmen yetiştirme programlarına yönelik şu önemli önerileri sunmaktadır:

- Astronomi gibi disiplinlerarası bilim alanları, fen bilgisi dışında dil, sanat, matematik ve psikoloji gibi branşlar için de dönüştürücü bir öğretim potansiyeli taşımaktadır.
- NOS temelli öğretim, öğretmen adaylarının bilimsel düşünme becerilerini geliştirirken yaratıcı düşünme, eleştirel sorgulama ve pedagojik estetik anlayış gibi üst düzey becerilerin kazanımını desteklemektedir.
- Disiplinlerarası etkinlikler sayesinde adaylar yalnızca bilgi edinmekle kalmayıp, bilgiyi yeniden üretmek, dönüştürmek ve yorumlamakta, böylece epistemolojik derinlik kazanmaktadır.
- Eğitim programları, öğretmen adaylarına sadece alan bilgisi vermekle kalmayıp, aynı zamanda epistemolojik farkındalık, bilim felsefesi ve pedagojik yaratıcılık kazandıracak içeriklere de yer vermelidir.

4.2 TARTIŞMA

Bu araştırmanın bulguları, bilimin doğası (NOS) temelli astronomi öğretiminin, farklı branşlardan öğretmen adaylarının sadece bilgi düzeylerini değil; aynı zamanda bilimsel düşünce yapıları, yaratıcı epistemoloji anlayışları ve disiplinlerarası pedagojik becerilerine dair yaklaşımlarını da dönüştürdüğünü göstermektedir. Aşağıda, bu bulgular ilgili literatür ışığında tartışılarak, araştırmanın özgün katkıları ortaya konmaktadır.

Araştırmada ortaya çıkan en belirgin sonuçlardan biri, öğretmen adaylarının kendi branşlarıyla astronomi temalarını başarılı bir şekilde bütünleştirmeleridir. Bu bütünleştirme yalnızca içerik bazlı değil; pedagojik ve epistemolojik açılardan da çok katmanlı bir dönüşümü ifade etmektedir. Beane (1997), disiplinlerarası eğitimi konuların basitçe yan yana getirilmesi değil, farklı düşünme biçimlerinin kaynaştırılması olarak tanımlamaktadır. Bu çalışmadaki bulgular da, Türkçe, sanat, matematik, PDR ve İngilizce branşlarından öğretmen adaylarının bilimsel bilgiyi kendi pedagojik dilleriyle yeniden yapılandırdıklarını ve böylece disiplinlerarası öğrenmenin teorik çerçevesiyle tam uyumlu pratik örnekler ortaya koyduklarını göstermektedir.

Benzer biçimde Drake ve Burns (2004), disiplinlerarası etkinliklerin öğretmenlerin esneklik, eleştirelilik ve yaratıcılık becerilerini artırdığını belirtir. Bu araştırmada da adayların astronomiyi kendi branşlarına entegre ederken özgün fikirler geliştirmeleri ve mesleki özgüven kazanmaları, bu görüşü desteklemektedir.

Etkinlik analizlerinde öğretmen adaylarının Lederman (2007) tarafından tanımlanan NOS bileşenlerinden “gözlem ve çıkarım farkı”, “bilimsel bilginin geçiciliği”, “yaratıcılık” ve “sosyal/kültürel bağlam” gibi temel bileşenleri etkin biçimde işledikleri görülmüştür. Bu durum, Abd-El-Khalick ve Lederman (2000) tarafından önerilen açık (explicit) ve yansıtıcı (reflective) NOS öğretiminin önemini pekiştirmektedir.

Özellikle Türkçe, PDR ve Resim-İş branşlarında adayların bilimsel süreçleri estetik ve duygusal yollarla yeniden yapılandırması, NOS’un bu bileşenlerinin içselleştirildiğinin açık bir göstergesidir. Clough (2006) ise bilimin doğasının yalnızca içerik aktarımı yoluyla değil, disiplinlerarası öğrenme ve yaratıcı pedagojik deneyimlerle daha etkili öğretilebileceğini savunmaktadır. Bu araştırmanın verileri, Clough’un bu yaklaşımını somut uygulama düzeyinde desteklemektedir.

Buna karşılık, matematik ve İngilizce gibi branşlarda NOS bileşenlerinin daha sınırlı temsili, branş farklılıklarının öğretmen adaylarının NOS farkındalığını etkileyebileceğine işaret etmektedir. Literatürde de belirtildiği gibi (Akerson & Donnelly, 2010), NOS öğretiminin branşlara özgü stratejilerle çeşitlendirilmesi gerekliliği burada da doğrulanmıştır.

Araştırmanın en özgün katkılarından biri, öğretmen adaylarının bilimsel bilgiyi estetik, metaforik ve bağlamsal yollarla yeniden inşa ettiklerinin ortaya konmasıdır. Bu durum, Allchin (2011) tarafından tanımlanan “yaratıcı epistemoloji” kavramının pratikteki karşılığını göstermektedir.

Örneğin, PDR alanındaki öğretmen adaylarının “Benim Galaksim” etkinliği, bilimin kavramsal yapısını bireysel farkındalık süreçleriyle harmanlarken; Türkçe öğretmenlerinin şiir temelli etkinlikleri bilginin estetik bir dile dönüştürülmesini sağlamıştır. Offerdahl, Arneson ve Byrne (2017), epistemolojik çoğulluğun öğrenmeyi daha özgün, kalıcı ve kişisel hale getirdiğini vurgulamaktadır. Bu çalışma da söz konusu yaklaşımı sahada desteklemektedir.

Ayrıca, yaratıcı epistemoloji perspektifiyle yaklaşan öğretmen adaylarının etkinliklerinde NOS bileşenlerinin daha derin ve kapsamlı işlendiği görülmüştür. Bu durum, yaratıcı düşünmenin yalnızca pedagojik değil, epistemolojik açıdan da bilimsel anlayışın dönüşümünü desteklediğini göstermektedir.

Araştırmada geliştirilen rubrikle yapılan analizler sonucunda, öğretmen adaylarının etkinlikleri “yüksek”, “orta-yüksek” ve “orta” düzeyde NOS entegrasyonu göstergeleriyle sınıflandırılmıştır. Rubrik, NOS’un etkinliklerde ne kadar doğrudan işlendiği, yaratıcılıkla nasıl bütünleştiği ve öğrencilerin eleştirel düşünme fırsatlarına ne ölçüde olanak sağladığını sistematik şekilde değerlendirmek için etkili bir araç olmuştur.

Bu tür rubrik temelli değerlendirmeler, McComas (2004) tarafından da öğretmen eğitiminde NOS öğretiminin kalitesini ölçmek amacıyla önerilmiştir. Bu araştırma, bu önerinin somut bir uygulaması olarak literatüre katkı sağlamaktadır.

Bu çalışma, sadece bilimsel teoriye değil, aynı zamanda öğretmen yetiştirme programlarında uygulanabilir örnekler ve model önerileri sunarak literatüre özgün katkılar sağlamıştır. Öne çıkan katkılar şu şekilde özetlenebilir:

1. Disiplinlerarası NOS temelli eğitimin uygulanabilirliği kanıtlanmıştır.
2. Yaratıcı epistemoloji kavramı, pratik etkinliklerle somutlaştırılmıştır.
3. Farklı branşlardan öğretmen adaylarının bilimsel bilgiye çoklu epistemolojik bakış açılarıyla yaklaşabildikleri gösterilmiştir.
4. Geliştirilen rubrik, NOS öğretiminin değerlendirilmesinde sistematik ve etkili bir araç olarak literatüre sunulmuştur.

5. Eğitim fakültelerinde astronomi gibi çok disiplinli bilim alanlarının disiplinlerarası öğretimle entegre edilmesine yönelik model bir yapı önerilmiştir.

4.3 ÖNERİLER

Bu araştırmanın bulguları doğrultusunda, eğitim bilimleri, öğretmen yetiştirme ve bilim eğitimi alanlarında geliştirilecek uygulamalar ve politikalar için aşağıdaki öneriler sunulmaktadır.

4.3.1 Öğretim İçeriğine Yönelik Öneriler

1. **NOS Temelli Öğretim Modellerinin Entegrasyonu:** Bilimin doğası (NOS) temelli öğretim yaklaşımları, öğretmen yetiştirme programlarına sistematik ve kapsamlı biçimde entegre edilmelidir. Bu, adayların bilimsel bilgiye dair epistemolojik farkındalıklarını geliştirmede kritik bir rol oynayacaktır (Abd-El-Khalick & Lederman, 2000).
2. **Astronomi ve Disiplinlerarası Bilim Alanlarının Modüller Halinde Sunulması:** Astronomi gibi doğal olarak disiplinlerarası yapıya sahip bilim dalları, tüm branşlar için erişilebilir modüller hâlinde tasarlanmalı ve sunulmalıdır. Böylece farklı alanlardaki öğretmen adaylarının kendi disiplinlerine uygun biçimde bütünleştirmeleri kolaylaşacaktır (Beane, 1997).
3. **Branşlararası İş Birliği ile Etkinlik Atölyeleri Düzenlenmesi:** Öğretmen adaylarının özgün ve yaratıcı ürünler geliştirebilmeleri için branşlararası iş birliğiyle etkinlik atölyeleri düzenlenmeli, adayların deneyimlerini paylaşmaları ve karşılıklı öğrenmeleri teşvik edilmelidir (Drake & Burns, 2004).
4. **Yaratıcı Epistemoloji Eğitimine Önem Verilmesi:** Bilgi, sadece doğru-yanlış ekseninde değil, estetik, duygusal ve bağlamsal boyutlarıyla da ele alınmalıdır. Bu doğrultuda, yaratıcı epistemolojiye odaklanan eğitim modelleri geliştirilerek, öğretmen adaylarının bilgiyi çok boyutlu yorumlama becerileri desteklenmelidir (Allchin, 2011; Offerdahl et al., 2017).

4.3.2 Öğretim Sürecine Yönelik Öneriler

5. **Açık ve Yansıtıcı NOS Öğretim Stratejilerinin Yaygınlaştırılması:** Öğretmen adaylarının NOS bileşenlerini bilinçli ve yansıtıcı şekilde işlemelerine olanak tanıyan öğretim stratejileri yaygınlaştırılmalıdır. Bu, epistemolojik sorgulamayı teşvik eden etkinliklerin programlara dahil edilmesiyle mümkün olacaktır (Abd-El-Khalick & Akerson, 2009).
6. **Fen Dışı Branşlarda Bilimsel Düşünme İçeriklerinin Geliştirilmesi:** Sanat, dil, rehberlik ve matematik gibi fen dışı branşlar için bilimsel düşünme becerilerini geliştirmeye yönelik somut ve disiplinlerarası içerikler tasarlanmalıdır. Böylece farklı alanlarda bilimsel okuryazarlık artırılabilir (Clough, 2006).
7. **Öğretmen Adayı Ürünlerinin Paylaşım ve Tartışma Ortamlarında Kullanılması:** Adayların geliştirdiği etkinlik ve ürünler, sadece değerlendirme aracı olarak değil; paylaşım, tartışma ve pedagojik dönüşüm süreçlerinin parçası olarak kullanılmalıdır. Bu, öğrenmenin sosyal boyutunu güçlendirecektir (Vygotsky, 1978).
8. **NOS Rubrikleriyle Sistemik Değerlendirme:** Etkinlik planları ve uygulamalar, geliştirilen NOS rubrikleri kullanılarak objektif ve sistematik biçimde değerlendirilmelidir. Bu uygulama, öğretmen adaylarının

epistemolojik farkındalık düzeylerinin ölçülmesini kolaylaştıracaktır (McComas, 2004).

4.3.3 Araştırma ve Politika Düzeyinde Öneriler

9. **Disiplinlerarası NOS Eğitiminin Uzunlamasına İzlenmesi:** Disiplinlerarası NOS temelli öğretim yaklaşımlarının etkilerini izleyen uzun süreli araştırmalar yapılmalı; öğrenme süreçleri ve beceri kazanımları zaman içinde değerlendirilmelidir (Lederman, 2007).
10. **Disiplinlerarası Öğrenme Tasarımı Derslerinin Programlara Dahil Edilmesi:** Eğitim fakültelerinde “Disiplinlerarası Öğrenme Tasarımı” gibi dersler zorunlu veya seçmeli olarak sunulmalı ve uygulama ağırlıklı yürütülmelidir. Bu sayede adayların farklı disiplinler arasında bağlantı kurma becerileri artırılabilir (Drake & Burns, 2004).
11. **Fen Okuryazarlığının Kapsamının Genişletilmesi:** Eğitim politikalarında fen okuryazarlığı yalnızca içerik bilgisi olarak değil; bilimin doğası, yaratıcı bilgi üretimi ve sosyal-kültürel bağlamlarıyla birlikte ele alınmalıdır. Bu bütünsel yaklaşım, bilim eğitiminde derin öğrenmeyi destekleyecektir (Clough, 2006).

5. KAYNAKLAR

A

- Abd-El-Khalick, F., & Akerson, V. L. (2009). *Teaching nature of science: A guide for teachers*. NSTA Press.
- Abd-El-Khalick, F., & Lederman, N. G. (2000). Improving science teachers' conceptions of the nature of science: A critical review of the literature. *International Journal of Science Education*, 22(7), 665–701. <https://doi.org/10.1080/09500690050044044>
- Akerson, V. L., & Donnelly, L. A. (2010). Teaching nature of science to K-2 students: What understandings can they attain? *International Journal of Science Education*, 32(1), 97–124. <https://doi.org/10.1080/09500690802595804>
- Akerson, V. L., Abd-El-Khalick, F., & Lederman, N. G. (2000). Influence of a reflective explicit activity-based approach on elementary teachers' conceptions of nature of science. *Journal of Research in Science Teaching*, 37(4), 295–317. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1098-2736\(200004\)37:4<295::AID-TEA3>3.0.CO;2-C](https://doi.org/10.1002/(SICI)1098-2736(200004)37:4<295::AID-TEA3>3.0.CO;2-C)
- Akerson, V. L., Hanson, D. L., & Cullen, T. A. (2011). The influence of guided inquiry and explicit instruction on K-6 teachers' views of nature of science. *Journal of Science Teacher Education*, 22(4), 291–310.
- Allchin, D. (2011). Teaching the nature of science: Perspectives & resources. *Science & Education*, 20(2-3), 177–209. <https://doi.org/10.1007/s11191-010-9288-6>

B

- Baum, R., & Offerdahl, E. G. (2020). The nature of astronomy: Reflections on the epistemic foundation of an observational science. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 81, 19–30. <https://doi.org/10.1016/j.shpsa.2019.12.001>
- Beane, J. A. (1997). *Curriculum integration: Designing the core of democratic education*. Teachers College Press.
- British Educational Research Association (BERA). (2018). *Ethical guidelines for educational research* (4th ed.). <https://www.bera.ac.uk/publication/ethical-guidelines-for-educational-research-2018>

C

Clough, M. P. (2006). The nature of science: Understanding how science works. *Science Scope*, 30(6), 28–33.

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). SAGE Publications.

D

Dagher, Z. R., & Erduran, S. (2014). Reconceptualizing the nature of science for science education: Scientific knowledge, practices and other family categories. *Science & Education*, 23(7), 1509–1536. <https://doi.org/10.1007/s11191-013-9650-1>

Drake, S. M., & Burns, R. C. (2004). *Meeting standards through integrated curriculum*. ASCD.

E

Erduran, S., & Dagher, Z. R. (2014). *Reconceptualizing the nature of science for science education: Scientific knowledge, practices and other family categories*. Springer.

Fouad, N. A., & Masters, R. A. (2018). Creativity in science education and teacher development. *International Journal of Science Education*, 40(14), 1717–1720. <https://doi.org/10.1080/09500693.2018.1526101>

G

Glesne, C. (2011). *Becoming qualitative researchers: An introduction* (4th ed.). Pearson.

H

Huber, M. T., & Hutchings, P. (2004). *Integrative learning: Mapping the terrain*. The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching.

K

Kind, P., & Osborne, J. (2017). The status and nature of science in science education. In S. K. Abell & N. G. Lederman (Eds.), *Handbook of research on science education* (pp. 81–103). Routledge.

Kılınç, A. (2014). Öğretmen adaylarının disiplinlerarası öğretim uygulamalarına yönelik görüşleri. *Eğitim ve Bilim*, 39(175), 198–209.

L

Lederman, N. G. (2007). Nature of science: Past, present, and future. In S. K. Abell & N. G. Lederman (Eds.), *Handbook of research on science education* (pp. 831–879). Routledge.

M

Matthews, M. R. (2015). *History, philosophy and science teaching: New perspectives* (2nd ed.). Springer.

McComas, W. F. (2004). Keys to teaching the nature of science. *The Science Teacher*, 71(9), 38–41.

Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. Jossey-Bass.

Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldaña, J. (2014). *Qualitative data analysis: A methods sourcebook* (3rd ed.). SAGE Publications.

N

National Research Council (NRC). (2012). *A framework for K-12 science education: Practices, crosscutting concepts, and core ideas*. The National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/13165>

O

OECD. (2018). *The future of education and skills: Education 2030*. OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/9789264294587-en>

Offerdahl, E. G., Arneson, J. B., & Byrne, N. (2017). Creative epistemology: Integrating the arts and sciences in science education. *Journal of Research in Science Teaching*, 54(5), 627–652.
<https://doi.org/10.1002/tea.21381>

Osborne, J. (2007). Science education and scientific literacy. In S. K. Abell & N. G. Lederman (Eds.), *Handbook of research on science education* (pp. 511–526). Routledge.

P

Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods* (4th ed.). SAGE Publications.

R

Roberts, D. A. (2007). Scientific literacy/science literacy. In S. K. Abell & N. G. Lederman (Eds.), *Handbook of research on science education* (pp. 729–780). Routledge.

S

Slater, T. F., Slater, S. J., & Bailey, J. M. (2015). Discipline-based science education research: Understanding and improving learning in undergraduate science. *Springer*.

T

Türkmen, H., & Aydın, A. (2016). Fen bilgisi öğretmen adaylarının astronomi ile ilgili tutumları. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 45–54.

Y

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. baskı). Seçkin Yayıncılık.

Yin, R. K. (2014). *Case study research: Design and methods* (5th ed.). SAGE Publications.

EKLER

Ek 1. NOS Entegrasyonu Değerlendirme Rubriği

Seviye	Tanım	Özellikler / Kriterler	Akademik Dayanak
Yüksek Entegrasyon	Etkinlikte NOS bileşenleri açık, doğrudan ve sistematik şekilde işlenmiştir. Öğrencilerin NOS hakkında bilinçlenmesi ve yansıtması sağlanmıştır.	- En az 5-6 NOS bileşeni kapsamlı şekilde işlenmiştir. - Öğrenciler aktif katılım göstermiştir. - Bilimin sosyal, kültürel ve yaratıcı doğasına vurgu yapılmıştır.	Lederman (2007); Abd-El-Khalick & Lederman (2000); McComas (2004)
Orta Entegrasyon	NOS bileşenleri kısmen ve dolaylı şekilde işlenmiştir. Bazı kavramlara ima yoluyla yer verilmiştir.	- 3-4 NOS bileşeni sınırlı temsil edilmiştir. - Bilimsel süreçler vurgulanmış ancak yaratıcı yorum eksiktir. - Yansıtma yüzeyseldir.	Abd-El-Khalick & Lederman (2000)
Düşük Entegrasyon	NOS öğeleri ya hiç işlenmemiş ya da yüzeysel biçimde aktarılmıştır.	- 1-2 NOS bileşeni ya da hiçbiri temsil edilmemiştir. - Öğrenciler pasif kalmış; bilimsel süreçte dair farkındalık sağlanmamıştır.	McComas (2004); Lederman (2007)

Ek 2. Öğrenci Ürünü Analiz Formu

(Bireysel yansıtma raporlarının NOS açısından analizinde kullanılır)

68

Kriter	Değerlendirme Sorusu	Evet	Kısmen	Hayır
1. NOS Bilinci	Öğrenci bilimsel bilgiye dair bir NOS bileşenine atıfta bulunmuş mu?	☐	☐	☐
2. Yaratıcılık	Ürün içinde özgün, estetik ya da metaforik bir anlatım var mı?	☐	☐	☐
3. Bilimsel Süreç	Veri, çıkarım, gözlem gibi süreçler içerikte temsil edilmiş mi?	☐	☐	☐
4. Epistemolojik Yansıtma	Bilgiye dair sorgulama, geçicilik veya yorum farkı yer alıyor mu?	☐	☐	☐
5. Disiplinlerarası Bağlantı	Branşıyla astronomi arasında açık bağ kurulmuş mu?	☐	☐	☐

Gözlem
Katılımcı
Etkinlik
Değerlendirme Kriterleri (Likert Ölçek)

Yapılan

Tarih:
Branşı:
Adı:

Kriter	1 (Hiç)	2	3	4	5 (Tam)
Etkinlik sürecinde NOS kavramları işlendi	☐		☐	☐	☐
Branşa özgü içerik astronomiyle bütünleştirildi	☐		☐	☐	☐
Öğrenciler yaratıcı ürünler ortaya koydu	☐		☐	☐	☐
Öğrenci katılımı ve motivasyonu yüksekti	☐		☐	☐	☐
Öğrenciler ürünlerini açıklarken NOS farkındalığı sergiledi	☐		☐	☐	☐

Ek 3. Ders Gözlem ve Değerlendirme Formu Branşlara Göre Etkinliklerin Derin Analizi

 Etkinlik Adı

 Etkinlik Açıklaması ve İçeriği

 NOS Entegrasyonu Analizi

 Yaratıcı Epistemoloji Açısından Değerlendirme

 Rubrik ile Düzey Belirleme (Yüksek / Orta / Düşük)

 Özgünlük, Bütünlük ve Disiplinlerarası Uyum Yorumu

69

İNGİLİZCE ÖĞRETMEN ADAYI – “LIFE ON MARS: LANGUAGE LAB”

Etkinlik

Açıklaması:

İngilizce öğretmeni adayı tarafından tasarlanan bu etkinlikte, Mars'ta yaşam teması çerçevesinde hem konuşma hem yazma etkinlikleri kurgulanmıştır. Etkinliğin ilk aşamasında öğrenciler, Mars hakkında bilimsel içerikler (yüzey sıcaklığı, atmosfer yapısı, geçmiş yaşam izleri vb.) içeren metinleri okumuş; ardından gruplar hâlinde Mars'ta yaşamı konu alan kısa hikâyeler yazmışlardır. Finalde ise, “A Martian’s Daily Routine” başlıklı canlandırma etkinliğiyle, öğrenciler “frequency adverbs” ve “future tense” gibi dilbilgisel yapıları kullanarak Mars'ta varsayımsal bir hayatı İngilizce olarak betimlemiştir.

NOS Entegrasyonu:

- *Gözlem ve çıkarım* becerisi metin çözümlemelerinde yer almıştır.
- *Bilginin geçici doğası* (örneğin, Mars'ta yaşamla ilgili yeni keşifler) etkinlikte ima edilmiştir.
- *Bilimin sosyal bağlamı* açıkça ele alınmamış ancak grup çalışmaları sırasında dolaylı olarak dokunulmuştur.
- *Teori-yasa farkı* bu etkinlikte yer bulmamıştır.

Yaratıcı Epistemoloji:

- Hikâye kurgulama, varsayım geliştirme, başka bir gezegende yaşamı betimleme gibi unsurlar güçlü bir yaratıcı yaklaşım sergilemiştir.
- Ancak bilgiye estetik/metaforik bir yaklaşımdan çok, *bağlamsal öğrenme* üzerinden epistemolojik derinlik sağlanmıştır.

Rubrik Değerlendirme:

Bilimsel Süreçler: ✓ ✓

Yaratıcılık: ✓ ✓

Epistemolojik Derinlik: ✓

Sosyal Bağlam: ✓ ✓

Genel Seviye: ORTA

Yorum:

Etkinlik, dil öğretimini bilimsel bağlamla bütünleştirerek öğrencilere hem kavramsal hem dilbilgisel içerikleri özgün bir temada sunmuştur. NOS bileşenleri sınırlı olsa da, **bağlamsal düşünmeyi ve yaratıcı anlatımı** desteklemesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Özellikle geleceğe dönük kurgularla bilimsel hipotez üretimi, öğrencilerin düşünsel esnekliğini artırmıştır.

HİCİV ÜSTADI NEF'Î'NİN DÎVÂNINDA BULUNMAYAN GAZELLERİ

Esma AKSOY

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı,

ORCID: 0009-0009-9672-4583

Özet

Klasik Türk edebiyatı kültürünün vazgeçilmez bir unsuru olan şiir mecmuaları, yüzyıllar boyu edebiyat dünyasına kaynaklık etmiştir. Mecmuaların klasik Türk edebiyatındaki en önemli özelliği ise divan sahibi olduğu bilinmesine rağmen bazı şiirlerine ulaşamayan şairlerin bu şiirlerini gün yüzüne çıkarıp edebiyat dünyasına kazandırmaktır. Mecmualar bu özellikleri bakımından klasik edebiyat araştırmalarında birincil kaynak olarak büyük önem taşır. Bazı şiirler yalnızca bir mecmuada bulunduğu için bu defterler edebî tarih açısından kaybolmaya yüz tutmuş bilgilerin izini sürmeye tanıklık eder ve bu yüzden de edebî mirasın kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan birer taşıyıcı niteliğindedir. Klasik Türk edebiyatının XVII. yüzyıldaki en güçlü hiciv ve kaside şairi olan Nef'î, birçok şiir mecmuasında şiirleri bulunan bir şairdir. Elbette Nef'î'nin şiir mirası yalnızca Dîvân'ıyla sınırlı değildir. Nef'î'nin Dîvân'ında bulunmayan birçok şiiri bu çalışmayla gün yüzüne çıkarılacaktır. Bu çalışmanın amacı daha önce hiçbir çalışmaya konu olmayan "İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Mc_Yz_K0315" numarada kayıtlı olan şiir mecmuasında yer alan ve Nef'î'nin Dîvân'ında dahî bulunmayan gazellerini gün yüzüne çıkarmaktır. Bu çalışmada Nef'î'nin mecmuadaki otuz gazelinden, divanında bulunmayan 5 gazeli üzerinde durulmuştur. Edebî kişiliği ve Dîvân'ı üzerine sayısız çalışma yapılan Nef'î'nin daha önce ortaya çıkmamış gazelleri bu mecmua vesilesiyle edebiyat dünyasına kazandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: XVII. yüzyıl, Klasik Türk edebiyatı, Nef'î, gazel, şiir mecmuası

71

Abstract

Poetry journals, which are indispensable elements of Classical Turkish literature, have served as vital sources for the literary world over centuries. One of their most significant functions is to reveal poems by poets known to have divans, yet whose some works have not survived within those divans. In this regard, mecmuas are of great importance as primary sources for research in classical literature. Since some poems are found exclusively in a single manuscript, these journals play a key role in tracing literary history and act as carriers of cultural heritage across generations. Nef'î, one of the most prominent satirical and qasida poets of the 17th century Classical Turkish literature, is a figure whose poems appear in numerous poetry journals. However, Nef'î's poetic legacy is not limited solely to his Dîvân. This study aims to bring to light several of his poems that do not appear in his Dîvân but are preserved in a poetry journal catalogued as "Mc_Yz_K0315 in the Atatürk Library of Istanbul Metropolitan Municipality". Specifically, the study focuses on five ghazals among thirty attributed to Nef'î in the journal, none of which are included in his Dîvân. Through this research, previously unexamined poems of Nef'î will be introduced to the academic world, contributing to a fuller understanding of his poetic output.

Keywords: 17th century, Classical Turkish literature, Nef'î, ghazal, poetry journal

1.GİRİŞ

Klasik Türk edebiyatı, yüzyıllar boyunca gelişimini çeşitli kaynaklardan beslenerek sürdürmüş, bu kaynakların başında ise şiir mecmuaları gelmiştir. Mecmualar, divan sahibi şairlerin bazı şiirlerinin günümüze ulaşmadığı durumlarda, kaybolmaya yüz tutmuş eserleri gün yüzüne çıkarması bakımından oldukça kıymetlidir. Özellikle XVII. yüzyılın önemli hiciv ve kaside

şairlerinden biri olan Nef'î'nin, divanında bulunmayan şiirlerinin mecmualarda yer alması, bu defterlerin edebi mirasın devamlılığı açısından taşıdığı önemi bir kez daha ortaya koymaktadır. Bu makalede, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunan bir şiir mecmuasında yer alan ve Nef'î Divânı'nda bulunmayan bazı gazeller üzerinden, mecmuaların klasik edebiyat araştırmalarındaki yerini vurgulamak amaçlanmaktadır. Çalışmanın amacı, bu nadir şiirlerin tespit edilerek bilim dünyasına kazandırılmasına katkıda bulunmak ve Nef'î'nin şiir mirasının yalnızca divanıyla sınırlı olmadığını göstermektir. Bu bağlamda, mezkur mecmua incelenerek Nef'î'nin bilinmeyen gazelleri çeviri yazıya aktarılmıştır. Böylece mecmuaların, kayıp şiirlerin gün yüzüne çıkarılmasında ne denli önemli bir kaynak olduğu bir kez daha ortaya konmuştur.

1.MECMUA

1.1. Mecmuanın Tanımı ve Tarihî Gelişimi

Mecmua, "bir araya getirilmiş ve düzenlenmiş nesnelerin tümü; seçilmiş yazılarla oluşturulan el yazması eser veya dergi" şeklinde tanımlanmaktadır. (Devellioğlu, 2002: 596) Köken olarak "dağınık unsurları toplamak" anlamındaki cem' mastarından türeyen "mecmû' " kelimesinden gelir. Osmanlı Türkçesinde bu kavram, aynı kökten türetilen "mecâmî' , mecmâ', ve câmî' " gibi terimlerle ifade edilmiş; ayrıca cüzdan, defter ve cerîde gibi kelimeler de benzer anlamlarda kullanılmıştır. (Uzun, 2003: 265)

Mecmua, edebiyat ve kültür tarihi alanında farklı şekillerde tanımlanan bir derleme türüdür. Muallim Naci bu türü, "bir veya birden fazla bilim dalına ait seçme eserlerin kaydedildiği defter" şeklinde tanımlamaktadır. (Naci, 2021: 409) İskender Pala ise mecmuayı, "içinde özenle seçilmiş yazıların bulunduğu el yazması eser" olarak betimler (Pala, 1989: 110). Mermer ve Keskin ise terimi daha geniş bir bağlamda ele alarak, "şiir, mektup, güfte gibi seçkin metinlerin derlenip bir araya getirildiği eserlerin ortak adı" şeklinde açıklamaktadır. (Mermer & Keskin, 2016: 139)

İslam kültür tarihinde mecmua türünün temelleri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerin yazıya geçirilmesine verdiği izinle atılmıştır. Bu dönemde henüz "mecmua" terimi kullanılmamakla birlikte, sahabelerin ihtiyaçları doğrultusunda hadis metinlerini bir araya getirmeleriyle ilk derlemeler ortaya çıkmıştır. Söz konusu derlemeler, hadis literatüründe "sahife", "cüz" ve "kitap" gibi farklı isimlerle anılmıştır. (Uzun, 2003: 266)

Mecmualar; Arap, Fars ve Türk kültür coğrafyasında farklı düzenleme biçimleriyle yaygınlık kazanmış ve kendine özgü bir gelişim çizgisi izlemiştir. Bu derlemelerin müstakil bir edebî tür olarak tanımlanması, ilk örneklerin ortaya çıkışından ancak birkaç yüzyıl sonra mümkün olmuştur. Mecmuaların kesin kronolojik kökenini saptamak güçtür; zira başlangıçta cönklerle benzer işlev gören şiirler, dinî metinler, lugazlar (bilmece), muammalar, pratik bilgiler ve şarkı güftelerinin kaydedildiği gayriresmî defterler hâlinde kullanılmıştır. Zamanla sistematik bir forma kavuşarak türsel farklılaşma göstermiş ve nihayetinde telif eser statüsüne erişmiştir. Osmanlı dönemindeki gelişimi incelendiğinde, XV. yüzyıldan itibaren dikkat çekmeye başladıkları, XVI. yüzyıldan sonra ise sayıca artış göstererek çeşitlendikleri görülmektedir. (Uzun, 2003: 266) Günay Kut'un bu konudaki tespitleri incelendiğinde, mecmuaların başlangıçta bireylerin kişisel beğenilerini kaydettikleri not defterleri olarak işlev gördüğü anlaşılar. (Kut, 1986: 170) Zamanla bu şahsi derlemeler, biriken içerikleri ve sistematik hâle gelen yapıları sayesinde müstakil bir edebî tür kimliği kazanmıştır.

Yukarıda da bahsedildiği gibi mecmuanın hadis ilmi vesilesiyle ortaya çıktığını fakat kesin bir doğuş tarihi olmadığını görmekteyiz. Mecmuanın ilk örneklerinin ne zaman ortaya

çıkıldığını söylemek bir hayli güçtür lakin XV. yüzyılda kendini gösterdiğini söylemek de mümkündür. Tam tarihi belirlenememekle birlikte kişilerin kendi beğeni ve ilgileri dolayısıyla kaydettikleri not defterleri zamanla mecmua adını almıştır. Mecmualar, ilk başta kişisel derlemelerden müteşekkil iken sonrasında toplumsal hafızayı yansıtan eserler hâline gelmiştir. Yazılı kültür yaygınlaştıkça şiir ve diğer edebî ürünlerin derlendiği mecmuaların sayısı artmış ve rağbet gören bir mahsul hâline gelmiştir.

1.2. Mecmuanın Şekil ve Muhteva Özellikleri

Mecmualar, biçimsel ve içeriksel olarak standart bir düzenleme prensibine tabi olmayan eserlerdir. Bu derlemelerin yapısal özellikleri tamamen mürettibin tercihleri doğrultusunda şekillenmekte olup, sistematik bir düzene sahip olanların yanı sıra tamamen gelişigüzel bir tertiple hazırlanmış örnekler de bulunmaktadır. Bazı mecmualarda derleyicinin sonradan eklemeler yaptığı hatta farklı hatlar kullandığı da gözlemlenebilmektedir. (Kut, 1986: 170-172)

Mecmualar, Osmanlı yazılı kültüründe konu çeşitliliği bakımından son derece geniş bir yelpazeye sahiptir. Temelde edebî konular olmak üzere, dinî, ilmî, tarihî vb. birçok konuda yazılabilir. Batıl ilimlerle ve güzel sanatlarla ilgili oluşturulmuş hatta mensur açıklamaların bulunduğu ahlak konulu mecmualar da bulunmaktadır. (Pala, 1989: 110)

Mecmualar her ne kadar içerik yönünden farklı türde ve şekilde bulunsun da tek bir türle veya şekille alakalı mecmualar da mevcuttur. Bunlara örnek olarak; sadece şiirlerden oluşan (mecnû'a-i eş'âr), risaleleri bir araya getiren (mecnû'atü'r-resâ'il), hadis derlemeleri (mecnû'atü'l-châdis), fetvaların toplandığı (mecnû'a-i fetâvâ), dua içeren (mecnû'a-i ed'iyye) ya da tarihî manzumeleri bir araya getiren (mecnû'a-i tevârih) mecmualar verilebilir. Ayrıca çeşitli faydalı bilgiler sunan (mecnû'a-i fevâid), hutbeleri içeren (mecnû'atü'l-huteb), tıp veya tedaviye dair bilgileri barındıran (mecnû'a-i tıb, mecnû'atü'l-mücerebât, mecnû'a-i mu'âlece) derlemeler de mevcuttur. (Gıynaş, 2011: 246)

1.3. Mecmuaların Tasnifi

Mecmualarla ilgili ilk sistematik tasnif Agah Sırrı Levend'e (Levend, 2018: 166-167), ikinci tasnif ise Günay Kut'a (Kut, 1986: 170-172) aittir. İkisinin tasnifi de birbirini tamamlayan tasniflerdir ve şu şekildedir:

1. Nazire mecmuaları
2. Meraklılarca toplanmış, antoloji niteliğinde seçme şiir mecmuaları
3. Risale mecmuaları
4. Aynı konudaki eserlerin bir araya getirilmesiyle meydana gelen mecmualar
5. Tanınmış veya derleyeni belli kişilerce hazırlanmış mecmualar

Mecmua sınıflandırmalarına yönelik akademik tartışmalar çerçevesinde Semra Tunç, Günay Kut'un tasnifine önemli bir katkıda bulunmuştur. Tunç, "sanatsal eğilimleri benzer şairlerin eserlerini bir araya getiren mecmualar" şeklinde tanımlayabileceğimiz altıncı bir kategori önermiştir. (Tunç, 2000: 106) Hüseyin Ayan ise mecmua tasnifi konusunda coğrafi faktörün göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamıştır. Ayan'a göre, Orta Asya ve Anadolu coğrafyasında kaleme alınan şiir mecmuaları hem içerik hem de biçimsel özellikler açısından belirgin farklılıklar sergilemektedir. (Ayan, 1997: 79) Bu yaklaşım, mecmuaların kültürel bağlamını anlamak açısından önemli bir perspektif sunmaktadır. Atabey Kılıç ise tüm bu bilgilerin ışığında kendi tasnifini şu şekilde yapmıştır:

1. Cilt ve tertip husuiyetleri bakımından mecmualar
2. Şekil bakımından mecmualar
3. Dil bakımından mecmualar
4. Muhteva bakımından mecmualar

5. Şahısların tertip ettiği veya şahıslar için tertip edilen mecmualar (Kılıç, 2012: 81-95)

Atabey Kılıç'ın bu tasnifi hem muhtevaları hem hazırlanış şekilleri hem de birçok ölçüt dikkate alınarak oluşturulmuştur. Özellikle son dönemde mecmualara olan rağbet ve çalışmalar da bu tarz tasnifleri gerekli hâle getirmiştir. Bu tasniflerin amacı, edebiyat dünyasında yapılan mecmua çalışmalarına bir nebze olsun katkı sağlamaktır.

1.4. Klasik Türk Edebiyatında Şiir Mecmualarının Yeri ve Önemi

Klasik Türk edebiyatı yalnızca şairlerin divanlarıyla değil, aynı zamanda farklı türde eserleri bir araya getiren mecmualarla da zenginleşmiştir. Bu yönüyle mecmualar, hem bireysel beğenilerin ürünü olan özel derlemeler hem de edebî mirasın kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan önemli kaynaklardır.

Mecmuaların klasik Türk edebiyatındaki en önemli özelliği ise divanı veyahut başka bir eseri olduğu bilinmesine rağmen bu eserlerdeki şiirlerine ulaşamayan şairlerin şiirlerini edebiyat dünyasına kazandırmaktır. Mecmualar bu özellikleri bakımından klasik edebiyat araştırmalarında birincil kaynak olarak büyük önem taşır. Bazı şiirler yalnızca bir mecmuada bulunduğu için bu defterler edebî tarih açısından kaybolmaya yüz tutmuş bilgilerin izini sürmeye tanıklık eder. Mecmualar, edebî mirasın kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan birer taşıyıcıdır ve genellikle kişisel olarak derlendiği için düzenleyen kişinin şiir zevkini, estetik anlayışını ve dönemine bakışını yansıtır. Yani mecmualar yalnızca içerdiği şiirlerle değil, aynı zamanda kimin neyi değerli bulduğunu gösteren birer belge gibidir.

Mecmualar dönemin entelektüel birikimini yansıtan çok boyutlu kaynaklardır. Bir dönemin kültürünü yalnızca edebî yönüyle değil, sosyal hayatı, dinî yapıyı, eğitim anlayışını ve halk arasında dolaşan bilgileri de yansıtan çok yönlü kaynaklardır. İçerik bakımından çeşitli, zengin ve çok yönlü olan mecmualar, zamanın kültürel, edebî ve hatta bilimsel birikimini yansıtır. Tüm bunları bir arada sunarak Osmanlı kültür tarihine ışık tutan mecmualar, bulunduğu her dönemin vazgeçilmez tarihî belgeleri arasında yerini almıştır.

2. İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI MC_YZ_K0315 NUMARADA BULUNAN ŞİİR MECMUASI

2.1. Mecmuanın Fiziki Özellikleri

Çalışmaya konu olan mecmua, tasnif derlemelerinden Agah Sırrı Levened ve Günay Kut'un 2 numaraya aldığı "seçme şiir mecmuaları" kategorisine uygun bir mecmuadır. Mecmua, dijitalde ortamda "Şiir Mecmuası" adıyla kaydedilmiştir. Mecmuanın içerisinde yazar adı, telif tarihi, müstensih ve istinsah hakkında bilgilere ulaşamamaktadır. Eserin dijital künyesinde herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu yüzden eserin cilt bilgileri bilinmemektedir. Eserin sayfalarının oldukça yıprandığı ve sayfa kenarlarında yırtıklar olduğu görülmektedir. Cilt deri bir cilttir, içerisinde herhangi bir süsleme veya şemde görünmemektedir. Sayfaların çoğu 13 satırdan oluşmakla birlikte yer yer yazış stiliyle (yatay/dikey) de alakalı olarak daha az satırdan oluşan yerlerin de bulunduğu görülür. Kâğıtta kararmalar, yıpranmalar ve kenarlarında yırtık izleri mevcuttur. Bu da eserin elden ele geçtiğini gösteren bir emaredir. Hemen hemen tüm sayfalar derkenarlarla doludur ve eserin olumsuz özelliği olarak sayfalardaki yırtıklardan ötürü derkenarlardaki bazı yerler okunamamaktadır.

Talik hatla yazılmış mecmuanın içerisindeki şairlerin yaşadığı yüzyıllardan hareketle bu mecmuanın 19. yüzyıla ait olması muhtemeldir. Ölçüleri 195 mm boy ve 125 mm eninde olan eserin varak sayısı 67'dir. Satırları Yer yer okunaklı olan eserin dili Türkçedir. Çoğu şiirin başlığı Farsça "Fermayed", nadiren de olsa "Goft" şeklinde kaydedilmiştir.

2.2. Mecmuanın Muhtevası

İBB Atatürk Kitaplığında bulunan Mc_Yz_K0315 numaralı mecmua şair ve şiir sayısı bakımından oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. 155 şairin bulunduğu mecmua, 524 farklı şiir ihtiva etmektedir. Zemin şiir ve nazire bakımından da zenginlik gösteren mecmuada, 55 zemin şiire yazılmış 95 nazire bulunmaktadır. Bu veriler de nazirelerin, şairler arası edebî rekabetin fazla olduğu, maharetlerin kendini gösterdiği ve ortak mazmun dünyasını canlı tuttuğunun göstergesidir. Mecmuada bulunan 155 şair ve şiirleri şu şekildedir:

Şair Adı	Nazım Şekli ve Sayısı
Āfitābj	1 ğazel
Āhj	3 ğazel
Aĥmed Kemāl	1 ğazel
Aĥmed Paşa	3 ğazel
ÓAlj	3 ğazel, 1 muĥammes
ÓĀlimj	1 ğazel
ÓAlj Nūrj	1 ğazel
ÓAndeljbj	2 ğazel
ÓArşj	1 ğazel
ÓArzj	1 ğazel
ÓAvnj	1 müseddes
Bākj	16 ğazel
Behiştj	3 ğazel, 1 muĥammes
Beķāyj	2 ğazel
Beljġj	1 ğazel
Berkj	1 kıtÓa
Beyānj	1 ğazel
CaÓfer	1 ğazel
CāÓferj	1 ğazel
CāmiÓj	2 ğazel
Celāl /Celālġj	3 ğazel
Celġlj	1 ğazel
Cemālġj	21 ğazel
CemÓj	1 ğazel
Cihānj	2 ğazel
Çelebi	1 ğazel
Derūnj	1 ğazel
Derviş Çelebi	1 ğazel
Emrj	6 ğazel, 1 tahmıs
Enverj	1 ğazel, 6 kıtÓa
Fahrj	1 ğazel

Fazlî	2 ğazel
Fedâî	3 ğazel, 1 terkîb-i bend
Ferdî	1 ğazel
Fevrî	6 ğazel
Figânî	4 ğazel
Firākî	3 ğazel
Fuzûlî	5 ğazel
Fütûhî	1 ğazel
Fünûnî	1 ğazel, 1 kıt'â
Ġamî	1 ğazel
Ġubârî	2 ğazel
Günâhî	2 ğazel
Ĥâfîz	2 ğazel
Hākî	1 ğazel
Ĥakîkî	1 ğazel
Hâlidî	1 ğazel
Hâlisî	3 ğazel
Hâşimî	1 ğazel
Hâtemî	2 ğazel
Hayâlî	13 ğazel, 1 kıt'â, 1 rubâ'î
Haydar	1 ğazel
Ĥayretî	19 ğazel
Hicrî	1 ğazel
Ĥisâlî	1 ğazel
Ĥuzûrî	1 ğazel
Ĥüdâî	1 ğazel
İlâhî	1 ğazel
Öİlmî	3 ğazel
İshâk Çelebi	1 ğazel, 1 kıt'â
Öİşretî	1 ğazel
Qâbûlî	2 ğazel
Qadrî	1 ğazel
Kelîmî	1 ğazel
Kemâl Paşa-zâde	3 ğazel, 5 kıt'â
Kemîne	1 ğazel
Kerîmî	1 ğazel
Kevşerî	1 ğazel
Qudsî	1 ğazel

Latîfî	3 ğazel
Levâî	1 ğazel
Maķālî	3 ğazel
Meʕābî	25 ğazel
Mecdî	1 ğazel
Mehmed	1 ğazel
Mesîhî	1 ğazel
Meşāmî	3 ğazel, 1 kıtʕa
Meylî	1 ğazel
Mihri	1 ğazel
Mîrî	1 ğazel
Mîsālî	1 ğazel
Muʕîdî	1 ğazel
Muʕînî	1 kıtʕa
Muhlisî	1 ğazel
Muhyî	2 ğazel
Murādî	1 ğazel, 1 kıtʕa
Naʕîmî	2 ğazel
Nażmî	3 ğazel
Necâtî	5 ğazel
Nefʕî	30 ğazel, 1 tercîʕ-i bend
Nevʕî	3 ğazel
Nihānî	9 ğazel
Nişānî	1 ğazel
Niżāmî	5 ğazel
Nizārî	1 ğazel
ʕÖmrî	2 ğazel
Rahmî	6 ğazel
Rāşîd	1 kıtʕa
Rāżî	1 ğazel
Refîʕî	1 ğazel
Revānî	1 ğazel
Reʕyî	3 ğazel
Reʕyî-i ʕAşġar	1 ğazel
Rîzāyî	1 ğazel

Rüşenî	1 tercîÖ-i bend
Şabri	1 ğazel
Şafâyî	1 ğazel
Şahvî	1 ğazel
Şadri	1 ğazel
Şâfî	2 ğazel
Şânî	3 ğazel
SaÓyi	2 ğazel
Sebzî	1 ğazel
SemÓî Çelebi	1 ğazel
Selîki	3 ğazel
Sevdâyî	1 ğazel
Sihri	1 ğazel
Sipâhî	1 ğazel
Sîretî	1 ğazel
Sırrî Çelebi	2 ğazel, 2 kıtÓa
Şubhî	3 ğazel
ŞunÓî	1 ğazel
ŞuÓüdü	1 ğazel
Suzânî	1 ğazel
Sücüdü	2 ğazel
Süheylî	3 ğazel
Süvârî	1 ğazel
Şâhî	12 ğazel
Şâh Tahmasb	1 ğazel
Şâver	1 ğazel
Şehdî	1 ğazel
Şehri	2 ğazel
ŞemÓî	3 ğazel
Şemsî Paşa	5 ğazel
Şerîfî	1 ğazel
Şeyhî	1 ğazel
Şihâbî	1 ğazel
Şuhüdü	1 ğazel
Şürî	2 ğazel
ŞuÓürî	1 ğazel
TabÓî	1 ğazel
TaliÓî	2 ğazel

Tātār Hânı	1 ğazel
ÓUbeydî	3 ğazel
ÓUlvi	4 ğazel
Vahdetî	8 ğazel
Vālihî	2 ğazel,
Viśālî	15 ğazel
Vuśŭlî	1 ğazel
Yahyā	1 ğazel
Zārî	1 ğazel
Žātî	18 ğazel
Zihnî	1 ğazel
Ziyāyî	1 ğazel

Yukarıdaki tabloda 153 şairin şiirine yer verilmiştir. Şairlerin karşılarında ise hangi nazım şeklini kullandıkları sayısıyla verilmiştir. Buna ek olarak müstakil beyitleri bulunan şairler de mecmuada yer almaktadır. Onların tablosu ise şu şekildedir:

Şair Adı	Mukaffa Sayısı	Müfred Sayısı
ÓAzmi	1	
Behiştî	1	
Cemâlî	1	
Enverî	3	2
Fazlî		1
Fevzî	1	
Ħasan Çelebi		1
Ħayâlî	1	
Ħayretî	1	
Ħilmî	1	
Óİlmî	1	
Raĥmî	1	
Revânî		1
Şāhî	1	
ÓUbeydî		1
Vālihî	1	
Žātî	1	

Buradaki şairlerle birlikte şair sayısı 155'e çıkmıştır.² Buradaki verilere göre mecmuada en fazla şiiri bulunan şair 30 gazel ve 1 terci-i bend ile Nef'î'dir. En fazla kullanılan nazım şekli ise 397 şiir ile gazeldir. Mecmua, nazım şekli çeşitliliği bakımından kısır bir eser olsa da şair ve şiir sayısı bakımından oldukça zengin ve literatür çalışmalarına katkı sağlayacak düzeyde bir eserdir. Mecmuada bilinen şairlerin yanı sıra adı hiç duyulmayan, varlığından bihaber olunan veyahut hakkında çok kısıtlı bilgilere sahip olduğumuz şairlerin şiirleri ve ünlü şairlerin divanlarında bulunmayan, daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış şiirleri bulunmaktadır. Bu çalışmanın konusu olan Nef'î'nin mecmuadaki şiirleri divanında yer almamaktadır. Bu da mecmuanın; edebiyat tarihi ve metin neşri çalışmaları değerli bir eser olduğunu göstermektedir.

3. NEF'Î'NİN HAYATI³

Osmanlı klasik şiirinin en mümtaz hiciv şairlerinden biri olan Nef'î, asıl adıyla Ömer, 17. yüzyılda yaşamış, sivri dili ve güçlü ifadesiyle tanınmıştır. Riyâzî, Nef'î'nin aslen Erzurum'dan olduğunu, iyi bir tahsil gördüğünü ve genç yaşta şiirle temayüz ettiğini kaydetmiştir. (Açıkgöz,

² Mecmuadaki 524 şiirin 465 tanesine bu tablolarda yer verilmiştir. Kalan 59 şiir, müfred ve mukaffa beyitlerden oluşan ve kim tarafından yazıldığı tespit edilemeyen şiirlerdir. Bu yüzden 59 şiir bu çalışmaya dâhil edilmemiştir.

³ Detaylı bilgi için bk. *Riyazü's-Şuara* (Açıkgöz, 2017: 319), *Rıza Tezkiresi* (Zavotçu, 2018: 205-208), *Nuhbetü'l-Asar li zeyl-i Zübdetü'l-Eş'ar* (Abdülkadiroğlu, 1985: 628-631), *Osmanlı Müellifleri* (Özen & Yavuz, 1972: 255-257), *Sicill-i Osmani* (Akbaş, 1996: 1249), *Nef'î Divânı* (Akkuş, 2018: 4-15).

2017: 319) Özellikle ilerleyen yaşlarında kaside şeklinde ve hiciv türünde eşsiz bir kuvvete sahip olmuştur.

Muallim Naci onun kasidecilik vasidinde çığır açan bir şair olduğunu dile getirmiştir. Kaside alanında Osmanlı şairleri arasında öne çıkan ve ateşli söyleyişiyle tanınan şairdir. Erzurum yakınlarındaki Hasankale'de doğduğu için bazı edebiyatçılar tarafından "Nefi-i Erzurumî" olarak da anılmıştır. Sultan I. Ahmed döneminde İstanbul'a gelmiş, devlet büyüklerine yazdığı kasidelerle adını duyurmuş ve şöhret kazanmıştır. Daha sonra Sultan IV. Murad'ın yakın çevresine girerek onun iltifatını kazanmış ve asıl ünü bu dönemde artmıştır. (Kurnaz, 2013: 250)

Nefî'nin edebî şahsiyetinin en çarpıcı yönü, hicvinin keskinliği ve kasidelerinin yüksek sanat değeridir. Nefî'nin dili, döneminin kalıplaşmış ifadelerinden sıyrılarak güçlü bir bireysel üsluba dönüşmüş; kendisinden önceki kaside geleneğini devralıp daha ihtişamlı bir söyleyişe ulaştırmıştır. Hicivleri dönemin siyasi ve sosyal çevrelerine dair önemli eleştiriler barındırmaktadır. Keskin hicivleri ve pervasız söylemi Nefî'ye pek çok düşman kazandırmıştır. Öyle ki rivayete göre Sultan IV. Murad en meşhur eseri ve hicivlerini topladığı "Siham-ı Kaza" yı incelerken gök gürültüsü ve şimşekler eşliğinde yakın bir yere yıldırım düşmüş, padişah da bu olayı bir uyarı kabul ederek mecmuayı parçalamış ve Nefi'ye tövbe ettirmiştir. Ancak şair, sonrasında yine padişahın iltifatına mazhar olmuş ve muhasebecilik göreviyle ödüllendirilmiştir. Dilinin kemiği olmayan Nefî'nin hiciv konusunda kendini tutması gerekirken dönemin sadrazamı Ladikli Bayram Paşa'yı

Felek isterse dahi mertebe-i vâlâyı

Eylesün dergeh-i Paşa'ya cebîn-fersâyı⁴

(K. 44 /1)

beyitleriyle methedip ardından şeni bir şekilde hicvederek kendi sonunu getirmiştir. Hicivleri duyan Bayram Paşa, sarayın odunluğunda Nefî'yi boğdurarak cesedini denize attırmıştır. (İpekten, 2018: 50-52) Hicivlerinden dolayı idam edilerek 1635 yılında öldürtülen Nefî, sözünün keskinliği yüzünden can veren nadir şairlerden biri olarak Osmanlı edebiyat tarihinde yerini almıştır.

Nefî'nin başlıca ve sonunu getiren eseri Sihâm-ı Kaza adlı hiciv kitabıdır. Ayrıca mürettep Farsça ve Türkçe divanı da vardır. Ancak Nefî'nin şiir varlığı yalnızca mevcut divanlarıyla sınırlı değildir. Bu bakımdan divanında bulunmayan, günümüze intikal etmeyen ve meşhur mecmualarda kaydedilmemiş şiirlerinin varlığı da sözü edilen mecmuada ortaya konacaktır.

Çalışmaya konu olan mecmuada Nefî'ye ait olduğu tespit edilen 30 gazel ve 1 terci-i bend bulunmaktadır. Bu şiirlerin hiçbirinin Metin Akkuş tarafından hazırlanan divanında bulunmadığı, daha önce herhangi bir çalışmada yayımlanmadığı tespit edilmiştir. Mecmuadaki şiirlerinden 5 gazeli bu çalışmada edebiyat dünyasına tanıtılacaktır.

⁴ Felek daha yüksek mertebe isterse Paşa'nın dergâhına yüz sürsün.

4. NEF'Î'NİN BEŞ GAZELİNİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

Sırasıyla 6b, 11a, 17b, 18a, 19b varaklarında bulunan şiirler varak numaralarına göre sıralandırılmış ve bu şiirlerin aşağıdaki tabloda şekli (redif, kafiye, vezin, başlık) özellikleri verilmiştir.

Vr. Nu.	Beyit Sayısı	Vezin	Kafiye	Redif	Başlık
6b	5	Fe'Öilâtün Fe'Öilâtün Fe'Öilâtün Fe'Öilün	-ân/-an	oldı	Nazîre-i Nef'î
11a	5	Fä'Öilâtün Fä'Öilâtün Fä'Öilâtün Fä'Öilün	-âr	-um feraĥ	Nazîre-i Nef'î
17b	6	Mefä'Öilün Mefä'Öilün Fe'Öülün	-ür	-	Nef'î Fermâyed
18a	5	Fä'Öilâtün Fä'Öilâtün Fä'Öilâtün Fä'Öilün	-âz	-lık	Velehü Eyzan
19b	5	Mefä'Öilün Mefä'Öilün Mefä'Öilün Mefä'Öilün	-âġ/-aġ	-um var	Nef'î Fermâyed

Nef'î'nin çalışmanın konusu olan mecmuadaki beş şiiri yukarıdaki şekil özelliklerine sahiptir. Buradaki şiirlerden ikisinin remel bahri “Fä'Öilâtün Fä'Öilâtün Fä'Öilâtün Fä'Öilün” ile yazıldığı tespit edilmiştir. Tüm şiirlerde “kafiye-i mürekkep” kullanılmış ve rediflerde ise hem ek hem sözcük hem de ek ve sözcük hâlinde redife yer verilmiştir. Tamamı gazel nazım şekliyle kaleme alınmış bu şiirlerin başlıklarında iki nazire tespit edilmiştir.

6b varağındaki şiir mecmuadaki şiir tertibine göre Rahmî'nin “oldı” redifli gazeline, 11a varağındaki şiir ise Me'âbî'nin “ferah” redifli gazeline yazılmış bir naziredir. Bu iki nazire dâhil olmak üzere beş şiirin hiçbiri Nef'î'nin Türkçe Dîvânı'nda yer almamaktadır.

4.1. Mecmuadaki Gazeller

1⁵

[Fe'Öilâtün Fe'Öilâtün Fe'Öilâtün Fe'Öilün]

1. Yaralı kollaruma yara çeküp kan oldu
Dizilüp katreleri sübhâ-i mercân oldu
2. Hâk-i pâyin kayırup kıomadı öpmege o yâr
Yerlere düşdi yüzüm hâk ile yeksân oldu
3. Dîde-i bahtum açılmadı görüp gün yüzünü
Bunca demdür ki aķar göz yaşı bārân oldu
4. Şafha-i rûy-ı küffârı kıaralar diyü hattı
Kâküli şaldı başın haylî perîşân oldu
5. Dest-i lutfunla yıkık gönlünü yap Nef'î'nün
Yohsa kıaldı o ĥarâb olası vîrân oldu

⁵ vr. 6b

⁶ vr. 11a

[Fā'ōilātün Fā'ōilātün Fā'ōilātün Fā'ōilün]

1. Bāğ-ı gülşende gül oynar olur yārum feraḥ
Seyr idüp gūşe-be-gūşe oldu dildārum feraḥ
2. Yār tenhādur meded ağıyāra söyleñ gelmesün
Hār u ḥasdan kırtılup olsun o gülzārum feraḥ
3. ÓAsker-i müjgānı ile aldı dil mülkin o şāh
Memleket fetḥ itdi nola olsa ḥünkārum feraḥ
4. Baña çok cevır itdükçe ağılamam ey gül-Óizār
Ağıladuğınca olur qarşumda ağıyārum feraḥ
5. Ol tabībüm nabżuma el urduğınca **Nef'Ōiyā**
Şihḥatüm artar olur bu qalb-i bīmārum feraḥ

3⁷

[Mefā'ōilün Mefā'ōilün Fe'ōülün]

1. ÓAceb mi gitse ey dil dīdeden nūr
Cemāl-i dilrubādan oldu çün dūr
2. Yağup nār-ı gamuñla üstühānum
Şeb-i fūrkatde dikdüm şem'Ō-i kāfūr
3. Qo vā'Ōiz kıśśa-i Firdevs ü ḥūrī
Baña pes kūy-ı yārum cennet ü ḥūr
4. İşitdi hecr-i yāri dil-i ceresden
İderse nāle nola Óözri ma'Ōzūr
5. Çeke çeke firāk-ı bār-ı yāri
Olupdur rişte-i ten tār-ı tanbūr
6. Gice gün yüzüñi meh-tāba qarşu
Görüp **Nef'Ōi** didi nūr-ı Óalī nūr

4⁸

[Fā'ōilātün Fā'ōilātün Fā'ōilātün Fā'ōilün]

1. ÓAşq-ı cānān iledür Óāşıqlara ser-bāzlıq
Saña mahşūs oldu cānā ḥüsn ile müm-tāzlıq
2. Tır-i gamzeñ şineden geçdügini tuyurmaduñ
Ey kemān-ebrū nedür çāk böyle tır-endāzlıq
3. Bezm-i gamda baña neyler āh u efğānum yite

⁷ vr. 17b

⁸ vr. 18a

Mutribā neylersen eyile itme sen nā-sāzlık

4. Eyledi dil-i murgını sayyād-ı gamzen çün şikār
Ey gözi āhū bugün itdün yine şeh-bāzlık
5. Reyhān-ı zūlf-i yāre çıkdı **Nef’î** vezn ile
Hüsniñ hengāmesinde itmege cān-bāzlık

5⁹

[Mefā’îlün Mefā’îlün Mefā’îlün Mefā’îlün]

1. Cihānuñ Ŗizz ü cāhından dilā geçdüm ferāgum var
İrişdüm menzil-i Ŗaşş içre kıldum otağum var
2. Ayırılmam menzilümden ölsem ey meh-rū kırān itseñ
Esir-i derd-i Ŗaşşum berķ-i gökde bir turağum var
3. Yanan pār kıolumdan dāğ şanmañ şāh-ı Ŗaşş
Ŗönümde nār-ı āhumdan yanar her şeb çerāgum var
4. İnünde baña taŖrif itme ey bülbul gülistānı
Benüm de kūy-ı yārum gibi başķa bāğ u rāgum var
5. Göğüs gersem nola **Nef’î** o yārün tiğine karşı
Elimde nār-ı efgānum gibi yaluñ yarağum var

SONUÇ

Bu çalışma, İBB Atatürk Kitaplığı Mc_Yz_K0315 numaralı şiir mecmuasında yer alan ve Nef’î Dîvânı’nda bulunmayan beş gazelin tespit edilmesiyle, mecmuaların edebiyat tarihimizde kaybolmuş veya divanlarda bulunmayan, varlığından bihaber olunan şiirleri gün yüzüne çıkarma işlevini bir kez daha ortaya koymuştur.

Sonuç olarak bu beş gazelin mecmuada muhafaza edilmiş olması, Nef’î’nin gazel üslubuna dair yeni karşılaştırmalara zemin hazırladığı gibi, şiir mecmualarının, divan edebiyatının eksik halkalarını tamamlayan önemli kaynaklar olduğunu bir kez daha göstermektedir. Klasik Türk edebiyatındaki zenginliklerin aktarılmasında şairlerin müstakil divanları kadar şiir mecmualarının da önemli bir rol oynadığı gözler önüne serilmiştir. Nitekim klasik Türk edebiyatındaki zenginliklerin aktarılmasında şairlerin müstakil divanları kadar şiir mecmualarının da disiplinler arası bir perspektifle ele alınması gerektiği, bu çalışmanın sunduğu verilerle bir kez daha teyit edilmiştir. Dolayısıyla, gelecek araştırmalar için mecmuaların incelenmesi, edebiyat tarihimizin karanlıkta kalmış pek çok noktasının aydınlatılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

AÇIKGÖZ, Namık (hızl.) (2017). “Riyazü’ş-Şuara” Ankara: KTB Yay.
AKKUŞ, Metin (1993). “Nef’î Dîvânı” Ankara: Akçağ

⁹ vr. 19b

- AYAN, Hüseyin** (1997). “Bir Şiir Mecmuasında Ahmed Yesevi” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 3, s. 79-84.
- DEVELLİOĞLU, Ferit** (2002). “Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat” Ankara: Aydın Kitabevi.
- GIYNAŞ, Kamil Ali** (2011). “Şiir Mecmuaları Hakkında Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası” *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s. 25.
- İPEKTEN, HALUK** (2018). “Nef’î, Hayatı-Eserleri-Sanatı-Bazı Şiirlerinin Açıklamaları” Ankara: Akçağ
- KILIÇ, Atabey** (2012). “Mecmua Tasnifine Dair” *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IV Mecmûa Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, İstanbul: Turkuaz.
- KUT, Günay** (1986). “Mecmualar”, *Dergâh Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. VI, s. 170-172.
- LEVEND, Agâh S.** (2018). “Türk Edebiyatı Tarihi” Ankara: Akçağ.
- MERMER, Ahmet; KOÇ KESKİN, Neslihan İlknur** (2016) “Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü” Ankara: Akçağ
- NACİ, Muallim** (2021). “Lügat-ı Naci” İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- TUNÇ, Semra** (2000). “Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 2455 Numarada Kayıtlı Bir Şiir Mecmûası”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 6, s. 105–139.
- UZUN, Mustafa İ.** (2003). “Mecmua” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.28, s.265-268.
- PALA, İskender** (1989) “Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü” Ankara: Akçağ.
- ZAVOTÇU, Gencay** (hızl.) (2017). “Rıza Tezkiresi” Ankara: KTB Yay.

EKLER

یارایه قولاروم یار، چکوب قاه اولریا
وزلوب قشیر لری سیم، مرچاه اولری
خاکپاین قایروب قومدی اوچکه او یار
یرلح خوشدی یوزم خاکلمیکه اولری
وبه، بختیم آچلما و کورب کوه یوزی
بوخ و مدرکه لقر کوز یاشی باراه اولری
صفی و روی کهاریا قیلمه بو فطریه
کاکلی صالدر بشتن ضیلی پریشاه اولری
وست لطفکلم یقوق کوکلنی یاب نفق کنی
نوضه قالدی او فران اولس و راه اولری

باغ گلشنه کار اوینار اولور یارم فری
سیرایدوب گوشه بکوشه اولری ولد ارم فری
یارتنها ورمه و اغیان سولیک کلوه
فاروخده قورتلوب اولسوه اوکلار ارم فری
عسکر فرکانی ایله الیری و له ملکن او شاه
ملکن فتحه اندی نولا اولس خنکارم فری
باکه جوق جورانه کلده اغلم ابر کلور
اغله و غم اولور قرشده اغیارم فری
اوله طبع بنظم الی و غم نفعا
صحتی ارتر اولور بو قلب بیارم فری

عجم کت ایله ویداده نور ۴۴ جمال و لربا وده اولدی چوه دور
 یاقوب نارغمله استخاتم شب فرقت و یکدم شمع کافور
 یقین قوا عطفه و فوس و حور بکاس کوی یارم جنت و حور
 اشتیاق یار یار وده جرسه ایسه ناله نوله عذری معذور
 چک چک فراق بار یار یار اولپدر رشت و تن تار طنبور
 کیم کوه یوزیکه م تابه قرشو
 کوروب نفع وید یار نور علی نور ایضا

عشق جانا ایله و عاشقان سربازلی سکه مخصوص اولدی جانا صنی ایله متازلی
 تیرغز که سینده کچد و کینه طویر صرکه ای کما ابرو ندر چاق بویل تیر اندازلی
 بزم غم باکم نیلاره و افغانم یتر مطربانیا کس ایله ایتیم ناسازلی
 ایلدی وده مرغین صیا و غمز که جوه شکار ای کوزی اهو بوکوه اند که ین شهبازلی
 ریسما زلف یان چغدی نفعی و زه ایله
 حسن منکام سفا ایتکه جانبا زلی ایضا

جهانم عز و جاهده ولا کچم فراغ وار
ایر شدم منزله عشق ایچن قالدیم اوراغ وار
ایر یلیم منزله اولسم ایامه درو قراة کس
اسیر و عشق بره کون بر طور اغ وار
یانن پار پار قومده و اغ صحنه عشق اولم
او کمنار احمه نیا مرش بر اغ وار
ایکین با که تعریف اتم ای بلبل کلستان
بنم کوی یارم کی باشق باغ وار اغ وار
یو کس کرم نولانغی او یار که تیغنه قزو
احمد نارا فغانم کی یالک بر اغ وار

**SENECA'NIN FELSEFESİNDE “DOĞAYA UYGUN YAŞAMA” VE “OİKEİOSİS”
ÖĞRETİSİ****Umut Yakup Omay**

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Felsefe Ana Bilim Dalı, ORCID Numarası:0009-0002-1243-8512

Özet

Bilindiği üzere Stoa felsefesi, özelde Yunan-Roma düşünce tarihi genelde ise tüm felsefe tarihi açısından oldukça öneme sahip bir ahlak ve yaşam felsefesi geleneğidir. Antik Yunan'dan, Roma dönemine değin etkisini sürdüren bu felsefenin amacı, kendinden önceki anlayışlardan farklı olarak yeni bir ahlâk felsefesi oluşturmaktır. Erken, orta ve geç dönem olarak ayrılan bu felsefe geleneği, ahlâk konusunu en şiddetli olarak son döneminde yani Roma İmparatorluğu döneminde yaşamış filozofların düşünceleriyle savunmuştur. Kuruluşundan son dönemine kadar değişmeyen anlayışı olan ‘doğaya uygun yaşama’ düsturu hem stoalı filozoflar için hem de tüm insanlar için önemli anlamlar barındırmaktadır. Doğa yaşamının ne olduğunu söylemek gerekirse eğer, stoalı filozoflar doğayı Tanrı, akıl, kader, kavramlarıyla anlatmaktadırlar. Bu yaşam onların nezdinde Tanrıya, akla, kadere uygun yaşam olarak açıklanmaktadır. İnsan bu söylenenlere uygun davranır ve yaşarsa onun hayatının daha mutlu erdemli ve sıhhatli olacağını söylemektedirler. Aynı zamanda bu yaşam insana kendi iradesinin hükmettiği kadarını yapmasını ön gören, haddi olmayanı amaçlamamasını bildiren karakter oluşumuna yardımcı rehber görevi de üstlenmektedir. Bu sayede de insanlar doğa yaşamını amaç edindiklerinde kendi yaşamlarına, varlıklarına nasıl sahip çıkıp önemli görüyorlarsa, diğer varlıkların yaşamlarına da saygı göstermeyi, onlarında evrende yer ve hak sahibi olduklarına kanaat getirirler. Bunun için stoa felsefesinin bir diğer önemli kavramı olan ‘oikeosis’ kavramını bilmekte yarar görülmektedir. Bu kavram, insanın hem kendi hayatına hem de diğer canlı varlıkların hayatlarına karşı bilinçli olmayı, onlarında yaşam hakkının olduğunu bildirmektedir. İşte bizde makalede son dönem stoalı filozoflardan olan Lucius Annaeus Seneca'nın felsefesinde ahlakî bir kavram olan ‘doğaya uygun yaşama’ ve ‘oikeosis’ kavramlarını inceleyeceğiz. Onun ahlak felsefesi ile bütünlüğünü irdeleyeceğiz. İlk önce onun yaşamından yola çıkarak bu çalışmamızı nihayete ulaştırmayı umuyoruz.

Anahtar Kelimeler: Seneca, Doğa, Oikeiosis, Erdem

THE PROBLEM OF THE POSSIBILITY OF UNIVERSAL MORALITY IN YUNUS
EMRE

YUNUS EMRE'DE EVRENSEL AHLAKIN İMKÂNI SORUNU

Fatma Aşlı Üral¹

Kamil Sarıtaş

¹Yüksek Lisans Öğrenci, ESOGU, İslam felsefesi, 0009-0007-2204-939X

²Prof. Dr, ESOGU, İslam Felsefesi, 0000-0003-4420-3881

Özet

Ahlak, insanın davranışını veya toplumun örf, âdet, gelenek ve göreneklerine göre oluşturdukları kuralları bütünüdür. Evrensel ahlak ise zaman, mekân, kültür, din, dil ve ırk ayırt etmeden tüm insanlar için geçerli olduğu kabul edilen ahlaki ilkelerdir. Ahlaki doğrular sadece belirli bir toplumun gelenek ve göreneklerine veya inançlarına bağlı olarak değil, ortak değerlerden hareket edilerek belirlenir. Bu çalışmada, Yunus Emre'nin evrensel ahlak imkânı araştırılmıştır. Ahlak felsefesi açısından Yunus Emre'nin ahlaki öğretilerinin evrensel değerlere sahip olup olmadığı ve bu öğretilerin bütün toplumlar için geçerli ahlak ilkelerini içerip içermediği imkânı değerlendirilecektir. Bu nedenle ahlaki ilkeler farklı kültürlerde ve inançlarda geçerliliğini koruyabilecek dürüstlük, adalet ve adam öldürmeme gibi değerleri içermektedir. Ahlaki ilkelerin oluşmasında doğru ya da yanlışın ölçütü birey mi, toplum mu ya da örf-âdet midir? Kültürel ve dinî farklılıklara rağmen, tüm insanlar için genel kabul gören ahlaki ilkeler vahiy, akıl veya vahiy-akıl uzlaştırılmasıyla birlikte temellendirilir. İslam düşüncesinde, evrensel ahlaki ilkelerin Tanrı tarafından belirlendiğini ileri sürenler bu yönüyle felsefi ahlak düşüncesinden ayrılmaktadır. Felsefi ahlak sistemi, kaynağını akıl ile temellendirip aynı zamanda tarihî süreç içerisinde filozofların düşüncelerini dikkate almışlardır. Yunus Emre'nin mensup olduğu tasavvufi ahlak düşüncesinde ise ahlak, vahiy ve Sünnet temeline dayanmakla birlikte vahyin kontrolünde evrensel olduğu kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak Yunus Emre'nin tasavvuf ahlaki ilkelerinin evrensel olup olmadığını *Risâletü'n-Nushiyye* ve *Divan* adlı eserlerinden ortaya koymak mümkündür. Bu çalışmada, Yunus Emre'nin ahlak anlayışında ahlaki ilkelerin evrensel mi yoksa ferdi mi olduğu, evrensel ise belirleyicinin kim/ne olduğu üzerinde durulacaktır. Ayrıca evrensel olup olmaması noktasında değindiği ilkelerin niteliği incelenecektir.

Anahtar kelimeler: İslam Ahlak Felsefesi, Yunus Emre, Ahlak, Vahiy, Akıl, Evrensel, Global, Küresel.

Abstract

Morality is a set of rules formed by human behavior or society according to their customs, traditions, traditions and customs. Universal morality, on the other hand, is the moral principles that are accepted to be valid for all people regardless of time, place, culture, religion, language and race. Moral truths are determined not only based on the traditions and customs or beliefs of a particular society, but also by acting from common values. In this study, Yunus Emre's possibility of universal morality was investigated. In terms of moral philosophy, the possibility of whether Yunus Emre's moral teachings have universal values and whether these teachings contain moral principles valid for all societies will be evaluated. For this reason, moral principles include values such as honesty, justice and non-murder that can remain valid in different cultures and beliefs. Is the criterion of right and wrong in the formation of moral principles the individual, society or custom? Despite cultural and religious differences, moral principles that are generally accepted for all human beings are based on revelation, reason or the reconciliation of revelation and reason. In Islamic thought, those who claim that universal

moral principles are determined by God differ from philosophical moral thought in this respect. The philosophical system of morality grounds its source in reason and at the same time takes into account the thoughts of philosophers in the historical process. In the Sufi ethical thought to which Yunus Emre belonged, on the other hand, morality is based on revelation and the Sunnah, and it is accepted to be universal under the control of revelation. Accordingly, it is possible to reveal whether Yunus Emre's Sufi moral principles are universal or not from his works *Risâletü'n-Nushiyye* and *Divan*. In this study, it will be emphasized whether the moral principles in Yunus Emre's understanding of morality are universal or individual, and if universal, who/what is the determinant. In addition, the nature of the principles he mentions in terms of whether they are universal or not will be analyzed.

Keywords: Islamic Moral Philosophy, Yunus Emre, Morality, Revelation, Reason, Universal, Global, Global

1. GİRİŞ

Ahlak; huy, seciye, tabiat, din ve yaratılış anlamlarına gelmektedir. Arapça hulk kelimesinin çoğuludur. Hulk, insanın iç davranışlarını halk ise dış davranışlarını nitelemektedir. Ahlak, bireyin yaşamını düzenlemesinin yanı sıra, davranışların belirli kurallar ve normlar çerçevesinde şekillenmesini sağlamaktadır (Çuhadar & Çoşar, 2022: 1-2). Batı dillerinde Yunanca ve Latince'den türetilen *ethics* ve *moral* sözcükleri ahlak kavramını karşılamaktadır. *Ethics*, Yunanca *ethos* kökünden; *moral* ise Latince *moralis* sözcüğünden gelmektedir. *Ethos*, bir sosyal grubu diğerlerinden ayırt eden örf, âdet ve töre anlamlarını kapsamakla birlikte alışkanlık ve karakter gibi anlamlarda da kullanılırken, *moral* kelimesi âdet, karakter, hal ve hareket gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Peters, 2004: 120). Türkçede ise ahlak kelimesinin karşılığı yorık, kılınç, kılık (kılık) ve tadu gibi kelimelerdir (Çuhadar & Çoşar, 2022: 1-2).

Ahlak, kelime anlamlarının dışında, insan toplulukları tarafından zamanla benimsenmiş, insanların birbirleriyle, aile, toplum, devlet ve genel olarak tüm insanlarla ilişkilerini düzenleyen kural, ilke ve inançlar bütünü olarak tanımlanabilir. Genel anlamda, mutlak olarak iyi olduğu düşünülen ve toplumda yaşam anlayışından kaynaklanan, iyi olarak kabul edilmiş kurallar ve ilkelerdir (Cevizci, 2023: 17).

Ahlak kavramının sözlük ve toplumsal anlamını açıkladıktan sonra İslam ahlak düşüncesi geleneğinde İslam ahlak felsefesi, kelam ve tasavvuf gibi ilmî alanlarda hangi temeller üzerine oluşturulduğuna değinilecektir. İslam ahlak düşüncesinde ahlak anlayışı nefis düşüncesi çerçevesinde incelenmektedir. Nefsin üç gücünün var olduğu kabul edilmektedir: akıl (düşünme), gazap (öfke) ve şehvet (arzu). Bu üç güç ile bağlantılı olarak dört temel erdem bulunmaktadır: hikmet, cesaret, iffet ve adalet. Erdemler orta yolda ya da aşırılıkların ortasında bulunur. İfrat ve tefrit özellikleri rezillikleri, itidal ve ölçülülük özellikleri faziletleri oluşturur. İnsanlar irade özgürlüğüne sahip olmakla birlikte yaptıkları fiillerden sorumludurlar. Temel değerler evrenseldir (Yaran, 2020: 13-34). İslam ahlak anlayışı nassi ahlak, tasavvufi ahlak, kelami ahlak ve felsefi ahlak çerçevesinde incelenmektedir. Batı ahlak felsefesi genel olarak üç büyük kuram olarak bilinen erdem etiği, ödev etiği ve faydacı etik olarak üçe ayrılmaktadır.

İslam ahlakının temel kaynağını Kur'an-ı Kerim ve Sünnet oluşturmaktadır. Bu iki temel kaynak, yalnızca dinî hayatı değil, birey ve toplumun dünyevi yaşamını da şekillendirmiştir. Kur'an ve Sünnet, çeşitli amelî kurallarla ahlaki davranışları yönlendirmiştir. Kur'an'da doğrudan "ahlak" kelimesi geçmemekle birlikte, "hulk" kelimesi bazı ayetlerde yer almakta; bunun yanı sıra "amel" kavramı da çoğu zaman ahlaki davranışları da içine alacak biçimde geniş bir anlamda kullanılmaktadır. Ayrıca Kur'an'da "birr", "takva", "hidayet", "sırat-ı müstakim", "sıdk", "amel-i salih", "hayır", "ma'ruf", "ihsan" ve "hasene" gibi terimler iyi

ahlaki tutumları ifade ederken; “delal”, “fücur”, “münker”, “heva”, “israf” ve “küfür” gibi kavramlar ise kötü ahlaki davranışları tanımlayan kavramlardır. Hadis literatüründe ise bu tür kavramlar daha sistematik biçimde “ahlak” ve “hulk” başlıkları altında ele alınmıştır. Zamanla hadis âlimleri, fıkıhçılar, tasavvufçular ve İslam filozofları ahlak anlayışını daha sistematik ve teorik bir yapıya büründürmüşlerdir (Çağırıcı, 2022: 30-31).

Felsefi ahlak gelenekçi ahlak anlayışında daha geniş bir ahlak anlayışı olduğunu söyleyebiliriz. Ahlakın ilahiyat psikolojisi, siyaset ve diğer felsefi alanlarla ilgili ahlak konularına değinilmiştir. İslam felsefesinin diğer coğrafyalardan etkilenmesi nedeniyle İslam filozoflarının düşüncelerinin tam olarak İslam ahlakını yansıttığını söylemek mümkün değildir. Genellikle ahlak konusunda rasyonalisttirler. Ahlak problemlerine karşı akli çözüm üretmektedirler. Filozofların ahlakı ile dindarın ahlakı çatışmaz çünkü vahyin söylemleri ile aklın söylemleri aynıdır (Çağırıcı, 2021: 66-67).

Kelami ahlak, ahlaki ilkelerin belirleyiciliği noktasında Kur’an ve Sünnete dayanmakla birlikte akli metodu incelemektedir. Mutezile, ahlakın akıl tarafından oluşturulduğunu ileri sürerken, Eş’ari tarzı düşünenler ahlaki ilkeleri vazedenin Tanrı/vahiy olduğunu iddia etmektedir. Maturidiliğin ise ahlaki ilkelerin belirleyiciliği noktasında akli öne çıkarmakla Mutezile kelamına daha yakın olduğu söylenebilir. Mutezile’ye göre Tanrı’nın adalet ve hikmet sıfatları insanın hür iradeye sahip olmasını gerektirir. İnsan, fiillerinde özgürdür. Buna göre, ahlaki değerlerin kaynağında vahiyden ziyade akıl geçerlidir. Ahlaki değerler görece olmayıp evrenselidir. Eş’ari’ye göre Tanrı’nın kudret ve irade sıfatları gereği insanın iradesi sınırlıdır. İnsan, fiillerinde özgür değil sorumludur. Ahlaki ilkelerin kaynağı akıl değil dindir, ilahî emir ve yasaklardır. Ahlaki ilkeler evrensel değil görecelidir. Maturidiliğe göre insan, fiillerinde özgür iradeye sahiptir. Ahlaki ilkelerin belirleyicisi akıldır ve değerleri evrenselidir, göreceli değildir. Onlar bazı ahlaki ilkelerin belirleyiciliğinde ise akli yeterli görmeyip dine/vahye ihtiyaç olduğunu ifade etmişlerdir (Fahri, 2021: 61-76).

Tasavvufi ahlak felsefesi Kur’an ve Sünnete dayanmakla birçok ahlaki ilkeler varsa da hepsinin özünde sevgi vardır. Sevgi; arzusun, sabrın, tahammülün ve hoşgörünün, hasılı bütün faziletlerin kaynağıdır. Ahlaki ilkelerin başında Tanrı vardır ve bütün bilgilerin kaynağı da O’dur. İnsan kendini ne kadar tanıyor ise Tanrı’yı da o kadar tanıyor (Çağırıcı, 2021: 59).

Görüldüğü üzere İslam ahlak anlayışında farklı ekoller bulunmakla birlikte ahlak anlayışlarının ve ilkelerinin genel anlamda evrensel olarak kabul edildiğini ifade etmek mümkündür.

1.1. Kuramsal Çerçeve

YUNUS EMRE’DE EVRENSEL AHLAKIN İMKÂNI SORUNU

Giriş

Evrensel Ahlak

Küresel Ahlak/Global Ahlak

Yunus Emre’de Evrensel Ahlakın İmkânı

Yetmiş İki Millet Anlayışı

Erdem Etiği Anlayışı

Sevgi Ve Hoşgörü Anlayışı

Sonuç

Kaynakça

2. YÖNTEM Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman/belge analizi (dokümantasyon) yöntemiyle araştırılma yapılmıştır. Çalışma süresince temel eserler, makaleler ve ulusal tezlerden faydalanılmıştır.

3. BULGULAR

Yunus Emre'nin evrensel ahlak anlayışının, batılı filozofların ahlaka ilişkin görüşleriyle birçok ortak noktası bulunmaktadır. Kant'ın akıl ve ödev/sorumluluk kavramları, Yunus'un insanının içsel mücadelesinde aklın rolüne benzer; Spinoza'nın doğasına uygun ahlak anlayışı, Yunus'un ilahî düzene dayalı ahlak görüşüyle paralellik gösterir. Sokrates ve Platon'un bilgelik ve erdem anlayışları, Yunus'un ilahî sevgiye dayalı bilgelik arayışı ile örtüşürken, Aristoteles'in denge ve orta yol ilkesi, Yunus'un erdem ve erdemsizlik mücadelesinde dengeyi sağlama fikrine benzer. Her ne kadar Yunus'un ahlak anlayışı tasavvufî ve mistik bir boyut taşısa da bu filozoflarla paylaşılan evrensel ilkeler, onun ilkelerinin parçası olduğunu vurgular.

Evrensel Ahlak

Ahlak kurallarının evrensel olup olmadığı hakkında bazı öğretiler bulunmaktadır. Ahlak kuralları evrensellik sorunu açısından objektif ve sübjektif olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ahlakın evrensel (objektif) olduğunu söyleyen filozoflar; Platon, Aristoteles, Kant, Farabi, İbn Miskeveyh, İbn Sînâ ve Nasıruddin Tusi'dir. Aşağıda temel ilkeleri için bazı örnekler verilmiştir:

Sana yapılmasını istemediğini sen de başkasına yapma.

Aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin bir maksime (kurala) göre hareket et.

Ahlak konusunda inandığım ilke şudur: Bir şeyi yaptıktan sonra kendini iyi hissediyorsan o davranışın ahlakidir; eğer kendini iyi hissetmiyorsan o gayri ahlakidir.

Objektif ahlak, herkes tarafından kabul edilebilecek evrensel ahlaki normların olabileceğini temellendirirken, sübjektif ahlak herkes tarafından geçerli olmayacağını ileri sürmektedir (Aktan, 2009: 41). Ahlakın evrensel (objektif) olduğunu düşünenler insanın doğuştan gelen ahlaki eğilime sahip olduğunu ve sonrasında da bunun değişmeyeceğini metafizik ve aşkın olan değerlerle temellendirmektedirler. Ahlakın evrensel olmadığını (sübjektif) iddia edenler ise insanın doğuştan ahlaklı bir yapısının bulunmadığını insanın değişkenliği ve tarihî verilere dayandırmaktadırlar. Aslında ahlakın izafî olduğunu savunanlar içerisinde, ahlaka aykırı gibi görünen davranışları, farklı bir ahlak anlayışı olarak kabul edenler olduğu gibi topluma ve zamana göre değişen normların etkisiyle ahlakı tamamen göreceli bulanlar da görülmektedir (Arslan, 2010: 42). Evrensel ahlakı kabul edenler içerisinde de dünyanın herhangi bir yerinde yaşayan insanların ahlak anlayışlarının her yönüyle uyum içerisinde olması gerektiğini ileri sürenler olduğu gibi uyulması gereken belirli kurallar çerçevesinde farklı bağlamda değerlendirenler de vardır. Örneğin adaletin uygulama şekli örfe göre değişiklik gösterebilir, ancak hiç kimsenin herhangi bir nedenle zarar görmemesi (zarar vermeme ve zarar görmeme ilkesi) kastedildiği zaman evrensel olarak kabul edilir. Ahlaki davranış biçimleri kültürel kodlara göre değişiklik arz etse de değer bakımından ortak içeriklere sahiptir.

Evrensel ahlak, geniş insan toplulukları tarafından benimsenen dinî inançlar ve köklü felsefî geleneklerde ifadesini bulan ortak ahlak ilkelerini ifade eder. Bu bağlamda evrensel ahlak, bireylerin dinî, kültürel ya da toplumsal farklılıklarına bakılmaksızın; güçlü-zayıf, bilgili-bilgisiz gibi çeşitli düzeylerdeki tüm insanlara hitap eden ve onların ortak değerlerini dikkate alan kapsayıcı bir ahlak anlayışdır (Kılbaş, 1999: 22).

Ahlak felsefesi içerisinde neyin iyi neyin kötü ya da neyin doğru neyin yanlış olduğunun hangi ilkeye göre veya hangi kaynağa göre belirlendiği merak konusu olmuştur. Bu konuda İlk Çağ filozoflarından Sokrates, evrensel ahlak insanın mutlu olmasıdır der, mutlu olmanın kaynağı ise bilgeliktir. Hiç kimse bildiği halde kötülük yapamaz, erdemli olan insan her zaman mutludur. Bilgili olan insan iyi olanı seçer ve bilgili olan ile erdemli olan aynı şeyi belirler. Platon, bir eylemin iyi veya kötü olması iyi ideasına uygun olup olmamasına bağlıdır der. Gerçek mutluluk iyi ideasının bilgisine sahip olmaktır. Aristoteles, ahlaki olanın orta yol olduğunu ve insanın mutlu olması için aşırı uçlardan kaçınması gerektiğini söyler. Kişi, müsriflik ile cimriliğin ortası olan cömertlik erdemini seçmelidir (Aktan, 2009: 45). Evrensel ahlakın varlığını savunan diğer bir filozof Spinoza'dır. Spinoza'ya göre ahlak yasası kaynağını Tanrı veya doğa yasasından alır. İnsan doğa yasasına uyarak evrensel ahlaka ulaşır. Çünkü Tanrı ve doğa yasası aynıdır. Fakat insanın önünde aşması gereken arzu ve tutku engeli vardır. Bu engeli insan yalnızca aklın verdiği bilgi ile aşar.

Kant, metafizik, bilim ve estetikte temellendirme yapmak için akli üç kategoriye ayırmıştır. Bunlar; doğruyu meydana getiren salt akıl ya da teorik akıl, doğanın karşısında pratik/uygulamalı akıl ve estetik veya refleksiyon akıldır. Kant'ın üçe ayırdığı bu akıl tek bir akıldır. Kant, evrensel bir ödev/sorumluluk ahlakının varlığını savunur. Kant, bu düşüncesi ile insanların her şartta ve her zamanda uymaları gerektiğini savunmaktadır. Örneğin trafik polisinin olduğu yerde kırmızı ışıkta duran araba sürücüsü polis yokken bile durması ödev ahlakının gereğidir. Ödev ahlakı bir zorunluluk değil insanın akli ile seçimidir. Ahlakın temelinde irade vardır. İnsan kendi iradesi ile uygun olan davranışı seçer. Bu, dışarıdan koşullayan bir emir değildir. Temelinde şu ilke vardır: *“Öyle davran ki iraden, kendisi için geçerli olan bir yasa koyucu olarak hissetsin.”* Bir eylem, çıkar veya beklenti içerisinde yapılmışsa o eylem koşullu eylemdir ve bu eylem ahlaki değildir. Ancak bir eylem ödev/sorumluluk duygusu ile yapılmışsa bu ahlaki bir eylemdir. Burada önemli olan davranışın gerçekleşmesi değil hangi niyetle yapıldığıdır (Ökten, 2019: 44-51). Bu anlamda Kant, akli evrensel ahlakın temel kaynağı olarak görür.

İslam ahlak filozofları ahlak görüşlerini temellendirirken islam inancına uygun olmasını dikkate almışlar ve sonucunda tanrısal mutluluğa ulaşmak için gaye edinmişlerdir. Gayeye ulaşabilmek için vasıtalar önemlidir, bu vasıtalar ise erdemlerdir. Bundan dolayı İslam ahlak geleneğinde genellikle inanma, Tanrı'nın emirlerine itaat, sabretme, yardımseverlik ve hoşgörülülük gibi ortak değerler vardır. İnsanda geçici olan ahlak haldir, kalıcı olan meleke ve bunların bir arada bulunmasına huy denilmektedir. İslam ahlak filozoflarından Farabi'ye göre erdemli olmanın en üstünü bilgeliktir. O, insana en yüksek mutluluğu getirecek bilginin ise Tanrı bilgisi olduğunu söyler (Karaman, 2022: 165). İbn Miskeveyh ahlakı insanın doğasında bulunan tabiat olarak açıklar. Fakat daha sonrasında eğitim ve öğütlerle yavaş yavaş değişebilir (İbn Miskeveyh, 2022: 51-52). İbn Sînâ'nın ahlak görüşünün kaynağında, Aristoteles'in ahlaki yaklaşımlarının etkisi vardır. İnsan, iyi ve kötü eylemleri yapma tabiatında yaratılmıştır. Orta yolda olmak, yani ifrat ve tefritten kaçınmak, kişinin nefsinin terbiye etmesidir. İbn Sînâ'ya göre ahlaklı olmak, Tanrı'ya ulaşma yolunda gösterilen gayrettir (İbn Sînâ, 2015: 360-361). İslam felsefesinde Farabi'den İbn Sînâ'ya, İbn Miskeveyh'e kadar pek çok düşünür ahlakı eylemde bulunurken hiçbir zorlama olmadan içten gelerek yapılan davranış olarak açıklamışlardır. Onlara göre ahlak insanın nefsinin yerleşmiş olan melekedir (Bircan, 2022: 655-660).

İnsan eylemlerinin nasıl değerlendirileceği ve hangi prensipler çerçevesinde şekilleneceği konusunda birçok filozofun farklı görüşleri ortaya konmuştur. Özellikle evrensel ahlak birçok filozof tarafından tartışılmış ve farklı temeller üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda, Sokrates, Platon, Aristoteles, Farabi, Spinoza ve Kant gibi filozoflar, evrensel ahlak anlayışını kendi özgürlük sistemleri içinde ele almışlardır. Kant, evrensel ahlakı akılda bulurken, Spinoza evrensel ahlakın doğa ve Tanrı kanununda olduğunu söyler. Diğer taraftan Sokrates, bilgelik

yoluyla erdemli bir hayatı, Platon iyi fikrini, Aristoteles ise orta yolu savunur. Farabi ise erdemin en yüksek kişinin Tanrı bilgisi olduğunu vurgular. Bu filozoflar, ahlak anlayışlarında farklı vurgular yapsalar da evrensel ahlaka ilişkin temel yollar olarak akıl, bilgi ve erdemi öne çıkarmışlardır.

Tasavvufi ahlak ekolünün bakış açısı Yunus Emre'nin evrensel ahlakın imkânı başlığı altında değerlendirilecektir.

Küresel ahlak/Global ahlak

Günümüzde küresel ahlak yerine akademik alanda genellikle “global ethic” kavramı kullanılmaktadır. Kavram İngilizcede “global ethics” ile ifade edilirken Türkçede daha çok “küresel ahlak”, “küresel etik”, “global etik” ve “global ahlak” gibi kavramlar kullanılmaktadır.

Küresel ahlakın tanımı şu şekilde yapılmıştır: Bağlayıcı değerler değiştirilemez, ölçütler kişisel davranışlar üzerine temel bir uzlaşmadır.

Hans Küng küresel ahlakı şu şekilde tanımlamaktadır: Dogmatik farklılıklarına rağmen bütün dinler tarafından kabul edilen ve inanmayanlarca da desteklenebilecek bağlayıcı değerler değiştirilemez kriterler ve temel davranışlar üzerinde bir uzlaşım.

Küresel ahlak yerine Almanca *wetteethos/weltethos* kelimesini kullananlar ise şu anlamı vermişlerdir: Farklı din ve ideolojilere sahip insanların ortak bir ahlakta buluşmasıdır (Karagözoğlu, 2008: 20). Küreselleşme, genel anlamda iki temel başlık altında incelenebilir. Bunlardan ilki, fiziksel nesnelerin yaygınlaşmasıdır. Bu gruba giysiler, takılar, yiyecek ve içecekler, elektronik cihazlar, internet gibi unsurlar dâhildir. Bu tür bir küreselleşme, doğrudan bilim ve teknoloji ile ilişkilidir. Diğer ise, değerlerin küresel ölçekte yaygınlaşmasıdır. Bu kapsama sanat, kültürel öğeler, dinî inançlar, siyasi değerler ve çevre bilinci gibi konular girmektedir. Bu bağlamdaki küreselleşme, teknolojinin dolaylı etkisiyle şekillense de esasen değerler alanında gerçekleşmektedir. Bu süreçle birlikte, ahlakın önemli kaynaklarından biri olan kültürler arasındaki sınırlar ve mesafeler azalmış; böylece ortak bir kültürel yapı oluşmaya başlamıştır (Aydın, 1999: 19). *Kültür, insan toplumunun, biyolojik olarak değil de sosyal olarak kuşaktan kuşağa aktarıldığı maddi ve maddi olmayan ürünler bütünü, sembolik ve öğrenilmiş ürünler ya da özellikler toplamı* (Cevizci, 1999: 537).

Global ethics daha çok küreselleşen dünyanın yol açtığı ahlaki problemlerin ve zorlukların yeni bir dünya ahlak görüşü ile çözümlenebilir olacağına ve yeni üretilen teorilerin veya çalışmaların ortaya konmasına sebebiyet vermektedir. Bu teorileri global ethics, world ethics ve universal ethics gibi kavramlar karşılamaktadır. Türkçe küresel ahlak olarak tercüme edilmektedir. Global etik net olarak tanımı yapılmasa da kapsayıcı bir ifade ile bütün insanlığın iyiliğini gözeterek formüle edilmiş bir ahlaki yargı ve tavsiyeler sistemi olarak tanımlanabilir (Karagözoğlu, 2008: 20). Tanım özellikle güncel ve küresel problemlerle ilgili ahlak çalışmaları içermektedir. Global etik küreselleşen dünyanın tehlikeli unsurlarına karşı insanı korumayı amaçlamaktadır. Burada hümanist anlayışın olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Global ahlakın içerisinde sadece insanı koruma yoktur, aynı zamanda hayvanları koruma, doğa olaylarına karşı önlem alma veya göç eden göçmenlerin veya yerli halkların da haklarını koruma vardır. Aynı zamanda küreselleşen dünyanın problemlerine karşı bilinçlendirme ve sorumluluk düşüncesini de oluşturmaktadır.

Global ahlak ile küresel ahlak tanımlarına bakıldığında ikisinin de aynı anlamları taşıdığı görülmektedir. Fakat küresel ahlak daha çok dinî ideolojiler içermektedir. Bütün dinlerce kabul gören ilkeler üzerinde anlaşma yapılırsa da global etikte özellikle din vurgusu yapılmamıştır.

Global ahlak ile küresel ahlak ayrımını yapacak olursak global etik insanların problemlerini çözme odaklı değil sadece sorumluluklarını ve ödevlerini tartışmakta, vizyonda hedefler

belirlemektedir. Küresel ahlakta ise belli davranış kalıpları değiştirilemez ilkeleri ve bağlayıcı değerleri, ideolojileri ifade etmekte, problemlerin çözümüne odaklanılmakta, uzlaşıdan bahsedilmektedir. Evrensel ahlak burada dünyadaki insanlığı ilgilendirirken küresel ahlak daha dar alandır. Küresel ahlakın uluslararası evrensel değerler gibi kavramlarla ilişkisi bulunmaktadır.

Küresel ahlakı oluşturan temel ilke insanlıktır (humanum). Bu temel ilke küresel ahlak beyannamesinde her insana insanca muamele edilmesidir şeklinde geçmektedir. Buna göre insanlarda yaş, cinsiyet, beden, zihin, ırk, din, dil, siyasi görüş, millî ve sosyal köken ayrımı yapılamaz, devredilemez ve dokunulamaz bir saygınlığı vardır. Küreselleşen dünyada dinin rolünün çok büyük ve önemli olduğu vurgusu, küresel ahlak düşüncesinin ön kabullerinden biri olarak görünmektedir (Karagözoğlu, 2008: 21). Bu bağlamda küresel ahlak (global ethic), “bütün dinlerce ortak olarak kabul edilen ilkeler üzerinde uzlaşmaya varma” olarak tanımlanır ki, buna göre küresel ahlakın, kendisini doğrudan dinle ilişkilendirdiği söylenebilir.

Bu temel ilke küresel ahlakın ilk ve değiştirilemez şartıdır. Bu kurala uymayan küresel ahlak içerisinde sayılmamaktadır. Küresel ahlakın insanlık kuralının kaynağı dinlerdir çünkü bütün dinlerin ahlaki geleneğinde her insana insanca muamele etmek esas alınmaktadır. (Karagözoğlu, 2008: 52). Fakat küresel ahlakın insanlık ilkesi dinlerin üstüne yerleştirilmiştir. Buna göre insanlık kuralına uymayan dinî bir kural ahlaki sayılmamaktadır. Buna göre dinî kural insanlık şartını taşıdığına iyi ve hak olmaktadır. Geleneksel ahlak insanın iyiliğini dikkate almakta, küresel ahlak ise insanlığın iyiliğine önem vermektedir (Karagözoğlu, 2008: 52). Bu doğrultuda Hans Küng insanlık şartına evrensel ahlaki ölçüt demiştir.

“Sana yapıldığında hoşlanmadığın şeyi başkasına yapma!” altın kuralı tarihsel olarak çok öncelere dayanmaktadır. Bu kurala anlamca yakın olan sözler Sokrates, Platon, sofistler, Aristoteles ve Epitetos tarafından da dile getirilmiştir. Bu da bu kuralın çok yaygın olduğu ve kabul edildiğini göstermektedir (Karagözoğlu, 2008: 56). Küresel ahlak ve din ilişkisinde en mühim nokta, küresel ahlakın temel ilkelerinin dinlerde var olan ahlaki ilkeler oluşudur. Küresel ahlak düşüncesine göre dinlerin öğretilerinde, bir dünya ahlakı için gerekli altyapı vardır (Karagözoğlu, 2008: 64-65). Evrensel ahlakın imkânını savunan felsefi teoriler genellikle, insan aklının ahlaki yargı için gerekli zemini sağladığı kabulünden hareket eder. Burada insanın doğru ahlaki kuralları bulmasını sağlayan şey genellikle akıldır. Evrensel ahlak teorilerinin genelinde, akılla (pratik akıl) temel prensibe ulaşılır ve diğer kurallar bu temel ilkedен türetilir. Dolayısıyla burada evrensellik, tesadüfi ya da muhtemel bir mutabakat ile değil, insanlarda var olan temel bir özellik yoluyla kendiliğinden ortaya çıkar (Zhao, 2008: 336).

Evrensel ahlak değil de küresel ahlak kavramını kullanmak daha doğru gözükmektedir. Zira dinlerin üzerinde uzlaştığı ve bütün insanlar tarafından da genel anlamda kabul edilen ahlaka küresel ahlak denmektedir. Ancak genel anlamda global ahlak, küresel ahlak, evrensel ahlak herkes tarafından kabul edilmesi muhtemel ahlak anlayışını içermektedir.

Kenan Gürsoy, küreselleşmenin “tek biçimlendirme”yi empoze edici bir kavram olduğunu vurgulayarak, olumsuz bir mahiyet taşıdığına işaret etmiş ve “küreselleşme” ve “evrenselleşme” kavramları arasında ayrım yapmanın gerekliliğine dikkat çekmiştir. Evrensel ahlaka dair tartışmaların “küresel” yerine “evrensel” kelimesi üzerinden sürdürülmesini daha isabetli bulmuştur (Gürsoy, 2006: 131-133).

Evrensel ahlak, küresel ahlak, global ahlak gibi ahlak çeşitlerinde genel kabullerde uzlaşmak mümkün olabilir. Bu imkânın belirli ve üst değerlerde olduğunu da unutmamak gerekir. Fakat teferruat denilen ayrıntılar dikkate alındığında bütüncül ahlak anlayışlarının herhangi bir din, insan ve grubun görüşüyle her yönüyle uzlaşması mümkün olmayacaktır. Zira düşünürler dinlerini, kültürlerini, sosyolojik, psikolojik ve ekonomik durumlarını dikkate alarak açıklama,

analiz, sentez, değerlendirme ve hükümde bulunmaktadır. Bu nedenle olsa gerek herkesi/grubu/dini her yönüyle aynı şekilde bağlayıcı bir ahlaktan küresel ahlakta yapılmaya çalışıldığı gibi genel ahlaki ilkelerden söz edilebilir. Din, dil, ırk ve cinsiyet ayrımını en aza indiren bir ahlaktan söz edilebilir. Bu işin bir de pratik kısmı vardır. Her ne kadar bütüncül ve kapsayıcı bir ahlaktan söz edilse de pratikte hukuk olmadan uygulamak çok zordur.

Dinler kendi dönemlerinde ahlaki noktada en iyi olabilir ancak her zaman ve zeminde en iyi ve evrensel olacakları anlamına gelmez. Zira dinler bir yönüyle zaman ve zemini dikkate almakla reeldir, bir yönüyle de içerisinde ideal ahlaki ilkeler barındırır. İdeal ilkeler barındırması ve ideal ilkelerden hareketle oluşması yönüyle ahlak yine de oluşturanın karakteristik özelliğini taşıyacaktır. Bu nedenle ahlaki ilkelerin tamamının ideal ve evrensel olması zordur. Belki de küresel ahlak ve evrensel ahlakta olduğu gibi genel anlamda genel ilkelerin mutlak ve zorunlu ilkeler olması söz konusu olabilir.

Yunus Emre’de hangi düşünceler bu kadar yüzyıl sonra mutlaka ideal ilke olarak görülmektedir.

Yunus Emre’de Evrensel Ahlakın İmkânı

Yunus Emre’nin ahlak anlayışına geçmeden önce tasavvuf felsefesinden Ahmed Yesevi, Mevlânâ, İbn Arabî ve Hacı Bektaş Veli’nin ahlak görüşleri değerlendirilecektir.

Tasavvufi ahlak felsefe geleneği içerisinde coğrafi dönemlerde şekillenen farklı bakış açıları vardır. İslamiyet’in Türkler arasında yayılmasını sağlayan ve Anadolu’da da dolaylı etkisi olan mutasavvıf Ahmed Yesevi’nin tasavvuf anlayışı, İslam inanç, ibadet ve ahlak ilkelerini merkeze alırken, biçimsel şekilcilikten ziyade ilahî sevgiye dayalı bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu anlayış, özellikle Ahmed Yesevi’nin düşünce dünyasında ortaya çıkar. Yesevi’de ahlakın temel ilkesi tevhit inancıdır. O, vahiy ve Sünnete dayanan bir İslam anlayışıyla hareket etmiş ve insanın nefesine hâkim olabilmesini manevi olgunluğun şartı olarak görmüştür (Çubukçu, 1995: 823-824).

Tasavvufun daha çok duygusal, estetik ve aşk merkezli yorumunu yapan Mevlânâ’nın ahlak öğretisi Kur’an ve Sünnete dayanmaktadır. Fakat Mevlânâ bu iki kaynaktan ziyade Allah’ın insana verdiği fitri duygu ve sezgiden bahsetmektedir. Bu vicdan veya sezgi sayesinde insan iyi ve kötü olanı veya doğru ile yanlış birbirinden ayırabilir. Aklın yetersiz kaldığı yerde vicdan veya sezginin iyi ve kötü olanı ayırt edeceğini belirtmiştir. Ayrıca Mevlânâ aklın tek başına yetersiz kaldığını iyi/kötünün ayrımının Allah’ın yardımı ile gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Mevlânâ’ya göre varlık, ancak bir şeyin zıddı olduğunda o şey bilinebilir (Ayvaz, 2021: 153).

İbnü’l-Arabî’ye göre ahlak, insanın gerçekleştirdiği eylemleri düşünmeden, iradi bir seçim yapmadan, nefsin doğal hali olarak kendiliğinden ortaya çıkmasıdır. Ancak bir davranışın ahlaki bir değere dönüşebilmesi için hem fitri (doğuştan gelen) olması hem de bireyin bu niteliği geliştirme yönünde çaba göstermesi gerekmektedir. Ahlaki özelliklerin hepsi, Allah’ın sıfatlarının tecellisidir. Allah insanı yaratmasıyla birlikte bu özelliklerinde varlık kazanmış ve kaynağını Allah’tan almıştır. Bundan dolayı da ahlakın temelinde Allah’ın mutlak ve mükemmel sıfatları bulunmaktadır (Chittick, 2016: 73).

Hacı Bektaş Veli’nin tasavvuf anlayışı, İslam ahlakı ile yakından ilişkili olarak Kur’an ve Sünnete tam olarak uygunluk göstermektedir. Onun tasavvuf anlayışı, kendinden önce yaşayan İslam mutasavvıflarının fikir sisteminde olduğu gibi, Kur’an-ı Kerim ve Sünnete dayanır. Ona göre, tasavvuf, güzel ahlaktan ibarettir, mutasavvıf ise ahlakı tamamlayan, Muhammedî hulk ile vasıflanan kişidir (Bağhoğlu, 2021: 408-410).

Tasavvufi ahlak felsefe geleneği vahdet-i vücud anlayışı çerçevesinde ontolojik bir anlayışa sahip olmakla birlikte, bütün varlıkların kendinden değerli ve anlamlı olduğu epistemolojik zemine dayanır. Bu ontoloji ve epistemolojinin ahlaki yansıması ise, her bir insanın özünde

değerli ve anlamlı kabul edilmesi nedeniyle, tüm insanlara bu değerlilik ve anlamlılık ilkeleri çerçevesinde yaklaşılması gerektiği yönündedir. Bu bağlamda, kimseye zarar vermemek, kimseden zarar görmemek, insanlara sevgiyle, saygıyla, hoşgörüyle ve vefa duygusuyla yaklaşmak; hizmet etmek ve yardımda bulunmak temel ahlaki ilkeler olarak belirir. Bu anlayış, tamamen insanın bir başka insanla ahlaki ilkeler doğrultusunda karşılıklı mutluluğu hedefleyen bir yaşam biçimi sunar. Söz konusu bütüncül ahlak anlayışı, Yunus Emre tarafından da ortaya konulmuş ve şiirlerinde derinlemesine işlenmiştir.

Türk dünyasında önemli bir yere sahip olan Yunus Emre'nin ahlakla ilgili görüşleri, ahlak kitabı sayılan *Risâletü'n-Nushiyye* temel alınarak ortaya konulacak ve şiirlerinin toplandığı *Divan*'ından da faydalanılacaktır. Ahmed Yesevi'nin tevhit inancı ve halkı merkeze alan ahlak anlayışı Anadolu'da Yunus Emre'nin ahlak felsefesinde benzer temaların olduğu, ancak üslup açısından daha şiirsel bir anlatımla ve evrensel bir söylemle yeniden inşa edilmiştir.

Yunus Emre'nin hayatı ile ilgili farklı görüşler bulunsun da onun Sivrihisar yakınında bulunan Sarıköy'de doğup burada vefat ettiği yaygın olarak bilinmektedir (Bakırcıoğlu, 2023: 25). Yunus Emre'nin tasavvufi ahlak anlayışının kaynağı öncelikle Kur'an ve Sünnettir. Daha sonra kendisinden önce yaşayan mutasavvıfların düşünceleri onun düşünce dünyasını etkilemiştir. Yunus Emre'nin düşünce dünyasının temelinde '*tevhid*' inancı önemli bir yere sahiptir. Bunda ise onun, Allah'ın birliğine inanan, Muhammedî bir yol izleyen, vahdet-i vücudçu bir Türk-İslam mutasavvıfı olmasının rolü büyüktür (Ambros, 2001: 349). Bu yüzden de o, şiirlerinin çoğunda "*vahdet*" kelimesi etrafında Allah'ın yüce varlığını, birliğini ifade etmekte ve daima O'nun "*bir*" oluşunu dile getirmektedir. Yunus hiçbir zaman dünyevi arzuları amaç edinmemiştir. Ona göre bütün varlıkların özünde Allah vardır. Bundan dolayı da insana verilen sevgi ve değer de Allah içindir. Yunus'un şiirlerinde Kur'an ve Sünnetten örnekler bulunmakla birlikte yaşadığı coğrafyanın ve çağın şartlarının sosyal olaylarının izleri de vardır (Tatçı, 2013: 600-606). Bununla birlikte o, yaşadığı dönemde ortaya çıkan sosyal problemlerden duyduğu rahatsızlığı dile getirmek ve insanları mutlu etmek düşüncesiyle insanların birliğini, dirlik ve düzenini konu edinen mısralar da kaleme almıştır. *Risâletü'n-Nushiyye* ve *Divan* olmak üzere iki eseri olan Yunus Emre, şiirlerinde ilahî aşk, ahlak, insan-ı kâmil, hayat-ölüm, varlık-yokluk gibi konuları ele almıştır.

Yunus Emre, tekke kültüründen telakki ettiği tasavvufi anlayışını halk inanışıyla birleştirmiş, kendine has üslubuyla derlediği *Divân*'ı yüzyıllar boyunca okunmuş ve şerh edilmiştir. Varlık, insan, Tanrı, ahlak gibi ana temalar üzerinde yoğunlaşan şiirleri, İslami ilimlerce ele alınan konuları da barındırması hasebiyle ilahiyat araştırmaları için büyük bir hazinedir.

Yunus Emre'de evrensel ahlakın imkânını bazı kavramlar üzerinde irdelemeye çalışacağız ki bu kavramlar; yetmiş iki millet, sevgi ve hoşgörü, ahlaktır.

Yetmiş İki Millet Anlayışı

Esasında yetmiş iki millet Yunus'un dışında çağdaşı Mevlânâ, İbrahim Maşukî ve Pîr Sultân Abdal'ın şiirlerinde hemen hemen aynı bağlamda kullanılmaktadır. Yunus'un *Divân*'ını incelediğimiz kadarıyla on dört yerde yetmiş iki millet tabiri kullanılmıştır. Bunların dördünde *yetmiş iki millet* yerine *yetmiş iki dil* ibaresini kullansa da aynı anlamı kastetmiştir.

4. 11.

Bir kez gönül yıktınsa bu kıldığın namaz değil. Yetmiş iki milletin sözünü arif bilir.

Yetmiş iki millet dahi elin yüzün yumaz değil. Yunus Emre sözleri daim usul değil mi?

5. 12.

Yitmiş iki millete suçum budur Hak dedim. Böyle şirin kılıçla her kancaru bakarsam.

Korku hıyanetidir ya ben niçin kızarım? Yetmiş iki milletine geçirirdi sözünü.

Yunus Emre, “Yetmiş iki millete birlik ile bakmayan şeriatta evliya olsa bile hakikatte günahkârdır.” der. Bazen yetmiş iki millet yerine bazen “yetmiş iki dil” tabirini kullanır. Bu kapsayıcı kullanımı, Anadolu’nun pek çok din ve kültürün kavşak noktası olması hasebiyle Müslüman Türkler nezdinde gelişen müsamaha ahlakının tezahürlerinden biridir. Yunus’un bu kullanımı batılı araştırmacıların dile getirdiği gibi tüm dinleri eşit gören perennial bir anlayış değildir. Nitekim şairin, “Gayrıdır bu milletten bu bizim milletimiz, hiç dinde bulunmadı din ü diyanetimiz.” gibi ayırıcı ifadeleri bulunmaktadır. Yedili, yetmişli ve yedi yüzlü rakamların Arap dilcileri nezdinde kesretten kinaye olarak kullanıldığı herkesçe malumdur. Kavramdaki kullanımın da millet olduğunu dikkate alırsak, Yunus gibi düşünürlerin bu kavramdan tüm insanlığı -daha doğrusu kendi milleti dışındaki tüm milletleri- kastederek bir anlam genişletmesine gittiklerini söylemek mümkün görünmektedir (Satılmış, 2021: 148-155).

Erdem Etiği Anlayışı

Yunus Emre, insanoğlunda görülen erdem ve erdemsizliklerin, insanın yaratılışında mevcut olduğunu söyler. Bu görüş, o dönemin tasavvufi, geleneksel ve bilimsel çözümlere uygun olarak, insanın dört temel unsurdan; toprak, su, hava ve ateşten oluştuğu fikrine dayanabilir. Yunus’a göre, bu dört unsurun biri, insanın doğasına özgü erdem ve erdemsizlik özellikleri taşır. Toprak ve su unsurları, sekiz erdem kaynağı olarak görülürken, ateş ve hava unsurları ise sekiz erdemsizliği kaynağını oluşturmaktadır.

“Toprak” ile insana dört sıfat, dört erdem gelmiştir:

1. Sabır
2. İyi huyluluk
3. Tevekkül
4. İkrâm edicilik (Mekremet)

Dört unsurdan ikincisi olan “su” ile de insana dört hal, dört erdem daha gelmiştir:

1. Temizlik (Safa)
2. Cömertlik (Saha)
3. İyilikseverlik (Lütf)
4. Kavuşmak (Visal)

Dört unsurun olumsuz özelliklerle ilgili ikinci yarısını oluşturan unsurlardan biri olan “hava” ile dört heves, huy veya erdemsizlik özelliği gelmiştir:

1. Yalancılık (Kızb)
2. İkiyüzlülük (Riya)
3. Acelecilik (Tezlik)
4. Dünyevi arzulara düşkünlük (Nefs)

Dört unsurdan olumsuz özelliklerin ikinci taşıyıcısı olan “ateş” ile de dört türlü tat, dört çeşit erdemsizlik gelmiştir:

1. Cinsel arzulara düşkünlük (Şehvet)
2. Kendini beğenmişlik (Kibir)
3. Açgözlülük (Tama, tamahkârlık)

4. Kıskançlık (Haset)

Dört bedensel unsurun dışında insanın ruhsal yönüyle ilgili olan “can” ile de dört huy gelmiştir. Bunlar da şu dört erdemi oluşturmaktadır:

1. Yücelik (İzzet)

2. Birlik (Vahdet)

3. Utanma (Hayâ)

4. Edeplilik (Adab-ı Hal) (Tatçı, 1994: 100-103).

Görüldüğü üzere burada, 12 erdem ve 8 erdemsizlikten ibaret toplam 20 özellikten söz edilmektedir. Yunus Emre, bu unsurların insanın karakterine, huyuna ve fitratına yön verdiğini ve bu özelliklerin Allah’ın sıfatlarıyla ilişkili olduğunu ifade eder.

Yunus, erdemlerin kaynağı olan toprağı “Nur” (ışık), suyu ise “Hayat” (canlılık) sıfatlarıyla sınıflandırır. Buna karşılık, erdemsizliğin kaynağı olan hava unsuru “Heybet” (korku), ateş unsuru ise “Hışım” (öfke) sıfatlarına dayanır. Bu yaklaşımla o, insandaki erdem ve erdemsizliklerin Tanrısal sıfatlardan kaynaklandığı ve insanın nihai kaynağının Allah olduğunu savunur.

Ancak burada üzerinde durulması gereken bir husus daha vardır ki bu iki liste birbiri ile tamamlandıktan sonra genel ahlak, dini ahlak, felsefi ahlak veya tasavvufî ahlak literatüründe rastlanan erdemler ve erdemsizlikler listelerindeki birçok önemli maddenin burada görülmediğini söylemek mümkündür. Örneğin, adalet, iffet, şefkat ve merhamet, itidal gibi erdemler veya israf, haksızlık, hırsızlık, hilekârlık ve benzeri erdemsizliklere listelerin hiçbirinde yer verilmemiş gözükmemektedir (Yaran, 2010: 62).

Yunus’un bıraktığı yerden bu yöntemle devam edilmek istense, onun inşa ettiği bu güzel binaya birkaç tuğla eklemeye cesaret edilse, herhalde şu tür erdemsizlikler ve karşılarındaki erdemleri ele almak mümkün ve yararlı olurdu:

Haksızlığa karşı Adalet

Zalimliğe karşı Merhamet

Nefrete karşı Muhabbet

Şehvete karşı İffet

Cehalete karşı Hikmet

Adaletle karşı Gayret

İsrafa karşı İtidal

Sahtekârlığa karşı Dürüstlük

Hıyanete karşı Vefa

Düşmanlığa karşı Dostluk (Yaran, 2010: 66).

Yunus Emre’nin ahlak anlayışı nefsanî arzulara karşı ruhani erdemler olarak öne çıkar. Yunus, insandaki çatışmayı, insanın rahmani güçlerle iş birliği yaparak ve erdemlere tutunarak aşabileceğini belirtir (Yaran, 2010: 57). Yunus Emre’nin temel amacı insanı manevî olgunluğa ulaştırmak, sevgi, hoşgörü, tevazu, birlik ve Allah’a ulaşma yolunda insanın insan olma yolculuğudur (Tatçı, 2020: 30).

Yunus Emre'nin temel öğretilerini ele alıp onun ortaya koyduğu erdem ve erdemsizlik kavramlarını daha da yaygınlaştırmak, insanoğluna uygun bir eğitimle mümkün ve faydalı olabilir. Onun;

İnsanı merkeze alması

Sevgi anlayışı

Hoşgörü

Kardeşlik

Doğruluk

Gönül anlayışı vb.

On kadar genel ilke belirlemek gerekir.

Yunus Emre'deki ahlaki ilkelerin evrensel kabul edilme nedenleri olarak herkesin benimseyeceği ilkeler olması, her şartta geçerli, insanın değerine uygun, basit, anlaşılır, uygulanabilir olması gerekir.

Eserleri dikkatlice incelendiğinde onun Kur'an ve Sünnete uymayı vazgeçilmez gördüğü, şer'i kurallara riayet etmeyi önemseydiği görülmektedir. Tasavvuf geleneğine tabi olarak yorum tarzında akıldan ziyade gönül ön plana aldığı, zahiri kurallardan çok bâtını coşkuya önem verdiği anlaşılmaktadır. Zira sufiler dıştan ziyade içe bakarlar, batinın gizemli dünyasının sırlarını keşfetmeye çalışırlar. Yunus Emre tasavvufi ahlakı ortaya koymaya çalışmış, sabır, kanaat, cömertlik, kerem gibi İslam ahlakı ile ilgili esasları anlatmıştır.

Ahmed Yesevi gibi Yunus Emre de Melameti-Kalenderi meşrebin özelliği olarak aşk ve insan sevgisi temasını şiirlerinde güçlü bir şekilde dile getirmiştir.

Ben gelmedim dava için

Benim işim sevgi için

Dost'un evi gönüllerdir

Gönüller yapmaya geldim diyor Yunus. Burada amacının kavga ve savaş olmadığını gönüller kazanmak olduğunu vurguluyor.

Sevgi ve Hoşgörü Anlayışı

Yunus Emre'nin düşünce dünyasında sevgi ve hoşgörü daima ön plandadır. O, insanlar arasında din, dil, ırk ve mezhep ayrımı yapmaksızın, herkesi Allah'ın yarattığı bir varlık olarak görmüş ve bu nedenle her insana değer vermiştir. Yunus Emre, karşılıklı sevgi ortamı oluşturabilmek için gönüllere hitap etmeye çalışmış, şiirlerinde de bunu öğütlemiştir. Ona göre insan, yaratılışında bulunan kibir ve gurura kapılmamalı; dünya hayatının kısa ve geçici bir ömürden ibaret olduğunu unutmamalıdır. Bu nedenle, herkes birbirine karşı affedici ve hoşgörülü davranmalıdır (Dağlı, 2020: 162-163).

Gelin tanış olalım

İşi kolay kılalım

Sevelim sevillelim

Dünya kimseye kalmaz

Bütün insanların uygulaması her yerde ve her zaman din, dil, ırk, mezhep, cinsiyet ayırt etmeksizin uygulaması gereken ilkeler vardır. Yunus Emre'nin şiirlerinin toplandığı *Divan* adlı eserinde evrensel ahlak ilkeleri sevgi, hizmet, gönül vb. ilkelerdir.

Gönül Çalap'ın tahtı
Çalap gönüle baktı
İki cihan bedbahtı
Kim gönül yıkar ise (Tatçı).

Elif okuduk ötürü
Pazar eyledik götürü
Yaratılanı hoş gör
Yaratan'dan ötürü.

Adımız miskindir bizim
Düşmanımız kindir bizim
Biz kimseye kin tutmayız
Kamu âlem birdir bize.

SONUÇ

Evrensel-global ve küresel ahlak herkesi kapsayıcı ve herkes için geçerli olan bir ahlak anlayışı ortaya koymaya çalışmışlardır. Bizim kültürümüzde ise bunu ortaya koymaya çalışanlar; geleneksel/nassi ahlak, Mutezile kelamı, kısmen Maturidi kelamı, İslam felsefesi ve tasavvuf ahlakı evrensel olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yunus Emre'deki evrensel ahlak ilkeleri; adalet, dostluk, kardeşlik, sevgi, saygı, empati, bilgelik, cömertlik, iffet ve denge gibi temel değerlerdir.

Bu çalışmayı evrensel ahlak çerçevesinde neden görmeliyiz? Çünkü Yunus Emre kapsayıcı, tutarlı, insanı merkeze alan, insanın anlamını ve değerini dikkate alan, insanı ötekileştirmeden, tekfir etmeden, yadsımanın olmadığı bir ilişki tarzı ortaya koymuştur. Kelimelerin kullanımında kısmen sorun olsa da açık ve net bir şekilde Yunus Emre'nin ahlakının ve ahlaki ilkelerinin evrensel olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz.

Global ahlak ilkeleri ve evrensel ahlak ilkeleri her ne kadar evrensel ahlaki ilkelerinin evrensel olduğunu ifade etmekle birlikte bunun nasıl uygulanacağı konusunda çok da başarılı olamamışlardır. Teoride çok iyi görünseler de tasavvuf ahlakı özellikle Yunus Emre ahlakı yedi yüz küsur yıldır evrensel ahlakın yaşanılabilirliğini de göstermiştir. Bu nedenle teorik kalmasından dolayı arkasında ideolojik yapıların olmasından ve insanı sadece belirli ve çok az ilkeler çerçevesinde şekillendirmesinden dolayı aslında küresel ve global ahlakın hatta uygulanabilmesi imkânı olmadığını ifade edebiliriz. Bunun yerine evrensel ahlakı kullanmak daha doğru gözükmetedir.

Yunus Emre *Risâletü'n-Nushiyye* adlı eserinde insanın ahlaklı olmasını bir yolculuk içerisinde mümkün olduğunu ifade etmiştir ve bu yolculukta en önemli unsurlar akıl, iman, gönül ve aşk boyutunun anlamlı ve değerli bir şekilde birbirini tamamlamasıdır. Burada inanmayan insan da Yunus Emre'ye göre ahlaklı olabilir veya evrensel ahlakı hayatında uygulayabilir. Ancak o, imanın ve dinin insanın insan olması sürecinde insanı tamamlayan vazgeçilmez ve zorunlu bir yön olduğunu ifade etmektedir. Her insana yarar veren zarar vermeyen, nerede olursa olsun insanlarla iyi ilişkiler kuran, insanın hayatını anlamlandıran ve değerlendiren, insanı boşluk ve anlamsızlık, dengesiz ilişki tarzlarından uzak tutan bir yaşam tarzı ortaya koymaktadır. Bununla

birlikte evrensel ahlaki ilkelere Afrika'daki insanın da ihtiyacı var Avrupa'daki insanın da ihtiyacı var burada yaşayan insanın ihtiyacı var. Sonuç olarak her insanın makamı, mevkisi, sevgisi ve görgüsü her ne olursa olsun Yunus Emre'nin anlattığı ahlaki ilkelere her insanın ihtiyacı vardır ve bu nedenle evrenseldir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Evrensel-global ve küresel ahlak herkesi kapsayıcı ve herkes için geçerli olan bir ahlak anlayışı ortaya koymaya çalışmışlardır. Bizim kültürümüzde ise bunu ortaya koymaya çalışanlar; geleneksel/nassi ahlak, Mutezile kelamı, kısmen Maturidi kelamı, İslam felsefesi ve tasavvuf ahlaki evrensel olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yunus Emre'deki evrensel ahlak ilkeleri; adalet, dostluk, kardeşlik, sevgi, saygı, empati, bilgelik, cömertlik, iffet ve denge gibi temel değerlerdir.

Bu çalışmayı evrensel ahlak çerçevesinde neden görmeliyiz? Çünkü Yunus Emre kapsayıcı, tutarlı, insanı merkeze alan, insanın anlamını ve değerini dikkate alan, insanı ötekileştirmeden, tekfir etmeden, yadsımanın olmadığı bir ilişki tarzı ortaya koymuştur. Kelimelerin kullanımında kısmen sorun olsa da açık ve net bir şekilde Yunus Emre'nin ahlakının ve ahlaki ilkelerinin evrensel olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz.

Global ahlak ilkeleri ve evrensel ahlak ilkeleri her ne kadar evrensel ahlaki ilkelerinin evrensel olduğunu ifade etmekle birlikte bunun nasıl uygulanacağı konusunda çok da başarılı olamamışlardır. Teoride çok iyi görünseler de tasavvuf ahlaki özellikle Yunus Emre ahlaki yedi yüz küsur yıldır evrensel ahlakın yaşanılabilirliğini de göstermiştir. Bu nedenle teorik kalmasından dolayı arkasında ideolojik yapıların olmasından ve insanı sadece belirli ve çok az ilkeler çerçevesinde şekillendirmesinden dolayı aslında küresel ve global ahlakın hatta uygulanabilmesi imkânı olmadığını ifade edebiliriz. Bunun yerine evrensel ahlaki kullanmak daha doğru gözükmektedir.

Yunus Emre *Risâletü'n-Nushiyye* adlı eserinde insanın ahlaklı olmasını bir yolculuk içerisinde mümkün olduğunu ifade etmiştir ve bu yolculukta en önemli unsurlar akıl, iman, gönül ve aşk boyutunun anlamlı ve değerli bir şekilde birbirini tamamlamasıdır. Burada inanmayan insan da Yunus Emre'ye göre ahlaklı olabilir veya evrensel ahlakı hayatında uygulayabilir. Ancak o, iman ve dinin insanın insan olması sürecinde insanı tamamlayan vazgeçilmez ve zorunlu bir yön olduğunu ifade etmektedir. Her insana yarar veren zarar vermeyen, nerede olursa olsun insanlarla iyi ilişkiler kuran, insanın hayatını anlamlandıran ve değerlendiren, insanı boşluk ve anlamsızlık, dengesiz ilişki tarzlarından uzak tutan bir yaşam tarzı ortaya koymaktadır. Bununla birlikte evrensel ahlaki ilkelere Afrika'daki insanın da ihtiyacı var Avrupa'daki insanın da ihtiyacı var burada yaşayan insanın ihtiyacı var. Sonuç olarak her insanın makamı, mevkisi, sevgisi ve görgüsü her ne olursa olsun Yunus Emre'nin anlattığı ahlaki ilkelere her insanın ihtiyacı vardır ve bu nedenle evrenseldir.

5. KAYNAKLAR

Aktan, Ç., C. (2009). "Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş". *Hukuk ve İktisat Araştırmalar Dergisi* 1(1), 41.

Ali Satılmış. "Yûnus Emre'nin *Dîvân*'ında "Yetmiş İki Millet" Kavramı Ve Müsâmaha Ahlâkı". Ed. Yusuf Ziya Keskin, I. Uluslararası İslam Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu "Yunus Emre". 10 Temmuz 2021. *Tam Metin Bildiriler Kitabı*, Ensar Neşriyat İstanbul 2021, 148-155.

Ambros, E., G. (2001). "Yunus Emre", *The Encyclopaedia of Islam*, Vol. XI, Leiden 2001, s. 349.

Ayvaz, M. (2021). *Mevlana'nın Ahlak Öğretisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Bakırcıoğlu, N, Z. (2023). *Yunus Emre Divan*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Bircan, H, Hüseyin. (2022). *İslam Felsefesi Tarih ve Problemleri*. (içinde). Ahlak Mutluluk ve Erdem. Ed. M. Cüneyt Kaya. İstanbul. Ankara. İSAM Yayınları. TDVY.
- Cafer Sadık Yaren. “Erdem Etiği Açısından Yunus Emre’nin Ahlâk Felsefesi”, *Doğumunun 770. Yıldönümünde Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*, Editör Hacı Bayram Başer, İBB Yayınları, İstanbul, 2010, s. 62.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2023). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Chittick, W. (2016). *Hayal Alemleri İbn Arabi ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi*. (çev. M. Çetinkaya). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Çağrı, M. (2021). *Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Çağrı, M. (2022). *İslam Düşüncesinde Ahlak*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Çubukçu, İ. A. (1995). “Ahmet Yesevî ve Düşüncesi”. *Erdem*. 7(21), 821-832.
- Çuhadar, C. & Çoşar, H. (2022). *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*. (içinde) Ahlak ve Temel Ahlaki Kavramlar. Ed. İ. Erdoğan & E. Demirpolat. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Dağlı, H. (2020). “Mevlânâ Celâleddîn Rumi ve Yûnus Emre’de “İnsan Sevgisi” ve “Hoşgörü” Üzerine Bir Araştırma”. *Takvim-i Vekayi*. 8(2), 158-165.
- DEÜİFD *Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı / 2021*, ss. 389-413. “HACI BEKTAŞ VELİ’NİN DİN ANLAYIŞINDA MEZHEPLER ÜSTÜ YAKLAŞIM”. Ahmet BAĞLIOĞLU
- Hans Küng, A. *Global Ethic for Global Politics and Economics*, çev. John Bowden, London, SCM Press 1997, 92-93.
- Hümeysra Karagözoğlu. *Küresel Ahlak Düşüncesi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.
- İbn Miskeveyh. (2022). *Ahlak Eğitimi Tehzibu’l Ahlak*. (çev. A. Şener & İ. Kayaoğlu & C. Tunç). İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- İbn Sînâ. (2015). *Eş-şeyhu’r Reis*. (içinde). İbn sina’nın ahlaka dair risalesi. Ankara: DİP Yayınları.
- Karaman, H. (2022). *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi* (içinde) İslam Ahlakının Kaynakları. Ed. M. S. Saruhan. Ankara: Grafiker yayınları.
- Kenan Gürsoy. “Küreselleşme, Evrenselleşme ve Etik”. *Bir Evrensel Projemiz Var mı?* İstanbul: Etkileşim Yay., 2006,
- Kılbaş, Ö. (1999). *Kuranda Evrensel Ahlak ilkeleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Macit, F. (2021). *İslam Ahlak Teorileri*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Mustafa Tatçı. “Yunus Emre Divan’ında Din ve Tasavvuf”. *Yunus Emre Divan’ı* içinde.
- Öktem, Ülker. “Evrensel Bir Etik Mümkün müdür?”. *Temâşâ Felsefe Dergisi* 11(2019): 44-51.
- Peters, Francis E. (2004). *Antik Yunan Felsefesi Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık. (Çev). Hakkı Hünler.
- Yaran, C., S. (2020). *İslam Ahlak Felsefesine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınlar

THE PHILOSOPHY OF LUST: THE EXAMPLES OF CLASSICAL GREECE AND
KINDI

ŞEHVETİN FELSEFESİ: KLASİK YUNAN VE KİNDİ ÖRNEĞİ

Büşra KAYA

Yüksek lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: 0009-0002-7457-3330

Prof. Dr. Kamil Sarıtaş

Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri
Bölümü, İslam Felsefesi Anabilim Dalı, Eskişehir, Türkiye

ORCID:0000-0003-4420-3881

Özet:

Bu çalışmada, Klasik Yunan felsefesi ile İslam felsefesi geleneğinin ilk temsilcilerinden Kindi'nin, Klasik Yunan felsefesinden aldığı miras bağlamında şehvet konusu araştırıldı. Klasik Yunan ve Helenistik felsefesinin başat isimlerinden Platon, Aristoteles, Stoacılar ve Epikürcülerin felsefi argümanları bağlamında şehvete dair görüşleri incelendi. Şehvete, Kindi özelinde nefis teorisi ve ahlaki gaye sınırlarında değinildi. Kindi'nin şehvet anlayışı, Klasik Yunan etkisi ve İslam düşüncesi bağlamında temellendirildi. Datalar Klasik Yunan felsefesi ve İslam düşüncesi temsilcilerinden Kindi bağlamında toplandı. Şehvetten doğan aşk ile insanın kutsal değerlere ulaşmasının mümkün olduğu söylenebilir. Bu metafiziksel yolculuğun felsefi eğitim ve içsel dönüşümden geçerek meydana geldiği ifade edilebilir. Bu çalışma, aynı zamanda ismi geçen filozoflar bağlamında, şehvetin ahlaki değer taşıdığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, şehvetin mutluluk ve ilahi hakikat yolculuğunda bedensel bir dürtüden ibaret olmadığını açıklamayı amaçlarken; varlıkların ahlaki olgunluk ve metafiziksel inşa sürecindeki yapıcı rolüne de değinmektedir. Bütün bu araştırmalar sonucu çalışmanın en çarpıcı yönü ise, insanların şehvet duygusuna yönelttikleri sapkın düşüncelerden derhal kurtulup, onunla yaşamayı öğrenmeleri gerçeğiyle muhatap baş başa bırakıyor olmasıdır. Ahlaki yozlaşma ve toplumsal çürüme gerçeğiyle karşı karşıya kaldığımız bu dönemde şehvetin felsefesini tartışmalı ve gündeme getirmeliyiz. Zira şehvetin yokluğu söz konusu olmadığı gibi varlığıyla sosyal yaşamımızı nasıl idame ettirmemiz gerektiği konusunda kendimizi eğitmeliyiz. Dolayısıyla şehvet duygusunun dilini çözmeliyiz ki onunla doğru başedebilelim. Çalışmanın yönteminde ise doküman/belge analizi tercih edilerek nitel araştırmaya gidildi.

Anahtar kelimeler: Klasik Yunan Felsefesi, İslam Felsefesi, İslam Ahlak Felsefesi, Kindi, Şehvet.

Abstract:

In this study, Kindi, one of the first representatives of Classical Greek philosophy and the Islamic philosophical tradition, was examined in the context of the legacy he inherited from Classical Greek philosophy with regard to the subject of lust. The views on lust were examined in the context of the philosophical arguments of Plato, Aristotle, the Stoics, and the Epicureans, who are among the leading figures of Classical Greek and Hellenistic philosophy. Lust was discussed in the context of Kindi's theory of the soul and moral purpose. Kindi's understanding of lust was grounded in the context of Classical Greek influence and Islamic thought. Data was collected from representatives of Classical Greek philosophy and Islamic thought in the context of Kindi. It can be said that it is possible for humans to attain sacred values through the love that arises from lust. It can be stated that this metaphysical journey occurs through philosophical

education and inner transformation. This study also aims to reveal that lust has moral value in the context of the philosophers mentioned. While the study aims to explain that lust is not merely a physical urge in the journey towards happiness and divine truth, it also touches upon its constructive role in the moral maturity and metaphysical construction process of beings. The most striking aspect of this study is that it leaves the reader with the reality that people must immediately rid themselves of their perverse thoughts about lust and learn to live with it. In this period when we are faced with moral decay and social corruption, we must discuss and bring to the fore the philosophy of lust. For lust is not absent, and we must educate ourselves on how to sustain our social life with its presence. Therefore, we must decipher the language of lust so that we can deal with it correctly. In terms of methodology, the study opted for document/record analysis and qualitative research.

Keywords: Classical Greek Philosophy, Islamic Philosophy, Islamic Ethics Philosophy, Kindi, Desire

1. GİRİŞ

İnsan üzerinde etkili bir güç olan şehvet hem bireysel yaşamın yönlendiricisi hem de toplumsal düzenin sağlanmasında son derece önemlidir. Şehveti yer yer ahlaki utancın kaynağı olarak görsek de metafiziksel yükseliş için gerekli dürtüsel güçtür. Felsefi alanda Klasik Yunan ve İslam filozoflarına konu olması hasebiyle insanın iç yolculuğunu anlama çabasında ona eşlik etmektedir. Bu nedenle şehvet duygusunun hatları cinsellik çizgisini aşarak arzu, haz, özlem ve içsel tutkuların felsefi spekülasyonlarına kadar çizilir.

Klasik Yunan felsefesiyle Kindi'nin şehvet anlayışı incelenmiş ve karşılaştırılmıştır. Şehvete nasıl bir değer atfettikleri ve İslami düşüncede nasıl ele alındığı analiz edilmiştir. Kindi'nin kaynaklarında eklektik düşüncelerin etkisi ve bu düşünceler ışığında konuyu nasıl devraldığını, dönüştürdüğünü ve uyarladığını incelenmiştir. Kindi şehveti nefsin en alt mertebesinde işleyip, aklın kontrolünde olması gerektiğini vurgulayarak hikmet ve ilahi mertebenin ahlaki temizlikten geçtiğini anlatmaya çalışmıştır.

Çalışma, şehvetin tarihi arka planını anlatmakla kalmayıp aynı zamanda günümüz insanların ahlaki, manevi, metafiziksel çıkmazlarına dair felsefi bir zemin inşa etmeyi hedeflemektedir. Nitekim bu duygunun bastırılması gereken azgın istekler ve kontrolsüz bir özgürlük olarak lanse edilmesi insanın fitri bütünlüğüne zeval getirebilir. Bu çalışma da şehveti anlama, çözümleme ve onunla nasıl yaşanması gerektiğine dair felsefi bir adım sayılabilir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Çalışma Platon, Aristoteles, Stoacılar ve Epiküros; İslam camiasından ise Kindi gibi filozofların şehvet anlayışı üzerine kurulmuştur. Platon'un ruh ve erdem anlayışı, Aristoteles'in ölçülülük düşüncesi, Epikürosçuların haz teorisi ve Stoacıların arzuya dair görüşleri şehvet felsefesinin temellerini oluşturur. Bu filozofların görüşleri ahlak felsefesi, nefis teorisi, erdem, ölçülülük ve içsel dönüşüm kavramlarıyla bağdaştırılmıştır. Kindi'nin İslam felsefesi çerçevesinde geliştirdiği nefis-şehvet-akıl ilişkisi üzerinden kuramsal temellendirme yapılmış, duygunun birey üzerindeki ahlaki, ruhsal ve entelektüel boyutları ele alınmıştır. Şehvetin dini bakımdan yorumlanması Kindi sayesinde olup ilahi yükseliş ve hikmet odaklı bakış açısı vahiy temelli bir düşüncenin ürünüdür. Çalışma karşılaştırmalı felsefi analiz ve ahlak odaklı kuramsal çerçeve göz önüne alınarak yazılmıştır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemi kapsamında, doküman/belge analizi tekniği kullanılarak yazılmıştır. Şehvet kavramının Klasik Yunan felsefesi ve Kindi geleneği içerisindeki yeri ve anlamı, tarihsel-felsefi bağlamda incelenmiştir. Çalışmada, Platon, Aristoteles, Epiküros ve Stoacılar ile Kindi'nin eserleri birincil kaynak olarak ele alınmıştır. Bu metinlerin içerikleri analiz edilerek kavramsal çözümlemeye gidilmiştir. Çalışma ayrıca ikincil kaynaklardan faydalanılarak akademik kitaplar, makaleler ve ansiklopedik bilgiler ışığında ilerlemiş bu sayede hem felsefi arka plan hem de güncel araştırmalar ile çok katmanlı bir analiz sunmuştur.

Etimolojik incelemeler sayesinde şehvetin tarihsel süreçte anlamsal gelişimini görmüş ve filozofların görüşleri dikkate alınarak şehvetin ahlak ve etik felsefesi içindeki konumu karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Kavramsal çözümlemeler ve filozofların düşünceleri üzerinden ele alınan bu yöntem sayesinde, şehvetin yalnızca kişisel bir arzu değil, aynı zamanda etik, erdem, ilahi ve toplumsal boyutlara sahip bir felsefi mesele olarak değerlendirilmesine imkân tanınmıştır.

3. BULGULAR

Bu çalışmada gelinen nokta, Klasik Yunan filozoflarının şehvet hakkındaki görüşleri ile Kindi'nin şehvet hakkında bu görüşlerden ne denli etkilendiğidir. Klasik Yunan filozoflarına göre şehvet ruhun en alt kısmında yer alır ve mutlaka aklın otoritesine geçmelidir. Bu bağlamda duygunun ölçülü ve dengeli kullanımı esas alınmalıdır. Şehvet, her türlü dengeli kullanım sağlandığında ise kişiyi seküler bilgelik diyebileceğimiz üstün insan mertebesine taşır. Bu görüşler ahlakın sadece bireysel değil toplumsal yanını da gözetilir.

Kindi ise şehvete dair her türlü taşkın arzu ve iştah duygusunun yok edilmesinden taraftır. Şayet mümkün değilse bu duygunun kesin bir şekilde kontrol altına alınması taraftarıdır. Kindi ilahi yükseliş ve nefis terbiyesi yolunda en büyük engellerden birinin şehvet olduğunu düşünür; dolayısıyla insanı aşağıya çeken dürtüsel güçtür. Bu güçle başa çıkabilmenin en etkili yolu ise geçici ve dünyevi şeylere duyulan haz ve arzulardan olabildiğince uzak durmaktır.

Şehvetin Kavramsal Analizi

Şehvet kelimesi Türkçeye Arapçadan intikal etmiştir. Anlam olarak, erkek ve dişinin birbirine karşı duydukları güçlü cinsel istektir. Kelime mecaz olarak ise aşırı istek manasında kullanılmaktadır (Türk Dil Kurumu [TDK], t.y.).

Yunancada *epithymía* (ἐπιθυμία) kelimesi *epi* ve *thymos* sözcüklerinin birleşiminden meydana gelmektedir. *Epi* kelimesi “üzerine yönelme” anlamı taşırken, *thymos* kelimesi “içsel dürtü, tutku ve içsel enerji” anlamlarına gelmektedir. Bu iki kelimenin birleşimi olan *epithymia*, (ἐπιθυμία) ise bir şeye duyulan istek veya arzu demektir (Liddell ve Scott, 1940, s.535). Antik Yunan felsefesinde ise bu kelime, hem genel istek ve arzular hem de şehvet kastedilerek kullanılmıştır.

Latince’de ise *con* ve *cupere* kelimelerinden meydana gelen şehvet Yunanca’da olduğu gibi iki kelimenin birleşiminden oluşmaktadır. *Con* “birlikte, yoğun” anlamında; *cupere* ise “arzulamak” anlamında kullanılan terimlerdir. Bunların birleşiminden meydana gelen *concupiscentia* ise, istekli bir arzu, özlem duyan şehvet manasında kullanılmaktadır (Lewis ve Short, 1879, s. 404). Örneğin, Yeni Ahit Yunanca’dan Latince ’ye çevrilirken *epithymia* kelimesi yerini *concupiscentiaya* bırakmıştır. Çeviriye bir örnek getirecek olursak Yakub’un Mektubu faslında geçen şu cümleyi getirebiliriz: “Herkes kendi arzularıyla sürüklenip aldanarak ayartılır. Sonra arzu gebe kalır ve günah doğurur” (Kutsal Kitap, 2002, s. 1551).

Şehvetin Yeni Ahit'te bu tarz günahkâr istek manasına gelen birçok örneği vardır. Latince kullanılan bu kelime zamanla yoğun cinsel arzu manasına da evrilmiştir. . İngilizcede şehvet kelimesine karşılık birden fazla kelime yer almaktadır. En bilindik ve mana olarak en yakın olanlardan lust ve desire şehvete karşılık gelmektedir (Francis E. Peters, 2004, s. 439).

Arapçada *şehvet* (الشهوة) “arzu, şiddetli istek, özlem, hasret, şevk, tutku ve iştah” gibi geniş bir anlam yelpazesine sahiptir (Hans Wehr, 1961, s. 491). Arapçadan Osmanlıcaya, oradan da Türkçeye geçmiş olan bu kelime, Arap lügatinde, Osmanlıcada ve çağdaş Türkçede kullanılan manalarının Antik Yunancada kullanılan manalarına kıyasla daha dar olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, Osmanlı Türkçesinde şehvet kelimesinin ilk anlamı aşırı cinsel istektir (Mehmet Kanar, 2010, s.422) Oysa Antik Yunanca 'da sadece cinsel arzu ve istek manasında değil; yemeğe duyulan haz, dünya zevklerine düşkünlük gibi daha felsefî ve ahlaki perspektiften yaklaşmıştır.

Klasik Yunan Felsefesinde Şehvet

Klasik Yunan'da şehvet, özellikle Platonik ve Aristotelesçi düşünceler etrafında ele alınan bir kavramdır. Bu Kavramı karşılayan *Epithymos* Yunan felsefesinde nefsin arzulayan yönlerini belirtmek için kullanılmıştır. Yalnızca cinsel değil; şöret, yemek, güç gibi dünyevi ve bedensel arzular kastedilmiştir. Platon'da özellikle *Devlet* (Politeia), *Şölen* (Symposion) ve *Phaedrus* (Fedros) diyaloglarında ele alınan şehvet, insan nefsinin en alt düzeydeki parçasıdır. Filozofun şehvetten kastettiği bedensel arzular, hazlar ve geçmeyen tutkulardır.

Platon'a göre ruh üç parçadan oluşmaktadır: akıl, öfke/irade ve şehvet/arzu. Bu hiyerarşide şehvet, ruhun en alt ve en ilkel düzeydeki halini temsil etmektedir (Plato, 1992, Kitap 4, 435c–441c). Şayet aklın otorite olmadığı bir ruhtan söz ediyorsak, o ruh dizginsiz bir at misali savrulmaya mahkûmdur. Diğer yandan, öyle bir ruhtan beslenen beden, devamlı haz peşinde koşan bir varlıktan öteye geçemez.

Devlet'te ele alınan bu mesele öncelikle insanın zorunlu olmayan istekleri ve arzularının yasalarla ve akıl ile ittifak etmiş iyi isteklerle kontrol altına alınması hususunda bir değerlendirme yapılmıştır. Denetim altına alınan bu arzular bazı insanlarda tamamen yok olur ya da o kadar azaltılır ki birkaç zayıf istekten başka geriye hiçbir şey kalmaz (Plato, 2000, Kitap 9, 571b, s. 285). Ruhun uyuyan kısmı akıl, uysal ve hâkim kısımsa; tıka basa yiyecek, içki, uyku, kısaca hayvani ve saldırgan tarafı uyanır ve kendi içgüdülerini tatmin etmeye çabalar. Ruh bu durumdayken girişemeyeceği, cüret edemeyeceği hiçbir şey yoktur. Çünkü ruh, utanç duygusundan ve sağduyudan tamamen azat olmuştur. O, her kötülüğe hazır bir şekilde akılsızlığın ve utanmazlığın doruklarına varır hale gelmiştir (Plato, 2000, Kitap 9, 571c-

Devlet'te bahsedilen diğer bir şehvet meselesi ise iki unsur olan tutku ve öfkenin sakinleşmesi, üçüncü unsurun yani aklın hızlandırılmasıdır. Nihayetinde insanın gerçeği anlaması en çok bu durumda muhtemeldir ve görüşlerinin yasaya aykırılığı en düşük seviyededir. Platon aslında herkesin, hatta en saygın kişilerin bile içinde korkunç, azgın ve yasaya aykırı bir istekler güruhu olduğunu söyler (Plato, 2000, Kitap 9, 572a-572b). O, şehvetin insanı esir aldığını daha net anlatabilmek adına tiran figürünü bir betimleme aracı olarak tasarlamıştır. Tiranın kişiliğini, alışkanlıkları ve doğası uğruna sarhoş, aşık ve deli olarak tasarlamıştır. Yaşam biçimi ise ziyafetler, şenlikler ve cümbüşlerle dolu ortamlardan ibarettir. O, ruhen kötü, aynı zamanda manen mutsuz ve tatminsiz kişidir (Plato, 2018, s. 360-364).

Şölen diyalogunda ise şehvetten elde edilen aşk ile ruhun üstün idealara ve nihayetinde iyi ideasına ulaşabileceğinden bahsedilir. Bahsi geçen diyalogda şehvetin olumsuz tarafından ziyade doğru yönlendirildiği takdirde ruhun olgunlaşması ve arınmasına vasıta olabileceği vurgulanır. Şehvet başlangıçta ruha tesir eden ilkel bir duygu olup, fakat zamanla olgun bir aşka dönüşüp, fiziksel çekimden ziyade ruha entelektüel bir yolculuk sunmaktadır. Şehvetin bu tekâmülünü Diotima'nın doktrinlerinde daha net görebiliriz. Ruhun bu olgunluğa erişmesinde insanın aşık olmasının da iyi olanı arzulaması olduğunu söyler. Diotima, iyi olanın ve güzelin; salt her şeyden arınmış, katıksız halinin tanrısallıkla bir bağı olduğunu belirtir (Platon, 2003, 206a-207a). Diotima Sokrates'e şehveti bir merdiven basamakları gibi tanımlar. Onun en üst basamağında tek bir bedenın güzelliği ve kişinin fiziksel cazibesine duyulan ilgi; bir alt basamakta ise her bir bedenın güzelliğinin aynılığı ve dolayısıyla bütün bedenlere duyulan ilgi yer alır. Bir sonraki basamak ise bedenın güzelliklerinin ruhun güzelliklerinin yanında hiçbir şey olmadığını kavramaktır. Böylece çirkin bir bedenın kabuğunda bile ruhsal güzelliğın ve erdemin var olduğunu tefekkür edecektir. Bir diğer basamak ise bilgi güzelliğini görmek ve bilmektir. Ve böylece, güzelliğın geniş ufkunu tarayarak tek bir çocuğın, tek bir adamın veya tek bir kurumun bireysel güzelliğine kölece ve hoşgörüsüz bir bağlılıktan kurtulacaktır. Gözlerini güzelliğın açık denizine çevirerek, böyle bir tefekkürde en verimli söylemin ve en yüce düşüncenin tohumunu bulacak ve felsefenin altın bir hasadını biçecektir. Nihayet son basamakta ise aşkın yüce sırlarına erişip salt güzelliğe varmak ve gerçek güzelliğın özünü tanımak yer alır. İnsan burada değişmez ve mutlak iyiyi deneyimler (Platon, 2003, 210a-212b).

Phaedrus'ta ise şehvetin ruhsal gelişimi nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur. Burada ele alınan şehvet, doğru yönlendirmeler sonucu ruhu kanatlandırarak hakikate eriştirebilecek bir güç olarak anlatılmıştır. Arzu kısmının bir parçası olarak alınan şehvet, akıl tarafından yönetilmediğinde ruhun özünü bozarak adaletsizliğe yol açmaktadır (Eric Brown, 2017). Platon, bu diyalogda atlı arabacı metaforu üzerinden ruhun şehvetli yönünü dizginsiz bir at gibi tasvir etmektedir. Bu sayede insan içsel tutarsızlıklarını ve aklın himayesinden ayrılması ile duygunun ruh üzerindeki rezaletlerini keşfeder (Platon, 2017, 253a-254e). Şehvetin tanrıdan uzaklaştıran tarafı ve ruhsal arınma sürecindeki olumsuz etkileri bu diyalogun meselesidir. Şehvetin Tanrıya yaklaşmak ile mesafe koymak arasında salınan bir güç olduğunu, otoritesiz bırakıldığı takdirde düşkünlüğe mahal vereceğini; hakimiyet tesis edildiğinde ise ilahi aşkla mükafatlandırılacağını anlamaktayız. Platon, filozofun ölümden korkmadığını ve ölme pratiği içerisine girdiğini; bunu da gündelik hayatından ve arzularından kendini arındırarak elde ettiğinden bahsetmektedir (Platon, 2015, 64a).

Sonuç olarak Platon'a göre şehvet ruhun en alt kademesinde yer alan arzudan ibarettir. Bu iştahlı duygunun yönetimi akıl tarafından sağlanmalıdır. Aksi halde tiranlığa yeltenir; otorite sağlandığında ise rotayı hikmete ve bilgeliğe çevirir. Otorite, iyi bir yaşamla aynı zamanda aklın pilotluğuyla olur. İyi yaşamak, hoşlandığımız ve hoşlanmadığımız şeylerin ve şeylerin bizi etkileme biçimlerinin emrinde olmayı reddetmemizi ve yaşamımızı genel olarak

nesnel değere sahip bir şekilde düzenlememizi gerektirir. Platon'a göre bunu yapmamızı sağlayan ve daha geniş kaygıları desteklemeyecek şekilde kendi tatminlerine odaklanmış arzularımızı takip etme eğilimimize karşı koyan her zaman muhakeme gücümüzdür (Irwin Terence, 1995, s. 9). Muhakeme gücü, arzuları ortadan kaldırmayı değil; bunların yalnızca akıl tarafından belirlenen genel hedeflerin peşinde koşmakla çelişmeyen, aksine bunu teşvik eden yollarla yerine getirilmesini sağlamayı amaçlar (Irwin, 1995, s. 10). Platon hocasının, bir insanın olması gerektiği gibi olma düşüncesinin, arzularına baskı yapmadan onları sonuna kadar geliştirmesinden ve bir kaynaktan ya da başka bir kaynaktan onlar için tatmin sağlamasından geçtiğini belirtir. Ona göre erdem de budur. Sokrates'in şehvet öğretisinin temel mantığı, aslında istek ve arzulara sahip çıkmak ve bunların tatmininden duyulan zevkle mutlu bir yaşam sürmektir (Platon, 1864, 492e-494a). Sınırsız güç ve şehvetin hâkim olduğu bir hayatı övdüğümüzde, bu arzuların imkân sağlanınca sonuçlarını tahmin edememek, ahlaksızlıktır. Aksine, bu duygu insan doğasına yanıt vermektedir. Platon ise, bu ahlaksız görülen dürtülerden kimsenin tamamen azat olamayacağına katılır (Richard Kraut, 1992, s.325).

Aristoteles özelinde şehveti kontrollü bir yönetim alanında çalışan duygu olarak düşünebiliriz. *Nikomakhos 'a Etik* (Nicomachean Ethics) kitabında şehvet üzerine tartışmalar yapılırken son noktayı akıl ve iradenin koyduğunu belirtebiliriz. Onun felsefesinde şehveti anlamak ruhun bölümlerini anlamaktan geçmektedir. Ruh: akıl, irade ve şehvet/iştah olarak üç ana kısımdan oluşmaktadır. Akli kısımda düşünme, iradi kısımda şeref, öfke, şehvette ise yeme, içme, bedensel zevkler yer almaktadır (Aristoteles, 1997, 1102a-1102b). Hazza dönük arzuların yer aldığı son bölüm cinsel tatminden ziyade yeme, içme gibi temel yaşam gereçlerine duyulan yüksek güdülerini içermektedir. Aristoteles ise bu arzuların insan doğasından kaynaklandığını kabul etmekle beraber sağ aklın himayesi altına girmesini vurgulamıştır.

Aristoteles, şehvet ve arzu yüzünden yapılanların istemeyerek yapılan şeyler olduğunu söylemenin doğru olmadığını savunur ve şehvet ve tutku sebebiyle yapılan hiçbir şeyi mi isteyerek yapmıyor insan? Sorusunu yöneltir. İstemeyerek yapılan yanlışlar olarak bilinen akıldan pay almayan duygulanımları –öfke ve arzu gibi- istemeyerek yapılan olarak saymak doğru değildir (Aristoteles, 1997, 1111a-1111b). Tercih ise isteyerek yapılanlara göre daha az kapsamlıdır. Nitekim isteyerek harekete geçme çocuklarda ve hayvanlarda da görülürken, tercih etme görülmez. Yani akıl sahibi olmayanlarda tercih yoktur ama şehvet ve tutku ortaktır. O halde insanın istemeyerek yaptığı şeylerden ziyade tercih ettiği şeyler, elinde olanları düşündükten sonra arzu ettiği şeylerdir (1997, 1113a).

Nikomakhosa Etik'te ölçülülük kavramı içerisinde şehvet konusunun üzerinde durulmuştur. Aristoteles'e göre her insan hoşlandığı şeylerden haz alır ve etkilenir. Fakat burada etkilenen beden değil, düşünme yetisidir. Ölçülülük ise düşünme yetisinin duyduğu hazlar üzerine değil de bedensel hazlar neticesinde söylenilir. Bu tip hazlar kölece ve hayvansal olarak nitelendirilir. Bu haz duyularının başında dokunma ve tat alma gelmektedir. Tat alma duyusu çok az hatta hiç kullanılmamakla birlikte dokunma duyusunun yeme, içme, cinsellik gibi alanlarda sağladığı şehvet oldukça fazladır. O halde Aristoteles'e göre böyle şeylerden haz almak ve en çok bunlardan hoşlanmak hayvanca bir şeydir (1997, 1117b-1118a- 1118b). Şehvet düşkünlüğü ise hazlarda aşırılığa kaçmaktır ve bu kınanacak bir şeydir. Aristoteles, gerektiğinden fazla acı çekene haz düşkünü (acıyı meydana getiren yine hazdır), haz yokluğundan acı duymayana ölçülü der (1997, 1118b). Şehvet duygusu uysal olmazsa ve ona yol gösterene boyun eğmezse, aşırılığa gidecektir; çünkü hoş olana duyulan arzu doymak bilmez, her tarafta da düşüncesiz insana arzu uyandıran bir şey vardır; bir arzunun uyanması aynı türden arzuları arttırır ve bu arzular büyük ve şiddetli olunca, insanın aklını başından alır. Bunun için bunların ölçülü ve az olmaları ve akla hiç ters düşmemeleri gerekir. Nasıl ki çocuk,

eğiticisinin buyruklarına göre yaşamalıysa, aynı şekilde insanın arzulayan yanının da akla uygun yaşaması gerekir. Bundan dolayı ölçülü insanın arzulayan tarafı akılla aynı safta olmalıdır. Nitekim ölçülü insan da akıllı insan gibi güzel olana ulaşmak ister, ölçülü kişi de gerekenleri, gerektiği şekilde, gerektiği zaman arzu eder; akıl da bunu buyurur (1997, 1119b).

Aristoteles erdem üzerinden de şehveti ele almıştır. Ona göre erdem kendine egemen olan, sağlam karakterliktir. Bu kişi akıl yürütmede tutarlı olduğundan, şehvani isteklerin çirkin olduğunu bildiğinden onlara uymaz (1997, 1145b). Kişi aynı anda hem akli başında hem de kendine egemen olmayan kişi olamaz, öte yandan kendine egemen kişi hem güçlü hem de sefilce arzular taşıyacak olursa, ölçülü kişi kendine egemen kişi olamaz. Çünkü aşırı ve sefilce arzular taşımak ölçülü birinin işi değildir (1997, 1146a). Şehvet yalnızca akıl ya da duyum "hoş bir şey var" der demez, tadına bakmak için saldırır. Dolayısıyla öfke, akli bir biçimde izler ama diğeri izlemez, o halde şehvet daha çirkin, çünkü öfkede kendine egemen olmayan kişi bir biçimde akla yenik düşer, öteki ise akla değil, arzuya yenik düşer. Öyleyse arzuya bağlı kendine egemen olmama, öfkeye bağlı kendine egemen olmamadan daha çirkin ve kendine egemen olma ile kendine egemen olmama bedensel arzular ve hazlarla ilgilidir (1997, 1149b). Aristoteles'e göre tanrı, hep yalın ve tek hazdan hoşlanır, çünkü yalnızca devinimin değil, devinimsizliğin de bir etkinliği vardır, haz da devinimden çok dinginlikte bulunur. (1997, 1154b).

Epikürcü felsefe M.Ö. 307'de kurulduğu söylenen ve çoğunluğu Epiküros'un düşüncelerine dayanan felsefe sistemidir. Epiküros'un şehvet hakkında görüşleri oldukça belirgindir. O şehvet hakkında şunları söyler: "Şehvetin bir kısmı doğal bir kısmı ise boştur. Doğal olan şehvetin de bir kısmı zorunlu bir kısmı da sadece doğaldır. Zorunlu şehvetler mutluluk, bedeni huzursuzluktan kurtarmak ve doğrudan doğruya yaşam içindir. Bu şeylerin ayrımını iyi yapan kişinin tercihleri beden ve ruh huzurunu sağlamaya yöneliktir. Çünkü tüm eylemlerimizin amacı acı ve korkudan kurtulmaktır ve bunu başardığımızda ruhun fırtınası dinir; çünkü canlı varlıkların eksik olan bir şeyi aramaya ya da ruhun ve bedeninin iyiliğini sağlayacak başka bir şey aramaya ihtiyacı yoktur. Örneğin Zevkin yokluğundan dolayı acı çektiğimizde, ancak o zaman zevke ihtiyaç duyarız. Bu nedenle zevki, mutlu bir yaşamın alfa ve omegası olarak adlandırırız (Diogenes Laertius, 2018, Kitap 10, 128, s.535)

Zevk, bizim ilk ve en yakın iyiliğimizdir. Her seçimin ve her nefretin başlangıç noktasıdır ve her iyi şeyi yargılamak için duyguya göre karar verdiğimiz için, zevke geri döneriz. Zevk bizim ilk ve doğal iyiliğimiz olduğu için, her zevki seçmeyiz, aksine, onlardan daha büyük bir rahatsızlık doğarsa, çoğu zaman birçok zevki es geçersiz. Ve çoğu zaman, uzun süre acıya katlanmanın bize daha büyük bir zevk getireceği durumlarda, acıyı zevkten üstün görürüz. Bu nedenle, tüm zevkler doğası gereği bize yakın olduğu için iyidir, ancak tüm zevkler tercih edilmeye değer değildir, tıpkı tüm acılar kötü olduğu halde tüm acılardan kaçınılması gerekmediği gibi (Diogenes Laertius, 2018, 129).

Kendi kendine yeterli olmayı büyük bir iyilik olarak görürüz, her durumda az kullanmak için değil, çok şeyimiz yoksa azla yetinmek için, lüksün en tatlı tadını en az ihtiyaç duyanların çıkardığına ve doğal olan her şeyin kolayca elde edilebildiğine, sadece boş ve değersiz olanın elde edilmesinin zor olduğuna içtenlikle inanırız. Sade yemek, yoksunluğun acısı ortadan kalktığında pahalı bir diyetten daha fazla zevk verir, ekmek ve su ise aç dudaklara ulaştığında mümkün olan en büyük zevki verir. Bu nedenle, basit ve ucuz bir diyetle alışmak, sağlık için gerekli olan her şeyi sağlar ve insanın hayatın gerekli gereksinimlerini çekinmeden karşılamasını sağlar. Ayrıca, ara sıra pahalı bir yemeğe yaklaştığımızda bizi daha iyi bir duruma getirir ve servetten korkmamızı önler (Diogenes Laertius, 2018, 130-131).

O halde, hazzın amaç ve hedef olduğunu söylediğimizde, savurganların hazlarını veya şehvetin hazlarını kastetmiyoruz, çünkü bazıları tarafından cehalet, önyargı veya kasıtlı yanlış temsil yoluyla bunu yaptığımız anlaşıyor. Haz derken, vücutta acının ve ruhta sıkıntının olmamasını kastediyoruz. Keyifli bir hayat üreten, içki ve eğlencelerin kesintisiz bir şekilde birbirini izlemesi, cinsel aşk, lüks bir sofrada balık ve diğer lezzetlerin tadını çıkarmak değildir; bu, her seçimin ve kaçınmanın gerekçelerini araştıran ve ruhu en büyük kargaşaların ele geçirmesine neden olan inançları ortadan kaldıran ayık bir akıl yürütmedir. Tüm bunların başlangıcı ve en büyük iyiliği ihtiyattır. Bu nedenle ihtiyat, felsefeden bile daha değerli bir şeydir; diğer tüm erdemler ondan kaynaklanır, çünkü ihtiyat, onur ve adalet hayatı olmayan bir zevk hayatı yaşayamayacağımızı öğretir; ihtiyatlı, onurlu ve adaletli bir hayat sürün, bu aynı zamanda bir zevk hayatı da değildir. Çünkü erdemler hoş bir hayatla birleşmiştir ve hoş bir hayat onlardan ayrılamaz” (Diogenes Laertius, 2018, 132).

Epiküros, şehvetli arzuların insanı cinsel zevkler için çok istekli hale getirebileceğini söyler. Bu eğilimlere kanunları çiğnememek, gelenekleri bozmamak, herhangi birini rahatsız etmemek, kendisine bedensel zarar vermemek şartıyla boyun eğebilir. Fakat insanın bu denli hassasiyet gösterip yine de şehvetinin peşinden gitmesine de ihtimal vermemiştir (Epicurus, 1993, s. 82).

Stoacı felsefe M.Ö. 3. Yüzyılda kurulduğu söylenen ve Kıbrıslı Zenon önderliğinde ahlak felsefesiyle öne çıkmış bir Helenistik felsefe okuludur. Onlara göre erdemli ve doğaya uygun yaşam büyük öneme sahipken bu uğurda şehvetin ve tutkuların ahvali başlıca ele alınan konular arasındadır. Stoacılar şehvet veya arzunun, mantıksız bir iştah olduğunu savunurlar. Onlara göre şehvet; arzu, nefret, çekişme, öfke, aşk, gazap ve kin gibi duyguları barındıran ahlaki kusurdur. Sırasıyla arzu, nesnesine ulaşamadığında ve ondan adeta kesilip mahrum bırakıldığında; fakat hâlâ tüm gerilimiyle ona doğru çekildiğinde, işte o zaman bir özleme (içten gelen güçlü bir isteğe) dönüşen duygudur. Nefret, birisine kötülük gelmesini isteme arzusunun gittikçe büyüdüğü ve kalıcı hale geldiği biçimdir. Tartışmacılık yani çekişme, partizanlıkla bağlantılı bir istek veya arzudur. Öfke, size haksız bir zarar verdiğini düşündüğünüz birini cezalandırma isteği veya arzusudur. Aşk tutkusu, iyi insanların sahip olmadığı bir istektir. Çünkü bu tutku, güzelliğin görünür varlığı nedeniyle sevgi kazanma çabasıdır. Gazap, uzun süredir içten içe yanan ve kötü niyetli hale gelen, fırsatını bekleyen öfkedir. Kızgınlık, öfkenin erken bir aşamasıdır. Zevk, seçilmeye değer görünen şeylerin elde edilmesinden kaynaklanan mantıksız bir coşkudur ve bunun altında hayranlık, kötü niyetli sevinç, zevk ve coşku yer alır. Hayranlık, kulağı mest eden zevktir. Kötü niyetli sevinç, başkasının kötülüklerinden duyulan zevktir. Zevk, zihnin zayıflığa iten gücüdür ve zevk içinde olmak, erdemin erimesidir (Diogenes Laertius, 1925, 219).

Erken dönem Stoacılar olan Kıbrıslı Zenon (MÖ 334–262), nasıl ki bedende gut ve romatizma gibi belirli rahatsızlıklar varsa, ruhta da şöhret sevgisi, zevk sevgisi ve benzeri zayıflıkların olduğunu kabul eder. Zayıflıktan kast edilen güçsüzlükle birlikte gelen hastalıktır. Hastalık ise arzu edilir bir şeye duyulan aşırı hayal veya saplantıdır. Stoacı felsefede iyi olan üç duygusal durum vardır: sevinç, tedbir ve isteme. Sevinç, hazza karşılık gelen duygudur ve akılcı bir coşku hâlidir; tedbir, korkuya karşılık gelir ve akılcı bir kaçınmadır; çünkü bilge insan asla korkuya kapılmaz, fakat yine de tedbiri elden bırakmaz. Ve isteme, arzuya (ya da ihtirasa) karşılık gelir; çünkü bu, akılcı bir istek durumudur. Bilge insan tutkudan ve şehvetten uzaktır. Çünkü bu tür bir zayıflığa düşmeye meyilli değildir. Ayrıca bilge insan gösterişten uzak, herhangi bir övgü veya yergiye karşı kayıtsızdır. Bilge ve iyi insanların sert ve haşın olduklarını bunun sebebinin ise kendilerinin haz peşinde koşanlara tahammül etmediklerinden kaynaklandığını söylerler (1925, 221-223).

Stoacıardan Musonius Rufus ahlaklı ve ölçülü olmanın arzuları kontrollü kullanmaktan geçtiğini düşünür. Ona göre cinsel istekte bulunan kişi ancak evli ya da çocuk sahibi olma gerekçesiyle bu isteği meşrulaşır. Sadece haz amacıyla, hatta evlilik içinde bile olsa bu adaletsiz ve yasadışıdır. Bilhassa erkekler üzerinden anlattığı şehveti, kendilerini denetleyemeyen kişilerde bulunan aşağılanma sebebi olarak görür (Musonius Rufus, 1947, s. 87).

Seneca'ya (MS 4–65) göre ise ruh şehvete yenildiği vakit yapılan hiçbir eylemin önemi kalmaz. Ruhun bazen kral bazense tiran olduğunu söyler. Tiran olan ruhu arzular etkisi altına alır ve ruh anlamsız şeylere yönelir. Ta ki hastalık güçlenip lezzet ve haz yararsız ve utanç verici gelene kadar. Kendisine zevk veren şeyler artık başkalarının rezil eğlenceleri olur. Bu yüzden tiran mutlu değil, acı çeker çünkü mutluluğunun önemli kısmı bedeninin sınırlı olanakları yüzünden engellenmiştir (Seneca, 1999, 114. Mektup, s. 150). Bu insanlar iffetten uzak zevkler içine gömülü zorbalar. Seneca, iffetin kendine zaman ayırabilen, şehvet ise her zaman meşgul olduğunu söyler. Kısacası, tüm erdemleri korumak ona göre kolaydır, ancak arzuları geliştirmek büyük bedel gerektirir (Seneca, 2010, s. 44). Ona göre en kötü suçlar arasına şehvetle meşgul olmak girer. Çünkü bu onun için hepsinden daha utanç verici meşguliyyəttir (Seneca, 2005, s. 45). Sonuç olarak Seneca'nın şehvet düşüncesi akıl tarafından kontrol edilmesi gereken bir tutku olarak belirtilebilir.

Stoacıardan olan Epiktetos (MS 55–135), iyi şeylere duyulan isteği arzu, kötü şeylerden uzak durmayı ise kaçınma olarak bilen kişilerin ilerleme ve gelişme kaydeden kişiler olduğunu söyler. Aynı şekilde mutluluk ve iç huzura da ancak insanın istediği şeyleri elde etmekte başarısız olmaması ve kaçındığı şeylere maruz kalmaması yoluyla ulaşabilir. Böyle biri, arzuyu bütünüyle kendisinden uzaklaştırır ve onu erteler. Bunun yerine, yalnızca kendi iradesine bağlı olan şeylere karşı kaçınmayı (aversiyonu) kullanır (Epictetus, çev. Long, 1916, 13-14). İlerleme gösteren biri, dışsal şeylerden elini eteğini çekerek kendi iradesine (prohairesis) yönelir, onu geliştirmek ve doğaya uygun hâle getirmek için emek verirse yani onu yüce, özgür, sınırsız, engellenemez, güvenilir ve alçakgönüllü hâle getirirse bu durumda şehvetini de kökten bastırmak yerine ölçülü kullanabilir. İnsanın gücü dâhilinde olmayan şeyleri arzulayan ya da onlardan kaçınan biri ise, ne sadık olabilir ne de özgür olabilir; çünkü kaçınılmaz olarak o da bu şeylerle birlikte değişir, bir fırtınada savrulur gibi oradan oraya savrulur ve ister istemez, o şeyleri sağlayabilen ya da onlardan uzak tutabilen kişilerin egemenliği altına girer (1916, 16).

Marcus Aurelius (MS 121–180) şehvet konusunda kitabında Theophrastus'un yorumunu aktararak şehvetin öfkeden daha büyük bir hata olduğunu söyler. Öfkelenen kişi, istemeden ve acı çekerek aklını kaybetmiş gibi görünür ve farkına varmadan kuralları çiğner. Ancak şehvetten dolayı çılgına dönen kişi, zevkin etkisine kapılarak kendini kaybeder. Öyleyse, bir filozof gibi, ikisinden de kederle günah işleyenlerden çok zevkle günah işleyenlerin daha fazla kınanması gerektiğini savunur. Çünkü ilki incinmiş bir kişi gibi görünür, kızgın ve sanki bir tutkuya zorlanmış gibidir, oysa diğeri eğilimle başlar ve arzu nedeniyle hata işlenir (Marcus Aurelius, 1887, Kitap 2, Md. 10, s. 26). Filozof zevk ve hazla tatmin olan duysal nesnelerin hiçbir değer taşımayan, önemsiz, aşağılık ve ölü şeyler olduğuna inanır (1887, Kitap 2, Md. 12, s. 28).

Stoacı felsefede insan doğası gereği akla uygun yaşamalıdır. Bu sebeple insanı haz ve tutkuya yönlendiren şehvet, ruhsal dengenin korunmasına engeldir. Özellikle Epiktetos ve Seneca gibi ünlü filozoflar şehveti nefis üzerinde yıkıcı etkiler bırakan, bireysel özgürlükten alıkoyan utanç verici meşguliyyət olarak görmektedir. Stoacılar şehvetin dizginlenmesinden ziyade tamamen ortadan kalkarak kişinin dış etkenlerden bağımsız bilgelik yolculuğu yapabileceğini savunurlar. Stoacı dünya görüşünde şehvet, bizi erdemli ve amaçlı bir yaşam

sürmekten alıkoyabilecek doğal ama yanlış yönlendirilmiş bir arzu olarak görülür. Epiktetos, Seneca ve Marcus Aurelius'un öğretilerini uygulayarak şehvetin cazibelerini akıl, özdenetim ve erdem yoluyla yönetmeyi ve nihayetinde yenmeyi öğrenebiliriz (Mark, t.y.).

Klasik Yunan felsefesinde şehvet, daha çok insanın akli ve düşünme yapısına aykırı bir yönelim olarak incelenmiş; fakat her dönem filozoflar bu konuya farklı açılardan yaklaşmışlardır. Platon, şehveti nefsin en alt kısmında bulunan bir dürtü olarak görür ve onun akıl tarafından kontrol edilmesini savunur. Benzer düşünce Aristoteles'e de aittir. O da şehveti dizginlenmesi gereken olağan bir duygulanım olarak kabul eder, fakat şehvetin bastırılmasından ziyade orta yol ilkesini benimseyerek kullanımında ölçülülüğü esas alır. Stoacılar ise şehveti insan aklına ve iradesine aykırı, ruhun sükûnetine zarar veren abes bir duygu durumu olarak değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla onlar şehvetin kısıtlanması yerine kökten ortadan kaldırılması gerektiğini düşünürler. Epikürosçuların ise şehvet hakkındaki görüşleri, akıl süzgecinden geçirilerek ölçülü ve erdemli yaşama ulaşmada hizmet etmesi ve uzun vadeli mutluluk için kontrollü kullanılması yönündedir. Onlar şehveti ne tamamen yok sayar ne de mutlak güç olarak görür.

Bahsettiğimiz bu tutumlar arasında birçok benzerlik ve farklılıklar vardır. Filozoflar şehveti denetim altına alma konusunda hemfikirken hiçbirini onu özgürleştirilmesi gereken bir duygu durumu olarak görmez. Fakat şehvete yaklaşım konusunda farklı tarz takınmışlardır. Platon ve Stoacılar, ruhun akıbeti konusunda şehvetin kötü etkilediğini vurgulayarak onun bastırılması gerektiğini önerirler. Aristoteles ise bu duyguyu ölçülü bir şekilde kullanmayı önerir. Epikürcüler ise haz ve şehvet gibi iştah yüklü duygulara daha ılımlı yaklaşmakla birlikte, bu duyguların sebep olduğu acılar konusunda uyarıda bulunmuşlardır. Dolayısıyla şehvet, Antik Yunan ahlak felsefesinde kontrol edilmesi gereken bir güç olarak ortak zeminde değerlendirilirken, bu kontrolün biçimi filozofların insan doğasına, mutluluğa ve aklın işlevine dair görüşlerine göre şekillenmiştir.

İslam Felsefesi Perspektifinden: Kindi'nin Şehvet Anlayışı

Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk b. es-Sabbâh el-Kindî (ö. 252/866) İslâm toplumunda naklî ve aklî ilimlerin sistemleştirildiği, yabancı milletlere ait ilim, düşünce ve kültür ürünlerinden Arapça 'ya yapılan tercümelerin Beytülhikme'de en verimli bir düzeye ulaştığı, kelâm ve felsefe alanındaki spekülasyonların alabildiğine yoğunlaştığı, çeşitli din ve mezhepler arasındaki mücadelelerin kıyasıya devam ettiği III. (IX.) yüzyılda yaşamıştır. O, bu alanlardaki çalışma ve tartışmalara en üst düzeyde katılan ve uyguladığı yöntem, kullandığı terminolojiyle kelâmdan felsefeye geçişi sağlayan ilk İslâm filozofudur (Mahmut Kaya, 2002, s. 47). Klasik kaynaklar da ondan benzer şekilde söz etmektedir. Örneğin İbn Nedim El-Fihrist 'inde ondan çağının en faziletlisi ve eski ilimlere vakıf Feylusufü'l Arap olarak bahsetmektedir (İbn Nedim, 2019, s. 828).

Kindi bilginin kaynağının geldiği yer konusunda oldukça anlayışlıdır. O, her konuda hakikatin mutlak anlamda edinilmesi taraftarıdır. Ona göre, nereden gelirse gelsin, isterse bize uzak ve karşı milletlerden gelsin, gerçeğin güzelliğini benimsemekten ve ona sahip olmaktan utanmamalıyız. Çünkü gerçeği arayan için gerçekten daha değerli bir şey yoktur. O halde gerçeği eksik görmek ve onu söyleyeni ve getireni küçümsemek yakışık almaz. Hiç kimse gerçeği küçümsemez, tersine herkes ondan şeref duyar (2002, s. 141). Bu nedenle Kindi'nin en önemli yönlerinden biri, İslam felsefesinin Yunan felsefesinden yararlanmasını sağlamış olmasıdır. Gerçekten de o, kendilerini hakikate adanmış insanların, kadimlerin görüşlerini seve seve ve olabildiğince açık bir biçimde, kendi dillerinin ve zamanlarının normlarına göre onlara birtakım ekler yapmak suretiyle ortaya çıkarmaları, eski zamanlardan intikal eden hakikatleri kendi koşullarına ve geleneklerine uyarlamaları gerektiğini savunmuştur. Bunun nedeni ise ona

göre, felsefenin hakikatleriyle peygamberlerin mesajları arasında içerik bakımından hiçbir farklılık bulunmamasıdır. Sadece konu ve amaç birliğine değil, fakat hakikat birliğine sahip bulunan felsefe ve dinden her ikisi de, yani hem rasyonel doğrular ve hem de vahyolunmuş hakikat Tanrı'nın birliğinin ve hâkimiyetinin, erdemini ve genel olarak neyin peşine düşüp, neden sakınmamız gerektiğinin bilgisini verir (Cevizci, 2013, s. 168).

Kindi'nin ahlak felsefesinde, Platonik ve Aristotelesçi izlere rastlanmakla beraber özellikle Stoacı ahlaktan gelen öğeler yer almaktadır. O, Stoacılıktan gelen dünya nimetlerine karşı koyma düşüncesine bağlı kalan Epiktetos'tan etkilenmiştir. Mantık, metafizik ve doğa felsefesinde Aristoteles'i, ruh, akıl-vahiy ilişkisi ve ahlak konularında Platon'u, matematik, geometri gibi alanlarda Öklid'i, ruhun arınması meselesinde ve âlemin ezeliyeti konusunda ise Plotinos'u sık sık anmıştır.

Kindi'ye göre nefis; akıl, öfke ve şehvet gücünden oluşmuş bağımsız bir cevherdir (Kindi, 2002, s. 235). Ve şehvet maddi olana karşı gösterilen iradedir. Bedende eksileni arttırmak ve fazla olanı eksiltmek üzere infiali bir şevktir (2002, s. 193). Nefsi bayağı durumlara düşüren ve onun insanlık onuruna yakışmayacak eylemler sergileyen bir yönüdür (Kindi, 2002, s. 243). Kindi burada şehvetin ruhtaki en alt kısmı oluşturduğunu anlatırken Platon'da da durum benzer bir şekilde ele alınmıştır. Ona göre nefsin üç yönü vardır: akıl, öfke/irade ve şehvet/arzu. Bu hiyerarşide şehvet, ruhun alt yönü kabul edilen arzu kısmıyla ilişkilendirilir (1992, 435c–441c). Kindi şehvetin aklın kontrolünde olması gerektiğini ve olabildiğince disipline edilmesini önerir (2002, s.243). Ona göre erdemli ve adaletli kişi saldırgan duygularına hâkim olan ve orta yolu tercih edendir. Aristoteles'te bu minvalde bir tavır takınarak kendine egemen olan yani özdenetimli kişilerin arzulayan ya da genel olarak iştah duyan yanlarının her an aklın kontrolünde olduğunu ve akla boyun eğdiğini söylemektedir (Aristotle, 2004, Kitap I, 1102b, s.22). Kindi'nin felsefe tanımlarından biri olan, “ölümü tercih etmek” ibaresindeki ölümden kasıt arzuları ve şehveti öldürerek fazilete giden yolda yürümektir (Kindi, 2002, s. 191). Buda demek oluyor ki bilge ve hikmet dolu bir yaşamın içerisinde şehvani duygulara yer yoktur. Plotinos'ta da durum benzerdir, erdemli kişinin yaşamında zevkin ve şehvetin yeri yoktur. Bu duygulanımların etkisinden kurtulamamış bireyler bedenini veya bedeninin duyu algısını kesip, bu şekilde ruhlarını arındırma yoluna girerler (Plotinus, 2018, I.4.5, s. 76).

Kindi ahlak ve etik meselesinde Klasik Yunan filozoflarından etkilenmekle birlikte bazı noktalarda İslam düşünce geleneğini takip etmiştir. Onun şehvet meselesinde Klasik Yunandan ayrıştığı temel noktalar vardır. Kindi şehvet duygusunda aklın rolüne yalnızca akılla hareket etmeyi tavsiye eden Klasik Yunan düşünürlerine karşı çıkarak değinir ve aklın mutlak hâkimiyet gerektirdiğini savunur. Kindi 'ye göre şehvet etik ve ahlaki bir tehlikeden ibaret değildir. O, şehvet gücünü, nefsi ruhtan kopararak bedene ve dolayısıyla maddi olana bağlayan kuvve olarak görür. Dolayısıyla maddi olana bağlı bir güç sadece ahlaki kırılmaya mahal vermez, o aynı zamanda ilahi hikmetten yoksunluğun habercisi; metafiziksel ve varoluşsal tehdit unsurudur. Klasik Yunan'da ise şehvi duygular ahlaki bir sorun ve özdenetim esaslı erdem basamaklarıdır. Kindi'nin şehvet denetiminin arka planında yatan en mühim düşünce ise nefis terbiyesi ve nefsi arındırmadır. Kontrol altına alınan şehvet duygusu hikmete ulaşma şartlarından kabul edilir. Klasik Yunan ise şehveti dizginlemenin bireysel ahlak, sosyal düzen ve erdemli vatandaşlık için gerekli olduğunu vurgular. Yani Kindi şehvetin yokluğunu dini ve hikmete dayalı yorumlarken, Klasik Yunan filozofları dini bağlamdan ziyade bilge ve üstün ahlak ile bağdaştırır.

Kindi 'ye göre insan üzerinde etkili iki otorite vardır. Bunlardan ilki nefis, diğeri ise bedendir. Nefis, bedenini himayesi altında olan şehvet, öfke gibi duygulardan insanı korumaya

yardımcı olurken; beden ise bu kötü güçlerin barındığı yerdir. Dolayısıyla insanı kötü hasletlere yönlendiren, nefis değil bedendir. Aksine nefis bu duyguları dizginler ve insan üzerindeki egemenliğini asgari düzeye indirmeye çalışır. Kindi, nefsin kötü kuvveler içermediğini şöyle anlatır: “Yapısının şerefli oluşundan ve bedende açığa çıkan arzu ve öfke güçlerine zıt bir karaktere sahip bulunuşundan anlaşıldığı üzere bu nefis, cisimden bağımsız ona aykırıdır. Arzu gücü zaman zaman bazı şehvi şeyleri arzular; fakat akli nefis, bu konuda onun hata ettiğini ve bu halin kendisini bayağı durumlara sürükleyeceğini hatırlatarak engel olur. Yine bu durum ikisinden her birinin diğerinden başka olduğunun bir delilidir”(2002, s. 243-244). Bu ifadeler bedenle beraber ortaya çıkan, bedenin varlığını devam ettirmesine yardımcı olan şehvet, arzu ve öfke gibi kuvvelerin nefse ait olmadığını belirtir. Yani bu güçler nefiste bulunmakla beraber bedenle ortaya çıkan ve bedenle birlikte yok olacak olan güçlerdir (Kayaalp, 2015, s. 40-41). İnsanın kötülüğe eğilimi de nefisten ziyade, bedenden kaynaklanan duyusal güçlerin etkisiyledir. Özetleyecek olursak Kindi nezdinde nefsi; ilahi ve ruhani olan yani iyiye teşvik eden; bedeni de ilahi ve ruhani olmayan yani kötülüğe teşvik eden olarak kategorize edebiliriz. Bundan kaynaklı nefis ve beden öfke ve kötülük temelinde, iyilik noktasında ontolojik olarak birbirinden ayrı varlıklardır. Dolayısıyla nefis ve beden arasında irtibat bulunmaması muhtemeldir.

Kindi ‘ye göre ahlaki erdemlerden sayılan iffet erdemi bedeni eğitmek için alınması gereken şeyleri edinmek, sonra bunları korumak ve benimseyip uygulamak, buna aykırı olanları yapmamaktır (2002, s. 194). O, erdemlerin tanımında Platoncu söylemi kullanmakla beraber ifrat ve tefritten uzak olma hali itidal görüşüyle Aristocu anlayışı yansıtmaktadır (Kindi. (t.y.). *İslam Düşünce Atlası*.). Kindi ‘ye göre her türlü ahlaki gaye mutlak mutluluk isteğinden doğmaktadır. Dolayısıyla mutluluğun önündeki engeller ahlak konusunun başlıca problemini oluşturur. Üzüntü ve ölüm korkusu olarak belirlenen bu engellerden üzüntü, sevilenlerin kaybindan ve isteklerin gerçekleşmemesinden kaynaklanan psikolojik bir rahatsızlıktır (2002, s. 287). Tedavisi ise değişmeyen mutluluklar olarak belirlenen akli ve manevi hazlarda aranmalıdır. İnsan kalıcı mutsuzluğa batmamak için alışkanlıklar, bağımlılıklar, duyu hazları, acı veren hazlar gibi mutsuzluğun kaynağı sayılabilecek durumlara temkinli yaklaşmalıdır. Burada Kindi, tipik olarak antik düşüncenin farklı akımlarını sentezleyerek, bir Stoacı fikri ile bir Neoplatonik fikri birleştiriyor. Stoacı fikir, mutluluğumuzu fiziksel dünyadaki şeylere dayandırmamalıyız, çünkü onlar bizden alınabilir; bunun yerine yalnızca kalıcı olanı, yani işte burada Neoplatonik fikir devreye giriyor zihinsel dünyayı, maddi olmayan evrensel formları değerli bulmalıyız. Yine, Kindi, Yunan düşüncesini yansıtarak, felsefenin kendisinin insanlık için en yüksek iyilik olduğunu iddia ederek daha sonraki Arap felsefesini de öngörüyor. Çünkü felsefe, evrensel formların çalışmasıdır ve bizi bu dünyanın geçici şeylerine olan arzulardan uzaklaştırır (Adamson ve Taylor, 2005, s.42).

Üzüntüyü Yenmenin Çareleri risalesinde üzüntü, acı, şehvet gibi duyguları yok etme; ahlaki metanet, tevekkül, dünyaya meyletmeme Sokratik felsefenin esintileriyle anlatılmıştır. Kişinin ahlaklı olması aynı zamanda ruhsal sağlıklı da olduğu anlamına gelmekle beraber; ideal zahitlik ve filozofluk örneği oluşturmuştur. Kindi’ye göre ahlaki gayenin temelinde nefsin yetkinleşmesi, bedensel hazların eğitilmesi ve hikmete ulaşmak yer alır. O, bu risalede Epiktetos’un El Kitabı’ndaki bir alegoriyi kullanarak dünyevi yaşamımızı, deniz yolculuğunu kesintiye uğratan karada bir konaklama ile karşılaştırır (Adamson ve Taylor, 2005, s. 37).

Kindi, İslam düşünce ve felsefesine yoğun katkıda bulunmuş, bilgi edinme konusunda gereksiz ego oluşturmamış kıymetli filozoflardan biridir. Felsefi alt yapısını oluşturan Antik Yunan kaynaklarını hiç çekinmeden zikretmiş, bu kaynakların inkâr edilmesini ise doğru bulmamıştır. Etkilendiği düşünceleri İslami çerçevede işleyerek İslam Felsefesini gün yüzüne

çıkarmaya çalışmıştır. Kindi'nin nefis-beden ilişkisine dair görüşleri ahlak konusunun ele aldığı şehveti de çağrıştırarak bu mesele derinlemesine incelenenler arasına girmiştir. Onun özgün ve eklektik düşünceleri bu meselenin ulusal ve uluslararası kabul görülmesinin izlerini taşımaktadır.

Şehvetin Antik Yunan ve Kindi Değerlendirmesi

Antik Yunanca 'da *epithumia* (ἐπιθυμία) şehvet, arzu, can atma, özlem (kötü anlamda) gibi anlamları karşılamak için kullanılır (Francis E. Peters, 2004, s. 111). Platon'un Politika 'da söz ettiği ruhun üç kısmından biri epithumia yani can atan kısımdır (Plato, 2000, 435b). Aristoteles'e göre ise epithumia ruhun rasyonel kısmında kendini oluşturan istek veya arzu yeteneği ile irrasyonel kürenin içerisinde yer alan iştah ve tutkudan ibarettir. Ve ruhun üç kısmı varsa, epithumianın her birinde mevcut olması gereklidir (Wallace, 1882, s. 175). Bu duygu Timaios 'ta geçen pasaja göre göbek ile karın arasına hapsedilmiş vahşi bir hayvanın zincirlenmesine benzetilerek anlatılır (Archer-Hind, 1888, 70e, s. 261). Aristoteles duyusal donanımlı ruhun arzu yeteneğine sahip kısmının iştah, tutku ve istek içeriğini oluşturan bölümünü epithumia olarak alır (Wallace, 1882, s. 73). Epiküros ise epithumia türleri hakkında bazıları doğal ve gerekli bazıları doğal ama gerekli olmayan, bazıları ise iki seçeneği de barındırmayan duygulanımlar olduğunu söyler (Cicero, 1945, 93, s. 518). Stoacılar epithumiayı en üstün dört unsurdan biri olarak anar. Onlara göre keder, korku arzu ve haz dört ana duygulanımdır. (Arnim, 1964, 211, s. 51). Sırasıyla keder mantıksız bir daralma ya da yakın zamanda kötü bir varlığın ihtişamıdır. Korku, mantıksız bir sapma veya beklenen bir tehlikeden kaçıştır. Arzu, mantıksız bir iştah ya da beklenen bir iyiliğin peşinden koşmaktır. Haz ise mantıksız bir övünme veya yakında gelecek bir iyiliğin şanıdır. Üstelik insan bu duygulanımdayken sahip olduklarının görülmesini bekler (Arnim, 1903, 391 s.95).

Epithumia (ἐπιθυμία) ve *Eros* (ἐρως) birbirlerinden farklı iki terimdir. Fakat anlamsal benzerlik ve kullanıldıkları alan ortaklığı dolayısıyla zaman zaman kafa karışıklığına sebep olmuşlardır. Epithumiayı yukarıda uzun uzun anlattık. *Eros* ise aşk, tutku, sevgi, ihtiras, şiddetli olan arzu ve istektir (Francis E. Peters, 2004, s. 115; Güler Çelgin., 2010, s. 276). *Erosu* epithumiadan ayıran sadece sözlük anlamı değil, aynı zamanda onu felsefe öncesi ve ilk çağ felsefe döneminde birçok yaratılış mitinde kişileştirilmiş bir güç olarak görmemizdir. Örneğin Aristophanes *Eros* 'tan bahsederken onun her şeyi birleştirip bu birleşimden tüm tanrıların soyunun doğduğunu anlatır (Aristophanes, 1890, 701-702, s.52). Hesiodos ise Khaos'tan ilk çıkanlar arasında *Eros*'u anar ve yine onun hakkında bir birleşme söz konusu olur (Hesiodos, 2016, 116-120, s. 7). Platon ise Timaios'ta ondan, her şeyi göze alan ve doğurma aşkını egemenlik arzusuyla özdeşleştiren olarak bahseder (Plato, 2016, 69d-91b). Phaidros'ta, Platon aracılığıyla *Eros*'un bütün tanrılardan önce var olup en eski tanrı olduğunu söyler (Platon, 2003, s. 27). O halde *Eros* genellikle mitolojik anlatılarda geçen evlilik ya da doğumları açıklamak için kullanılan, cinsel bir model oluşturan dürtüsel güçtür.

Klasik Yunan'da şehvet felsefesi Platoncu ve Aristotelesçi düşünceler çevresinde şekillenen karmaşık bir kavramdır. O dönemin düşünce dünyasında epithumia, karşı cinse duyulan arzuları ve bedenin her türlü zevkine hizmet etmeyi ifade etmektedir. Fakat Antik Yunan'da bütün ilişkiler karşı cinse duyulan duygulanımlardan ibaret değildir. Pederastik aşkın şehvet ve erdem arasındaki bağı kurduğuna inanılan bu dönemde; pederasti, özgür yurttaşlara özgü soylu bir duygudur, olgun erkeklerin dostluğa dayalı bir ilişki kurduğu ve amacı erdeme ulaşmak olan yetenekli genç erkeklerin avlanması olarak nitelendirilir (Gilabert Barberà, 2000, s. 3). Özellikle Porotogenes'e ait görüşler *Eros*'u pederastik bir aşk olarak tanımlayıp, erdemin elde edilmesine yönelik bir dostluk bağı olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Protogenes'e göre tek gerçek aşk ya da eros pederastidir (Van Kooten, 2019, s. 137). Bu

noktada evliliğin ve epitumianın özgür insanlar için sıradan bir duygu olarak kabul edildiği ve pratikte doğaya aykırı olduğu vurgulanmaktadır. Bu da demek oluyor ki Antik Yunan'da epithumia ve eros derin, karmaşık ve ince nüanslarla birbirinden ayrılan iki kavramdır.

Kindi nazarında şehvetin hangi çizgide incelendiği etkilendiği kaynaklar dolayısıyla tahmin edilir. Aynı zamanda İslam düşüncesi üzerinden yorumladığı konuyu kendi inanç ve değerlerine entegre etmeye çalışmıştır. Bu noktada Antik Yunan etkisi kaçınılmazdır. Eserlerinde sık sık Platon ve Aristoteles'in isimlerini anmakla birlikte yer yer hak verdiği meseleleri belirtmiştir. Ahlak konusuyla yakından alakalı olan şehvet, onun felsefi misyonuna ulaşmak için kullandığı bir basamaktır. Kindi 'ye göre ahlaklı olmak ölümü önemsemekten geçiyor, bu durumda kişi iradi ölümünü yani nefsin istek ve arzularını öldürdüğü takdirde felsefenin pratikteki yararını gözetmiş olur.

Kindi, şehvetin ruhun arınmasına yardımcı olması için irfani bir yaklaşım sergileyip yeme, içme ve cinsî ilişki gibi kaba duyu hazlarından uzak durarak arınan insan ruhunun bir ayna gibi parlayacağını, hakikat bilgisinin doğrudan oraya yansıtacağını, nihayet melekler gibi manevi hazlarla beslenip mutlu olacağını söyler (Kindi, 2002, 278, s. 245). Kindi'ye göre her tür ahlâkın amacı verimli, huzurlu ve mutlu bir ömür sürmek, buna engel olabilecek veya mutluluğa gölge düşürecek her şeyden sakınmak, korunmak ve gerekirse o tür şeylerle mücadele etmektir. Bu durumda huzur ve mutluluğu; değişmeyen, pörsümeyen ve çürüyüp yok olmayan aklî ve mânevî hazlarda aramalı, güç ve iradeyi aşan olgu ve olayları doğal sayıp istekler gerçekleşmiyorsa olabileni istemeli ve olanla yetinmelidir (Mahmut Kaya, 2002, s. 50).

Genel olarak Klasik Yunan felsefesi ile Kindi felsefesinde işlenen şehvet amaç ve yönelim bakımından farklılık gösterse de insanın manevi yapısını incelemesi münasebetiyle ortak zeminde ele alınan iki ayrı zihniyetin ürünüdür. Klasik Yunan filozofları epithumia kavramını bedensel hazlar ve ahlaki sorun bağlamında ele alırken; ruhsal, ahlaki ve toplumsal etkisini incelemişlerdir. Filozoflar epithumia hakkında nefsin en alt kısmında konumlanıp düzenlenmesi ve aklın himayesi altına girmesi gerektiği gibi fikirler üretmişlerdir. Bu düşüncelerle şehveti tamamen yok saymaktan ziyade ahlaki güçlerle çevrelenmesini öngörmüşlerdir. Buna karşın Kindi, İslam düşüncesiyle yoğrulmuş felsefi bir çerçevede, şehveti nefsin disipline edilmesi gereken zaafı olarak ele alır ve onun aşılmasıyla ruhun ilahi hakikati yansıtan bir ayna gibi arınacağına inanır. Şehvetin bastırılması sadece bireysel ahlakın değil, aynı zamanda ruhun ilahi bilgiye açılmasının da bir şartıdır. Bu yönüyle Kindi'nin yaklaşımı, Platon'un erdemli yaşam ve ruhun arınması düşüncesiyle benzerlik taşısa da, nihai amacı olan nefsin terbiye edilerek ilahi akla ulaşma fikriyle, İslami bir irfan çizgisine oturur. Böylece Kindi, Antik Yunan'dan etkilenmekle birlikte, şehveti ahlaklı bir yaşamın önündeki engel olarak konumlandırır ve onun aşılmasını mutluluğa giden zorunlu bir aşama olarak değerlendirir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma şehvet anlayışını karşılaştırmalı bir şekilde ele alarak Klasik Yunan felsefesi ve İslam düşüncesinin önemli temsilcilerinden Kindi özelinde felsefi ve ahlaki açılardan insan doğasının şiddetli istek yönüne dair derinlemesine bir çözümleme sunmuştur. Şehvetin zaaf ve dönüştürülebilir gibi iki uç kısımda da kolaylıkla bulunabilen duygulanım olduğu açıktır. Şehvet hakkında Platon ve Aristoteles dizginlenmesi gerekli olduğunu, ancak bu şekilde erdemli yaşamın mümkün olacağını savunup dönüştürülmeye yatkın olduğunu göstermişlerdir. Ancak Stoacılar şehveti bütünüyle bir zaaf olarak görüp reddetmişlerdir. Onlar şehveti ruhun

dinginliğini ve bağımsızlığını tehdit eden bir saplantı olarak görmüşlerdir. Epiküros ise ölçülü ve aklın kontrolündeki şehvetin kullanımını önermiştir.

Kindi'nin yönü ise hem Antik Yunan'a dönük hem de İslam dünyasına özgü bir düşünce öğeleri içermektedir. Ona göre şehvet ahlaki zaaf olmakla birlikte ruhun arınmasına ve hakikate ulaşmasına engel teşkil eden dürtüsel güçtür. Kindi 'ye göre nefsin olgunlaşması ve ruhsal temizliğin sağlanması için şehvetin terbiye edilmesi hatta mümkünse yok edilmesi elzemdir. Bu bağlamda filozofa göre dini bilgiye ulaşmanın önündeki en büyük engellerden biri de şehvettir. Onun kontrolü ise insanın metafiziksel dönüşümünün zorunlu bir aşaması olarak görülmektedir.

Şehvet insan yaşamında tahrip edici bir güç olmaktan ziyade duygusal dönüşümü sağlayan bir güçtür. Platon'un ele aldığı aşkın merdiveni ve Kindi'nin ölümü tercih etmek anlayışı şehvetin akıl ile yönlendirilmesi sonucu insanın ilahi yükselişinin mümkün olabileceğini gösterir. Bu sebeple şehvet bastırılması gereken korkunç bir duygu değil anlaşılması ve doğru yönlendirilmesi gereken bir kuvvettir.

Sonuç olarak, ele aldığımız filozofların düşünceleri günümüz insanının şehvetler karşısındaki konumunu sorgulaması açısından önemli bir teorik mirastır. Farklı dini görüşlere sahip toplumlarda şehvetin ahlaki, toplumsal ve bireysel olarak yeniden değerlendirilmesi, insanın kendini tanıması ve içsel adaptasyon sağlaması için kaçınılmazdır. Bu bağlamda felsefi doktrinler, şehvetin dilini çözmek ve onunla uyumlu bir yaşam sürmek için hiç şüphesiz tercih edilebilir. Gelecekteki çalışmalar, bu tarz dürtüsel güçlerin psikolojik, sosyolojik ve teolojik boyutlarını da göz önünde bulundurarak daha kapsayıcı analizler ortaya koyabilir.

5. KAYNAKLAR

Adamson, P., Taylor, R. C. (2005). *The Cambridge Companion to Arabic Philosophy*. Cambridge University Press.

Archer-Hind, R. D. (Ed.). (1888). *The Timaeus of Plato: Edited with introduction and notes*. Macmillan and Co.

Aristophanes. (1890). *The Birds* (C. C. Felton, Ed.; 3rd ed., rev.). Boston: Allyn and Bacon.

Aristoteles. (1997). *Nikomakhos'a Etik (Hê Ethiká Nikomácheia)* (S. Babür, Çev.). Aytaç Yayınları.

Aristotle. (2004). *Nicomachean ethics* (R. Crisp, Trans.). Cambridge University Press.

Cevizci, A. (2013). *Felsefenin kısa tarihi I* (2. baskı). İstanbul: Say Yayınları.

Charlton, T. L., ve Smith, C. (1879). *A Latin dictionary*. Oxford University Press.

Cicero. (1945). *Tusculan disputations* (J. E. King, Trans.). Harvard University Press.

Çelgin, G. (2010). *Eski Yunanca- Türkçe Sözlük*. Kabalcı Yayınları.

Diogenes Laertius. (2018). *Lives of the eminent philosophers* (P. Mensch, Trans.). Oxford University Press..

Diogenes Laertius. (1925). *Lives of eminent philosophers* (R. D. Hicks, Çev., C. II). London: William Heinemann; New York: G. P. Putnam's Sons.

Epicurus. (1993). *The essential Epicurus: Letters, principal doctrines, Vatican sayings, and fragments* (E. O'Connor, Çev.). Prometheus Books.

- Epictetus. (1916). *The discourses of Epictetus: With the Encheiridion and fragments* (G. Long, Çev.). George Bell ve Sons.
- Eric, B. (2017). *Plato's ethics and politics in The Republic*. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy* (Fall 2017 Edition). Stanford University. <https://plato.stanford.edu/entries/plato-ethics-politics/>
- Francis E. Peters, (2004). *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü* (Hakkı Hünler, Çev.). Paradigma Yayıncılık
- George, H., & Scott, R. (1940). *A Greek-English lexicon*. Oxford University Press.
- Gilabert Barberà, P. (2000). *La Ismenodora del Erótico de Plutarco. ¿La cultura occidental ha "sexualizado" –i. e. "masculinizado"– la ética?* Anuari de Filologia. Studia Graeca et Latina,(C.22, Bölüm D, Sayı 10), 35–50.
- Hans, W. (1961). *Arabic-English dictionary*. Spoken Language Services.
- Hesiodos. (2016). *Theogonia - İşler ve Günler* (A. Erhat ve S. Eyüboğlu, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Irwin, T. (1995). *Plato's ethics*. Oxford University Press.
- Ioannes ab Arnim, H. (Ed.). (1964). *Stoicorum veterum fragmenta* (Vol. 1: *Zeno et Zenonis discipuli*). Stuttgart: B. G. Teubner.
- Ioannes ab Arnim, H. (Ed.). (1903). *Stoicorum veterum fragmenta* (Vol. 3: *Chrysippi Fragmenta Moralia, Fragmenta Successorum Chrysippi*). Stuttgart: B. G. Teubner
- İbn Nedîm**. (2019). *el-Fihrist* (R. Şeşen, Çev.). Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Kaya, M. (2002). Kindî. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Cilt 26). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kayaalp, Ü. (2015). *Kindî'nin nefis algısı ve ahlak anlayışındaki yeri* (Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Kindî. (2002). *Göklerin Allah'a Secde ve İtaat Ediş Üzerine*. İçinde M. Kaya (Haz.), *Kindî: Felsefî risaleler*. Klasik Yayınları.
- Kindî. (2002). *İlk felsefe üzerine*. İçinde M. Kaya (Haz.), *Kindî: Felsefî risaleler*. Klasik Yayınları.
- Kindî. (2002). *Nefs üzerine risale*. İçinde M. Kaya (Haz.), *Kindî: Felsefî risaleler*. Klasik Yayınları.
- Kindî. (2002). *Tarifler üzerine risale*. İçinde M. Kaya (Haz.), *Kindî: Felsefî risaleler*. Klasik Yayınları.
- Kindî. (2002). *Üzüntüyü Yenmenin Çareleri*. İçinde M. Kaya (Haz.), *Kindî: Felsefî risaleler*. Klasik Yayınları.
- Kindî. (t.y.). *İslam Düşünce Atlası*. Erişim adresi: <https://islamdusunceatlası.org/kindi/72>
- Kraut, R. (1992). Plato on the human good. In R. Kraut (Ed.), *The Cambridge companion to Plato* (pp. 311–337). Cambridge University Press.
- Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil) (2. bs.). (2002). Kitabı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları.
- Marcus Aurelius. (1887). *Meditations* (J. Collier, Çev.; A. Zimmern, Rev. ed.). Walter Scott.

- Mark. (t.y.). *Stoicism on lust: Mastering desires with virtue*. Stoicism University. <https://stoicismu.com/stoicism-on-lust-mastering-desires-with-virtue/>
- Mehmet, K. (2010). *Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. Say Yayınları.
- Musonius Rufus. (1947). *The Discourses of Musonius Rufus* (C. E. Lutz, Çev.). Yale Classical Studies (C.10, ss. 3–95). Yale University Press.
- Plotinus. (2018). *The Enneads* (L. P. Gerson, G. Boys-Stones, J. M. Dillon, R. A. H. King, A. Smith, ve J. Wilberding, Eds., Trans.). Cambridge University Press.
- Plato. (1992). *Republic* (G. M. A. Grube, Trans.). Hackett Publishing Company.
- Plato. (2000). *The Republic* (T. Griffith, Trans.). Cambridge University Press.
- Platon. (1864). *Gorgias* (E. M. Cope, Çev.). Deighton, Bell and Co.; Bell and Daldy.
- Platon. (2003). *Şölen* (C. Çetinkaya, Çev.). Bordo Siyah Yayınları.
- Platon. (2015). *Phaidon* (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.
- Platon. (2017). *Phaedrus* (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.
- Platon. (2018). *Devlet* (S. Demir, Çev.). Ataç Yayınları.
- Plato.** (2016). *Timaeus* (P. Kalkavage, Trans.; Focus Philosophical Library, 2nd ed.). Hackett Publishing.
- Seneca. (1999). *Ahlaki Mektuplar* (Türkan Uzer, Çev.). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Seneca. (2010). *Anger, mercy, revenge* (R. A. Kaster ve M. T. Griffin, Çev.). University of Chicago Press.
- Seneca. (2005). *On the shortness of life* (C. D. N. Costa, Çev.). Penguin Books.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). *Şehvet*. Türk Dil Kurumu Sözlükleri. <https://sozluk.gov.tr/>
- Van Kooten, G. (2019). *Bildung, religion, and politics in the Gospel of John: The Erastic, Philhellenic, Anti-Maccabean, and Anti-Roman tendencies of the Gospel of 'the Beloved Pupil, içinde The philosophical life in Cicero's letters*. Brill. https://doi.org/10.1163/9789004385696_009
- Wallace, E. (1882). *Aristotle's psychology: In Greek and English, with introduction and notes*. Cambridge: At the University Press.

**DEVELOPMENT OF CHILDREN'S COSTUME DESIGNS FOR THE
PERFORMING ARTS**

**SAHNE SANATINA UYGUN ÇOCUK KOSTÜM TASARIMLARININ
GELİŞTİRİLMESİ**

Yar.Doç.Dr. Guzal MASSADIKOVA¹

Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Türk - Kazak Üniversitesi, Sanat, Medya ve Tasarım
Fakültesi, Tasarım Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-6275-3871

Özet

Tarih boyunca farklı kostüm eğilimleri olmuş olsa da, prodüksiyonda paha biçilmez bir unsur olmaya devam etmektedir. Kostümcüler yalnızca dikiş veya el işi teknikleriyle kostüm yaratmanın çok sayıda yolunu bilmekle kalmamalı, aynı zamanda yönetmenin niyetine bağlı olarak gösterilerine dahil edilebilecek veya edilmeyebilecek çok çeşitli zaman, mekan ve cinsiyete özgü gelenekleri de anlamalıdır. Bu çalışmada, tarihten bu yana moda ve sahne sanatı ve tiyatro arasındaki giyim unsurları ele alınmakta ve 18-19 yüzyılın eğitim medresesinde ilim öğrenen çocukların rolünü gösteren kostüm örnekleri verilmektedir. Deneysel kostüm tasarımında, tiyatro sanatçıları tarafından belirtilen 6 adet giysi modelleri bir sanat eseri olarak yaşayan birçok 'karakter' örneği üzerinde geliştirilmiştir. Modelleri oluştururken yaş, cinsiyet, zamanlama dikkate alınmıştır. Kostüm modellerinin 6 - 8 yaş gurubu için (3'ü) kız çocuk ve (3'üsü) erkek çocuk olarak belirtilmiştir. Giysi parçaları kız çocukları için elbise, yelek ve baş giysi (takiya) olarak tasarlanmıştır. Erkek çocukların giysi parçaları gömlek, yelek, pantolon ve baş giysisi (takiya) olarak belirlenmiştir. Tasarlanan kostüm modelleri çocukların sahneye çıktıklarında izleyiciler üzerinde geçmiş yaşatabilmek için kumaş ve renk seçiminde daha koyu ve mat kahverengi, gri renkleri seçilmiştir. Ayrıca, geçmiş yansıtan desenli kumaşlar seçilmiştir. Kumaşlar keten ve pamuklu olarak tercih edilmiştir. Sonuç olarak, kostümlerin sanatçıların hareketleri üzerinde muazzam bir etki yaratan dans ve sahne prodüksiyonları için kostümler tasarlanmıştır. Böylece moda şovları giderek daha teatral hale gelmektedir, genellikle konsept parçaları daha giyilebilir giysilerle birlikte gösterilmektedir.

Anahtar kelimeler: Tiyatro, oyunculuk, sahne, çocuk, giysi.

Abstract

Although there have been different costume trends throughout history, it remains an invaluable element in the production. Costumers must not only know the many ways to create a costume with sewing or handcraft techniques, but also understand the many different time, place, and gender-specific traditions that may or may not be incorporated into their performances, depending on the director's intent. In this study, the elements of clothing between fashion and performing arts and theater are discussed since history, and costume examples are given that show the role of children learning science in the educational madrasa of the 18-19 centuries. In Deneysel's costume design, the 6 costume models specified by the theater artists were developed based on many examples of 'characters' living as works of art. Age, gender, and time are taken into account when creating models. Costume models for the 6-8 age group are specified as (3) girls and (3) boys. Giysi pieces are designed as dresses, vests and headwear (takiya) for girls. Boys' clothes are defined as shirts, vests, pants and headwear (takiya). The designed costume models are darker and matte brown, darker colors are chosen in the choice of fabric and color in order to make the audience remember the past when the children appear on the stage. Also, patterned fabrics reflecting the past have been selected. Fabrics are preferred as linen and cotton. As a result, costumes are designed for dance and stage productions, where

the costumes have a tremendous effect on the movements of the performers. Thus, fashion shows are becoming increasingly theatrical, often showing concept pieces alongside more wearable clothes.

Keywords: Theater, acting, stage, children, clothes.

GİRİŞ

Tiyatro eşsiz bir sanat biçimidir. Tiyatro sahnesi her zaman hayal gücü ve yaratıcılığın merkezi olmuştur. Performansların eşsiz senografisi, güzel kostümler ve sahne çözümleri izleyicinin hayal gücünü uyandırır ve yaratıcı yeteneklerini geliştirmelerine yardımcı olur. Örnek olarak hangi sanatı alırsak alalım, o sanat birdenbire, birdenbire ortaya çıkmaz. Bir doğum yeri, bir kaynağı vardır. O topraklarda doğan sanat belli bir koşula, öze ve ulusal olguya tabidir. Oyunculuk sanat biçimi de dahil olmak üzere ulusal sanatımızın doğum yeri etnikler arası, etnik içi, halk eserleridir. Saha oyuncularını olarak, sahne sanatına çok yakın olan o halk eserlerinin örneklerini edebi, estetik ve sanatsal bir karaktere kavuşturmuş olan icracıları anlıyoruz. Tiyatroyu ayrı bir sanat olarak ele alırsak, eserlerinin diğer sanat formlarında bulunmayan özelliklere sahip olmasıyla ayırt edildiğini görebiliriz (Malik et al., 2019). Örneğin, psikoloji dramaturji temelinde oluştuğu gibi, fizyoloji ve sahne tekniği temelinde oluşan başka yönler de vardır. Ve tiyatro, bunların hepsini kucaklayarak birlikte gelişir. Bundan sonra, tiyatro performanslarının seviyesinin büyüdüğünü görebiliriz. Tiyatroyu ayıran bir diğer yön ise kolektif yaratıcı ekibidir. Sadece yönetmeni, oyuncularını, oyun yazarlarını değil, aynı zamanda seyirciyi de doğrudan etkileyen bu sanat formu, tiyatronun seyirci olmadan imkansız olduğu gerçeğine yol açar (Mullin, 1978). Görsel yorumunda, sanatçının alışılmadık şekilde düşünme, oyun değişkenliğini oyunculuk tiplerinin programlayabilme yeteneği her zaman kendini gösterir. Senograf, onu yaratırken pratik yönetmenlik yeteneklerini, performansın genel görsel resminin nüanslarını ve kostümün sahne aksiyonunda varlığının özel özelliklerini öngörme yeteneğini gösterebilir (Field & Vaclavik; Marranca, 2015).

Tiyatrosunun kostümlü karakterleri sanatçının iç mekanlarının özünü oluşturur. Hayati derecede aktiftirler, kahramanlık ve içsel güçle doludurlar, tek nefeste, güçlü ve tutkulu bir şekilde yaşamayı bilirler. Tiyatro kostümü teması - sanatçının performanstaki yazarın tarzının temsilcisi - pratik olarak tükenmezdir (Schonmann, 2006; Wood & Grant, 2017).

Materyal ve Yöntem

Bu çalışmanın analizi, tiyatro kostümünde halk kıyafeti unsurlarını inceleyen, yorumlayan ve daha sonra tanıtan kostüm tasarımcılarının bu işbirliklerinden önce halk kültürü hakkında derinlemesine bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu çalışmanın amacı, halk kıyafetinin hem estetik unsurlar hem de yeni kostüm tasarımı için form açısından sunduğu zenginliği vurgulamak ve unsurlarını araştırmak ve bunları tiyatro kostümünde ifade araçları olarak kullanmak için halk kıyafetini derinlemesine anlamının önemini vurgulamaktır. Çalışmada, halk kıyafetinin günümüzde sadece bir ilham kaynağı olarak değil, aynı zamanda daha genç tasarımcılar tarafından çağdaş tiyatro kostüm tasarımı için bir ifade araçları araç kutusu olarak yaratıcı potansiyeline ilişkin gözlemlerle sona ermektedir.

Bu çalışmada, tarihten bu yana moda ve sahne sanatı ve tiyatro arasındaki giyim unsurları ele alınmakta ve 18-19 yüzyılın eğitim medresesinde ilim öğrenen çocukların rolünü gösteren kostüm örnekleri verilmektedir. Deneyisel kostüm tasarımında, tiyatro sanatçıları tarafından belirtilen 6 adet giysi modelleri bir sanat eseri olarak yaşayan birçok 'karakter' örneği üzerinde

geliştirilmiştir. Modelleri oluştururken yaş, cinsiyet, zamanlama dikkate alınmıştır. Kostüm modellerinin 6 - 8 yaş gurubu için (3'ü) kız çocuk ve (3'üsü) erkek çocuk olarak belirtilmiştir.

Bulgular

Deneyisel kostüm tasarımı, tiyatro sanatçıları tarafından belirtilen 6 adet giysi modelleri bir sanat eseri olarak yaşayan birçok 'karakter' örneği üzerinde geliştirilmiştir. Modelleri oluştururken yaş, cinsiyet, zamanlama dikkate alınmıştır. Kostüm modellerinin 6 - 8 yaş gurubu için (3'ü) kız çocuk ve (3'üsü) erkek çocuk olarak belirtilmiştir. Giysi parçaları kız çocukları için elbise, yelek ve baş giysi (takiya) olarak tasarlanmıştır. Erkek çocukların giysi parçaları gömlek, yelek, pantolon ve baş giysisi (takiya) olarak belirlenmiştir. Tasarlanan kostüm modelleri çocukların sahneye çıktıklarında izleyiciler üzerinde geçmişi yaşatabilmek için kumaş ve renk seçiminde daha koyu ve mat kahverengi, gri renkleri seçilmiştir. Ayrıca, geçmişi yansıtan desenli kumaşlar seçilmiştir. Kumaşlar keten ve pamuklu olarak tercih edilmiştir.

Bu konu için önemli olan, tiyatro pratiğinde halk kültürüyle yaratıcı ve dinamik bir diyalog geliştiren 18-19 yüzyılın eğitim medresesinde ilim öğrenen çocukların rolünü gösteren kostüm örneklerinin derin anlayışını ve çeşitli tiyatro oyunlarında halk kültürünü yorumlamasını ve kullanmasını takdir etmek için tasarlanmıştır.

Deneyisel çalışma aşamalarından birer görüntüler.

Şekil 1. Çocuk köstüm tasarım aşamaları.

Tablo 1. Etno giyim tarzında tasarlanan çocuk tiyatro köstüm örnekleri.

	Model 1'de etnik tarzında tasarlanan köstüm uzunluğu topuk civarında olup, uzun kollu ve etek trap tarzında biçilmiştir. Kumaş olarak desenli keten tercih edilmiştir. Tarihsel görünümü anımsatmak amacıyla renk seçiminde genellikle koyu ve mat tonlu kumaşlar seçilmiştir. Elbise üzerinden kısa kolsuz ceket tasarlanmıştır. Cekete astarlık için elbise üzerine uygulanan kumaş dikilmiştir. Baş giysisi olarak kısa 'takiya' isimli milli baş giysi dikilmiştir. Baş giysi için kumaş seçiminde elbisede uygulanan kumaşlar seçilmiştir.

	Model’de etik tarzında tasarlanan kız çocuk köstüm modeli trap tarzında, uzun kollu ve yuvarlak yakalı olarak biçilmiştir. Elbise için etnik desenli pamuklu kumaş seçilmiştir. Renk tonlarında yeşil ve mavi renk karışımlı kumaş tercih edilmiştir. Elbise üzerine kolsuz ve kısa ceket tasarlanmıştır. Astarı için elbise kumaşından dikilmiştir. Ceket rengi haki tondadır. Baş giysisi olarak kısa ‘taqiya’ isimli milli baş giysi dikilmiştir. Baş giysi için kumaş seçiminde elbisede uygulanan kumaşlar seçilmiştir.
	Model 3’te etnik tarzında tasarlanan köstüm Model 1’de tasarlanan giysi modeliyle aynıdır. Köstüm uzunluğu topuk civarında olup, uzun kollu ve etek trap tarzında biçilmiştir. Kumaş olarak desenli keten tercih edilmiştir. Tarihsel görünümü anımsatmak amacıyla renk seçiminde genellikle koyu ve mat tonlu kumaşlar seçilmiştir. Elbise üzerinden kısa kolsuz ceket tasarlanmıştır. Cekete astarlık için elbise üzerine uygulanan kumaş dikilmiştir. Baş giysisi olarak kısa ‘taqiya’ isimli milli baş giysi dikilmiştir. Baş giysi için kumaş seçiminde elbisede uygulanan kumaşlar seçilmiştir.
	Model 4’te erkek kostümü tasarlanmıştır. Bu erkek modelinden 3 adet kostüm dikilmiştir. Kostüm modeli 3 parçadan oluşmaktadır. Gömlek, pantolon, ceket ve aksesuar olarak baş giysisi ‘taqiya’ tasarlanmıştır. Kumaşlar için gömlek mavi renkli pamuklu kumaş, ceket gri mavimsi renkli poplin kumaş ve pantolon için haki renkli keten kumaş seçilmiştir. Pantolon kemer kısmı lastikli olarak uygulanmıştır. Ceket ise kolsuz ve kısa, önü düğmesiz olarak tasarlanmıştır. Ceket astarı için gömlek kumaşından faydalanılmıştır. Baş giyim için ceket kumaşı kullanılmıştır.

Tartışma

Tiyatro kostümü sadece bir giysi değildir, çoğu zaman gerçek bir sanat eseridir ve yaratılması birçok uzmanın çabasını gerektirir. Yazarın karakterini tarif ederken ortaya koyduğu ve yönetmenin benimsediği fikir, sahnede görüntünün oluşumunun başlangıç noktası olur (Harvey, 2020; Nicholson, 2011). Kostüm tasarımcısı, kendi vizyonuna dayanarak bir taslak oluşturur ve bu taslak daha sonra dikiş atölyesi tarafından hayata geçirilmelidir. Bir performans için taslak hazırlarken kostüm tasarımcısı, olayların bağlı olduğu tarihsel dönemi ve bölgeyi, kostümün dikileceği kahramanın sosyal statüsünü ve kişisel özelliklerini ve daha birçok önemli noktayı dikkate alır (Kaplan & Stowell, 1994; Schechner, 1973). Ancak, tiyatro kostümlerinin gösterilen her bir oyun ardından kaydedilen video kayıtları, radyo kayıtları ve foto grafik materyaller tiyatroyu incelemek için önemli kaynaklardır.

SONUÇ

Kostüm dikme teknolojisi tiyatro prensiplerine karşılık gelir, çünkü sahne kıyafetlerinin yaratılması günlük kıyafetlerin üretiminden önemli ölçüde farklıdır. Kumaş ve aksesuarların seçimi her karakter veya oyuncu grubu için ayrı ayrı yapılır. Örneğin, ulusal opera performansları için çoğunlukla doğal kumaşlar kullanılır. Bu tür malzemeler daha çevre dostudur, giyilmesi kolaydır ve ayrıca sahnede ışık ve manzarayla etkileşime girdiğinde renklerini ve şekillerini korurlar. Tiyatro sanatı ile moda tasarım alanının iç içe olduğu özelliği, bu disiplin arası bilimin başarılarının ve başarısızlıklarının büyük ölçüde kaynaklarla çalışma becerisine göre belirlenmesidir. Bu nedenle, moda ve tekstil kaynak çalışmalarının yeri, tiyatro çalışmaları için önemlidir.

KAYNAKÇA

- Field, H., & Vaclavik, K. Not only dressed but dressing: childhood, clothing, and play.
- Harvey, K. (2020). Dressing Disney's children in the twenty-first century. *Film, Fashion & Consumption*, 9(1), 23-42.
- Kaplan, J. H., & Stowell, S. (1994). *Theatre and fashion: Oscar Wilde to the suffragettes*: Cambridge University Press.
- Malik, A., Qureshi, H., Abdul-Razakq, H., Yaqoob, Z., Javaid, F. Z., Esmail, F., . . . Latif, A. (2019). 'I decided not to go into surgery due to dress code': a cross-sectional study within the UK investigating experiences of female Muslim medical health professionals on bare below the elbows (BBE) policy and wearing headscarves (hijabs) in theatre. *BMJ open*, 9(3), e019954.
- Marranca, B. (2015). Theatre of images. In *Reading Contemporary Performance* (pp. 303-303): Routledge.
- Mullin, M. (1978). " Macbeth" in Modern Dress: Royal Court Theatre, 1928. *Educational Theatre Journal*, 30(2), 176-185.
- Nicholson, H. (2011). *Theatre, education and performance*: Bloomsbury Publishing.
- Schechner, R. (1973). Drama, script, theatre, and performance. *The Drama Review*, 17(3), 5-36.
- Schonmann, S. (2006). *Theatre as a medium for children and young people*: Springer.
- Wood, D., & Grant, J. (2017). *Theatre for children*: Faber & Faber.

**FACTORS CONTRIBUTING TO GRADUATE EDUCATION ATTRITION AMONG
GUIDANCE AND PSYCHOLOGICAL COUNSELING (GPC) STUDENTS**

**PDR (PSİKOLOJİK DANIŞMA VE REHBERLİK) ÖĞRENCİLERİNİN
LİSANSÜSTÜ EĞİTİMİ BIRAKMA NEDENLERİ**

Dr. Atakan YİĞİT

Dr., MEB- Suluova Şeker Ortaokulu, Eğitim Bilimleri(Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık)
0000-0002-3893-3936

Özet

Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik (PDR) alanı, bireylerin psikososyal gelişimlerini destekleyen ve ruh sağlığı hizmetlerinin temelini oluşturan önemli bir disiplindir. Günümüzde birçok PDR mezunu, mesleki yeterliklerini artırmak ve akademik kariyerlerine yön vermek amacıyla lisansüstü eğitim programlarına yönelmektedir. Ancak bu süreçte, bazı öğrenciler çeşitli nedenlerle eğitimlerini tamamlamadan programdan ayrılmaktadır. Bu durum hem bireysel gelişim açısından bir kayıp oluşturmakta hem de eğitim sisteminin sürdürülebilirliği açısından sorgulanması gereken bir sorunu gündeme getirmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, PDR öğrencilerinin lisansüstü eğitimi bırakma nedenlerini kapsamlı bir biçimde incelemek ve bu nedenlerin altında yatan faktörleri çok boyutlu olarak analiz etmektir. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Katılımcı grubunu, Türkiye'deki çeşitli üniversitelerde lisansüstü eğitimine başlamış ancak süreç içerisinde programdan ayrılmış ya da ayrılmayı düşünen PDR öğrencileri oluşturmaktadır. Veriler, yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla toplanmış ve içerik analizi tekniğiyle değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları, lisansüstü eğitimin terk edilmesinde bireysel (motivasyon kaybı, tükenmişlik, yaşam koşulları), akademik (tez danışmanı ile yaşanan sorunlar, akademik beklenti baskısı), yapısal (program esnekliğinin yetersizliği, bürokratik engeller), mesleki (istihdam kaygısı, alan dışına yönelme) ve finansal (burs eksikliği, geçim sıkıntısı) faktörlerin etkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, lisansüstü eğitim sürecinin daha sürdürülebilir hale gelmesi için üniversitelerin öğrenci merkezli ve destekleyici politikalar geliştirmesi, akademik danışmanlık süreçlerinin güçlendirilmesi ve maddi destek olanaklarının artırılması önerilmektedir. Çalışma, PDR alanında lisansüstü eğitimi sürdürülebilir kılmaya yönelik uygulamalı ve yapısal reformlara ışık tutmayı hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler: Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik, Lisansüstü eğitim, Eğitim terk nedenleri, Yükseköğretim sorunları, Akademik güçlükler

Abstract

Guidance and Psychological Counseling (GPC) is a vital discipline that supports individuals' psychosocial development and forms the foundation of mental health services. In today's context, many GPC graduates pursue graduate education programs to enhance their professional competencies and to advance their academic careers. However, during this process, some students leave their programs before completion for various reasons. This situation represents a loss not only in terms of individual development but also raises concerns about the sustainability of the educational system.

The primary aim of this study is to comprehensively examine the reasons why GPC students discontinue their graduate education and to analyze the underlying factors in a multidimensional manner. The research adopts a qualitative design, specifically the case study method. The participant group consists of GPC students from various universities in Türkiye who have either withdrawn from their graduate programs or are considering doing so.

Data were collected through semi-structured interviews and analyzed using content analysis techniques. The findings reveal that graduate program attrition is influenced by a range of factors: Individual (loss of motivation, burnout, life circumstances), Academic (problems with thesis advisors, pressure from academic expectations), Structural (lack of program flexibility, bureaucratic obstacles), Professional (employment concerns, shift to non-field careers), and Financial (lack of scholarships, economic hardship). In light of these findings, the study recommends that universities develop student-centered and supportive policies, strengthen academic advising processes, and increase financial aid opportunities to ensure the sustainability of graduate education. This study aims to shed light on both practical and structural reforms to support the continuity and quality of graduate education in the field of GPC.

Keywords: Guidance and Psychological Counseling, Graduate education, Reasons for dropping out, Higher education challenges, Academic difficulties

**A QUALITATIVE INVESTIGATION OF STUDENTS' VIEWS ON GUIDANCE AND
PSYCHOLOGICAL COUNSELING SERVICES**

**ÖĞRENCİLERİN REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMA HİZMETLERİNE
İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN NİTEL OLARAK İNCELENMESİ**

Atakan YİĞİT

Dr., MEB- Suluova Şeker Ortaokulu, Eğitim Bilimleri(Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık)
0000-0002-3893-3936

Özet

Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık okuldaki eğitim-öğretimin önemli bir bileşeni olarak ortaya çıkmaktadır. Öğrenci, veli ve öğretmen iş birliğinde ilerleyen bu çalışmalarda akademik, kişisel ve mesleki rehberlik hizmetlerine ilave olarak ihtiyaç duyan bireylere psikolojik danışma hizmeti sağlanmaktadır. Bu çalışmanın ana amacı çalışmalardan birinci derece fayda sağlayan öğrencilerin, eğitim kurumlarında sunulan rehberlik ve psikolojik danışma (RPD) hizmetlerine ilişkin öğrenci görüşlerini derinlemesine incelemektir. Araştırma sayesinde öğrencilerin bu hizmetlere yönelik farkındalık düzeyleri, memnuniyet durumları, beklentileri, genel tutumları ve bu hizmetler konusunda karşılaştıkları sorunları nitel perspektiften ele alınması amaçlanmaktadır. Nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji kullanılacaktır. Bu desen, bireylerin belli bir olguya ilişkin yaşantılarını, deneyimlerini ve anlamlarını derinlemesine incelemeye olanak tanır. Örneklemin belirlenmesinde maksimum çeşitlilik örneklemede faydalanılmıştır. Bu örneklemede ortaokul öğrencilerinden tüm sınıf düzeylerinden ve tüm şubelerden 25-30 kişilik öğrenci grubu çalışmaya dahil edilmiştir. Bu örneklem oluşturulurken e-rehberlik modülü üzerinden PDR hizmetlerinden en fazla faydalanan öğrenciler ve en az faydalanan öğrenciler olmak üzere iki grubunda oluşturulması sağlanmıştır. Araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılacaktır. Sorular; öğrenci deneyimlerini, memnuniyet düzeylerini, erişim imkanlarını ve önerilerini kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Görüşmeler 30-40 dk arası sürmüş olup görüşmelerde ses kaydı alınmıştır. Betimsel analizlerden tematik analiz yoluyla veriler aktarılmıştır. Öncelikle kodlar oluşturulacak daha sonra kodlardan temalar sunulmuştur. Katılımcıların birebir sözleri tema ve kodların aktarılması aşamasında kullanılmıştır. Gizliliğin sağlanması amacıyla katılımcı isimleri yerine rumuz kullanılmıştır. Bu sayede okul rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin öğrencilerce nasıl algılandığı, öğrenci ihtiyaç ve beklentileri ortaya konulmuştur. Araştırma sonucunda, öğrenci merkezli ve daha işlevsel hizmetlerin sağlanması için öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Psikolojik danışma hizmetleri, Öğrenci memnuniyeti, E-rehberlik, Tematik analiz, Ortaokul öğrencileri

Abstract

Guidance and psychological counseling (GPC) has emerged as a vital component of education and instruction within schools. These services, conducted in collaboration among students, parents, and teachers, not only encompass academic, personal, and career guidance but also provide psychological counseling support to individuals in need. The primary aim of this study is to qualitatively examine the views of students—who are the primary beneficiaries—regarding the guidance and psychological counseling (GPC) services offered in educational institutions. The research intends to explore students' awareness levels, satisfaction, expectations, general attitudes, and the problems they encounter with these services from a qualitative perspective. A phenomenological design, one of the qualitative research methods,

has been employed in the study. This design allows for an in-depth examination of individuals' lived experiences and the meanings they attribute to a specific phenomenon. A maximum variation sampling strategy was used in selecting the study group. In this context, a group of 25–30 middle school students from different grades and branches was included. During the sampling process, students who benefited the most and the least from GPC services—based on data from the e-guidance module—were included to form two comparison groups. A semi-structured interview form, developed by the researcher, was used as the data collection tool. The interview questions were designed to cover students' experiences, satisfaction levels, access opportunities, and suggestions regarding the services. Each interview lasted approximately 30 to 40 minutes, and audio recordings were taken with the participants' consent. The data obtained were analyzed using descriptive and thematic analysis techniques. Initially, codes were generated, and then themes were derived from these codes. Direct quotations from the participants were used in the presentation of the codes and themes. To ensure confidentiality, pseudonyms were used instead of real names. Through this study, insights into how students perceive school-based guidance and psychological counseling services and what their needs and expectations are were revealed. As a result of the research, suggestions were presented to improve the services and make them more student-centered and functional.

Keywords: Psychological counseling services, Student satisfaction, E-guidance, Thematic analysis, Middle school students

HIGH-DOSE RETINOIC ACID ENHANCES AUTOPHAGOSOME FORMATION IN RETINAL PIGMENT EPITHELIAL CELLS

YÜKSEK DOZ RETİNOİK ASİT, RETİNAL PİGMENT EPİTEL HÜCRELERİNDE OTOFAGOZOM OLUŞUMUNU ARTIRIR

Serkan SEN

Department of Medical Laboratory Techniques, Atatürk Vocational School of Health Services,
Afyonkarahisar Health Sciences University, TURKEY, ORCID: 0000-0002-2884-4753

Özet

Bu çalışmada, retinoik asidin (RA) retinal pigment epitel (RPE) hücreleri üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. A vitamini türevi olan RA, fizyolojik dozlarda hücresel fonksiyonları düzenleyici etkiler gösterebilirken, yüksek dozlarda kullanımı potansiyel hücresel toksisite oluşturabilir. Özellikle RA'nın otofajiyi uyarıcı etkisi göz önünde bulundurulduğunda, bu durum uzun süreli ve yüksek dozda maruziyetlerde hücre bütünlüğü açısından risk teşkil edebilir. Bu bağlamda çalışmada, yüksek dozda RA uygulamasının ARPE-19 hücrelerinde neden olduğu olası sitotoksik etkiler ve otofajik yanıtlar araştırılmıştır. Deneysel tasarımda, literatürde tanımlanan protokollere uygun şekilde, 96 kuyulu plakalara her kuyuya 10.000 ARPE-19 hücresi ekilerek bir gece boyunca hücrelerin yapışması sağlanmıştır. Ardından hücreler, artan RA konsantrasyonlarına 48 saat süreyle maruz bırakılmıştır. Hücresel canlılık, MTT testi ile değerlendirilmiş ve oluşan formazan kristalleri DMSO ile çözülerek 570 nm'de absorbans ölçümü yapılmıştır. IC₅₀ değeri GraphPad Prism yazılımı ile hesaplanmıştır. Aynı zamanda otofajik aktiviteyi değerlendirmek amacıyla otofaji testi uygulanmıştır. MTT testi sonuçlarına göre, RA'nın hücresel canlılık üzerindeki yarı-maksimum inhibitör konsantrasyonu (IC₅₀) 582,8 µM olarak belirlenmiş; log IC₅₀ değeri 2,766 ve R² değeri 0,9592 olarak hesaplanmış, bu da doz-cevap modellemesinin yüksek uyum gösterdiğini ortaya koymuştur. Otofaji düzeyleri, RA ile tedavi edilen grupta anlamlı şekilde artmış; kontrol grubunda 9,54 ± 3,082 olan ortalama otofaji değeri, tedavi grubunda 55,56 ± 5,958 olarak saptanmıştır (p < 0,0001). Elde edilen bulgular, yüksek doz RA'nın ARPE-19 hücrelerinde otofajiyi belirgin şekilde uyardığını ve bu durumun hücresel stres ya da hasarla ilişkili olabileceğini göstermektedir. Sonuç olarak, A vitamini türevlerinin uzun süreli ve yüksek dozda kullanımında potansiyel sitotoksik etkiler göz önünde bulundurulmalı ve doz-cevap ilişkisi dikkatle değerlendirilmelidir.

Anahtar kelimeler: Retinoik Asit, A Vitamini, Otofaji, Retinal Pigment Epitel Hücreleri

Abstract

This study evaluated the effects of retinoic acid (RA) on retinal pigment epithelial (RPE) cells. While RA, a derivative of vitamin A, may exert regulatory effects on cellular functions at physiological doses, its use at high concentrations poses potential cytotoxic risks. Given its ability to induce autophagy, prolonged and excessive exposure to RA may compromise cellular integrity. In this context, we investigated the potential cytotoxic effects and autophagic responses induced by high-dose RA in ARPE-19 cells. According to established protocols, ARPE-19 cells were seeded at a density of 10,000 cells per well in 96-well plates and allowed to adhere overnight. The cells were then exposed to increasing concentrations of RA for 48 hours. Cell viability was assessed using the MTT assay, and the resulting formazan crystals were solubilized with DMSO before absorbance was measured at 570 nm. The half-maximal inhibitory concentration (IC₅₀) was calculated using GraphPad Prism software. Additionally, autophagic activity was evaluated to assess RA-induced changes in autophagy dynamics. Based

on the MTT assay results, the IC_{50} value of RA was calculated to be 582.8 μ M, with a corresponding log IC_{50} of 2.766 and an R^2 value of 0.9592, indicating a high goodness of fit for the dose-response model. Autophagy levels were significantly elevated in the RA-treated group compared to the control. The mean autophagy level in the control group was 9.54 ± 3.082 , whereas the RA-treated group showed a markedly higher value of 55.56 ± 5.958 ($p < 0.0001$). These findings demonstrate that high concentrations of RA strongly induce autophagy in ARPE-19 cells, potentially contributing to cellular stress and damage. In conclusion, while vitamin A derivatives may be beneficial at appropriate doses, caution should be exercised regarding long-term or high-dose supplementation due to the risk of excessive autophagic activation and subsequent cytotoxicity. Attention to dose-response relationships is essential in the planning of supplementation strategies..

Keywords: Retinoic Acid, Vitamin A, Autophagy, Retinal Pigment Epithelial Cells

1. INTRODUCTION

Retinoids are essential for the maintenance of numerous fundamental physiological processes, including normal growth and development, vision, immune function, reproduction, healthy skin, and epithelial barrier integrity. It is estimated that more than 500 genes are regulated by retinoic acid (RA) (D'Ambrosio et al., 2011). In particular, all-trans-RA plays a vital role in several physiological pathways such as development, immune responses, and reproduction by modulating gene expression through nuclear receptors (Kane, 2025). RA, a derivative of vitamin A, exerts significant effects on cell proliferation and differentiation. The effects of RA on cellular signaling pathways are dose-dependent; while it promotes cell proliferation at physiological levels, high doses may lead to cytotoxicity and activate distinct molecular pathways (Balmer & Blomhoff, 2002).

RA can be obtained through diet in two primary forms: preformed vitamin A derived from animal sources and provitamin A derived from plant-based sources. In industrialized countries, approximately 75% of the population meets their daily vitamin A requirements through foods rich in preformed vitamin A, such as milk, butter, margarine, fish oil, and multivitamin supplements. This form of vitamin A is efficiently absorbed in the gastrointestinal tract at a rate of 70–90% and is rapidly converted into its biologically active form (Source). In contrast, in developing countries, dietary vitamin A intake predominantly depends on provitamin A from plant sources, which has a lower intestinal absorption rate (20–50%) and a more limited bioconversion capacity (Sarı, H.K., 2018).

Autophagy is an evolutionarily conserved catabolic process that plays a pivotal role in maintaining intracellular homeostasis by degrading cytoplasmic components—particularly damaged organelles and protein aggregates—via the lysosomal pathway (Glick et al., 2010). Retinal pigment epithelium (ARPE) cells play a central role in sustaining visual function and, due to their high metabolic activity, are particularly susceptible to oxidative stress and environmental insults. In this context, the ARPE-19 cell line is widely used as an in vitro model for investigating RPE-specific functions (Kasikci & Sen, 2024). Autophagy becomes activated in ARPE-19 cells especially under conditions such as oxidative stress, aging, and inflammation—factors closely associated with age-related macular degeneration (AMD)—and functions as a key regulator of cellular responses. Recent studies have demonstrated that bioactive molecules such as RA can modulate autophagy in ARPE-19 cells, thereby influencing cell death, proliferation responses, and inflammatory processes. Accordingly, evaluating the effects of ATRA on autophagy in the ARPE-19 model may contribute to elucidating the

molecular mechanisms underlying retinal degenerative diseases.

2. MATERIAL AND METHODS

The ARPE-19 retinal pigment epithelial cell line was cultured in Dulbecco's Modified Eagle's Medium (DMEM) supplemented with 10% fetal bovine serum (FBS), 5% L-glutamine, and 1% penicillin-streptomycin. The cells were maintained at 37 °C in a humidified incubator containing 5% CO₂.

2.1. Determination of RA IC₅₀ dose by MTT Cell Viability Test

Based on a previously published protocol by Sen and Kasikci (2025), 10,000 ARPE-19 cells per well were seeded into 96-well plates and allowed to adhere overnight. Cells were then treated for 48 hours with increasing concentrations of retinoic acid (RA; 1 µM, 10 µM, 25 µM, 50 µM, 100 µM, 250 µM, 500 µM, and 1000 µM), as previously applied in our study on angiogenesis in retinal pigment epithelial cells (Sen & Kasikci, 2025). After the treatment period, 10 µL of MTT solution (5 mg/mL, SERVA, Heidelberg, Germany) was added to each well, followed by incubation at 37 °C in a 5% CO₂ humidified environment for 4 hours. Subsequently, 100 µL of DMSO was added to dissolve the formazan crystals formed. The absorbance was measured at 570 nm using a microplate reader (Epoch, Biotek, USA). IC₅₀ values were calculated using GraphPad Prism software (version 8.0.1, GraphPad Software, Inc., CA, USA). Each experimental condition was analyzed in triplicate.

2.2. Autophagy Assay in Retinal Pigment Epithelial Cells

Autophagy assay was performed to evaluate the autophagic activity and dynamics in cultured cells using the CYTO-ID® Autophagy Detection Kit (Cat. No: ENZ-51031, Enzo Life Sciences, USA). Autophagy is a tightly regulated, multi-step catabolic process through which cells degrade damaged or unnecessary cytoplasmic components, including organelles and long-lived proteins, via the lysosomal pathway. Autophagic activity is typically low under basal conditions but can be markedly upregulated by various physiological stressors such as nutrient deprivation, hypoxia, energy depletion, ER stress, and high cell density.

This live-cell assay utilizes a 488 nm-excitable green fluorescent detection reagent that selectively labels autophagic vesicles, allowing for rapid, specific, and quantitative monitoring of autophagy by fluorescence microscopy, flow cytometry, or plate-reader assays. Rapamycin and starvation are well-known inducers of autophagy and were used as positive controls. Chloroquine, a lysosomal inhibitor, is also provided in the kit. Additionally, a nuclear counterstain is included to visualize nuclei and enhance accuracy in cell-based quantification.

2.2.1. Experimental Procedure

Cells were seeded into 96-well black, clear-bottom plates at a density of 5000 cells per well and incubated until they reached 70–80% confluency. Upon reaching the desired confluency, experimental agents—including high-dose retinoic acid and other test compounds—were applied for 24 hours. One group was exposed to starvation conditions (deprivation of serum and nutrients) in the presence of rapamycin, serving as a positive control to validate assay sensitivity and autophagy induction.

Thirty minutes before the end of treatment, the detection reagent was prepared by diluting 20 µL of the 500X stock solution into 10 mL of Stain Buffer, sufficient for a full 96-well plate. After the treatment period, culture medium containing test agents was carefully aspirated to

avoid disturbing the cell monolayer. Without allowing the wells to dry, 100 μL of the prepared detection reagent was dispensed into each well using a multichannel pipette.

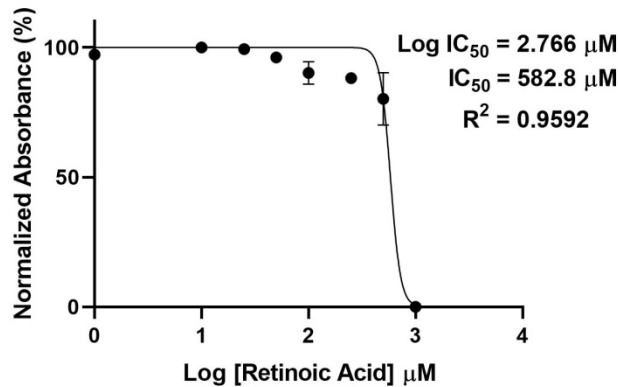
Cells were incubated under standard culture conditions (37 $^{\circ}\text{C}$, 5% CO_2) for 30 minutes in the dark. After incubation, the staining solution was removed, and cells were washed four times with 300 μL of the kit-provided Assay Buffer using a multichannel pipette to remove excess background fluorescence.

Fluorescence imaging was performed using the BioTek Cytation 5 imaging system (Agilent, USA) under 10 $\times$ magnification. Nuclear counterstaining was detected using a DAPI filter set, while autophagosomes were visualized using a FITC filter (excitation: 488 nm). For each experimental group, approximately 1000 DAPI-stained nuclei were counted. The number of cells showing high green fluorescence (indicating autophagosome presence) was divided by the total cell count, and the result was multiplied by 100 to calculate the percentage of autophagic cells.

3. RESULTS

3.1. IC₅₀ dose of RA

The cytotoxic effect of retinoic acid (RA) on cells was evaluated, and the half-maximal inhibitory concentration (IC₅₀) was determined based on MTT assay results. According to the dose–response curve, the IC₅₀ value of RA was calculated as 582.8 μM , with a corresponding Log IC₅₀ value of 2.766 and an R^2 value of 0.9592, indicating a good fit for the model (Figure

1).

Figure 1. IC₅₀ dose of RA (Sen S., and Kasikci M., 2025).

3.2. Impact of Retinoic Acid on Cellular Autophagy

The effect of RA on autophagy was evaluated. Autophagy levels significantly increased in the RA-treated group compared to the control group. The mean autophagy value in the control group was 9.54 ± 3.082 , whereas it was 55.56 ± 5.958 in the RA-treated group. This difference was statistically significant ($p < 0.0001$) (Table 1).

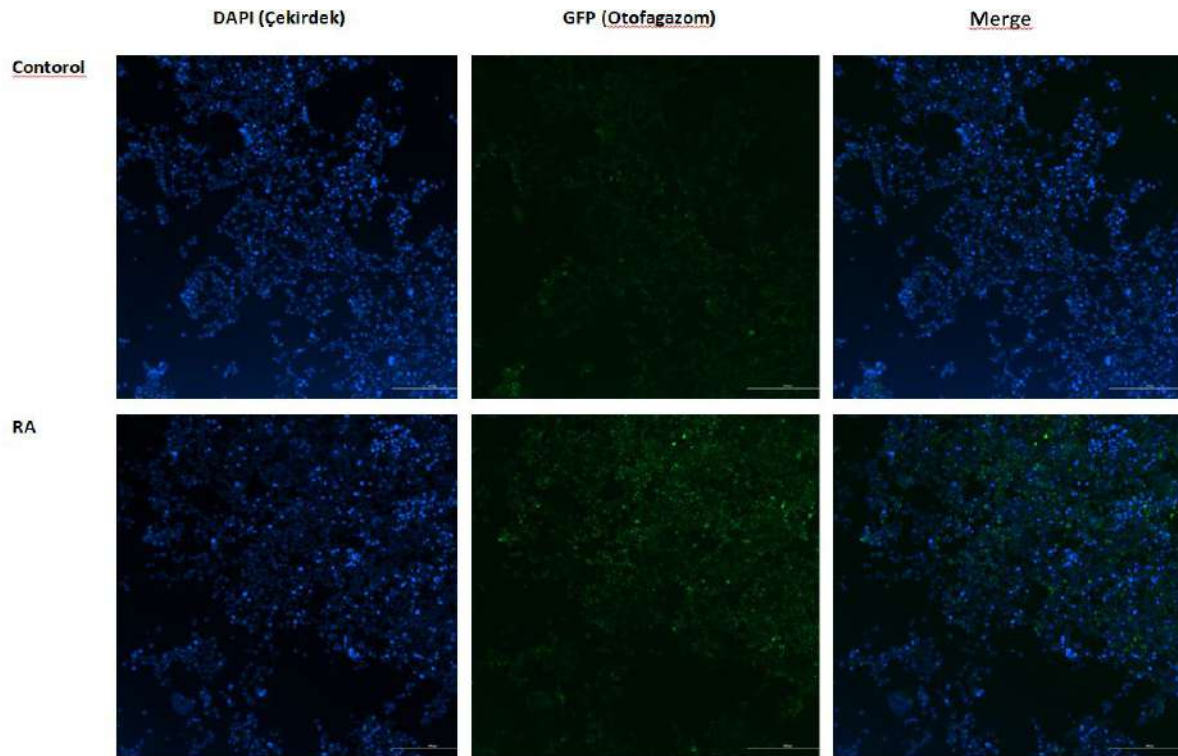

Figure 2. Fluorescence microscopy images of autophagy assay.

Table 1. Comparison of autophagy assay results between groups

Control	RA	P value
9,54 ± 3,082	55,56 ± 5,958	<0,0001

4. DISCUSSION

A previous study demonstrated that diets containing both preformed vitamin A (retinol) and provitamin A (such as β -carotene) may lead to excessive hepatic vitamin A accumulation (Sowa et al., 2020). This finding suggests that provitamin A sources, previously considered safe, can also contribute to vitamin A overload. Moreover, it has been emphasized that simultaneous exposure to multiple sources of vitamin A within the same population may pose a potential risk of toxicity (Lietz, 2020).

The autophagy-activating effect of RA has been demonstrated in various models of tissue injury. For example, RA was shown to trigger autophagy in cisplatin-induced acute kidney injury (Wu et al., 2020). In another study, RA modulated autophagy via microRNA-30a in chemoresistant gastric cancer cells, enhancing apoptosis. These findings point to the regulatory role of retinoic acid in cellular stress responses and autophagic mechanisms (Abbasi et al., 2022). Similarly, RA was shown to suppress proliferation, migration, and epithelial-mesenchymal transition (EMT) in hepatocellular carcinoma cells by inducing autophagy through the Bcl-2/Beclin1 pathway, suggesting that the antitumor effects of RA may be mediated through autophagy (Fang et al., 2020).

In ARPE-19, RA has previously been shown to induce autophagy under non-stress conditions, whereas this effect was diminished in the presence of oxidative stress (Tokarz et al., 2016). This highlights the context-dependent biological outcomes of RA based on the cellular stress environment. In our study, high-dose RA treatment significantly enhanced autophagy in ARPE-19 cells under non-stressed conditions, consistent with earlier findings. Notably, our results indicate that RA can robustly activate autophagy not only at low or physiological concentrations but also at pharmacological doses. This discrepancy may arise from various factors such as dose dependency, cell type specificity, duration of exposure, or the metabolic state of the cells.

This study has some limitations. Firstly, the investigation was limited to in vitro conditions using the ARPE-19 cell line, which, although widely accepted as a model for retinal pigment epithelial cells, may not fully recapitulate in vivo physiology. Secondly, autophagy was assessed primarily through molecular markers; future studies involving ultrastructural analyses such as transmission electron microscopy could provide more detailed insights into autophagic flux. Lastly, the study focused on the effects of high-dose RA under non-stress conditions, and did not evaluate its role under oxidative stress or compare different RA isoforms, which may influence autophagy through distinct mechanisms.

5. CONCLUSION

Taken together, our findings support the notion that pharmacological concentrations of RA can potentially induce autophagy in ARPE-19 cells, even in the absence of oxidative stress. Considering the previously reported dual effects of RA depending on cellular context, this study contributes to the growing evidence that retinoic acid acts as a dose- and environment-dependent modulator of autophagic activity. These insights may hold relevance for understanding the role of RA in retinal homeostasis and degenerative retinal diseases, particularly in the context of vitamin A metabolism and oxidative damage.

6. REFERENCES

- Abbasi A, Hosseinpourfeizi M, Safaralizadeh R. All-trans retinoic acid-mediated miR-30a up-regulation suppresses autophagy and sensitizes gastric cancer cells to cisplatin. *Life Sci.* 2022 Oct 15;307:120884.
- Balmer JE, Blomhoff R. Gene expression regulation by retinoic acid. *J Lipid Res.* 2002 Nov;43(11):1773-808. doi: 10.1194/jlr.r100015-jlr200. PMID: 12401878.
- D'Ambrosio, D. N., Clugston, R. D., & Blaner, W. S. (2011). Vitamin A metabolism: an update. *Nutrients*, 3(1), 63-103.
- Fang S, Hu C, Xu L, Cui J, Tao L, Gong M, Wang Y, He Y, He T, Bi Y. All-trans-retinoic acid inhibits the malignant behaviors of hepatocarcinoma cells by regulating autophagy. *Am J Transl Res.* 2020 Oct 15;12(10):6793-6810.
- Glick, D., Barth, S., & Macleod, K. F. (2010). Autophagy: cellular and molecular mechanisms. *The Journal of pathology*, 221(1), 3-12.
- Kane, M. A. (2025). Retinoic acid homeostasis and disease. *Current topics in developmental biology*, 161, 201-233.
- Kasikci, M., & Sen, S. (2024). Resveratrol and quercetin protect from benzo (a) pyrene-induced autophagy in retinal pigment epithelial cells. *International Ophthalmology*, 44(1), 12.

Lietz, G. (2020). Overlapping vitamin A intervention programs: should we be concerned with excessive intakes?. *The Journal of Nutrition*, 150(11), 2849-2851.

Sarı, H. K. (2018). Hypervitaminosis A. *Eurasian Journal of Toxicology*, 1(3), 85-90.

Sowa M, Mourao L, Sheftel J, Kaeppler M, Simons G, Grahn M, Davis CR, von Lintig J, Simon PW, Pixley KV, et al. Overlapping vitamin A interventions with provitamin A carotenoids and preformed vitamin A cause excessive liver retinol stores in male Mongolian gerbils. *J Nutr* 2020;150(11):2912–23.

Tokarz P, Piastowska-Ciesielska AW, Kaarniranta K, Blasiak J. All-Trans Retinoic Acid Modulates DNA Damage Response and the Expression of the VEGF-A and MKI67 Genes in ARPE-19 Cells Subjected to Oxidative Stress. *Int J Mol Sci*. 2016 Jun 14;17(6):898.

Wu J, Zheng C, Wan X, Shi M, McMillan K, Maique J, Cao C. Retinoic Acid Alleviates Cisplatin-Induced Acute Kidney Injury Through Activation of Autophagy. *Front Pharmacol*. 2020 Jul 3;11:987.

**ANALYSIS OF THE LCP1 RS7324845 FUNCTIONAL GENE VARIANT IN
CHILDREN WITH FAMILIAL MEDITERRANEAN FEVER
PEDIATRİK AİLEVİ AKDENİZ ATEŞİ HASTALARINDA LCP1 RS7324845
FONKSİYONEL GEN VARYANTININ ARAŞTIRILMASI**

Şeyda Doğan¹

Sevde Hasanoğlu Sayın²

Khumara Vagif Kızı³

Yasemin Oyacı⁴

Sacide Pehlivan⁵

¹Doktora Öğrencisi, Sağlık Bilimleri Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-9082-6804

²M.Sc. Bio., Sağlık Bilimleri Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, Genetik
ORCID: 0000-0003-2378-1535

³Dr., İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıbbi Biyoloji Anabilim Dalı, Genetik
ORCID: 0009-0007-3717-1312

⁴Dr., İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıbbi Biyoloji Anabilim Dalı, Genetik
ORCID: 0000-0002-1338-0087

⁵Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıbbi Biyoloji Anabilim Dalı, Genetik
ORCID: 0000-0003-1272-5845

Özet

Ailevi Akdeniz Ateşi (FMF), tekrarlayan ateş, karın ağrısı, eklem tutulumu ve seröz zarların inflamasyonu ile karakterize, otozomal resesif geçişli bir otoinflamatuvar hastalıktır. FMF özellikle Akdeniz ve Orta Doğu kökenli popülasyonlarda yaygın görülmektedir. LCP1 (Lenfosit Sitozolik Protein-1) geninin rs7324845 varyantı, kromozom 13 üzerinde intronik bir bölgede yer almakta olup, bu varyantın protein ekspresyonunu artırdığı bildirilmiştir. Bu çalışmada FMF'li çocuk hastalarda ve sağlıklı bireylerde LCP1 rs7324845 fonksiyonel gen varyantının dağılımı ve bu varyantın klinik/laboratuvar parametrelerle ilişkisi araştırılmıştır. Çalışmaya 69 FMF tanılı hasta ve 44 sağlıklı kontrol dahil edilmiştir. Tüm bireylerden periferik kan örnekleri alınarak DNA izole edilmiş, DNA minidizileme yöntemiyle genotipleme yapılmıştır. Varyantın genotip ve allel dağılımları, yaş, cinsiyet, MEFV mutasyon durumu, atak semptomları (ateş, karın ağrısı, artrit) ve CRP, WBC, serum amiloid A gibi laboratuvar parametreleri ile karşılaştırılmıştır. FMF ve kontrol grubu arasında genotip ve allel sıklıkları açısından anlamlı fark saptanmamıştır ($p>0.05$). Ayrıca genotip grupları arasında klinik ve laboratuvar bulgular açısından da anlamlı ilişki bulunmamıştır ($p>0.05$). Bu çalışma, LCP1 rs7324845 gen varyantı ile FMF arasındaki ilişkiyi değerlendiren ilk çalışmalardan biridir. Bulgularımız, bu varyantın FMF hastalığında popülasyon ya da klinik düzeyde etkili olmadığını düşündürmektedir. Ancak daha geniş örneklem grupları ile yapılacak ileri çalışmalar, FMF patogenezindeki genetik bileşenlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ailevi Akdeniz Ateşi, LCP1, DNA minidizileme, genetik varyant, klinik parametreler

Abstract

Familial Mediterranean Fever (FMF) is an autosomal recessive autoinflammatory disorder characterized by recurrent fever, abdominal pain, joint involvement, and inflammation of serosal membranes. FMF is prevalent among populations from the Mediterranean and the Middle East. The LCP1 (Lymphocyte Cytosolic Protein 1) gene rs7324845 variant, located in an intronic region on chromosome 13, is known to increase protein expression. This study aimed to investigate the distribution of the LCP1 rs7324845 functional gene variant and its association with clinical/laboratory parameters in pediatric FMF patients and healthy controls. A total of 69 FMF patients and 44 healthy individuals were included. DNA was extracted from peripheral blood samples and genotyped using DNA minisequencing. Genotype and allele frequencies were compared between groups, along with age, sex, MEFV mutation status, attack symptoms (fever, abdominal pain, arthritis), and laboratory parameters such as CRP, WBC, and serum amyloid A. No significant differences were found in genotype or allele frequencies between FMF and control groups ($p>0.05$). Furthermore, no significant associations were observed between genotypes and clinical or laboratory findings ($p>0.05$). To our knowledge, this is one of the first studies investigating the LCP1 rs7324845 variant in FMF. Our findings suggest that this variant is not associated with FMF at the population or clinical level. However, further studies with larger sample sizes are needed to better understand the genetic components of FMF pathogenesis.

Keywords: FMF, LCP1, DNA minisequencing, genetic variant, clinical parameters

1. GİRİŞ

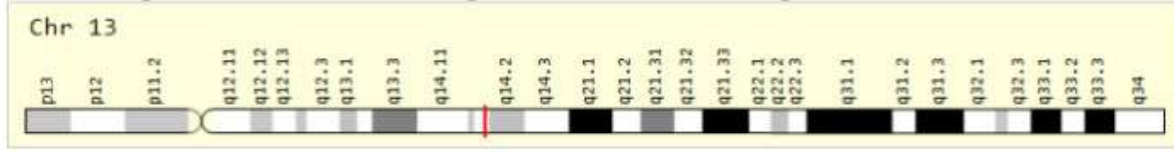
Ailevi Akdeniz Ateşi (FMF), MEFV geninde meydana gelen mutasyonlarla ilişkili olarak gelişen otoinflamatuvar bir hastalıktır. Özellikle Akdeniz havzasındaki toplumlarda yüksek sıklıkta görülür. LCP1 (Lymphocyte Cytosolic Protein 1) proteini, hematopoietik hücrelerde aktin dinamiğini düzenleyen, bağışıklık yanıtlarında görev alan bir proteindir. LCP1 geninin bazı fonksiyonel varyantlarının, proteinin ekspresyonunu artırarak inflamatuvar hastalıklarda rol oynayabileceği öne sürülmektedir. Bu bağlamda, LCP1 rs7324845 varyantının FMF patogeneziindeki potansiyel etkileri araştırılmaya değerdir.

Plastin ailesi, aktin bağlayıcı proteinlerden oluşan ve evrimsel olarak oldukça korunmuş bir protein grubudur. Bu proteinler maya, bitki ve hayvan hücreleri dahil olmak üzere birçok canlı türünde ifade edilmektedir. Memelilerde plastin ailesine ait üç izoform tanımlanmıştır: T-plastin, I-plastin ve L-plastin (Koide, 2017). Her üç plastin de kalmodulin-kalsiyum bağlayıcı alanlara homolog olan iki N-terminal EF kolu ve ardından iki aktin bağlayıcı alan içerir. I ve T-plastinin aksine, L-plastin ayrıca serin fosforilasyonunun N-terminal bölgelerini içerir. Fonksiyonel olarak, L-plastin aktin filamentlerini çapraz bağlayarak hücre iskeletini stabilize eder ve böylece hücre göçü, adezyon ve immün sinyalizasyon gibi süreçlerde kritik rol oynar. Ser5 fosforilasyonu gibi post-translasyonel modifikasyonlar, L-plastin'in aktivasyonunu, invazyon kapasitesini ve hücre göçünü doğrudan etkilediği gösterilmiştir (Morley, 2011).

Lenfosit sitozolik protein 1 (LCP1) olarak da bilinen L-plastin, özellikle hematopoietik hücre soylarında ve çeşitli kanser türlerinde yüksek düzeyde ifade edilmektedir. LCP1, hücre yapışma, aktin bağlanması ve aktin filamentlerinin montajının kolaylaştırılması gibi görevlerde rol alır. Ayrıca, çeşitli tümörlerde ve dönüştürülmüş hücre hatlarında artan invazivlikle ilişkili bulunmuş olup, bu durum LCP1'in hücre davranışlarındaki değişimlerde potansiyel olarak etkili bir düzenleyici olduğunu göstermektedir. LCP1'in işlevlerinin bağışıklık sistemine kadar

uzandığı, özellikle makrofajlar, nötrofiller, B ve T hücreleri gibi çeşitli bağışıklık hücrelerinin davranışlarını etkileyebildiği bildirilmektedir (Pan, 2024).

LCP1 geni, 13q14.11 lokasyonunda yer almakta olup yaklaşık 14 kilo baz uzunluğa sahiptir ve 16 ekzon içermektedir (NCBI, 11.07.25).

Şekil 1: LCP1 geninin yer aldığı kromozom bölgesi (GeneCards, 2025)

LCP1 geni rs7324845 varyantı genin intronik bir bölgesinde yer alır. Bazı çalışmalarda, LCP1'in karaciğer dokusunda da ifade edildiği ve rs7324845 varyantının varlığının bu dokuda LCP1 ekspresyonunun artışıyla ilişkili olabileceği öne sürülmektedir (Umano, 2017).

Input	Chromosome position	Variant name	Chromatin state	Related regulatory elements	Target genes	Extended variants	Associated traits
rs7324845	chr13:46703142-46703143	rs7324845	Weak transcription Strong transcription Enhancers	n/a	n/a	LD-proxies of rSNP Overlapped rCNV	disease

Şekil 2: rVarBase web tabanında rs7324845 varyantı fonksiyonel bilgileri (rVarBase, 2025).

chr	pos (hg19)	chr	pos (hg38)	Reference	Alternate	1000 Genomes Phase 1 Frequencies				Sequence constraint		dbSNP functional annotation
						AFR	AMR	ASN	EUR	by GERP	by SiPhy	
chr13	46703142	chr13	46129007	G	A	0.63	0.91	0.87	0.89	No	No	intronic

Closest annotated gene												
Source	Distance	Direction	ID/Link	Common name	Description							
GENCODE	NA	Within gene	ENSG00000136167.8	LCP1	lymphocyte cytosolic protein 1 (L-plastin) [Source:HGNC Symbol;Acc:6528]							
RefSeq	NA	Within gene	NM_002298	LCP1	lymphocyte cytosolic protein 1 (L-plastin) [Source:HGNC Symbol;Acc:6528]							

Şekil 3: HaploReg4.2 web tabanında rs7324845 varyantı bilgileri (HaploReg4.2, 2025).

Bu çalışmada FMF hastaları ve sağlıklı kontrol grubunda insan LCP1 rs7324845 fonksiyonel gen varyantının laboratuvar/klinik veriler ile ilişkisinin araştırılması amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Çalışmaya FMF tanısı almış 69 çocuk hasta ve 44 sağlıklı kontrol olmak üzere 113 gönüllü birey dahil edildi. Bireylerden alınan periferik kandan lökosit izolasyonu gerçekleştirildi. Elde edilen lökositlerden ticari kit ile üreticinin yönergeleri doğrultusunda genomik DNA izolasyonu yapıldı. (QIAamp DNA Blood Mini Kit).

LCP1 genine ait rs7324845 varyantı, minisekanslama yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir (Jian, 2021). Bu analiz kapsamında, varyantın bulunduğu genomik bölgeye özgü olarak tasarlanan primerler ile hedef DNA bölgesi, polimeraz zincir reaksiyonu (PCR) ile çoğaltılmıştır. PCR amplifikasyonu ve elde edilen PCR ürünlerinin, varyant bölgesine özgü olarak tasarlanan minisekans primerleri Tablo 1'de ayrıntılı olarak sunulmuştur. Minisekans reaksiyonu sonucu oluşan ürünler, genotip tayini amacıyla kapiler elektroforez sistemi ile ayrıştırılmış ve analiz edilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda bireylerin rs7324845 varyantına ilişkin genotip dağılımları belirlenmiştir.

Tablo 1: LCP1 geninin rs7324845 varyantı için kullanılan primer dizileri

Gen Bölgesi	Primer Dizisi
LCP1 3F	CACTCTACCCAAGCCCACAT
LCP1 4R	CCGTTTTCCCTCTGTGTTTT
LCP1 c.1752-1284C>T R	CAAGGAGAAAAAATGGGAC

İstatistiksel analizler IBM SPSS Statistics 22 yazılımı kullanılarak yapıldı. İncelenen varyantın genotip dağılımları, Hardy-Weinberg dengesi (HWE) açısından ve ki-kare testleri ile analiz edildi.

3. BULGULAR

FMF hasta ve sağlıklı gruplar arasında LCP1 rs7324845 fonksiyonel gen varyantı genotip ve allel sıklığı açısından karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı saptanmıştır (Tablo 2). Bu varyant için hem hasta hem de sağlıklı kontrol grubunda HWE'den sapma bulunmamaktadır. Bununla birlikte genotipler arasında yaş, cinsiyet, patojenik/non-patojenik mutasyon, atakta ateş, karın ağrısı eklem ağrısı gibi klinik ve serum amyloid, CRP, WBC gibi laboratuvar parametreleri açısından da anlamlı bir fark saptanmamıştır ($p>0.05$).

Tablo 2: FMF hasta ve sağlıklı kontrollerde LCP1 geni rs7324845 varyantının genotip ve allel dağılımı

Genotip	FMF Hasta n: 69 (%)	Kontrol n: 44 (%)	p değeri
AA	56 (%81,2)	39 (%88,6)	0,4518
AG	12 (%17,4)	4 (%9,1)	
GG	1 (%1,4)	1 (%2,3)	
Allel			
A	124 (%89,9)	82 (%93,2)	0,3905
G	14 (%10,1)	6 (%6,8)	
HWEp	0,701873	0,059092	

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, otoinflamatuar bir hastalık olan Ailevi Akdeniz Ateşi (FMF) ile LCP1 geninin rs7324845 fonksiyonel varyantı arasındaki olası ilişki araştırılmıştır. FMF hastalarında bu varyantın genotip ve allel dağılımının sağlıklı bireylerden farklı olmadığı ve klinik/laboratuvar parametrelerle anlamlı bir ilişki göstermediği bulunmuştur. Bu sonuçlar, rs7324845 varyantının FMF hastalığının gelişimi, şiddeti veya fenotipik özellikleri üzerinde belirgin bir etkisinin olmadığını düşündürmektedir.

LCP1, aktin sitoskeletonuyla ilişkili bir protein olup lenfositlerin aktivasyonunda ve inflamatuvar yanıtta rol oynamaktadır. Daha önce yapılan bazı çalışmalarda, rs7324845 varyantının LCP1 ekspresyonunu artırabileceği ve bu artışın çeşitli immün yanıt yollarını etkileyebileceği öne sürülmüştür. Ancak, çalışmamızda bu varyantın FMF gibi sistemik inflamatuvar bir hastalığın klinik özellikleriyle doğrudan bir bağlantı kurmadığı gözlenmiştir. Bu durum, varyantın fonksiyonel etkisinin hastalık süreci için yeterince belirleyici olmadığını veya FMF patogenezinde rol oynayan diğer genetik ve çevresel faktörlerin etkisinin daha baskın olduğunu düşündürmektedir.

FMF genetiğinde temel rol oynayan MEFV geninin ötesinde, modifiye edici genetik faktörlerin araştırılması hastalığın heterojen klinik görünümünü anlamada önemlidir. LCP1 rs7324845 varyantı bu bağlamda değerlendirilmeye değer olsa da, elde edilen veriler bu varyantın FMF için belirleyici bir biyobelirteç olmadığını göstermiştir. Bununla birlikte, örneklem sayısının sınırlı olması, varyantın düşük frekansta görülmesi ve hastaların çoğunluğunun belirli MEFV mutasyonlarına sahip olması gibi faktörler sonuçları etkilemiş olabilir.

Çalışmanın sınırlılıkları arasında hasta sayısının görece az olması, varyantın fonksiyonel etkisinin doğrudan proteomik düzeyde değerlendirilmemiş olması ve genotip-grup karşılaştırmalarında olası popülasyon genetik yapısının etkilerinin göz önüne alınmamış olması yer almaktadır. Ayrıca çevresel faktörlerin, epigenetik değişimlerin ve diğer genetik varyantların birlikte değerlendirilmemiş olması, FMF'nin karmaşık yapısının tam olarak açıklanmasına engel olabilir.

Sonuç olarak, bu çalışma LCP1 rs7324845 gen varyantı ile FMF arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk çalışmalardan biri olup, varyantın FMF hastalığında anlamlı bir rol oynamadığını göstermektedir. Ancak, genetik katkılarının daha net ortaya konabilmesi için daha geniş örneklem gruplarıyla, çok merkezli ve fonksiyonel düzeyde tasarlanmış ileri çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu tür çalışmalar, FMF'nin patogenezinin dair genetik altyapısının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacak ve potansiyel biyobelirteçlerin belirlenmesinde yol gösterici olacaktır.

5. KAYNAKLAR

Ben-Chetrit, E., & Levy, M. (1998). Familial Mediterranean fever. *The Lancet*, 351(9103), 659–664.

Gai, M., Zhao, L., Li, H., Jin, G., Li, W., Wang, F., & Liu, M. (2024). LCP1 promotes ovarian cancer cell resistance to olaparib by activating the JAK2/STAT3 signalling pathway. *Cancer biology & therapy*, 25(1), 2432117.

Jian, Y., & Li, M. (2021). A narrative review of single-nucleotide polymorphism detection methods and their application in studies of *Staphylococcus aureus*. *Journal of Bio-X research*, 4(01), 1-9.

Koide, N., Kasamatsu, A., Endo-Sakamoto, Y., Ishida, S., Shimizu, T., Kimura, Y., Miyamoto, I., Yoshimura, S., Shiiba, M., Tanzawa, H., & Uzawa, K. (2017). Evidence for Critical Role of Lymphocyte Cytosolic Protein 1 in Oral Cancer. *Scientific reports*, 7, 43379.

Ma, G., Gezer, D., Herrmann, O., Feldberg, K., Schemionek, M., Jawhar, M., Reiter, A., Brümmendorf, T. H., Koschmieder, S., & Chatain, N. (2020). LCP1 triggers mTORC2/AKT activity and is pharmacologically targeted by enzastaurin in hypereosinophilia. *Molecular carcinogenesis*, 59(1), 87–103.

- Morley S. C. (2012). The actin-bundling protein L-plastin: a critical regulator of immune cell function. *International journal of cell biology*, 2012, 935173.
- National Center for Biotechnology Information (NCBI). (n.d.). LCP1 lymphocyte cytosolic protein 1 [Homo sapiens]. NCBI Gene. Retrieved July 11, 2025, from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/gene/3936>
- Ozen, S., Demirkaya, E., Amaryan, G., Koné-Paut, I., Polat, A., Woo, P., Uziel, Y., Modesto, C., Finetti, M., Quartier, P., Papadopoulou-Alataki, E., Al-Mayouf, S. M., Fabio, G., Gallizzi, R., Cantarini, L., Frenkel, J., Nielsen, S., Hofer, M., Insalaco, A., Acikel, C., ... Eurofever Project (2014). Results from a multicentre international registry of familial Mediterranean fever: impact of environment on the expression of a monogenic disease in children. *Annals of the rheumatic diseases*, 73(4), 662–667.
- Pan, S., Wan, M., Jin, H., Ning, R., Zhang, J., & Han, X. (2024). LCP1 correlates with immune infiltration: a prognostic marker for triple-negative breast cancer. *BMC immunology*, 25(1), 42.
- Subramani, M., & Yun, J. W. (2021). Loss of lymphocyte cytosolic protein 1 (LCP1) induces browning in 3T3-L1 adipocytes via β 3-AR and the ERK-independent signaling pathway. *The international journal of biochemistry & cell biology*, 138, 106053.
- Touitou I. (2001). The spectrum of Familial Mediterranean Fever (FMF) mutations. *European journal of human genetics : EJHG*, 9(7), 473–483.
- Umano, G. R., Martino, M., & Santoro, N. (2017). The Association between Pediatric NAFLD and Common Genetic Variants. *Children (Basel, Switzerland)*, 4(6), 49.
- Wang, Y., Yin, Q., Yang, D., Jin, H., Yao, Y., Song, J., Liu, C., Nie, Y., Yin, H., Wang, W., Xu, B., Xue, L., Ji, X., Chen, X., & Zhao, H. (2024). LCP1 knockdown in monocyte-derived macrophages: mitigating ischemic brain injury and shaping immune cell signaling and metabolism. *Theranostics*, 14(1), 159–175.

**A NEW SUPPORT IN INFERTILITY TREATMENT: WHAT DOES
HYPNOTHERAPY OFFER?**
İNFERTİLİTE TEDAVİSİNDE YENİ BİR DESTEK: HİPNOTERAPİ NE SUNUYOR?

Selma ÇELİK¹

Çiğdem GÜN KAKAŞCI²

¹Süleyman Demirel Üniversitesi- Mezun Öğrenci, Özel Davraz Yaşam Hastanesi- Ebe

ORCID NO: 0009-0001-2272-4232

²Süleyman Demirel Üniversitesi- Doçent, ORCID NO: 0000-0003-1951-563X

Özet

İnfertilitenin küresel bağlamda üreme çağındaki partnerlerin %8 ila %12'sini etkilediği varsayılmaktadır. İnfertilite 12 ay süresince düzenli korunmasız cinsel ilişki yaşanmasına rağmen gebe kalmama durumu olarak belirtilmektedir. İnfertilitenin nedenleri arasında; ovulasyon döneminde yaşanan bozukluklar, erkek sebebiyle infertilite, uterus anormallikleri, tüp tıkanıklığı, peritoneal ve servikal faktörler yer almaktadır. İnfertilitenin sonucu olarak çocuk sahibi olamamanın stresi çiftler arasında sinirlilik hali, depresyon, anksiyete, evlilik problemleri ve değersiz hissetme gibi duygusal problemlere yol açabilmektedir. Stres faktörü, bir kadının üreme yeteneği üzerinde olumsuz etki yaratabilmektedir ve yardımcı üreme tedavilerinin başarısını düşürebilmektedir. Stres oosit gelişimi, gebelik sonuçları ve endometrial dolaşımı olumsuz etkileyerek tedavi başarısını etkileyebilmektedir. Kortizol düzeyi yüksek bulunmuşsa normal düzeye indirmek için tedaviye başlanması önerilmektedir. Hipnoz, klinik ağrıyı azaltmak, psikolojik problemleri iyileştirmek ve farklı tıbbi alanlarda terapi olarak işlev görmektedir. Hipnoterapinin farklı tıbbi alanlarda ve sosyal çalışmalarda kullanıldığı belirtilmektedir. Bu uygulama klinik tıbbın çeşitli alanlarında giderek daha popüler bir hal almaktadır. Bu alanlardan biride infertilitedir. Hipnoterapi tedavisi sonucunda bireyin olumsuz halinin olumlu hale dönüşmesi hedeflenmektedir. Hipnofertilite uygulamalarının tedavi sürecinde kadınları rahatlatmaya yardımcı olmasına rağmen gebelik sonuçları üzerinde anlamlı bir etkisinin görülmediğine dair veriler mevcuttur. Bu nedenle konu hakkında kanıt düzeyi yüksek çalışmalara ihtiyaç duyulduğu, özellikle çift odaklı ve erkek bireyleri de müdahalelere dahil eden araştırmalar planlanması önerilebilir.

Anahtar kelimeler: Hipnoz, İnfertilite, Hipnoterapi

Abstract

Infertility is assumed to affect 8% to 12% of partners of reproductive age in a global context. Infertility is stated as a condition of not getting pregnant despite having regular unprotected sexual intercourse for 12 months. Among the causes of infertility; disorders experienced during ovulation, male-induced infertility, uterine abnormalities, tube obstruction, peritoneal and cervical factors are included. Dec. The stress of not being able to have children as a result of infertility can lead to emotional problems such as irritability Dec, depression, anxiety, marital problems and feeling worthless between couples. Stress factor can have a negative impact on a woman's reproductive ability and may reduce the success of assisted reproductive treatments. Stress can affect the success of treatment by negatively affecting oocyte development, pregnancy outcomes and endometrial circulation. If the cortisol level is found to be high, it is recommended to start treatment to reduce it to a normal level. Hypnosis functions as a therapy to reduce clinical pain, heal psychological problems and in different medical fields. It is stated that hypnotherapy is used in different medical fields and social studies. This practice is

becoming increasingly popular in various fields of clinical medicine. One of these areas is infertility. As a result of hypnotherapy treatment, it is aimed to turn the negative state of the individual into a positive one. Although hypnofertility applications help to comfort women during the treatment process, there are data that there is no significant effect on pregnancy outcomes. For this reason, it may be recommended to plan studies where there is a need for studies with a high level of evidence on the subject, especially double-focused and involving male individuals in interventions.

Keywords: Hypnosis, Infertility, Hypnotherapy

**CYRIAX'S TRANSVERSE FRICTION MASSAGE TECHNIQUES IN SOFT TISSUE
LESIONS OF THE SHOULDER GIRDLE**

**OMUZ KUŞAĞININ YUMUŞAK DOKU LEZYONLARINDA CYRIAX'IN
TRANSVERS FRIKSİYON MASAJI TEKNİKLERİ**

Harun GENÇOSMANOĞLU

Öğretim Görevlisi, Karabük Üniversitesi, Fizyoterapi ve Rehabilitasyon

0000-0002-5258-8833

Özet

James Henry Cyriax, İngiltere'nin en seçkin hekimlerinden biri olarak bilinen ve ortopedi tıbbının öncüsü olarak kabul edilen bir isimdir. Onun çalışmaları, transvers friksiyon masajını yenilikçi bir şekilde kullanması nedeniyle büyük etki yaratmıştır. Bu yöntem, yumuşak doku lezyonlarının agresif tedavisinde optimal kullanım için özenle geliştirilmiş ayrıntılı bir teknikler dizisini içermektedir. Transvers friksiyon, akut ve kronik kas, ligament ve tendon lezyonlarını etkili bir şekilde tedavi etmek ve düzeltmek için fizyoterapide uzun yıllardır yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu çalışma, omuz kuşağı için özel olarak tasarlanmış çeşitli transvers friksiyon masajı tekniklerinin kapsamlı bir tanımını sunmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte, çalışma, omuz kuşağı lezyonlarının tedavisinde kullanıldığında bu yöntemin etkinliğini eleştirel bir şekilde incelemektedir. Transvers friksiyon masajı, supraspinatus tendiniti, subakromiyal sıkışma sendromu, yapışkan kapsülit, biceps tendiniti ve miyofasiyal ağrı sendromu gibi çeşitli omuz kuşağı lezyonlarının fizyoterapötik tedavisinde ayrılmaz bir parçadır. Bu teknik, özellikle ağrının hafifletilmesi, fonksiyonel yeteneğin genel olarak iyileştirilmesi ve bu spesifik lezyonlarda etkilenen eklemlerin hareket açıklığının artırılması konusunda umut verici sonuçlar göstermiştir. Transvers friksiyon masajında kullanılan teknikler, superior akromioklavikular kapsüler ligament, supraspinatus kası, infraspinatus kası, subskapularis kası ve biceps braki kası dahil olmak üzere omuz kuşağındaki önemli anatomik yapıları stratejik olarak hedeflemektedir. Tedavi teknikleri, kas karnı, tendon-kemik birleşimindeki geçiş alanı, kas ve tendon arasındaki birleşme ve bağların kendileri gibi belirli anatomik alanları hedeflemek için özenle tasarlanmış bir dizi tekniği içerir. Bu özel teknikler, tedavi sürecinde ergonomik uygunluk ve maksimum konfor sağlamak için çeşitli alternatif pozisyonlarda da uygulanır. Mevcut kanıtların çoğu vaka serileri ve pilot raporlardan gelmektedir; bu nedenle, daha kontrollü ve titiz klinik çalışmalar gereklidir. Gelecekteki araştırmalar, standartlaştırılmış tedavi protokollerini, uzun vadeli sonuçları ve bu yöntemin bu sonuçları elde etmede geleneksel tedavi tekniklerinden üstün olup olmadığını incelemelidir. Sonuç olarak, Cyriax'ın transvers friksiyon masajı, omuz kuşağındaki yumuşak doku lezyonlarının fizyoterapötik tedavisinde faydalı olabilecek bir yöntemdir. Ancak, klinik etkinliği ve mekanik gerekçesinin sağlam kanıtlara dayalı olarak doğrulanması gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Yumuşak Doku Terapisi, Kas-İskelet Manipülasyonları, Yumuşak Doku Yaralanmaları, Friksiyon, Ortopedi

Abstract

James Henry Cyriax, widely known as one of the most outstanding physicians from Britain, is commonly considered the pioneering force behind orthopedic medicine. His work has been immensely influential because of his innovative use of transverse friction massage. This methodology includes a detailed set of techniques carefully developed for optimal use in the aggressive treatment of soft tissue injuries. Transverse friction has been widely applied in physiotherapy for many years, effectively treating and correcting acute and chronic muscle,

ligament, and tendon lesions. This study aims to present a comprehensive description of the variety of transverse friction massage techniques specifically designed for the shoulder girdle. Along with this, the study critically investigates the effectiveness of this method when used in the management of shoulder girdle lesions. Transverse friction massage is an integral part of the physiotherapeutic management of a range of shoulder girdle lesions, which may include supraspinatus tendinitis, subacromial impingement syndrome, adhesive capsulitis, biceps tendinitis, and myofascial pain syndrome. The technique has shown encouraging results, especially in pain relief, general improvement in functional ability, and improvement in the range of motion of the affected joints in these specific lesions. The techniques involved in transverse friction massage are strategically aimed at key anatomical structures in the shoulder girdle, including the superior acromioclavicular capsular ligament, the supraspinatus muscle, the infraspinatus muscle, the subscapularis muscle, and the biceps brachii muscle. The treatment techniques include a range of techniques carefully designed to target specific anatomical areas, such as the muscle belly, the transition area at the tendon-bone junction, the junction between muscle and tendon, and the ligaments themselves. These specialized techniques are also conducted in various alternative positions to allow ergonomic appropriateness and maximum comfort in the treatment process. Much of the available evidence comes in case series and pilot reports; thus, more controlled and rigorous clinical trials are needed. Future investigations should examine standardized treatment protocols, long-term results, and whether this method is superior to traditional treatment techniques in achieving these results. In conclusion, Cyriax's transverse friction massage is a possibly beneficial physiotherapeutic treatment of soft tissue lesions in the shoulder girdle. Still, it requires firm evidence-based verification of its clinical efficacy and mechanistic rationale.

Keywords: Soft Tissue Therapy, Musculoskeletal Manipulations, Soft Tissue Injuries, Friction, Orthopedics

1. GİRİŞ

Transvers friksiyon masajı James Henry Cyriax tarafından yumuşak doku yaralanmalarının tedavisi için geliştirilmiştir ve ağrının azaltılması, hareket açıklığının artırılması, travmatik hiperemi oluşturmak ve fonksiyonun geri kazandırılmasını amaçlamaktadır. Yumuşak dokuların gerilim kuvvetlerini geliştirmek gibi mekanik, inflamasyonu yeniden başlatmak gibi biyokimyasal ve ağrı duyusunu bloklaması gibi nörorefleksif ve plasebo gibi etkilere sahiptir (Gençosmanoğlu, 2025).

Omuz kuşağında sıklıkla yaralanan yapılar arasında superior akromioklavikular kapsüler ligament, supraspinatus kası ve tendonu, infraspinatus kası ve tendonu, subskapularis kası ve tendonu ile biceps brachii kası ve tendonu (uzun baş) sayılabilir. Cyriax özellikle bu dokuların tedavileri için çeşitli pozisyonlarda farklı uygulama şekillerinin kullanıldığı teknikler geliştirmiştir. Orta parmak destekli işaret parmağı ile uygulama, işaret parmağı destekli orta parmak ile uygulama, elin tüm parmakları ile uygulama, başparmaklar ile uygulama ve çimdikleyici kavrama ile uygulama en yaygın olan tekniklerdir.

2. TEKNİKLER

2.1. Superior akromioklavikular kapsüler ligament

Hastanın arkasına geçin ve palpasyonla eklem hattını belirleyin. İşaret parmağınızı kullanın. İşaret parmağınızı orta parmağınızla destekleyin. Başparmağınızla skapulaya karşı baskı uygulayın. Ligament üzerinde aşağı doğru bir kuvvet uygulayın. Ön-arka yönde transvers friksiyon hareketleri yapın. Lezyonun hassasiyetine göre baskı yoğunluğunu değiştirin (Atkins et al., 2010).

2.2. Supraspinatus (kemiğe bağlanma sahası)

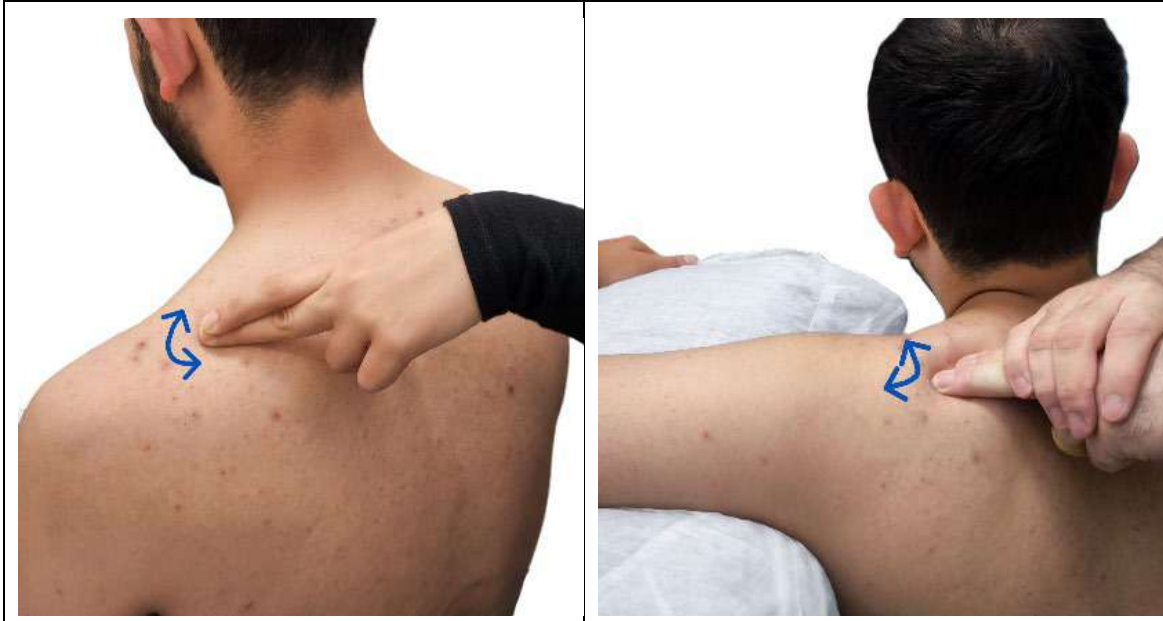
Hastanın kolu, supraspinatus tendonunun kemiğe bağlanma sahasına ulaşabilmek için ekstansiyonda tutulur. Bazı durumlarda, büyük tüberkülün yanındaki biceps oluğunun lateralinde bulunan bu bölgeye erişmek için iç veya dış rotasyon gerekebilir. Hasta uygun şekilde pozisyonlanır. Fizyoterapist hastanın yan tarafında durarak ağrının olduğu bölgeyi değerlendirir.

Teknik uygulanırken, fizyoterapist işaret parmağını tendonun bağlanma yerine yerleştirir. İşaret parmağını orta parmağıyla destekler. Bağlanma noktasına dikey baskı uygulanır ve tendon lifleri üzerinde transvers friksiyon kuvveti oluşturulur. Egzersiz sırasında işaret parmağı her zaman akromiyon çıkıntısının ön kenarı boyunca uzunlamasına bir hareket

izler. Friksiyon hareketi, fizyoterapistin el bileğinin fleksiyon ve ekstansiyonu ile gerçekleştirilir. Uygulama sırasında başparmak eli sabitlemek için kolun yanına yerleştirilir.

Supraspinatus tendonu bir parmak genişliğinde (yaklaşık 1 cm) bir alana yayılır. Analjeziye yanıt alındıktan sonra teknik yaklaşık 10 dakika boyunca sürdürülür. Seansın ardından bir tür dinlenme süresi önerilir. Fonksiyonel hareketler devam edebilir, ancak aşırı kullanım veya gerilme içeren hareketler, direnç testi ağrısız hale gelene kadar sınırlandırılmalıdır (Atkins et al., 2010; Löber & Van Den Berg, 2007).

2.3. Supraspinatus (kasın tendon ile birleşim sahası)

Hasta, etkilenen kolu yaklaşık 90° yukarı kaldırılmış ve sedyeye sıkıca sabitlenmiş şekilde oturtulur. Bu, supraspinatus tendonunu veya kas-tendon birleşimini değerlendirmek için rahat ve kullanışlı bir pozisyonudur. Bu anatomik bölge, akromiyonun medialinde, supraspinatus fossasının derinlerinde yer alır. Klavikula ve akromiyon çıkıntıları arasında 'V' şeklindeki çizginin içinde hissedilir.

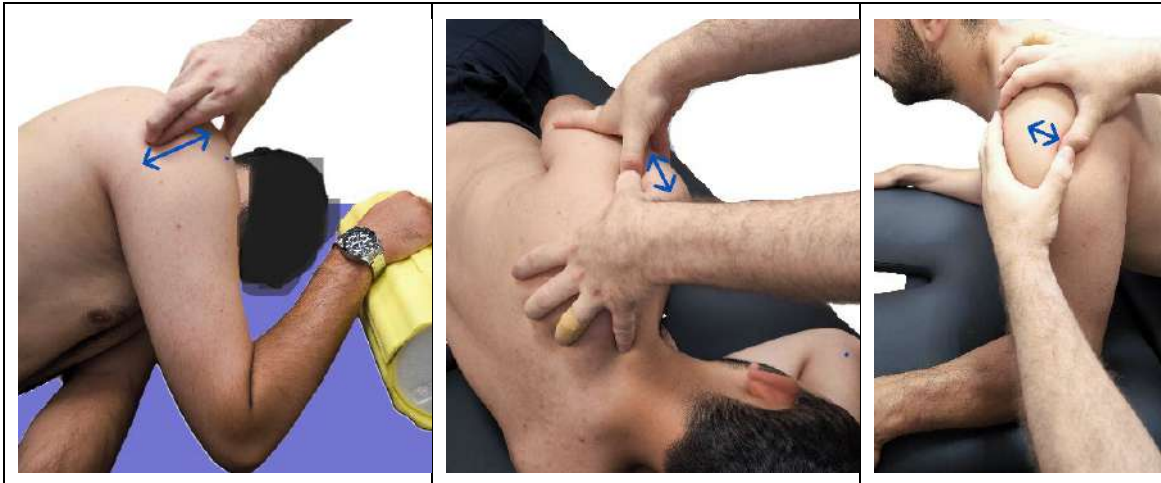
Fizyoterapist, hastanın tam önünde frontal düzlem boyunca durur ve bir kolunu hastanın omuzlarının arkasına dolar. İşaret parmağıyla destekli orta parmak kullanılarak tendon üzerinde aşağı doğru bir baskı sağlanır. Ardından, tendonun aktif mobilizasyonunu sağlamak için önkol pronasyon ve supinasyon hareketleriyle transvers friksiyon uygulanır.

Tedavi, analjezik etki elde edildikten sonra yaklaşık 10 dakika boyunca devam ettirilir. Tedavi sonrasında bir süre dinlenme önerilir. Fonksiyonel hareketler devam ettirilebilir ancak hasta dirençli testlere ağrısız bir şekilde yanıt verene kadar uzun süreli kullanımı ve germe hareketleri kesinlikle yasaktır (Atkins et al., 2010; Löber & Van Den Berg, 2007).

2.4 Supraspinatus (kas karnı)

	Hastanın kolu yaklaşık 90° abdüksiyonda tutulur, böylece kas karnının gevşemesi için rahat bir pozisyon sağlanır. Bir elin birkaç parmağı düz bir şekilde kas karnına baskı uygular ve aynı anda diğer elin parmakları ile destek verilir. Parmaklarını kas karnı üzerinde önden arkaya ve arkadan öne doğru hareket ettirir (Löber & Van Den Berg, 2007).

2.4. İnfraspinatus (kemiğe bağlanma sahası)

Hastanın kolu, dış rotasyon ve horizontal addüksiyonun mümkün olacağı şekilde konumlandırılır, böylece infraspinatus tendonunun bağlandığı sahaya erişim sağlanır. Bu özel bağlanma sahası, akromiyonun posterior çıkıntısının yaklaşık 2 cm altında, büyük tüberkülün orta kısmında yer alır. Bu pozisyon hastada ağrıya neden oluyorsa, rahatlığın öncelikli olduğu farklı bir şekilde hizalanabilir.

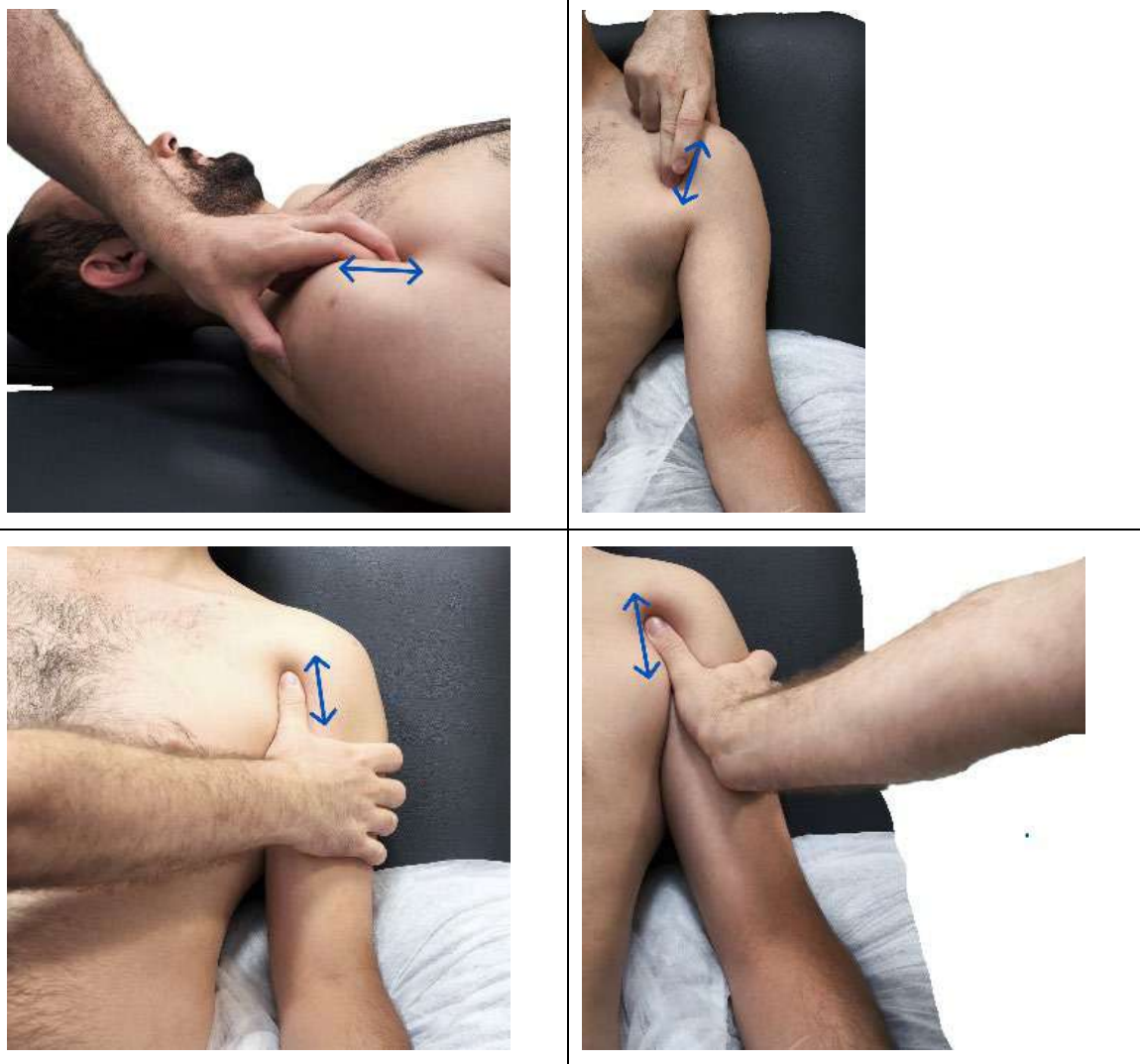
Bu sürecin başlangıcında, fizyoterapist ağrının kaynağını belirler. Tendonun bağlandığı sahada, tendon liflerinin yönüne uygun olarak orta parmak destekli işaret parmağı veya başparmaklar birbirini destekleyerek palpasyon değerlendirmesi yapılır. Fizyoterapist, transvers friksiyonlar sırasında tendona aşağı doğru baskı uygular ve kranial-kaudal ve kaudal-kranial yönlerde lifler boyunca parmağını hareket ettirir. Bu durumda, fizyoterapist başparmağını akromiyona koyarak elini daha fazla sabitler. El bileği fleksiyon ve ekstansiyon hareketlerini kullanarak transvers friksiyon kuvveti oluşturur. Başparmaklarla çalışırken, klinisyen vücut ağırlığı ile hastanın arka akromiyon açısına yönelik bir hareket yapmak için hafifçe geride durur.

Ölçülen genişlik yaklaşık iki parmak genişliğine (yaklaşık 2 cm) karşılık gelir. Teres minor ile ilgili bir vakada çalışırken, üç parmak genişliğine (yaklaşık 3 cm) karşılık gelen daha geniş bir friksiyon hareketi gereklidir. Tendon dokusundaki bir lezyon üzerinde

çalışırken, benzer bir transvers friksiyon yöntemi palpe edilebilir bir lezyonun bulunduğu daha proksimal bir sahanın çevresinde kullanılır.

Analjezik etkiler başladıktan sonra friksiyon teknikleri yaklaşık 10 dakika boyunca sürdürülmelidir. Bunu takiben orta seviyeli dinlenme aralığı önerilir. Ağrısız direnç testlerinden önce aşırı kullanım ve gerilmeden kaçınarak fonksiyonel hareketlere başlanabilir (Atkins et al., 2010; Löber & Van Den Berg, 2007).

2.5. Subskapularis

Subskapularis tendonunun bağlandığı sahaya erişimi kolaylaştırmak için hastanın kolu orta derecede dış rotasyonda tutulur. Bu spesifik saha, biceps oluğunun medialinde, küçük tüberkül üzerinde ve küçük tüberkülün kenarının medial sınırında yer alır. Hastanın tarifine bağlı olarak, ağrı küçük tüberkülün medial kenarı boyunca üst veya alt liflerin herhangi birinde veya her ikisinde de olabilir.

Uygulama sırasında fizyoterapist, orta parmak destekli işaret parmağını veya dik başparmağını, tercihen yana doğru eğik ve humerus shaftına paralel bir şekilde kullanabilir. Tendon üzerine doğrudan baskı uygulanıp tendon lifleri boyunca kraniyal ve kaudal (yukarı-aşağı) yönlerde hareket eden transvers friksiyon hareketleri yapılır. Friksiyon uygulaması, fizyoterapistin bileğinin fleksiyon ve ekstansiyonu ile mümkün

olur ve işaret parmağı uygulamasında başparmak sabitlik sağlamak için akromiyon üzerine yerleştirilir.

Subskapularis tendonu üç parmak genişliğinde (yaklaşık 3 cm)'dir. Bütünü etkilendiğinde, tam kalınlıktaki tendon üzerinde bir kerede gerekli friksiyon kuvvetini oluşturmanın zorluğu nedeniyle, etkilenen alanları iki ayrı tedavi bölgesine ayırmak tercih edilebilir, çünkü böylece su toplaması ve şişlik oluşumu önlenir. Fizyoterapist, bireysel ihtiyaçlara göre tendonun farklı bölgelerine en iyi şekilde erişebilmek için çeşitli pozisyonlarda uygulama yapabilir.

Analjezik yanıt elde edildikten sonra yaklaşık 10 dakikalık bir süre boyunca friksiyon uygulamasına devam edilir. Tedavi sonrasında makul ölçüde dinlenme önerilir. Fonksiyonel hareketlere devam edilebilir, ancak dirençli kas testinde tendonda ağrı hissedilmeyene kadar aşırı kullanımdan kaçınılmalı veya germe yapılmamalıdır (Atkins et al., 2010; Löber & Van Den Berg, 2007).

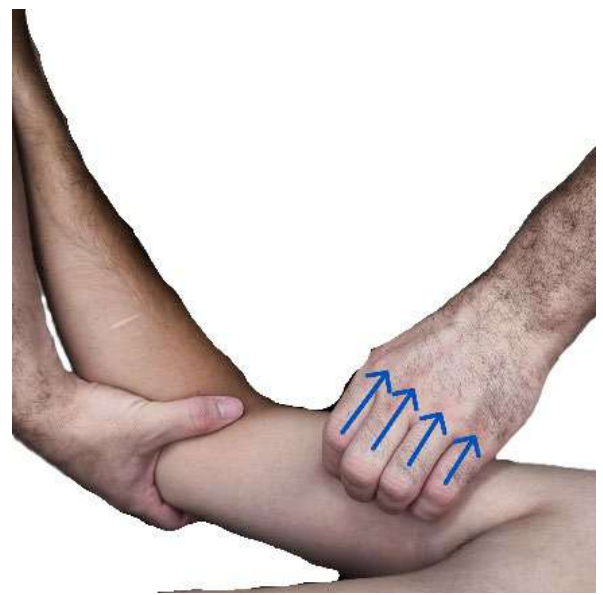
2.6. Biseps braki (kasın tendon ile birleşim sahası)

Hasta görseldeki gibi konumlandırılır ve fizyoterapistin başparmağı tendonun ilgili oluşuna paralel olarak yerleştirilir. Parmaklar kolun etrafına sarılarak karşı baskı oluşturulur. Hastanın kolu düzenli olarak içe ve dışa doğru çevrilerek transvers friksiyonlar uygulanır. Başparmağın abdüksiyon ve addüksiyonu kullanılarak friksiyon uygulanırken ise, hastanın kolu terapötik temasla sabit tutulur. Hastanın, germe veya aşırı kullanım olmaksızın, ağrısız dirençli testlere ulaşana kadar fonksiyonel hareketler gerçekleştirerek göreceli olarak dinlenmesi tavsiye edilir (Atkins et al., 2010).

2.7. Biceps braki (kas karnı)

Hastanın dirseği fleksiyon ve supinasyon pozisyonunda tutulur, bu da biceps braki kasının gevşemesini sağlar. Biceps braki kas karnına parmaklar ve başparmakların öne doğru traksiyon kuvveti uygulamasıyla erişilir. Bu yöntem kas karnı liflerinde friksiyon oluşturur. Bu yöntemin kullanılması, median ve ulnar sinirlerin yanı sıra brakial ve antebrakial bölgelerde bulunan kutanöz sinirlere zarar verme riski taşıdığını unutmamak gerekir. Tedavi süreci boyunca ağrı ve yanma hissi gibi belirtilere dikkat edilmelidir (Löber & Van Den Berg, 2007).

3. KANITLAR

Bu çalışmada mevcut literatürün derlenmesi, transvers friksiyon masajının omuz kuşağını içeren bir takım kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları için etkili bir müdahale yöntemi olduğunu ortaya koymuştur. Genel olarak, çeşitli hasta gruplarını ve tedavi yöntemlerini inceleyen çalışmalar, transvers friksiyon masajının ağrının azaltılması, hareket açıklığının iyileştirilmesi ve fonksiyonel restorasyonun iyileştirilmesi açısından önemli faydalar sağladığını ortaya koymuştur.

Adeziv kapsülit tanısı konulan hastalar üzerinde yapılan randomize kontrollü bir çalışmada, geleneksel fizyoterapiye transvers friksiyon masajının eklenmesi, kriyoterapi uygulanan veya uygulanmayan geleneksel tedavilere kıyasla ağrının azaltılması, hareket açıklığının artırılması ve fonksiyonel yeteneğin geliştirilmesi açısından önemli ölçüde daha iyi sonuçlar vermiştir (Srivastava et al., 2021). Bu sonuçlar, transvers friksiyon masajının, özellikle adeziv kapsülit gibi hareket kabiliyeti kısıtlı durumlarda etkili bir tedavi yöntemi olduğunu göstermektedir. Bu iddiayı destekleyen, 226 hastayı içeren bir meta-analiz, transvers friksiyon masajının uygulanmasının, adeziv kapsülit hastalarında ağrı skorlarında önemli bir azalma ve omuz hareket kabiliyetinde iyileşme sağladığını göstermiştir. Derlenen altı çalışmanın dördünde ağrının azalması, beşinde ise hareket açıklığının artırılması açısından önemli iyileşmeler görülmüştür (Khan et al., 2024). Bu sonuçlar, transvers friksiyon masajının adeziv kapsülit için terapötik bir müdahale olarak klinik yararını ve etkinliğini doğrulamaktadır.

Subakromiyal ağrı sendromu olan hastaların katıldığı bir başka çalışmada, tetik nokta yönetiminde transvers friksiyon masajı ile kuru iğne tedavisi karşılaştırılarak etkinlikleri test edildi. Her iki yöntemin de ağrı şiddetini azalttığı ve omuzun iç rotasyon hareket açıklığını artırdığı gözlemlenmiştir; ancak transvers friksiyon masajı uygulamasının çok daha hızlı sonuç verdiği kanıtlanmıştır (Ekici et al., 2021). Bu, transvers friksiyon masajının hızlı sonuçlar önemli olduğunda büyük bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir.

Transvers friksiyon masajı etkinliği iki ayrı araştırmada, iki farklı supraspinatus tendinitisi popülasyonunu kapsayan çeşitli kombinasyonlarda değerlendirilmiştir. Bir çalışmada, transvers

friksiyon masajı ile kombine ultrason tedavisi ve kriyokinetik ile kombine ultrason tedavisi karşılaştırılmıştır. Sonuçlar transvers friksiyon masajı uygulanan hastaların ağrılarının azalmasında ve fonksiyonel iyileşmelerinde çok daha büyük artışlar gösterdiğini ortaya koymuştur (Shivakumar et al., 2014). Diğer bir çalışmada bir grup hastaya 5 dakika boyunca transvers friksiyon masajı uygulanırken, diğer gruba aynı süre boyunca ultrason tedavisi uygulanmıştır; her iki gruba da hotpack uygulaması, pasif trapez germe, trans kutanöz elektriksel sinir stimülasyonu ve servikal izometrik egzersizler eşlik ediyordu. Hem transvers friksiyon masajı hem de ultrason, üst trapez tetik noktaları olan hastalarda ağrıyı önemli ölçüde azaltmıştır ve servikal hareket açıklığını iyileştirmiştir, ancak transvers friksiyon masajı ultrasondan daha iyi sonuçlar vermiştir (Kaur & Kapila, 2017).

Bir başka çalışmada ise, transvers friksiyon masajı ekzantrik egzersizler ve geleneksel fizyoterapi içeren bir programa dahil edilmiş ve standart bakım programıyla karşılaştırıldığında, ağrı ve hareket açıklığında önemli iyileşmeler kaydedilmiştir (Jindal & Moitra, 2015). Bundan, transvers friksiyon masajının egzersizle birlikte kullanıldığında etkinliğinin önemli ölçüde daha yüksek olduğu ve bu nedenle bütüncül terapötik yaklaşımlar içinde önemli bir yere sahip olduğu sonucuna varılabilir.

4.SONUÇ

Omuz kuşağında superior akromioklavikular kapsüler ligament, supraspinatus kası, infraspinatus kası, subskapularis kası ve biceps braki kası için gerçekleştirilen transvers friksiyon masajı teknikleri mevcuttur. Literatürde adeziv kapsülit, subakromiyal ağrı sendromu ve supraspinatus tendiniti olan hastalarda etkinliğini inceleyen çalışmalar yer almaktadır. Transvers friksiyon masajının omuz kas-iskelet sistemi bozuklukları olan hastalarda belirtilerin yönetimi ve fonksiyonel yeteneklerin iyileştirilmesi için hem tek başına uygulandığında hem de alternatif yöntemlerle birlikte kullanıldığında oldukça etkili bir araç olduğu sonucuna varılabilir. Transvers friksiyon masajının ağrı yönetimi, hareket kabiliyetinin artırılması ve hastanın günlük aktivitelere yeniden entegrasyonunun sağlanması konusundaki etkinliği değerlendirildiğinde, transvers friksiyon masajının önemi giderek daha belirgin hale gelmektedir. Son olarak, transvers friksiyon masajının sınırlı uygulama süresi, girişimsel olmayan özellikleri ve karşılanabilirliği, onu klinikte oldukça cazip hale getirmektedir. Ancak, araştırma yöntemleri oldukça değişkendir ve kullanım oranları ile değerlendirme süreleri de farklılık göstermektedir. Bu nedenle, daha geniş demografik örneklem gruplarında ve standartlaştırılmış uygulama prosedürleri içeren yeni çalışmalar, transvers friksiyon masajının uzun vadeli sonuçlarını belirlemede ve klinik karar verme süreçlerini desteklemede önemli olacaktır.

5. KAYNAKLAR

- Atkins, E., Goodlad, E., & Kerr, J. (2010). *A Practical Approach to Orthopaedic Medicine: A Practical Approach*. Elsevier Health Sciences.
- Ekici, G., Özcan, Ş., Öztürk, B. Y., Öztürk, B., & Ekici, B. (2021). Effects of deep friction massage and dry needling therapy on night pain and shoulder internal rotation in subacromial pain syndrome: 1-year follow up of a randomised controlled trial. *International Journal of Therapy And Rehabilitation*, 28(2), 1-12. <https://doi.org/10.12968/ijtr.2020.0018>
- Gençosmanoğlu, H. (2025, 14.07.2025). Cyriax's Transverse Friction Massage: Principles and Evidence. 16th International Istanbul Scientific Research Congress, Istanbul.

- Jindal, K. L., & Moitra, M. (2015). Efficacy of conventional treatment and eccentric exercise with and without deep transverse friction massage in supraspinatus tendinitis patients a randomized clinical trail. *Quadriceps Femoris Strength Training: Effect of Neuromuscular Electrical Stimulation Vs Isometric Exercise in Osteoarthritis of Knee*, 9(3), 3249. <https://doi.org/10.5958/0973-5674.2014.00001.X>
- Kaur, J., & Kapila, T. (2017). To Compare the Efficacy of Deep Transverse Friction Massage and Ultrasound in Patients with Upper Trapezius Trigger Points. *International Journal of Trend in Scientific Research and Development*, 1(5), 197-202. <https://doi.org/10.31142/ijtsrd2263>
- Khan, S., Arsh, A., Khan, S., & Ali, S. (2024). Deep transverse friction massage in the management of adhesive capsulitis: A systematic review. *Pakistan journal of medical sciences*, 40(3Part-II), 526. <https://doi.org/10.12669/pjms.40.3.7218>
- Löber, M., & Van Den Berg, F. (2007). *Untersuchen und Behandeln nach Cyriax*. Springer-Verlag.
- Shivakumar, H. B., Chanappa, T. S., Reddy, P. K., & Dey, J. (2014). A comparative study between the efficacies of ultrasound therapy with cryokinetics versus ultrasound therapy with soft tissue massage (deep friction massage) in acute supraspinatus tendinitis. *Journal of Evolution of Medical and Dental Sciences*, 3(15), 3898-3908.
- Srivastava, S., Sukanya, K., & Mittal, H. (2021). Effect of Cyriax Deep Friction Massage Versus Cryotherapy in Stage 1 & 2 of Adhesive Capsulitis: A Randomized Controlled Trial. *Journal of Pharmaceutical Research International*, 33(57A), 40-48. <https://doi.org/10.9734/jpri/2021/v33i57A33966>

**INTERACTION OF ODORANT MOLECULES WITH NEUROTRANSMITTER
RECEPTORS: MOLECULAR DOCKING AND ADMET ANALYSIS**

**KOKU MOLEKÜLLERİNİN NÖROTRANSMİTTER RESEPTÖRLERLE
ETKİLEŞİMİ: MOLEKÜLER DOCKING VE ADMET ANALİZİ**

Meryem UÇKAYA¹

Fatih UÇKAYA²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Tıbbi Laboratuvar Teknikleri Programı, Sağlık Hizmetleri Meslek
Yüksekokulu, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Biyokimya

ORCID: 0000-0003-3611-490X

²Dr. Öğr. Üyesi, Hemşirelik Bölümü, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Alanya Alaaddin Keykubat
Üniversitesi, Biyokimya, ORCID: 0000-0003-0905-2010

Özet

Bu çalışmada, kokuların nörobiyolojik etkilerini anlamaya yönelik olarak santalol, paçulol, lavandulol, jasmone, linalol, limonen ve mentol gibi yaygın koku moleküllerinin serotonin, dopamin, GABA ve oksitosin reseptörleri ile etkileşimleri moleküler docking ve in silico ADMET analizleri aracılığıyla değerlendirilmiştir. Amaç, bu moleküllerin ilgili nörotransmitter reseptörlerine olan bağlanma afinitelerini ve merkezi sinir sistemi üzerindeki biyolojik etkili olma potansiyellerini moleküler düzeyde inceleyerek, kokuların duygu durum düzenleme, ödül-motivasyon, haz alma, öğrenme, sakinleşme, anksiyolitik etki ve sosyal-duygusal süreçlerdeki rollerini ortaya koymaktır.

Docking analizleri ile moleküllerin hedef reseptörlere bağlanma enerjileri hesaplanmış, etkileşim motifleri detaylandırılmıştır. Özellikle GABA ve oksitosin reseptörleriyle yüksek afinite gösteren moleküllerin gevşeme, sosyal bağlanma ve anksiyete azaltıcı etkiler oluşturabileceği; dopamin ve serotonin ile etkileşenlerin ise motivasyon ve pozitif duygulanım süreçlerine katkı sağlayabileceği öngörülmüştür.

Bu etkileşimlerin fizyolojik anlamını güçlendirmek amacıyla, SwissADME, ADMETlab ve ProTox-II gibi platformlar üzerinden yürütülen ADMET analizleri ile her bir molekülün kan-beyin bariyerini geçişi, biyoyararlanımı, metabolik stabilitesi, CYP450 enzim etkileşimi, nörotoksosite ve hepatotoksosite gibi farmakokinetik ve toksikolojik parametreleri değerlendirilmiştir.

Elde edilen bulgular, yalnızca koku moleküllerinin fizyolojik etkilerini değil, aynı zamanda bireylerin koku tercihlerinin ardında yatan olası nörokimyasal mekanizmaları da aydınlatacak niteliktedir. Moleküler docking ve in silico ADMET analizlerinin entegre kullanımı sayesinde, bu moleküllerin hedef reseptörlere olan bağlanma potansiyelleriyle birlikte, merkezi sinir sistemi üzerinde biyolojik olarak etkili olabilme kapasiteleri kapsamlı biçimde değerlendirilmiştir. Bu bütüncül yaklaşım, koku moleküllerinin sadece duysal uyarılar olarak değil, aynı zamanda nöropsikolojik süreçleri etkileyebilecek potansiyel farmakolojik ajanlar olduğunu göstermektedir. Araştırmamız, aromaterapi uygulamalarından psikolojik destek süreçlerine, çevresel koku tasarımıyla kişiselleştirilmiş koku geliştirme teknolojilerine kadar uzanan çok çeşitli alanlara bilimsel temel ve yeni bakış açıları sunmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda bu çalışma, kokuların belirli nörotransmitter reseptör sistemleriyle etkileşime girerek duygu durum, öğrenme, ödül ve sosyal bağlanma gibi bilişsel ve duygusal süreçleri şekillendirme kapasitesine sahip olabileceği yönündeki hipotezi desteklemektedir. Sonuç olarak, bu araştırma koku tercihlerini etkileyen nörobiyolojik mekanizmaların daha iyi

anlaşılmasına katkı sağlamakta; kokuya dayalı yenilikçi, bilim temelli uygulamaların geliştirilmesi için sağlam bir zemin oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Koku molekülü, nörotransmitter reseptör, moleküler docking, ADMET.

Abstract

In this study, the neurobiological effects of fragrances were investigated by evaluating the interactions of common odorant molecules—santalol, patchoulol, lavandulol, jasmone, linalool, limonene, and menthol—with key neurotransmitter receptors including serotonin, dopamine, GABA, and oxytocin using molecular docking and in silico ADMET analyses. The primary objective was to assess the binding affinities of these molecules to their respective receptors and to predict their potential biological activity within the central nervous system (CNS), with the aim of elucidating their roles in mood regulation, reward and motivation, pleasure, learning, relaxation, anxiolytic activity, and social-emotional processes.

Docking analyses were conducted to calculate the binding energies and interaction motifs between each molecule and its target receptor. Results indicated that several molecules exhibited strong binding affinities particularly with GABA and oxytocin receptors, suggesting potential for relaxing, anxiolytic, and pro-social effects. Molecules interacting with dopamine and serotonin receptors were inferred to contribute to reward perception, motivational drive, and positive affect.

To complement the docking results and strengthen their physiological relevance, in silico ADMET analyses were conducted using platforms such as SwissADME, ADMETlab, and ProTox-II. These analyses evaluated each molecule's blood-brain barrier permeability, oral bioavailability, metabolic stability, interactions with CYP450 enzymes, neurotoxicity, and hepatotoxicity.

The findings provide insights not only into the potential physiological effects of the fragrance molecules but also into the underlying neurochemical mechanisms that may contribute to individual differences in odor preferences. The combined application of molecular docking and ADMET prediction tools enabled a comprehensive evaluation of both receptor binding potential and biological efficacy in the CNS.

This integrative approach suggests that fragrance molecules may act not only as sensory stimuli but also as potential pharmacological agents influencing neuropsychological processes. Our research aims to establish a scientific foundation and offer new perspectives for a wide range of applications, including aromatherapy, psychological support strategies, environmental scent design, and personalized fragrance development. Furthermore, the study supports the hypothesis that specific odorants may modulate cognitive and emotional functions by interacting with key neurotransmitter receptor systems, contributing to a deeper understanding of the neurobiological basis of olfactory preferences and enabling the development of innovative, evidence-based scent technologies.

Keywords: Odorant molecule, neurotransmitter receptor, molecular docking, ADMET.

**INTERACTION OF ODORANT MOLECULES WITH OLFACTORY RECEPTORS:
MOLECULAR DOCKING AND ADMET ANALYSIS
OLFAKTÖR RESEPTÖRLERLE KOKU MOLEKÜLLERİNİN ETKİLEŞİMİ:
MOLEKÜLER DOCKING VE ADMET ANALİZİ**

**Fatih UÇKAYA¹
Meryem UÇKAYA²**

¹Dr. Öğr. Üyesi, Hemşirelik Bölümü, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Biyokimya, , ORCID: 0000-0003-0905-2010, ²Dr. Öğr. Üyesi, Tıbbi Laboratuvar Teknikleri Programı, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Biyokimya, meryem. ORCID: 0000-0003-3611-490X

Özet

Bu çalışmada, insanlarda koku tercihlerinin moleküler düzeyde açıklanmasına katkı sağlamak amacıyla, santalol, paçulol, lavandulol, jasmone, linalol, limonen ve mentol gibi yaygın koku moleküllerinin, beş farklı nazal olfaktör reseptör (OR1A1, OR2W1, OR5AN1, OR5K1 ve OR2J3) ile etkileşimleri değerlendirilmiştir. Ayrıca bu moleküllerin farmakokinetik ve toksikolojik profilleri incelenerek, biyolojik etkilerinin kapsamlı bir şekilde tahmin edilmesi amaçlanmıştır. Elde edilen verilerle, bireylerin çiçeksi, narenciyemsi, odunsu, miski ve ferahlatıcı gibi koku gruplarına olan ilgilerinin, moleküler düzeyde hangi reseptörlerle ilişkili olabileceği araştırılmıştır.

Seçilen yedi koku molekülü, PDB veritabanından elde edilen hedef reseptör modelleri (OR1A1, OR2W1, OR5AN1, OR5K1, OR2J3) ile AutoDock Vina yazılımı kullanılarak moleküler docking analizine tabi tutulmuştur. Moleküllerin bağlanma enerjileri ve reseptörle etkileşim bölgeleri belirlenmiştir. Ardından aynı moleküller, SwissADME, ADMETlab ve ProTox-II gibi in silico platformlarla analiz edilerek kan-beyin bariyeri geçirgenliği, oral biyoyararlanım, metabolik stabilite, toksisite ve enzim etkileşimleri gibi ADMET parametreleri değerlendirilmiştir.

Docking analizlerinde, bazı moleküllerin özellikle OR5AN1 ve OR2J3 reseptörleriyle yüksek bağlanma afinitesi gösterdiği gözlemlenmiştir. Bu durum, misk ve çiçeksi koku algısında bu reseptörlerin rol oynayabileceğini düşündürmektedir. ADMET analizleri sonucunda ise santalol, linalol ve jasmone'un kan-beyin bariyerini geçme potansiyeline sahip olduğu, düşük toksisite ve uygun biyoyararlanım profilleri sergilediği belirlenmiştir. Buna karşılık, bazı moleküller yüksek metabolik yıkıma uğrama veya potansiyel toksisite riski taşıma eğilimindedir.

Sonuç olarak çalışma, koku moleküllerinin yalnızca nazal reseptörlerle olan etkileşimlerini değil, aynı zamanda vücutta biyolojik olarak etkili olma potansiyellerini de değerlendiren bütüncül bir yaklaşımla gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler, bireylerin koku tercihlerindeki farklılıkların genetik düzeydeki olfaktör reseptör etkileşimleriyle açıklanabileceğini ve bu moleküllerin aromaterapi, çevresel koku tasarımı ve kişiselleştirilmiş parfüm geliştirme gibi alanlarda bilim temelli kullanımlarına olanak sağlayabileceğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Koku molekülü, olfaktör reseptör, moleküler docking, ADMET.

Abstract

This study aims to contribute to the molecular-level understanding of odor preferences in humans by evaluating the interactions of seven widely used odorant molecules—santalol, patchoulol, lavandulol, jasmone, linalool, limonene, and menthol—with five different human olfactory receptors (OR1A1, OR2W1, OR5AN1, OR5K1, and OR2J3). In addition, the

pharmacokinetic and toxicological profiles of these molecules were examined to comprehensively predict their biological activity and compatibility.

The primary goal was to investigate which olfactory receptors may be associated with individual preferences for specific odor families such as floral, citrusy, woody, musky, and refreshing. Molecular docking analyses were performed using AutoDock Vina on receptor models obtained from the Protein Data Bank (PDB). Binding affinities and interaction sites of each molecule with the receptors were identified. Subsequently, *in silico* ADMET evaluations were carried out using SwissADME, ADMETlab, and ProTox-II to predict parameters such as blood-brain barrier (BBB) permeability, oral bioavailability, metabolic stability, toxicity, and CYP450 enzyme interactions.

Docking results revealed that some molecules, particularly santalol, jasmone, and lavandulol, exhibited strong binding affinities to OR5AN1 and OR2J3, suggesting a potential role of these receptors in the perception of musky and floral odors. *In silico* ADMET analysis showed that santalol, linalool, and jasmone had favorable BBB permeability, low predicted toxicity, and acceptable pharmacokinetic profiles. Conversely, certain molecules demonstrated potential risks such as high metabolic degradation or toxicity concerns.

In conclusion, this study employed a holistic approach by evaluating both the olfactory receptor binding potentials and the systemic biological effects of odorant molecules. The findings suggest that individual differences in odor preferences may be partially explained by genetic variations in olfactory receptor interactions. Moreover, the identified molecules hold promise for evidence-based applications in fields such as aromatherapy, environmental scent design, and personalized fragrance development.

Keywords: Odorant molecule, olfactory receptor, molecular docking, ADMET.

**ATA LEGACY: MODERN MEDICAL APPROACHES THROUGH THE EYES OF
HEARTH HEALERS**

**ATA YADIĞARI: OCAKLI İYİLEŞTİRİCİLERİN GÖZÜNDEN MODERN TIP
YAKLAŞIMLARI**

ÇİĞDEM ŞAHİN

Çiğdem ŞAHİN (2025). Halk Hekimliğinin Kentsel Görünümleri. Akdeniz Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. Antalya.

Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

ORCID: 0000- 0001-7593-376X

Özet

Bu çalışma, aile temelli geleneksel şifa pratiklerini ifade eden “ocaklı uygulamaları uygulamaları sürdüren ocaklı iyileştiricilerini modern tıp yaklaşımlarıyla karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Ocaklı uygulamaları; papılama (elle müdahale), ırvasa (sözlü ya da manevi yöntemler), bitkisel ve madensel tedaviler gibi yöntemlerle, nesiller boyunca çeşitli hastalıkların tedavisini gerçekleştirerek kültürel mirası uygulayıcısı olmuştur. Bu yöntemlerin güvenilirliği, tarihsel süreklilik ve toplumsal kabul üzerinden temellendirilirken; modern tıp ise bilimsel bilgi, neden-sonuç ilişkisi ve formel eğitim yoluyla geçerliliğini sürdürmektedir. Her iki sistemin bilgi aktarım süreçleri farklılık gösterse de çalışma bu yaklaşımların zıt değil, günümüzde tamamlayıcı tıp anlayışı çerçevesinde birlikte var olabileceğini ortaya koymaktadır. Araştırma, doktora tezinin bir kısım verilerinin değerlendirilmesini içermektedir. Çalışmada nitel yönetime dayalı, ocaklı iyileştiricilerle görüşülmüş, derinlemesine yapılan görüşmelerle ocaklı iyileştiricilerin hangi hastalıkları teşhis ve tedavi ettiği tespit edilmiştir. Bu yönüyle çalışma, geleneksel şifa pratiklerinin günümüzdeki konumunu anlamak ve sağlık sistemine yönelik alternatif yaklaşımlarını değerlendirmek açısından önemli bir katkı sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ocaklı İyileştiricileri, Modern tıp, Geleneksel tıp

Abstract

This study examines “ocaklı practices,” which refer to family-based traditional healing methods, and the practitioners who sustain them—known as *ocaklı healers*—in comparison with modern medical approaches. Ocaklı practices include techniques such as *papılama* (manual intervention), *ırvasa* (verbal or spiritual methods), as well as herbal and mineral treatments. These methods, transmitted across generations, have played a role in treating various illnesses and embody a form of cultural heritage. The reliability of such practices is grounded in historical continuity and social acceptance, whereas modern medicine derives its legitimacy from scientific knowledge, cause-effect reasoning, and formal education. Although the modes of knowledge transmission differ between the two systems, the study suggests that they are not inherently contradictory but can coexist within the framework of complementary medicine. The research is based on data from a doctoral dissertation and employs a qualitative methodology. In-depth interviews were conducted with ocaklı healers to identify the types of illnesses they diagnose and treat. In this respect, the study contributes significantly to understanding the current position of traditional healing practices and offers insight into alternative approaches within the healthcare system.

Keywords: Ocaklı Healers, Modern Medicine, Traditional Medicine

1. GİRİŞ

Ocaklı uygulamaları geçmişten günümüze değin var olan, ocaklı iyileştiricilerin “ata yadigârı tedaviler ya da uygulamalar” bağlamında uğraştıkları ve çeşitli hastalıklara çözüm bulmaya çalıştıkları yöntemlerden birisidir. Ata yadigârı görülmesinin sebeplerinden birisi evde genellikle ocağın en yaşlısı, en bilgini ya da en sözü geçen bireyleri tarafından uygulanması ve ocaklı bireyin kendisi gibi gördüğü diğer aile üyelerine uyguladığı tedaviyi aktarmak maksadıyla nesilden nesile taşınması sonucunda kült bir tedavi anlayışına bürünmesinden kaynaklanır. Böylece nesiller boyunca uygulanan tedaviler sürekli uygulanıp, aktararak zamanla kültürel bir örüntünün formu haline gelir. Bu bağlamda ocaklı uygulamaları geçmişten günümüze değin uygulanan ve çeşitli hastalıkların tedavisinde aktif rol oynayan geleneksel tıbbın önemli sağlık bakım hizmetlerinden birisidir.

Elde edilen bulgular sonucunda, ocaklı iyileştiriciler çeşitli hastalıkların tedavisini aile içerisinde gözlemleyerek öğrenmektedir. Daha sonrasında ise el alma ve el verme adını verdikleri bir ritüelle de ocaklı iyileştirici olmaya hak kazanmaktadır. Diğer yandan ailede ocaklı uygulamasına sahip olmayan bireylerde, ocaklı ailelerin yaptıkları tedavileri yakından gözlemleyip öğrenerek ve sonrasında “el alıp vererek” ocaklı iyileştirici olmaktadır. Bu bağlamda bakıldığında ocaklı uygulamaları geleneksel tıbbın “aile içine ya da aile dışına” doğru aktarılan şifa yaklaşımının bir kişinin ya da ailenin kutsanmasıyla varlığını devam ettirmektedir. Diğer yandan ise modern tıbbın yaklaşımında bir kutsallık ya da aileden/aile dışından aktarılan bir şifa yaklaşımı söz konusu değildir. Tamamen bireyin formal bir eğitim süzgecinden geçerek sürece dahil olması söz konusudur. İki farklı tedavi yaklaşımı da geçmişten günümüze değin var olan halkın çeşitli şekillerde yöneldikleri sağlık bakım sistemlerinden birisidir. Bu bağlamda çalışma, ocaklı uygulamalarının geçmişten günümüze değin nasıl taşındığını anlamak, hangi hastalıkları nasıl tedavi ettiğini gözlemlemek ve modern tıpla olan ilişkiselliğini çözümleyebilmek için Isparta merkezde ikamet eden ocaklı iyileştiricileriyle derinlemesine görüşmeler yapılmış; onların gözünden bu sosyolojik gerçeklik okunmuştur. Görüşmeler sonucunda elde edilen verilerin analizinde MAXQDA nitel veri analiz programı kullanılmıştır. Böylece sahadan elde edilen bulgular sistematik bir şekilde analiz edilmiştir.

1.1.Çalışmanın Kuramsal ve Kavramsal Çerçevesi

Bu bölümde çalışmanın teorik zemini oluşturulmuş; geleneksel tıbbın tarihsel gelişimi, ocaklı uygulamaların yapısal özellikleri ve modern tıp ile kurulan ilişki bağlamında ontolojik ve epistemolojik farklılıklar irdelenmiştir.

1.1.1 Geçmişten Günümüze Uzanan Geleneksel Tıp

Sağlık ve hastalık, insanlık tarihinin en temel olgularından biri olup, insanların hem bireysel hem de toplumsal yaşamlarında sürekli olarak yeniden anlamlandırdıkları dinamik kavramlardan birisidir. Bu bağlamda Demez (2012: 514), sağlık ve hastalık konularının yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda sosyolojik dönüşümlerle yakından ilişkili olduğunu vurgular.

Tarihsel süreç içerisinde insanlar, sağlıklarını korumak ve hastalıklarını iyileştirmek adına farklı tedavi yöntemlerine başvurmuştur. Bu yöntemlerin başında gelen geleneksel tıptır. Geleneksel tıp, bireylerin kendi yaşam alanlarında ve çoğunlukla ev ortamında geliştirdiği ilk tıbbi müdahalelerden oluşmaktadır (Kızılcı, 1995: 69). Bu uygulamaların ilk temsilcileri toplumda saygınlık kazanan, halk tarafından tanınan; "şifacı", "efsuncu", "hikmetli" gibi isimlerle adlandırılan ve şifa dağıtıcı olduğu düşünülen geleneksel iyileştiricilerdir.

Geleneksel tıp, coğrafi, kültürel, dini ve ekonomik faktörlerle şekillenmiş; farklı bölgelerde farklı biçimlerde uygulanmış ve halkın sağlık ihtiyacını modern tıbbın gelişimine kadar büyük oranda karşılamıştır (Bayat, 2016: 24). Bu uygulayıcılar, çoğu zaman deneme-yanılma yöntemleriyle, bazen de yaşadıkları çevrenin sunduğu doğal kaynaklardan faydalanarak halk sağlığına katkı sağlamışlardır (Rondilla vd., 2021: 25). Ayrıca inanç ve din unsurları da geleneksel tıbbın önemli bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır (Hufford, 2007: 73).

Geleneksel tıp, yalnızca hastalıkları fizyolojik boyutuyla değil, aynı zamanda bireyin ruhsal ve toplumsal bütünlüğünü gözetererek ele alır. Bu yaklaşım, halkın doktorlara erişemediği dönemlerde önemli bir boşluğu doldurmuş; geleneksel iyileştiriciler, toplumun alternatif sağlık aktörleri olarak işlev görmüştür (Avcıoğlu, 2022: 12; Boratav, 1994: 122).

1.1.2. Geleneksel Tıbbın Bir Kolu: Ocaklı İyileştiriciler

Türk kültüründe “aile” ve “ocak” kavramları kutsal ve anlam yüklü yapılar olarak kabul edilmektedir. Bu inanç yapısı, zamanla aile içinde yapılan basit tıbbi müdahalelerle kutsallık kazanmış ve bu uygulamaların iyileştirici gücüne olan inanç zamanla pekişmiştir (Duvarcı,1990:35). Bu durum, ocaklı uygulamaların geleneksel tıbbın ayrı ve özgün bir kolu olarak şekillenmesini sağlamıştır.

Ocaklı iyileştiriciler, tarihsel olarak belirli ailelerde ortaya çıkmış; toplum tarafından seçilmiş değil, ilahi bir güç tarafından görevlendirilmiş olduklarına inanılmış bireylerden oluşur. Bu bireyler, dini ve kültürel referanslarla şekillenen şifa yaklaşımlarını kullanarak çeşitli hastalıkları tedavi eden bireylerdir (Berber, 2021: 32). Isparta örneğinde de görüldüğü üzere, birçok ocaklı iyileştirici şifa kaynağının Allah tarafından kendilerine verildiğine inanmaktadır. Bu nedenle uygulamalarda dini sembollere ve motiflere sıklıkla rastlanılmaktadır.

Ocaklı uygulamaları ilk olarak kırsal bölgelerde ortaya çıkmış; toplumun sağlık ihtiyacına cevap vermiş, yerel halkın saygısını kazanan kişiler tarafından uygulanmış ve bilgilerini kuşaktan kuşağa aktararak varlığını sürdürmüştür (Boratav, 1999: 114-115). Ocaklı uygulamalarında kültürden kültüre aktarımı “el alma” ve “el verme” ritüeli sağlanmış; böylece uygulamaların devamlılığı güvence altına alınmıştır (Acıpayamlı, 1969: 5-6).

El alma ve el verme süreci öncesinde ocaklı iyileştiriciler el vereceği bireylerin ahlaklı, güvenilir ve dini değerlere bağlı kişiler olmalarını istemektedir. Çünkü ocaklı uygulamalarında sadece bilginin geleceğe aktarımı değil aynı zamanda bir sorumluluk ve etik anlayışı içerisinde sürecin devam ettirilmesi de önemlidir (Duvarcı, 1990: 36).

1.1.3. Modern Tıbbın Doğuşundan Günümüze Uzanan Yol

Günümüzde sağlık hizmetlerinde yaygın olarak başvuru olan iki temel yaklaşım bulunmaktadır: geleneksel tıp (ve onun bir uzantısı olan ocaklı uygulamaları) ve modern tıptır. Modern tıp, bilimsel temellere dayanan, sistematik bilgiyle desteklenen ve çoğu devlet tarafından resmi olarak kabul gören bir tedavi biçimidir.

Modern tıbbın ortaya çıkışından önce, halkın sağlık ihtiyaçlarını büyük ölçüde geleneksel tıp uygulamaları karşılamaktaydı. 18. yüzyıldan itibaren modern bilimlerin gelişmesiyle birlikte, geleneksel tıbbın deneyim ve inanç temelli bilgi sistemlerinin yerini rasyonaliteye dayalı, nesnel ve ölçülebilir yöntemler almıştır (Kurttaş, 2024: 167). Foucault (2002: 80) bu dönüşümü çeşitli hastalıkların tanımlanmasından, tedavi edilmesine değin neden-sonuç ikilemine dayalı bilimsel yaklaşımların hakimiyetiyle açıklar.

Giddens'a (2004: 105) göre, bu süreçte yerel ve enformel bilgi sistemlerinin yerini; resmi, kurumsal ve sistemleştirilmiş bilgi yapıları almıştır. Buna rağmen günümüzde hem geleneksel hem de modern tıp uygulamaları varlığını sürdürmekte; farklı sosyal ve kültürel bağlamlarda bireylerin sağlık arayışlarına cevap vermeye devam etmektedir.

2. Çalışmanın Yöntemi, Veri Toplama Teknikleri ve Örneklemi

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırmalar; bireylerin deneyimlerini, inançlarını, değerlerini ve anlam dünyalarını derinlemesine anlayabilmek amacıyla kullanılan yöntemdir. Bu yöntem aynı zamanda, araştırılan olgunun "nasıl" gerçekleştiğini sorgulamak ve sosyal bağlam içerisindeki anlamını çözümlemek içinde uygun bir araştırmadır (Koçyiğit, 2019: 20). Bu bağlamda ocaklı iyileştiricilerin anlam dünyaları, inançları ve geçmişten günümüze yansıyan sosyal bağlamları anlaşılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda literatürde sıklıkla tartışılan ocaklı iyileştiricilerin ata yadigârı uygulamaları geçmişten günümüze değin nasıl taşındıkları, hangi hastalıkları nasıl tedavi ettikleri, modern tıp ile olan ilişkiseliliğinin günümüzde nasıl bir boyuta doğru evrildiğini anlamayı amaçlamıştır.

Araştırmanın temel amacı doğrultusunda, Isparta ilinde yer alan ocaklı iyileştiricilerin geleneksel şifa uygulamalarını nasıl sürdürdükleri, hangi hastalıkları hangi yollarla tedavi ettikleri ve bu tedavi süreçlerinde izledikleri yöntemler incelenmiştir. Çalışmada nitel veri toplama teknikleri olarak gözlem, görüşme ve doküman analizi yöntemleri birlikte kullanılmış; böylece sahadan elde edilen veriler çok yönlü olarak değerlendirilmiştir.

2.1 Çalışmanın Temel ve Alt Problemleri

Geleneksel tıbbın bir uzantısı niteliğinde olan ocaklı uygulamalarda, şifa anlayışının temel kaynağını aile kurumu oluşturmaktadır. Belirli bir hastalığı tedavi etme gücüne sahip olduğuna inanılan aileler, bu yetkinliklerini nesilden nesile aktararak süreklilik kazanmışlardır. Bu aktarım süreci genellikle “el alma” ve “el verme” ritüelleriyle sağlanmakta; tedavi yöntemleri ise büyük oranda ev ortamında, basit ve pratik uygulamalarla gerçekleştirilmektedir. Uzun bir tarihsel geçmişe sahip olan ocaklı uygulamaları, hem kültürel yaşantının bir parçası olarak halkın gündelik yaşamına entegre olmuş hem de tedavi süreçlerinde elde edilen olumlu sonuçlar sayesinde yerel topluluklar nezdinde güvenilir bir kurum haline gelmiştir.

Bu bağlamda çalışmanın temel problemi, “Ocaklı iyileştiriciler günümüzde varlıklarını nasıl sürdürmektedir?” sorusu olarak belirlenmiştir. Temel problem etrafında yapılandırılan alt sorular ise şu şekildedir:

- Ocaklı iyileştirici kimdir?
- Ocaklı uygulamalarda şifa kaynağı nasıl oluşmaktadır?
- Ocaklı iyileştiricileri hangi hastalıkları tedavi etmektedir?
- Ocaklı iyileştiriciler hastalıkların tedavisinde hangi yöntemleri kullanmaktadır?
- Ocaklı iyileştiricilerin modern tıp yaklaşımlarına yönelik bakış açıları nasıldır

2.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Geleneksel tıp, bir diğer ifadeyle halk tıbbı, bireylerin içinde yaşadığı çevresel, kültürel ve sosyolojik koşullarla şekillenmiş; gelenek, görenek ve inanç sistemlerinin izlerini taşıyan ilk sağlık bakım biçimidir (Kızılcıkelik, 1995: 69-70). Ev ortamında uygulanan bu tedavi biçiminin temel taşı, halk arasında saygınlık kazanmış ve “halkın doktoru” olarak tanımlanan ocaklı iyileştiricilerdir. Bu kişiler, modern tıbbın yaygınlık kazandığı döneme kadar halkın çeşitli

şekillerde sağlık ihtiyacını karşılamış, birçok hastalığın tedavisini üstlenmiş ve yerel otoriteler olarak işlev görmüştür (Kıyat, 2022: 63).

Modern tıbbın ilerlemesiyle bir dönem göz ardı edilen bu uygulamalar, günümüzde yeniden önem kazanmakta; özellikle aile kurumu aracılığıyla çeşitli hastalıkların tedavisinde aktif rol oynamaktadır. Ocaklı uygulamaları kırık-çıkık, göbek düşmesi, kuyruk sokumu, siğil, temre vb. hastalıkların tedavisini hala gerçekleştirmekte ve halkın sağlık hizmetlerine erişimi konusunu alternatif bir yol olarak varlığını sürdürmektedir.

Bu çerçevede çalışmanın temel amacı; geçmişten günümüze aktarılan ocaklı uygulamaların, modern tıpla kurduğu ilişkiyi sosyolojik düzlemde anlamlandırmak, bu iki yaklaşım arasındaki farklılıkları ortaya koymak ve ocaklı iyileştiricilerin günümüzde hangi hastalıkları, nasıl yöntemlerle tedavi ettiğini belirlemektir. Ayrıca, ata yadigârı niteliğindeki bu uygulamaların günümüzdeki varlığını hangi koşullarda sürdürdüğünü tespit etmek de çalışmanın diğer önemli hedefleri arasındadır. Bu kapsamda, doktora çalışmasının bir bölümünden elde edilen verilerin analizi yapılarak, ilgili bulgular değerlendirilmiştir.¹⁰

3. BULGULAR

Bu çalışmada, geleneksel "ocaklı iyileştirici" anlayışını sürdüren bireylerle gerçekleştirilen nitel görüşmeler neticesinde, toplamda 10 katılımcıdan elde edilen veriler analiz edilmiştir. Katılımcıların cinsiyetleri, mensubu oldukları ocak türleri ve tedavi ettikleri hastalık alanları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo1

Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler ve mensubu oldukları ocaklar

Katılımcılar	Cinsiyet	Mensup Olduğu Ocak
Katılımcı 1	Erkek	Kırık-çıkık Ocağı
Katılımcı 2	Erkek	Kuyruk Sokumu Ocağı
Katılımcı 3	Erkek	Kırık-Çıkık Ocağı
Katılımcı 4	Kadın	Siğil Ocağı
Katılımcı 5	Kadın	Sarılık Ocağı
Katılımcı 6	Kadın	Siğil Ocağı
Katılımcı 7	Kadın	Ağrı Ocağı
Katılımcı 8	Kadın	Temre Ocağı
Katılımcı 9	Kadın	Ebe Ocağı-Ağrı Ocağı
Katılımcı 10	Kadın	Siğil Ocağı-Temre Ocağı

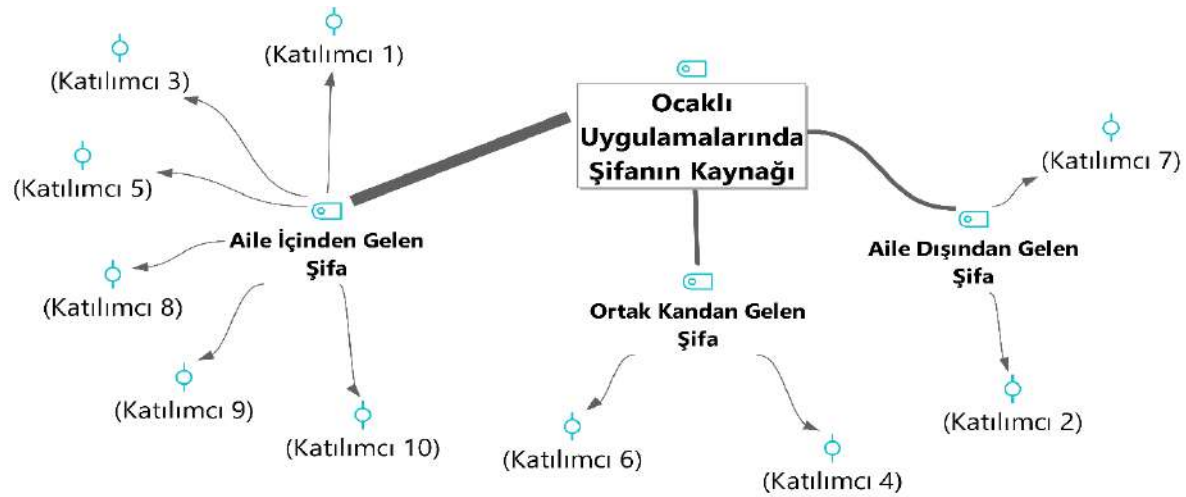
Çalışmada yer alan katılımcılar, Isparta'nın farklı bölgelerinde, geleneksel yöntemlerle çeşitli hastalıkların tedavisini sürdüren ocaklı iyileştiricileridir. Katılımcıların çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Kadın katılımcılar özellikle cilt hastalıklarını (siğil, temre, sarılık) ve ağrıya yönelik hastalıklara yönelik ocağından gelen tedavi anlayışına sahiptir. Erkek katılımcılar ise genellikle ortopedik rahatsızlıkları (kırık, çıkık, kuyruk sokumu sorunları) tedavi etmektedir.

Katılımcıların tedavi ettikleri hastalıklar, mensubu oldukları ocak isimlerine yansımıştır. Her bir ocak ismi, iyileştiricinin uzmanlaştığı hastalık türüne işaret edecek biçimde "ocak" terimiyle birlikte kullanılmaktadır. Bu kullanım, geleneksel iyileştirici kimliğinin, tedavi edilen hastalıkla özdeşleştiğini göstermektedir.

Araştırmada öne çıkan önemli bir bulgu ise, iki katılımcının (Katılımcı 9 ve Katılımcı 10) birden fazla hastalık alanında faaliyet gösterdiğidir. Bu durum, ocaklı iyileştiricilerin yalnızca tek bir ocaktan değil, birden fazla ocaktan beslenerek "ocak bilgisine ve uygulamasına" sahip olabileceğini göstermektedir. Bu çoklu uzmanlaşma durumu, ocaklı uygulamalarının dinamik ve esnek yapısını ortaya koymakta; aynı zamanda, tedavi süreçlerinde kuşaktan kuşağa aktarılan bilgilerin zenginliğine işaret etmektedir.

3.1.Ocaklı Uygulamalarında Aktarılan Şifanın Kaynağı

Bu çalışmada, katılımcıların ocaklı uygulamalara nasıl dahil oldukları üç ana başlık altında incelenmiştir. Bunlar sırasıyla: Aile içinden gelen şifa, aile dışından gelen şifa ve ortak kandan gelen şifa şeklinde tespit edilmiştir.

İlk olarak, “aile içinden gelen şifa”, bireyin aile büyüklerini gözlemleyerek çeşitli hastalıkların tedavi yöntemlerini öğrenmesiyle şekillenen bir süreçtir. Bu bağlamda, çalışmada yer alan altı katılımcının ocaklı geleneğe aile içi gözlem ve deneyim yoluyla dahil olduğu tespit edilmiştir. Araştırma bulgularına göre, en yaygın şifa aktarım biçimi aile içinden kaynaklı şifadır.

“Elimin şifası bu, Allah vermiş. Abdest alarak el aldım. Odaya geçtik, dua okudu. Ocaklı anlayışıyla babamdan el aldım. Zaten küçüklüğümünden beri sürekli görüyordum babamdan. Evimize gelen giden çok oluyordu.” (Katılımcı 3).

“Sarılık hastalıklarını tedavi ediyorum. Onu da kayınvalidemden öğrendim. O gösteriyordu bana. ‘Ben öldükten sonra sen elime iyice bak, el vereyim sana da yap’ dedi. El verirken ‘Allah benim elimdeki merhemi sana versin’ dedi ve dua etti.” (Katılımcı 6).

Bu ifadelerden hareketle, şifanın aynı aile mensupları arasında gözlem yoluyla aktarıldığını göstermektedir. Ayrıca, gelin-kaynana ilişkisi bağlamında da şifanın aile içinde aktarılmaktadır.

Şar’a (2005:132) göre ocaklı iyileştiriciler, tedavi ettikleri hastalıkların kaynağını ilahi bir bağlamda Tanrı’dan aldıklarına inanmaktadır. Katılımcı 3’ün anlatısı da bu yaklaşımı destekler niteliktedir.

Ocaklı uygulamalarında geleneğin kuşaktan kuşa aktarımını sağlayan el alma ve el verme uygulamasıdır. Ocaklı uygulamalarında “el alma” ve “el verme” işlemi sembolik bir

uygulamadır. Bu işlem, ocaklı bireyin sahip olduğu şifayı bir başkasına aktarma sürecini ifade eder (Aydoğan, 2019:116). Çalışma bulgularına göre, aile içinden gelen şifa ile ocaklı iyileştiricisi olan katılımcılar, bu sürece ya aile bireylerinin tedavilerini gözlemleyerek ya evlilik yoluyla aileye dahil olarak ya da el alma ve el verme işlemleriyle katılmışlardır. El alma ve el verme geleneğinde ocaklı kişi, şifanın kendisine ilahi kaynakla aktarıldığına inanmaktadır. Bu sebeple şifayı dua ve dini söylemler eşliğinde yeni nesle devretmektedir. Katılımcı 6'nın anlatımı bu süreci açıkça yansıtmaktadır.

Katılımcıların ocaklı iyileştiriciliğe yönelmelerinde etkili olan bir diğer faktör ise aile dışından gelen şifadır. Bu aktarım biçimi, usta-çırak ilişkisi içerisinde veya izinli/izinsiz şekilde gerçekleşmektedir. Usta-çırak ilişkisinde, belirli bir yaşa gelen usta, aile dışından uygun gördüğü kişiye tedavi ettiği hastalığı gösterip, eğiterek daha sonrasında el verip-el alma işlemiyle süreci sonlandırarak, aktarmasına denir (Baysan, 2016: 95-96). Bu kapsamda, çalışmada yer alan katılımcı 2 ve katılımcı 7'nin ocaklı uygulamalara aile dışından el alma ve el vermeye dahil oldukları belirlenmiştir.

“O zaman ustam bana ‘hadi gel hastaya gidiyoruz’ dedi. Ben ‘olmaz, daha benim erken’ falan dedim. Bir kez, iki kez, üç kez gittik, gösterdi. Daha sonra ‘hadi bakalım tedavi senindir’ dedi. ‘Senin elinde beceri var, sen yaparsın’ dedi. Bir de bu işi parayla değil, Allah rızası için yapacağımı bildiğinden el verdi.” (Katılımcı 2).

“Yabancı biriydi, bana el verdi. Beni görmüş, ‘yapabilir’ demiş. Allah rızası için yap diye el verdi. Kimseden para almam...” (Katılımcı 7).

Bu anlatımlar, usta-çırak ilişkisiyle şifanın aile dışına aktarılabilmesini ve aktarımda bireyin el becerisine önem verildiği gibi maddi bir beklenti taşınamaması da dikkat edilen hususlar arasındadır. Bu durum, ocaklı uygulamalarının maddi karşılık gözetmeksizin Allah rızası temelinde sürdürülmeye çalışıldığının işaretidir.

Katılımcıların ocaklı uygulamalara dahil olma nedenlerinden biri de ortak kan ve soydan gelen şifadır. Bu anlayışa göre, belirli hastalıkların şifası belirli bir soya, yani ortak kana mensup bireylerde bulunur.

“Siğil hastalığını kaç asırdır iyileştiriyoruz. Soyumuzda, kanımızda o hastalığın şifası var. El vermiyoruz. Sadece bizim soyda var o” (Katılımcı 4).

Bu aktarım biçimi literatürde “ocaklı soyundan gelme” olarak tanımlanmakta (Baysan, 2016:96) ve doğuştan gelen bir şifa aktarımı olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamandan ortak soya dayalı şifa yaklaşımında el alma ve el verme işlemi uygulanmamaktadır. Sadece o soya mensup olmak şifayı taşımada ve hastalığı tedavi etmede etkilidir.

Sonuç olarak, katılımcıların ocaklı uygulamalara dahil olma biçimleri farklılık göstermekte ve bu farklılıklar, ocaklı geleneğin çok katmanlı, zengin ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu çeşitlilik, ocaklı şifa pratiklerinin kültürel sürekliliğini ve toplumsal işlevselliğini sürdürmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

3.2. Ocaklı İyileştiricilerin Hastalıkları Tedavi Etme Yöntemleri

Ocaklı uygulamalar çerçevesinde hastalıkların tedavisinde ırvasa, papılama, dini ve bitkisel temelli yöntemler sıklıkla tercih edilmektedir (Çetinel, 2019: 63). Bu çalışma kapsamında da katılımcıların, söz konusu geleneksel yöntemlerle çeşitli hastalıkları tedavi etmeye çalıştıkları tespit edilmiştir.

İrvasa temelli tedavi uygulamalarında, ocaklı iyileştiriciler hastalara çeşitli telkinlerde bulunmakta, dini içerikli dualar okuyarak hastalıkların iyileşmesini amaçlamaktadır. Katılımcı anlatıları bu yöntemin inanç merkezli olduğunu ortaya koymaktadır:

“Abdest aldıktan sonra ilk Elham suresini okurum. Sonra Temre duasını içimden okurum” (Katılımcı 8).

“Mesela Ayşe isimli bir kadın için, Allah’ım Ayşe’nin niyetine onun sigillerini geçirmen için, onu iyileştirme için o niyetle sana dua ediyorum, diyorsun ipe bir taraftan düğüm atarken diğer taraftan da 3 defa Fatıha ve 1 kez İhlas surelerini okuyorsun” (Katılımcı 6).

“3 İhlas bir Elham okurum ağrıları geçirmek için...” (Katılımcı 7).

Bu ifadelerden yola çıkıldığında, ırvasa yöntemine dayalı tedavi uygulamalarında fiziksel müdahaleden ziyade inanç temelli dualar ve manevi ritüeller ile hastalıkların iyileştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı uygulamalarda hastayı fiziksel olarak görmeden, yalnızca ismine niyet edilerek dua edilmesi ve bu süreçte ip ile düğüm atma gibi sembolik eylemlerin gerçekleştirilmesi, tedavi sürecinin dini referanslarla şekillendiğini göstermektedir. Bu bağlamda, dinî inançlar ve uygulamalar ırvasa yönteminin temel yapı taşlarından biridir.

Papılama yöntemi ise ocaklı uygulamalar içinde fiziksel müdahaleye dayalı geleneksel bir tedavi biçimidir. Bu yöntemde, sihrisel ve dini ritüellerin yanı sıra, hastalığın tedavisi doğrudan bedene yönelik müdahalelerle sağlanmaktadır. Özellikle kırık, çıkık, burkulma gibi hastalıklarda bedene baskı uygulama, çekme ya da bastırma gibi yöntemler uygulanmaktadır (Şar, 1992: 245). Çalışma kapsamında, Kırık-Çıkık Ocağı, Ebe Ocağı ve Kuyruk Sokumu Ocağı'na mensup katılımcıların bu yöntemi aktif biçimde kullandıkları tespit edilmiştir.

“Ortaya bir sopa koyarım onun üstüne çıkıp yerdeki sopayı iki ayağıyla basar. Kişinin arka tarafında başka biri sopaya basar ve bir yandan adamın belini kavrar. Ben ön tarafta hem sopaya basar hem de bir elimle belindeki ipi çekerim” (Katılımcı 3).

“Karın sarmasında da aynı şakide yere uzandırıp ama bunda yastığı belinin altına koyarım elimle göbeğinde uğrayı aşağı kasığına bastırarak indiririm. Ondan sonra yine orayı bir çaputtan sararım” (Katılımcı 9).

“Öncesinde elim kayganlaşsın, hasta zorlanmasın diyerek bitkisel içerikli bir krem sürüyorum. Sonra kuyruk sokumun olduğu yeri parmağım ile çekiyorum. Kemiği düzleştiriyorum” (Katılımcı 2).

Bu anlatımlardan da anlaşılabileceği üzere, papılama yöntemi yalnızca fiziksel müdahaleye değil; aynı zamanda çeşitli yardımcı malzemelerin (ip, sopa, bez, yastık vb.) ve bitkisel içerikli ürünlerin kullanımına da dayanmaktadır. Böylece tedavi sürecinin hem etkili hem de kolaylaştırıcı bir biçimde yürütülmesi amaçlanmaktadır. Bu yönüyle papılama yöntemi, ocaklı uygulamalarının beden temelli işlevsel bir tedavi pratiği olarak öne çıkmaktadır.

Katılımcı anlatımları, hastalıkların tedavisinde tek bir yöntemin değil, birden fazla yöntemin eş zamanlı ya da art arda kullanılabildiğini göstermektedir. Bu durum, tedavi sürecinde farklı yolların bütünüleyici ve destekleyici bir şekilde işlediğini ortaya koymaktadır.

Çalışma bulguları, ocaklı iyileştiricilerin büyük ölçüde ırvasa temelli, yani inanca dayalı yöntemleri ön planda tuttıklarını; ikinci olarak ise papılama yöntemine başvurduklarını göstermektedir. Bu sıralama, ocaklı tedavi anlayışında dini-inançsal temellerin belirleyici rolünü destekler niteliktedir. Ayrıca bu iyileştirici yaklaşımlar, geleneksel tıbbın bir uzantısı olarak kabul edilmekte; kültürel bir mirasın devamlılığı bağlamında sürdürülmektedir.

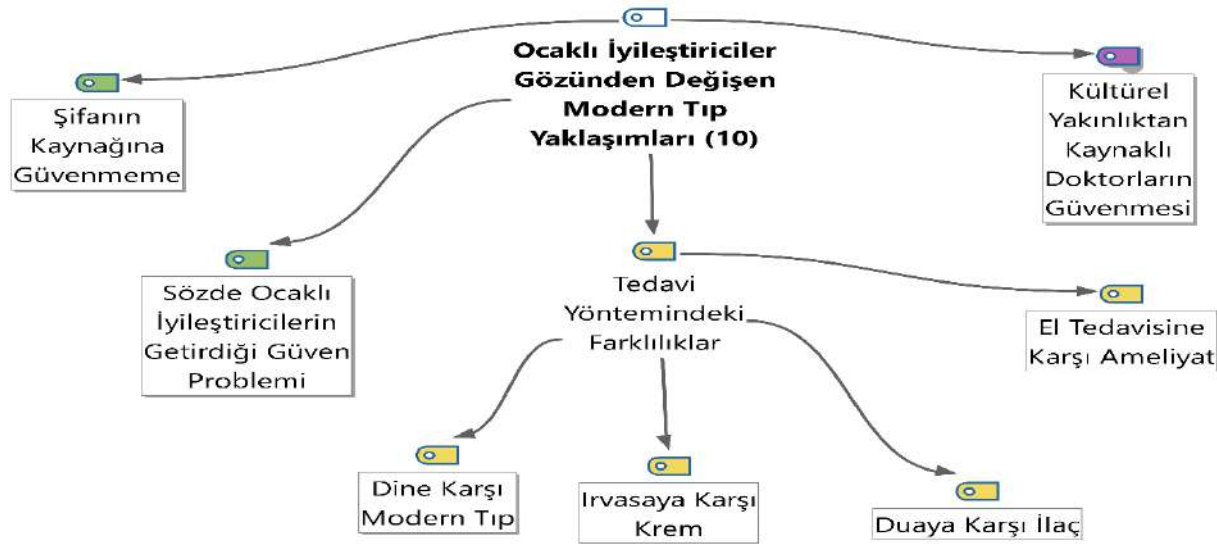
Sonuç olarak, ocaklı iyileştiriciler geniş ve çok yönlü bir tedavi ağına sahiptir. Her bir ocağın kendine özgü tedavi biçimleri, uygulayıcının devraldığı kültürel mirasla şekillenmekte ve bu durum farklılaşmadan devam ettirilmektedir. Bununla birlikte, ocaklı uygulamalarının basit, pratik ve ulaşılabilir özellikler taşıması, halk arasında bu yöntemlere olan ilgiyi artırmakta ve geleneksel tedavi pratiklerinin günümüze taşınmasında etkili olmaktadır.

3.3. Ocaklı İyileştiricilerin Gözünden Modern Tıp

Geleneksel tıbbın bir uzantısı olarak değerlendirilen ocaklı uygulamaları hem ontolojik hem de epistemolojik bağlamda modern tıptan ayrılmaktadır. Yerel halk tarafından tanınan ve çeşitli hastalıkların tedavisinde önemli bir rol üstlenen ocaklı iyileştiriciler, ontolojik gerçekliklerini ailevi kökenlerine, deneme-yanılma yoluyla elde edilen deneyimlere ve içinde bulundukları coğrafya ile kültür tarafından sağlanan toplumsal onaya dayandırmaktadır. Buna karşılık, modern tıp; bilimsel yöntemi, akıl yürütmeyi ve rasyonel bilgiyi esas almaktadır. Bu temelden hareketle her iki yaklaşım, hem sağlık ve hastalığı anlama biçimleri hem de tedavi yöntemleri açısından farklılaşmaktadır.

Harvey (2010: 93), modern tıpla geleneksel tıp arasındaki güven ilişkisinin anlaşılabilmesi için modern öncesi ve modern sonrası dönemlerin karşılaştırılması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre, modern öncesi toplumlarda güven, din, gelenek, yerel topluluk ilişkileri, akrabalık ve komşuluk bağları gibi sosyal yapıların etkisiyle bölgesel düzeyde inşa edilmekteydi. Bu çerçevede sağlık ve hastalık ihtiyaçları, toplumun önde gelen ve iyileştirici olarak kabul edilen kişilerce karşılanmaktaydı. Modern dönemde ise bu güven ilişkisinin yerini, bilimsel bilgi ve teknolojiye dayanan modern tıp almıştır.

Bu çerçevede, ocaklı iyileştiricilerin modern tıbbı nasıl algıladıklarını ve aralarındaki farkları ortaya koymak amacıyla yapılan görüşmeler MaxQDA yazılımı aracılığıyla analiz edilmiştir.

Ocaklı iyileştiriciler, modern tıp aktörlerinin ocaklı uygulamalara dair şifanın kaynağına güven duymadığını ya da kültürel yakınlık hisseden bazı doktorların bu uygulamalara inanç geliştirdiğini ifade etmişlerdir. Öte yandan, sahte veya yeterli bilgiye sahip olmayan sözde ocaklıların güven sorunu yarattığı ve bu durumun modern tıp mensuplarının ocaklılara yönelik olumsuz tavır geliştirmesine neden olduğu belirtilmiştir.

Katılımcılar, modern tıpla ocaklı uygulamalar arasındaki ilişkiyi çoğunlukla tedavi yöntemlerindeki farklılıklarla açıklamaktadır.

“Doktorlar kremle temreyi iyi eder. Biz de ırsasayla ederiz. Ocağımızdan ne gördüysek onu devam ettiririz” (Katılımcı8).

“Yaptıklarımıza inanmıyor doktorlar. Kremin, ilacın yapamadığını dua mı yapar diyor.” (Katılımcı 4)

“İnanmayan doktorlar, nasıl hastalığı tedavi ettiğimize akıl erdiremiyor. Çünkü birisi modern tıptan yararlanıyor, diğeri dinden” (Katılımcı 10).

Yukarıdaki anlatılar, modern tıbbın tedavide ilaç, krem, ameliyat gibi bilimsel yöntemlere; ocaklı uygulamaların ise geleneksel bilgi ve uygulamalara –örneğin ırsasa (dua) ve papılama (elle tedavi) dayandığını göstermektedir.

Ocaklı uygulamaların önemli bir dayanağını da dini inançlar oluşturmaktadır. Nitekim Avcıoğlu’na (2022: 59) göre, ocaklı iyileştiriciler hastalıkların tedavisinde dini kaynaklardan, özellikle Kur’an ayetlerinden ve dualardan yararlanmaktadır. Katılımcıların bazı anlatıları bu durumu şöyle yansıtmaktadır:

“Duaların ağrıyı geçirebileceğine inanmıyorlar. Aslında duanın şifası da var.” (Katılımcı,7)

“Geçen birini iyi ettim. Doktora gidip söylemiş. Doktor, ‘Onun şifası olsa kendine olurdu’ demiş.” (Katılımcı 6)

Modern tıbbın epistemolojik temelleri bilimsel bilgiye dayandığından, bu tür uygulamaları hurafe veya batıl inanç olarak nitelendirme eğilimi yaygındır. Bununla birlikte bazı ocaklı iyileştiriciler, kültürel yakınlık nedeniyle modern tıp doktorlarının kendi uygulamalarına olumlu yaklaştıklarını da ifade etmiştir.

“Bir adam doktora gitmiş, siğillerine ilaçlar kullanmış, cihazla siğil yakımı yapılmış ama geçmemiş. Doktor bir çözüm bulamayınca, ‘Kırsal alanlarda bu işleri yapanlar var’ diyerek dolaylı yoldan babaannemi önermiş.” (Katılımcı 10)

“Eskiden doktorlar çok inanmazdı ama şimdi inanıyor. Duaya, ırsasaya güveniyor. Geçenlerde birinin temresine okudum. Doktor, tanıdığına ‘Git, iyi olursun’ demiş.” (Katılımcı 8)

Bu anlatılar, ocaklı uygulamaların tarihsel, kültürel ve pratik bağlamda günümüze kadar taşınmasının bir sonucu olarak bazı modern tıp mensupları tarafından alternatif tıp perspektifinde değerlendirildiğini göstermektedir. Aynı zamanda bu yaklaşım, modern tıp ile geleneksel tıbbın kesin çizgilerle ayrılmadığını ve zaman zaman birbirini destekleyici biçimde ele alınabileceğini ortaya koymaktadır. Kaplan (2008: 72), geleneksel tıbbın günümüzde modern tıbbın yanında alternatif bir tedavi yöntemi olarak yer aldığını ve bu iki yaklaşım arasında tamamlayıcı bir ilişki kurulabileceğini belirtmektedir.

Bununla birlikte bazı yanlış veya yetersiz uygulamalar da modern tıp aktörlerinin ocaklı uygulamalara mesafeli durmasına neden olmaktadır.

“Yanlış yapıyormuşuz. Daha kötü ediyormuşuz. Öyle demiş birine. El ile yapılanca daha da kötü olurmuş gitmeyin demiş. Geçenlerde biri geldi. İlk doktora gitmiş olmamış. Sonra buraya geldi öyle demiş doktor. Bizim içimizde kaş yapım derken göz çıkaran var. Onların yüzünden bize de laf geliyor Sözde ocaklı onlar...” (Katılımcı 3).

Katılımcının ifadesi, sahte ya da ehliyetsiz kişiler tarafından gerçekleştirilen yanlış tedavi girişimlerinin, ocaklılara yönelik güvenin zedelenmesine ve modern tıbbın bu yaklaşımlara mesafe koymasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak; yerel değerler, dini referanslar ve sosyal yapılarca onaylanmış ocaklı uygulamalar ile bilimsel yöntemi esas alan modern tıp, sağlık ve hastalığa ilişkin yaklaşımlarında farklılık göstermektedir. Ancak her iki yaklaşımın alternatif tıp perspektifiyle

birbirini tamamlayıcı biçimde değerlendirilmesi, bu farklılıkların aşılmasına katkı sunabilir. Böylece, tedavi süreçlerinde daha bütüncül bir yaklaşımla ilerlenmesi mümkün hale gelebilir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma, günümüzde geleneksel tıbbın önemli bir kolunu oluşturan ocaklı uygulamalarının varlığını nasıl sürdürdüğünü, hangi kaynaklardan beslendiğini ve tedavi süreçlerinde izlenen yolları anlama adına önemli bulgular sunmaktadır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler, ocaklı iyileştiricilerin büyük ölçüde atalarından, yani "ocak" olarak adlandırılan soydan gelen bilgi ve pratiklerle iyileştirme pratiklerini devam ettirdiği tespit edilmiştir. Bu durum, sözlü kültür aracılığıyla nesilden nesile aktarılan bilgilerin günümüzde de etkinliğini korumaya çalıştığının bir göstergesidir. Acıpayamlı'nın (1969) da ifade ettiği üzere bu uygulamalar yerel ve geleneksel öğretilerin izlerini taşımakta ve modern tıptan farklı bir epistemolojik ve ontolojik zeminde varlığını sürdürmeye gayreti içerisinde.

Çalışmada dikkat çeken bir diğer bulgu ise, ocaklı uygulamaların en önemli beslenme kaynaklarından birisinin din olmasıdır. Çalışmada katılımcıların çeşitli hastalıkları tedavi ederken dua ya da çeşitli sureler okuması, din olgusunun ocaklı uygulamalarını besleyen bir kaynak olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Ocaklı geleneklerin sürdürülebilirliği ve geleceğe taşınması bakımından el alma-verme işlemi, geleneksel bilginin aktarımında merkezi bir öneme sahip olmaktadır. Bu aktarım yalnızca aile içi bireylerle sınırlı kalmayıp, zaman zaman aile dışı kişilere de doğru da gerçekleştirilmektedir. Bu durum, geleneğin esnek hem aile içine hem de aile dışına el alma ve el verme işlemiyle aktarılabilirliğini göstermektedir (Sütçü, 2018). Bu yönüyle el alma-verme pratiği, sadece bilgi aktarımı değil, aynı zamanda ocaklı iyileştiricilerinin hem sosyal kabul görmesini hem de meşruiyet kazanmasını sağlayan bir araçtır.

Araştırmanın bir diğer önemli katkısı, literatürde sıklıkla tartışılan geleneksel tıp ve modern tıp arasındaki ilişkiselliğin ocaklı iyileştiriciler perspektifinde ayrımın daha anlaşılır ve derinlikli bir şekilde analiz edilmesine olanak sunmasıdır. Çalışmada her iki tedavi yaklaşımının da kendi bağlamlarında hastalıkları iyileştirme potansiyeline sahip olduğu, ancak bu yöntemlerin hem epistemolojik hem de uygulama biçimi bakımından farklı temellere dayandığını sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşın, günümüzde giderek yaygınlaşan "alternatif tıp" yaklaşımı çerçevesinde bu iki sistemin birbirini sadece dışlayıcı değil, tamamlayıcı bir ilişki içerisinde ele alınabileceği sonucuna da ulaşılmıştır.

Bu bağlamda ocaklı uygulamalar ve modern tıp arasında kurulacak olan destekleyici bir ilişki hem hasta memnuniyetini artıracak hem de toplumun sağlık hizmetlerine daha bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmasına katkı sağlayacaktır. Her iki sistemin de güçlü yönleri dikkate alınarak geliştirilecek iş birliği modelleri, sağlık alanındaki uygulamalarda daha kapsayıcı ve kültürel olarak duyarlı bir yapı oluşturabilir.

Öneriler

1. Ocaklı uygulamaları ata yadigarı kültürel mirasın ve uygulamalarının günümüze değin süre gelmiş tedavi pratiklerini içermektedir. Bu bağlamda ocaklı uygulamaları bilimsel olarak belgelenmeli ve antropolojik/etnografik çalışmalarla desteklenerek kültürel mirasın temsilcisi olarak korunmalıdır.
2. Çalışmada tespit edilen "ocaklı uygulamaları ve modern tıp arasında" destekleyici bakış açısının devam etmesi ve güçlenmesi bağlamında "Sağlık politikalarında geleneksel ve

modern tıp uygulamalarının bir arada var olabileceği modellerin geliştirilmesi, hasta merkezli yaklaşımları güçlendirilmesi gerekir.

3. Ocaklı uygulamalarının günümüzde etik sınırlar çerçevesinde yürütülmesini sağlamak için yerel denetim mekanizmaları oluşturulabilir. Böylece güven sağlayıcı kurum olarak varlığını sürdürebilir.

Sonuç olarak, bu çalışma hem geleneksel ocaklı uygulamalarının günümüzdeki işlevselliğini hem de modern tıpla olan ilişkiselliğini anlama açısından önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Elde edilen bulgular, gelecekte yapılacak daha kapsamlı çalışmalar için yol gösterici niteliktedir.

5. KAYNAKÇA

- Acıpayamlı, O. (1969). Türkiye Folklorunda Halk Hekimliği ve Özellikleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 26(1-2), 1-9.
- Avcıoğlu, İ. (2022). Geçmişten Günümüze Giresun İli Halk Hekimliği İnanış ve Uygulamaları (Doktora Tezi, Giresun Üniversitesi). YÖK Tez Merkezi.
- Aydoğan, A. A. (2019). Türk Halk İnanış ve Uygulamalarında El Sembolü (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi). YÖK Tez Merkezi.
- Bayat, A. H. (2016). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği.
- Baysan, M. (2016). Kütahya ve Yakın Çevresinde Halk Hekimliği ile Ocak Kültü (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi). YÖK Tez Merkezi.
- Berber, Ş. (2021). Çankırı da Geleneksel Halk Hekimliği. (Yüksek Lisans Tezi, Çankırı Üniversitesi). YÖK Tez Merkezi.
- Boratav, P. N. (1994). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Çetinel, E. (2019). Erdemli 'de Halk Hekimliği Uygulamaları ve İnanışları (Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi). YÖK Tez Merkezi
- Demez, G. (2012). Medyada Yeni Sağlık Anlayışları ve Kadın Bedeninin Temsili. *Uluslararası İnsan Bilim Dergisi*, 9 (1), 512-532.
- Duvarcı, A. (1990). Halk Hekimliğinde Ocaklar. *Milli Folklor*, Eylül, s.7.
- Foucault, (2002). *Kliniğin Doğuşu*. (Ş. Ünsaldı, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.
- Giddens, A. (2004). *Modernliğin Sonuçları*. (E. Kuşdil, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin Durumu*. (Sungur Şavran Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin Durumu* (Çev. Sungur Şavran). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Hufford, J. D. (2007). Halk Hekimleri. (M. Sever Çev.) *Millî Folklor*, 73, 73-80.
- Kaplan, M. (2008). Geleneksel Tıbbın Yeniden Üretim Sürecinde Kadın. Yayınlanmamış (Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi). YÖK Tez Merkezi.
- Kızılçelik, S. (1995). Kırsal Kesim ve Kentsel Kesimdeki Sağlık Sisteminin Sosyolojik Açidan Karşılaştırılmalı Olarak İncelenmesi (Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi). YÖK Tez Merkezi.

- Kiyat, A. (2022). Oş Bölgesi Kırgız Türklerinde Halk Hekimliği (Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi). YÖK Tez Merkezi.
- Koçyiğit, M. (2019). Nitel Yöntemlere Giriş. (A. Arı, Çev.) İçinde. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (ss 11-29). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Kurdaş, M. Ç. (2024). Sağlıkta Değişen Paradigma, Karşıtlıktan İşbirliğine Modern Tıp-Geleneksel Tıp İlişkisi. *Sosyolojik Düşün*, 9(2), 166-188. <https://doi.org/10.37991/sosdus.1509809>
- Rondilla, N. A., Rocha, I. C. N., Roque, S. J., Lu, R. M., Apolinar, N. L. B., Solaiman Balt, A. A., Javier, C. V. (2021). Folk medicine in the Philippines: A Phenomenological Study of Health-S Individuals. *International Journal of Medical Students*. 9(1), 25-32.
- Sütçü, S. (2018). Sosyolojik Açıdan Alternatif Tıp Geleneği ve Uygulamaları: Isparta örneği (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi). YÖK Tez Merkezi
- Şar. S. (2005). Anadolu da Halk Hekimliği Uygulamaları. Türkiye Klinikleri J Med Ethics. 2005;13(2):131-6, *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, S. XXVI,1-9.

ADAPTATION OF THE STATUS IMPORTANCE SCALE
TO TURKISH CULTURE:
A VALIDITY AND RELIABILITY STUDY
STATÜ ÖNEM ÖLÇEĞİNİN
TÜRK KÜLTÜRÜNE UYARLANMASI:
GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Büşra BULDUK ¹

Halil EKŞİ ²

İbrahim Halil DEMİR ³

¹Lisans Üstü Öğrenci , Marmara Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, 0009-0006-6137-9001

²Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık,
0000-0001-7520-4559

³ Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Halil Demir, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitimde Rehberlik ve Psikolojik Hizmetler Anabilim Dalı, , 0000-0002-9397-9232

Özet

Bu çalışmanın amacı Statü Önem Ölçeği'nin (The Status Importance Scale) Türkçe uyarlamasının gerçekleştirilmesi ve ölçeğin psikometrik özelliklerinin incelenmesidir. Statü Önem Ölçeği Francesco Rigoli ve Marco Mirolli (2024) tarafından geliştirilen statüye verilen önemi 10 maddeli ve tek boyut ile ölçen kısa ve etkili bir ölçme aracıdır. Çalışma grubunu 18 yaş ve üstü 221 katılımcı (165 kadın ve 56 erkek) oluşturmaktadır. Katılımcıların yaşları 18 ile 58 arasında değişmektedir. Ölçüt bağıntılı geçerlik analizleri kapsamında, bu gruba ek olarak 54 kişilik bağımsız bir örneklem daha çalışmaya dahil edilmiştir. Böylece çalışmanın farklı analizlerinde toplamda 275 katılımcıdan elde edilen veriler kullanılmıştır. Ölçek uyarlama sürecinde çeviri ve geri çeviri yöntemleri kullanılarak ölçek maddelerinin dil ve kültür uyumu sağlanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliği doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilerek incelenmiş ve tek faktörlü yapısı doğrulanmıştır. Güvenirlilik analizi kapsamında, Cronbach's alfa iç tutarlık katsayısı hesaplanmış ve Cronbach's alfa katsayısı .88 olarak bulunmuştur. Ölçüt geçerliği için Aslan (2021) tarafından Türkçeye uyarlanan Gösterişçi Tüketim Eğilimi Ölçeği incelenmiş ve SIS'in bu ölçeklerle pozitif yönde, orta düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($r = ,42, p < .01$). Sonuçlar SIS'in Türkçe versiyonunun geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir. Bu ölçek, 18 yaş ve üstü bireylerin statüye verdikleri önemi değerlendirmede önemli bir araç olarak kullanılabilir.

Anahtar kelimeler: Statü, Statüye verilen önem, ölçek uyarlama, geçerlik, güvenirlik

Abstract

The aim of this study is to adapt the Status Importance Scale (SIS) into Turkish and to examine its psychometric properties. The Status Importance Scale, developed by Francesco Rigoli and Marco Mirolli (2024), is a short and effective 10-item, single-factor instrument designed to measure the importance individuals place on status. The study sample consisted of 221 participants (165 female, 56 male) aged 18 and above, with ages ranging from 18 to 58. For criterion-related validity analysis, an additional independent sample of 54 participants was

included, bringing the total number of participants to 275 across different analyses. The scale adaptation process involved translation and back-translation methods to ensure linguistic and cultural equivalence of the items. Construct validity was assessed through confirmatory factor analysis, which confirmed the single-factor structure of the scale. For reliability analysis, Cronbach's alpha internal consistency coefficient was calculated and found to be .88. For criterion validity, the Conspicuous Consumption Tendency Scale, adapted into Turkish by Aslan (2021), was used. A positive, moderate, and statistically significant correlation was found between the SIS and this scale ($r = .42, p < .01$). The results indicate that the Turkish version of the SIS is a valid and reliable measurement tool. This scale can serve as an important instrument for assessing the importance individuals aged 18 and above place on social status.

Keywords: Status, importance of status, scale adaptation, validity, reliability

1. GİRİŞ

Statü kavramı, kökenini Latince “status” yani “durum” veya “konum” kelimesinden almaktadır ve en temel anlamıyla bireylerin toplum içindeki yerini ifade etmektedir (Turner, 2000). Toplumsal yapılar içerisinde bireylerin konumları, genellikle ayrıcalık, güç ve saygınlık gibi ölçütlere göre hiyerarşik biçimde sınıflandırılır. Bu hiyerarşik yapı, bireylerin sosyal rollerini, ilişkilerini ve sahip oldukları imkânlarla erişim düzeyini şekillendiren temel bir toplumsal düzendir (İnce, 2017; Yalçın, 2019). Statüler, bireylerin üzerinde kontrol sahibi olmadığı doğuştan getirilen özelliklere dayalı verilmiş statüler (örneğin cinsiyet, ırk, yaş) ve bireyin çabalarıyla elde ettiği kazanılmış statüler (örneğin eğitim seviyesi, meslek, ekonomik durum) olmak üzere ikiye ayrılır (Ceylan, 2011). Turner’a (2000) göre, geleneksel toplumlarda verilmiş statüler daha belirleyici iken, modern toplumlarda kazanılmış statüler ön plana çıkmaktadır. Bu ayırım, bireylerin toplum içindeki konumlarını nasıl elde ettiklerine dair önemli ipuçları vermektedir. Benzer şekilde Ceylan (2011) da modern toplumlarda bireyselliğin ve uzmanlaşmanın artmasıyla birlikte, kazanılmış statülerin toplumsal sistemde daha baskın hale geldiğini belirtmiştir. Özdemir (2018), günümüzde bireylerin toplumsal statülerinin; eğitim düzeyi, meslek ve gelir gibi sosyoekonomik göstergelerle tanımlandığını, ancak bu göstergelerin sıklıkla yaş, cinsiyet ve kültürel normlar gibi faktörlerle de etkileşim içinde değerlendirildiğini belirtmektedir. Bu durum, statünün yalnızca bireysel başarıyla değil, aynı zamanda toplumsal bağlamla da şekillendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca tarihsel süreç boyunca yaş faktörü ile statü arasında da anlamlı bir bağ kurulmuş; ileri yaşın, özellikle geleneksel toplumlarda, saygınlık ve bilgiyle ilişkilendirilerek yüksek statü ile özdeşleştirildiği gözlemlenmiştir (Günler, 2022).

Statü kavramı, bireylerin yalnızca toplum içindeki konumunu değil, aynı zamanda saygınlık, sosyal kabul ve tanınma gibi temel psikolojik ihtiyaçlarını da temsil etmektedir. İnsanlar, toplumsal yaşamlarında dikkate alınma, sözü dinlenme ve ciddiye alınma gibi sosyo-psikolojik beklentiler taşırlar. Bu nedenle, statünün nasıl tanımlandığı ve kimlere atfedildiği kadar, bireylerin bu statüye ne ölçüde değer verdiği de önemli bir hâl alır (Yılmaz, 2023; Şahin & Nasır, 2019). Özellikle bireysel kimliğin ve toplumsal aidiyetin daha çok sorgulandığı modern toplumlarda, bireylerin statüye yükledikleri anlam yalnızca dışsal ödüllerle değil, aynı zamanda içsel değerlerle de şekillenmektedir.

Bu bağlamda, statü yalnızca bir toplumsal yer belirtmekle kalmaz; aynı zamanda bireyin kendini gerçekleştirme ve tanınma ihtiyacının da bir parçası olarak işlev görür (Maslow, 1943).

Statüye verilen önem, bireyin hem toplum içindeki yerini hem de kendilik algısını belirleyen temel bir etmendir (Ceylan & Kardaş, 2020). Bireyler statü aracılığıyla sadece sosyal kabul

görmekle kalmaz, aynı zamanda kendi yeterliliklerini ve topluma katkılarını da onaylatma fırsatı bulurlar. Bu nedenle, bireylerin statüye verdikleri önem; özsaygı düzeyleri, yaşam hedefleri, başarı motivasyonu ve sosyal ilişkileriyle doğrudan ilişkilidir (Çaylak, 2023; Anderson, Hildreth & Howland, 2015). Modern toplumlarda statü, bireyin sosyal değerini ve toplum içindeki görünürlüğünü belirleyen önemli bir unsur hâline gelmiştir (Maslow, 1943). Statü aracılığıyla bireyler yalnızca belirli bir konum edinmekle kalmaz, aynı zamanda bu konumun sağladığı sosyal prestij sayesinde toplumsal etkileşimlerde avantaj elde ederler. Dolayısıyla, statü hem bireysel gelişim hem de toplumsal yapı açısından çok katmanlı ve kritik bir değişken olarak değerlendirilmelidir (Ceylan, 2011; Büyükbayraktar vd., 2018).

1.1. Kuramsal Çerçeve

Türkiye'de yapılan çalışmalar, statü ile ilgili çalışmaların özellikle öğretmenlerin statü kaygıları üzerinden ilerlendiğini göstermektedir (Kovan, 2023; Çalışkan, 2024; Altaş, 2024). Ancak yapılan çalışmalarda kullanılan ölçme araçlarının tamamı, doğrudan statüye verilen önemden ziyade sosyal statüyü ya da statüye ilişkin kaygıları değerlendirmeye yöneliktir. Bu durum, bireylerin statüye atfettikleri değeri ve bu değer psikolojik, sosyal ya da davranışsal yansımalarının anlaşılmasına engel oluşturmaktadır. Dolayısıyla, statüye verilen önemi doğrudan ölçen geçerli ve güvenilir bir aracın geliştirilmesi hem bu kavramın daha net bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacak hem de statü ile ilişkili diğer değişkenlerin daha sağlıklı yorumlanmasına imkân tanıyacaktır.

Yapılan diğer araştırmalarda ise bireylerin sosyal statü algılarını incelemeye (Güler & Turkey, 2021) ve toplumsal düzeyde statünün bireylerin yaşamındaki yerini ve etkisini ortaya koymaya odaklanıldığı görülmektedir (Cebeci, 2024; Taş, 2022; Özdemir, 2020). Bu çalışmalar, statünün bireylerin toplumsal kimliklerini nasıl şekillendirdiğini ve sosyal etkileşimler üzerindeki belirleyici rolünü anlamamıza katkı sunmaktadır. Ancak bu araştırmaların odak noktası genellikle statünün algılanışı ve toplumsal düzlemdeki yansımalarıyla sınırlı kalmakta; bireylerin statüye verdikleri önemin psikolojik boyutuna, yani statünün bireysel düzeyde nasıl anlamlandırıldığına ve içsel motivasyonlarla nasıl ilişkilendirildiğine yeterince ışık tutmamaktadır. Bu nedenle, statüye verilen önemi merkeze alan çalışmaların çoğaltılması; hem birey-toplum etkileşimini daha kapsamlı biçimde analiz etmeyi mümkün kılacak hem de statüye ilişkin gelişen tutum ve davranışların altında yatan dinamiklerin daha iyi anlaşılmasına zemin hazırlayacaktır. Bu bağlamda, Rigoli ve Mirolli (2024) tarafından geliştirilen The Status Importance Scale statüye verilen önemi tek boyutta ölçen kullanışlı ve güçlü bir araç olarak dikkat çekmektedir. Orijinal çalışmada, ölçek İngiltere'de beş farklı çalışma yapılarak test edilmiş ve yüksek düzeyde geçerlik ve güvenilirlik değerleri elde edilmiştir. SIS'nin Türkçeye uyarlanması, hem psikolojik değerlendirme araçlarına hem de uygulamalı alanlara önemli katkılar sunacaktır.

Türkiye'de statü kavramına yönelik çeşitli psikometrik ölçme araçları geliştirilmiş ya da farklı dillerden Türkçeye uyarlanmıştır. Örneğin, Sürücü, Maşlakçı ve Ertan (2022) tarafından Türkçeye uyarlanan Statü Kaygısı Ölçeği, bireylerin statüye ulaşamama ya da statü kaybı konusundaki endişelerini ölçmeyi hedeflemektedir. Benzer şekilde, Turkey (2018) tarafından uyarlanan Öznel Sosyal Statü Ölçeği, bireylerin kendi sosyal statülerine ilişkin algılarını değerlendirmektedir. Bunun yanı sıra, belirli mesleki gruplar özelinde Meirkulova ve Gelişli (2021) tarafından geliştirilen Öğretmenlik Mesleğinin Statüsüne Yönelik Algı Ölçeği, öğretmenlerin toplum içindeki konumlarına dair algılarını ölçmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, Uzman (2002) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Ego Kimlik Statüleri Ölçeği ise bireyin kimlik gelişimi süreçlerini değerlendirirken dolaylı olarak statüyle ilgili bazı göstergelere temas etmektedir. Ancak mevcut ölçme araçlarının odak noktası genellikle statü algısı, statüye dair

kaygı ya da meslek özelinde statü ile sınırlı kalmıştır. Bireylerin sosyal statüye ne derece önem verdiğini, statünün bireysel değer sistemlerindeki yerini ve yaşam tercihlerine etkisini doğrudan ele alan bir ölçeğin eksikliği dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Statü Önem Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması, alanyazındaki bu boşluğu doldurmak açısından anlamlı ve yerinde bir girişimdir. Ölçeğin uyarlanması ile özellikle ergenlik ve genç yetişkinlik dönemlerinde yoğun olarak yaşanan kimlik gelişimi, sosyal karşılaştırmalar ve aidiyet ihtiyacı gibi süreçler daha iyi anlaşılabilir. Statüye verilen önem, bireylerin özsaygı düzeyleri, başarı motivasyonları ve sosyal ilişkileri üzerinde belirleyici olabildiğinden, bu ölçüm aracı hem bireysel danışmanlık süreçlerinde hem de grup temelli psikoeğitsel çalışmalarda etkili bir araç olarak kullanılabilir. Bu araştırmanın amacı, Status Importance Scale (SIS) adlı ölçeği Türkçeye uyarlamak ve bu formun Türkiye'de yaşayan yetişkinler örnekleminde geçerlik ve güvenirlik analizlerini gerçekleştirmektir.

2. YÖNTEM

Yürütülen araştırma bir ölçek uyarlama çalışmasıdır. Bu bölümde araştırmanın amacına uygun olarak ölçek uyarlama ve işlem süreçlerine yer verilmiştir.

Çalışma Grubu

Çalışma grubu 18 yaş ve üstü 191 kadın (%75,2), 63 erkek (%24,8) olmak üzere toplamda 254 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların yaşları 18 ile 58 arasındadır ve katılımcıların yaş ortalaması 'tır (SD=8.40).

Çalışma grubu, 18 yaş ve üzeri 165 kadın (%74.6) 56 erkek (%25.4) 221 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların yaşları 18 ile 58 arasındadır ve katılımcıların yaş ortalaması 28,36'dır. (SD = 8.40) Ölçüt bağıntılı geçerlik analizleri kapsamında, bu gruba ek olarak 40 kadın (%74.0), 14 erkek (%25.9) olmak üzere 54 kişilik bağımsız bir örneklem daha çalışmaya dahil edilmiştir. Böylece çalışmanın farklı analizlerinde toplamda 275 katılımcıdan elde edilen veriler kullanılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Statü Önem Ölçeği (The Status Importance Scale)

Statü Önem Ölçeği, Francesco Rigoli ve Marco Mirolli (2024) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin orijinal adı "The Status Importance Scale" olarak belirtilmiştir. 5'li Likert tipinde (1 = "Kesinlikle Katılmıyorum", 5 = "Kesinlikle Katılıyorum") toplamda 10 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçekteki ilk beş madde doğrudan statüye verilen önemi yansıtırken, son beş madde ters maddeler şeklinde formüle edilmiştir. Bu ters maddeler, ölçeğin iç tutarlılığını ve madde duyarlılığını artırmayı hedeflemektedir. Ölçekte "Sosyal statüye çok önem veririm" ve "Sosyal statümü iyileştirmek ya da korumak için büyük bir çaba sarf ederim" şeklinde maddeler bulunmaktadır. Ölçeğin geliştirme süreci beş aşamada tamamlanmıştır. İlk çalışma, ölçeğin iç tutarlılığını ve faktör yapısını değerlendirmek amacıyla 130 katılımcı ile yürütülmüştür. Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) sonuçları ölçeğin tek faktörlü yapısını desteklemiş; tüm maddelerin faktör yüklerinin 0.50'nin üzerinde olduğu görülmüştür. Ölçeğin iç tutarlılığı yüksek düzeyde bulunmuş ve hiçbir madde elenmemiştir. İkinci çalışmada, 300 katılımcıdan elde edilen verilerle Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) gerçekleştirilmiş ve tek boyutlu modelin yüksek uyum indekslerine sahip olduğu (CFI = 1.00; RMSEA = 0.043) saptanmıştır. Ayrıca, 100 katılımcıya ölçek iki ay arayla yeniden uygulanmış ve test-tekrar test güvenirliği $r = .778$ düzeyinde bulunarak ölçeğin zaman içindeki tutarlılığı gösterilmiştir. Üçüncü çalışmada, ölçeğin geçerliği incelenmiştir. Yakın ilişkili (örn. gösterişçi tüketim, başarı, sosyal

karşılaştırma yönelimi) ve ilişkili olmaması beklenen (örn. kişilik özellikleri, evrensel değerler) yapılarla korelasyonlar test edilmiştir. Elde edilen bulgular, ölçeğin hem yakınsak (convergent) hem de ayırışan (discriminant) geçerliğe sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca, gösterişçi tüketim davranışını en güçlü yordayan değişkenin SIS puanı olduğu görülmüş ve bu sonuç ölçeğin eş zamanlı (concurrent) geçerliğini desteklemiştir. Dördüncü çalışmada, SIS puanlarının gündelik yaşam aktiviteleriyle ilişkisi test edilmiştir. Sonuçlar, statü ile ilişkili davranışlara (alışveriş, sosyal medya kullanımı, dış görünüme önem verme, çalışma/öğrenim gibi) daha fazla önem atfeden bireylerin SIS puanlarının yüksek olduğunu göstermiştir. Böylece ölçeğin bireylerin davranışsal eğilimlerini yordama gücü doğrulanmıştır. Son olarak beşinci çalışmada, Statü Önem Ölçeği ile statü kaygısı arasında kuramsal düzeydeki ayırım ampirik olarak test edilmiştir. SIS ile statü kaygısı ölçekleri arasında orta düzeyde bir korelasyon saptanmış, ancak faktör analizinde iki yapının bağımsız faktörler olarak ayrıştığı görülmüştür. Ayrıca, ölçeğin yaş ve cinsiyet açısından yapı geçerliğinin (ölçüm değişmezliğinin) sağlandığı da doğrulanmıştır. Tüm bu aşamalar sonucunda SIS'in psikometrik açıdan geçerli, güvenilir ve teorik temeli sağlam bir ölçme aracı olduğu ortaya konmuştur.

Gösterişçi Tüketim Eğilimi Ölçeği (Conspicuous Consumption Orientation Scale)

Gösterişçi Tüketim Eğilimi Ölçeği, Roy Chaudhuri, Mazumdar ve Ghoshal (2011) tarafından geliştirilmiş; Aslan (2021) tarafından Türkçeye uyarlaması gerçekleştirilmiştir. Gösterişçi Tüketim Eğilimi Ölçeği 6'lı likert tipinde (1= "Kesinlikle Katılmıyorum", 6= "Kesinlikle Katılıyorum"), 10 maddeli ve tek boyuttan oluşmaktadır. Türkçe uyarlama çalışmasına yaşları 18 ile 27 ve üzeri arasında değişmekte olan 336'u kadın, 148'i erkek olmak üzere toplamda 484 kişi katılmıştır. Ölçeğin güvenirlik analizi sonucunda Cronbach's alfa iç tutarlılık katsayısı 0.88 olarak hesaplanmıştır. Geçerlik ve güvenirlik çalışmaları sonucunda, Gösterişçi Tüketim Eğilimi Ölçeği'nin geçerlik ve güvenirlik açısından önemli bir ölçüm aracı olduğunu ortaya koymuştur (Aslan, 2021).

İşlem

Bu çalışmada, öncelikle Francesco Rigoli ve Marco Mirolli (2024) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçeye uyarlanabilmesi amacıyla yazarlardan e-posta aracılığıyla resmi izin alınmıştır. İzin sürecinin ardından, ölçek maddeleri beş bağımsız alan uzmanı tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bu çeviriler, üç uzman tarafından içerik açısından incelenmiş ve ortak bir görüşle birleştirilerek Türkçe taslak form oluşturulmuştur. Ardından, bu taslak form, hem İngilizceye hem de Türkçeye hâkim üç uzman tarafından tekrar İngilizceye çevrilmiş ve geri çeviri yöntemiyle elde edilen İngilizce metin, orijinal ölçek ile karşılaştırılarak anlam tutarlılığı değerlendirilmiştir. Geri çeviri ile orijinal maddeler arasında yeterli anlam uyumu sağlandığında, Türkçe ifadelerin dil doğruluğu ve anlaşılabilirliğini değerlendirmek üzere iki Türk dili uzmanının görüşüne başvurulmuştur. Dil ve üslup açısından düzenlenen Türkçe ölçek, uygulanabilirliğini test etmek amacıyla 10 kişilik bir katılımcı grubuna pilot olarak uygulanmıştır. Pilot uygulama sonuçlarına göre, dil uzmanlarının ek görüşleri doğrultusunda ölçeğin son hâli oluşturulmuştur. Tüm süreç boyunca bilimsel araştırma etiği ilke edinilmiş; katılımcılara sosyal medya platformları ve iletişim araçları (WhatsApp, Telegram vb.) üzerinden ulaşılmıştır. Uygulama öncesinde katılımcılara bilgilendirilmiş onam formu sunulmuş ve çalışma, gönüllülük esasına dayalı olarak gizlilik ilkeleri çerçevesinde yürütülmüştür.

3. BULGULAR

3.1. Yapı Geçerliği

Bir ölçme aracının kavramsal ya da kuramsal yapısını test etmek amacıyla en yaygın kullanılan istatistiksel yöntemlerden biri doğrulayıcı faktör analizidir (DFA). DFA, gözlenen değişkenlerin önceden belirlenmiş gizil yapılarla ne derece örtüştüğünü test etmeye yönelik bir analiz türüdür. Bu analiz kapsamında, oluşturulan modelin verilerle ne ölçüde uyum sağladığı değerlendirilir. Bu çalışmada, Statü Önem Ölçeği'ne yönelik DFA uygulanarak maddelerin tanımlanan faktör yapısına uygunluğu, faktör yüklerinin anlamlılığı ve yapı geçerliği incelenmiştir. Literatürde kabul edilen ölçütlere göre, .32 ve üzeri faktör yüklerinin yeterli düzeyde olduğu ve maddenin teorik yapıya anlamlı katkı sunduğu kabul edilmektedir (Tabachnick & Fidell, 2001).

Statü Önem Ölçeği'nin tek faktörlü yapısını test etmek amacıyla birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiş; analiz kapsamında RMSEA, SRMR, CFI, GFI ve NFI gibi uyum indeksleri hesaplanmıştır. Analize ilişkin bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Birinci düzey doğrulayıcı faktör analizine ait uyum değerleri

Düzye	X ²	df	X ² /df	RMSEA	NFI	GFI	CFI	SRMR
1. Düzey	89,789	33	2,72	0.08	0.93	0.93	0.95	0.04

Tablo 2'de, doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonucunda tek boyutlu ve on maddelik Statü Önem Ölçeği'nden elde edilen uyum indeksleri sunulmuştur. Elde edilen bu değerlerin model uyumu açısından yeterliliğini değerlendirebilmek amacıyla, Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller'in (2003, s. 52) belirttiği uyum kriterleri esas alınarak yorumlama yapılmıştır.

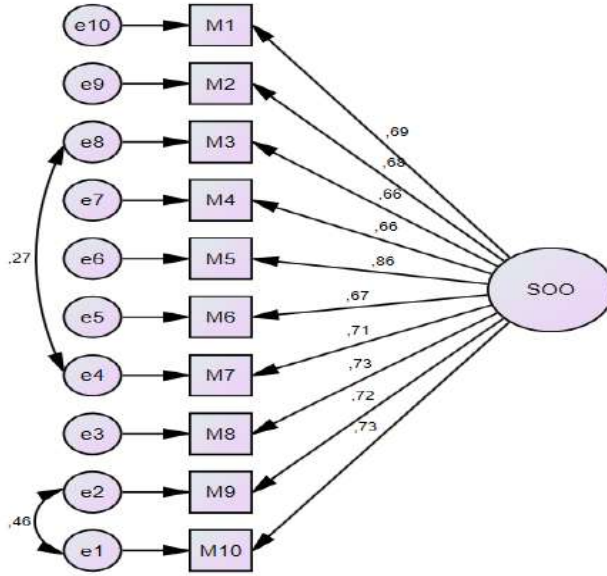
Tablo 2. DFA'ya ilişkin uyum indekslerinin değerlendirilmesi

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Elde Edilen Uyum Değerleri
X ² /sd	0 ≤ X ² /df ≤ 2	2df ≤ c2 ≤ 5df	2,72
RMSEA	0 ≤ RMSEA ≤ 0.05	0.05 ≤ RMSEA ≤ 0.08	0.08
SRMR	0 ≤ SRMR ≤ 0.05	0.05 ≤ SRMR ≤ 0.10	0.04
CFI	0.95 ≤ CFI ≤ 1.00	0.90 ≤ CFI ≤ 0.97	0.95
GFI	0.90 < GFI < 1.00	0.85 < GFI < 0.90	0.93
NFI	0.95 ≤ NFI ≤ 1.00	0.90 ≤ NFI < 0.9	0.93

Tablo 2'de sunulan birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre, Statü Önem Ölçeği'nin uyum indeksleri incelendiğinde ölçeğin genel olarak iyi ve kabul edilebilir düzeyde

uyum sağladığı görülmektedir. CFI değeri iyi uyum aralığında yer alırken, C2/df, RMSEA, SRMR, NFI ve GFI değerleri kabul edilebilir uyum düzeyindedir. Bu bulgular doğrultusunda, ölçeğin tek boyutlu yapısının doğrulayıcı faktör analizi açısından kabul edilebilir bir model uyumu sergilediği söylenebilir. Ayrıca, Şekil 1’de Statü Önem Ölçeği’ne ilişkin birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi diyagramı ile birlikte C2/df, RMSEA, SRMR, NFI, CFI ve GFI gibi temel uyum indekslerine yer verilmiştir.

Şekil 1. Statü önem ölçeğine ait birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi diyagramı

Şekil 1’de, Statü Önem Ölçeği’nin (SÖÖ) tek boyutlu yapısına ilişkin doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçları yer almaktadır. Ölçek maddeleri (M1–M10) ile gizil değişken (SÖÖ) arasındaki faktör yükleri incelendiğinde, tüm maddelerin yüklerinin .66 ile .86 arasında değiştiği görülmektedir. Literatürde .32 ve üzeri faktör yüklerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu belirtilmektedir (Tabachnick & Fidell, 2001). Bu bağlamda, tüm maddelerin ölçtükleri yapıyla anlamlı ve yeterli düzeyde ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. En yüksek faktör yükü .86 ile M5 maddesine, en düşük ise .63 ile M3 maddesine aittir. Elde edilen bulgular, ölçek maddelerinin teorik yapı olan “statü önemi” kavramını temsil etmede yeterli katkı sağladığını ve ölçeğin yapı geçerliğinin desteklendiğini ortaya koymaktadır.

3.2. Ölçüt Bağıntılı Geçerliği

Ölçüt bağıntılı geçerlik, bir ölçme aracının belirli bir kriter ya da ölçüt ile olan ilişkisini inceleyerek, söz konusu aracın geçerliliğini değerlendirmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu yöntem, ölçeğin dış dünyadaki karşılıklarıyla ne ölçüde tutarlı olduğunu ortaya koyar (Guilford & Fruchter, 1973). Statü Önem Ölçeği’nin ölçüt bağıntılı geçerliğini belirlemek amacıyla yürütülen çalışmada, 54 katılımcıya hem Statü Önem Ölçeği hem de Gösterişçi Tüketim Eğilimi Ölçeği uygulanmıştır. İki ölçekten elde edilen puanlar arasındaki ilişki analiz edilmiş ve sonuçlar Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Ölçüt bağıntılı geçerlik değerleri

Değişkenler	1	2
1- Statü Önem Ölçeği	1	
2- Gösterişçi Tüketim Eğilimi Ölçeği	,42**	1

** $p < .01$

Statü Önem Ölçeği'nin ölçüt bağıntılı geçerliği, benzer yapıları ölçen diğer psikometrik araçlarla olan korelasyonlar incelenerek değerlendirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, Statü Önem Ölçeği ile Gösterişçi Tüketim Eğilimi Ölçeği arasında pozitif yönlü, orta düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = .42$, $p < .01$). Bu bulgu, statü kavramının farklı bir yönünü değerlendiren bir başka ölçme aracıyla ölçeğin beklenen şekilde ilişkili olduğunu ve kuramsal çerçeveye uyumlu sonuçlar verdiğini ortaya koymaktadır.

3.3. Güvenirlik

Ölçeğin iç tutarlılığı ve maddeler arası homojenliğin sağlanıp sağlanmadığını değerlendirmek amacıyla Cronbach Alfa katsayısı incelenmiştir. Cronbach Alfa, 0 ile 1 arasında değişen bir değer almakta olup, .70'in üzerindeki değerler genellikle güvenilir olarak kabul edilmektedir (Gerbing & Anderson, 1988). Statü Önem Ölçeği'ne ait Cronbach Alfa katsayıları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Statü önem ölçeği için cronbach alpha güvenirlilik değerleri

Ölçek	Madde Sayısı	Cronbach Alpha Değeri
Statü Önem Ölçeği	10	,88

180

Tablo 5 incelendiğinde, Statü Önem Ölçeği'nin tamamı için Cronbach Alfa katsayısının .88 olduğu görülmektedir. Cronbach Alfa değerinin .80'in üzerinde olması, ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır (Özdamar, 2004). Bu doğrultuda, ölçeğin iç tutarlılığının yüksek olduğu ve güvenilirliğinin güçlü düzeyde olduğu söylenebilir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, Francesco Rigoli ve Marco Mirolli (2024) tarafından geliştirilen Statü Önem Ölçeği'nin (Status Importance Scale - SIS) Türkçeye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, ölçeğin Türkçe formunun geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapı geçerliği kapsamında yürütülen doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonucunda, ölçeğin tek boyutlu yapısı doğrulanmış ve iyi ile kabul edilebilir aralıklarda uyum indekslerine ulaşılmıştır (CFI = .95, RMSEA = .08, SRMR = .04). Bu bulgu, ölçeğin orijinal formuyla tutarlı biçimde Türkçe formunun da tek faktörlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Maddelerin faktör yüklerinin .63 ile .86 arasında değişmesi, her bir maddenin statü önemi yapısını yeterli düzeyde temsil ettiğini ortaya koymuştur.

Ölçüt bağıntılı geçerlik analizleri sonucunda, Statü Önem Ölçeği ile Gösterişçi Tüketim Eğilimi Ölçeği arasında pozitif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki ($r = .42$; $p < .01$) bulunmuştur. Bu bulgu, bireylerin statüye verdikleri önemin, gösterişçi tüketim davranışlarıyla bağlantılı

olduğunu ve SIS'in benzer yapıları yordayabildiğini göstermektedir. Bu sonuç, Rigoli ve Mirolli'nin orijinal çalışmasında elde edilen bulgularla da paralellik göstermektedir.

Güvenirlilik analizinde hesaplanan Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı .88 olup, bu değer ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir. Ölçek maddeleri arasında anlamlı ve tutarlı bir iç yapı bulunması, SIS'in bireylerin statüye verdiği önemi ölçmede istikrarlı bir araç olduğunu desteklemektedir.

Bu araştırmanın bulguları doğrultusunda birkaç önemli sonuç ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, Türk kültürel bağlamında bireylerin statüye verdikleri önemi ölçen geçerli ve güvenilir bir aracın psikolojik ölçme literatürüne kazandırıldığı söylenebilir. Bu ölçek, bireylerin sosyal statüye atfettikleri değerleri doğrudan ve kısa sürede değerlendirebilmek açısından pratik bir ölçüm aracı niteliğindedir. İkinci olarak, SIS'in genç yetişkinlik dönemindeki bireylerin sosyal karşılaştırmalar, kimlik gelişimi ve başarı motivasyonları gibi alanlarla ilgili araştırmalarda kullanılması, hem kuramsal hem de uygulamalı çalışmalar açısından önemli katkılar sunabilir.

Bu çalışmanın bulguları doğrultusunda, gelecekte yapılacak araştırmalara ve uygulamalara yönelik bazı öneriler sunulabilir. Öncelikle, Statü Önem Ölçeği'nin farklı yaş gruplarında, özellikle ergenlik ve ileri yetişkinlik dönemlerinde uygulanarak geçerlik ve güvenirlik analizlerinin yapılması, statüye verilen önemin yaşam döngüsü boyunca nasıl değiştiğini anlamaya katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte, ölçeğin farklı kültürel bağlamlarda da uygulanması önerilmektedir. Böylece statü algısının ve statüye verilen önemin kültürel farklılıklar temelinde nasıl çeşitlendiği anlaşılabilir ve çapraz kültürel karşılaştırmalar yapılabilir. Ayrıca, SIS'in bireylerin sosyal statüye yükledikleri değerlerin psikolojik yansımalarını incelemek amacıyla bireysel danışmanlık, kariyer danışmanlığı ve grup temelli psiko-eğitsel çalışmalarda kullanılması faydalı olacaktır. Ölçeğin; akademik başarı, özsaygı, yaşam doyumu, sosyal medya kullanımı ve tüketim davranışları gibi değişkenlerle olan ilişkisini konu edinen ileri düzey modelleme çalışmalarında kullanılması da hem kuramsal hem de uygulamalı bilgi birikimine önemli katkılar sağlayacaktır.

Sonuç olarak, Statü Önem Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması süreci başarıyla tamamlanmış, ölçeğin geçerli, güvenilir ve teorik olarak sağlam bir yapıya sahip olduğu kanıtlanmıştır. Bu yönüyle SIS, sosyal psikoloji, psikolojik danışmanlık, sosyoloji ve eğitim bilimleri gibi pek çok alanda kullanılabilecek nitelikli bir araç olarak alanyazına katkı sunmaktadır.

5. KAYNAKLAR

Altaş, N. (2024). Sınıf öğretmenlerinin statü kaygıları ile iş yaşam kaliteleri arasındaki ilişki düzeyi.

Anderson, C., Hildreth, J. A. D., & Howland, L. (2015). Is the desire for status a fundamental human motive? A review of the empirical literature.

Aslan, M. (2021). Gösterişçi Tüketim Eğilimi Ölçeği'nin (GTE) Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *İktisadi İdari Ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 271-281. <https://doi.org/10.25204/iktisad.848114>

Cebeci, A. (2024). *Bireylerin Sosyal Sağlık Düzeyinde Sosyal Statünün Rolü: Kocaeli İli Örneği= The Role of Social Status at Individuals' Social Health Level: The Case of Kocaeli Province* (Master's thesis, Sakarya Üniversitesi).

Ceylan, T. (2011). Toplumsal Sistem Analizinde Toplumsal Statü ve Rol. *Journal of Graduate School of Social Sciences*, 15(1).

- Ceylan, T. E., & Kardaş, T. (2020). Kimlik-Güvenlik İlişkisini Anlamak: Toplumsal Kimlik, Sosyal Psikoloji ve Toplumsal-Arası Güvenlik İkilemi. *Bilig*, (94), 189-215.
- Çalışkan, A. (2024). Öğretmenlerin statü kaygıları ile iş memnuniyeti arasındaki ilişki.
- Çaylak, M. (2023). Sosyal Kimlik İnşasında Damgalanmanın Rolü. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, 9(18), 1-22. <https://doi.org/10.25306/skad.1232277>
- Gerbing, D. W., & Anderson, J. C. (1988). An updated paradigm for scale development incorporating unidimensionality and its assessment. *Journal of marketing research*, 25(2), 186-192.
- Girgin Büyükbayraktar, Ç., Bozgeyikli, H., & Kesici, Ş. (2018). Gençlerin Psikolojik İhtiyaçları Nelerdir?. *OPUS International Journal of Society Researches*, 8(1), 11-26. <https://doi.org/10.26466/opus.395945>
- Guilford, J. P., & Fruchter, B. (1973). *Fundamental statistics in psychology and education* (5th ed.). McGraw-Hill.
- Güler, Y. E., & Turkay, H. (2021). Spor Lisesi Öğrencilerinin Sosyal Statü Algılarının İncelenmesi Özet. *Journal Of Rol Sport Sciences Volume*, 2(1).
- Günler, O. E. (2022). Yaşlılıkta toplumsal eşitsizlik. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(4), 350-360.
- İnce, M. (2017). Toplumsal tabakalaşma ve eşitsizlik. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 294-319.
- Kovan, N. (2023). Öğretmenlerin statü kaygı düzeyleri.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>
- Meirkulova, A. ve Gelişli, Y. (2021). Öğretmenlik mesleğinin statüsüne yönelik algı ölçeği: bir ölçek geliştirme çalışması. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(2), 1145-1172.
- Özdamar, K. (2004). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi*, (Genişletilmiş 5. Baskı.) Eskişehir: Kaan Kitapevi.
- Özdemir, C. (2018). Türkiye'de Yükseköğretimin Yaygınlaşmasının Toplumsal Tabakalaşmaya Etkisi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (3), 542-551.
- Rigoli, F., & Mirolli, M. (2024). The Status Importance Scale: Development and validation of a self-report questionnaire for measuring how much people care about status. *British Journal of Psychology*, 115(4), 683-705.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23–74.
- Sürücü, L., Maşlakcı, A. ve Ertan, S. Ş. (2022). Statü Kaygısı Ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(1), 226-235.
- Şahin, O., & Nasır, S. (2019). Objektif ve Sübjektif Sosyal Statü Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Journal of Economy Culture and Society*(59), 143-156. <https://doi.org/10.26650/JECS2018-0013>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2001). *Using multivariate statistics* (4th ed.). Allyn & Bacon.

- Taş, E. S. (2022). *Sosyal Hareketlilik Sürecinde Toplumsal Konumların Aktarımı: Kayseri Orneği* (Master's thesis, Necmettin Erbakan University (Turkey)).
- Turkay, H . (2018). Öznel Sosyal Statü Ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7 (4), 2391-2403.
- Turner, B. S. (2000). Statü (K. İnan, Çev.). Doruk Yayıncılık.
- Uzman, E. (2002). *Sosyal destek düzeyleri farklı üniversite öğrencilerinin bazı değişkenlere göre kimlik statüleri* (Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yalçın, E. (2019). Toplumsal tabakalaşma sistemlerinin genel incelemesi. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8(20), 158-179
- Yılmaz, M. (2023). Statü Endişesi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*(49), 343-350. <https://doi.org/10.21497/sefad.1313353>

**ADAPTATION OF THE BRIEF SCALE OF EXISTENTIAL LONELINESS TO
TURKISH CULTURE: A VALIDITY AND RELIABILITY STUDY**

**KISA VAROLUŞSAL YALNIZLIK ÖLÇEĞİ'NİN TÜRK KÜLTÜRÜNE
UYARLANMASI: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI**

İrem KAYMAKÇI¹

Halil EKŞİ²

İbrahim Halil DEMİR³

¹Lisansüstü Öğrenci , Marmara Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, 0009-0005-7440-5558

²Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, 0000-0001-7520-4559

³Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Halil Demir, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitimde Rehberlik ve Psikolojik Hizmetler Anabilim Dalı, , 0000-0002-9397-9232

Özet

Bu çalışmanın amacı Kısa Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği'nin (The Brief Scale of Existential Loneliness) Türkçe uyarlamasının gerçekleştirilmesi ve ölçeğin psikometrik özelliklerinin incelenmesidir. Kısa Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği McKenna-Plumley ve arkadaşları (2024) tarafından geliştirilen yalnızlığı 6 maddeli ve tek boyut ile ölçen kısa ve etkili bir ölçme aracıdır. Çalışma grubunu, 18 yaş ve üzeri 183 kadın (%69.3) 81 erkek (%30.7) 264 katılımcı oluşturmaktadır. Ölçüt bağıntılı geçerlik analizleri kapsamında, bu gruba ek olarak 80 kişilik bağımsız bir örneklem daha çalışmaya dahil edilmiştir. Böylece çalışmanın farklı analizlerinde toplamda 344 katılımcıdan elde edilen veriler kullanılmıştır. Ölçek uyarlama sürecinde çeviri ve geri çeviri yöntemleri kullanılarak ölçek maddelerinin dil ve kültür uyumu sağlanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliği doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilerek incelenmiş ve tek faktörlü yapısı doğrulanmıştır. Güvenirlilik analizi kapsamında, Cronbach's alfa iç tutarlık katsayısı hesaplanmış ve Cronbach's alfa katsayısı .87 olarak bulunmuştur. Ölçüt geçerliği için CEL Yalnızlık Ölçeği ve Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği incelenmiş ve BSEL'in CEL Yalnızlık Ölçeği ile negatif yönde orta düzeyde ($r = -.48$; $p < .01$), Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği ile ise pozitif yönde yüksek düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r = .70$, $p < .01$) saptanmıştır. Sonuçlar BSEL'in Türkçe versiyonunun geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir. Bu ölçek, 18 yaş ve üstü bireylerin yalnızlık düzeylerini değerlendirmede önemli bir araç olarak kullanılabilir.

Anahtar kelimeler: Yalnızlık, varoluşsal yalnızlık, ölçek uyarlama, geçerlik, güvenilirlik

Abstract

The aim of this study is to adapt The Brief Scale of Existential Loneliness (BSEL) into Turkish and to examine its psychometric properties. The BSEL is a short and effective measurement tool developed by McKenna-Plumley et al. (2024), consisting of 6 items and measuring existential loneliness as a single-dimensional construct. The study sample included 264 participants aged 18 and above, comprising 183 women (69.3%) and 81 men (30.7%). Additionally, an independent sample of 80 participants was included for criterion-related validity analyses, bringing the total number of participants to 344. The adaptation process involved translation and back-translation procedures to ensure linguistic and cultural equivalence of the scale items. Construct validity was examined through confirmatory factor analysis (CFA), which confirmed the single-factor structure of the scale. For reliability analysis,

Cronbach's alpha internal consistency coefficient was calculated and found to be .87. For criterion validity, the BSEL was compared with the CEL Loneliness Scale and the Existential Loneliness Scale. The BSEL showed a moderate negative correlation with the CEL Loneliness Scale ($r = -.48, p < .01$) and a strong positive correlation with the Existential Loneliness Scale ($r = .70, p < .01$), both statistically significant. These results indicate that the Turkish version of the BSEL is a valid and reliable instrument. It can serve as a valuable tool for assessing levels of existential loneliness among individuals aged 18 and above.

Keywords: Loneliness, existential loneliness, scale adaptation, validity, reliability

1. GİRİŞ

Yalnızlık, kişinin sahip olmak istediği sosyal ilişkiler ile mevcut ilişkileri arasındaki farktan meydana gelen, öznel bir deneyimdir (Peplau ve Perlman, 1982; Heinrich ve Gullone, 2006). Heinrich ve Gullone (2006) yalnızlığı bireyin kişilerarası ilişkilerinin bazı beklentilerini karşılamadığı, bu sebeple de bireyin kişilerarası ilişkilerindeki yetersizliğe ve sosyal ilişki zorluklarına işaret ettiğini belirtmiştir. Literatürde yalnızlık; sosyal, duygusal, psikolojik ve mekansal gibi çeşitli alt türlerde incelenmekte olup bireyin yaşam süreci boyunca farklı şekillerde ortaya çıkabilmekte (Balmsjö ve ark., 2019; Russel ve ark., 1984); yalnızlık kavramı öznel ve nesnel boyutlarda deneyimlenmektedir. Öznel yalnızlık türü olan psikolojik ya da duygusal yalnızlık kişinin kendini yalnız hissetmesi ile karakterizedir (Balmsjö ve ark., 2019). Duygusal yalnızlık, bireyin başka bir birey ile arasındaki yakın ve samimi bir bağın eksikliğinden kaynaklanmaktadır (Russel ve ark., 1984). Nesnel yalnızlık türleri ise mekansal ve sosyal yalnızlık olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mekansal yalnızlık, bireyin diğer insanlardan fiziksel olarak uzakta olması, sosyal yalnızlık ise bireyin düzenli bir şekilde sosyal etkileşimde bulunduğu arkadaş, akraba gibi tanıdıklarının az olması (Balmsjö, ve ark., 2019) ve ortak ilgi alanlarını, etkinlikleri paylaşan bir grubun parçası olmaması (Russel ve ark., 1984) olarak tanımlanmıştır.

Yalnızlık yalnızca sosyal ilişkilerin eksikliği ile sınırlı bir olgu değildir. Bizi diğer insanlardan temel olarak ayrı olma hissi nedeniyle ortaya çıkan yalnızlık türü olan varoluşsal yalnızlık, bireyin kendi duygu, düşünce ve deneyimleri ile diğer insanların duygu, düşünce ve deneyimleri arasında aşılmaz bir uçurumun meydana gelmesi olarak tanımlanmaktadır (Mckenna-Plumley ve ark., 2024). Varoluşsal yalnızlık, insan yaşamının temel varoluşsal yapısının bir parçası olarak iletişim kurulamayan, derin bir yalnızlık hali ile karakterize içsel bir durum, kim olduğumuzun bir parçası; insan olduğumuzu bilmek ve bunu kabullenmektir (Booth, 1997; Gallagher, 2023).

Varoluşsal yalnızlık, diğer yalnızlık deneyimlerinden daha yıpratıcı ve kötü bir deneyim olarak tanımlanmıştır ve varoluşsal yalnızlık deneyimi bireylerde üzüntü, korku, boşluk ve aşırı düşünme gibi olumsuz duygusal ve bilişsel özellikleri içermektedir (Mckenna-Plumley ve ark., 2023). Yalom (1980), yalnızlığı üç düzeyde ele almaktadır; kişilerarası, kişi içi ve varoluşsal yalıtım. Bu sınıflandırma içinde varoluşsal yalıtım, bireyin kendi varlığı ile dış dünya arasındaki ayrılığı fark etmesiyle ortaya çıkmaktadır. Kişi, içsel olarak diğerlerinden farklı ve ayrı olduğunu fark ettiğinde, güçlü ve derin bir yalnızlık hissi ile varoluşunu hareket ettirme gücüne sahip bir yalnızlığı deneyimlemektedir. Bu tür yalnızlıkta bireyin içinde bir boşluk ortaya çıkar ve yalnızlık birey için dünyada kaybolmak veya gerçekten hiçbir yerde var olmamak anlamına gelmektedir (Dahlberg, 2007). Varoluşsal yalnızlık insan olmanın içsel bir yönüdür (Booth, 1997) ve her insan varoluşsal yalnızlığı deneyimleme potansiyeline sahiptir (Pinel ve ark, 2017).

Türkiye’de gerçekleştirilen çalışmaların yalnızca yalnızlık kavramı üzerine yoğunlaştığı görülmüştür. Yalnızlık kavramı ile çoğunlukla sosyal destek (Duru, 2008; Yılmaz, Yılmaz ve Karaca, 2008), yaşam doyumu (Erol, Sezer, Şişman ve Öztürk, 2016; Hudaynazarova ve ark., 2021; Türkel ve Dilmaç, 2019; Yılmaz ve Altınok, 2009) ve çeşitli bağımlılıklar (Aktaş ve Yılmaz, 2017; Batıgün ve Hasta, 2010; Mert ve Özdemir, 2018) kavramları üzerine çalışmalar; ergen, genç yetişkin ve yetişkin grupları ile gerçekleştirilmiştir.

Yalnızlık olgusunu ölçmeye yönelik çeşitli ölçme araçları bulunmaktadır. Bu ölçme araçları, uluslararası düzeyde geliştirilmiş ve Türkçeye uyarlanmış ölçme araçları olabildiği gibi, ulusal düzeyde geliştirilen ölçme araçları da olabilmektedir. Türkiye’de gerçekleştirilen çalışmalarda sıklıkla kullanılan ölçekler arasında Demir (1989) tarafından Türkçeye uyarlanan UCLA Yalnızlık Ölçeği (Russel ve ark., 1978), Gökdemir-Bulut ve Bozo (2016) tarafından Türkçeye uyarlanan Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği -Existential Loneliness Questionnaire- (Mayers ve ark., 2002), Çavdar ve ark. (2015) tarafından Türkçeye uyarlanan De Jong Gierveld Yalnızlık Ölçeği ve Türkiye’de geliştirilen Yalnızlık Ölçeği (Çelikbaş ve Tatar, 2021) gibi araçlar bulunmaktadır. Bu ölçme araçlarının çoğunluğu genellikle yalnızlığın sosyal ilişkilerdeki eksiklikler ve duygusal yoksunluk boyutlarına odaklanmakta ve fazla maddeden oluşmaktadır. Yalnızlığın sosyal ve duygusal boyutlarının yanı sıra varoluşsal boyutunun da ölçülmesini sağlayacak varoluşsal yalnızlık ölçeğinin kısa bir versiyonuna ihtiyaç duyulmuştur (Mckenna-Plumley ve ark., 2024). Bu bağlamda Mckenna-Plumley ve arkadaşları (2024) tarafından geliştirilen The Brief Scale of Existential Loneliness Scale (BSEL), bireylerin varoluşsal yalnızlık düzeylerini ölçmeyi amaçlayan ve bireylerin öznel deneyimlerine dayanarak geliştirilmiş kısa, yüksek güvenilirlik ve geçerliğe sahip bir ölçektir. BSEL yalnızlığın öznel, duygusal ve negatif yüklü (üzüntü, boşluk, anlamsızlık hissi gibi) yönlerini doğrudan yansıtan maddeler içermektedir. Orijinal çalışmada Birleşik Krallık ve İrlanda’da bulunan 17-84 yaşları arasında 714 katılımcıdan elde edilen verilerin analizi doğrultusunda geçerliği ve güvenilirliği araştırılmış, sağlam bir yapı ortaya koyduğu görülmüştür .

Tek boyutlu The Brief Scale of Existential Loneliness ölçeği toplamda altı maddeden oluşmakta ve ölçeği oluşturan maddeler bireyin mutlak yalnızlık hissi, diğer insanlardan ayrı hissetme, ortak anlayış eksikliği, anlam ve amaç eksikliği, üzüntü, boşluk ve uyum sağlayamama hissi (Mckenna-Plumley ve ark., 2024) gibi olumsuz olarak nitelendirilebilecek kavramları sorgulamaktadır. Katılımcılardan her bir maddeyi beşli likert tipi değerlendirme sistemi ile (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Tamamen Katılıyorum) yanıt vermeleri beklenmektedir.

BSEL’in Türkçeye uyarlanması, psikolojik danışmanlık sürecinde 17 yaş ve üzeri her bir danışanın varoluşsal yalnızlık olgusunu daha derin anlamaya; klinik uygulamalarda tanı, değerlendirme ve müdahale planını oluşturmaya; bireysel danışmada danışanın içsel boşluk, kopukluk ve anlamsızlık gibi yaşantılarını tanımlayabilmesi ve bu yaşantıların altında yatan varoluşsal temaların farkına varmasına olanak sağlayacaktır. Gerçekleştirilen çalışmalar BSEL’in boşluk hissi, anlamlılık duygusu, mental sağlık sorunları ve sınır durum deneyimleri ile güçlü ilişkiler kurduğunu göstermiştir. Bu doğrultuda BSEL’in Türkçeye uyarlanması ile, alanyazında varoluşsal yalnızlık üzerine gerçekleştirilecek çalışmalar aracılığıyla kavramsal ve kültürel zenginlik sağlanacak, Türk kültüründe yetişen bireylerin varoluşsal yalnızlık düzeylerine dair veriler elde edilecek, önleyici ve koruyucu müdahale programlarının oluşturulmasında bilimsel zemin oluşacaktır.

2. YÖNTEM

Yürütülen araştırma bir ölçek uyarlama çalışmasıdır. Bu bölümde araştırmanın amacına uygun olarak ölçek uyarlama ve işlem süreçlerine yer verilmiştir.

2.1. Çalışma Grubu

Çalışma grubu, 18 yaş ve üzeri 183 kadın (%69.3) 81 erkek (%30.7) 264 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların yaşları 18 ile 62 arasındadır ve katılımcıların yaş ortalaması 27.50'dir (SD = 8.88). Ölçüt bağıntılı geçerlik analizleri kapsamında, bu gruba ek olarak 63 kadın (%78.8), 17 erkek (%21.3) olmak üzere 80 kişilik bağımsız bir örneklem daha çalışmaya dahil edilmiştir. Böylece çalışmanın farklı analizlerinde toplamda 344 katılımcıdan elde edilen veriler kullanılmıştır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Kısa Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği (The Brief Scale of Existential Loneliness)

McKenna-Plumley ve arkadaşları (2024) tarafından geliştirilmiş; ölçeğin orijinal ismi “The Brief Scale of Existential Loneliness” olarak ifade edilmiştir. Ölçek 5’li likert tipinde (1= “Kesinlikle Katılmıyorum”, 5= “Kesinlikle Katılıyorum”) toplamda 6 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte ters madde bulunmamaktadır. Ölçekte “Kendimi diğer insanlardan ayrı hissetme duygusuyla mücadele ediyorum.” ve “Kendimi dünyada yapayalnız hissediyorum” şeklinde maddeler bulunmaktadır.

Ölçeğin geliştirme süreci dört aşamada tamamlanmıştır. İlk aşamada varoluşsal yalnızlık kavramına dair kapsamlı bir literatür taraması ve nitel veri analizleri gerçekleştirilmiş, elde edilen veriler doğrultusunda yalnızlık, kopukluk, boşluk, anlam eksikliği temalarını kapsayan 55 maddelik madde havuzu oluşturulmuştur. Oluşturulan madde havuzu, alanında uzman dört akademisyen ve bu alanda çalışmış iki deneyim uzmanının görüşleri alınarak içerik geçerliliği açısından değerlendirilmiştir. Uzman görüşleri doğrultusunda bazı maddeler elenmiş, bazıları yeniden düzenlenmiş ve toplam 36 madde analiz sürecine dahil edilmiştir. İkinci aşamada, maddelerin anlaşılabilirliği 7 kişilik pilot örneklem ile test edilmiş ve yüksek anlaşılabilirlik düzeyi gösteren maddeler analiz için yeterli bulunmuştur. Üçüncü aşamada, 714 katılımcıdan oluşan geniş bir örneklem hazırlanan anketi tamamlamıştır. Dördüncü ve son aşamada, ölçeğin faktör yapısını ve güvenilirliğini belirlemek amacıyla örneklem ikiye bölünmüş, bir yarısı üzerinde (N=379) Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) gerçekleştirilmiş ve örneklem diğer yarısı (N=335) üzerinde Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Modelin yüksek uyum indekslerine sahip olduğu belirlenmiş (CFI=0.99, TLI= 0.98, RMSEA=0.08), ölçeğin tek boyutlu, 6 maddelik yapısı ortaya konmuştur. Ölçeğin geçerliliği, genel yalnızlık, varoluşsal izolasyon, yaşamda anlam, ruh sağlığı ve boşluk gibi ilgili yapılarla kurulan korelasyonlarla sınanmış ve tüm varsayımlarla tutarlı sonuçlar elde edilmiştir. Ölçeğin iç tutarlılığı Cronbach’s alfa katsayısı ile değerlendirilmiş ve 0.94 olarak raporlanmıştır. Elde edilen bulgular, BSEL’in yüksek geçerliliğe ve güvenilirliğe sahip, varoluşsal yalnızlık deneyimini yordamada etkili, kısa ve kullanışlı bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir (McKenna-Plumley ve ark., 2024).

CEL Yalnızlık Ölçeği (The Campaign to End Loneliness Measurement Tool)

CEL Yalnızlık Ölçeği, Campaign to End Loneliness (2014) tarafından geliştirilmiş; Atok ve arkadaşları (2024) tarafından Türkçeye uyarlaması gerçekleştirilmiştir. CEL Yalnızlık Ölçeği 5’li likert tipinde (4= “Kesinlikle Katılmıyorum”, 0= “Kesinlikle Katılıyorum”), 3 maddeli ve tek boyuttan oluşmaktadır.

Türkçe uyarlama çalışmasına yaşları 18 ile 51 arasında değişmekte olan 199’u kadın, 80’i erkek olmak üzere toplamda 279 kişi katılmıştır. Ölçeğin güvenirlik analizi sonucunda Cronbach’s alfa iç tutarlılık katsayısı 0.81 olarak hesaplanmıştır. Geçerlik ve güvenirlik çalışmaları sonucunda, CEL Yalnızlık Ölçeği’nin Türkiye’de yetişkinlerin yalnızlık düzeylerini ölçmede geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu ortaya konmuştur (Atok ve ark., 2024)

Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği (Existential Loneliness Questionnaire)

Myers ve arkadaşları (2002) tarafından geliştirilmiş; ölçeğin orijinal ismi “Existential Loneliness Questionnaire” olarak ifade edilmiştir. Ölçek 6’lı likert tipi (1= “Bana Hiç Uygun Değil”, 6= “Bana Tamamen Uygun”) toplamda 20 madde ve sosyal bağlarda yalnızlık, yakın ilişkilerde yalnızlık ve yaşamda anlam bulma olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte beş adet ters madde bulunmaktadır.

Ölçeğin Türkçeye uyarlaması Gökdemir-Bulut ve Bozo (2016) tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkçe uyarlama çalışmasında iki farklı örneklemden veri toplanmıştır. İlk örneklem 194’ü kadın, 56’sı erkek toplamda 250 Türk üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. 250 üniversite öğrencisinden elde edilen veriler doğrultusunda açımlayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiş ölçeğin üç boyutlu 20 maddelik yapısı ortaya konmuştur. İkinci örneklem yaşları 61 ile 90 arasında değişen 138’i kadın, 102’si erkek olmak üzere 240 bireyden oluşmaktadır. Güvenilirlik analizlerinde sosyal bağlarda yalnızlık için $\alpha = .85$, yakın ilişkilerde yalnızlık için $\alpha = .70$ ve yaşamda anlam bulma için $\alpha = .80$ değerleri elde edilmiş; tüm ölçek için iç tutarlılık güvenilirliği $\alpha = .89$ olarak belirlenmiştir. Ayrıca, bir buçuk aylık aralıkla yapılan test-tekrar test analizinde ölçeğin güvenilirliği $r = .75$ olarak saptanmıştır. Elde edilen tüm bulgular, Türkçe ELQ’nun Türk kültürel bağlamında değerlendirmek için geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu ortaya koymaktadır (Gökdemir-Bulut ve Bozo, 2016).

2.3. İşlem

Bu çalışmada, öncelikle Mckenna-Plumley ve arkadaşları (2024) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçeye uyarlanabilmesi için yazarlardan e-posta yoluyla resmi izin alınmıştır. İzin alındıktan sonra, ölçek maddeleri beş bağımsız alan uzmanı tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Elde edilen çeviriler, üç alan uzmanı tarafından içerik açısından değerlendirilmiş ve ortak bir görüşle sentezlenerek Türkçe taslak form oluşturulmuştur. Türkçe taslak form, İngilizce ve Türkçeye hakim üç alan uzmanı tarafından geri İngilizceye çevrilmiş; ardından, geri çeviri yoluyla elde edilen İngilizce metin ile orijinal ölçek maddeleri karşılaştırılarak anlam bütünlüğü ve tutarlılığı kontrol edilmiştir. Bu aşamada, geri çeviriler ile orijinal maddeler arasında anlam bakımından yeterli düzeyde uyum sağlandığında Türkçe ifadelerin dil doğruluğu ve anlaşılabilirliği açısından iki Türk dili uzmanından görüş alınmıştır. Dil ve üslup açısından hazırlanan Türkçe ölçeğin uygulanabilirliğini test etmek amacıyla 10 kişilik bir katılımcı grubuna pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulama sonuçları doğrultusunda yeniden dil uzmanlarının görüşleri alınarak ölçek son hâline getirilmiştir. Tüm bu süreç boyunca bilimsel araştırma etiğine uygun davranılmıştır. Katılımcılara, sosyal medya platformları ve iletişim araçları (WhatsApp, Telegram vb.) üzerinden ulaşılmıştır. Uygulama öncesinde, katılımcılara bilgilendirilmiş onam formu sunulmuş ve çalışma gönüllülük esasına dayalı olarak, gizlilik ilkeleri çerçevesinde yürütülmüştür.

3. BULGULAR

3.1. Yapı Geçerliliği

Bir ölçme aracının kuramsal ya da kavramsal yapısını değerlendirmek amacıyla en sık başvurulan istatistiksel yöntemlerden biri doğrulayıcı faktör analizidir (DFA). DFA, gözlemlenen değişkenlerin, önceden belirlenen örtük yapılarla ne derece örtüştüğünü değerlendirmeye yönelik bir analiz tekniğidir. Bu bağlamda analizce modelin verilerle ne ölçüde örtüştüğü değerlendirilir. Bu çalışmada Kısa Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği için yapılan DFA ile maddelerin belirlenen faktör yapısına uygunluğu incelenmiş; faktör yüklerinin

anlamlılığı ve yapı geçerliliği test edilmiştir. Literatürde kabul gören ölçütlere göre, .32 ve üzeri faktör yükleri kabul edilebilir düzeyde olup maddenin teorik yapıya katkıda bulunduğunu ve modele anlamlı yüklendiğini göstermektedir (Tabachnick ve Fidell, 2001).

Kısa Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği'nin tek faktörlü yapısını analiz etme amacıyla birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. İlgili analizde RMSEA, SRMR, CFI, GFI ve NFI değerleri hesaplanmıştır. Analize ilişkin bulgular Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Birinci düzey doğrulayıcı faktör analizine ait uyum değerleri

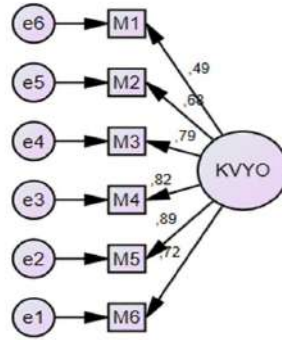
Düzye	X ²	df	X ² /df	RMSEA	NFI	GFI	CFI	SRMR
1. Düzey	35,864	9	3.98	0.07	0.96	0.97	0.97	0.038

Tablo 2'de uygulanan DFA sonrasında tek boyutlu ve altı maddelik ölçekten elde edilen uyum değerleri verilmiştir. Bu uyum değerlerinin uyum parametrelerine uygunluğunun ölçülmesi (Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller, 2003: 52) için Tablo 2'de verilen parametreler göz önüne alınmıştır.

Tablo 2. DFA'ya ilişkin uyum indekslerinin değerlendirilmesi

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Elde Edilen Uyum Değerleri
X ² /sd	0 ≤ X ² /df ≤ 2	2df ≤ c2 ≤ 5df	3.98
RMSEA	0 ≤ RMSEA ≤ 0.05	0.05 ≤ RMSEA ≤ 0.08	0.07
SRMR	0 ≤ SRMR ≤ 0.05	0.05 ≤ SRMR ≤ 0.10	0.038
CFI	0.95 ≤ CFI ≤ 1.00	0.90 ≤ CFI ≤ 0.97	0.97
GFI	0.90 < GFI < 1.00	0.85 < GFI < 0.90	0.9
NFI	0.95 ≤ NFI ≤ 1.00	0.90 ≤ NFI < 0.9	0.9

Tablo 2'de gösterildiği üzere yapılan birinci düzey faktör analizi sonuçlarına göre uyum indeksleri incelendiğinde Kısa Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği'nin iyi uyum ve kabul edilebilir uyum gösterdiği görülmektedir. C2/df, RMSEA, SRMR, NFI, CFI ve GFI değerleri iyi uyum değerleri arasındayken, C2/df, RMSEA ve değerleri kabul edilebilir uyum değerleri arasındadır. Sonuç olarak, gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin tek boyutlu modelinin kabul edilebilir düzeyde uyum verdiği görülmüştür. Şekil 1'de Kısa Varoluşsal Yalnızlık Ölçeğine ait birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi diyagramı sunulmuştur.

Şekil 1. Kısa Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği'ne ait birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi diyagramı

Şekil 1'de Kısa Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği'ne (KVYÖ) ait tek boyutlu faktör yapısının doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçları sunulmaktadır. Ölçek maddeleri (M1–M6) ile gizil değişken (KVYÖ) arasındaki faktör yükleri incelendiğinde, tüm maddelerin faktör yüklerinin .49 ile .89 arasında değiştiği görülmektedir. Literatürde kabul edilen .32 ve üzeri değerlerin yeterli olduğu (Tabachnick & Fidell, 2001) dikkate alındığında, tüm maddelerin bu ölçütü karşıladığı ve ölçtükleri yapı ile anlamlı düzeyde ilişkili oldukları anlaşılmaktadır. En yüksek faktör yükü M4 (.89) maddesine aitken, en düşük yük .49 ile M1 maddesine aittir. Bu verilere göre ölçeğin maddelerinin teorik yapı olan varoluşsal yalnızlık kavramını temsil etmede yeterli düzeyde katkı sağladığını ve ölçeğin yapı geçerliğinin desteklendiğini söylemek mümkündür.

3.2. Ölçüt Bağımlı Geçerliği

Ölçüt bağımlı geçerlik, bir ölçme aracının belirli bir kriter ya da ölçüt ile ilişkisini değerlendiren bir geçerlik türüdür. Bu yöntem, ölçeğin dış dünyayla bağlantısını inceleyerek, ölçeğin ne kadar doğru ve geçerli olduğunu anlamamıza yardımcı olur (Guilford ve Fruchter, 1973). Kısa Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği'nin ölçüte dayalı geçerliğini belirlemek için yapılan çalışmada 80 bireye CEL Yalnızlık Ölçeği ve Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği birlikte uygulanmıştır. Bu üç ölçekten elde edilen değerler arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen veriler Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Ölçüt bağımlı geçerlik değerleri

Değişkenler	1	2	3
1-Kısa Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği	1		
2- CEL Yalnızlık Ölçeği	-,48**	1	
3- Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği	,70	,55	1

** p < .01

Kısa Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği'nin ölçüt bağımlı geçerliği, benzer yapıları ölçen diğer psikometrik araçlarla arasındaki korelasyonlar incelenerek değerlendirilmiştir. Kısa Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği ile CEL Yalnızlık Ölçeği arasında negatif yönde orta düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($r = -.48, p < .01$). Bu sonuca göre, KVYÖ'nün yalnızlığın farklı bir boyutunu ölçen bir ölçüm aracıyla beklenen şekilde ters yönde ilişkilendiğini ve bu doğrultuda kuramsal beklentilerle tutarlı sonuçlar verdiğini göstermektedir.

Ayrıca Kısa Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği ile Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği arasında pozitif yönde yüksek düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = .70, p < .01$). Bu sonuç, uyarlanan kısa formun, aynı kavramsal temele dayanan daha kapsamlı bir ölçüm aracıyla yüksek düzeyde örtüştüğünü ve ölçüt bağıntılı geçerlik açısından güçlü kanıtlar sunduğunu göstermektedir.

3.3. Güvenirlik

İç tutarlık ve homojenlik koşullarının sağlanıp sağlanmadığını değerlendirmek için Cronbach Alpha değeri incelenmiştir. Cronbach Alpha 0 ve 1 arasında değerler alabilmektedir. 0,70 üzerindeki değerlerin güvenilir olduğu kabul edilmektedir (Gerbing ve Anderson, 1988). Kısa Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği'nin Cronbach Alfa katsayıları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Kısa Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği için cronbach alpha güvenirlilik değerleri

Ölçek	Madde Sayısı	Cronbach Alpha Değeri
Kısa Yalnızlık Ölçeği	6	,87

Tablo 5 incelendiğinde Kısa Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği'nin Cronbach Alfa katsayısının ölçeğin geneli için .87 olduğu görülmektedir. Cronbach Alpha katsayısının 0.80'den büyük olması ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Özdamar, 2004). Dolayısıyla ölçeğin iç tutarlık seviyesi yüksek seviyede güvenilirlik ifade etmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, Mckenna-Plumley ve arkadaşları (2024) tarafından geliştirilen “Kısa Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği'nin” Türkçe uyarlaması gerçekleştirilmiş ve ölçeğin psikometrik özellikleri incelenmiştir. Çalışma, ölçek uyarlama ilkelerine uygun biçimde yürütülmüş; çeviri, geri çeviri, uzman görüşleri ile içerik denetimi ve pilot uygulama gibi temel adımlar sistematik biçimde uygulanmıştır.

Doğrulamalı faktör analizi (DFA) sonuçlarına göre ölçeğin tek boyutlu yapısının Türkçe formda da korunduğu ve, modelin uyum indeksleriyle kabul edilebilir ve iyi uyum sağladığı görülmüştür ($X^2/df = 3.98$, RMSEA = .07, SRMR = .038, CFI = .97, GFI = .97, NFI = .90). Tüm maddelerin faktör yüklerinin .49 ile .89 arasında olması, ölçeğin yapısal geçerliğinin güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, varoluşsal yalnızlık kavramının kültürler arası bağlamda tutarlı şekilde deneyimlendiğini ve ölçülebilir olduğunu göstermektedir. Ayrıca çalışma grubunun geniş yaş aralığına sahip heterojen bir örneklemden oluşması (18-62 yaş arası) da ölçeğin farklı demografik gruplarda test edilmesine olanak sağlamıştır.

Ölçüt bağıntılı geçerlik analizlerinde Kısa Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği ile CEL Yalnızlık ölçeği arasında orta düzeyde negatif ve anlamlı ilişki ($r = -.48, p < .01$), Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği ile ise yüksek düzeyde pozitif ve anlamlı ilişki ($r = .70, p < .01$) saptanmıştır. Bu bulgular, ölçeğin hem kavramsal benzerlik taşıyan hem de daha genel yalnızlık yapıları ile kuramsal olarak beklenen yönlerde ilişkilendiğini göstermekte ve ölçüt geçerliğini desteklemektedir. Ölçeğin CEL Yalnızlık Ölçeği ile negatif yönde ilişki sunması, varoluşsal yalnızlığın sadece sosyal ilişkilerle ilgili bir durum olmadığını; daha derin ve içsel bir yalnızlık boyutunu içerdiğini ortaya koymaktadır.

Güvenirlilik analizinde elde edilen Cronbach Alfa katsayısının .87 olması, ölçeğin yüksek iç tutarlığa sahip olduğunu göstermektedir. Orijinal çalışmada bildirilen .94'lük alfa katsayısı ile

uyumlu olan bu sonuç, ölçeğin Türkçe formunun da benzer güvenirlik düzeyine ulaştığını göstermektedir.

Sonuç olarak Kısa Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanmış formu, geçerlik ve güvenirlik açısından psikometrik yeterliliklere sahip, kısa ve uygulanabilir bir ölçme aracı olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Kısa Varoluşsal Yalnızlık Ölçeği psikolojik danışmanlık sürecinde 17 yaş ve üzeri her bir danışanın varoluşsal yalnızlık olgusunu daha derin anlamaya; klinik uygulamalarda tanı, değerlendirme ve müdahale planını oluşturmaya; bireysel danışmada danışanın içsel boşluk, kopukluk ve anlamsızlık gibi yaşantılarını tanımlayabilmesi ve bu yaşantıların altında yatan varoluşsal temaların farkına varmasına olanak sağlayarak ilgili alan çalışmalarında kullanılabilirliğini mümkün kılmaktadır.

Bu çalışmanın bulgularına dayanarak, ölçeğin boylamsal çalışmalar yapılarak bireylerin deneyimledikleri çeşitli yaşam olayları veya gelişimsel süreçler karşısındaki varoluşsal yalnızlık düzeylerindeki değişimin izlenmesi; özellikle psikolojik danışma, klinik psikoloji ve ruh sağlığı hizmetlerinde yalnızlığa dayalı terapötik müdahalelerde yönlendirici bir tarama ve değerlendirme aracı olması ve ölçek üzerinden bireysel farklılıklar (Örneğin, bağlanma stilleri, yaşam doyumu, psikolojik iyi oluş düzeyleri) ile ilişkili kapsamlı araştırmaların yürütülmesi önerilmektedir.

Sonuç olarak gerçekleştirilen çalışma, varoluşsal yalnızlık kavramının Türk kültürü bağlamında geçerli ve güvenilir biçimde ölçülebileceğini göstermesi açısından literatüre anlamlı bir katkı sunmaktadır.

5. KAYNAKLAR

- Aktaş, H., & Yılmaz, N. (2017). Üniversite gençlerinin yalnızlık ve utangaçlık unsurları açısından akıllı telefon bağımlılığı. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(1), 85-100.
- Atok, R., Ekşi, H., & Demir, İ.H. (2024). CEL Yalnızlık Ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. F. Özsungur (Ed.). *International 7th Usbilim Social Sciences Congress Kongre Kitabı* içinde (s. 537-545). APP Publications.
- Batıgün, A. D., & Hasta, D. (2010). İnternet bağımlılığı: Yalnızlık ve kişilerarası ilişki tarzları açısından bir değerlendirme. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 11(3), 213-219.
- Bolmsjö, I., Tengland, P. A., & Rämngård, M. (2019). Existential loneliness: An attempt at an analysis of the concept and the phenomenon. *Nursing ethics*, 26(5), 1310-1325.
- Booth, R. (1997). Existential loneliness: The other side of the void. *The International Journal of Interpersonal Studies* 16 (1): 23–32.
- Çavdar, D., Bağcı, V., Çorbacı, E. C., Sarıtaş, S. & Taşdelen, M. K. (2015). Adaptation of De Jong Gierveld Loneliness Scale into Turkish. *International Journal of Humanities and Social Science*, 5(9).
- Dahlberg, K. (2007). The enigmatic phenomenon of loneliness. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*, 2(4), 195–207.
- De Jong-Gierveld, J., & Kamphuis, F. H. (1985). The development of a Rasch-type loneliness scale. *Applied Psychological Measurement*, 9, 289-299
- Demir, A. (1989). UCLA Yalnızlık Ölçeği'nin geçerlik ve güvenirliği. *Psikoloji dergisi*, 7(23), 14-18.

- Duru, E. (2008). Yalnızlığı yordamada sosyal destek ve sosyal bağlılığın rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 23(61), 15-24.
- Erol, S., Sezer, A., Şişman, F. N., & Öztürk, S. (2016). Yaşlılarda yalnızlık algısı ve yaşam doyumu. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(3), 60-69.
- Gallagher, S. (2023). A critique of existential loneliness. *Topoi*, 42(5), 1165-1173.
- Gerbing, D. W., & Anderson, J. C. (1988). An updated paradigm for scale development incorporating unidimensionality and its assessment. *Journal of marketing research*, 25(2), 186-192.
- Gökdemir-Bulut, B. P., & Bozo, Ö. (2016). The psychometric validity and reliability of the Turkish version of the Existential Loneliness Questionnaire. *Current Psychology*, 37, 401-413.
- Guilford, J. P., & Fruchter, B. (1973). *Fundamental statistics in psychology and education* (5th ed.). McGraw-Hill.
- Heinrich, L. M., & Gullone, E. (2006). The clinical significance of loneliness: A literature review. *Clinical psychology review*, 26(6), 695-718.
- Hudaynazarova, A., Avşaroğlu, S., Nurkoyuncu, S., & Başarıkan, R. (2021). Yetişkinlerin yaşam doyumu, yalnızlık ve öz-tiksinme düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 183-198.
- Mayers, A. M., Khoo, S. T., & Svartberg, M. (2002). The Existential Loneliness Questionnaire: background, development, and preliminary findings. *Journal of clinical psychology*, 58(9), 1183-1193. <https://doi.org/10.1002/jclp.10038>
- McKenna-Plumley, P. E., Turner, R. N., Yang, K., & Groarke, J. M. (2023). "It's a feeling of complete disconnection": experiences of existential loneliness from youth to older adulthood. *BMC psychology*, 11(1), 408.
- McKenna-Plumley, P. E., Turner, R. N., Yang, K., & Groarke, J. M. (2024). The brief scale of existential loneliness: scale development and psychometric evaluation. *Current Psychology*, 43(42), 32907-32920.
- Mert, A., & Özdemir, G. (2018). Yalnızlık duygusunun akıllı telefon bağımlılığına etkisi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 8(1), 88-107.
- Özdamar, K. (2004). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi*, (Genişletilmiş 5.Baskı.) Eskişehir: Kaan Kitapevi.
- Peplau, L. A. & Perlman, D. (1982). *Perspectives on loneliness*. In L. A. Peplau & D. Perlman (Eds.), *Loneliness: A sourcebook of current theory, research and therapy* (pp. 1-18). New York: Wiley.
- Pinel, E. C., Long, A. E., Murdoch, E. Q., & Helm, P. (2017). A prisoner of one's own mind: Identifying and understanding existential isolation. *Personality and Individual Differences*, 105, 54-63.
- Russell, D., Cutrona, C. E., Rose, J., & Yurko, K. (1984). Social and emotional Loneliness: An examination of Weiss's typology of Loneliness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(6), 1313-1321.
- Russell, D., Peplau, L. A., & Ferguson, M. L. (1978). Developing a Measure of Loneliness. *Journal of personality assessment*, 42(3), 290-294.

Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23–74.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2001). *Using multivariate statistics* (4th ed.). Allyn & Bacon.

Türkel, Z., & Dilmaç, B. (2019). Ergenlerde sosyal medya kullanımı, yalnızlık ve yaşam doyumunu arasındaki yordayıcı ilişkiler. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 57-70.

Yalom, I. D. (1980). *Existential psychotherapy*. New York: BasicBooks.

Yılmaz, E., & Altınok, V. (2009). Okul yöneticilerinin yalnızlık ve yaşam doyum düzeylerinin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 59(59), 451-470.

Yılmaz, E., Yılmaz, E., & Karaca, F. (2008). Üniversite öğrencilerinin sosyal destek ve yalnızlık düzeylerinin incelenmesi. *Journal of General Medicine/Genel Tıp Dergisi*, 18(2).

**A TRIP TO THE ‘HARPUT MUSIC‘ MUSEUM AS AN OUT-OF-SCHOOL
LEARNING ENVIRONMENT: A CASE STUDY**
**OKUL DIŞI ÖĞRENME ORTAMI OLARAK ‘HARPUT MUSİKİ’ MÜZESİ GEZİSİ:
BİR DURUM ÇALIŞMASI**

Meltem TÜRKER (Birinci yazar)¹

Ferhat BAHÇECİ (İkinci yazar)

¹Dr. Psikolojik Danışman, Ali Kuşçu Bilim ve Sanat Merkezi, Eğitim Bilimleri

0000-0002-2123-0695

²Doç.Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri, 0000-0001-6363-4121

Özet

Bu araştırma, okul dışı öğrenmede müze ziyaretlerinin etkisini incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseninin kullanılmasıyla yürütölmüş ve Harput Müzik Müzesi’ne odaklanmıştır. Amaçlı örnekleme yoluyla seçilen üstün yetenekli öğrenciler, ziyaret öncesinde Harput kültürü ve belirli bir müzik parçası hakkında araştırma yapmakla görevlendirilmiştir. Katılımı artırmak için bir yarışma düzenlenmiş ve bu yarışma, öğrencilerin öğrenimlerini anında geri bildirimlerle pekiştirmeyi amaçlamıştır. Öğrencilerin görüşlerini toplamak için yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmış ve bu veriler Maxqda yazılımı kullanılarak tematik içerik analiziyle incelenmiştir.

Sonuçlara bakıldığında, öğrencilerin genellikle müze ziyaretlerini sıkıcı bulmalarına rağmen, ön araştırma, yarışma unsuru ve gezinin etkileşimli yönlerinin, öğrencilerin kültürel ve sosyal değerlere bakış açılarını değiştirdiğini ortaya koymuştur. Gerçekleştirilen ziyaret, öğrencilerin Harput’un tarihi ve müzikal mirasına olan ilgisini önemli ölçüde artırmış ve kültürel değerlerin korunmasının önemini vurgulamıştır. Ayrıca, araştırma, benzer müze ziyaretlerinin diğer bölgelerde de düzenlenmesini ve daha etkileyici ve ilgi çekici bir öğrenme deneyimi yaratmak için kültürel öğelerin farklı derslere entegre edilmesini önermektedir.

Anahtar kelimeler: Harput, müze, musiki, tarih, okul dışı öğrenme.

Abstract

The research utilized a case study approach to investigate the impact of museum visits on out-of-school learning, with a focus on the Harput Music Museum. Gifted students were selected using purposive sampling and given the task of researching Harput culture and a specific musical piece prior to their visit. To enhance engagement, a competition was introduced, with the aim of reinforcing the students' learning through real-time feedback. Semi-structured interviews were conducted to collect students' responses, which were analyzed using thematic content analysis with the help of Maxqda software.

The results revealed that although students often find museum visits unexciting, the inclusion of prior research, the competitive element, and the interactive aspects of the trip shifted their perceptions of cultural and social values. The visit significantly heightened students' interest in the historical and musical heritage of Harput, underlining the importance of preserving cultural traditions. Furthermore, the study recommends organizing similar museum visits in other regions and integrating cultural components into various subjects to create a more immersive and engaging learning experience.

Keywords: Harput, Museum, Music, History, Out-of-school learning

**DOSIMETRIC EVALUATION OF ARC SELECTION IN VOLUMETRIC
MODULATED ARC THERAPY (VMAT) FOR LEFT-SIDED BREAST CANCER
RADIOTHERAPY**

**SOL MEME KANSERİ RADYOTERAPİSİNDE VOLÜMETRİK ARK TERAPİ
TEKNİĞİNDE ARK SEÇİMİNİN DOZİMETRİK AÇIDAN İNCELENMESİ**

Derya AYHAN¹

Eylem Gülce ÇOKER²

Uğur Oflaz³

¹Öğrenci, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sağlık Fiziği, 0009-0004-6886-6764

²Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sağlık Fiziği
A.B.D.B., 0000-0001-6361-9458

³Dr. Öğr. Görevlisi, Fırat Üniversitesi, Radyasyon Onkolojisi A.B.D.

0000-0002-9320-7523

Özet

Bu çalışma, sol meme kanseri nedeniyle meme koruyucu cerrahisi uygulanmış ve aksilla ile supraklaviküler lenf nodu tutulumu bulunan 10 hastada, volümetrik modülasyonlu ark terapi (VMAT) kapsamında iki farklı teknik incelenmiştir: tanjansiyel VMAT (tVMAT) ve yarım ark VMAT (yVMAT). Her iki teknik, radyoterapi planlamasında Monaco TPS sisteminde yer alan Monte Carlo algoritması kullanılarak oluşturulmuştur. Her iki VMAT planlamasında, kritik organlara ait doz sınırlamaları sisteme girildikten sonra optimize edilmiştir. Amaç, hedef hacimlere yeterli doz sağlarken kalp, akciğer ve karşı meme gibi kritik organları (OAR) maksimum düzeyde korumaktır.

tVMAT tekniğinde, meme hedef hacmi için $295^{\circ}-0^{\circ}$ ve $90^{\circ}-155^{\circ}$ aralığında tanjansiyel iki karşılıklı ark; aksilla ve supraklaviküler lenf nodu alanları için ise $295^{\circ}-65^{\circ}$ arasında saat yönünde dönen üçüncü bir ark tanımlanmıştır. Hedef hacim konformalite ve homojenitesi açısından yeterli düzeyde başarı sağlamış, özellikle özefagus için en yüksek ortalama dozun bu teknikte saptanması, klinik açıdan yutma fonksiyonlarına yönelik dikkatli değerlendirme gerekliliğini gündeme getirmektedir.

yVMAT planında ise, meme bölgesi için $300^{\circ}-160^{\circ}$ arasında dönen tek bir yarım ark; aksilla ve supraklaviküler alanlar için yine $295^{\circ}-65^{\circ}$ aralığında dönen ikinci bir ark kullanılmıştır. Bu teknik, hedef hacimlerin en yüksek düzeyde kapsanmasını ve konformaliteyi temin ederken; aynı zamanda sol akciğerin yüksek dozlara maruziyetini azaltma konusunda da üstün bir koruyuculuk sağlamıştır. Ancak, karşı meme, karşı akciğer ve spinal kord gibi kontrlateral organlarda düşük doz maruziyeti anlamlı şekilde artmıştır. Bu durum, geniş hacimlere yayılan düşük dozların sekonder malignite riski açısından dikkate alınmasını gerektirmektedir.

tVMAT planları ise, yVMAT'e göre daha dengeli bir doz dağılımı sunmuş, özellikle özefagus gibi yapılar açısından daha yüksek ortalama doz üretmiş olsa da, kritik organ ve kontrlateral doku korunumu açısından avantaj sağlamıştır. Bununla birlikte, düşük monitor ünitesi (MU) gereksinimi sayesinde tedavi sürecinde hem zaman açısından verimlilik, hem de makine kaynaklı yüklerin azaltılması yönünden pratik avantajlar sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Sol meme kanseri, Radyoterapi, VMAT

Abstract

In this study, two different techniques of Volumetric Modulated Arc Therapy (VMAT) were evaluated in 10 patients with left-sided breast cancer who underwent breast-conserving surgery and presented with axillary and supraclavicular lymph node involvement. The two VMAT techniques investigated were tangential VMAT (tVMAT) and half-arc VMAT (yVMAT). All treatment plans were created using the Monte Carlo algorithm within the Monaco Treatment Planning System (TPS). In both VMAT planning approaches, dose constraints for organs at risk (OARs) were defined and optimized. The primary objective was to deliver an adequate dose to the target volumes while minimizing radiation exposure to critical structures such as the heart, lungs, and contralateral breast.

In the tVMAT technique, two opposing tangential arcs were defined for the breast target volume within the angular ranges of 295° – 0° and 90° – 155° , and a third arc rotating clockwise from 295° to 65° was used for the axillary and supraclavicular nodal regions. This technique achieved sufficient conformity and homogeneity in dose distribution across the target volumes; however, it also resulted in the highest mean dose to the esophagus, necessitating careful clinical assessment of potential impacts on swallowing function.

In the yVMAT technique, a single half arc rotating from 300° to 160° was applied to the breast volume, and a second arc from 295° to 65° was used for the nodal areas. This configuration provided the highest target volume coverage and conformity, while also offering superior protection against high-dose exposure to the left lung. Nevertheless, it led to significantly increased low-dose exposure to contralateral organs such as the opposite breast, right lung, and spinal cord. This raises clinical concerns regarding the potential risk of secondary malignancies due to the dispersion of low doses over large volumes.

Although the tVMAT technique generated higher mean doses to certain organs like the esophagus, it offered a more balanced dose distribution compared to yVMAT and demonstrated advantages in the protection of OARs and contralateral tissues. Furthermore, its requirement for lower monitor units (MU) translates into practical benefits, including reduced treatment time and decreased mechanical workload on the treatment machine.

Keywords: Left-sided breast cancer, Radiotherapy, (VMAT)

1.GİRİŞ

Son on yılda pek çok ülkede meme kanseri insidansında artış gözlenmiş ve akciğer kanserini geçerek kadınlarda en sık tanı konulan kanser türü haline gelmiştir. Ancak, meme kanserine bağlı ölüm oranları gelişmekte olan ülkelere, gelişmiş ülkelere kıyasla belirgin şekilde daha yüksektir (Zhang et al., 2024). Kadınların yaşamları boyunca meme kanserine yakalanma olasılığı %5,1 olup, bu oran yaklaşık her 20 kadından birine karşılık gelmektedir. Aynı şekilde, 74 yaşına kadar meme kanserine bağlı yaşam kaybı riski %1,4 düzeyinde raporlanmıştır (Dünya Sağlık Örgütü, n.d.). Son yıllarda hem tanı yöntemlerinde sağlanan teknolojik ilerlemeler hem de hedefe yönelik tedaviler ve immünoterapilerin klinik kullanım alanına girmesiyle birlikte, bu hastalığa bağlı ölüm oranlarında yaklaşık %38’lik bir azalma bildirilmiştir (Zhang et al., 2024).

1.1 Kuramsal Çerçeve

Meme kanserinin tedavisinde çok yönlü (multimodal) bir yaklaşım benimsenmekte olup; cerrahi girişimler, radyoterapi, sistemik kemoterapi, hormonal tedaviler, hedefe yönelik

biyolojik ajanlar ve immünoterapötik seçenekler tedavi sürecine entegre edilmektedir. Radyoterapi; erken evre olgularda meme koruyucu cerrahiye takiben lokal nüks riskini azaltmak amacıyla uygulanırken, ileri evre hastalarda mastektomi sonrası destekleyici (adjuvan) tedavi olarak kullanılmaktadır (Balaji et al., 2016; Boman et al., 2016).

Sol memenin kalbe anatomik olarak daha yakın bir konumda yer alması, radyoterapi uygulamalarında uzun vadeli kardiyopulmoner yan etkilerin önlenmesini kritik hâle getirmektedir. Tedavi sonrası yaşam kalitesinin sürdürülebilirliği açısından, radyasyona hassas yapılar olan kalp, ipsilateral akciğer ve karşı meme gibi risk altındaki organların (organ at risk – OAR) maksimum düzeyde korunması gerekmektedir (Balaji et al., 2016). Bu bağlamda, radyoterapi planlamasında iki temel hedef ön plana çıkmaktadır: Tümör yatağının öngörülen dozda radyasyonu etkin biçimde almasını sağlamak ve buna paralel olarak, sağlıklı doku ve organların radyasyonun olası zararlı etkilerinden en düşük seviyede etkilenmesini garanti altına almak (Clark et al., 1996; Cuzick et al., 1994). Medikal lineer hızlandırıcılarda, bilgisayar donanımlarında ve yazılımlarında gerçekleşen teknolojik gelişmeler bu hedeflere etkin bir şekilde ulaşmaya olanak sağlamaktadır (Kargar et al., 2024). Radyoterapi teknolojilerindeki ilerlemeler, tedavi planlama yaklaşımlarının zaman içinde önemli ölçüde dönüşüm geçirmesine neden olmuştur (Petillion et al., 2014). Bu gelişmeler doğrultusunda, eksternal radyoterapi teknikleri tarihsel olarak sırasıyla üç boyutlu konformal radyoterapi (3D-CRT), yoğunluk ayarlı radyoterapi (IMRT) ve volümetrik modüle ark terapisi (VMAT) gibi daha gelişmiş ve hassas doz dağılımı sağlayan yöntemlerle evrilmiştir. Bu tekniklerin meme kanseri radyoterapi tedavi planlarında avantaj ve dezavantajlarını dozimetrik olarak ortaya koyan çalışmalar literatürde yer almaktadır (Liu et al., 2016; Popescu et al., 2010; Rastogi et al., 2018; Virén et al., 2015). Çeşitli VMAT ve IMRT teknikleri üzerine yapılan çalışmalarda VMAT planlarının doz homojenitesi ve risk altındaki organ doz sınırlamaları açısından avantaj sağladığı kanaati gelişmektedir (Das Majumdar et al., 2022; Popescu et al., 2010; Virén et al., 2015).

Bu çalışma, sol meme kanseri tanısıyla meme koruyucu cerrahi geçirmiş ve aksilla ile supraklaviküler lenf nodu tutulumu bulunan 10 hastayı kapsamaktadır. Bu hasta grubunda, volümetrik modülasyonlu ark terapisi (VMAT) yöntemiyle planlanan tedavilerde tanjansiyel VMAT (tVMAT) ve yarım ark VMAT (yVMAT) teknikleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. VMAT planlarında literatürden farklı açı ve ark sayıları kullanılarak daha optimum tedavi planları oluşturmak amaçlanmaktadır.

2. YÖNTEM

Fırat Üniversitesi Tıp Fakültesi Radyasyon Onkolojisi Anabilim Dalı'nda tedavisi tamamlanan, sol aksilla ve supraklaviküler lenf nodu tutulumu bulunan, 10'u meme koruyucu cerrahi geçirmiş hastalara ait bilgisayarlı tomografi (BT) görüntüleri, Monaco tedavi planlama sistemine aktarılmıştır. Tüm hastalarda hedef hacim (PTV) ile birlikte akciğerler, kalp, karşı meme, özofagus ve medulla spinalis ilgili radyasyon onkoloğu tarafından konturlanmıştır. Hedef hacimlerin çiziminde 'Radyasyon Birimleri ve Ölçümleri Uluslararası Komisyonu' (ICRU) 83 numaralı raporu esas alınmış, PTV konturlamaları ise RTOG atlası doğrultusunda gerçekleştirilmiştir (ICRU Report 83, 2010; RTOG, n.d.).

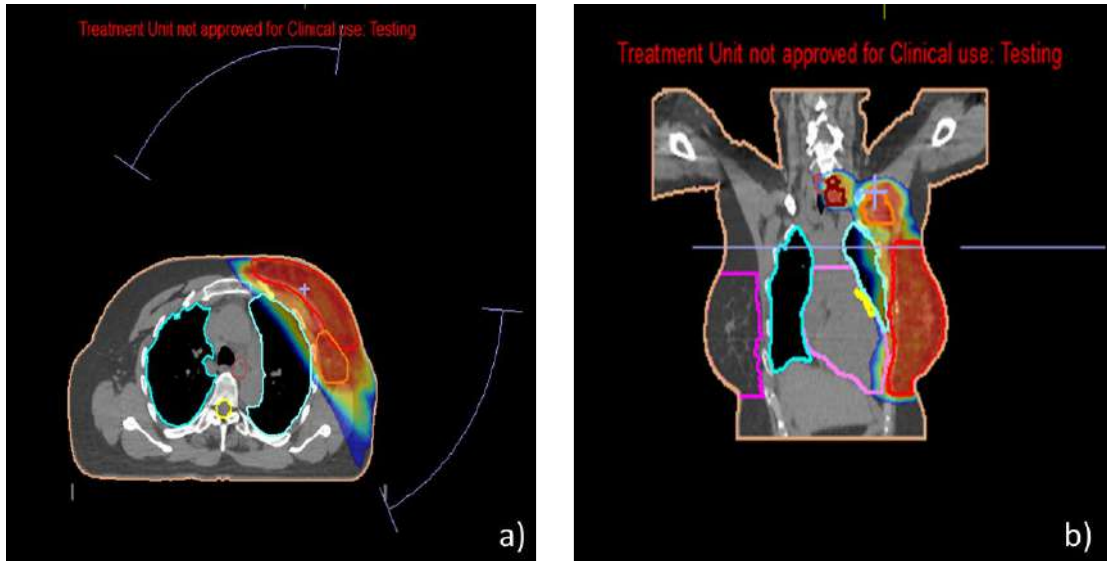
VMAT tekniği kullanılarak oluşturulan tedavi planları, 25 fraksiyonda 50 Gy'lik standart bir reçete dozuna göre planlanmıştır. Planlar, PTV'nin en az %95'lik kısmının, reçete dozunun en az %95'ini (47,5 Gy) almasını sağlayacak şekilde oluşturulmuştur. Sol meme için tanımlanan PTV, PTV_{meme}; aksiller lenf nodu için PTV_{aks}; supraklaviküler lenf nodu için ise PTV_{skf} olarak adlandırılmıştır.

Her bir planın PTV değerlendirmesi, Dose-Volume Histogram (DVH) verilerinden elde edilen aşağıdaki dozimetrik parametreler kullanılarak yapılmıştır: ortalama doz (D_{mean}), dozun %95'ini alan hacim (V_{95}), dozun %107'sini ve %110'unu alan hacim (V_{107} ve V_{110} , cm^3 cinsinden). Ayrıca, hedef hacimler için homojenite indeksi (HI), konformalite indeksi (CI) ve monitor ünitesi (MU) değerleri de hesaplanarak planlar arasındaki karşılaştırmaya dahil edilmiştir. Kritik organlar (OAR) için yapılan değerlendirmede, sol akciğer açısından ortalama doz (D_{mean}) ile birlikte 5 Gy, 10 Gy ve 20 Gy dozlarını alan hacim yüzdeleri sırasıyla V_5 , V_{10} ve V_{20} parametreleri kullanılarak karşılaştırma yapılmıştır. Kalp için ortalama doz (D_{mean}) ile birlikte V_{20} ve V_{25} değerleri; sağ akciğer için ise ortalama doz ve V_5 değeri incelenmiştir. Karşı meme, özofagus ve spinal kord için ortalama doz (D_{mean}) ve maksimum doz (D_{max}) parametreleri değerlendirmeye dahil edilmiştir.

2.1 VMAT Planlama

Bu çalışmada yer alan iki farklı VMAT planlama tekniğinin doz hesaplamaları, Monaco tedavi planlama sisteminde (TPS) bulunan Monte Carlo (MC) algoritması kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Birinci teknik; tanjansiyel VMAT (tVMAT), PTV_{meme} alanları için $295^\circ-0^\circ$ ve $90^\circ-155^\circ$ açı aralıklarında karşılıklı tanjansiyel iki ark, PTV_{aks} ve PTV_{skf} alanları için ise $295^\circ-65^\circ$ açı aralığında saat yönünde dönen bir ark olmak üzere toplam üç ark tanımlanmıştır. İkinci teknik; yarım ark VMAT (yVMAT) olarak adlandırılan yöntemde ise; PTV_{meme} için $300^\circ-160^\circ$ arasında saat yönünde dönen bir adet ark, PTV_{aks} ve PTV_{skf} için ise $295^\circ-65^\circ$ açı aralığında saat yönünde dönen bir adet ark planlama sistemine tanımlanmıştır. Tüm planlarda, OAR için belirlenen doz sınırlamaları doğrultusunda optimizasyon işlemi gerçekleştirilmiştir.

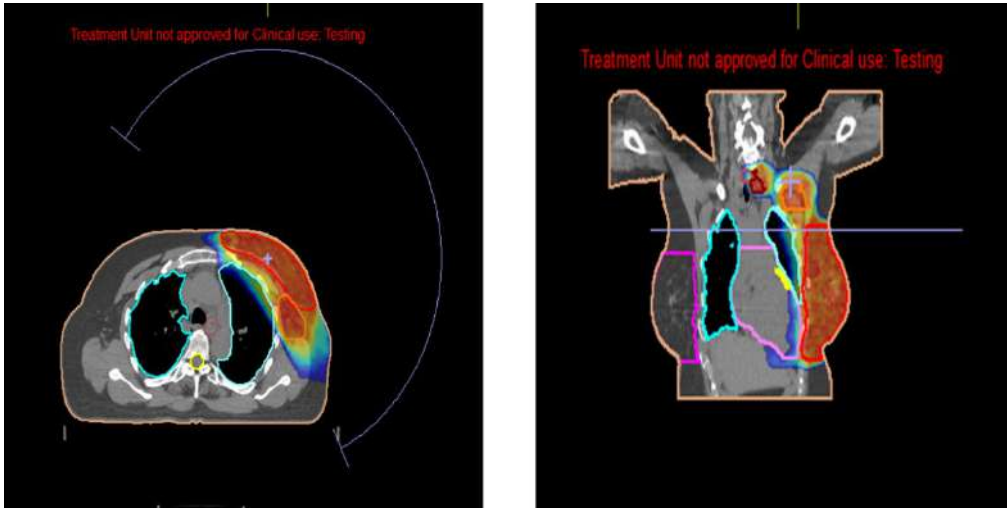
Şekil 1a (Transvers kesit): Görsel, tVMAT tekniği ile planlanan sol meme alanında %95 ile %110 doz aralığındaki izodoz dağılımını göstermektedir. Tanjansiyel olarak yerleştirilen iki ark sayesinde, izodoz hatları meme dokusunu simetrik ve konformal bir şekilde kapsamaktadır. Bu çoklu ark yapısı, doz homojenitesini artırırken, aynı zamanda kritik organların korunmasına yönelik dozimetrik avantajlar sunmaktadır.

Şekil 1. a) Sol Meme tVMAT Tekniği Tranvers BT Görüntüsü b) Sol Meme tVMAT Tekniği Coronal BT Görüntüsü

Şekil 1b (Koronal kesit): Vertikal düzlemde, meme, aksiller ve supraklaviküler bölgelere uzanan planlanan hedef hacmin hem genişliği hem de derinliği belirgin şekilde görülmektedir. Arkların yönelimi ve doz dağılımının hedef hacim boyunca yumuşak geçişlerle yayıldığı izlenmektedir. Bu durum, VMAT tekniğinin yüksek doz konformitesi sağlama kapasitesini ortaya koymaktadır.

Şekil 1’de yer alan dört görüntü, tVMAT tekniğinin yüksek doz konformitesi, homojen dağılımı ve OAR korunmasındaki etkinliğini açıkça ortaya koymaktadır. Çoklu ark yaklaşımı, tedavi bölgesinin anatomik karmaşıklığına uyum sağlayabilecek esneklikte olup, hedef hacmin üç boyutlu olarak kapsamına uygun ışınlama imkânı tanımaktadır. Bu özellikleriyle tVMAT, özellikle sol meme kanseri vakalarında kalp ve akciğer gibi hassas organlara verilen dozu azaltarak tedavi başarısını artırma potansiyeline sahip bir yöntem olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 2. a) Sol Meme yVMAT Tekniği Tranvers BT Görüntüsü b) Sol Meme yVMAT tekniği coronal BT görüntüsü

Şekil 2a’da gösterilen %95–%110 izodoz aralığı, yVMAT tekniği ile oluşturulan planın hem doz konformasyonu hem de homojenliğini etkin biçimde sağladığını göstermektedir. Bu doz dağılımı, hedef hacimlerin yeterince kapsandığını ve çevredeki kritik organların önemli ölçüde korunduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 2b’de, yVMAT tekniği ile oluşturulan sol meme radyoterapi planının koronal kesitinde %95–%110 izodoz aralığı hedef hacmi yüksek derecede homojen olarak kapladığı görülmektedir. Aynı zamanda, kalp ve akciğer gibi kritik organların etkin bir şekilde korunduğu bu görüntü, yVMAT planlamasının hem hedefe odaklanma hem de organ koruma açısından başarılı olduğunu göstermektedir.

Şekil 2’de sunulan yVMAT planları, sol meme ve göğüs duvarı radyoterapisi için uygun doz homojenitesi ve kritik organların korunmasını sağlamaktadır. Görüntüler, hedef bölgelerin etkin şekilde kapsandığını ve OAR’lara uygulanan dozların kontrollü düzeyde tutulduğunu göstermektedir. Bu bulgular, yVMAT tekniğinin anatomik açıdan karmaşık meme kanseri vakalarında etkili bir tedavi alternatifi olduğunu desteklemektedir.

2.2 Dozimetrik Plan Değerlendirme Metriği

Bu çalışmada tVMAT ve yVMAT planlarının karşılaştırılmasında kullanılan dozimetrik değerlendirme kriterleri, literatürde yer alan çeşitli protokoller doğrultusunda belirlenmiştir. Belirlenen doz sınırları, planların güvenli ve etkili doz dağılımını garanti altına almak amacıyla standart protokol esaslarına göre oluşturulmuştur (Tablo 1).

Tablo 1. Hedef/OAR Doz Protokolü (Bentzen, et al., 2010; Freedman ve Arthur, 2010; Kaidar-Person, et al., 2019; Marks, et al., 2010; Thomsen, et al., 2021)

OAR / Hedef	Doz Limiti / Hedef	
PTV	%95'i $\geq$ 95% doz almalı ($\geq$ 47.5 Gy)	QUANTEC
	107% (53,5 Gy) -110% (55 Gy) < 2 cc	THOMSEN
Kalp (sol meme)	Mean Dose < 5 Gy	QUANTEC, RTOG
	V25Gy < 10%	QUANTEC
	V20Gy < 10%	ESTRO-ACROP
Ipsilateral Akciğer	Mean Dose < 15 Gy	QUANTEC, RTOG
	V20Gy < 30%	QUANTEC, RTOG
	V10Gy < 40%	RTOG 1005
	V5Gy < 60%	QUANTEC, RTOG
Kontrilateral Akciğer	Mean Dose < 3 Gy	QUANTEC, RTOG
	V5Gy < 10% - 15%	RTOG 1005
Kontrilateral Meme	Dmax < 3 Gy	RTOG 1005
Spinal Kord	Dmax < 45 Gy	QUANTEC, RTOG

ICRU-83 raporunda homojenite indeksinin hesaplanmasına yönelik aşağıdaki formül tanımlanmıştır (ICRU Report 83, 2010).

$$HI = \frac{D_{2\%} - D_{98\%}}{D_{50\%}} \quad (1)$$

Bu formülde, D₂% hedef hacmin en yüksek dozları alan %2'lik kesiminin aldığı en düşük dozu ifade eder. Genellikle hedef hacimdeki maksimum doza yakın olmakla birlikte, mutlak maksimum doz değildir; çünkü maksimum doz tek bir noktada meydana gelirken, D₂% hacimsel bir ölçüdür. D₉₈% ise hedef hacmin en düşük dozları alan %98'lik kesiminin aldığı en yüksek dozu temsil eder. D₅₀% ise hedef hacmin %50'sinin aldığı dozu belirtmektedir (Cinoğlu ve Kahraman, 2017; Kataria, et al., 2012; Wu, et al., 2003). Homojenite indeksi (HI), reçete edilen dozun hedef hacim içerisinde ne kadar eşit dağıldığını değerlendiren bir parametredir. HI değerinin sıfıra yaklaşması, hedef hacimde dozun yüksek ve düşük bölgeler arasında anlamlı farklar olmaksızın homojen şekilde dağıldığını gösterir. Buna karşılık, HI değerinin artması, hedef hacim içindeki doz dağılımındaki düzensizliklerin ve heterojenitenin arttığını, dolayısıyla planın homojenliğinin azaldığını ifade eder.

Konformite indeksi (CI) ise radyoterapi planlamasında reçete edilen doz ile hedef hacim (PTV) arasındaki örtüşme derecesini sayısal olarak belirlemek için kullanılan bir ölçüttür. CI'nin temel amacı, tümör dokusunun yeterli ve homojen dozla tedavi edilmesini sağlamak ve aynı zamanda çevredeki sağlıklı dokuların gereksiz radyasyon maruziyetini en aza indirmektir.

Konformalite indeksi, aşağıdaki formül ile tanımlanmaktadır (Riet ve ark, 1997) ;

$$CI = \frac{V_{T,ref}}{V_T} \times \frac{V_{T,ref}}{V_{ref}} \quad (2)$$

$V_{T, ref}$

: hedef hacim içerisinde, referans doza eşit veya daha yüksek doz alan bölgenin hacmini

V_T

V_{ref}

ifade eder, : PTV hacmi, : referans dozu alan toplam hacmi temsil eder. Denklemin ilk terimi, hedef hacmin reçete doz ile ne ölçüde kapsandığını göstermektedir. Denklemin ikinci terimi, referans doza eşit veya daha yüksek doz alan sağlıklı doku hacmini tanımlamaktadır.

Konformasyon sayısı (conformation number), 0 ile 1 arasında bir değer alır. **1 değeri**, hedef hacmin tamamen uygun dozla ışımlandığı ve çevre sağlıklı dokuların radyasyondan etkilenmediği durumu temsil eder; bu da optimal planlama başarısını yansıtır. Buna karşılık, **0 değeri** hiçbir konformasyonun sağlanmadığını ifade eder. (Riet, et al., 1997).

2.3 İstatistiksel Analiz

Bu çalışmanın istatistiksel analizleri, Statistical Package for Social Sciences (SPSS) sürüm 22.0 (SPSS Inc., Chicago, IL, USA) programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Farklı tedavi tekniklerine ait ölçüm verileri için ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır. İki eşleştirilmiş gruplar arasındaki farkları belirlemek amacıyla Paired Samples t-testi uygulanmıştır. p değerinin 0,05'ten küçük olması istatistiksel anlamlılık düzeyi olarak kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

Bu çalışmada, sol meme için radyoterapi planlama tekniği olan tVMAT ve yVMAT yöntemleri karşılaştırılmıştır. Tablo2, tVMAT ve yVMAT tekniklerinin hedef hacim (PTV) kapsamı ve dozimetrik kalite açısından karşılaştırılmasını göstermektedir. PTV_{meme} , PTV_{aks} , PTV_{skf} hedef hacimler için hesaplanan doz parametreleri ve homojenite/konformalite indeksleri detaylandırılmıştır. Tablo 3, tVMAT ve yVMAT teknikleri ile planlanan tedavilerin, radyasyona duyarlı kritik organlara) verdiği dozların karşılaştırmasını göstermektedir. Her iki planlama tekniğinin, kalp, sol ve sağ akciğer, özefagus ve spinal kord gibi önemli yapılara ait doz dağılımları çeşitli metriklerle (V_5 , V_{10} , V_{20} , V_{25} , D_{mean} , D_{max} gibi) değerlendirilmiştir.

Tablo 2. Sol Meme için Planlanan Doz Değerlerine İlişkin Bulgular, Standart Sapma ve Paired Sample t test Sonuçları

Parametre		(tVMAT) AO±SS	(yVMAT) AO±SS	t	p
Ptv meme	Dmean (Gy)	50,58±0,28	50,53±0,39	0,521	0,615
	V95% (% V)	97,52±0,93	98,24±1,01	-1,610	0,142
	V107% (cc)	2,62±1,88	3,732±2,92	-1,091	0,304
	V110% (cc)	0,03±0,04	0,044±0,04	-,667	0,521
	HI	0,11±0,01	0,10±0,01	0,94	0,373
Ptv aksilla	Dmean (Gy)	50,78±0,52	50,89±0,47	-1,480	0,173
	V95% (% V)	99,14±1,30	99,53±0,58	-1,115	0,294
	V107% (cc)	1,03±0,01	0,12±0,02	-,614	0,555
	V110% (cc)	0,01±0,01	0,01±0,02	-,394	0,703
	HI	0,08±0,01	0,08±0,1	0,00	1,000
Ptv scf	Dmean (Gy)	51,27±0,37	51,37±0,67	-0,49	0,635
	V95% (% V)	98,83±0,74	98,61±1,37	0,58	0,575
	V107% (cc)	0,31 ± 0,15	1,45± 1,88	-1,920	0,087
	V110% (cc)	0,03±0,95	0,033±0,04	0,88	0,401
	HI	0,1±0,02	0,11±0,02	-1,819	0,102
PTVtop	CI	0,79±0,04	0,81±0,05	-3,791	0,00
PTVtop	MU	1706,09±150,56	2001,38±227,51	-6,414	0,000

Tablo 3. Sol Meme için OAR' lara İlişkin Bulgular, Standart Sapma ve Paired Sample t test Sonuçları

Parametre		(tVMAT) AO±SS	(yVMAT) AO±SS	t	p
SolAC	V5(Gy)(%V)	61,92±6,72	71,86±9,38	-3,27	0,010
	V10(Gy)(%V)	39,36±4,90	39,58±6,13	-0,16	0,878
	V20(Gy)(%V)	24,0±5,30	22,80±4,71	1,75	0,114
	Dmean (Gy)	13,48±1,70	13,58±1,64	-0,33	0,746
Kalp	Dmean (Gy)	7,39±2,24	8,18±2,05	-2,33	0,045
	V20(Gy)(%V)	7,57±3,70	8,31±3,33	-1,31	0,221
	V25(Gy)(%V)	5,69±3,07	5,86±2,67	-0,30	0,773
SagAC	Dmean (Gy)	2,87±0,82	3,86±1,48	-3,08	0,013
	V5(Gy)(%V)	8,92±6,32	20,27±14,60	-3,61	0,006
Karımeme	Dmean (Gy)	1,86±0,49	2,69±0,76	-5,61	0,000
	Dmax (Gy)	7,14±1,57	7,70±2,55	-1,52	0,163
Özefagus	Dmean (Gy)	13,39±7,28	13,27 ±7,61	0,35	0,737
	Dmax (Gy)	50,20±5,49	50,65±3,38	-0,58	0,578
S.kord	Dmean (Gy)	3,97±1,41	4,81±1,69	-1,89	0,092
	Dmax (Gy)	17,96±4,06	19,67±4,90	-5,99	0,000

4. SONUÇ TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Tablo 2’de yer alan sonuçlar incelendiğinde, tVMAT ve yVMAT tekniklerinin karşılaştırıldığı analizde, meme, aksilla ve supraklaviküler alanlara ait D_{mean} , V95%, V107%, V110% ve homojenite indeksi (HI) değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamıştır ($p>0,05$). Her iki teknik de benzer doz dağılımları sağlamıştır. Buna karşılık, toplam hedef hacme ait CI değeri açısından anlamlı bir fark bulunmuştur ($p=0,000$). CI değerinin yVMAT tekniğinde daha yüksek olması, bu yöntemin hedef hacmi daha konformal şekilde kapsadığını göstermektedir.

İncelenen planlar arasında, tVMAT tekniği için hesaplanan ortalama MU değeri $1706,09 \pm 150,56$ iken, yVMAT planlarında bu değer $2001,38 \pm 227,51$ olarak bulunmuştur. Yapılan istatistiksel analiz sonucunda bu farkın anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p=0,000$). MU değerinin yüksek olması, cihazın daha fazla radyasyon üretmesi gerektiğini ve dolayısıyla tedavi süresinin uzayabileceğini göstermektedir. Bu nedenle, tVMAT planları, daha düşük MU değerleri ile sistem verimliliği açısından daha avantajlı görünmektedir.

Çalışmada, sol akciğer, kalp, karşı akciğer (sağ AC), özofagus, ve spinal kord gibi organlara ulaştırılan doz değerleri tVMAT ve yVMAT teknikleri arasında karşılaştırılmıştır. Paired Samples t-testi ile yapılan analiz sonucunda anlamlı farklar gözlemlenmiştir. Sol akciğer için değerlendirilen V_5 , V_{10} , V_{20} ve D_{mean} parametrelerinde; V_5 değeri yVMAT tekniğinde tVMAT’a kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur ($p=0,010$). Ancak diğer parametrelerde istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamıştır ($p>0,05$). Bu sonuç, yVMAT tekniğinde düşük doz volümlerinin (özellikle V_5) artabileceğini göstermektedir. Kalp açısından değerlendirildiğinde ise V_{20} ve V_{25} değerlerinde anlamlı farklılık saptanmamış, ancak D_{mean} değerinde anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Kalbin D_{mean} ’nin tVMAT tekniğinde daha düşük olduğu görülmektedir.

Sağ akciğer için elde edilen sonuçlara göre V_5 değeri yVMAT tekniğinde anlamlı olarak daha yüksektir ($p=0,000$), bu da yVMAT’nin daha yaygın düşük doz dağılımına neden olabileceğini düşündürmektedir. D_{mean} açısından da yVMAT daha yüksek değerle istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p=0,000$). Özofagus için yapılan değerlendirmede, planlama teknikleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Her iki teknik de özofagusta benzer doz dağılımı sağlamıştır. Benzer şekilde, spinal kord için de yVMAT planlarında maksimum doz (D_{max}) anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur ($p=0,000$), bu durum tVMAT’ın bu kritik yapıları daha iyi koruduğuna işaret etmektedir.

İki planlama tekniği arasında yapılan karşılaştırmada, yVMAT planı hedef hacmi en iyi kapsayan ve en yüksek konformaliteye sahip yöntem olarak öne çıkmıştır. Ancak bu planın, karşı meme, karşı akciğer ve spinal kord gibi kontrateral organlarda düşük doz alımını artırdığı görülmüştür. Bu durum, Boman ve arkadaşlarının (2016) split-arc VMAT teknikleri üzerine yürüttükleri çalışmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir. İlgili çalışmada, söz konusu tekniklerin konformalite indeksini anlamlı düzeyde artırdığı; ancak kontrateral meme ve akciğerin daha yüksek dozlara maruz kaldığı ve bunun da sekonder malignite gelişim riskini yükseltebileceği belirtilmiştir. Benzer bulgular, bu çalışmada da yVMAT planları için kaydedilmiş; özellikle kontrateral meme açısından değerlendirilen V_5 ve D_{mean} parametreleri, diğer planlara kıyasla en yüksek düzeyde saptanmıştır. tVMAT planları yVMAT’e göre daha dengeli bir doz dağılımı sunmuş, özellikle özofagus gibi yapılar açısından daha yüksek ortalama doz üretmiş olsa da, kritik organ ve kontrateral doku korunumu açısından avantaj sağlamıştır. Bununla birlikte, tVMAT planları düşük monitor ünit (MU) gereksinimi sayesinde tedavi sürecinde hem zaman açısından verimlilik, hem de makine kaynaklı yüklerin azaltılması yönünden avantajlar sunmaktadır.

Meme koruyucu cerrahi geçirmiş ve aksilla ile supraklaviküler lenf nodu tutulumu bulunan hasta grubu için VMAT tekniğini diğer planlama teknikleri ile kıyaslayan çalışmalar literatürde yer almaktadır (Lauche et al., 2016; Zhang et al., 2024). Ayrıca Boman ve ark. yapmış oldukları çalışmada beş farklı VMAT planlama tekniğinde farklı ark seçenekleri sunarak optimum VMAT planına ulaşmayı hedeflemişlerdir (Boman et al., 2016). Bunlara ek olarak hibrit planlama teknikleri de bazı çalışmalarda yer almaktadır. Örneğin Canbolat ve ark. yapmış olduğu çalışmada FIF, VMAT, IMRT, H-VMAT (Hibrit VMAT), and H-IMRT (Hibrit IMRT) tekniklerini karşılaştırmış, düşük doz hacimlerinin hibrit tekniklerde VMAT ve IMRT tekniklerine göre belirgin düzeyde azaldığını bildirmişlerdir (Saraç Canbolat et al., 2023). Fakat bu çalışmaların hiç birinde bizim kullandığımız tVMAT tekniğine yer verilmediği görülmektedir. tVMAT tekniğinin ve hibrit tekniklerin bir arada değerlendirildiği çalışmaların literatüre katkı sağlayabileceği düşüncesi burada ortaya çıkmaktadır.

5. KAYNAKÇALAR

- Balaji, K., Subramanian, B., Yadav, P., Anu Radha, C., & Ramasubramanian, V. (2016). Radiation Therapy for Breast Cancer: Literature Review. *Medical Dosimetry*, 41(3), 253–257. <https://doi.org/10.1016/j.meddos.2016.06.005>
- Bentzen, S. M., Constine, L. S., Deasy, J. O., Eisbruch, A., Jackson, A., Marks, L. B., Ten Haken, R. K., & Yorke, E. D. (2010). Quantitative Analyses of Normal Tissue Effects in the Clinic (QUANTEC): An Introduction to the Scientific Issues. *International Journal of Radiation Oncology Biology Physics*, 76(3 SUPPL.), 3–9. <https://doi.org/10.1016/j.ijrobp.2009.09.040>
- Boman, E., Rossi, M., Haltamo, M., Skyttä, T., & Kapanen, M. (2016). A new split arc VMAT Technique for Lymph Node Positive Breast Cancer. *Physica Medica*, 32(11), 1428–1436. <https://doi.org/10.1016/j.ejmp.2016.10.012>
- Cinoğlu, M., & Kahraman, S. Ç. (2017). Modifiye Radikal Mastektomi Uygulanmış Sol Meme Kanseri Olgularda İki Farklı Radyoterapi Tekniğinin Dozimetrik Karşılaştırma ve Değerlendirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 43(3), 97–102. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/421475>
- Clark, R. M., Whelan, T., Levine, M., Roberts, R., Willan, A., McCulloch, P., Lipa, M., Wilkinson, R. H., & Mahoney, L. J. (1996). Randomized Clinical Trial of Breast Irradiation Following Lumpectomy and Axillary Dissection for Node-Negative Breast Cancer: An update. *Journal of the National Cancer Institute*, 88(22), 1659–1664. <https://doi.org/10.1093/jnci/88.22.1659>
- Cuzick, B. J., Stewart, H., Rutqvist, L., Houghton, J., Edwards, R., Redmond, C., Peto, R., Baum, M., Fisher, B., Host, H., Lythgoet, J., Ribeiro, G., & Scheuren, H. (1994). *in Trials of Radiotherapy*. 12(3), 447–453.
- Das Majumdar, S. K., Amritt, A., Dhar, S. S., Barik, S., Beura, S. S., Mishra, T., Muduly, D. K., Dash, A., & Parida, D. K. (2022). A Dosimetric Study Comparing 3D-CRT vs. IMRT vs. VMAT in Left-Sided Breast Cancer Patients After Mastectomy at a Tertiary Care Centre in Eastern India. *Cureus*, 14(3). <https://doi.org/10.7759/cureus.23568>
- Dünya Sağlık Örgütü. (n.d.). Canser today. Internet. https://gco.iarc.who.int/today/en/dataviz/tables?mode=population&group_populations=0&multiple_populations=1&sexes=2&cancers=20

Freedman, G. M., & Arthur, D. W. (2010). Radiation Therapy Oncology Group Rtog 1005 a Phase III Trial of Accelerated Whole Breast Irradiation With Hypofractionation Plus Concurrent Boost Versus Standard Whole Breast Irradiation Plus Sequential Boost for Early-Stage Breast Cancer. 1–82.

ICRU Report 83. (2010). Prescribing, Recording, and Reporting Photon-Beam Intensity-Modulated Radiation Therapy (IMRT): Journal of the ICRU. <https://doi.org/10.1093/jicru/ndq002>

Kaidar-Person, O., Vrou Offersen, B., Hol, S., Arenas, M., Aristei, C., Bourgier, C., Joao Cardoso, M., Chua, B., Coles, C. E., Engberg Damsgaard, T., Gabrys, D., Jagsi, R., Jimenez, R., Kirby, A. M., Kirkove, C., Kirova, Y., Kouloulis, V., Marinko, T., Meattini, I., ... Poortmans, P. (2019). ESTRO Consensus Guideline for Target Volume Delineation in the Setting of Postmastectomy Radiation Therapy After Implant-Based Immediate Reconstruction for Early Stage Breast Cancer. *Radiotherapy and Oncology*, 137, 159–166. <https://doi.org/10.1016/j.radonc.2019.04.010>

Kargar, N., Zeinali, A., & Molazadeh, M. (2024). Impact of Dose Calculation Algorithms and Radiobiological Parameters on Prediction of Cardiopulmonary Complications in Left Breast Radiation Therapy. *Journal of Biomedical Physics and Engineering*, 14(2), 129–140. <https://doi.org/10.31661/jbpe.v0i0.2305-1616>

Kataria, T., Sharma, K., Subramani, V., Karrthick, K. P., & Bisht, S. S. (2012). Homogeneity Index: An Objective Tool for Assessment of Conformal Radiation Treatments. *Journal of Medical Physics*, 37(4), 207–213. <https://doi.org/10.4103/0971-6203.103606>

Lauche, O., Kirova, Y. M., Fenoglietto, P., Costa, E., Lemanski, C., Bourgier, C., Riou, O., Tiberi, D., Campana, F., Fourquet, A., & Azria, D. (2016). Helical Tomotherapy and Volumetric Modulated Arc Therapy: New Therapeutic Arms in the Breast Cancer Radiotherapy. *World Journal of Radiology*, 8(8), 735. <https://doi.org/10.4329/wjr.v8.i8.735>

Liu, H., Chen, X., He, Z., & Li, J. (2016). Evaluation of 3D-CRT, IMRT and VMAT Radiotherapy Plans for Left Breast Cancer Based on Clinical Dosimetric Study. *Computerized Medical Imaging and Graphics*, 54, 1–5. <https://doi.org/10.1016/j.compmedimag.2016.10.001>

Marks, L. B., Bentzen, S. M., Deasy, J. O., Kong, F. M. (Spring), Bradley, J. D., Vogelius, I. S., El Naqa, I., Hubbs, J. L., Lebesque, J. V., Timmerman, R. D., Martel, M. K., & Jackson, A. (2010). Radiation Dose-Volume Effects in the Lung. *International Journal of Radiation Oncology Biology Physics*, 76(3 SUPPL.), 70–76. <https://doi.org/10.1016/j.ijrobp.2009.06.091>

Petillion, S., Swinnen, A., Defraene, G., Verhoeven, K., Weltens, C., & van den Heuvel, F. (2014). The Photon Dose Calculation Algorithm Used in Breast Radiotherapy has Significant Impact on the Parameters of Radiobiological Models. *Journal of Applied Clinical Medical Physics*, 15(4), 259–269. <https://doi.org/10.1120/jacmp.v15i4.4853>

Popescu, C. C., Olivotto, I. A., Beckham, W. A., Ansbacher, W., Zavgorodni, S., Shaffer, R., Wai, E. S., & Otto, K. (2010). Volumetric Modulated Arc Therapy Improves Dosimetry and Reduces Treatment Time Compared to Conventional Intensity-Modulated Radiotherapy for Locoregional Radiotherapy of Left-Sided Breast Cancer and Internal Mammary Nodes. *International Journal of Radiation Oncology Biology Physics*, 76(1), 287–295. <https://doi.org/10.1016/j.ijrobp.2009.05.038>

- Rastogi, K., Sharma, S., Gupta, S., Agarwal, N., Bhaskar, S., & Jain, S. (2018). Dosimetric Comparison of IMRT Versus 3DCRT for Post-Mastectomy Chest Wall Irradiation. In *Radiation Oncology Journal* (Vol. 36, Issue 1, pp. 71–78). <https://doi.org/10.3857/roj.2017.00381>
- Riet, A. V. t., Mak, A. C. A., Moerland, M. A., Elders, L. H., & Van Der Zee, W. (1997). A Conformation Number to Quantify the Degree of Conformality in Brachytherapy and External Beam Irradiation: Application to the Prostate. *International Journal of Radiation Oncology Biology Physics*, 37(3), 731–736. [https://doi.org/10.1016/S0360-3016\(96\)00601-3](https://doi.org/10.1016/S0360-3016(96)00601-3)
- RTOG. (n.d.). Contouring Atlases: Breast Cancer Atlas. Internet. <https://www.rtog.org/CoreLab/ContouringAtlases/BreastCancerAtlas.aspx>
- Saraç Canbolat, H., Demircan, N. V., Çatli Dinç, S., Şentürk, E., & Bora, H. (2023). Dosimetric Investigation of FIF, VMAT, IMRT, H-VMAT, and H-IMRT Planning Techniques in Breast Cancer Radiotherapy. *Türk Onkoloji Dergisi*, 38(1), 45–51. <https://doi.org/10.5505/tjo.2022.3740>
- Thomsen, M. S., Berg, M., Zimmermann, S., Lutz, C. M., Makocki, S., Jensen, I., Hjelstuen, M. H. B., Pensold, S., Hasler, M. P., Jensen, M. B., & Offersen, B. V. (2021). Dose Constraints for Whole Breast Radiation Therapy Based on the Quality Assessment of Treatment Plans in the Randomised Danish Breast Cancer Group (DBCG) HYPO trial. *Clinical and Translational Radiation Oncology*, 28, 118–123. <https://doi.org/10.1016/j.ctro.2021.03.009>
- Virén, T., Heikkilä, J., Myllyoja, K., Koskela, K., Lahtinen, T., & Seppälä, J. (2015). Tangential Volumetric Modulated Arc Therapy Technique for Left-Sided Breast Cancer Radiotherapy. *Radiation Oncology*, 10(1), 1–8. <https://doi.org/10.1186/s13014-015-0392-x>
- Wu, Q., Mohan, R., Morris, M., Lauve, A., & Schmidt-Ullrich, R. (2003). Simultaneous Integrated Boost Intensity-Modulated Radiotherapy for Locally Advanced Head-and-Neck Squamous Cell Carcinomas. I: Dosimetric results. *International Journal of Radiation Oncology Biology Physics*, 56(2), 573–585. [https://doi.org/10.1016/S0360-3016\(02\)04617-5](https://doi.org/10.1016/S0360-3016(02)04617-5)
- Zhang, M., Zhang, F. X., Yang, X. L., Liang, Q., Liu, J., & Zhou, W. B. (2024). Comparative Dosimetric Study of h-IMRT and VMAT Plans for Breast Cancer After Breast-Conserving Surgery. *Translational Oncology*, 47(November 2023), 102012. <https://doi.org/10.1016/j.tranon.2024.102012>

**ACOUSTIC COMFORT IN THE ADAPTIVE REUSE OF HISTORIC BUILDINGS:
RAMI LIBRARY**

**TARİHİ YAPILARIN YENİDEN İŞLEVLENDİRİLMESİNDE AKUSTİK KONFOR:
RAMİ KÜTÜPHANESİ ÖRNEĞİ**

Enes VARİYENLİ¹

Neşe AKDAĞ²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık-Yapı Fiziği, enes
0009-0007-4096-9501

² Prof. Dr, Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık-Yapı Fiziği
0000-0001-7881-3835

Özet

Günümüz kütüphanelerinde, kitap ödünç-iade işlemlerinin yanı sıra, çeşitli kültürel ve eğitimsel etkinlikler de düzenlenmekte ve bu durum, kütüphanelerin kullanıcı sayılarını artırmaktadır. Artan kullanıcı sayısı, kütüphanelerdeki gürültü düzeyini yükseltmekte ve arka plan gürültüsü, kullanıcıların odaklanmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum, doğrudan akustik konforu etkileyen bir faktör haline gelmektedir. Sesin etkin yönetimi, kütüphanenin verimli kullanımı için kritik önem taşımaktadır. Endüstri devriminden sonra, günümüzde bazı yapılar eski işlevlerini kaybetmiş ve bu yapılar yeniden işlevlendirilerek halkın kullanımına sunulmuştur. Yeniden işlevlendirme, bir yapının tarihsel değerinin korunarak, günümüz ihtiyaçlarına uyarlanması sürecidir. Bu tür yapılar arasında, kültürel mirası korurken modern yaşamın gereksinimlerini karşılamak zorunda kalmaktadır. İstanbul'daki Rami Kütüphanesi de böyle bir yapıdır.

Bu çalışma, Rami Kütüphanesi'ndeki akustik konforu incelemeyi ve analiz etmeyi amaçlamaktadır. Kütüphanede yer alan yüksek tavanlar, ahşap zeminler ve büyük cam pencereler gibi unsurlar, sesin yansıması ve yutulması üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Örneğin, yüksek tavanlar ses dalgalarının mekanda daha uzun süre kalmasına neden olabilirken, ahşap zeminler sesin yutulmasına yardımcı olabilmektedir. Ayrıca, büyük cam pencereler dışarıdan gelen sesin içeriye girmesine neden olabilecek bir faktör olarak, ses yalıtımını etkileyebilir. Bu tür akustik özellikler, kütüphanede birden fazla kullanıcının bir arada bulunacağı etkinliklerde sesin nasıl algılandığını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu çalışma kapsamında, söz konusu unsurların etkileri detaylı bir şekilde analiz edilmiştir.

Çalışma kapsamında, kütüphanenin, yapı dışı ve içi gürültülerden fazla etkilendiği gözlemlenen, ayrıca yoğun kullanılan salonlarından biri değerlendirme alınmış, bu salonda kullanıcılarla yapılan anketler yardımı ile demografik veriler toplanmış ve bu veriler üzerinden çapraz tablo analizi gerçekleştirilmiştir. Kullanıcıların kütüphanedeki akustik konfor algılarını daha iyi anlamayı hedefleyen bu anketten elde edilen sonuçlar, kütüphanedeki akustik koşulların iyileştirilmesi için önemli bir veri kaynağı oluşturmaktadır. Örneğin, kullanıcıların akustik konfor algısı, sesin ne kadar net duyulduğu, gürültü düzeyinin kabul edilebilirliği gibi unsurlara dayanmaktadır. Bu tür verilerin, ses yalıtımı, akustik düzenleme ve yapı içi iyileştirmeler benzeri konularda tasarım ve uygulayıcılara rehberlik sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma, tarihi binalardaki akustik performansını değerlendirmek ve restorasyon ya da iyileştirme projelerine rehberlik etmek amacıyla bir çerçeve sunmaktadır. Elde edilen bulgular, Rami Kütüphanesi'ndeki akustik koşulların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmakta ve

gelecekteki iyileştirme çalışmalarına yön vermektedir. Böylece, hem tarihi değerler korunacak hem de modern kullanım ihtiyaçları daha verimli bir şekilde karşılanacaktır.

Anahtar kelimeler: Tarihi Yapılar, Yeniden İşlevlendirme, Rami Kütüphanesi, Akustik Konfor

Abstract

In contemporary libraries, in addition to the book borrowing-returning processes, various cultural and educational activities are also organized, which increases the number of library users. The growing number of users raises the noise level in libraries, and background noise makes it difficult for users to focus. This has become a factor that directly affects acoustic comfort. Effective sound management is crucial for the efficient use of the library. After the industrial revolution, some buildings have lost their original functions, and these structures have been repurposed for public use. Repurposing is the process of adapting a building to meet modern needs while preserving its historical value. Among such structures, the challenge is to preserve cultural heritage while meeting the requirements of modern life. The Rami Library in Istanbul is one such structure.

This study aims to examine and analyze the acoustic comfort of the Rami Library. Features such as high ceilings, wooden floors, and large glass windows in the library significantly impact sound reflection and absorption. For example, high ceilings may cause sound waves to remain in the space longer, while wooden floors can help absorb sound. Moreover, large glass windows could allow external sounds to enter, potentially affecting sound insulation. These acoustic characteristics significantly influence how sound is perceived during events where multiple users are present. In this study, the effects of these factors have been analyzed in detail.

Within the scope of this study, one of the most frequently used halls, which is particularly affected by external and internal noise, was evaluated. Demographic data was collected through surveys conducted with users in this hall, and a cross-tab analysis was performed on the gathered data. The results from this survey, which aims to better understand users' perceptions of acoustic comfort in the library, provide a valuable data source for improving the acoustic conditions. For example, users' perception of acoustic comfort is based on factors such as how clearly sound is heard and the acceptability of noise levels. Such data is thought to provide guidance for designers and practitioners on issues such as sound insulation, acoustic regulation, and improvements to the structure.

This study provides a framework for evaluating the acoustic performance of historic buildings and guiding restoration or improvement projects. The findings help in understanding the acoustic conditions of the Rami Library and will direct future improvement efforts. Thus, historical values will be preserved, and modern usage needs will be better met.

Keywords: Historic Buildings, Repurposing, Rami Library, Acoustic Comfort

GÜNEŞ PANELİ ÜRETİM SÜRECİNDE KRİTİK KALİTE PROBLEMLERİNİN TESPİTİ VE KÖK NEDENLERİNE YÖNELİK SİSTEMATİK BİR YAKLAŞIM

Dr. Öğr. Üyesi Müfide NARLI¹

Bedia Duru ÖZMEN²

¹Dr. Öğr Üyesi, Çukurova Üniv. Endüstri Müh, 0000-0001-8225-2911,

²Çukurova Üniv., Endüstri Müh.,

Özet

Bu çalışma, güneş paneli üretim hattında oluşan kalite problemlerini sistematik olarak analiz etmek ve iyileştirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Üretim verileri üzerinde yapılan Pareto analizi ile en sık karşılaşılan hata tipleri belirlenmiş; analiz sonucunda üretimdeki toplam hata kayıtlarının %16'sını oluşturan kabarcık oluşumu en kritik kalite problemi olarak belirlenmiştir.

Kabarcık oluşumu genellikle laminasyon işleminden sonra EVA tabakasında sıkışan hava nedeniyle oluşmaktadır; panel verimliliğini düşürmekte ve görsel kaliteyi bozmaktadır. Bu bulgular doğrultusunda kabarcık hatasının kök nedenlerini belirlemek için 5N (Beş Neden) analizi ve Balık Kılçığı (Ishikawa) diyagramı yöntemleri kullanılmıştır. Analizlerde hatanın başlıca nedenlerinin uygun olmayan EVA malzemesi, yetersiz vakum koşulları, proses parametrelerinin sapması ve operatör kontrol eksiklikleri olduğu belirlenmiştir.

Malzeme, makine, proses, insan ve çevre kategorilerinde sınıflandırılan alt nedenler için kapsamlı iyileştirme önerileri geliştirilmiş; EVA ruloları için FIFO sistemine geçiş, vakum pompası bakım planları, proses parametre tablolarının oluşturulması ve operatör eğitimlerinin artırılması gibi çözümler sunulmuştur. Çalışmada yalın üretim ve sürekli iyileştirme yaklaşımları çerçevesinde kalite kayıplarının azaltılmasına yönelik bütünsel bir çözüm modeli sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Güneş paneli üretimi, Bubble hatası, Pareto analizi, 5N yöntemi, Ishikawa diyagramı, Kalite kontrol, Süreç iyileştirme

**AN APPLICATION PROPOSAL FOR CITY CENTERS TOWARDS A
SUSTAINABLE URBAN ENVIRONMENT APPROACH: THEME PARKS
SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTSEL ÇEVRE YAKLAŞIMINA YÖNELİK KENT
MERKEZLERİ İÇİN BİR UYGULAMA ÖNERİSİ: TEMALİ PARKLAR**

Mehmet Ali ASLAN

Öğretim Görevlisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Bor Meslek Yüksekokulu Mimarlık
ve Şehir Planlama Bölümü, Kamu Ekonomisi, Davranışsal Maliye

ORCID numarası: 0000-0002-7235-0507

Kentler yapılaşmış çevresi, ekonomik çevresi ve doğal çevresi ile bir bütünü oluşturmaktadır. Sürdürülebilir kentsel çevrede bu bileşenlerin denge halinde olması beklenmektedir. 2024-2028 yıllarını kapsayan Türkiye On İkinci Kalkınma Planı'nda da belirtilen temel hedefler arasında "afetlere dirençli yaşam alanları, sürdürülebilir çevre" bulunmaktadır. Ancak hedeflenen kentsel yerleşimlerin en büyük problemlerinden biri bu üç çevre arasında dengenin sağlanamamasıdır. Özellikle aktif ve pasif yeşil alanların varlığı, büyüklüğü, yoğunluğu ve dağılımı ile yapılaşmış çevre arasında ilişki kurulamadığı görülmektedir. Kent planlamanın uygulama aracı olan imar planlarında, belirtilen projeksiyon açık ve yeşil alan büyüklüklerine erişilememektedir.

3194 sayılı İmar Kanunu'na göre kentsel yerleşimlerin bulundurma gereken açık ve yeşil alan donatı alanı ölçüsü kişi başına en az 10m² 'dir. Bu hedefin günümüzde Türkiye'deki çoğu yerleşim için bir hedeften çok bir ideale dönüştüğü söylenebilmektedir. Bu durum yeşil alanların planda ve uygulamada edinimi, uygulama sonrası sorumlulukların takibi ve kent ekonomisindeki yerinden kaynaklanmaktadır. Donatı alanlarının kentlerdeki yeterliliği belirlenirken yalnızca fiziki çevrenin değil bireylerin zihinsel ve duygusal ihtiyaçlarının da gözetilmesi gerekmektedir. Fiziki çevrede yer alan ancak sosyal bir donatı olan parklar, kentsel arazi temininden uygulamaya ve kullanımdaki yaygınlığı dolayısıyla en çok tercih edilen açık yeşil alanlardandır. Temalı parklar ise bu özelliklerine ek olarak bireylerin kaliteli zaman geçirilmesine katkı sağlaması, özgünlüğü ve dikkat çekiciliği ile de kent ekonomisine katkı sağlaması sebebiyle tercih edilmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, sürdürülebilir kentsel bir çevre için temalı parkların kentsel açık ve yeşil alanların değerlendirilmesindeki önemini araştırarak temalı parklarla ilgili uygulama önerileri vermektir.

Anahtar kelimeler: Sürdürülebilir Çevre, Kentleşme, Yeşil Alanlar, Temalı Park, 12.Kalkınma Planı

Cities form a whole with their built environment, economic environment and natural environment. In a sustainable urban environment, these components are expected to be in balance. Among the main goals stated in the Twelfth Development Plan of Turkey covering the years 2024-2028 are "disaster-resistant living spaces, sustainable environment". However, one of the biggest problems of the targeted urban settlements is the failure to achieve balance between these three environments. In particular, it is seen that the existence, size, density and distribution of active and passive green areas cannot be related to the built environment. In the zoning plans, which are the implementation tools of urban planning, the specified projection open and green area sizes cannot be reached.

According to the Zoning Law No. 3194, the open and green area facility area size that urban settlements must have is at least 10 m² per person. It can be said that this goal has become an ideal rather than a goal for most settlements in Turkey today. This situation stems from the acquisition of green areas in the plan and in practice, the follow-up of responsibilities after

implementation and their place in the urban economy. While determining the adequacy of the facilities in cities, not only the physical environment but also the mental and emotional needs of individuals should be taken into consideration. Parks, which are located in the physical environment but are social facilities, are the most preferred open green areas due to their prevalence in urban land supply, application and use. In addition to these features, theme parks are preferred because they contribute to the quality time spent by individuals and contribute to the city economy with their originality and attention. In this context, the aim of this study is to investigate the importance of theme parks in the evaluation of urban open and green areas for a sustainable urban environment and to provide application suggestions regarding theme parks.

Key words: Sustainable Environment, Urbanization, Green Areas, Theme Park, 12th Development Plan

1.GİRİŞ

Hızla artan kentleşme, nüfus yoğunluğu ve plansız yapılaşma, günümüzde şehirlerin en önemli çevresel sorunlarından biri haline gelmiştir. Bu bağlamda yeşil alanlar, yalnızca kent estetiğini tamamlayan unsurlar olarak değil, aynı zamanda bireysel sağlık, ekosistem bütünlüğü ve sürdürülebilir kalkınmanın vazgeçilmez bileşenleri olarak değerlendirilmektedir (Küçükbaş ve Uzun, 2006). Türkiye’de kişi başına düşen yeşil alan miktarının birçok şehirde Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO) önerdiği seviyenin altında olması, konunun hem şehir planlamacıları hem de çevre bilimciler açısından önemini artırmaktadır.

Yine bu bağlamda, yeşil alanların miktarının artırılması ve niteliklerinin güçlendirilmesi kapsamında şehirlerin sadece barınma ve ulaşım değil; aynı zamanda sosyalleşme, dinlenme, eğlenme ve öğrenme gibi ihtiyaçlara da yanıt verebilecek alanlara sahip olması gerekmektedir. Bu noktada temalı parklar, geleneksel park kavramının ötesine geçerek belirli bir konsept etrafında planlanmış, ziyaretçilere hem eğitsel hem de kültürel deneyimler sunan kentsel alanlar olarak önem kazanmaktadır. Dünya genelinde hızla yaygınlaşan temalı parklar, Türkiye’de de farklı şehirlerde hayata geçirilmeye başlanmış, özellikle çocuklara yönelik eğitsel içeriğiyle dikkat çekmektedir. Çalışmada öncelikle sürdürülebilir kentsel çevre yaklaşımı ve yeşil alanlarla ilgili çerçeve bilgileri verilecek sonrasında temalı parklar ayrıca bir örnekle tanıtılacaktır. Sonuç kısmında ise yeşil alanların ve temalı parkların sürdürülebilir kentsel çevre yaklaşımı kapsamında önemine dair çıkarımda bulunularak bir temalı park önerisi konu bütünlüğünde verilecektir.

2.Sürdürülebilir Kentsel Çevre Yaklaşımı ve Yeşil Alanlar

Geçtiğimiz yüzyılda sanayi devrimine geçişle birlikte küresel bağlamda daha önceki yüzyıllarda görülmeyen ölçüde bir değişim ve dönüşüm meydana gelmiş hala da bu değişim sürmektedir. Endüstriyel ve tarımsal alandaki yenilik ve gelişmelerle birlikte artan iş gücü talebiyle orantılı nüfus artışı ve tüketim ağırlıklı değişen toplumsal yapısının etkisiyle kentsel ve sanayi ağırlıklı mekan kullanımlarının artışı beraberinde kent içi ve yakın çevresindeki doğal kaynaklar üzerine baskılar oluşmuş (Sayar, 2000), bunun sonucu olarak kent kaynaklı farklı nitelik ve nicelikteki çevre sorunları çok ciddi boyutlara ulaşmıştır.

- Kentsel yaşam ve çevre kalitesinin bozulması
- Tarımsal değeri yüksek toprakların kentsel kullanımlara dönüştürülmesi
- Kent içi ve çevresindeki yer altı ve yer üstü su kaynaklarının kirletilmesi ve/veya tüketilmesi
- Yetersiz içme suyu, sağlık, drenaj ve katı atık toplama hizmetleri

- Çevre ve insan sağlığı açısından uygun olmayan kentsel-endüstriyel atık yönetimi
- Ve hava kirliliği bu sorunlar arasında öne çıkmaktadır (Hepcan: 2011).

Bu sorunların köküne inildiğinde, yeşil alanların istenen seviyede oluşturulmayarak ekolojik denge ve döngülere zarar verebilecek ve doğal ekosistemin kendini yenileyemeyecek seviyede tahrip olmasına neden olabilecek bir biçimde kent içi ve yakın çevresindeki arazilerin konutsal ve endüstriyel kullanım ağırlıklı paylaşımı yatmaktadır. Bu noktada önem kazanan çevre yönetimi; tüm canlıların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamaları, doğal kaynakların korunması, değerlendirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla gerek kamusal gerekse özel kesimde elverişli bir iletişim, planlama, eşgüdüm ve denetim sisteminin oluşturulması ve bu sistemi işletebilecek bir örgütün kurulması anlamını taşımaktadır (Keleş ve Hamamcı, 1998).

Kent yönetim süreci kapsamında sosyal ve ekonomik öncelikler kadar, hızlı ve kontrolsüz kentleşmenin çevre üzerinde yarattığı ya da yaratması muhtemel olumsuz etkileri takip eden ve bunları ortaya çıkmadan engelleme, mevcutları ortadan kaldırma ya da en aza indirme yolundaki etkinlikleri içeren sürdürülebilir bir kentsel çevre yönetimi yeşil alanların öncelenmesi kaydıyla büyük öneme sahiptir (Hepcan: 2011). Bu önemin hayata geçirilmesi de yeşil alanların gerekli seviyeye getirilmesi ile mümkündür. Yeşil alanlar; kamusal veya özel mülkiyette yer alan, biyotik öğelerle (ağaç, çalı, çim) donatılmış, rekreatif ve ekolojik işlevler üstlenen doğal ya da yapay alanlardır (Türel, 2010).

Genellikle şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

- Kent parkları
- Çocuk oyun alanları
- Kent ormanları ve korular
- Spor ve rekreasyon alanları
- Botanik ve tematik bahçeler

Yeşil alanlar, kentsel çevrede karbon emilimini sağlayarak sera gazı salınımını azaltır, havadaki toz ve partikül maddeyi süzer, gürültü kirliliğini azaltır (Akbari et al., 2001). Ayrıca bitkiler, kent içi iklimi düzenleyerek aşırı ısınmayı önleyen “kentsel ısı adası etkisine” karşı tampon görevi görür (Oke, 1989). Araştırmalar, 1 hektar yeşil alanın yılda yaklaşık 6 ton karbon emebildiğini göstermektedir (Nowak et al., 2002).

Doğa ile temasın insan psikolojisine olumlu etkileri olduğu; stres, depresyon ve anksiyete düzeylerini azalttığı pek çok araştırmayla kanıtlanmıştır (Ulrich, 1984; Kaplan & Kaplan, 1989). Özellikle çocuklarda motor gelişim, yaşlılarda ise fiziksel aktiviteye bağlı sağlık düzeyleri üzerinde yeşil alanların doğrudan katkısı bulunmaktadır (Godbey et al., 2005). Yeşil alanlar aynı zamanda toplumsal etkileşimi teşvik ederek kamusal yaşam kültürünün gelişmesine katkı sağlar (Jacobs, 1961).

Türkiye’de kişi başına düşen yeşil alan miktarı şehirden şehre büyük değişiklik göstermektedir. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2023) verilerine göre büyükşehirlerde:

- Ankara’da kişi başına 10,2 m²
- İstanbul’da 6,5 m²
- İzmir’de 8,1 m² yeşil alan düşmektedir.

Ancak WHO’ya göre bu miktarın en az 9 m², ideal olarak ise 15-20 m² olması önerilmektedir (WHO, 2010). Akademik çalışmalarda, özellikle plansız kentsel gelişimin, yeşil alan kaybının temel nedenlerinden biri olduğu vurgulanmaktadır (Çoban, 2012).

3. Temalı Parklar

Temalı parklar ya da yerel ismiyle temalı belediye parkı, belirli bir konsept veya tema etrafında tasarlanmış olan, genellikle belediyeler tarafından halka açık hizmete sunulan parklardır. Bu tür parklar sadece dinlenme ve eğlenme alanları değil, aynı zamanda yeşil alan sağlayıcısı ve dostu; bir anlatı, kültürel miras veya eğitici içerik sunan kentsel mekanlar olup genel özellikleri şunlardır;

1. Belirli bir tema etrafında şekillenir:

Örneğin: Masal kahramanları, tarihî dönemler, bilim, doğa, denizcilik, çocuk kitapları, uzay, hayvanlar, tarım vb.

2. Tasarım öğeleri temaya uygundur:

Banklar, yürüyüş yolları, heykeller, oyun grupları, bitkilendirme, tabelalar vs. tema ile uyumludur.

3. Eğitici ve eğlendirici içerik sunar:

Bilgilendirici panolar, interaktif alanlar, sergiler veya temaya uygun oyunlar olabilir.

4. Çocuklar ve aileler hedef kitle olabilir:

Özellikle çocuklara yönelik parklar masal kahramanları, dinozorlar, uzay temaları ile dikkat çeker.

5. Kültürel ve turistik değer taşır:

Şehir dışından ziyaretçi çeken özel temalı parklar da olabilir.

Amaçları:

- Yeşil alan kullanımı ve oluşturulması ile katma değer yaratmak
- Kenti estetik ve işlevsel olarak zenginleştirmek
- Eğitici içeriği halkla buluşturmak
- Çocuklar ve gençlere yönelik kültürel ve eğlenceli alanlar oluşturmak
- Turizm potansiyeli yaratmak
- Kent kimliğini güçlendirmek(Wikipedi)

Dünyadan bazı örnekler sıralayacak olursak;

1. Disneyland (ABD, Fransa, Japonya, Çin)

- Tema: Masal kahramanları, Disney karakterleri, peri masalları.
- Özellik: Çocuklar ve yetişkinler için eğlence trenleri, gösteriler, yürüyüş yolları, tematik restoranlar.
- Not: En bilinen temalı eğlence parkı örneğidir.

2. Universal Studios (ABD, Japonya, Singapur)

- Tema: Film dünyası – Jurassic Park, Harry Potter, Fast & Furious vb.
- Özellik: Film setleri, 4D sinema deneyimleri, karakter gösterileri.

3. Gardaland (İtalya)

- Tema: Macera, deniz altı, mitoloji.

- Özellik: Roller coasterlar, su oyunları, çocuk temaları.
4. Tivoli Gardens (Danimarka)
- Tema: Masalsı ve tarihî Avrupa kültürü.
 - Özellik: 1800'lerden kalma lunapark havası, ışıklandırma ve konser alanları.
5. Efteling (Hollanda)
- Tema: Avrupa masalları ve efsaneleri.
 - Özellik: Grimm Kardeşler'in masalları, animasyonlu hikâyeler, dev figürler.
6. Lotte World (Güney Kore)
- Tema: Dünya kültürleri, fantastik hikâyeler.
 - Özellik: Kapalı alan eğlence parkı, buz pisti, müze ve alışveriş merkezi ile entegre.
7. Legoland (Danimarka, Almanya, Malezya, ABD vb.)
- Tema: Lego oyuncakları.
 - Özellik: Dev Lego yapılar, çocuklara yönelik eğlence alanları, yap-sök atölyeleri.
8. Ferrari World (Abu Dabi, BAE)
- Tema: Ferrari ve hız tutkusu.
 - Özellik: Dünyanın en hızlı roller coaster'ı, araba simülatörleri.
9. Puy du Fou (Fransa)
- Tema: Tarih – Antik Roma'dan Orta Çağ'a.
 - Özellik: Canlı tarihî gösteriler, savaş sahneleri, açık hava tiyatroları.
10. Ocean Park (Hong Kong)
- Tema: Deniz yaşamı ve doğa.
 - Özellik: Akvaryumlar, hayvan gösterileri, eğitici sergiler.(Wikipedi)

Küçük Ölçekli ama İlginç Temalı Parklar:

- Hello Kitty Park (Çin)
 - Tema: Hello Kitty ve Sanrio karakterleri.
- Miniaturk (İstanbul, Türkiye)

Tema: Türkiye ve Osmanlı'dan tarihi yapılar – minyatür boyutlu.

- Window of the World (Shenzhen, Çin)
 - Tema: Dünyadaki ünlü yapılar (Eyfel Kulesi, Pisa Kulesi, Mısır Piramitleri vb.)

3.1. Satranç Temalı Park Örneği

Bu kısımda satranç temasına ait parklar ile ilgili genel bilgiler çalışma kapsamında bir örnek olarak verilmektedir.

Parkın Olası Genel Özellikleri:

- Büyük ölçekli açık hava satranç tahtaları: Yerde karo şeklinde siyah-beyaz taşlarla döşenmiş, genellikle 2x2 metreden büyük oyun alanları.

- Dev satranç taşları: Ziyaretçilerin elle hareket ettirebileceği şekilde tasarlanmış plastik, ahşap ya da metal figürler.
- Satranç masaları: Parkın çeşitli yerlerine yerleştirilmiş, mermer ya da taş zeminli masa ve sabit oturma alanları.
- Satrançla ilgili heykeller ve duvar resimleri: Örneğin at figürü, vezir heykeli, satranç tarihinden önemli kişilerin büstleri.
- Eğitici panolar: Satranç kuralları, stratejiler, tarihçesi gibi bilgilendirici tabelalar.
- Turnuva alanları: Yeşil alan içeren açık hava turnuvaları ya da eğitim etkinlikleri için ayrılmış oturma ve gölgelik alanlar.

Dünyada Örnekleri Var mı?

1. New York Central Park (ABD) – Satranç & Dama Evi

- Hem satranç hem dama için ayrılmış özel bir alan. İçinde açık hava ve kapalı alan satranç masaları bulunur. Oyuncular dilediği zaman gelip oynayabilir.

2. Mexico City – Satranç Temalı Alanlar

- Şehirde bazı parklar dev satranç tahtaları ve figürlerle donatılmıştır. Özellikle gençlerin ilgisini çekmek ve sokakta satranç kültürünü yaymak amacıyla yapılmıştır.

3. Yerevan (Ermenistan) – Satranç Parkları

- Ermenistan'da satranç okul müfredatına dahi girdiği için, bazı şehir parkları tamamen satranca ayrılmıştır.(Wikipedi)

Türkiye’de Örnekleri Var mı?

1. Zeytinburnu Satranç Parkı (İstanbul)

- Türkiye'nin ilk satranç temalı parklarından biridir. 2020 yılında açılmıştır.
- Dev satranç alanı, satranç masaları ve eğitim panoları bulunur.
- Amaç: Satranç sevgisini çocuklara kazandırmak ve sokak kültürüne zeka sporlarını entegre etmek.

2. Sivas Satranç Parkı

- Türkiye Satranç Federasyonu’nun desteğiyle yapılmıştır.
- Dev satranç tahtası, oturma alanları ve etkinlik alanları vardır.

3. Bursa Nilüfer Satranç Parkı (proje aşamasında/yerel örnek)

- Konsept olarak sunulmuştur, belediyenin stratejik planlarında yer alır.

Satranç temalı parkların katma değeri neler olabilir??

- Sürdürülebilir kentsel çevre yaklaşımı ve yeşil alanlara katkıda bulunur
- Zihinsel gelişimi destekler (özellikle çocuklar ve gençlerde).
- Toplumda stratejik düşünme kültürünü artırır.
- Teknoloji bağımlılığına karşı doğada geçirilen kaliteli zaman alternatifi sunar.
- Bireyleri bir araya getirerek sosyal etkileşimi teşvik eder(www.tsf.org.tr).

4. Sonuç ve Bir Temalı Park Önerisi Olarak İlkokul Bahçelerine Afet Temalı Parklar

Yeşil alanlar, kentlerin sürdürülebilir geleceğinin temel yapı taşlarıdır. Türkiye’de yeşil alanların hem miktar hem de nitelik açısından artırılması; çevresel, sosyal ve ekonomik açıdan daha yaşanabilir şehirler oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. Bu noktada yerel yönetimlere, şehir plancılarına, çevre mühendislerine ve topluma önemli görevler düşmektedir. Sürdürülebilir kentler, sürdürülebilir yeşil alanlarla mümkündür ve bu kapsamdaki temel öneriler aşağıda sıralanmaktadır:

1. Yeşil Alanların Hukuki Güvencesi Artırılmalıdır.
2. Yeni nesil yeşil alan çözümleri desteklenmelidir: dikey bahçeler, yeşil çatılar, topluluk bahçeleri,eko-parklar.
3. Katılımcı planlama anlayışı geliştirilmeli; halkın önerileri, çocukların ve yaşlıların ihtiyaçları tasarıma entegre edilmelidir.
4. Yeşil alan standardı ulusal düzeyde tanımlanmalı ve denetlenmelidir.
5. Çalışma kapsamı temalı parklar yaygınlaştırılmalıdır.

Yine çalışmada anlatılan ve önemi sürdürülebilir kentsel çevre yaklaşımı ve yeşil alanlar bağlamında çok önemli olan temalı parklar ile ilgili afet temalı parklar önerisi geniş bir açıklamayla aşağıda verilmektedir.

4.1. İlkokul Bahçelerinde Afet Temalı Parklar

Doğal afetler, tarih boyunca insanoğlunu her anlamda derinden etkileyen ve yaralayan doğa olayları olarak süregelmiştir. Günümüzde başta depremler olmak üzere sel, heyelan, çığ vb. gibi doğal afetler Dünya' da ve ülkemizde de sürekli yaşanmakta, can ve mal kaybına neden olmakta yine bu kapsamda çok ciddi trajik sonuçlar doğurmaktadır. Ülkemizin coğrafik konumu itibariyle de deprem kuşağında yer alması ile diğer fiziksel özellikleri; ülkemizde pek çok doğal afetin meydana gelmesine yol açmaktadır. Şunu eklemek gerekirse bir doğal afet olarak en son yaşadığımız 6 Şubat 2023' de yaşanan ve asrın felaketi olarak tanımlanan depremler ülkemizi derinden etkilemiştir. Bununla beraber birçok doğal afetin meydana gelme riski ülkemiz için sürekli vardır ve her an her yerde olabilmektedir.

Doğal afetlerle mücadelenin bir çok yöntemi vardır. 12. Kalkınma Planında yer alan "Akıllı ve Sürdürülebilir Kentlerin oluşturulması" bu yöntemlerden dikkat çekici ve hayati bir yöntem olmakla beraber doğal afetlerle mücadelenin sayısız teknik ve stratejik yönü vardır. Doğal afetlerle mücadelenin en önemli sosyal yönlerinden bir tanesi vatandaşların doğal afetlere karşı bilinçlendirilmesidir. Bu bilinçlendirmenin temelinde ise eğitim yatmaktadır. Okul öncesinden başlayarak her türlü eğitim safhasında doğal afetlere karşı öğrencilerin eğitim ve öğretimle doğal afetlere hazır hale gelmesi bütün toplumun orta ve uzun vadede doğal afetlere karşı bilinçli ve hazır olmasını sağlayacaktır.

İlkokullarda öğrenciler, vaktinin büyük çoğunluğunu özellikle okul bahçesinde, oyun alanlarında ve parklarda geçirmek istemektedirler. Bu durum öğrencilerin yeşil alanlarla daha çok vakit geçirmesinin yanı sıra eğitim kalitesini yükseltmek ve onlara daha fazla bilgiyi kazandırabilmek için temalı park fikrini gündeme getirmektedir. Herhangi bir konu hakkında her türlü materyalin ve aracın kullanılarak parkın atmosferine monte edilmiş hali o parkı temalı park haline getirmektedir. Başta bilimsel temalı, sportif temalı vb. temalarda parklar Dünya'nın bir çok yerinde mevcut olup her anlamda özellikle 18 yaş altı kesimden büyük rağbet görmektedir. Ülkemizde de çeşitli temalı parkalar bulunmakta ve yeni temalarda parkların oluşturulması ile ilgili girişimler ve çalışmalar vardır.

Temalı parkın konu seçiminde afet noktasında ilköğrencilerinin doğal afetlere karşı bilincinin artırılması amacıyla okul bahçelerine doğal afet temalı parkların oluşturulmasını ve bu parkların okul bahçelerinde ve belediye parklarında yaygınlaştırılması amaçlanmaktadır. Doğal afet temalı parklar, en geniş anlamda; yeşil alan perspektifinde bulunduğu ortam ve materyaller ile her türlü yapısal özelliğiyle beraber doğal afetlere karşı özde bilinçlenmeyi amaçlayan temalı parklardır. Afet temalı park fikri özelinde okul bahçelerinde nasıl bir doğal afet temalı park oluşturabileceği somut olarak çalışılabilir. Okul idaresi, okul öğretmenleri, öğrenciler ve veliler ile bütün paydaşların fikirleri alınarak okul bahçesinde nasıl bir doğal afet temalı park oluşturulabileceği de araştırılabilir. Özellikle 6 Şubat depremlerinin yoğun olarak hissedildiği bölgelerde başta deprem bilinci olmak üzere diğer afetlere karşı bilinçli olunabilmesi amacıyla parkın hangi materyal, aksesuar ve her çeşit görsel ile oluşturulabileceği; oluşturulan ortamın eğitsel boyutunun nasıl olabileceği somut örneklerle açıklanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akbari, H., Pomerantz, M., & Taha, H. (2001). Solar Energy, 70(3), 295–310.
- Baycan-Levent, T., & Nijkamp, P. (2009). Journal of Urban Planning and Development, 135(1), 1–12.
- Çoban, S. (2012). TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayınları.
- Godbey, G., Roy, C., & Payne, L. (2005). American Journal of Preventive Medicine, 28(2), 150–158.
- Hepcan, Şerif. Kentsel Çevre Yönetimine Entegre Yaklaşım. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2011, 3.
- Jacobs, J. (1961). The Death and Life of Great American Cities. Random House.
- Kaplan, R. & Kaplan, S. (1989). The Experience of Nature. Cambridge University Press.
- Keleş, R., C. Hamamcı, 1998. Çevrebilim. Dmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 368 s.
- Küçükerbaş, E. ve Uzun, G. (2006). Planlama Dergisi, (1), 23-30.
- Nowak, D. J., et al. (2002). Environmental Pollution, 116(1), 381–389.
- Oke, T. R. (1989). Phil. Trans. R. Soc. B, 324(1223), 335–349.
- Sayar, Y., 2000. 1940'lı yılların Türk Mimarlık Ortamında Modernleşme ve Devletçi Anlayış çerçevesinde Bir Bakış. Ege Mimarlık, 2000/1.
- Türel, A. (2010). Mimarlık Dergisi, (356), 37-42.
- Ulrich, R. S. (1984). Science, 224(4647), 420–421.
- World Health Organization (2010). Urban Planning and Environment: Guidelines for Healthy Living.
- Wikipedi(Erişim Tarihi:11.07.2025)

**THE EFFECT OF DRIP AND FURROW IRRIGATION METHODS ON IRRIGATION
EFFICIENCY IN DIFFERENT VEGETABLE SPECIES UNDER MUĞLA
CONDITIONS**

**MUĞLA KOŞULLARINDA FARKLI SEBZE TÜRLERİNDE UYGULANAN DAMLA
SULAMA VE KARIK SULAMA YÖNTEMLERİNİN SULAMA VERİMİNE ETKİSİ**

Özcan KOCAKARIN¹

Okan ERKEN²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim
Enstitüsü, Tarımsal Yapılar ve Sulama Ana Bilim Dalı

0009-0009-1541-7566

²Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarımsal
Yapılar ve Sulama Ana Bilim Dalı, 0000-0001-5177-7432

Özet

Su, yapay yollarla üretilmeyen, hayati öneme sahip doğal bir kaynaktır. Yeryüzünün yaklaşık %70'i suyla kaplı olmasına rağmen, bu suyun %3'ü tatlı su kaynaklarından oluşur ve sadece %1'i erişilebilir durumdadır. Dünyada suyun en yoğun kullanıldığı sektörler, tarım ve tekstil sektörleridir. Tarımsal su kullanımında temel hedef, daha az su kullanarak daha fazla ürün elde etmek ve birim sudan maksimum faydayı sağlamaktır. Yapılan bu araştırmanın amacı; Türkiye'de üretimi yoğun olarak yapılan domates, hıyar, karpas biber, sivri biber ve patlıcandan oluşan beş farklı sebze türünün, Muğla koşullarında, damla sulama ve karık sulama olmak üzere iki farklı sulama yöntemiyle sulandığında, ortaya çıkacak ürün ve sulama verimiyle, sulama maliyetlerini belirleyebilmektir. Bunun için; araştırmaya konu olan beş sebze türünden, 120'şer adet sebze fidesi, yaklaşık 880 m²'lik bir araştırma alanına, uygulanan sulama yöntemlerine göre belirlenen tarım tekniklerine uygun şekilde dikilmiş ve son hasat dönemlerine kadar 40'ar kez sulanmıştır. Araştırma bulgularına göre; damla sulama yöntemiyle sulanan sebzelerde, karık sulama yöntemine kıyasla; ürün ve sulama veriminin daha yüksek olduğu, sulama maliyetinin ise daha düşük olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın sonucu; tüm araştırma koşulları ve sınırlılıkları dâhilinde elde edilen bulgulara göre, damla sulama yönteminin, karık sulama yöntemine kıyasla daha uygun bir sulama yöntemi olduğunu göstermiştir. Yapılan bu çalışma, tarımsal üretimde sulama yöntemi seçiminin, ürün ve sulama verimliliği ile su kullanımı ve ekonomik kazanç açısından öneminin yanında su kaynakları yönetiminin, bugünün gereksinimlerini karşılarken, gelecek nesilleri de düşünerek ekolojik, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik açısından, nasıl planlanması gerektiğini de ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Sulama verimi, Damla sulama, Karık sulama, Muğla koşulları, Sebze türleri

Abstract

Water is a vital natural resource that cannot be artificially produced. Although approximately 70% of the Earth's surface is covered with water, only 3% of it consists of freshwater sources, and just 1% is accessible. The sectors with the highest water consumption in the world are agriculture and textile industries. In agricultural water use, the primary goal is to obtain more yield with less water and to maximize the benefit from each unit of water used. The aim of this study is to determine the irrigation efficiency, crop yields, and irrigation costs of five different vegetable species including tomato, cucumber, karpas pepper, long green pepper, and eggplant which are widely cultivated in Turkey, when irrigated using two different irrigation methods,

drip irrigation and furrow irrigation, under the climatic conditions of Muğla. For this purpose, 120 seedlings of each of the five vegetable species were planted in a research area of approximately 880 m², in accordance with agricultural practices determined by the irrigation methods. Throughout the growing season, the plants were irrigated 40 times with equal amounts of water, based on the method applied. According to the findings, vegetables irrigated with the drip method exhibited higher crop and irrigation efficiency, and lower irrigation costs compared to those irrigated with the furrow method. The results of this study showed that, within all research conditions and limitations, the drip irrigation method is more suitable than the furrow irrigation method. This study not only highlights the importance of choosing the appropriate irrigation method in agricultural production in terms of crop and irrigation efficiency, water usage, and economic gain, but also demonstrates how water resource management should be planned with ecological, economic, and social sustainability, addressing current needs while considering future generations.

Keywords: Irrigation efficiency, Drip irrigation, Furrow irrigation, Muğla conditions, Vegetable species

**LOW-CARBON FOOTPRINT PULSE PRODUCTION: FIELD PRACTICES AND
LIFE CYCLE ASSESSMENT (LCA) APPROACHES**
**KARBON AYAK İZİ DÜŞÜK BAKLAGİL ÜRETİMİ: TARLA UYGULAMALARI VE
LCA (YAŞAM DÖNGÜSÜ ANALİZİ) YAKLAŞIMLARI**

Özge UÇAR

Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarla Bitkileri Bölümü

ORCID: 0000-0002-4650-4998

Özet

İklim değişikliğiyle mücadelede tarım sektörünün rolü giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Tarımsal üretimin neden olduğu sera gazı emisyonlarının azaltılması, sürdürülebilir ve iklim dostu gıda sistemlerinin oluşturulması açısından kritik önemdedir. Bu bağlamda, baklagiller (nohut, mercimek, fasulye, bezelye vb.) biyolojik azot fiksasyonu, düşük girdi gereksinimleri ve toprak sağlığına olumlu etkileri sayesinde düşük karbon ayak izli ürünler arasında öne çıkmaktadır. Baklagillerin azot bağlama yetenekleri, sentetik gübre kullanımını azaltarak hem enerji tüketimini hem de nitroz oksit (N₂O) emisyonlarını düşürmektedir. Ayrıca, su ve enerji girdisi düşük olan bu bitkiler, kurak koşullarda dahi üretim yapılabilmesine olanak tanımakta; toprağın organik madde içeriğini artırarak uzun vadede verimliliği desteklemektedir. Bu derlemede, baklagil üretiminde karbon ayak izini azaltmaya yönelik tarla uygulamaları (az toprak işleme, organik gübreleme, hassas tarım teknolojileri) ele alınmakta ve Yaşam Döngüsü Analizi (LCA) yaklaşımıyla çevresel etkiler sistematik biçimde değerlendirilmektedir. LCA, üretim zincirinin her aşamasındaki sera gazı emisyonlarını hesaplayarak düşük karbon stratejilerinin bilimsel temellere oturtulmasına imkân tanır. Sonuç olarak, baklagiller hem gıda güvenliği hem de çevresel sürdürülebilirlik açısından stratejik öneme sahiptir. Tarımsal üretimde LCA temelli planlamalar ve iklim dostu uygulamaların yaygınlaştırılması, karbon ayak izinin azaltılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Baklagiller, karbon ayak izi, sürdürülebilir tarım, yaşam döngüsü analizi, azot fiksasyonu

Abstract

The agricultural sector plays a vital role in addressing climate change by reducing greenhouse gas (GHG) emissions associated with food production. Pulses including lentils, chickpeas, beans, and peas stand out as low-carbon crops due to their biological nitrogen fixation ability, low input requirements, and positive impact on soil health. Pulses reduce reliance on synthetic nitrogen fertilizers through symbiotic nitrogen fixation, thereby lowering both energy consumption and nitrous oxide (N₂O) emissions. Their cultivation typically demands less water and energy, making them particularly suitable for arid and semi-arid conditions. Furthermore, pulses enhance soil organic matter and contribute to long-term soil fertility, especially when integrated into crop rotations. This review investigates field practices that help minimize the carbon footprint in pulse production, such as reduced tillage, organic fertilization, and the use of precision agriculture technologies. In parallel, it incorporates the Life Cycle Assessment (LCA) approach to evaluate the environmental impacts of pulse production holistically and quantitatively. LCA enables the measurement of GHG emissions across all stages of the production chain, providing a scientific basis for climate-smart agricultural decision-making. In conclusion, pulses offer significant potential for sustainable agriculture and climate mitigation. Integrating LCA-based planning with climate-resilient farming practices can

facilitate the development and adoption of low-carbon food systems, contributing to both environmental protection and food security.

Keywords: Pulses, carbon footprint, sustainable agriculture, life cycle assessment, nitrogen fixation

1. INTRODUCTION: THE ROLE OF AGRICULTURE IN THE CONTEXT OF CLIMATE CHANGE

Climate change represents one of the most pressing global environmental challenges confronting humanity today. Since the Industrial Revolution, the intensified combustion of fossil fuels and the consequent escalation of greenhouse gas (GHG) emissions have precipitated a rise in global average temperatures, inducing profound alterations in the Earth's climate system. These changes exert both direct and indirect impacts on natural ecosystems and economic sectors, with the agricultural sector being particularly vulnerable (Malhi et al., 2021). Agriculture is not only among the most susceptible sectors to the adverse effects of climate change but also constitutes a significant source of global GHG emissions. It is estimated that approximately 20–25% of global greenhouse gas emissions originate from agricultural activities. The emission sources encompass soil cultivation, the production and application of fertilizers and pesticides, livestock management, land-use changes, and the transportation of agricultural products (Basheer et al., 2024). This dual role renders agriculture both a critical risk area and a potential solution frontier in climate change mitigation efforts.

The intensity of fossil fuel use in agriculture is particularly pronounced in the production and application of synthetic nitrogen fertilizers. The manufacturing of nitrogenous fertilizers is an energy-intensive process, resulting in substantial carbon emissions. Furthermore, post-application nitrification and denitrification processes in soils release nitrous oxide (N₂O), a greenhouse gas approximately 300 times more potent than carbon dioxide (CO₂), accounting for a considerable fraction of agricultural GHG emissions. Soil tillage practices contribute to the depletion of soil organic carbon, thereby facilitating carbon release into the atmosphere. Simultaneously, land-use changes, especially the conversion of forests to agricultural lands, significantly diminish the carbon sequestration capacity of terrestrial ecosystems (Hou et al., 2024).

Climate change also ranks among the principal factors directly impacting agricultural productivity. Rising temperatures, irregular precipitation patterns, droughts, and extreme weather events pose significant threats to food security, particularly in developing countries, thereby creating considerable vulnerabilities within agricultural production systems (Malhi et al., 2021). In this context, the development of climate-smart and sustainable agricultural practices has emerged as a strategic priority, aiming both to mitigate greenhouse gas emissions and to enhance the climate resilience of agricultural production.

Legumes represent a critical plant group pivotal to agricultural sustainability due to their inherent capacity for biological nitrogen fixation. Through symbiotic associations with root-nodulating bacteria—predominantly species of *Rhizobium*—these plants convert atmospheric nitrogen into bioavailable organic nitrogen, thereby reducing reliance on synthetic nitrogen fertilizers. This process not only lowers production costs but also significantly diminishes the carbon footprint associated with fertilizer use (Rahman et al., 2022). Furthermore, legumes confer multiple benefits to soil health by enhancing organic matter content, supporting soil microbial diversity, and preventing erosion, all of which collectively bolster the resilience of agroecosystems. Their ability to thrive in arid and semi-arid environments, coupled with high

water-use efficiency and low energy input requirements, positions legumes as preferred crops within sustainable agricultural models (Stagnari et al., 2017).

In recent years, efforts to curtail the global carbon footprint have intensified, with Life Cycle Assessment (LCA) methodologies gaining widespread adoption to quantify and manage greenhouse gas emissions within agricultural production. LCA offers a systematic framework for evaluating the environmental impacts of a product throughout its entire life cycle—from raw material extraction to end consumer use. Applications of LCA in agricultural contexts enable the quantification of greenhouse gas emissions, water use, energy consumption, and other environmental impacts, providing a robust basis for optimizing production processes (Fan et al., 2022). Consequently, LCA facilitates the development of production techniques that minimize environmental burdens and informs policy formulation grounded in scientific evidence.

This review addresses sustainable practices aimed at low carbon footprint legume production, encompassing field management strategies and LCA approaches. Key topics include the biological nitrogen fixation advantages of legumes, soil tillage methods, organic fertilization techniques, precision agriculture technologies, and crop rotation systems. Additionally, the application of LCA in agriculture is discussed with illustrative regional case studies, culminating in concrete recommendations for carbon footprint reduction. The overarching goal is to augment both scientific understanding and practical knowledge to advance the development of climate-friendly agricultural production systems.

2. BIOLOGICAL NITROGEN FIXATION IN LEGUMES AND ITS IMPACTS ON THE CARBON CYCLE

Legumes are widely recognized as fundamental components of sustainable agriculture. Their prominence as an alternative to synthetic fertilizers, particularly for meeting soil nitrogen requirements, is primarily attributed to their symbiotic interaction with nitrogen-fixing bacteria residing in their root nodules. This process, termed biological nitrogen fixation (BNF), plays a transformative role in agriculture from both environmental and economic perspectives (Hawkins and Oresnik, 2022).

Biological nitrogen fixation is a complex biochemical process carried out within the root nodules of legumes by symbiotic bacteria such as *Rhizobium* and *Bradyrhizobium* species. Atmospheric inert nitrogen gas (N_2) is enzymatically converted into ammonia (NH_3) by the nitrogenase enzyme produced by these bacteria. The ammonia is subsequently assimilated by the host plant for amino acid and protein synthesis. This symbiotic relationship is maintained through reciprocal nutrient exchange: the legume supplies carbohydrates to the bacteria, which in turn fix atmospheric nitrogen to satisfy the plant's nitrogen requirements. Consequently, soil nitrogen input is enhanced while dependence on synthetic nitrogen fertilizers is diminished (Yeremko et al., 2025).

The environmental implications of BNF are particularly significant with respect to the carbon cycle and greenhouse gas emissions. Synthetic nitrogen fertilizers are produced via energy-intensive industrial processes such as the Haber-Bosch method, which consume substantial quantities of fossil fuels and emit considerable amounts of carbon dioxide (CO_2). In contrast, BNF associated with legumes exploits natural energy sources, thereby substantially reducing the carbon footprint. For instance, reductions of 30–50% in nitrogen fertilizer application in legume cultivation directly contribute to decreased greenhouse gas emissions (Rosa and Gabrielli, 2022).

The role of legumes in soil health is multifaceted. Nitrogen supplied through BNF not only supports plant growth but also stimulates soil microbial activity and accelerates the cycling of soil organic matter. The extensive root systems of legumes improve soil structure by enhancing porosity and mitigating erosion. Additionally, legume residues contribute organic carbon to the soil, thereby increasing its carbon sequestration capacity. Collectively, these processes enhance the long-term productivity and sustainability of agricultural lands (Ghosh et al., 2024).

Following the cultivation of legumes, an increase in the yield of subsequent cereal crops is frequently observed. This yield enhancement is attributed to increased soil nitrogen availability, improved soil structure, and the promotion of microbial diversity. Consequently, the incorporation of legumes into crop rotations or sequences positively influences both soil health and the carbon cycle within agricultural systems (Lengwati et al., 2020).

However, the biological nitrogen fixation (BNF) process is subject to several limitations. Nitrogen fixation is highly sensitive to environmental factors such as soil temperature, moisture, pH, and salinity; deviations from optimal conditions can substantially diminish its efficiency. Moreover, the compatibility between legume species and *Rhizobium* strains plays a pivotal role in fixation performance. Therefore, practical agronomic measures—such as the selection of appropriate inoculants and optimal sowing time—are critical to maximize BNF effectiveness (El-Sabagh et al., 2020).

Recent advancements in microbial inoculation technologies have focused on evaluating the performance of diverse bacterial strains and developing more efficient symbiotic interactions through biotechnological approaches. These innovations hold significant promise for enhancing the potential of legumes to reduce the carbon footprint of agricultural production (Dos Reis et al., 2024).

Studies conducted in countries with heterogeneous climatic and edaphic conditions, such as Türkiye, have revealed considerable regional variability in the BNF capacity of legumes. This necessitates the tailored use of locally adapted *Rhizobium* strains and the modification of soil management practices accordingly. Furthermore, in arid and semi-arid regions, the sustainability of BNF in legume production must be supported by integrated water management and soil conservation strategies.

In summary, biological nitrogen fixation in legumes is critically important for regulating the carbon cycle, mitigating greenhouse gas emissions, and enhancing soil health. This process constitutes a foundational element of climate-smart and sustainable agricultural systems. The effective deployment of BNF in crop production offers both environmental and economic benefits and should be prioritized in future agricultural policies.

3. FIELD PRACTICES FOR REDUCING CARBON FOOTPRINT

Contemporary agricultural practices aimed at reducing the carbon footprint constitute the cornerstone of sustainable and climate-resilient production systems. In legume cultivation, these practices, when combined with the benefits conferred by biological nitrogen fixation, enable the significant minimization of greenhouse gas emissions.

Conservation tillage, defined as the minimal disturbance of soil that preserves its physical structure and organic matter content, contrasts sharply with conventional deep plowing and intensive tillage. The latter practices accelerate the oxidation of soil organic carbon, leading to its release as carbon dioxide (CO₂) into the atmosphere. In contrast, conservation tillage

substantially mitigates this carbon loss by maintaining soil surface cover, promoting organic matter accumulation, and supporting microbial activity (Hussain et al., 2021).

The application of organic fertilizers not only reduces the energy consumption and greenhouse gas emissions associated with synthetic fertilizers but also enhances soil biological activity and organic matter levels. Amendments such as animal manure, compost, and green manures serve as complementary nitrogen sources in legume production, thereby improving soil fertility sustainably (Hajduk et al., 2015).

Precision agriculture represents a modern approach that optimizes input use to reduce environmental impacts. Technologies including GPS-guided sowing, sensor-based fertilizer and irrigation management, and the deployment of drones and satellite imagery play pivotal roles in reducing the carbon footprint of legume cultivation (Getahun et al., 2024).

The integration of these practices is critical for maximizing carbon footprint reduction. The combined use of conservation tillage and organic fertilization enhances soil carbon sequestration while supporting crop productivity. Incorporating precision agriculture techniques into these systems further increases input-use efficiency.

To effectively reduce the carbon footprint in legume production, conservation tillage, organic fertilization, and precision agriculture technologies should be implemented synergistically. These practices not only bolster environmental sustainability but also improve economic efficiency. Regional adaptation and the adoption of advanced technologies enhance the effectiveness of climate-smart agricultural policies. Therefore, the widespread dissemination of these practices, coupled with farmer training programs, is essential for advancing low-carbon agricultural futures.

4. LIFE CYCLE ASSESSMENT (LCA) APPROACH AND APPLICATIONS IN AGRICULTURAL PRODUCTION

Life Cycle Assessment (LCA) is a rigorous scientific methodology that systematically and holistically evaluates the environmental impacts associated with all stages of a product's or service's life cycle. In the context of agricultural production, LCA encompasses processes ranging from seed sowing to harvesting, processing, packaging, storage, and distribution. It quantitatively assesses factors such as energy consumption, greenhouse gas (GHG) emissions, and water use, thereby providing a comprehensive measure of the environmental sustainability of production systems. The application of LCA in legume cultivation is particularly critical for determining and mitigating carbon footprints (Costa et al., 2020).

The LCA process typically involves four principal phases: goal and scope definition, life cycle inventory analysis, impact assessment, and interpretation (Cuccurachi et al., 2019). For legumes, the scope may cover all production stages including seed production, sowing, irrigation, fertilizer and pesticide application, harvesting, and logistics. During the inventory analysis phase, quantitative data on inputs—such as electricity, fuel, and fertilizer quantities—and outputs—including GHG emissions and waste—are systematically compiled. Environmental impact assessment commonly utilizes indicators like carbon footprint, water footprint, and energy consumption to identify the stages with the highest environmental burdens and inform targeted mitigation strategies (Costa et al., 2020).

A recent study conducted in Türkiye revealed that approximately 363,000 tons of nitrogen are biologically fixed annually through atmospheric biological nitrogen fixation (BNF) in legume cultivation areas. This process corresponds to the avoidance of roughly 2.63 million tons of

CO₂-equivalent emissions that would otherwise result from synthetic nitrogen fertilizer use, accounting for about 3.65% of total agricultural sector emissions in Türkiye (Özköse, 2024).

In a Europe-based LCA study, legume-based systems—exemplified by red clover cultivation without synthetic nitrogen inputs—demonstrated substantially lower carbon footprints compared to high-input conventional systems. The cultivation of clover results in an annual nitrogen fertilizer saving of approximately 325 kg N per hectare, effectively offsetting the greenhouse gas increases related to soil cultivation activities (Hauggaard-Nielsen et al., 2016).

A comprehensive meta-analysis reported that organic farming, through the elimination of synthetic fertilizer and pesticide use, reduces GHG emissions per hectare by an average of 20–43%. However, this reduction is partially offset by a concomitant average yield decline of approximately 20%, potentially diminishing emission advantages when expressed per unit of output (De Ponti et al., 2012; Meier et al., 2015).

Legume-based crop rotation systems make significant contributions to the sustainability of agricultural production. Primarily, legumes engage in atmospheric nitrogen fixation through symbiotic *Rhizobium* bacteria in their roots; this process reduces the reliance on synthetic nitrogen fertilizers, thereby lowering production costs and minimizing environmental impacts. Furthermore, these rotation systems greatly enhance soil health by increasing soil organic matter, improving water retention capacity, and boosting microbial diversity and activity, all of which support long-term soil fertility (Crews and Peoples, 2004).

Increasing crop rotation diversity also establishes a natural mechanism for controlling soil-borne diseases and pests, thereby enabling reductions in pesticide use (Iheshiulo et al., 2023). In addition, the flowers of legumes serve as a vital food source for pollinators, and the consequent reduction in chemical inputs improves habitats for beneficial insects such as wild bees, enhancing ecosystem services (Bommarco et al., 2013). Taken together, these factors position legume-based rotation systems as foundational elements of both environmentally and economically sustainable agricultural practices.

Life Cycle Assessment (LCA) outcomes play a guiding role in the development of agricultural policies and the establishment of sustainable production standards. They enable farmers, advisors, and policymakers to better understand the environmental impacts embedded within production processes, facilitating the promotion of low carbon footprint practices.

The development and widespread adoption of LCA-based carbon footprint calculation systems in Türkiye will contribute significantly to enhancing the environmental sustainability of agricultural production. Moreover, these analyses are critical for formulating adaptation and mitigation strategies within the agricultural sector, aligned with international climate goals.

LCA constitutes a powerful tool for the objective evaluation and reduction of the carbon footprint in legume production. Data derived from LCA approaches support the optimization of production processes and the broader dissemination of sustainable agricultural practices at the policy level. Systematic application of LCA across Türkiye's diverse agroecological zones will reinforce the strategic role of legumes in climate-friendly agriculture and minimize the environmental impacts of crop production.

5. REGIONAL APPLICATION RECOMMENDATIONS FOR LOW CARBON FOOTPRINT LEGUME PRODUCTION IN TÜRKİYE

Türkiye exhibits significant regional diversity in legume production due to its varied climate zones, soil types, water resources, and agricultural infrastructure. This diversity highlights the importance of region-specific strategies for reducing carbon footprints and implementing sustainable production techniques. Low carbon footprint production strategies are tailored to the agroecological characteristics of each region, thereby minimizing environmental impacts while ensuring economic sustainability.

5.1. Southeastern Anatolia Region (GAP): Conservation Tillage and Organic Fertilizer Practices

The Southeastern Anatolia Region (GAP) holds critical importance for lentil and chickpea production within Türkiye's arid and semi-arid climatic zones (Ton et al., 2014). The region faces considerable constraints due to water stress and high temperatures, which significantly affect agricultural productivity (Keskiner and Çetin, 2023). Under these conditions, the protection of soil resources, sustainable management of the carbon cycle, and efficient water use are fundamental for reducing the carbon footprint.

Conservation tillage (minimum tillage) techniques play a vital role in preserving soil structure, preventing organic matter loss, and reducing soil erosion. Minimum tillage helps maintain soil organic carbon, thereby increasing soil carbon stocks (Aykas et al., 2005). Additionally, the use of organic fertilizers and composts supports soil microbial activity, enhances biological diversity, and reduces carbon emissions associated with synthetic fertilizer use (Okur et al., 2007).

5.2. Central Anatolia Region: Integration of Precision Agriculture Technologies

The Central Anatolia Region stands out as one of Türkiye's largest and most important legume production areas. Characterized by a semi-arid climate, this region aims to maximize efficiency in irrigation and fertilizer management (Kadakoğlu and Karlı, 2022). In this context, the integration of precision agriculture technologies represents a strategic measure for reducing the carbon footprint.

GPS-supported planting systems optimize crop placement according to field structure and soil requirements, thereby minimizing seed and fertilizer usage (Zhang et al., 2002). Additionally, site-specific fertilization through satellite and drone imagery prevents unnecessary application of chemical fertilizers, reducing fossil fuel consumption and greenhouse gas emissions.

Precision irrigation systems support sustainable use of groundwater resources by preventing energy waste caused by over-irrigation. Furthermore, training and extension programs aimed at farmers in this region should promote integrated farming practices. In this way, carbon footprint can be reduced while enhancing the sustainability and productivity of agricultural production.

5.3. Aegean and Marmara Regions: Carbon Reduction Strategies in Organic Legume Production

The Aegean and Marmara Regions are among the areas in Türkiye where organic farming is most widely practiced and where legume production holds high potential (Ton et al., 2014). In these regions, organic farming techniques should aim to achieve both environmental and economic sustainability by limiting the use of chemical fertilizers and pesticides.

Organic fertilizers and green manuring methods used in organic production systems improve soil health and increase soil carbon sequestration capacity. The organic matter added to the soil supports microbial activity, facilitating the stabilization of soil carbon (Lal, 2004).

Moreover, with the expansion of organic farming, microbial inoculation practices that enhance biological nitrogen fixation are gaining prominence. These applications promote nitrogen fixation in legume root nodules, reduce the need for synthetic nitrogen fertilizers, and thus lower carbon emissions (Lengwati et al., 2020).

5.4. Black Sea Region: Soil Management and Microbial Strategies

Due to the region's high precipitation and humid climate conditions, the Black Sea Region requires different agricultural practices compared to other regions. Although its share in legume production is relatively low, soil management and microbial strategies are important for reducing the carbon footprint.

In agricultural production in this region, minimum tillage techniques will protect soil structure, prevent erosion, and contribute to the increase of organic matter content. Simultaneously, organic matter-enhancing applications aimed at increasing soil microbial diversity (such as green manures and composts) will improve the soil's carbon storage capacity (Kuş and Yıldırım, 2017).

Microbial inoculation studies targeting the enhancement of the activity of symbiotic nitrogen-fixing bacteria in the root nodules of legumes will reduce synthetic fertilizer use in the region, thereby decreasing carbon emissions (Guo et al., 2023). These approaches are also critically important for climate change adaptation in the Black Sea region. The humid conditions in this area promote high microbial activity, which positively influences soil carbon sequestration (Schimel and Schaeffer, 2012).

The regional diversity in Türkiye's agricultural structure necessitates that carbon footprint reduction strategies be planned not as a one-size-fits-all model but tailored specifically to each region. Methods such as minimum tillage, organic fertilization, and precision agriculture technologies have different combinations and applications across regions. Therefore, local farmer training programs, field trials, and technology transfer are of critical importance. Carbon reduction strategies developed by considering regional climate conditions, soil characteristics, and water resources will enhance both productivity and environmental sustainability. Moreover, national agricultural policies must be designed to support these regional approaches.

6. CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

Reducing the carbon footprint of legume production in Türkiye's agricultural sector holds critical importance for both the national economy and global climate goals.

6.1. Conclusions

Natural Nitrogen Fixation by Legumes: Legumes significantly reduce synthetic nitrogen fertilizer use by fixing atmospheric nitrogen through symbiotic bacteria such as *Rhizobium* living in the soil. This mechanism lowers production costs and minimizes emissions of potent greenhouse gases like nitrous oxide.

Minimum Tillage and Organic Fertilization: Minimum tillage techniques and organic matter-based fertilization provide significant advantages in protecting soil health and enhancing carbon storage capacity. These practices prevent soil erosion and degradation, while increasing carbon sequestration, thereby positively influencing the carbon balance of agricultural systems.

Precision Agriculture and Technology Integration: Technologies such as GPS-supported sowing, precision fertilization, and water management through satellite and drone imagery

enable efficient use of inputs in production, reduce energy consumption, and lower the carbon footprint. Adapting these methods according to regional needs is crucial.

Importance of Regional Applications and Climate Conditions: Due to variations in climate, soil, and water resources across Türkiye's diverse regions, carbon reduction strategies exhibit regional differences. Field trials and decision support systems based on Life Cycle Assessment (LCA) studies are essential for the success of these applications.

Objective Evaluation through Life Cycle Assessment (LCA): LCA facilitates the measurement of environmental impacts at every stage of legume production processes, forming a basis for strategic planning. Collecting and analyzing scientifically grounded data is important for reducing the carbon footprint in production.

6.2. Recommendations

Strengthening Farmer Training and Extension Services: Transferring sustainable agricultural practices to farmers is the fundamental step toward widespread adoption of low carbon footprint production methods. Training programs should be practical, tailored to regional conditions, and updated with technological advancements.

Supporting R&D and Pilot Application Projects: The dissemination of innovative applications such as new minimum tillage techniques, microbial inoculations that enhance biological nitrogen fixation, and precision agriculture technologies should be expanded through field trials.

Establishment of Regional Databases: Carbon footprint databases based on climate, soil, and production data are necessary for monitoring production processes and policy development. These databases will guide decision-makers and researchers.

Design of Policies and Incentive Mechanisms: Subsidies, tax reductions, and certification programs that support low-carbon practices in agriculture should be developed, and national strategies encouraging sustainable production must be established.

Strengthening International Collaborations: Global partnerships and knowledge sharing in combating climate change are crucial for the adaptation and widespread adoption of carbon footprint-reducing technologies in Türkiye.

Integrated Water and Soil Management: Sustainable use of water resources and preservation of soil fertility must be pursued simultaneously to reduce carbon emissions. In this context, regional irrigation planning and organic soil improvement programs should be supported.

Reducing the carbon footprint in legume production is a cornerstone of sustainable agriculture and climate-friendly food systems. Türkiye's agroecological diversity offers rich opportunities for applications and research in this process. Through scientific approaches based on life cycle assessment and regional adaptations, the strategic importance of legumes can be reinforced, enabling the agricultural sector to contribute effectively to climate change mitigation and adaptation goals.

REFERENCES

- Aykas, E., Yalçın, H., & Çakır, E. (2005). Koruyucu toprak işleme yöntemleri ve doğrudan ekim. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 42(3), 195-205.
- Basheer, S., Wang, X., Farooque, A. A., Nawaz, R. A., Pang, T., & Neokye, E. O. (2024). A review of greenhouse gas emissions from agricultural soil. Sustainability, 16(11), 4789.

- Bommarco, R., Kleijn, D., & Potts, S. G. (2013). Ecological intensification: harnessing ecosystem services for food security. *Trends in ecology & evolution*, 28(4), 230-238.
- Costa, M. P., Chadwick, D., Saget, S., Rees, R. M., Williams, M., & Styles, D. (2020). Representing crop rotations in life cycle assessment: a review of legume LCA studies. *The International Journal of Life Cycle Assessment*, 25(10), 1942-1956.
- Crews, T. E., & Peoples, M. B. (2004). Legume versus fertilizer sources of nitrogen: ecological tradeoffs and human needs. *Agriculture, ecosystems & environment*, 102(3), 279-297.
- Cucurachi, S., Scherer, L., Guinée, J., & Tukker, A. (2019). Life cycle assessment of food systems. *One Earth*, 1(3), 292-297.
- De Ponti, T., Rijk, B., & Van Ittersum, M. K. (2012). The crop yield gap between organic and conventional agriculture. *Agricultural systems*, 108, 1-9.
- El-Sabagh, A., Hossain, A., Islam, M. S., Fahad, S., Ratnasekera, D., Meena, R. S., ... & Hasanuzzaman, M. (2020). Nitrogen fixation of legumes under the family Fabaceae: Adverse effect of abiotic stresses and mitigation strategies. In *The plant family Fabaceae: Biology and physiological responses to environmental stresses* (pp. 75-111). Singapore: Springer Singapore.
- Fan, J., Liu, C., Xie, J., Han, L., Zhang, C., Guo, D., ... & McConkey, B. G. (2022). Life cycle assessment on agricultural production: a mini review on methodology, application, and challenges. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(16), 9817.
- Getahun, S., Kefale, H., & Gelaye, Y. (2024). Application of precision agriculture technologies for sustainable crop production and environmental sustainability: A systematic review. *The Scientific World Journal*, 2024(1), 2126734.
- Guo, K., Yang, J., Yu, N., Luo, L., & Wang, E. (2023). Biological nitrogen fixation in cereal crops: Progress, strategies, and perspectives. *Plant Communications*, 4(2).
- Hajduk, E., Właśniewski, S., & Szpunar-Krok, E. (2015). Influence of legume crops on content of organic carbon in sandy soil. *Soil Science Annual*, 66(2).
- Hauggaard-Nielsen, H., Lachouani, P., Knudsen, M. T., Ambus, P., Boelt, B., & Gislum, R. (2016). Productivity and carbon footprint of perennial grass–forage legume intercropping strategies with high or low nitrogen fertilizer input. *Science of the Total Environment*, 541, 1339-1347.
- Hawkins, J. P., & Oresnik, I. J. (2022). The rhizobium-legume symbiosis: co-opting successful stress management. *Frontiers in plant science*, 12, 796045.
- Hou, D., Meng, X., Qin, M., Zheng, E., Chen, P., Meng, F., & Zhang, C. (2024). Nitrous oxide (N₂O) emission characteristics of farmland (rice, wheat, and maize) based on different fertilization strategies. *PLoS One*, 19(7), e0305385.
- Hussain, S., Hussain, S., Guo, R., Sarwar, M., Ren, X., Krstic, D., ... & El-Esawi, M. A. (2021). Carbon sequestration to avoid soil degradation: A review on the role of conservation tillage. *Plants*, 10(10), 2001.
- Iheshiulo, E. M. A., Larney, F. J., Hernandez-Ramirez, G., Luce, M. S., Liu, K., & Chau, H. W. (2023). Do diversified crop rotations influence soil physical health? A meta-analysis. *Soil and Tillage research*, 233, 105781.
- Kadakoğlu, B., & Karlı, B. (2022). Türkiye’de yemeklik tane baklagiller üretimi, tarım politikaları ve dış ticaretinin rekabet gücü analizi. *Ziraat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 75-87.

- Keskiner, A. D., & Çetin, M. (2023). Kuraklık gidiş ve büyüklüğünün zaman ve mekan boyutunda belirlenmesi: Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) alanında bir uygulama. *Politeknik Dergisi*, 1-1.
- Kuş, E., & Yıldırım, Y. (2017). Geleneksel ve azaltılmış toprak işleme şartlarına bağlı olarak bazı toprak özelliklerinin belirlenmesi. *Journal of the Institute of Science and Technology*, 7(4), 51-61.
- Lal, R. (2004). Soil carbon sequestration to mitigate climate change. *Geoderma*, 123(1-2), 1-22.
- Lengwati, D. M., Mathews, C., & Dakora, F. D. (2020). Rotation benefits from N₂-fixing grain legumes to cereals: From increases in seed yield and quality to greater household cash-income by a following maize crop. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 4, 94.
- Malhi, G. S., Kaur, M., & Kaushik, P. (2021). Impact of climate change on agriculture and its mitigation strategies: A review. *Sustainability*, 13(3), 1318.
- Meier, M. S., Stoessel, F., Jungbluth, N., Juraske, R., Schader, C., & Stolze, M. (2015). Environmental impacts of organic and conventional agricultural products—Are the differences captured by life cycle assessment?. *Journal of environmental management*, 149, 193-208.
- Okur, N., hüsnü Kayıkçıoğlu, H., Tunç, G., & Tüzel, Y. (2007). Organik tarımda kullanılan bazı organik gübrelerin topraktaki mikrobiyal aktivite üzerine etkisi. *Journal of Agriculture Faculty of Ege University*, 44(2), 65-80.
- Rahman, M. M., Alam, M. S., Islam, M. M., Kamal, M. Z. U., Rahman, G. M., Haque, M. M., ... & Biswas, J. C. (2022). Potential of legume-based cropping systems for climate change adaptation and mitigation. In *Advances in legumes for sustainable intensification* (pp. 381-402). Academic Press.
- Rosa, L., & Gabrielli, P. (2022). Energy and food security implications of transitioning synthetic nitrogen fertilizers to net-zero emissions. *Environmental Research Letters*, 18(1), 014008.
- Schimel, J. P., & Schaeffer, S. M. (2012). Microbial control over carbon cycling in soil. *Frontiers in microbiology*, 3, 348.
- Stagnari, F., Maggio, A., Galieni, A., & Pisante, M. (2017). Multiple benefits of legumes for agriculture sustainability: an overview. *Chemical and Biological Technologies in Agriculture*, 4(1), 2.
- Ton, A., Karaköy, T. İ., & Anlarsal, A. E. (2014). Türkiye 'de Yemeklik Tane Baklagiller Üretiminin Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 2(4), 175-180.
- Yeremko, L., Czopek, K., Staniak, M., Marenych, M., & Hanhur, V. (2025). Role of environmental factors in legume-rhizobium symbiosis: A review. *Biomolecules*, 15(1), 118.
- Zhang, N., Wang, M., & Wang, N. (2002). Precision agriculture—a worldwide overview. *Computers and electronics in agriculture*, 36(2-3), 113-132.

OILSEED CROPS AND BIOENERGY
YAĞLI TOHURLU BİTKİLER VE BİYOENERJİ

Aynur BİLMEZ ÖZÇINAR

Siirt Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarla Bitkileri Bölümü, Siirt, Türkiye

(ORCID: 0000-0002-3173-6147)

Özet

Biyoenerji, geleceğin enerji çözümlerinden biri olarak yükselirken, yağlı tohumlu bitkiler bu dönüşümde kilit bir rol oynuyor. Yağlı tohumlu bitkiler ayçiçeği, kanola ve soya fasulyesi gibi bitkiler, yüksek yağ içeriği sayesinde Biyodizel ve diğer biyoenerji formları için vazgeçilmez bir hammadde kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Biyoenerji, fosil yakıtların yerini alma potansiyeline sahip yenilenebilir bir enerji kaynağıdır. Fosil yakıtların neden olduğu sera gazı emisyonları, hava kirliliği ve iklim değişikliği gibi çevresel sorunları azaltmak için, biyodizel ve diğer biyoenerji kaynakları giderek daha fazla tercih edilmektedir. Biyoenerji üretiminde verimliliği artırmak için yeni teknolojiler ve süreçler üzerinde yapılan araştırmalar devam etmektedir. Bu durum, yağlı tohumlu bitkilerin üretiminin ve veriminin artırılmasına olanak tanımaktadır. Yağlı tohumlu bitkilerin biyoenerji üretimi için kullanımı, topraktaki besin maddelerinin dengelenmesi, su kaynaklarının verimli kullanımı, zararlı böceklerle biyolojik mücadele yöntemleri gibi çevresel etkilerin azaltılması için sürdürülebilir tarım uygulamaları ile desteklenmesi gerektirir. Topraktaki besin maddelerinin dengelenmesi, su kaynaklarının verimli kullanımı gibi yöntemlerle çevresel etkilerin azaltılması önemlilik arz etmektedir. Yağlı tohumlu bitkilerde biyoenerji üretimi, enerji dönüşümünde önemli bir rol oynamakta ve çevresel, ekonomik, sosyal faydalar sağlamaktadır. Yenilenebilir enerji ihtiyaçlarının artmasıyla birlikte, biyoenerji üretiminin önemi daha da artmakta ve sürdürülebilir tarım uygulamalarıyla entegrasyonu önerilmektedir. Bu şekilde, enerji güvenliğini artırma, çevresel etkileri azaltma ve tarımsal ekonomiyi güçlendirme hedeflerine ulaşmak mümkün olacaktır.

Anahtar kelimeler: biyoenerji, yağlı tohumlu bitkiler, yağ, enerji

Abstract

Bioenergy is emerging as one of the energy solutions of the future, and oilseed crops play a key role in this transformation. Oilseed crops such as sunflower, canola and soybean are considered an indispensable source of raw materials for biodiesel and other forms of bioenergy, thanks to their high oil content. Bioenergy is a renewable energy source that has the potential to replace fossil fuels. Biodiesel and other bioenergy sources are increasingly preferred to reduce environmental problems such as greenhouse gas emissions, air pollution and climate change caused by fossil fuels. Research on new technologies and processes to increase efficiency in bioenergy production continues. This allows for increased production and yield of oilseed crops. The use of oilseed crops for bioenergy production needs to be supported by sustainable agricultural practices to reduce environmental impacts, such as balancing nutrients in the soil, efficient use of water resources, and biological control methods against harmful insects. It is important to reduce environmental impacts through methods such as balancing nutrients in the soil and efficient use of water resources. Bioenergy production in oilseed crops plays an important role in energy conversion and provides environmental, economic and social benefits. With the increasing renewable energy needs, the importance of bioenergy production is increasing and its integration with sustainable agricultural practices is recommended. In this way, it will be possible to achieve the goals of increasing energy security, reducing environmental impacts and strengthening the agricultural economy.

Keywords: bioenergy, oilseed crops, oil, energy

1. Introduction

With the acceleration of industrialization on a global scale and the continuous increase in population, the demand for energy has risen significantly. A large portion of energy production still relies on fossil fuels. Non-renewable energy sources such as oil, natural gas, and coal meet approximately 94% of the world's energy needs (Günel and Öztürk, 2006). However, the reserves of these resources are limited. For example, oil reserves are expected to last for 41 years, natural gas for 62 years, and coal for 230 years (Karaosmanoğlu and Çetinkaya, 2003).

The intensive use of fossil fuels increases the level of carbon dioxide (CO₂) in the atmosphere, leading to global warming and the greenhouse effect. International initiatives such as the "Rio Convention" and the "Kyoto Protocol" have been launched in response to these environmental issues (Öğüt and Oğuz, 2005). These developments have accelerated the shift towards alternative and sustainable energy sources.

2. Renewable Energy and Biomass Energy

Renewable energy sources include environmentally friendly resources such as solar, wind, geothermal, wave, and biomass. These types of energy are more sustainable and have minimal environmental impacts compared to fossil fuels. Biomass energy, in particular, stands out due to its environmental friendliness, accessibility, and versatile applications (Saraçoğlu, 2017).

Biomass refers to energy derived from biological sources such as plant waste, animal waste, industrial waste, and organic materials. Solid, liquid, and gaseous fuels can be produced from these sources (Taşyürek and Acaroğlu, 2007). Biodiesel, biogas, and bioethanol are the primary types of these biofuels.

3. Biodiesel and Production Resources

Biodiesel is an environmentally friendly fuel derived from vegetable and animal oils, which can be used directly or blended in diesel engines. It is produced through a transesterification reaction involving oils and methanol or ethanol in the presence of a catalyst (Eser et al., 2007).

Oilseeds such as safflower, rapeseed (canola), soybean, sunflower, cotton, and palm are commonly used as raw materials for biodiesel. Additionally, waste frying oils, animal fats, and industrial residues can also be used in the production process (Ar, 2010). Turkey's climate and soil conditions are favorable for cultivating these types of crops.

4. Biogas and Bioethanol Production

Biogas is obtained by the anaerobic decomposition of organic matter through microorganisms. Agricultural and animal wastes are significant sources for this production (Denizsel, 2007).

Bioethanol is a type of fuel alcohol produced by fermenting starchy and sugary plants. Corn and wheat are the main agricultural products used for bioethanol production (Avcıoğlu et al., 2011).

5. Conversion Methods and Application Areas

Various conversion techniques are used to transform biomass resources into energy. These include direct combustion, pyrolysis, carbonization, gasification, and catalytic liquefaction. Each method yields different types of fuels and serves various application areas (Çolakoglu et al., 2021).

Table 1. Conversion Techniques, Fuels, and Application Areas of Biomass Sources
(Çolakoğlu et al., 2021; Nacar Koçer and Ünlü, 2007)

Biomass Sources	Conversion Methods	Fuels	Application Areas
Forest Waste	Anaerobic Digestion	Biogas	Electricity Production
Agricultural Waste	Pyrolysis	Ethanol	Heating
Energy Crops	Direct Combustion	Hydrogen	Water Heating
Animal Waste	Fermentation	Methane	Automobiles
Organic Waste	Gasification	Methanol	Aircraft
Algae	Hydrolysis	Synthetic Oil	Rockets
Energy Forests	Biophotolysis	Diesel	Product Drying

5.1. Pyrolysis

Pyrolysis is the application of heat to a feedstock in an oxygen-free environment to break long-chain molecules into shorter ones (Sharma et al., 2014; Çolakoğlu et al., 2021).

5.2. Carbonization

Carbonization involves the chemical decomposition of organic materials such as wood and coal in an oxygen-free environment (Sharma et al., 2014; Nacar Koçer and Ünlü, 2007).

5.3. Gasification

Gasification is the partial oxidation of an organic feedstock to produce a synthesis gas composed of hydrogen, volatile short-chain organic compounds, and carbon monoxide (Sharma et al., 2014; McKendry, 2002).

5.4. Catalytic Liquefaction

Catalytic liquefaction is a thermochemical conversion process conducted at high pressure and low temperature in the liquid phase. It offers high energy density and the potential to produce higher-quality products. However, technical issues have so far limited the possibilities of this technology (Sharma et al., 2014).

5.5. Direct Combustion

Combustion refers to the rapid chemical reaction of the combustible materials in biomass with oxygen. In agricultural wastes such as corn and sunflower stalks, combustible materials include carbon, hydrogen, and some metallic elements like potassium. The chemical reaction consumes the oxygen in the surrounding air and releases heat, carbon dioxide, water vapor, and metal oxides (Nacar Koçer and Ünlü, 2007; Deloitte Turkey, 2014).

6. Energy Potential of Oilseed Crops

When selecting oilseed crops for energy farming, countries consider climate conditions, soil structure, and economic factors. The U.S. prioritizes soybean, European countries focus on rapeseed (canola), and Brazil emphasizes soybean and palm oil plants in biodiesel production (Erđin, 2002; Gizlenci and Acar, 2008).

6.1. Sunflower

Sunflower stands out with its efficient root system and low requirements for water and nitrogen. It has an important place in both the food industry and the biofuel sector (Barontini et al., 2015).

6.2. Safflower

Safflower is known for its resistance to drought and adverse climate conditions. Due to this trait, it can be grown easily in various climatic regions and has high potential for biodiesel production (Hashemi et al., 2020).

6.3. Rapeseed (Canola)

Rapeseed is commonly grown in temperate climates and accounts for 50–70% of Europe's biodiesel production. Its annual planting rate is significantly increasing (Fu et al., 2016).

6.4. Soybean

Soybean is notable for its high protein and oil content. The United States, Brazil, and Argentina use soybean extensively in biodiesel production (Koçar and Civaş, 2013).

7. Biofuel Production and Policies in Turkey

In Turkey, official biodiesel production began in 2008 with 59 companies, decreasing to 34 in 2012 (Çağatay et al., 2012). The biggest issue faced by producers in cultivating biofuel crops is the lack of market guarantees. Therefore, state-supported incentives and legal regulations are necessary to increase production in this area.

Utilizing fallow agricultural land and incorporating energy crops into crop rotation systems will promote biofuel production. Furthermore, the biofuel sector offers significant advantages in terms of employment creation and waste management.

8. Conclusion

Biofuels are emerging as an effective alternative to fossil fuels in line with energy security, environmental sustainability, and economic development goals. Using oilseed crops in biodiesel production not only offers an environmentally friendly solution but also supports agricultural development. For countries like Turkey with high agricultural potential, biofuels are of strategic importance. Therefore, it is crucial to develop policies to increase biofuel production and to incentivize farmers accor.

KAYNAKLAR

Ar, F. F., 2010. “Biyoyakıtlar” DEK-TMK, Yayın No: 0016/2010. Ankara, 2010.

Avcıoğlu, O., Türker, A., Atasoy, U., Koçtürk, Z., 2011. Tarımsal kökenli yenilenebilir enerjiler biyoyakıtlar. Nobel yayınevi, 519s, Ankara.

Barontini, F., Simone, M., Triana, F., Mancini, A., Ragaglini, G., Nicolella, C. 2015. Pilot-scale biofuel production from sunflower crops in central Italy. Renewable Energy, 83, 954-962. <http://dx.doi.org/10.1016/j.renene.2015.05.043>

Çağatay, S., Kıymaz, T., Koç, A., Bölük, G., Bilgin, D. 2012. Dünya ve Türkiye biyoenerji piyasalarındaki gelişmelerin ve potansiyel değişikliklerin Türk tarım ve hayvancılık sektörleri üzerindeki etkilerinin modellenmesi ve Türkiye için biyoenerji politika alternatiflerinin oluşturulması. Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü. TEPGE Yayın No: 204

Çolakoglu, M., Aslan, S., & Kumdereli, E. (2021). Biyokütle ve Biyoenerji Sektörlerine Genel Bakış. İstanbul: PwC Türkiye.

Deloitte Türkiye ,2014. Biyokütlenin Altın Çağı. İstanbul.

Denizsel A. 2007. Biyogazdan elektrik ve ısı üretimi. Biyoyakıtlar ve Biyoyakıt Teknolojileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı. TMMOB, Kimya Mühendisleri Odası.12-13 Aralık, 2007, s. 81-84, Ankara

Erdirin E, Şirin G, Alten A. 2002. Biyoyakıt ve Avrupa Birliği, <http://web.deu.edu.tr/erdin/pubs/biyoenerji2002.pdf>, (Erişim:16.07.2025)

Eser V, Sarsu F, Altunkay, M. 2007. Biyoyakıt üretiminde kullanılan bitkilerin mevcut durumu ve geleceği. Biyoyakıtlar ve Biyoyakıt Teknolojileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı.

Fu, D. H., Jiang, L. Y., Mason, A. S., Xiao, M. L., Zhu, L. R., Li, L. Z., Huang, C. H. 2016. Research progress and strategies for multifunctional rapeseed: A case study of China. Journal of Integrative Agriculture, 15(8), 1673-1684. doi: 10.1016/S2095-3119(16)61384-9

Gizlenci,Ş., Acar, M. 2008. Enerji bitkileri tarımı ve biyoyakıtlar. Samsun.

Günel, H., Öztürk, İ., 2006. Yenilebilir ve yetiştirilebilir bir enerji kaynağı: Biyokütle. 14-15 Aralık Ege Üniversitesi, İzmir. TMMOB, Kimya Mühendisleri Odası.12-13 Aralık, 2007, s. 51-62, Ankara.

Hashemi, S. S., Mirmohamadsadeghi, S., Karimi, K. 2020. Biorefinery development based on whole safflower plant. Renewable Energy, 152, 399-408. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2020.01.049>

Karaosmanoğlu, F., Çetinkaya, M., 2003. Türkiye enerji profili ve hidrojen, // . Ulusal Hidrojen Kongresi, Ankara, 9 Temmuz, s. 25-40.

Koçar, G., Civaş, N. 2013. An overview of biofuels from energy crops: Current status and future prospects. Renewable and sustainable energy reviews, 28, 900-916. <http://dx.doi.org/10.1016/j.rser.2013.08.022>

McKendry, P., 2002. Energy production from biomass (part 1): overview of biomass. Bioresource Technology Volume 83, Issue 1, May 2002, Pages 37-46

Nacar Koçer, N., Ünlü, A. 2007. Doğu Anadolu Bölgesinin Biyokütle Potansiyeli ve Enerji Üretimi. Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi, 175-181.

Öğüt, H. Oğuz, H., 2005. Üçüncü Milenyum Yakıtı Biyodizel, Nobel Yayınevi Ltd. Sti.

Saraçoğlu S., 2017. Yenilenebilir Enerji Kaynağı Olarak Biyokütle Üretiminin Dünyada ve Türkiye’de Durumu, Fiscaeconomia, 1(3), 126-155.

Sharma, S., Meena, R., Sharma, A., Goyal, P. K. 2014. Biomass Conversion Technologies for Renewable Energy and Fuels: A Review Note. . Journal of Mechanical and Civil Engineering, 28-35. <https://doi.org/10.9790/1684-11232835>

Taşıyürek M, Acaroğlu, M., 2007. Biyoyakıtlarda (biyomotorinde) emisyon azaltımı ve küresel ısınmaya etkisi. Uluslararası Küresel İklim Değişikliği ve Çevresel Etkileri Konferansı, Konya.

**THE FIGURE OF DON QUIXOTE IN TURKISH ART: ALLEGORY,
REPRESENTATION AND INTERDISCIPLINARY INTERPRETATIONS**
**TÜRK SANATINDA DON KİŞOT FİĞÜRÜ: ALEGORİ, TEMSİL VE
DİSİPLİNLERARASI YORUMLAR**

Senem Kuş¹

Doç. Mahpeyker YÖNSEL²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Kadın ve Aile Çalışmaları,
Tekirdağ, Türkiye. ORCID ID: 0009- 0006-4382- 0764

²Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Resim
Bölümü, Tekirdağ, Türkiye. ORCID ID: 0000-0001-5331-8176

Özet

Miguel de Cervantes'in 17. yüzyılda kaleme aldığı Don Kişot, yalnızca bir roman değil; Batı düşünce tarihi ve sanatı üzerinde köklü etkiler bırakan evrensel bir eserdir. Hayalle gerçeğin, bireyle toplumun, idealle pratiğin çatışmasını işleyen bu eser, yüzyıllar boyunca birçok sanat disiplinine ilham kaynağı olmuştur. Don Kişot ve onun sadık yoldaşı Sancho Panza, yalnızca kurgusal karakterler değil; sanatın farklı dallarında yeniden üretilen, dönemin sosyopolitik bağlamına göre farklı anlamlarla yüklenen kültürel arketipler hâline gelmiştir. Türk resim sanatında Don Kişot, bireysel direnişin ve yalnızlığın simgesi olarak ele alınırken; heykel sanatında kamusal alanda bir düşünsel figür olarak yorumlanmaktadır. Tiyatro ve bale gibi sahne sanatlarında karakterlerin içsel çatışmaları dramatik yapılar aracılığıyla işlenmiş, sinema ve animasyonda ise "Don Kişotvari" figürlerle bu arketip dolaylı biçimde yansıtılmıştır. Ayrıca müzikte romantik ve modern klasik eserlerde figürün idealist doğası işitsel olarak temsil bulmuştur. Sonuç olarak, Don Kişot figürü Türk sanatında zamansız bir sembole dönüşerek, evrensel ve yerel anlatıların kesiştiği dinamik bir kültürel form haline gelmiştir.

Bu çalışma, Don Kişot figürünün Türk sanatındaki görsel ve sahne temsillerini disiplinlerarası bir yaklaşımla ele almayı amaçlamaktadır. Resim, heykel, tiyatro ve bale başta olmak üzere çeşitli sanat dallarında bu karakterlerin nasıl yorumlandığı incelenmiş; sanatçıların bu figürlere yüklediği alegorik, eleştirel ve psikolojik anlamlar açıklanmıştır. Aynı zamanda bu temsillerin bireyin yalnızlığı, sistem karşısındaki direnci ve düş gücünün sınırsızlığı bağlamında nasıl bir anlatı sunduğu tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Don Kişot, Türk Sanatı, Alegori, Figüratif Temsil, Disiplinlerarası Sanat

Abstract

Don Quixote, written by Miguel de Cervantes in the 17th century, is not just a novel; it is a universal work that has had a profound impact on the history of Western thought and art. This work, which deals with the conflict between fantasy and reality, the individual and society, and the ideal and practice, has inspired many art disciplines for centuries. Don Quixote and his loyal companion Sancho Panza are not just fictional characters; they have become cultural archetypes that are reproduced in different branches of art and loaded with different meanings according to the sociopolitical context of the period. In Turkish painting, Don Quixote is portrayed as a symbol of individual resistance and loneliness, while in sculpture, he is interpreted as an intellectual figure within public spaces. In performing arts such as theatre and ballet, the character's inner conflicts are conveyed through dramatic structures. In cinema and animation, the "Quixotic" archetype is reflected indirectly through similar figures. Additionally, in music—both romantic and modern classical—his idealistic nature finds an auditory expression.

As a result, the figure of Don Quixote has transformed into a timeless symbol in Turkish art, becoming a dynamic cultural form where universal and local narratives intersect.

This study aims to examine the visual and stage representations of the figure of Don Quixote in Turkish art with an interdisciplinary approach. It examines how these characters are interpreted in various branches of art, especially painting, sculpture, theater and ballet; the allegorical, critical and psychological meanings that artists attribute to these figures are explained. It also discusses how these representations present a narrative in the context of the loneliness of the individual, his resistance to the system and the limitlessness of his imagination.

Keywords: Don Quixote, Turkish Art, Allegory, Figurative Representation, Interdisciplinary Art

1. GİRİŞ

Don Kişot, Miguel de Cervantes tarafından 1605 ve 1615 yıllarında yayımlanan iki ciltlik eserle sadece modern romanın doğuşuna öncülük etmekle kalmamış, aynı zamanda bireyin iç dünyasına ve toplumsal gerçekliklere yönelik anlatı biçimlerinin gelişiminde de önemli bir dönüm noktası olmuştur. Cervantes, bu yapıtında dönemin popüler şövalye romanlarını ironik bir bakış açısıyla eleştirirken, insan doğasının temel çatışmalarını gerçek ile hayal, idealizm ile pragmatizm, birey ile toplumu ustalıkla işler. Hayallerinin peşinden giden “çılgın” bir figür olarak Don Kişot, zamanla sadece kurgusal bir karakter olmaktan çıkmış; evrensel bir mecaz, bir düşünce ve kültür simgesi haline gelmiştir Nitekim Mehmet Anık’a göre, “Don Kişot, Batı edebiyatında birey merkezli anlatı anlayışının ve okurun aktif katılımının ilk büyük örneklerinden biridir” (Anık, 2020, s.921).

Bu çalışmanın temel amacı, Miguel de Cervantes’in evrensel karakteri Don Kişot’un, Türk sanatındaki alegorik ve temsili işlevlerini disiplinlerarası bir perspektiften incelemektir. Çalışma, Don Kişot figürünün resim, heykel, tiyatro, bale, sinema gibi farklı sanat dallarında nasıl yorumlandığını, bu yorumların tarihsel ve kültürel bağlamını analiz ederek ortaya koymayı hedeflemektedir. Aynı zamanda Don Kişot’un bireysel direniş, yalnızlık, idealizm ve toplumsal eleştiri gibi temalar üzerinden Türk sanatındaki anlam katmanlarını ve bu katmanların sanat eserlerindeki izdüşümlerini anlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, figürün hem evrensel hem de yerel kültürel dinamiklerle nasıl bir etkileşim içinde olduğu değerlendirilecektir.

Yöntem olarak çalışma disiplinlerarası nitelikte bir analiz yaklaşımı benimsemektedir. Öncelikle, alegori ve temsil kavramları teorik olarak tanımlanarak Don Kişot figürünün sanat içerisindeki işlevi kavramsallaştırılacaktır. Ardından Türk sanatının farklı alanlarından seçilmiş görsel ve sahne sanatları örnekleri içerik analizi yöntemiyle ele alınacaktır. Bu analizde eserlerin üretildiği tarihsel dönem, toplumsal koşullar ve sanatçıların biyografik bilgileri göz önünde bulundurulacaktır. Böylece, Don Kişot’un sanat yapıtlarında kazandığı sembolik anlamlar ve anlatısal işlevler detaylı biçimde incelenecektir.

Ayrıca, ele alınan sanat disiplinleri arasındaki ilişkiler ve geçişkenlikler üzerinde durularak, disiplinlerarası temsillerin Don Kişot figürünün çok boyutlu doğasını nasıl güçlendirdiği araştırılacaktır. Bu yaklaşım, figürün Türk sanatındaki karmaşık kültürel kodlarını ve alegorik katmanlarını anlamak için gerekli zenginliği sağlayacaktır. Handan Acar Yıldız, “Alegori, sadece bir anlatım biçimi değil, aynı zamanda hakikatin doğrudan değil, başka bir yüzle aktarımıdır ” diyerek bu çok katmanlılık potansiyeline dikkat çeker (Yıldız,2020).

Sanat tarihi boyunca Don Kişot'un temsil edilme biçimleri, eserin çok katmanlı anlam dünyasının sanata yansımalarını göstermesi açısından büyük önem taşımıştır. Avrupa'da 18. yüzyıldan itibaren Don Kişot, resim ve heykel gibi görsel sanatlarda belirgin bir figür olarak ortaya çıkar. Francisco de Goya'nın dramatik gravürlerinden, Honoré Daumier'nin eleştirel karikatürlerine; Pablo Picasso'nun kübist yorumlarından Salvador Dalí'nin sürrealist eserlerine kadar geniş bir yelpazede bu karakter, farklı estetik ve felsefi bağlamlarda yeniden yorumlanmıştır. Bu zengin görsel ve düşünsel miras, Don Kişot'un sadece edebi bir figür olmadığını, aynı zamanda sanat tarihinin evrensel alegorilerinden biri olduğunu ortaya koyar.

Görsel 1. Francisco de Goya
“Don Kişot'un illüstrasyonu ”
Gravür, 1860

Görsel 2. Honoré Daumier
“Don Kişot ve Ölü Katır”
Panel üzerine yağlıboya, 1864'ten sonra
24,8 x 46 cm.

Görsel 3. Pablo Picasso
“Don Kişot”,
örnek,

Görsel 4. Salvador Dalí
“Don Kişot” romanı için
Grafik, 1946, 23 x 41 cm.

Türkiye’de ise Don Kişot figürü, özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren modernleşme ve toplumsal dönüşüm süreçlerinin sanat alanına yansımalarıyla birlikte belirgin

bir temsile kavuşur. Türk sanatında Don Kişot, bireysel direniş, hayal gücü, toplumsal eleştiri ve kimlik arayışı gibi temalar çerçevesinde farklı disiplinlerde işlenmiştir. Resim, heykel, tiyatro, bale, sinema ve müzik gibi çeşitli sanat dallarında Don Kişot'un alegorik anlamları ve temsilleri farklı biçimlerde ortaya çıkar. 2023'te Ayhan Hülagü'nün Karagöz uyarlamasıyla sahnelenen Don Kişot örneği, bu figürün yerli ve geleneksel sanatlara da taşındığını gösterir (Michael,2023).

Bu çalışmada, Don Kişot figürünün Türk sanatındaki alegorik işlevi ve temsil biçimleri üzerine disiplinlerarası bir yaklaşım benimsenmiştir. Alegori, Yunanca kökeniyle "başka bir şey söylemek" anlamına gelir ve soyut kavramların, toplumsal değerlerin veya bireysel deneyimlerin somut figürler, hikâyeler ya da sanat eserleri aracılığıyla anlatılmasıdır. Alegorik anlatım, görünür olanın ardındaki derin anlam katmanlarını keşfetmeyi mümkün kılar. Örneğin, Don Kişot'un hayalleri ve idealizmi, bireysel direnişin ve umudun simgesi olarak alegorik bir anlam taşır. Bu açıdan alegori, hem sanatçının hem de izleyicinin ya da okuyucunun soyut gerçekliklerle kurduğu zihinsel bir köprüdür (Yıldız,2020).

Temsil ise belirli bir kavram, duygu veya toplumsal durumu sanat yoluyla somutlaştırma sürecidir. Bir figürün veya sembolün görsel, işitsel ya da performatif biçimlerde ortaya konmasıdır. Temsil sanatın anlam dünyasının somutlaşmasını sağlar; böylece izleyici veya seyirci karmaşık ve soyut fikirleri algılayabilir ve yorumlayabilir. Don Kişot figürünün Türk sanatındaki temsil biçimleri onun sadece bireysel bir kahraman değil, aynı zamanda toplumsal eleştiri ve kültürel kimlik arayışı bağlamında çeşitli anlam katmanları taşıyan çok boyutlu bir figür olduğunu gösterir.

Disiplinlerarası yaklaşımla ele alınan bu çalışma, resim, heykel, tiyatro, bale, sinema gibi farklı sanat dallarındaki Don Kişot temsillerini analiz ederek, bu figürün Türk sanatındaki konumunu ve evrimini ortaya koymayı hedefler. Ayrıca, Don Kişot'un alegorik işlevinin, modernleşme süreci, bireyin yalnızlığı ve sistem karşısındaki direnci gibi temalar bağlamında nasıl şekillendiği tartışılacaktır. Böylece, Don Kişot figürünün sadece bir edebi kahraman olmaktan öte, Türkiye'nin sosyal ve kültürel dönüşümlerini yansıtan dinamik bir kültürel simge olduğu vurgulanacaktır.

2. Türk Resminde Don Kişot: Yalnızlık, Direniş ve Figüratif Anlatım

Türk resim tarihinde Don Kişot figürü, bireysel mücadele, hayal kırıklığı ve direnç temalarıyla sıkça özdeşleştirilmiştir. Özellikle 1970 sonrası politik ve sosyal dönüşüm dönemlerinde, sanatçılar bu figüre alegorik anlamlar yüklemiş; Don Kişot sistem karşısındaki entelektüelin sembolü olarak ele alınmıştır.

Görsel 5. Nuri İyem

"Don Kişot", 1949

Görsel 6. Adnan Turani

"Don Kişot", 2006

Duralit üzerine yağlıboya, 37 x 49,5 cm.
70 cm.

Karton üzeri karışık teknik, 50 x

Müşerref Cimcoz Koleksiyonu

Nuri İyem'in resimlerinde Don Kişot figürü, estetik kaygıdan çok düşünsel bir duruşu temsil eder. İyem, figürü sadeleştirerek ve yüz ifadelerine odaklanarak yalnızlık ve içsel mücadele temalarını ön plana çıkarır. Adnan Turani'nin 2006 yılında karton üzerine karışık teknikle yaptığı "Don Kişot" çalışması ise sanatçının figüratif soyutlama anlayışının güçlü bir örneğidir. Lekeseli fırça darbeleri ve sadeleştirilmiş çizgilerle oluşturulan figürler, Don Kişot ve yoldaşı Sancho Panza'yı neredeyse birer düşünce biçimi olarak karşımıza çıkarır. At figürü, güneş sembolü ve mızrak gibi öğeler basitleştirilmiş, çocuksu biçimlerle ifade edilmiştir; bu da Turani'nin anlatıya değil, temsile odaklanan bir yaklaşım geliştirdiğini gösterir. Siyah tonlarda yoğun bir renk kullanımı ve malzemenin dokusal etkisi, karakterin hayal ile gerçek arasında gidip gelen iç dünyasını yansıtır.

Turani'nin çizgisel kurgusu, anlatıdan çok hafızaya yaslanır; izleyiciyi doğrudan hikâyeye değil, zihnindeki anlam boşluklarını doldurmaya çağırır. Bu bağlamda, Turani'nin Don Kişot'u, Cervantes'in roman kahramanı olarak değil; modern insanın anlam arayışındaki simgesi, sadeleştirilmiş bir düşünce formu olarak yeniden doğar. Bu haliyle eser, dramatik olandan çok felsefi olana, estetik gösteriden çok zihinsel forma yaklaşır.

Görsel 7. Zahit Büyükişliyen
Şahin

"Don Kişot- Hedefe Doğru", 2021

Tuval üzerine yağlıboya, 70 x 100 cm.
cm.

Görsel 8. Çoban Ressam Süleyman

"Don Kişot", 2021

Kağıt Üzerine Yağlıboya, 25 x 35

Zahit Büyükişliyen'in "Hommage à Don Quijote" sergisindeki eserler, figüratif soyutlama ile lirizm arasında bir denge kurar. Sergide eleştirmenlerin dikkatini çeken tema, sanatçının "renklerin oluşturduğu ritimle tuvalde Don Kişot'un serüvenlerini anlatması"dır (<https://www.sondakika.com/guncel/haber-zahit-buyukisliyen-hommage-a-don-quijote-sergisi>). Bu bağlamda, Yıldız'ın değerlendirdiği gibi, "Don Kişot, farklı dinamikleri, etkileri yansıtan resimlerinde sergilenir" (Yıldız, 2017). Bu anlatım tarzı Don Kişot'un iç dünyasıyla gerçekler arasındaki bulanık sınırı vurgular.

"Çoban Ressam" Süleyman Şahin'in eseri çok daha grafik, stilize ve doğrudan bir anlatımla karşımıza çıkar. Don Kişot burada, net çizgilerle betimlenmiş bir silüet olarak yer alır. Arka planda belirgin bir yel değirmeni, koyu tonlamalı güneş ve at üzerindeki silüet,

kompozisyonun temel öğelerini oluşturur. Siyah-beyaz kontrastla çalışan sanatçı, ayrıntıdan çok sembolik bir etki yaratmayı amaçlamıştır. Şahin'in yorumu, halktan gelen bir anlatıcının Don Kişot'a bakışı gibidir; destansı değil, daha sade ve dolaysız ama bir o kadar güçlüdür. Büyükleşen, Don Kişot'un içsel serüvenine soyut ve atmosferik bir kapı aralarken; Şahin, halkçı bir doğrudanlıkla onun mitik figürünü zaman dışı bir gölge olarak resmeder. İki sanatçı da Don Kişot'un idealler dünyasındaki yerini farklı biçimlerle görünür kılar.

3. Heykel Sanatında Don Kişot: Kamusal Alanda Estetik

Heykel sanatı, Don Kişot'un kavramsal ve sembolik potansiyelini üç boyutlu, somut ve kalıcı biçimde ifade eden güçlü bir araçtır. Türkiye'de özellikle açık hava heykellerinde Don Kişot figürünün sıkça işlenmesi, bu karakterin toplumsal ve kültürel hafızadaki önemli yerini göstermektedir. Heykel aracılığıyla Don Kişot, sadece bireysel direnişin simgesi olarak değil, aynı zamanda kamusal alanda kolektif belleğin ve kültürel anlatının bir parçası olarak da anlam kazanır.

Görsel 9. Ahmet Eser Köprülü

“Don Kişot”, 2017

Heykeli”

Çeşitli atık metaller (teneke, çember, fiç, tencere vb.)

Ahmet Eser Köprülü'nün Tekirdağ'ın Şarköy ilçesindeki Don Kişot heykeli, atık metallerle yapılmış çağdaş ve çevreci bir heykel örneğidir. Anadolu Ajansı haberine göre; Köprülü heykelin yapımında “teneke, çember, fiç, tencere ve çeşitli atık metaller” kullandığını belirtmiştir. Köprülü, “Don Kişot karakteri biraz bana benziyor. ...Metal parçalar kullanarak salaş bir çalışma yaptım. Çünkü Don Kişot'un atı yorgun, kendisi salaş ama yüreği sağlam bir kişi” demiştir (AA, 2020).

Bu yaklaşım, çevre bilinci ve hikâyesel anlatıdan ziyade kamusal alanda sürdürülebilir, zamansız bir simge yaratma pratiğinin somut örneğidir.

Eskişehir Odunpazarı'ndaki Şelale Parkı'ndaki Don Kişot heykeli gibi şehirdeki açık hava çalışmaları da bu kararlı duruş imgesini beslemektedir. Özellikle Metin Yurdanur'un Kamusal heykel prodüksiyonları, Türkiye'de kamusal heykel geleneğini güçlendirmiştir. “Yurtiçi ve yurtdışında yüzün üzerinde heykeliyle anılan sanatçının bu figür üzerindeki yaklaşımının da kamusal estetik ile örtüştüğünü gösterir” (TRT Haber, 2022)

Türk heykel sanatında Don Kişot figürünün bu tür kamusal temsilleri, sanatın toplumsal hafıza ile olan ilişkisini güçlendirirken; aynı zamanda bireyin sistemle olan çatışmasını, yalnızlığını ve idealizmle mücadelesini görünür kılar. Bu eserler yalnızca figürün fiziksel betimlemesi değil, aynı zamanda onun sembolik ve alegorik anlamlarının kamusal alana

Görsel 10. Bilinmiyor

“Don Kişot ve Sancho Panza”

taşınması açısından da önem taşır. Böylece, Don Kişot figürü heykel sanatında, hem zamansız bir bireysel kahraman hem de kolektif değer savunusunun evrensel simgesi olarak yükselir.

Görsel 11. Metin Yurdanur

“Don Kişot”

Metin Yurdanur’un heykeli, Cervantes’in romanından ilhamla yaratılan ince uzun gövdesi, abartılı orantıları ve hafifçe öne eğilmiş duruşuyla, Don Kişot’un gerçeklikten kopmuş ama inançla dolu ruhunu yansıtır. Sanatçı figürün silüetini yalınlaştırarak hem zaman dışı bir kahraman hissi yaratır hem de izleyicinin dikkatini Don Kişot’un içsel yolculuğuna çeker. Bronz malzemenin kullanımı ise esere hem tarihsel bir ağırlık hem de kalıcılık hissi kazandırır. Heykelde at figürü geleneksel bir savaş atından çok, düşsel bir araç gibi yorumlanmıştır; bu da Yurdanur’un gerçeklik ile hayal arasında kurduğu dengeyi pekiştirir.

243

3. Tiyatro ve Bale Uyarlamaları: Sahne Üzerinde Ruhsal Çatışma

Don Kişot’un içsel çatışmaları ve evrensel nitelikleri sahne sanatları için oldukça elverişli bir karakter olmasını sağlar. Türk tiyatrosu bu figürü hicivsel ya da trajik-dramatik yapılarla sahneye taşımış; Don Kişot böylece “bireyin hayal ile gerçek, idealizm ile pragmatizm arasında süregelen varoluşsal mücadelesinin alegorik temsilcisi” haline gelmiştir.

Görsel 12. İstanbul Devlet Tiyatrosu Balesi

“Don Kişot’un Serüvenleri ” 2022-23

Görsel 13. Ankara Devlet Opera ve

“Don Kişot’un Balesi ”, 2023

İstanbul Devlet Tiyatrosu'nun sahnelediği Don Kişot'un Serüvenleri eseri, Cervantes'in metnini çağdaş tiyatro teknikleriyle birleştirerek karakterin zihinsel yolculuğunu vurgulamıştır. Bu sahnemelerde, Don Kişot'un idealist hayalleri ile somut gerçeklik arasındaki çatışma; sahne tasarımı, ışıklandırma ve oyunculuk performansları aracılığıyla izleyiciye derinlemesine hissettirilmiştir. Böylece, Don Kişot sadece bir kahraman değil; aynı zamanda bireyin kendi iç dünyasındaki karmaşık ruhsal süreçlerin temsili hâline gelmiştir.

Bale uyarlamalarında ise Don Kişot karakterinin dramatik anlatımı, müzik ve hareket diliyle bütünleşmiştir. Necla Çıkıgil'in haberine göre;

“Ankara Devlet Opera ve Balesi, 29 Nisan 2023'te Dünya Dans Günü'nde Don Kişot balesini 18 yıl aradan sonra yeniden sahneye koydu; sahnede 'Don Kişot'un hayallerle gerçekler arasında gidip gelen ruh halini somutlaştıran' görsel anlatımlar dikkat çekti” (Çıkıgil, 2023). Hareketin ritmi, müziğin temposu ve sahnedeki görsel anlatım, Don Kişot'un hayallerle gerçekler arasında gidip gelen ruh halini somutlaştırır. Bale formu, sözel anlatımın ötesine geçerek, karakterin duygusal derinliğini ve sembolik çatışmalarını daha evrensel bir dille izleyiciye ulaştırır.

Bu sahne sanatları uyarlamaları; Don Kişot'un yalnızlık, direniş ve idealizm temalarını yeniden yorumlayarak sahnede zamanüstü bir varlık haline gelmesini sağlamıştır. Aynı zamanda tiyatro ve baledeki bu temsil biçimleri, sahne sanatları arasında disiplinlerarası bir diyalog kurarak karaktere yeni anlam katmanları eklemiştir.

4. SONUÇ

Don Kişot figürü, Türk sanatında yalnızca bir karakter değil; aynı zamanda çok katmanlı, simgesel bir anlatı aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Cervantes'in yarattığı bu evrensel figür, Türk sanatçıların ellerinde farklı tarihsel, toplumsal ve bireysel bağlamlara göre yeniden yorumlanmış; gerek resim, gerek heykel, gerekse sahne sanatlarında bireyin yalnızlığı, sistem karşısındaki konumu ve ideallerine olan bağlılığı gibi temalarla derinleşerek çağdaş bir anlam kazanmıştır. Türk sanatçıları, Don Kişot'u yalnızca estetik bir arketip olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve bireysel mücadelelerin alegorik bir temsili olarak değerlendirmiş; figür aracılığıyla dönemin ruhuna dair eleştirel ve düşünsel okumalar yapmışlardır.

Don Kişot'un Türk sanatındaki farklı dönemlerdeki temsili, aynı zamanda sanatın değişen sosyopolitik koşullara nasıl yanıt verdiğini de göstermektedir. Özellikle modernleşme, politik kırılmalar, birey-toplum ilişkilerinin dönüşümü gibi süreçlerde bu figür, zaman zaman eleştirel bir duruşun, zaman zaman ise içsel bir yolculuğun aracı olarak yeniden biçimlenmiştir. Onun varoluşsal sorgulamaları, bireyin özgürleşme arzusu ve idealizm ile gerçeklik arasındaki çatışması, çağdaş sanatın ana temalarından biri olmaya devam etmektedir. Bu yönüyle Don Kişot, hem zamansız hem de güncel bir figür olarak sanatın belleğinde canlılığını korumaktadır.

Disiplinlerarası bir yaklaşımla değerlendirildiğinde, Don Kişot figürü yalnızca edebiyat tarihinde değil; Türk sanatında da kültürel bir sürekliliği ve dönüştürücü gücü temsil etmektedir. Bu figürün resim, heykel, tiyatro ve bale gibi klasik sanat disiplinlerindeki yerinin yanı sıra, günümüzde dijital sanat, animasyon, illüstrasyon ve grafik anlatılar gibi yeni mecralarda nasıl yeniden üretileceği sorusu da güncel araştırmalar açısından önemli bir tartışma alanı sunmaktadır. Don Kişot, geçmişin gölgesinde şekillenen değil; geleceğe doğru yeniden yazılan, yaşayan bir figürdür. Bu bağlamda, Türk sanatında Don Kişot figürüne yönelik

temsiller, yalnızca bir ikonun izini sürmekten öte; sanatın düşünsel, kültürel ve estetik gücünü açığa çıkaran disiplinlerarası bir sorgulama alanı olarak değerlendirilmelidir.

5. KAYNAKLAR

Anadolu Ajansı, (2020), Don Kişot heykeli ve yel değirmeni buluşma noktası oldu, https://www.sondakika.com/guncel/haber-don-kisot-heykeli-ve-yel-degirmeni-bulusma-noktasi-13315947/?utm_source=chatgpt.com&fbclid=IwY2xjawLLGFBleHRuA2FlbQIxMABicmlkETFZN3AwSXJVbEt1bUkzNXB5AR7Jt6UcPCPU0SRy6hWPprlBqEw1rXKawJ-RGTHN_ncUIJZn5ydIQvHJhyGPOg_aem_oUrE9NK01YTWbf5WntoxxA, Erişim Tarihi: Mayıs 2025

Anonim, (2017), Zahit Büyükişliyen "HOMMAGE A Don Quijote", https://www.sondakika.com/guncel/haber-zahit-buyukisliyen-hommage-a-don-quijote-sergisi-9840864/?utm_source=chatgpt.com&fbclid=IwY2xjawLLF3JleHRuA2FlbQIxMABicmlkETFZN3AwSXJVbEt1bUkzNXB5AR5R9xHkb1cn8A5Hgce8Bw3FpF6a1r-q9GUDh5XUOJogbzKJJ2U-NH0Brqq3Jg_aem_GMfCpxD-FWoPo6MofQQOvg, Erişim Tarihi: Mayıs 2025

Anık, M. (2020). Modern Bireye ve Okura Vurgusu Bağlamında Don Quijote Üzerine Bir Edebiyat Sosyolojisi Analizi. *Folklor/Edebiyat*, 26(104), 919–933.

Çıkıgil, N. (2023). Ankara’da Don Kişot Balesi. *Sanattan Yansımalar*. <https://www.sanattanyansimalar.com/yazarlar/necla-cikigil/ankara-da-don-kisot-balesi/2993/>, Erişim Tarihi: Mayıs 2025

Anık, M. (2020). Modern Bireye ve Okura Vurgusu Bağlamında Don Quijote Üzerine Bir Edebiyat Sosyolojisi Analizi. *Folklor/Edebiyat*, 26(104), 919–933.

Çıkıgil, N. (2023). Ankara’da Don Kişot Balesi. *Sanattan Yansımalar*. <https://www.sanattanyansimalar.com/yazarlar/necla-cikigil/ankara-da-don-kisot-balesi/2993/>, Erişim Tarihi: Mayıs 2025

Kaya, İ. (2019). Sembolik Bir Edebiyat Eserinin Müziğe Yansıması: Don Kişot. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 9(2), 108–124.

Michael J. (2023, 30 Mart). Don Kişot İlk Defa Geleneksel Türk Tiyatrosu’nda. *Karagöz Theatre Blog*. <https://karagoztheatre.com/2023/03/30/don-kisot-ilk-defa-geleneksel-turk-tiyatrosunda-tiyatro-dergisi/>, Erişim Tarihi: Mayıs 2025

TRT Haber, (2022), Yarım asırdır heykeller onun ellerinde şekilleniyor, https://www.trthaber.com/foto-galeri/yarim-asirdir-heykeller-onun-ellerinde-sekilleniyor/42260.html?utm_source=chatgpt.com&fbclid=IwY2xjawLLGS1leHRuA2FlbQIxMABicmlkETFZN3AwSXJVbEt1bUkzNXB5AR4PUvxRT8RgLRmEdRIGegfQC8pmo17D-VZjhghkgmqoQLX3QUck_bjOQkhtyA_aem_PPb_-sKzlfSDPcnC7pb9Lg, Erişim Tarihi: Mayıs 2025

Yıldız, H. A. (2020, 3 Aralık). Görmemeye duyulan ihtiyacın yarattığı kahraman ve alegori. *SanatKritik.com*. <https://sanatkritik.com/yazilar/gormemeye-duyulan-ihtiyacin-yarattigi-kahraman-ve-alegori/>

6. GÖRSEL KAYNAKLAR

Görsel 1. Francisco de Goya, “Don Kişot’un illüstrasyonu ”, Gravür, 1860, https://www.researchgate.net/figure/Francisco-de-Goya-y-Lucientes-illustration-of-Don-Quixote-1860-engraving-by-Felix_fig6_354042469, Erişim Tarihi: Mayıs 2025

Görsel 2. Honoré Daumier, “Don Kişot ve Ölü Katır”, Panel üzerine yağlıboya, 1864’ten sonra, 24,8 x 46 cm.

https://en.wikipedia.org/wiki/Honor%C3%A9_Daumier#/media/File:Don_Quixote_and_the_Dead_Mule_MET_EP1036.jpg, Erişim Tarihi: Mayıs 2025

Görsel 3. Pablo Picasso, “Don Kişot”, <https://www.sanatlaart.com/daliden-picassoya-kadar-en-unlu-isimlerin-don-kisot-cizimleri/>, Erişim Tarihi: Mayıs 2025

Görsel 4. Salvador Dali, “Don Kişot” romanı için örnek, Grafik, 1946, 23 x 41 cm. <https://www.sanatlaart.com/daliden-picassoya-kadar-en-unlu-isimlerin-don-kisot-cizimleri/>, Erişim Tarihi: Mayıs 2025

Görsel 5. Nuri İyem, “Don Kişot”, 1949, Duralit üzerine yağlıboya, 37 x 49,5 cm. Müşerref Cimcoz Koleksiyonu, <https://www.alifart.com/nur-yem-1915-2005-284714/>, Erişim Tarihi: Mayıs 2025

Görsel 6. Adnan Turani, “Don Kişot”, 2006, Karton üzeri karışık teknik, 50 x 70 cm. <https://www.nisartgallery.com/urun/3213227/adnan-turani-don-kisot-kagit-uzerine-yagliboya-50x70-cm-imzali-sertificali>, Erişim Tarihi: Mayıs 2025

Görsel 7. Zahit Büyükişliyen, “Don Kişot- Hedefe Doğru”, 2021, Tuval üzerine yağlıboya, 70 x 100 cm. <https://www.galerisoyut.com.tr/sergi/68-liler#6508>, Erişim Tarihi: Mayıs 2025

Görsel 8. Çoban Ressam Süleyman Şahin, “Don Kişot”, 2021, Kağıt Üzerine Yağlıboya, 25 x 35 cm. <https://www.nisartgallery.com/urun/4431878/coban-ressam-suleyman-sahin-don-kisot-kagit-uzerine-yagliboya-25x35-cm-2021>, Erişim Tarihi: Mayıs 2025

Görsel 9. Ahmet Eser Köprülü, “Don Kişot”, 2017, Çeşitli atık metaller (teneke, çember, fıçı, tencere vb.) <https://www.trthaber.com/foto-galeri/don-kisot-heykeli-ve-yel-degirmeni-bulusma-noktasi-oldu/26557/sayfa-1.html>, Erişim Tarihi: Mayıs 2025

Görsel 10. Bilinmiyor, “Don Kişot ve Sanço Panza” Heykeli

Görsel 11. Metin Yurdanur, “Don Kişot”, Sanatçının instagram hesabı @metinyurdanur

Görsel 12. İstanbul Devlet Tiyatrosu, “Don Kişot’un Serüvenleri ”, 2022-23 <https://www.devtiyatro.gov.tr/DevletTiyatro/tr/oyundetay/2753?a=don-kisot-un-yeni-maceralari>, Erişim Tarihi: Mayıs 2025

Görsel 13. Ankara Devlet Opera ve Balesi, “Don Kişot’un Balesi”, 2023 <https://www.sanattanyansimalar.com/yazarlar/necla-cikigil/ankara-da-don-kisot-balesi/2993/>, Erişim Tarihi: Mayıs 2025

ON UNKNOWN WORKS OF AHMET SAMİM BİLGİN
AHMET SAMİM BİLGİN’İN BİLİNMEYEN ESERLERİ ÜZERİNE

Doğu Can HEKİMOĞLU¹

Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN²

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi,
ÇANAKKALE, TÜRKİYE, ORCID: 0009-0003-2847-0151

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi,
ÇANAKKALE, TÜRKİYE, ORCID: 0000-0002-0847-779X

Özet

Ahmet Samim Bilgen Hukukçu kimliği yanında çoksesli Türk sanat müziği eserleri, çoksesli Türk müziği üzerine düşünceleri, müzik eğitiminde hemen herkes tarafından bilinen “İlgaz” adlı okul şarkısı ile tanınır. Bilgen’in operetler ve sahne müzikleri, piyano ve şan için eserleri, çokseslendirilmiş halk türküleri, şiir ve denemeleri ise pek az müzik insanı tarafından bilinmektedir. Bestecilerin en çok yakındığı hususlar arasında eserlerinin seslendirilmemesi gelmektedir. Eserleri, unutulmaması ve akademik bağlamda yeniden değerlendirilmesi gereken bir besteci profili sunmaktadır. Bilgen’in, bilinmeyen veya akademik olarak tanınmamış eserlerinin müzikolojik bir bakış açısıyla incelenmesinin alana özellikle profesyonel müzik eğitime kaynaklık edeceği, Türk müziğinde çoksesliliğe yönelik derslerde eğitim aracı ve alanı olarak kullanılabileceği, yeni eserler kazandırılması bakımında önem arz ettiği düşünülmektedir.

Nitel ve betimsel araştırmada, Bilgen’in müzik yaşantısı, müzik anlayışı, besteleme felsefesi, bilinmeyen eserleri, el yazmaları, nota defterleri, yazılı, görsel ve işitsel arşiv kayıtları, içerik analizi tekniği ile incelenmiş ve yorumlanmıştır.

Bilgen’in yayınlanmamış eserlerinin, yaşam öyküsünün, bestecilik anlayışının, ilgililere ulaşmasının amaçlandığı çalışmada elde edilecek bulguların ilgili çalışmalara kaynaklık edeceği, çoksesli Türk müziğinin tarihsel sürecinde önemli bir yer edindiği düşünülen bestecinin geniş kitlelere tanıtılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: çokseslilik, bestecilik, Ahmet Samim Bilgen

Abstract

Apart from his legal identity, Ahmet Samim Bilgen is known for his polyphonic Turkish classical music works, his thoughts on polyphonic Turkish music, and his school song called “İlgaz”, which is known by almost everyone in music education. However, Bilgen’s operettas and stage music, works for piano and voice, polyphonic folk songs, poems and essays are known by very few music people.

Among the issues that composers complain about the most is that their works are not performed. When Bilgen’s works are examined, it is thought that he is among the composers who should not be forgotten and should not be forgotten. It is thought that examining Bilgen’s unknown or academically unknown works from a musicological perspective will be a source for the field, especially for professional music education, can be used as an educational tool and field in lessons on polyphony in Turkish music, and is important in terms of gaining new works.

In the qualitative and descriptive research, Bilgen’s musical life, musical approach, compositional philosophy, unknown works, manuscripts, notation notebooks, and written,

visual, and audio archival records were examined and interpreted using the content analysis technique.

It is thought that the findings to be obtained in the study, which aims to reach the interested parties with Bilgen's unpublished works, life story, and understanding of composition, will be a source for related studies and will contribute to the introduction of the composer, who is thought to have an important place in the historical process of polyphonic Turkish music, to a wide audience.

Keywords: polyphony, composition, Ahmet Samim Bilgen

1. GİRİŞ

Besteci gerek kendi iç dünyasını, duygu ve düşüncelerini gerekse içinde yaşadığı toplumun dünyasını paylaşmak isteyen kişidir. Bestecilik söz konusu olduğunda hissettiklerini, yaşadıklarını sanat kaygısı olmadan anında yakan, türküye, ağıda dökebilen, bir halk aşığı, belli kurallar içinde yazmak zorunda kalan bir Türk sanat müziği bestecisi, belli bir ekol veya okuldan gelenler, amatörce bu işle uğraşanlar karşımıza çıkabilmektedir. Bu örnekleri ve alanları daha da çoğaltabiliriz. Örneğin çok küçük yaşta beste yapmaya başlayanlar olduğu gibi kısacık hayatında sayısız eser bırakmış veya çok uzun ömründe çok az eser vermiş olanlara da rastlanır. Deha denilecek özellikleri olanlar da vardır, bu işin sadece tekniğini öğrenip üretenlerde. Bestecilik, kimi zaman profesyonel bir meslek olarak icra edilirken, kimi zaman da yalnızca hobi düzeyinde sürdürülebilmektedir. Kabul edilmiş yaygın bir görüş ise çok az bestecinin, özellikle maddi olarak hak ettiğini aldığıdır. Müzik endüstrisinde daha çok icracıların ön planda olduğu ve kazanç elde ettiğidir. Birçok besteci tarihin tozlu raflarında unutulmuş, eserleri hiç çalınmamış, yaşarken bile küskünlüklerini dile getirmiştir. Eserlerinin yeterince değer görmemesi besteci için büyük bir hayal kırıklığı olmanın ötesinde üretimine de önemli bir engeldir. İşte bu noktada müzik bilim çalışmalarının önemi bir kez daha ortaya çıkar. Unutulmuş, unutulmaya başlamış, hatırlanmayı, değer görmeyi bekleyen çok sayıda besteci ve eserin olduğu rahatlıkla dile getirilebilir. Bu besteci ve eserler sadece çalma ve söylemede değil; eğitim aracı ve alanı olmada değerlendirilebilirler. Yeni ve özgün eserlere esin kaynağı olabilirler. Araştırma, inceleme, yayın, kayıt, icra gibi farklı alanlarda yeni ve özgün tınıların yaklaşımların duyulmasına imkan verebilirler. Örneğin Cumhuriyet dönemi bestecilerimizin en çok merak edilen özelliklerinden biri çokseslilik yaklaşımlarının ne olduğudur. Tonal, modal ve makamsal dizi tercihleri, özgün, düzenleme, uyarlama gibi üretim tercihleri yine ilgi gören özellikler arasındadır. Müzik tarihi kitaplarında yer edinmiş, eserleri çalınan ve söylenen, Ahmet Samim Bilgen Hukukçu kimliği yanında çoksesli Türk sanat müziği eserleri, Türk müziğinin çokseslendirilmesi üzerine düşünceleri, müzik eğitiminde hemen herkes tarafından bilinen “İlgaz” adlı okul şarkısı ile tanınır. Bilgen’in operetler ve sahne müzikleri, piyano ve şan için eserleri, çokseslendirilmiş halk türküleri, şiir ve denemeleri ise pek az müzik insanı tarafından bilinmektedir. Bilgen’in eserleri incelendiğinde unutulmaması ve unutturulmaması gereken besteciler arasında olduğu düşünülmektedir. Bilgen’in, bilinmeyen veya akademik olarak tanınmamış eserlerinin müzikolojik bir bakış açısıyla incelenmesinin alana özellikle profesyonel müzik eğitime kaynaklık edeceği, Türk müziğinde çoksesliliğe yönelik derslerde eğitim aracı ve alanı olarak kullanılabileceği, yeni eserler kazandırılması bakımında önem arz ettiği düşünülmektedir.

Nitel ve betimsel araştırmada, Bilgen’in müzik yaşantısı, müzik anlayışı, besteleme felsefesi, bilinmeyen eserleri, el yazmaları, nota defterleri, yazılı, görsel ve işitsel arşiv kayıtları, içerik analizi tekniği ile incelenmiş ve yorumlanmıştır.

Bilgen'in yayınlanmamış eserlerinin, yaşam öyküsünün, bestecilik anlayışının, ilgililere ulaşmasının amaçlandığı çalışmada elde edilecek bulguların ilgili çalışmalara kaynaklık edeceği, çoksesli Türk müziğinin tarihsel sürecinde önemli bir yer edindiği düşünülen bestecinin geniş kitlelere tanıtılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir

1.1. Kuramsal Çerçeve

Neden Çoksesli Batı Müziği Diyoruz?

Müziğimizdeki tür ve biçimlerin adlandırılması, makam, tekseslilik-çokseslilik gibi konular yanında; özellikle Türk müziğinin adlandırılması tartışmaları uzunca yıllar sürmüştür. Belli bir alanda hala da devam etmektedir. “Avrupa’ya özelmış gibi benimsenen Çoksesli Batı Müziği tüm dünyanın müziğidir; ancak Avrupalının dönüştürdüğü, yarattığı ve koyduğu kurallara, biçimlere, çalgılara uygun olarak; kendi algı, duygu, imge, estetik duyum ve düşüncesine göre yarattığı için bu müziğe Çoksesli Batı Müziği denir. Yine de Çoksesli Müziğin, dünyaya Avrupa’nın bir armağanı olduğu kabul edilmelidir. M.S. IX. Yüz- yılda tekseslilikle başlayan çokseslilik çalışmalarının bugünkü duruma gelmesi, Avrupalıların ince zekâlarının ürünüdür. Her deha, doğduğu çağın algı, yargı, duyum, duygu ve düşüncesi içinde doğar; o doğduğunda, ondan öncekilerin birikim ve kaza- nımlarını kullanarak yaratır ve kendinden sonrakilere de yeni algı, duyum, duygu, düşünce ve anlayış ile teknik, yöntem, biçimler bırakarak onların ufuklarını açar. Bu döngü, sürekli ileri, daha iyiye, yetkinliğe, güzele doğru sürer. Avrupa insanının en önemli özelliği; nereden, nasıl, kimden olursa olsun kullanabileceği, yaralanabileceği, dönüştürebileceği, kendi algı, duyum, duygu, düşüncesine uyumlu olabilecek yararlı ve estetik bulduğu maddi ya da sanatsal, düşünsel, kültürel ne varsa onları incele- mesi, sorgulaması, benimsemesi, öğrenmesi ve hiçbir şeyi sorun etmeden kendi değerleri içine almasıdır” (Yılmaz, 2020: 101-102)

Geleneksel müzik mirasımızın yanında, ulusal müzik anlayışımız içerisinde de “çoksesli Türk müziği” ifadesini benimseyen ve bu doğrultuda bir estetik yönelim geliştiren görüşler mevcuttur.

Bestecilik Eğitimi Üzerine

Besteci olabilme yolunda profesyonel müzik almanın gerekli olup olmadığı tartışmaları hala devam eder. Bununla birlikte müziği ve besteciliği meslek olarak seçen ama profesyonel müzik eğitimi almayan sayısız müzik insanının olduğu da bilinmektedir.

Sosyal çevrenin insanın gelişim ve değişiminde önemli bir etken olduğu bilinir ve söylenir. Bireyin çevresi, onun kişilik gelişimi yanında kariyer gelişiminde de etkili olabilir. Bu noktada, eğitimle birlikte, toplumu ve kültürünü de unutmamak gerekir.

“Eğitim, insanın içinde var olan yatkınlıkları büyüme ve olgunlaşma sırasında uyarmak ve olumlu yönde desteklemektir. Bunun için yetişkinlerin çok yönlü yardımlarının yanı sıra, kişinin gelişimine uygun bir de “çevre” veya öğrenme ortamı gerekmektedir. Eğer bu çevre iyi düzenlenirse, öğrenci, fazla bir yabancı yardıma ihtiyaç duymadan kendi biyolojik ve sosyal varlığını ortaya koyabilir. Bir kişinin kendini şekillendirmesinde, kendi şahsiyetini ortaya koymasında içinde yaşadığı toplum ve kültür çok önemlidir” (Ergün, 2014: 2).

Besteciye, aldığı eğitim yanında, çevresi, içinde yaşadığı toplum ve kültürü de etkileyecektir. “Besteci, insanlarla paylaşmak istediği duygu ve düşüncelerini anlatmak amacıyla seçip bir araya getirdiği seslerle eserini yaratan kişidir. Bestecilik ise, yaşamı çok daha derin algılayan insanların girdiği bir serüvendir” (Çalgan, 2019: 16)

Doğuduyal'ın bestecinin kimliği ve kişiliği üzerine söyledikleri dikkate değerdir. “Bazı müziklerin ve ekollerin bestecilerin üzerinde dönem dönem öyle ya da böyle bir etki yapması kaçınılmaz. Bu etkilerin belli oranda veya az miktarda kullanılmış da olsa bir tür kıyaslama içerisinde ortaya konması, bestecinin kişiliğini oluşturan içinde bulunduğu ortam-eğitim ve bu sanatı öğreten ekolün etkinliğinin bestenin niteliklerini doğuran malzemeyle, genel olarak da ses gereciyle olan ilişkisi ve de bunların paralel olarak düşünülmesi, bir müzik yapıtının nasıl meydana geldiğine bir bakış alanı açar. Burada söz konusu olan, kullanılan malzemenin salt gereç olarak ele alınmasıyla bir araç olarak düşünülmesindeki ayırımın 'ulusal sanat' tanımını da değiştirebileceğidir. Elbette bir ülkenin bestecisi yaşadığı ülkede çevresinde rastladığı malzemeyi, müzik, şiir, halk öyküsü, giyim kuşam, el sanatları gibi folklorun içine giren her şeyi en yakından tanıyan ve çok doğal olarak da etki alanına alan kişidir. Ayrıca öbür sanatlarla, diğer türlerle olan ilişkilerin yarattığı bütün çevre faktörlerinin de özümsemesi söz konusudur. Müzik yaratıcısı, bir sanatçı formasyonu, etrafındaki her şeyi değerlendirebilmeli ve onlardan daha iyi yararlanmanın olanaklarını aramalı, kendisine yeni yollar açmalıdır. İşte bu noktada neyin nasıl görüldüğü, gözlemlendiği ve çıkarılan sonucun öznelliği önem kazanır. Yani bestecinin kişisel eğilimleri (sosyal-psikolojik) ve aldığı eğitim durumu (çocukluk dönemi, uzmanlaşmada eğitildiği okul) devreye girer. Bunlar da çok önemli etkenlerdir” (2016: 76).

Bestecinin Tekniği Üslubu ve Yaklaşımları Üzerine

Müzik eğitimcisi, yorumcu, yazar, piyano pedagogu Fenmen'in düşünceleri oldukça dikkat çekicidir. Ona göre; teknik, kuşkusuz ki hiçbir zaman bir varlık olamaz. Güzel'i yaratmak ve ifade etmek için gereken bir güçtür teknik. Demek ki tutulacak yol, öğrencide müzik duygusunu uyandıracak ve onun icra zekâsını parlatacak bir yöntemdir (1991: 14).

Ahmet Samim Bilgen

Ilgaz adlı eseri ile tanınan Ahmet Samim Bilgen aslen hukukçudur. Selanik doğumlu bestecimiz 2005 yılında vefat etmiştir. “Gençlik döneminden başlayarak keman ve bestecilik alanlarında etkinlik gösteren Bilgen, bir yandan hukukçu olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Liseyi bitirdikten sonra İstanbul Belediye Konservatuvarında Seyfettin Asal'la keman çalışan sanatçımız, Hukuk Fakültesi'ndeki öğrenciliği sırasında Ferit Alnar'ın yönettiği İstanbul Şehir Tiyatrosu Orkestrası'nda kemancı olarak görev almış, ayrıca 1930-35 yılları arasında Cemal Reşit Rey'in kurduğu ve yönettiği Konservatuvar Orkestrası'nda çalışmıştır. 1935'te “Cumhuriyet” gazetesinin düzenlediği bestecilik yarışmasında ödül alan Bilgen'in 1937-1940 arasında yayımlanan üç Türkü Albümü halkevleri tarafından satın alınmıştır. Türk Halk Havaları adlı albümü ise Paris Konservatuvarı profesörlerinden E. Borrel'in övgüsüyle karşılanmıştır. Türk tadındaki Ilgaz adlı parçasıyla tanınan Samim Bilgen, 1973 yılından başlayarak Sevdâ Cenap And Müzik Vakfı'nda “Danışma Kurulu Üyesi” olarak yer almıştır. Besteci sahne eserlerinin yanı sıra, şan ve piyano için, solo piyano için parçalar da yazmıştır” (Say, 2010: 217-218).

Müzik eğitimcisi Aydın İlik Ahmet Samim Bilgen'in Halkevleri Genel Merkezi Orkestrasının birinci kemanlarından olduğunu, müziğe olan ilgisini, iş disiplini, İstanbul efendisi davranışlarının anlatmanın satırlara sığmayacağını düşünür. İlik, Bilgen'in; bestecilik alanındaki ilk eserini 1937-1940 yılları arasında yayınladığını, “Otello Komedi”nin 1933 yılında “Ankara Ziraat Enstitüsü” öğrencileri tarafından “Halkevi”nde verilen temsilini Atatürk'ünde izlediğini ve temsil bitimi tüm oynayanları kutladığını, “Vatanıma” adlı marşı ile “Ilgaz” adlı eserini radyo ve TV'de çalındığını söyler. (1994: 35-37)

Araştırmanın Problem Cümlesi

Araştırmanın problem cümlesi; “Ahmet Samim Bilgen’in az bilindiği düşünülen eserleri ve özellikleri nelerdir? olarak belirlenmiştir. Bu alt problemin yanıtlanması için bestecinin tüm eserlerine ulaşılmaya ve analiz edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı, Önemi

Bu araştırma, Ahmet Samim Bilgen’in az bilinen eserlerini müzikolojik bir bakış açısıyla değerlendirerek, bu eserlerin profesyonel müzik eğitime ve Türk müziğinde çokseslilik tartışmalarına katkı sağlamasını amaçlamaktadır.

Bilgen’in, bilinmeyen veya akademik olarak tanınmamış eserlerinin müzikolojik bir bakış açısıyla incelenmesinin alana özellikle profesyonel müzik eğitime kaynaklık edeceği, Türk müziğinde çoksesliliğe yönelik derslerde eğitim aracı ve alanı olarak kullanılabileceği, yeni eserler kazandırılması bakımında önem arz ettiği düşünülmektedir.

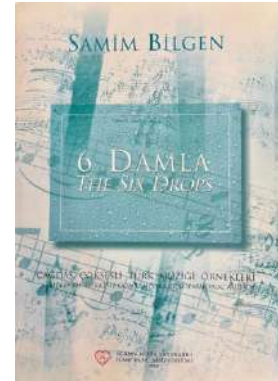
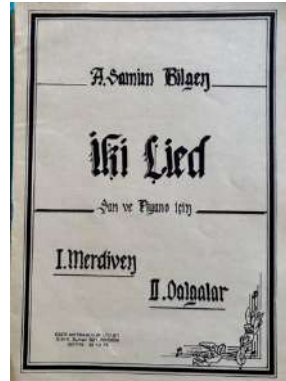
2. YÖNTEM

Bilimsel araştırma yöntemi; “araştırma sürecinde de belirtileceği gibi; araştırmanın amacını ve problemi tanımlama, problemi çözecek modeli kurma, modelle ilgili olarak gerekli hipotezleri formüle etme gibi birbiri ile ilişkili süreçleri ifade eder” (İslamoğlu, 2003: 18).

Nitel ve betimsel araştırmada, bestecinin ulaşılabilen ve az tanındığı düşünülen kitapları/eserleri çalışma kapsamı içinde ele alınmış, nispeten daha çok tanınan kitapları çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.

Araştırma kapsamında incelenen kitaplar: Bestecinin “İlgaz” adlı eserinde yer aldığı “Anılar” kitabı ile, “Dünden Yarına Türküler” kitapları çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.

Tanımlar

Bu bölümde okuyucu için açıklayıcı olacağını düşündüğümüz tanımlara yer verilmiştir.

Armoni: Uyum, ahenk; seslerin kaynaşması. Seslerin uyumundaki kuralları ve yaratıcı ilkeleri geliştiren bilimdir (Say, 2010: 99).

Dizi: Bir dizge içerisinde, herhangi bir perdeden başlayarak oktavına kadar aradaki perdelerin ardışık olarak sıralanmasına gam veya dizi denir (Köse, 2012: 72).

Tampereman: Bir sekizli aralığın 12 eşit parçaya bölünmesi için, sekizli dışındaki bütün aralıkların oluşturduğu ses yüksekliklerinde yapılan çok küçük değişiklikler ile sağlanan düzen (Say, 2010: 434).

Tonal: Tonal sistem ile bestelenen, içinde tonal bir merkez bulunduran müzik parçası (Say, 2010: 485).

Tonalite: Bir bestede ya da bir beste bölümünde bütün nota ve akorların, bir çıkış noktası durumundaki nota ilgilerini düzenleyen sistemlerin bütünü (Yener, 1983: 454).

Stil Bilgisi “münferid eserin ötesinde geçerliliği olan ve bir türün veya dönemin, bir bestecinin veya ekolün müzikal stilini gösteren türler tarihine dair belirleyici özellikler inceler” (Michels ve Vogel, 2021: 13)

Stil: Üslup demektir. Stile osservato, sıkı üslup; Stile galenta, kibar üslup; Stile rappresentativo, temsili üslup, temsil üslubu (Gazimihal, 1961: 238).

Yaklaşım: Belirlenen öğrenme amaçlarına ulaşabilmek için izlenen yoldur (Babadoğan, 1996: 13).

3. BULGULAR

Bu bölümde; Ahmet Samim Bilgen’in eserlerinin genel görünümüne sonrasında ise yorumlara yer verilmiştir.

Tablo 1

Türk halk şarkıları

Eser Adı	Tonalite/Modalite/Makamı	Çokseslilik Yaklaşımı Üçlü/Dörtlü/Yatay Vb
Su Testisi	Re Hüseyini	Üçlü-Dikey
Urfalıyım	Re Hüseyini/Muhayyer	Üçlü-Dörtlü/Dikey
Yürük Yaylası	Fa Nikriz/Zavil	Üçlü-Dikey
Gidin Bulutlar Gidin	Do Kürdi/Muhayyer Kürdi	Üçlü-Dikey
Efe Türküsü	Sol Kürdi	Üçlü-Dikey

Tablo 2

Türk halk havaları

Eser Adı	Tonalite/Modalite/Makamı	Çokseslilik Yaklaşımı Üçlü/Dörtlü/Yatay Vb
Kız Pınardan Sular İçtim	La Karcıgar/Muhayyer	Üçlü/Dörtlü-Yatay
Havuz Başının Gülleri	La Hüseyini	Üçlü-Dörtlü/Yatay-Dikey
Yayla Suyu	Sol Minör-Nihavent	Üçlü/Dikey
İki Zeybek	Sol Nikriz/Sol Rast/Sol Rast	Üçlü/Dikey
Ekin Ektim	La Hicaz	Üçlü/Dikey
Bülbül	Sol Majör-Rast	Üçlü/Yatay

Tablo 3

Marşlar

Eser Adı	Tonalite/Modalite/Makamı	Çokseslilik Yaklaşımı Üçlü/Dörtlü/Yatay Vb
Vatanıma	Mi Minör	Üçlü/Dikey
Gençlik Marşı	Sol Majör	Üçlü/Dikey
Okul Gencine	Fa Majör/Si Bemol Majör	Üçlü/Dikey
Gençliğin Sesi	Sol Majör	Üçlü/Dikey
Kampçılar	Fa Majör	Üçlü/Dikey
8. Tümen Marşı	Mi Bemol Majör	Üçlü/Dikey

Tablo 4

İki piyano parçası

Eser Adı	Tonalite/Modalite/Makamı	Çokseslilik Yaklaşımı Üçlü/Dörtlü/Yatay Vb
Nocturne	Mi Bemol Majör	Üçlü/Yatay-Dikey
Balade	Mi Minör/Mi Majör	Üçlü-Dikey

Tablo 5

İki lied

Eser Adı	Tonalite/Modalite/Makamı	Çokseslilik Yaklaşımı Üçlü/Dörtlü/Yatay Vb
Merdiven	La Minör/La Majör	Üçlü/Yatay-Dikey
Dalgalar	Mi Bemol Majör	Üçlü-Dikey

Tablo 6

Altı damla

Eser Adı	Tonalite/Modalite/Makamı	Çokseslilik Yaklaşımı Üçlü/Dörtlü/Yatay Vb
Prelüd ve Türkü	Mi Hüseyini	Üçlü/Dikey
Güzel Yar	La Uşşak	Üçlü/Dikey
Hey Dağlar	La Hüseyini/La Uşak	Üçlü-Dikey
Senin Bahçende	Sol Minör/Sol Nihavent	Üçlü/Dikey
Masal Müziği	Sol Minör/Nihavend	Üçlü/Dikey
Ağıt	Re Nihavend/Re Hüseyini	Üçlü/Dikey

Ahmet Samim Bilgen'in "Halk Ezgilerimizin Çokseslendirilmesi ile İlgili Bazı Düşünceler" adlı çalışmasında kendisini çokseslilik anlayışı açıklıkla görülebilmekte, anlaşılmaktadır.

Bilgen özetle; 18.ve 19. Yüzyılda klasik armoni kurallarının tercih edilmesi gerektiğini, sade ve arı bir klasik armoninin Türk toplumuna tattırılmasını, klasik armoni kuralları içinde majör ve minör dizilerle uyumlu olacak şekilde çoksesliliğin yapılması gerektiğini düşünmektedir. (1996.1-2)

Türk Halk Şarkıları adlı çalışmasında; Hüseyini, muhayyer, nikriz/zavil, muhayyer kürdi, kürdi makamlarındaki eserlerin üçlü/dikey olarak çokseslendirilmiştir. Urfalıym adlı eserde ise ara ara dörtlü akorlar duyulmaktadır.

Türk Halk Havaları adlı çalışmasında; karcığar, muhayyer, hüseyini, nikriz, rast, hicaz, makamlarına ait dizilerde, üçlü/dikey kullanımına ek olarak; Kız pınardan su içtim ve havuz başının gülleri adlı eserlerde ise ara ara dörtlülerinde kullanıldığı görülmüştür.

Marşlar adlı çalışmasında; mi minör, sol majör, fa majör, si bemol majör, mi bemol majör tonaliteleri tercih edilmiştir. Eserlerin okuyucular için ses sınırlarına uygun olması yanında tercih edilen çokseslendirme yaklaşımı üçlü dikeydir.

İki Pişano Parçası adlı çalışmada; Mi bemol majör, mi minör ve mi majör tonaliteleri tercih edilmiş, Nocturne adlı eserde üçlü ama yatay ve dikey kullanım görülürken, balade adlı eser üçlü dikey olarak çokseslendirilmiştir.

İki Lied adlı çalışmasında; la minör, la majör, mi bemol majör tonaliteleri kullanılmış, Merdiven adlı eserde üç/yatay ve dikey kullanım görülürken, dalgalar adlı eserinde ise üçlü dikey kullanım olmuştur.

Altı Damla adlı çalışmasında tüm eserler üçlü/dikey olarak çok seslendirilirken, hüseyini, uşşak, nihavent makamı dizileri kullanılmıştır.

Elbette besteci yaşasa idi ve kendisinin bu eserlerde tonal ve modal dizileri nasıl algıladığı daha gerçekçi olarak betimlenebilirdi.

Bizim algımız, duyumlarımız ve elbette bilgi ve becerilerimiz doğrultusunda yapılan tespitler, bir başka araştırmacı tarafından farklı sonuçlarla ilgililerle buluşabilir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, Ahmet Samim Bilgen'in az bilinen ve yayımlanmamış eserleri, müzik yaşantısı ve bestecilik anlayışı müzikolojik bir bakış açısıyla incelenmiştir. Bilgen'in yalnızca "İlgaz" adlı okul şarkısıyla sınırlı kalmayan çok yönlü besteciliği; halk müziği düzenlemeleri, marşları, lied ve pişano eserleri ile daha kapsamlı bir biçimde değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, Bilgen'in çoksesli Türk müziği alanına önemli katkılar sunduğunu, eserlerinde klasik armoni ilkelerine dayalı yalın birçok seslilik anlayışını benimsediğini ortaya koymuştur.

Bilgen'in eserlerinde özellikle üçlü yapıların ağırlıklı olarak kullanıldığı, bazı eserlerde ise yatay ve dörtlü seslendirme biçimlerinin de tercih edildiği gözlemlenmiştir. Bu durum, bestecinin hem geleneksel Türk müziği makam dizilerini hem de Batı müziğinin armonik tekniklerini sentezleme çabasını yansıtmaktadır. Bestecinin tercih ettiği tonaliteler ve makamsal diziler, onun estetik anlayışının ve dönemin çokseslilik tartışmalarına yaklaşımının anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

Bilgen'in az bilinen eserlerinin incelenmesinin, sadece müzik tarihi açısından değil; aynı zamanda profesyonel müzik eğitimi, repertuvar geliştirme ve çağdaş bestecilik anlayışlarının evrimini izleme bakımından da kıymetli olduğu düşünülmektedir. Bu yönüyle çalışma, unutulmuş ya da göz ardı edilmiş müzikal değerlerin gün yüzüne çıkarılmasına katkı sağlamaktadır. Eserlerin çoğunun nota halinde basılı olması, icra edilme potansiyelini de güçlendirmektedir.

Elde edilen veriler sonucunda şu önerilerde bulunulabilir:

-Ahmet Samim Bilgen ulusal müzik kültürümüzde sadece bir tek eserle tanınmamalıdır.

-Eserleri profesyonel müzik eğitimi verilen kurumlarda seslendirilmelidir.

-Türk müziğinde çokseslilik, armoni, kompozisyon, bestecilik gibi derslerde çalışmaları eğitim aracı ve eğitim alanı olarak kullanılabilir.

-**Yaygınlaştırma ve arşiv çalışmaları** kapsamında, bestecinin basılmamış veya yeniden notaya alınması gereken eserleri akademik çevrelerle paylaşılmalı; bu eserler icracılar, müzikologlar ve müzik öğretmenleriyle buluşturulmalıdır.

-Bilgen'in eserleri üzerine **yüksek lisans ve doktora tezleri yapılmalıdır, bunun** çoksesli Türk müziği literatürünün gelişimine de katkı sağlayacağı unutulmamalıdır.

-**Kayıt projeleri** kapsamında Bilgen'in özellikle bilinmeyen eserleri seslendirilerek dijital ortamlarda paylaşılmalıdır.

5. KAYNAKLAR

Babadoğan, C. (1996). *Modern öğretim stratejilerinin öğretim-öğrenim süreçlerine yansıması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi.

Bilgen, A. S. (1986). *Dünden yarına türküler: Çokseslendirilmiş on halk türküsü*. Eser Matbaacılık.

Bilgen, A. S. (2000). *6 damla: Çağdaş çoksesli Türk müziği örnekleri*. Sevdâ-Cenap And Müzik Vakfı Nota Yayınları.

Bilgen, A. S. (t.y.). *İki Lied: Şan ve piyano için*. Eser Matbaacılık.

Bilgen, A. S. (t.y.). *İki piyano parçası*. Eser Matbaacılık.

Bilgen, A. S. (t.y.). *Marşlar: Şan ve piyano için*. Eser Matbaacılık.

Bilgen, A. S. (t.y.). *Türk halk havaları: Piyano ve şan için*. Eser Matbaacılık.

Bilgen, A. S. (t.y.). *Türk halk şarkıları: Piyano ve şan için*. Eser Matbaacılık.

Çalgan, K. (2019). *Büyük müzikçileri nasıl bilirdiniz?* Boğaziçi Yayınları.

Doğuduyal, M. (2016). *Müzikten söze*. Bağlam Yayıncılık.

Ergün, M. (2014). *Eğitim felsefesi*. Belgeç Yayınevi.

Fenmen, M. (1991). *Müzikçinin el kitabı*. Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

Gazimihal, M. R. (1961). *Musiki sözlüğü*. Milli Eğitim Basımevi.

İlik, A. (1994). Ahmet Samim Bilgen ile Ilgaz'a seyahat. *Orkestra Dergisi*, 33(243), Mart 1994.

İslamoğlu, A. H. (2003). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Beta Basım Yayım.

Köse, Y. (2012). *Uygulamalı kontrapunt öğretimi*. Arvo Yayınları.

Michels, U., & Vogel, G. (2021). *Müzik atlası* (S. Uçar, Çev.). Alfa Yayınları.

Say, A. (2010). *Müzik ansiklopedisi* (Cilt I). Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

Say, A. (2010). *Müzik ansiklopedisi* (Cilt III). Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

Yener, F. (1983). *Müzik kılavuzu*. Bilgi Yayınevi.

Yılmaz, H. H. (2020). *Çoksesli çalgı müziğinin felsefesi ve neoliberalizm*. Kaf Kitap Kafe Yayınları.

**SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS UNSURLARININ TURİSTİK ÜRÜN
OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ: ÇANAKKALE SERAMİĞİ ÖRNEĞİ**

Büşra DÜZGÜN BAY¹

Doç. Dr. Halil KORKMAZ²

¹Yüksek lisans öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği Anabilim Dalı, 0009-0002-7384-8187

²Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği 0000-0002-6795-9289

Özet

Sanat eserleri, insanlık tarihi boyunca geçmişten geleceğe bir köprü görevi üstlenmektedir. Elde edilmiş çeşitli eserlerin yanında yaşanmışlıklara aracı olan her şey kültür olarak hayatın içerisinde yerini almaktadır. Kültür, geçmişten geleceğe aktarılırken, geçmişin izlerini korumaya devam etmektedir. Bu izlerden bir tanesi de Çanakkale'ye özgü seramiklerdir. Adını, Türkiye'nin kuzeybatısında bulunan, tarihi ve turistik bir öneme sahip Çanakkale ilinden almaktadır. Çanakkale ilinin tarihi ve zengin estetik ürünleri arasında sayılan Çanakkale seramikleri renkleriyle, kendisine has şekilleri ve yapılış teknikleriyle yıllardır usta ellerde şekillenmeye devam eden kültürün bir parçasıdır. Bu araştırmanın amacı, somut olmayan kültürel miras kapsamında Çanakkale seramiklerinin mevcut durumunun tespit edilmesi ve turistik bir ürün olarak değerlendirilmesidir. Bu kapsamda nitel araştırma yöntemi kullanılarak, 12 seramik ustası ve profesyonel turist rehberi ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma, Çanakkale seramiğinin, kökleri Troya dönemine uzanan ve Osmanlı devrinde bir "halk sanatı" olarak gelişen, kendine özgü form ve motifleriyle zengin bir miras olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, bu zengin geçmişe ve estetik değere rağmen, bulgular sanatın günümüzde ciddi bir gerileme döneminde olduğunu göstermektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu, Çanakkale seramiğinin tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin "yok denecek kadar az" olduğunu ve kurumsal desteğin yetersiz kaldığını vurgulamıştır. Sanatın kent içindeki görünürlüğünün zayıf olması ve turizm potansiyelinin değerlendirilememesi temel sorunlar olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Miras, SOKÜM, Çanakkale Seramiği, Turistik Ürün

TÜRKİYE-AZERBAYCAN ARASINDAKİ ASKERİ İŞBİRLİĞİNİN GÜNEY KAFKASYA GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ.

Eyüp İbrahim Atabay Doktora Öğrencisi, St. Petersburg Devlet Üniversitesi, Sovyet sonrası
bölge çalışmaları, 0009-0001-3678-7832

Özet

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki askeri-teknik iş birliği alanındaki ilişkiler planlı bir şekilde gelişmiştir. Ankara, Azerbaycan ordusunun kurulmasında aktif rol oynamış ve bu süreç için gerekli kurumların oluşturulmasına yardımcı olmuştur. Ancak ilk on yıllarda bu ilişkiler, Azerbaycan'a eğitmen gönderilmesi ve mali yardım sağlanmasıyla sınırlı kalmıştır. Ancak 2010 yılında imzalanan Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması, iki ülke arasındaki askeri-teknik ilişkilerin genişletilmesi ve derinleştirilmesine yönelik maddeler içermektedir. Bununla birlikte, gerçek anlamda değişim 2016 yılından itibaren başlamıştır. Bu dönemde Türk elitleri, ülke çevresindeki güvenlik sisteminin kırılganlığını fark etmişlerdir. Bu durum, Ankara'nın uluslararası prestijini, siyasi rejimin istikrarını ve Türkiye'nin askeri-stratejik hedeflerini doğrudan etkilemiştir. İkinci Karabağ Savaşı, Türkiye ile Azerbaycan'ın uzun yıllar boyunca yürüttüğü çalışmaların açık bir göstergesi olmuş ve Türk silahlarının kullanımı ile Ankara'nın doğrudan desteği sayesinde Bakü'nün zaferini belirleyen bir dönüm noktası haline gelmiştir. Şuşa Beyannamesi, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcını simgelemiştir. İki ülke askeri iş birliğini derinleştirme yoluna gitmiş; orduların standartlarının birleştirilmesi, bir Türk generalinin Azerbaycan Savunma Bakanı'na danışman olarak atanması ve ortak hava savunma alanının oluşturulması gibi adımlar atılmıştır. "Bir millet – iki devlet" söylemine, Türk yazarların çekinmeden dile getirdiği üzere, "bir ordu" ifadesinin de eklenmesi olasılığı bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Bakü ziyareti sırasında Azerbaycan ve Türkiye liderlerinin yaptığı açıklamalar, iki ülkenin iş birliğini daha da derinleştirme niyetinde olduklarını ortaya koymuştur. Bugün iki ülke arasındaki askeri-teknik iş birliğinin boyutu, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki bütünleşme sürecinin kapsamını tam olarak yansıtmaya da, iki devletin bir askeri-siyasi ittifaka doğru ilerlediği söylenebilir. Türkiye, Azerbaycan ordusu üzerindeki etkisini istikrarlı bir şekilde artırmaktadır. Güney Kafkasya'da uzun yıllar boyunca başat güvenlik sağlayıcı rolünü üstlenen Rusya'nın, özellikle Karabağ savaşı sonrasında tek taraflı belirleyici olma rolü zorlaşmıştır. İran ise Azerbaycan'ın artan askeri gücünden ve Türk nüfuzunun Hazar bölgesine kadar yayılmasından rahatsızlık duymakta ve zaman zaman sınırda tatbikatlar yaparak tepkisini göstermektedir. Bu durum, Güney Kafkasya'daki güç rekabetinin derinleştiğini göstermektedir. Türkiye'nin bölgeye askeri ve diplomatik açıdan dahil olması, çok kutuplu bir güvenlik yapısının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışmada çok kutuplu bir güvenlik yapısının Güney Kafkasya'daki istikrara nasıl etki göstereceği açıklanacaktır. Anahtar kelimeler: Güney Kafkasya, Azerbaycan, Türkiye.

TERMINATION OF A JOINT-STOCK COMPANY FOR JUST CAUSE

ANONİM ORTAKLIĞIN HAKLI SEBEPLE FESHİ

İbrahim Talha KAYIHAN

Öğrenci - Avukat, İstanbul Aydın Üniversitesi, Özel Hukuk YL, 0009-0007-3876-3846

Özet

Anonim ortaklığın sona erme hallerinden biri olan ortaklığın haklı sebeple feshi Türk Ticaret Kanunu'nun 531. Maddesinde düzenlenmiş olup eski Ticaret Kanunu'nda olmayan bir hükümdü. Kanun metninde doğal olarak haklı nedenlerin neler olacağı tek tek sayılmamış gerekçesinde de belirtildiği üzere yargı kararlarına ve doktrine bırakılmıştır. İlgili düzenleme hakime haklı nedenin belirlenmesinde geniş bir yetki tanımasının yanı sıra alternatif çözümler bakımından da geniş yetki tanımıştır.

6102 sayılı yasa ile uygulama alanı bulan anonim ortaklığın haklı nedenle feshi azınlık haklarının en önemlilerindendir. Nitekim şirketin çoğunluğunu ele geçiren ortakların ellerindeki gücü kötüye kullanmaları, adaletsiz ve basiretsiz bir yönetim sergilemeleri halinde mahkeme vasıtasıyla şirketin feshi yada alternatif çözümler sağlanmış olacaktır. Böyle bir düzenlemenin bulunması etkin paylara sahip ortakların kötü niyetli girişimlerini engelleme bakımından ciddi bir caydırıcı etkiye sahip olduğu söylenebilir. Ancak diğer yandan iş bu fesih hakkının uygulamada kötüye kullanılabileceği ve şirketin devamlılığı yönünde sürekli tehdit oluşturabileceği kanun koyucu tarafından öngörülmüş olmalı ki fesih dışında başkaca çözüme karar verilebileceği hüküm altına alınmıştır. Öğretide ve Yargıtay uygulamasında gelişen alternatif çözümlerde kanun koyucunun bu amacına hizmet etmektedir. Ancak burada her dava açan ortağın payının kendisine ödenmek suretiyle çıkarılması şeklindeki alternatif çözüm yolunun otomatikleşmesi hak arama özgürlüğüne ciddi anlamda bir engel teşkil edecektir. Bu sebepten mahkemelerin takdir haklarını titiz ve detaylı araştırmaya dayanarak kullanmaları ve hakkaniyetli yolu tercih etmeleri gerekmektedir.

Bu incelemede anonim şirketlerde haklı sebeple fesih kavramı öğretideki görüşler ve Yargıtay içtihatları ışığında ele alınarak, haklı sebebi oluşturan olaylar ve alternatif çözümler üzerinden değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Anonim Ortaklık, Haklı Nedenle Fesih, Azınlık Hakkı

Abstract

One of the grounds for the termination of a joint-stock company, namely termination for just cause, is regulated under Article 531 of the Turkish Commercial Code (TCC), a provision that did not exist in the previous Commercial Code. As naturally expected, the law does not exhaustively list what constitutes just cause; as stated in its preamble, this determination is left to judicial decisions and legal doctrine. The relevant provision grants the judge broad discretion in determining just cause, as well as in devising alternative remedies. The termination of a joint-stock company for just cause, introduced with Law No. 6102, is one of the most significant rights of minority shareholders. Indeed, in cases where the majority shareholders misuse their dominant position or exhibit unjust and imprudent management, the court can order the dissolution of the company or provide alternative remedies. The existence of such a regulation can be said to have a significant deterrent effect in preventing malicious actions by shareholders with controlling interests. However, it must also have been foreseen by the legislator that the right to seek dissolution could be abused in practice and pose a continuous threat to the company's continuity, which is why the law allows for alternative remedies to dissolution. The

alternative solutions developed in legal doctrine and the jurisprudence of the Court of Cassation serve this legislative purpose. However, the automatic application of the alternative remedy—whereby the shares of the shareholder filing the lawsuit are purchased—would constitute a serious impediment to the freedom to seek legal recourse. For this reason, courts must exercise their discretionary powers with meticulous and detailed investigation, opting for equitable solutions. In this analysis, the concept of termination of a joint-stock company for just cause will be examined in light of doctrinal views and the jurisprudence of the Court of Cassation, with an evaluation based on the events constituting just cause and the alternative remedies available.

Keywords: Joint-Stock Company, Termination for Just Cause, Minority Right

BREAKING BARRIERS: WOMEN AND LEADERSHIP IN THE ISLAMIC ERA

Associate Professor Dr. Naseem Akhter

Department of Islamic Studies, Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar,
Pakistan

Abstract

This research work examines how women were empowered under the Islamic government and administration with the onset of Islam. The place of women has now been brought to light in the history of Islam such that it is clear that women in Islam took an active role in the world and state affairs. Numerous historical examples, Islamic legislations, and even scholarly evidences indicate that women received more power in social, legal, and administrative fields at the dawn of Islamic era. In this study, I intend to clear some of the popularly held myths about the role of women in Muslim societies in the current age, so as to have a wider perspective of understanding women leadership and role in the Islamic point of view.

Keywords: Women, Society, Islamic laws, Leadership

TÜRKİYƏDƏ PEŞƏ TƏHSİLİ TƏLİMİ: MİMAR SİNAN MESLEKİ VE TEKNİK ANADOLU LİSESİNDƏ TƏCRÜBƏ

RAMİN ƏMRAHOV

Peşə təhsili müasir dövrdə iqtisadi və texnoloji inkişafın əsas sütunlarından biridir. Bu təhsil növü praktiki bilik və bacarıqların inkişaf etdirilməsinə yönəlmişdir. Dünyada sürətlə dəyişən texnologiyalar və iş bazarının tələbləri peşə təhsilinin daim yenilənməsini və qlobal təcrübələrin öyrənilməsini zəruri edir. Bu kontekstdə, Türkiyədə, Mimar Sinan Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesində keçirilən təlim mənim üçün mühüm peşəkar təcrübə oldu. Bu yazıda təlimin məqsədi, məzmunu, qazandığım biliklər və gələcəkdə bu biliklərin tətbiqi barədə geniş məlumat verəcəyəm.

TƏLİMİN MƏQSƏDİ VƏ KEÇİRİLDİYİ MƏKAN

Mimar Sinan Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Türkiyədə texniki və peşə təhsili sahəsində nüfuzlu təhsil müəssisələrindən biridir. Burada peşə təhsilinin inkişafı üçün müasir laboratoriyalar, texniki avadanlıqlar və təcrübəli müəllimlər çalışır. Məktəbin əsas məqsədi memarlıq və inşaat sahəsində mütəxəssislər yetişdirməkdir.

Təlimin əsas məqsədi inşaat və memarlıq sahəsində müasir texnologiyalardan istifadə etməyi öyrənmək, layihələndirmə proseslərini təkmilləşdirmək və beynəlxalq təcrübələri mənimsəmək idi. Təlim müddətində biz həm nəzəri, həm də praktiki dərslərdə iştirak etdik.

TƏLİM PROQRAMI VƏ ÖYRƏNDİYİM MÖVZULAR

Təlim çərçivəsində aşağıdakı əsas mövzular üzrə dərslər keçildi:

1. Yapı Teknik Ve Temel Meslek Resmi

İnşaat sahəsində texniki çertyojların və planların hazırlanması

Memarlıq eskizlərinin və rəsmi cizgilərin tətbiqi

Tikinti materialları və onların xüsusiyyətləri

2. Bilgisayarli Statik Proje Çizim

Memarlıq və inşaat layihələrinin AutoCAD və digər proqramlar vasitəsilə işlənməsi

İnşaatda statik və dinamik analizlər

Kompüter dəstəklili dizayn sistemlərindən istifadə

3. Bina Yerləşim Rölövesi

Mövcud binaların ölçülərinin çıxarılması və planlaşdırılması

Şəhərsalma prinsipləri və landşaft dizaynı

Memarlıq layihələrinin real mühitə uyğunlaşdırılması

4. Park Bahçe Mobilyalari

Açıq məkanlar üçün mebel dizaynı və istehsalı

Ekoloji cəhətdən dayanıqlı materialların seçimi

Müasir şəhərsalma və abadlaşdırma prinsipləri

PRAKTİKİ DƏRSLƏR VƏ TƏTBİQLƏR

Təlim təkcə nəzəri biliklərlə məhdudlaşmadı. Biz müxtəlif praktiki məşğələlərdə iştirak etdik:

Rəqəmsal dizayn proqramları ilə işləmək: AutoCAD, SketchUp və digər memarlıq proqramlarında layihələr hazırladıq.

Memarlıq eskizləri çəkmək: Ənənəvi və rəqəmsal metodlarla layihələrin ilkin formalaşdırılması.

Mövcud tikililərin ölçülərinin çıxarılması: Bina yerləşim planlarının hazırlanması və landşaft analizləri.

Abadlıq və park dizaynı üzrə təcrübələr: Şəhər məkanlarının estetik və funksional cəhətdən optimallaşdırılması.

Bu praktiki dərslər mənə real iş şəraitində memarlıq və inşaat proseslərini daha dərinləndirən başa düşməyə imkan yaratdı.

TƏLİMDƏN QAZANILAN BİLİKLƏR

Bu təlim mənə bir çox yeni bilik və bacarıqlar qazandırdı. Əsas qazanclarımı aşağıdakı şəkildə təsvir edə bilərəm:

Memarlıq və inşaat sahəsində yeni texnologiyaların tətbiqi – AutoCAD, SketchUp və digər proqramlarla işləmə bacarıqlarımı təkmilləşdirdim.

İnşaat mühəndisliyi ilə bağlı statik və dinamik analizlər – Tikinti layihələrinin təhlükəsizliyini və dayanıqlığını qiymətləndirməyi öyrəndim.

Şəhərsalma və bina planlaşdırılması üzrə biliklər – Müasir şəhər planlaşdırma prinsipləri və bina yerləşdirmə metodları haqqında geniş məlumat əldə etdim.

Memarlıq dizaynında yaradıcı yanaşmalar – Açıq məkanların dizaynı və abadlıq işləri ilə bağlı yeni fikirlər öyrəndim.

Ekoloji dayanıqlılıq və yaşıl memarlıq prinsipləri – Şəhər mühitində yaşıllıqların və ekoloji davamlılığa töhfə verən dizaynların əhəmiyyətini anladım.

GƏLƏCƏK PERSPEKTİVLƏR VƏ TƏTBİQLƏR

Bu təlimdən əldə etdiyim bilikləri gələcəkdə memarlıq və dizayn sahəsində daha effektiv tətbiq etməyi planlaşdırıram. Əsas məqsədlərim bunlardır:

Müasir texnologiyalar əsasında yeni memarlıq layihələri hazırlamaq

Şəhərsalma və abadlıq işlərində innovativ yanaşmalar tətbiq etmək

Memarlıq sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıqlar qurmaq və təcrübə mübadiləsi aparmaq

Peşə təhsili sahəsində yeni metodikaların tətbiqinə töhfə vermək

Bunlarla yanaşı, əldə etdiyim bilikləri gənc memar və dizaynerlərlə paylaşmaq və onların inkişafına dəstək olmaq mənim üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir

Mimar Sinan Mesleki və Teknik Anadolu Lisesində keçirilən bu təlim mənim üçün həm peşəkar, həm də şəxsi inkişaf baxımından çox vacib oldu. Burada qazandığım biliklər və praktiki təcrübələr mənə gələcək fəaliyyətimdə daha uğurlu olmağa kömək edəcək. Memarlıq və inşaat sahəsində yeni texnologiyaların tətbiqi, şəhər planlaşdırılması və ekoloji dayanıqlı layihələr üzrə qazandığım biliklər mənim üçün çox dəyərlidir.

Bu cür beynəlxalq təlimlər peşəkar inkişaf üçün böyük imkanlar yaradır və mən gələcəkdə də bu sahədə yeni təcrübələr qazanmaq üçün oxşar proqramlarda iştirak etməyi planlaşdırıram.

**ZAKIR BAGIROV'S LIFE AND CREATIVE PATH.
ZAKİR BAĞIROVUN HƏYAT VƏ YARADICILIQ YOLU.**

Nazilə Qardaşbəyova

Nakhchivan State University Nakhchivan, Azerbaijan www.ndu.edu.az

Summary:

Zakir Bagirov worked in Azerbaijani musical culture as a composer, folklorist, public figure, and teacher. These aspects of his work led to the comprehensive development of his creativity. It should also be emphasized that the composer paid attention to the principle of comparison and comparison between both Western European classical musical instruments and Azerbaijani folk musical instruments. In his work, he took the specific performance characteristics of these instruments as a basis in various genres of musical works dedicated to the harp, piano, clarinet, tar, and kamancha instruments. This approach to instruments is also noteworthy as an important object of his compositional searches. Thus, the composer turns to Western European musical instruments and tries to develop their technical capabilities at a high level. Then, the composer applies the technical capabilities of these instruments to folk musical instruments, demonstrating their most important technical rules of performance with particular skill. He creates a beautiful sounding harmony based on their timbre and technical capabilities, anticipating the use of the main instruments both in a symphony orchestra and as soloists.

Açar sözlər: Səs tembri, İfa texnikası, musiqi şedevrləri, musiqili komediya, opera, balet.

Xülasə:

Zakir Bağirov Azərbaycan musiqi mədəniyyətində həm bəstəkar, həm folklorşünas, ictimai xadim, həm də bir pedaqoq kimi fəaliyyət göstərmişdir.. Onun bu yönləri yaradıcılığının hərtərəfli inkişafına səbəb olmuşdur. Onu da mütləq vurğulamaq lazımdır ki, bəstəkar həm Qərbi Avropa klassik musiqi alətləri, həm də Azərbaycan xalq musiqi alətləri arasında olan çulğalaşma və müqayisə prinsipinə diqqət yetirilmişdir. O, öz yaradıcılığında arfa, fortepiano, klarnet, tar, kamança alətlərinə həsr olunmuş müxtəlif janrlı musiqi əsərlərində bu alətlərin spesifik ifa xüsusiyyətlərini əsas götürmüşdür. Alətlərə bu cür yanaşma həm də onun bəstəkarlıq axtarışlarının mühüm obyekti kimi diqqətəlayiqdir. Belə ki, bəstəkar Qərbi Avropa musiqi alətlərinə müraciət edir, onların texniki imkanlarını yüksək səviyyədə inkişaf etdirməyə çalışır. Daha sonra bəstəkar bu alətlərdə olan texniki imkanlarını xalq musiqi alətlərinə şamil edərək onların ən ümdə ifa texniki qaydalarını xüsusi ustalıqla nümayiş etdirir. O, əsas alətlərdən həm simfonik orkestrdə, həm də solo şəkildə istifadə olunmalarını gözləyərək, onların tembr və texniki imkanları əsasında gözəl səslənmə ahəngini yaradır.

XX əsr milli bəstəkarlıq üslubunun formalaşması, estetik prinsiplərinin təşəkkül tapması yaranma, təşəkkül tapması və klassik zirvəyə ucalması ilə musiqi tariximizdə xüsusi mərhələ kimi səciyyələnir. Bu dövrdə Azərbaycan bəstəkarlarının müxtəlif janrlara müraciət edərək əsərlər yazmaları, yeni janrların yaranması, Azərbaycan musiqisinin tərəqqisinə zəmin yaratmışdır.

Məhz elə bu inkişaf bir ənənə olaraq müxtəlif peşəkar bəstəkarların yaradıcılığının formalaşmasına səbəb olmuşdur. Bu ənənə müasir bəstəkarlarımızın yaradıcılığında da özünü göstərməkdədir.

Keçmiş sovet zamanında Azərbaycan peşəkar bəstəkarlıq fəaliyyətində belə bir fikir formalaşdı ki, Azərbaycan sovet bəstəkarları yaradıcılıqlarında milli musiqi ənənələrinə,

onun janr və növlərinə söykənərək bəşəri musiqinin uğurlarından bacarıqla istifadə edərək Azərbaycan musiqisinin tərəqqisinə nail oldular.

XX əsrin əvvəllərində , azərbaycan peşəkar musiqisinin banisi dahi Üzeyir Hacıbəyovun yaradıcılıq fəaliyyətində maarifçilik, musiqi elminin formalaşması, təşəkkül tapması öz bəhrəsini vermişdir. Üzeyir Hacıbəyov öz millətinin, kütlələrin maariflənməsi yolunda , milli mədəniyyətin tərəqqisi yolunda həm bir alim kimi, ictimai xadim , folklorşünas ,pedaqoq,həm də böyük bir bəstəkar ximi xidmətləri danılmazdır. Professional musiqi kollektivlərinin yaranması , bir çox musiqi janrlarının da meydana gəlməsi və inkişafı bu böyük bəstəkarın adı ilə bağlıdır. Üzeyir Hacıbəyov yaradıcılığına çox ağır şərtlərdə başlamışdır. Şərqdə bir çox ilklərə imza ataraq öz mövqeyini təsdiq etmişdir. O, milli incəsənətdə yeni səhifələr açdı. İlk musiqili teatrı yaradaraq yüksək humanizmi ilə tanındı. Bəstəkarın ən təqdirə layiq nailiyyətlərindən biri də o idi ki, o xalq musiqisini avropa musiqi yaradıcılığının keyfiyyətləri ilə birləşdirərək ona yeni istiqamət yolları verdi. Bu işə professional Azərbaycan bəstəkarlarının meydana gəlməsi və inkişaf etməsinə zəmin yaratdı.

Zakir Bağirovun yaradıcılığının parlaq dövrü XX əsrin 50-90-cı illərinə təsadüf edir. Həmin illər bir çox bəstəkarların o cümlədən Fikrət Əmirov, Qara Qarayev, Arif Məlikov, Cövdət Hacıyev, Süleyman Ələsgərov, Tofiq Quliyev, Cahangir Cahangirov, Soltan Hacıbəyov, Niyazi, Aqşin Əlizadə , Xəyyam Mirzəzadə və Vasif Adıgözəlovun yaradıcılıqlarının çiçəkləndiyi bir zamanla üst-üstə düşürdü. Zakir Bağirovun yaradıcılığına müxtəlif tərəflərdən baxmaq olar. Bu müxtəliflik özünü onda göstərir ki, bəstəkar öz yaradıcılığında bir çox musiqi janrlarına müraciət etmişdir. Bəstəkarın yaradıcılığını əsasən iki hissəyə bölmək olar. Səhnə və konsert yaradıcılığı.

O, öz əsərlərində həm Avropa , həm də milli musiqi alətlərindən istifadə etmişdir və bu alətlərin özünəməxsus xüsusiyyətlərini , səs tembrini, ifa texnikasını açıb göstərmişdir.

Z. Bağirova qədər Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılıqlarına nəzər salsaq görəcəyik ki onlar arfa alətindən yalnız orkestr aləti kimi istifadə etmişlər. Yalnız ilk dəfə olaraq bəstəkar Zakir Bağirov bu aləti öz yaradıcılığında solo aləti kimi təqdim edir və müxtəlif janrlarda arfa aləti üçün əsərlər yazır.

Zakir Bağirovun yaradıcılığı öz spesifikliyi ilə seçilir. Onun yaradıcılığında opera, operetta, xor üçün əsərlər, romans, musiqili komediya, opera-balet, kantatalar və mahnılar üstünlük təşkil edir.

Bəstəkar Zakir Bağirov təkcə bəstəkarlıq fəaliyyəti ilə kifayətlənməmişdir. O, musiqi sahəsində daha böyük xidmətlər göstərmişdir. Belə ki, o xalq mahnı və təsniflərin toplanması işi ilə də məşğul olmuşdur. Həm də , o, ilk dəfə olaraq muğamları Tofiq Quliyevlə birgə nota köçürmüşdür. “Rast” dəstgahını və “Zabul” dəstgahını Tofiq Quliyev, “ Dügah” dəstgahını isə Zakir Bağirov nota köçürmüşlər. Bundan əlavə onların daha bir xidmətləri isə Azərbaycan xalq rəqslərinin nota yazılması idi .

Z. Bağirov özünü musiqi tənqidçisi kimi də sınamışdır. Belə ki , o 1951- ci ildə Soltan Hacıbəyovun “ Gülşən” baleti haqqında tənqidi məqalə yazmışdır. Bu da onun musiqi tənqidçisi kimi fəaliyyətini təsdiqləyir.

Bəstəkar Z. Bağirov II Dünya müharibəsi iştirakçısı olmuşdur. Onun hərbi vətənpərvərlik mövzusunda bəstələdiyi əsərlər, keçdiyi rəşadətli döyüş yolu və xidməti ilə bağlı idi.

Bəstəkarın yaradıcılığında Konsert janrının çox böyük əhəmiyyəti var idi. Bu janrı ona sevdiren F. Əmirov və A. Babayev olmuşdur. Fikrət Əmirovun A. Babayevlə birgə yazdıqları fortepiano və xalq çalğı alətləri orkestri üçün konsertini dinlədikdən sonra, elə bu təsirin

nəticəsində bəstəkarın klarnet və simfonik orkestr, fortepiano və simfonik orkestr üçün konsertləri yarandı. Ondan sonra Z.Bağırovun tar və simfonik orkestr, kamança və simfonik orkestr üçün konsertləri yazıldı.

Göründüyü kimi bəstəkar konsert janrında yaratdığı əsərlərlə böyük uğurlar əldə etmişdir.

Zakir Bağirovun səhnə yaradıcılığı da böyük maraq doğurur. Onun opera və musiqili komediyaları spesifikliyi ilə xüsusi olaraq diqqəti cəlb edir. Bəstəkarın opera yaradıcılığı da mükəmməldir. O, Üzeyir Həvibəyov, Müslüm Maqomayev və Fikrət Əmirovun yaradıcılıq ənənələrini davam etdirərək, onların davamçısı olmuşdur desək daha düzgün olar.

Bəstəkar musiqili komediyalarında bu janra müasir baxımdan yanaşmışdır. Əsasən o Üzeyir bəyin ənənələrini zamanın müasir tələblərinə uyğun canlandırmağa çalışmışdır. Bəstəkarın “Qoca xottabıç” adlı uşaq-opera baleti, estrada və balet nümunələri ilə zəngindir. Baletin mətni İ.Peredovoyun, librettosu isə S.Nevedovanındır.

Ümumiyyətlə belə qənaətə gəlmək olur ki, bəstəkarın yazdığı bütün əsərlər öz spesifikliyi ilə fərqlənir. Onun yazdığı əsərlər klassik üslubda olsa da yaradıcılığının yadda qalan, hamı tərəfindən sevilməsinin əsas səbəbi odur ki, bəstəkar həmişə yazdığı əsərlərdə milliliyə, xalq koloritinə daha böyük yer verib, onu daim ön planda saxlayaraq zəngin musiqi şedevrləri yaratmağa müvəffəq olub.

Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, Zakir Bağirov yaradıcılığında orijinal alətlərdən, məsələn, arfa, orqan kimi alətlərdən cəsarətlə istifadə edərək onların ifaçılıq texnikasını, texniki imkanlarını, bütün səciyyəvi cəhətlərini önə çıxardaraq möhtəşəm əsərlər yaratmağa qadir olmuşdur.

Bəstəkarın yaradıcılığı qeyri adi, mürəkkəb, xüsusi səs kombinasiyalarına malikdir. Onun musiqisi dinləyicisini həmişə valeh etməyi bacarıb. Rəngarəng səslənmə xüsusiyyətləri, axıcılığı, qəlb oxşarlığı, bənzərsiz lirikası ilə ürəkləri ovsunlayıb.

Bəstəkarın səhnə əsərləri onun yaradıcılığının maraqlı tərəfini təşkil edir. Bu əsərlərində bəstəkar sadə insanların, əmək adamlarının həyatını lakonik, həm də şəffaf bir dillə təqdim etmişdir. Musiqisində quruluşca müxtəlif olan melodiya səsənləmələri, inkişaf metodları və forma quruluşları və digər elementlər kimi rəngarəng vasitələr bəstəkarın məhz Azərbaycan milli musiqi nümunələrindən istifadə edərək əldə edilməsi açıqca görünür. Eyni zamanda onun musiqi əsərlərini dinlədikcə insanda romantik bir ovqat yaradır, daxili aləmini zənginləşdirir. Burada milli iad xüsusiyyətlərinin əlvan ifadəsi özünü göstərir. Bəstəkarın əsərlərini Azərbaycan xalq musiqisi ilə xarakterik cəhətlər bağlayır. Bu cəhətlər isə hər şeydən öncə melodiya səsənləmələri, zəngin faktura işləmələrində, mövzuların bir-birinin ardınca müxtəlif xarakteri və dəqiq struktur ardıcılığında təzahür edir.

Zakir Bağirov əsərlərində rəngarəng səpkili motivlərin intonasiya yaxınlığı milli koloritləri ilə sıx əlaqədərdir.

Bəstəkar musiqili komediya janrında da böyük uğurlar əldə edib. O, bu sahədə də ilklərə imza atan sanatkarlar sırasındadır. Belə ki, komediyaya leytmotiv sistemini geniş tətbiq edən ilk Azərbaycan bəstəkarıdır. O, leytmotivin dramatik inkişafını bədii obrazın daxili, psixoloji açılışı üstündə qurmuşdur.

Zakir Bağirovun yaradıcılığında hiss olunan tematizmin şərhə Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin müxtəlif kompozisiya yazıları arasında ilk növbədə musiqi nümunələrinin güclü emosional təsiri ilə qeyd olunur.

Bağırov Zakir Cavad oğlu 1950- ci ildə Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqına üzv seçilmişdir. Orada yazdığı tərcümeyi –haldan belə məlum olur ki , o 1916-cı il Mart ayının 16-da , baharın təbiətə qədəm basdığı zamanda, Azərbaycanın dilbər guşəsi Şuşa şəhərində müəllim ailəsində dünyaya gəlmişdir. Gözdən əlil olan atası Cavad kişi onu 1924- cü ildə Nəriman Nərimanov adına 8 saylı uşaq evinə verir. Balaca Zakir düz 5 il burada tərbiyə alır. O burada ibtidai təhsilini almaqla yanaşı həm də musiqi ilə məşğul olmağa başlayır. Gələcək sənətkar 1929-cu ildən böyük qardaşının yanında yaşayaraq , demək olar ki, 16 yaşında ciddi musiqi ilə məşğul olmağa başlayır. Azərbaycanın görkəmli pianoçusu və pedaqoqu Kövkəb Səfəraliyeva Zakirin bu istedadını hiss edir və onun məsləhəti ilə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının nəzdindəki musiqi fəhlə fakültəsində fortepiano sinfinə qəbul olunur. Zakir Bağirov burada təhsil aldığı illərdə məşhur fars-tacik şairi Əbülqasım Firdovsinin 1000 illiyi münasibətilə Cabbar Qaryağdı oğlunun təqdimatı ilə səslənən üç fars mahnısını fortepiano üçün işləyir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu mahnıları unudulmaz sənətkarımız Cabbar Qaryağdı oğlu birinci dəfə idi ifa etmişdir.

Bu illərdə bəstəkarın musiqiyə olan həvəsi , istedadı göz önündən qaçmır. Elə bu minvalla onu musiqi təhsilini davam etdirmək üçün Azərbaycan SSRİ Xalq Maarifi Komissarlığı tərəfindən Moskva şəhərinə göndərilir.

Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki , Zakir Bağirov öz istedadı , sənətsevərliyi sayəsində musiqi mədəniyyətinə böyük töhfələr vermişdir. Yəni o hələ tələbəlik illərindən , ustad Bülbülün başçılıq etdiyi Elmi Tədqiqat Musiqi Kabinetində milli folklorun toplanması və nota yazılması işində çox yaxından iştirak etmişdir. Bunların arasında muğamlar, rəqslər, mahnılar , aşiq havaları və digər musiqi nömrələri vardır. Ən çox xalq mahnılarını bəstəkarlar Cabbar Qaryağdı oğlunun və Bülbülün ifasından nota köçürmüşlər.

Amma bu illərdə musiqi nümunələri olan muğamlar hələ nota köçürülməmişdir. Bu da muğamların olduqca çox çətin quruluşa, ritmə malik olmaları ilə əlaqədardır. Nota köçürülmə prosesi asan bir iş olmadığına görə , o , musiqiçidən dərin bilik, bacarıq və böyük əmək tələb edir. İstedadlı bəstəkarlar Zakir Bağirov və Tofiq Quliyev bu çətin işin öhtəsindən asanlıqla gəlməyi bacarmışlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, onlar şifahi ənənəli musiqi irsini , tarixi cəhətdən və professional qaydada öyrənilməsi yollarının tədqiqini və tətbiqini gerçəkləşdirmişdilər.

Beləliklə , 1936- cı ildə Azərbaycan Musiqi Tarixində ilk dəfə olaraq muğamın nota köçürülməsi Zakir Bağirov və Tofiq Quliyev tərəfindən, həm də çox böyük professionallıqla həyata keçirildi.

“Düğah” muğamının Zakir Bağirov , “Segah-Zabul “ ,”Rast” muğamlarını isə Tofiq Quliyevin ilk dəfə nota salınmasını və fortepianoda onların ifasını görən dahi Üzeyir bəy Hacıbəyov hədsiz dərəcədə heyrlənmiş və sevinmişdir. O, bu hadisəni, yəni, muğamların nota köçürülməsi və ifa olunmasını Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tarixində böyük qələbə hesab etmiş və bu qələbəni yüksək qiymətləndirmişdir.

Böyük bəstəkar Qara Qarayev , Z. Bağirov v. T. Quliyevin muğamları nota köçürülməsi haqqında yazırdı ki , bu mühüm bir hadisə idi. Ancaq bu yaxın vaxtlara qədər belə bir fikir formalaşdırmaq istəyirdilər ki, mürəkkəb intonasiya əsaslı və sərbəst metro-ritmik ölçüyə xas olan muğamları nota köçürmək mümkün deyil.

Musiqişünas N. Mehdiyeva muğamların nota köçürülməsinin elmi əhəmiyyətə malik olması haqqında belə yazırdı:”Z. Bağirov və T. Quliyev öz işləri ilə zaman üçün mühüm sayılan bir problemin- sərbəst improvizənin metro-ritmik ölçüsünün , melizmatikasının dəqiq yazmaq və

muğamların lad xüsusiyyətlərini harmonik dildə əks etdirmək probleminin həllinə nail oldular “

1938-ci ilin 12 və 18 tarixləri arasında Zakir Bağirovun keçmişdə Kirovabad adı ilə tanınan Gəncə şəhərində topladığı və nota köçürdüyü folklor materialı 20 milli musiqi nümunələrindən ibarət olmuşdur.

1939-cu ildə Pyotr İliç Çaykovski adına Moskva Dövlət Konservatoriyasının nəzdində fəaliyyət göstərən orta ixtisas musiqi məktəbini bitirdikdən sonra, Zakir Bağirov P.İ.Çaykovski adına Moskva Dövlət Konservatoriyasına qəbul olunur. Elə həmin il yəni, 1939-cu ildə, bəstəkar sovet ordusu sıralarına çağırılır. O, 1939-cu ildən 1941-ci ilədək hərbi borcunu yerinə yetirmək üçün Ryazan şəhərində avtonəqliyyat alayında xidmət edir. 1990-cı il 5 iyun tarixdə çapdan çıxan “Bakinskiy raboçiy” qəzetində S Mirzəyevanın “Əsgər borcu” məqaləsi dərc olunur. O yazır ki, 1941-ci ilin bir payız günündə Moskvadakı orta məktəblərin birində toplantıda müharibədən sağ salamat qayıtmış çox sayda əsgərlər toplanmışdı. Onların arasında Zakir Bağirov da var idi. Zakir bir neçə ildən sonra orada gördüyü royaldan gözlərini ayıra bilmirdi. Əsgərlikdə sürücü kimi fəaliyyət göstərən əsgər barmaqlarına hakim ola bilməyib klaviatura üzərində işlətməyə başlayır. O, xatırladığı etüdləri, fortepiano pyeslərini ifa etdikcə sanki, keçmiş günlərə qayıdırdı. Sonra o, cəbhəyə getməmişdən öncə Konservatoriyada ifa etdiyi Şopenin “Noktyurn” əsərini ifa etməyə başladı. Artıq çaldığı musiqilərə o qədər aludə olmuşdu ki, ruhən olduğu məkandan ayrılaraq musiqi aləmində itib batmışdı. Zakir, kənardan onu izləyən insanları belə görmürdü. Birdən onu gurultulu alqışlarla alqışlayan insanların səsinə eşidir və ardınca List, Bethoven və digər əsərlər ifa olunur. Gənc pianoçu öz ifası ilə döyüş yoldaşlarına xoş anlar yaşatdığına görə özünü xoşbəxt hesab edir. Bu konserti sevə-sevə, məmnuniyyətlə dinləyən musiqi həvəskarı, simfonik və kamera konsertlərinin daimi dinləyicisi olan məntəqə rəisi Zakir Bağirovu yanına çağıraraq əsgərin gələcək həyatını təyin edir və onu zabit məktəbinə oxumağa göndərir.

Koreliyada texniki zabit, sursat bölümünün rəhbəri kimi fəaliyyət göstərən bu insan, heç vaxt öz fəaliyyət estrada qruplarının tərkibində əsgərlər önündə çıxış etməmişdir. İkinci dünya müharibəsi bitən zaman Zakir Bağirov artıq mayor rütbəsini daşıyırdı. O Buxarestdən qayıdaraq yenidən Moskva Dövlət Konservatoriyasında təhsilini davam etdirməyə başlayır. Görkəmli musiqi elm xadimləri N.Sposobin, L.Mazel, B.Tsukkerman və görkəmli rus pianoçusu və bəstəkarı Serqey Raxmaninovun tələbəsi B.Qiçdən dərs alan Zakir Bağirov Konservatoriyanın Nəzəriyyə -bəstəkarlıq fakültəsini üç ilə başa vurur.

Bəstəkarın təcümeysi halı ilə tanış olduqdan sonra aydın olur ki, o, ikinci Dünya Müharibəsi illərində zabit olaraq şərəfli bir yol keçərək Avstriya, Macarıstan Rumıniya, Finlandiya və Mancuriyada xidmət etmişdir.

Zakir Bağirov yüksək təhsilinə, şərəfli hərbi qulluğuna görə “Rəşadətli döyüş xidmətinə”, “Almaniya üzərində qələbəyə görə” medallarına layiq görülmüşdür. 1941-1945-ci illərdə hərbi qulluğunu başa vurduqdan sonra Konservatoriyada təhsilini davam etdirir və 1949-cu ildə buranı bəstəkar nəzəriyyəçi kimi bitirir. Təhsilini bitirdikdən sonra o, doğma vətənə qayıdaraq Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında musiqi nəzəriyyəsi fənnini tədris etməyə başlayır. 1950-1958-ci illərdə Z.Bağirov Azərbaycan Dövlət Radio və Televiziya verilişləri komitəsinin rəhbəri olaraq çalışır. Ən maraqlı əsərlərini o bu illərdə yazır. Soltan Hacıbəyovlə birlikdə “30 il” kantatasını bəstəkar 1950-ci ildə yazır.

Bəstəkarın yaradıcılığının ən məhsuldar dövrü bu illərə düşür. 1950-ci illər ərəfəsində fortepiano pyesləri, bir çox uşaq mahnıları və komsomol mahnıları yazmışdır. Zakir Bağirov təkcə bəstəkarlıq fəaliyyəti ilə kifayətlənmirdi. O, Azərbaycan Musiqi mədəniyyətinə hər tərəfli

xidmət göstərməyə çalışırdı. Belə ki, bəstəkar Azərbaycan milli musiqinin xüsusiyyətlərini öyrənərək və xalq rəqslərini nota köçürməklə musiqi xəzinəmizi zənginləşdirirdi.

Z. Bağirovun, T. Quliyevin və M.S.İsmayılovun birlikdə topladıqları “ Azərbaycan xalq rəqsləri” məcmuəsi 1951-ci ildə çap olunmuşdur. Məcmuədə 22 qədim xalq rəqs melodiyaları toplanmışdır.

Zakir Bağirov milli musiqinin zəngin rəqs melodiyaları sahəsinə böyük maraq göstərirdi. O, bu materialları toplayıb , tədqiq edib öyrənir, sonra isə nota salırdı. Bu notları gələcək nəsələ çatdırmaq məqsədilə onları məcmuələr şəklində çap etdirirdi. Bütün bu işlər hörmətli bəstəkarımızın geniş dünyəgörüşünə malik olmasından, Xalqına, vətəninə, millətinə sonsuz sevgisindən xəbər verirdi. Demək olar ki, bəstəkar 1950-1964- cü illər ərzində 50-yə qədər əsər yazmışdır . Bunlardan fortepiano və səs üçün Azərbaycan və rus şairlərinin sözlərinə romansları, kütləvi estrada mahnılarını misal çəkə bilərik. Bu mahnıları xalqımızın sevimli müğənniləri- Şövkət Ələkbərova, Sara Qədimova , Mirzə Babayev, Rəşid Behbudov və digər müğənnilər də ifa etmişlər.

1955- ci ildə Zakir Bağirov arfa aləti üçün “Çahargah” fantaziyasını və simfonik orkestr üçün süita, 1956-cı ildə xalq çalğı alətləri orkestri üçün dörd süitasını yazır. 1957- ci ildə bəstəkar II Gənclər Festivalı üçün üç əsər bəstələyir: E Abbasovun sözlərinə xor üçün “Vətən” mahnısı, rus şairi A.Lyubranskinin sözlərinə “Festivala yürüş”, H.Cümşüdoğovun sözlərinə “ Gənclik bayramı” mahnıları. Elə həmin il daha bir fortepiano üçün “Kukla tamaşası” süitasını , bir il sonra ,yəni, 1958-ci ildə isə “ Kəndimizin mahnısı” musiqili komediyasını yazır.

Zakir Bağirovun “ Kukla tamaşası” adlı fortepiano silsiləsi daha istedadlı şagirdlər üçün məzərdə tutulub.

Ümumiyyətlə demək lazımdır ki, bəstəkarın fortepiano əsərləri silsiləli şəkildə uşaqların zövqünü oxşayır. Bu yadda qalan əsərlər müəyyən oyun və tamaşalarda istifadə olunan pyeslərdir.

1959- cu ildə bəstəkarın “ Kəndimizin mahnısı” adlı musiqili komediyasının primyerası təqdim edildi. Qeyd edək ki , bu əsər Zakir Bağirovun ilk səhnə əsəridir. Əslində o bir çox gözəl mahnıların müəllifidir. Həm bu mahnıları , həm də digər əsərləri ilə şöhrətlənmiş, dinləyicilərin rəğbətini qazanmış Z. Bağirovun müvəffəqiyyətlə bu komediya üçün yazdığı musiqi onun yeni yaradıcılıq uğuru hesab olunurdu.

Qubad Qasımov “ Bakı” qəzetində dərc etdiyi məqaləsində yazırdı ki, bu komediya aktual və tərbiyəvi əhəmiyyəti olan məsələlərdən birinə həsr olunmuşdur. Bu tamaşa canlı gülüşü, şən, oynaq musiqisi ilə digərlərindən fərqlənərək tamaşaçıların marağına səbəb olacaq və yaddaşlarda qalaraq yaşayacaq.

Onu da qeyd etmək ki Zakir Bağirovun “ Dörd arfa üçün rapsodiya”sı bu alət üçün əsərlər bəstələyən bəstəkarların əsərləri arasında ilk virtuoz , birinci instrumental əsər sayılır. T. Yaqubova qeyd edirdi ki , bu Rapsodiya Amerika, İran, Fransa, Çexoslovakiya ilə yanaşı eyni zamanda keçmiş SSRİ nin bir çox şəhərlərində də ifa olunmuşdur.

Bəstəkarın bu illərdə bəstələdiyi mahnılardan biri də “ Qartal” mahnısıdır. Bu mahnı fortepiano və səs üçün N.babayevin sözlərinə yazılıb. Bəstəkar mahnıda arzu və istəklərini, vətəninə, elinə obasına olan məhəbbətini, doğma yurdunun füsunkar təbiətinə olan sevgisini qartalın uçuşu şəklində göstərmişdir.

Zakir Bağirovun 1959-cu ildə digər bir əsəri- “Seçilmiş mahnılar” məcmuəsi çapdan çıxmışdır. Bu mahnılar məcmuəsinə fortepiano və səs üçün yazılan 6 mahnı toplanmışdır. Mahnıların mətn

müəllifləri İ.Səfərli, Ə.Əlibəyli, H. Abbaszadə, H.Hüseynzadə və T. Əliyev idi. Şən, oynaq, məhəbbət lirikasına həsr olunmuş , estrada janrında yazılan bu mahnılar estrada müğənnilərinin repertuarını bəzəyirdi. Bu illər ərzində Zakir Bağirov daha bir neçə yaradıcılıq işi ilə öz yaradıcılığını zənginləşdirməyə davam edir. Belə ki o, fortepiano və simfonik orkestr üçün fantaziyasını və Ümumittifaq kənd təsərrüfatı sərgisi zamanı “Azərbaycan” kinofilminə musiqi yazır.

Dövlətimiz bəstəkarın xalqa xidmətini yüksək qiymətləndirərək 1960-cı ildə onu “əməkdar incəsənət xadimi “ fəxri adına layiq gördü. Daha sonra o, “ Şərəf nişanı ordeni” və “Yubiley medalı” ilə təltif olunur.

Bir birinin ardınca yazılan əsərlər bəstəkarın yaradıcılıq səlnaməsini zənginləşdirir. Klarnet və simfonik orkestr üçün konsertini Zakir Bağirov 1960- cı ildə yazmışdır. Ondan sonra 1964-cü ildə o, 4 arfa üçün rapsodiyasını yazır. 1965-ci ildə çapdan çıxan bu əsəri A.Abdullayeva iki arfa üçün işləyib hazırlamışdır.

Bəstəkar konsert briqadasının rəhbəri kimi 1963-cü ildə Bolqarıstana səfər edir. 1963- 1965-ci illər isə onun Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasına rəhbərlik etdiyi illərdir. Səməd Vurğunun “Aygün” poeması əsasında çəkilən “Aygün” kinofilminə musiqini də o 1964- cü ildə yazmışdır və bu filmə yazılan mahnı və romanslar 1964-cü ildə bir məcmuə şəklində çapdan çıxmışdır. İslam Səfərlinin və Səməd Vurğunun sözlərinə bəstələnən bu mahnı və romanslar daha sonra qrammofon, audio kasset və disklərdə buraxılmışdır. Bunlar İ.Səfərlinin sözlərinə “Məhsul mahnısı” , “Laylay”, “Görüşəndə”, S. Vurğunun sözlərinə isə “Aygün” romansı və “İlk xatirələr” mahnısıdır. Bəstəkar 1964- cü ildə həm də “Qaynana” musiqili komediyasını yazır. Bu operetta 1966- cı ildə tamaşaya qoyulur.

Nəinki tək bizim Respublikamızda, eyni zamanda xarici ölkələrdə də sevə sevə ifa olunan “Arfa üçün pyeslər “məcmuəsini Z. Bağirov 1965- ci ildə yazır. Bəstəkarın bu məcmuəsinə “Konsert valsı” da daxil olunmuşdur.

Bəstəkar yaradıcılığını inkişaf etdirərək bir-birinin ardınca müxtəlif səpkili əsərlər yazmağa davam edirdi. Belə ki, 1965-ci ildə “Beşik mahnısı”, “Çin rəqsi” adlı iki uşaq mahnısı, simfonik orkestr üçün Süita , simfonik orkestr üçün “Azərbaycan eskizləri”süitası, 1966- cı ildə XÇA orkestri üçün rus musiqisi mövzusunda süita, “Fantastik şəkillər” süitası, fortepiano və simfonik orkestr üçün konsert, 1968- ci ildə fortepiano üçün variasoya yazmışdır. Bəstəkarın ən maraqlı əsərlərindən biri də 1967-ci ildə yazdığı “ Forteplano və simfonik orkestr üçün konserti” nin 2 f-no üçün özünün yazdığı köçürməsi olmuşdur.

Bəstəkarın yaradıcılığının ən məhsuldar dövrü 1960-1970-ci illərə təsadüf edir. Bu illərdə bəstəkar “Aygün” operası üzərində işləyir. S.Vurğunun eyni adlı poeması əsasında yazdığı bu operanı Z.Bağirov 1967- ci ildə bitirmişdir. Amma buna baxmayaraq bu operanın primyerası 1973-cü ilin Yanvar ayında baş tutmuşdur.

Operanın səhnəyə qoyulması böyük əks-sədaya səbəb olur. Bütün qəzet səhifələri, televiziya ekranları əsərin uğurlu taleyindən danışdı. Hörmətli bəstəkar Ramiz Mustafayev bu əsər haqqında öz fikirlərini belə qələmə almışdır: Hər bir yeni əsərin yaranması musiqi cəmiyyətinin nümayəndələri üçün böyük bir bayrama çevrilir. Məncə “Aygün” operası da uğurlu əsərlər sırasındadır. Tamaşanın taleyinin gənclərə tapşırılması əsərin ən maraqlı cəhətlərindən biridir. Teatr rəhbərliyinin bu məsuliyyətli əsəri gənclərə həvalə etməsi onun gənclərə etimadının bir nümunəsidir desək yanlışdır.Sonda bir söz deyərək bilərik “ Aygün” səhnəmizə xoş gəlib!”.

Musiqişünas İmruz Əfəndiyeva bu opera haqqında deyirdi ki, opera janr baxımından öz həllini lirik opera istiqamətində tapır. Bu operanı kamera tipli operalara aid etmək olar.

Zakir Bağirov rus motivləri əsasında XÇA Orkestri üçün süita, fortepiano üçün variasiyalarını , fortepiano və səs üçün Mirzə Ələkbər Sabirin sözlərinə “Oxutmuram əl çəkin” satirik mahnısını 1968-ci ildə bitirir. Elə həmin il o, “Qoca Xəttabıç”adlı uşaq opera baleti üzərində işləməyə başlayır. Bəstəkar “Gülməyən adam” dramatik tamaşasına musiqisini və Nizami Gəncəvinin sözlərinə “Mənim əhdim” fortepiano və səs üçün romansını 1970 –ci ildə yazır. Simfonik orkestr üçün yazdığı “Azərbaycan eskizləri” süitasını ikinci redaksiya ilə 1973-cü ildə çap etdirir. 1972-ci ildə isə Z.Bağirov orqan üçün “İmprovizasiya və Fuqa” əsəri ilə orqan ifaçılarını sevindirir.

Müslüm Maqomayevin “Şah İsmayıl” operası mövzularında Rapsodiyasını bəstəkar 1973-cü ildə yazmışdır. Onu da qeyd edək ki bu əsər iki orqan aləti üçün nəzərdə tutulub.

Bəstəkarın yaradıcılıq tarixini varaqalayarkən biz onun 1977-ci ildə yazdığı əsərlərin siyahısını nəzərdən keçiririk. Orqan və kamera orkestri üçün “Passakaliya” , simfonik orkestr üçün “iki süita”və”Üvertürası”,”Qoca Xəttabıç” uşaq opera baleti bu siyahıya daxil olan əsərlərdir.

1984-cü ildə bəstəkarın daha bir məcmuəsi çapdan çıxır. Bu məcmuəyə onun fortepiano əsərləri daxil edilmişdi. Bu fortepiano əsərlərindən “Düşüncə”,Tokkatina, ”Arabeska”

”Kukla” ”Tokkatina”, tamaşası və Süitanı göstərə bilərik. Bu süitanın tərkibinə isə “Uvertürə”,”Cəsur atlılar”,“Balerinanın rəqsi”, “Beşik mahnısı”,”Çin rəqsi”, “Sehirbaz”, “Təntənəli yürüş”kimi pyeslər daxildir. Azərbaycan bəstəkarlarının əsərlərindən ibarət məcmuə 1965- ci ildə nəşr olunmuşdur. Z.Bağirovun “Beşik mahnısı” adlı əsəri məcmuənin 8-ci,”Çin rəqsi” isə 9-cu nömrələrində yer almışdır.

1989-cu ildə bəstəkarın fortepiano miniatürləri nəşr olundu. Buraya təbii olaraq 7 miniatür toplanmışdı. 1)Prelüd,2)Pyes,3)Prelüd,4)Kənd bayramı,5)Pyes,6)Mahnı və rəqs,7)Prelüd.

Zakir Bağirov böyük vətən müharibəsi iştirakçısı olduğuna görə ,hər ilin 9 may- yəni qələbə günü onun üçün çox sevincli bir gün,unudulmaz bir xatirəyə çevrilirdi. Elə buna görə də o qələbənin 45-ci ildönümü münasibətilə tar və simfonik orkestr üçün konsertini bəstələmişdir. Onu da qeyd edək ki, bu əsəri Azərbaycanın məşhur tar ifaçısı Həmid Vəkilova ithaf etmişdir. Əsər virtuoz tarzənin ifasında Simfonik Orkestrin müşayəti ilə Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında tamaşaçılara təqdim olunmudur.

Sənətşünaslıq doktoru, professor Ramiz Zöhrabovun“Sənətkar ilhamı”adlı məqaləsində bu konsertin yaranma tarixi haqqınd müəyyən məlumatlar verilir

Bəstəkarın kamança və simfonik orkestr üçün konserti isə ömrünün axırına yaxın zamanlarda yazılıb. Virtuoz ifa tərzini əks etdirən , maraqlı ifa texnikasını özündə birləşdirən konsertin klaviri 1989 –cu ildə yazılıb.

Zəngin yaradıcılığı ilə Azərbaycan Musiqi Mədəniyyəti tarixində silinməz izlər buraxan bəstəkar Zakir Bağirov1996-cı ildə Bakı şəhərində əbədiyyətə qovuşub.

Keywords: Voice timbre, Performance technique, musical masterpieces, musical comedy, opera, ballet.

ANALYSIS OF BUSINESS ACTIVITIES OF THE ALBANIAN NATIONAL
MINORITY IN MAJOR CROATIAN CITIES¹¹

ARNAVUT ULUSAL AZINLIĞIN BÜYÜK HIRVAT ŞEHİRLERİNDEKİ TİCARİ
FAALİYETLERİNİN ANALİZİ

Filip ŠKILJAN¹

Maja VIZJAK²

¹Institute for research migration, Historical research, 0000-0001-7979-1359

²Institute for research migration, Economic research,
0000-0003-3227-990X

Abstract

The Albanian community in Croatia plays an active role in society and their business activity has its own specificities. This paper focuses on key sectors of business activity and changes that are observed through 4 business-active generations currently on the labor market. The goal is to analyze the business activity of the Albanian national minority in Zagreb, Rijeka, Split and Osijek through time characteristics and values with the detection of change management. The authors of this research want to gain insight into the values and attitudes of Albanians in business. What are the characteristics that they have in common and that make them special. The research methodology was a combined approach of qualitative and quantitative characteristics. Basic econometric statistics, analysis of the business operations of Albanian-owned businesses, and in-depth interviews with the owners were conducted. The scientific contribution of this research is reflected in the expansion of knowledge about the business operations of Albanians in Croatia.

Keywords: Albanian national minority in Croatia, business, change management, values. **Özet**

Hırvatistan'daki Arnavut topluluğu toplumda aktif bir rol oynamaktadır ve ticari faaliyetlerinin kendine özgü özellikleri vardır. Bu makale, iş faaliyetlerinin temel sektörlerine ve şu anda işgücü piyasasında faaliyet gösteren 4 aktif nesilde gözlemlenen değişimlere odaklanmaktadır. Amaç, Zagreb, Rijeka, Split ve Osijek'teki Arnavut ulusal azınlığın ticari faaliyetlerini, değişim yönetiminin tespiti ile zaman özellikleri ve değerler üzerinden analiz etmektir. Bu araştırmanın yazarları, Arnavutların iş dünyasındaki değerleri ve tutumları hakkında fikir edinmek istemektedir. Ortak ve onları özel kılan özellikler nelerdir? Araştırma metodolojisi, nitel ve nicel özelliklerin bir araya getirildiği bir yaklaşımdır. Temel ekonometrik istatistikler, Arnavutlara ait işletmelerin ticari faaliyetlerinin analizi ve sahipleriyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu araştırmanın bilimsel katkısı, Hırvatistan'daki Arnavutların ticari faaliyetleri hakkındaki bilgi birikiminin artmasına yansımıştır.

Anahtar kelimeler: Hırvatistan'daki Arnavut ulusal azınlığı, iş, değişim yönetimi, değerler.

¹¹ This paper was written within the project Repository of National Minority Languages in Croatia (RENA), which is financed by the European Union - NextGenerationEU. Only the authorities are responsible for the views and opinions expressed, and the views do not necessarily reflect the official views of the European Union or the European Commission. Neither the European Union nor the European Commission can be held responsible for them

1. INTRODUCTION

The beginnings of the business activities of the Albanian national minority date back to the beginning of the 20th century, when the first small bakeries were registered in the Zagreb area and its surroundings. Albanian entrepreneurship in the first phase developed mostly in the traditional activities of baking, confectionery, and the sale and purchase of precious metals, and later in trade (Lekaj, Gregov & Varlandy Supek, 2015). In the case of smaller shops, such as jewelry stores or shoe stores, candles, costume jewelry, and the like, they only employ one or two family members, given that they are truly family businesses. In contrast, in restaurants and pastry shops, due to the volume of work, in addition to family members and compatriots, people from various parts of Croatia are also employed seasonally (Jernej Pulić, 2016). Albanian entrepreneurs are generally accepted, but they consider their position in Croatia to be more difficult than Croatian entrepreneurs (Abdija & Fratrić Kunac, 2018). Mutual solidarity and strong family ties made life easier for them in exile (Abdija & Gregov, 2017). They were provided with financial support by family and friends, which is characteristic of ethnic minority entrepreneurship. Young members of the studied ethnic group gain experience within extended families or wider kinship groups. This provides them with their first job, and when it is assessed that they can work independently, the members financially help them open their first shop. As private entrepreneurs, in return, they employ younger members and will one day help them open their shops, as has been the practice for generations (Rajković Iveta & Geci, 2017). Women actively participate in the work of the company and are involved in making business decisions, but the vast majority of respondents do not have a formal ownership stake in the company (Nreca & Gregov, 2018). Although they are aware of the advantages and disadvantages of the traditional method of inheritance and the inevitability of the same modern trends, they would still mostly opt for the traditional method of inheritance, that is, leaving the business primarily to the son who is the most capable, educated and interested in the family business, because this ensures continuity and security for the entire family (Nreca-Spaqi, 2024).

1.1.Theoretical Overview

Table 1

Main literature review of previous research

Publication	Research methodology
Lekaj, A., Gregov, Z. & Varlandy Supek, M. (2015). Basic characteristics of minority entrepreneurship on the example of entrepreneurship of the Albanian national minority in Croatia. Entrepreneurship Education - E4E: scientific and professional journal on entrepreneurship education, Vol. 5 No.2	questionnaire with 31 entrepreneurs and in-depth interviews with 6 entrepreneurs
Rajković Iveta, M. & Geci, R. (2017). Albanian goldsmiths and bakers from Kosovo in Zagreb: Migration and ethnic entrepreneurship, Studia ethnologica Croatica Vol. 29, No. 1	11 semi-structured interviews
Nreca, K. & Gregov, Z. (2018). The role of women in family businesses of the Albanian national minority in Croatia, Education for Entrepreneurship - E4E: scientific and professional journal on education for entrepreneurship, Vol. 8 No. Special issue	2 questionnaires with 32 men and 32 women
Abdija, A. & Fratrić Kunac, S (2018). Autostereotypes and heterostereotypes towards Albanian entrepreneurs in Croatia, Entrepreneurship Education - E4E: scientific and professional journal on entrepreneurship education, Vol. 8 No.1.	questionnaire with 79

Source: Author's analysis

2. METHODOLOGY

The research is based on a combined methodological approach of qualitative and quantitative methods. Econometric analysis of business is the basis for the research, and it was conducted using statistical methods with data from Fina info.BIZ, while qualitative characteristics of business activities were identified through in-depth interviews. In addition to the in-depth interview, the values of 4 generations of entrepreneurs are analyzed through 4 research questions asked in a telephone conversation. The analysis of historiographical characteristics was conducted using monographs, scientific and professional papers, and periodical publications.

3. RESEARCH RESULTS

Through the analysis of in-depth interviews with members of the national minority in Zagreb, Split, Rijeka and Osijek, a table of values was created according to the detected characteristics. Traditionally, family and collectivist values are emphasized through selfless help and support. Business values are those that describe dedicated and honest work (Table 2).

Table 2

Values of the Albanian national minority

Business values	Hard work and honesty
From the interview: <i>The secret to my success is that it is important to be hardworking and honest</i>	
Family values	They help each other financially, they work in family businesses
From the interview: <i>My cousin helped me navigate an unfamiliar city.</i> <i>In the beginning, I had great support from my family, who helped me financially to successfully start my business.</i>	
Collectivist values	Help the community and the poor
From the interview: <i>Our work was focused on humanitarian aid.</i> <i>I carried gifts to the wounded and disabled in hospitals.</i> <i>In 2009, I received the Pride of Croatia award for distributing bread to the needy</i> <i>I am grateful to Zagreb and Croatia for everything I have received here and I am raising my children to appreciate everything we have in this city</i>	
Investing	They invest in real estate, less in education and technology
<i>Owners of attractive business premises in the city center and in elite locations, e.g. Gračani</i>	
Education	Many have given up on college education due to complex life circumstances, but their children are highly educated.
From the interview: <i>I never finished college, I opened a jewelry store as a senior.</i> <i>The number of highly educated people participating in society as doctors, professors, lawyers, artists, and other high-value-added professions is increasing.</i>	

Source: Author's analysis

By phone calls according to a pre-selected division according to the generational affiliation of the owner, the attitudes are analyzed according to the detected values from the in-depth interviews shown in table 3.

Table 3

Values and attitudes towards the generations of the Albanian national minority

	Baby Boomers (1946-1964)	Generation X (1965-1980)	Millennials Gen Y (1981-1996)	Gen Y (1981-1996)	Conclusion
Number of respondents	4	2	1	1	
Job description	a) Goldsmith's shop (1953) b) Construction company (1961) c) Jewelry store and boutique (franchise) (1962) d) Glass trade (1958)	a) Computer Childhood (1966) b) Goldsmith and Filigree (1977)	a) Law firm (1989)	a) Primamed Special Hospital	From bakery and goldsmith activities to IT, law and medicine
How often have you changed jobs?	a) I have always worked in my own company b) I have always worked in construction, I have changed the name of the company 3 times c) cMy parents were educators, but the traditional family trades are goldsmithing and baking d) I was first employed in a glass factory when I moved to Rijeka, and after 2000 I started my own business	a) He didn't change jobs, but has been running the same company from the beginning, which he recently sold. b) I worked several jobs, and after my father's death I returned to the family trade.	a) First job	a) He did similar business	Older generations changed jobs as needed.

Do you work in a family business?	a) A family business named after my last name b) I started the business myself, no one helped me (1998) c) I founded the business 41 years ago and some of my children work in the business d) My daughter graduated in painting, now she is a picture framer, and my son, my wife and I work in the glass company	a) The founder of the company b) It's a family business. My father worked here, and now my brother and sister work here.	a) I am the first in my family to do this job.	a) I am the first in my family to do this job. My father was a famous pastry chef.	Generations work in family businesses.
How much risk are you willing to take in business?	a) For twenty years now, the cost of materials has been rising; twenty years ago, hiring a new employee would not have been such a risk. You depend on yourself, and it's different when you work for someone else b) Work and discipline are the most important, you have to assess whether you can take the risk or not c) I am always ready to take risks, there is no profit without risk. Today, people opt for investment gold, and less for jewelry. d) There is no risk in my job	a) Without taking risks, there is no possibility of advancement b) I am a little willing to take risks	a) There is no risk in my job.	a) There is no risk in my business. I just need to expand my team to 40 employees.	Older generations are more takes risks in business.
What is work for you? A life's work or a means to an end?	a) If you love your job, it's a life's work, but you have to work to achieve the goal b) Work is a means to an end. c) A means to an end, and you have to live along the way d) I've come to love this job that I've been doing for 40 years.	a) Life's work b) It was a means in the beginning, but now that I've matured and you produce handmade work, it becomes an obsession	a) Life's work end my life.	a) My job is my life.	Older generations look at the fundamental values of work, while younger generations look at higher values.

Source: Author's analysis

4. HISTORY OF THE ALBANIAN NATIONAL MINORITY IN CROATIA

The first Albanians arrived in the territory of present-day Croatia in somewhat larger numbers in the 18th century. In 1726, the settlement of Arbanasi was founded near Zadar, whose inhabitants were mostly Albanians who had immigrated from the areas of Shkodra and Bar, after whom the settlement was named (Stipčević, 2011; Šimičić and Bilić Meštrić, 2018; Krstić, 1988; Karuc, 1985). At the same time as the Arbanasi, the area of Srijem was settled by the Albanians Klementinci, who settled the deserted villages around Mitrovica (Nikince, Hrtkovce). They fled to Srijem from Ottoman territory after the Austro-Turkish War (1737–1739) because they fought on the side of the Austrians, and against the Ottomans. There were 160 families or a total of about 1,200 people, and they were organized militarily. By 1987, only forty families of Albanian origin remained in Hrtkovci and Nikinci (Zefiq, 1996). There was also immigration from the area of present-day Albania in Istria, but the population there did not preserve its former Albanian national identity, but assimilated with the local Croatian and Italian population. The most numerous immigration to the territory of Croatia followed after World War II, when a large number of Albanians immigrated for economic and political reasons to the area of large Croatian cities and to the Adriatic coast. During the socialist era, Albanians in Kosovo were exposed to various forms of repression, discrimination, detention, harassment, cultural invasion in the form of the spread of the Serbian language as the dominant and official language, and difficulties in obtaining jobs. Albanians from Kosovo migrated en masse to areas where they were best accepted – to Croatia and Slovenia. In addition to discrimination, poverty, unstable political situation, poor economic conditions and unemployment caused migrations of a wider scope. Before World War II, the number of Albanians was relatively small, but it increased sharply after World War II. Namely, in the population censuses between 1948 and 1991, the number of Albanians increased by 100% almost every ten years. Only in the census period between 1971 and 1981 did the number of Albanians increase by 50%. After 1991, there was a visible stagnation, or rather a slight increase in the number of Albanians in Croatia, and in the latest census in 2021, a decline in the number of Albanians was observed for the first time. Albanians in Croatia are part of economic migrants and belong to the “old diaspora” of Kosovo, which comprises 14% of the total emigrant population (King and Vullnetari 2009). In addition to Zagreb, Albanians lived in greater numbers in Osijek, Pula, Rijeka, Split, Vukovar and Zadar. It should be noted that Albanian migration to Croatia was initially seasonal and temporary, and only later became definitive. With the Constitution of the Republic of Croatia of 22 December 1990, the independence of the Republic of Croatia and the Constitutional Act on Human Rights and Freedoms and on the Rights of Ethnic and National Communities or Minorities in the Republic of Croatia (1991), Albanians were granted the status of a national minority in Croatia (Official Gazette, 65/91, 27/92, 34/92). Based on the Croatian Citizenship Act, a large number of Albanians applied for Croatian citizenship, which they were entitled to under Article 8 of the aforementioned Act, i.e. on the basis of long-term residence in Croatia (Act on Croatian Citizenship, NN 53/91, 70/91, 28/92, 113/92, 4/94, 130/11 and 110/2015). According to the 2021 census, 13,817 Albanians live in Croatia.

5. BUSINESS ACTIVITIES OF THE ALBANIAN NATIONAL MINORITY IN CROATIA TODAY

When observing the business activities of the Albanian national minority in Zagreb, it is evident that they are significantly more active than in other cities. Crafts dominate, and the analysis of activities targets those related to jewelry production, baking, and food preparation and serving (Table 4 and 6). The number of inactive business entities is 21, which is 35% of the total of 39 observed (Table 5). The oldest business entity that is still operating today is the Bashota Jewelry Shop, which was founded as a craft in 1975. Most business entities were founded in the second half of the 1990s.

Table 4

Overview of business activities of the Albanian national minority in Zagreb

	Type of entity	Activity	Year of establishment	Year of closure	Number of employees
Bashota Jewelry Shop	Craftsman Income	3212 - Manufacture of jewellery and related products	1975.		holder and partner
Primamed Special Hospital	Entrepreneur	8622 - Specialist medical practice activities	2014.		28
Srebrnjak Pastry Shop	Craftsman Income	5610 - Restaurant and other food service activities	1996.	2000.	
Kolveshi Jewelry Shop	Craftsman Income	3212 - Manufacture of jewellery and related products	1986.	2024.	1 holder
Shiroka Jewelry Shop	Craftsman Income	3212 - Manufacture of jewellery and related products	1979.		1 holder
Filigran Nue Kacinari Jewelry Shop	Craftsman Income	3212 - Manufacture of jewellery and related products	2004.	2025.	
Lazer Rok Lumezi	Freelance	9003 - Artistic activities	1999.		1 holder
Jozef Gjoni Jewelry Shop	Craftsman Income	3212 - Manufacture of jewellery and related products	1990.		1 holder
"Midway" Trade Craft	Craftsman	4772 - Retail sale of footwear and leather goods	1990.		1
Ivanišin Kabashi arhitekti d.o.o	Entrepreneur	7112 - Engineering and related technical consultancy	2006.		7

III. INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
JULY 18-20, 2025, ISTANBUL, TURKIYE
CONFERENCE BOOK

Sherri Law Office	Freelance	6910 - Legal activities	2018.		1 holder
Perpetuum mobile	Entrepreneur	6201 - Computer programming	1990.	Confirmed pre-bankruptcy agreement (dated 9.5.2023)	9
Uka Glazure d.o.o.	Entrepreneur	4120 - Construction of residential and non-residential buildings	2012.		73
Taxi Canolli	Craftsman Income	4932 - Taxi services	2022.		1 holder
Fresh Food d.o.o.	Entrepreneur	5610 - Restaurants and other food service activities	2012.		21
Bisaku trgovina d.o.o.	Entrepreneur	4777 - Retail sale of watches and jewellery in specialised stores	2005.		1 director
Sami-grad d.o.o.	Entrepreneur	4120 - Construction of residential and non-residential buildings	2014.		10
ZIP, catering trade	Craftsman Income	5610 - Restaurants and other food service activities	2022.		1 holder
Frizerko trgovačko obrt Tin	Entrepreneur	4775 - Retail sale of cosmetics and toiletries in specialised stores	1984.	2007.	0
Borongaj d.o.o.	Craftsman Income	1071 - Manufacture of bread; manufacture of fresh pastry goods, cakes and pastries	2008.	2023.	0
Fast food Valentina catering trade	Craftsman incoming	5610 - Restaurant and other food service activities	1995.	1997.	0
King burger catering trade	Craftsman incoming	5630 - Beverage serving activities	2001.	2001.	0
Croatia Bakery	Craftsman incoming	1071 - Manufacture of bread; manufacture of fresh pastry goods, cakes and pastries	2006.	2013.	0
Kiflica d.o.o.	Entrepreneur	1071 - Manufacture of bread; manufacture of	2009.		16

III. INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
JULY 18-20, 2025, ISTANBUL, TURKIYE
CONFERENCE BOOK

		fresh pastry goods, cakes and pastries			
Romaja bakery	Craftsman incoming	4725 - Retail sale of beverages in specialized stores	1997.	2005.	0
Nokaj d.o.o.	Entrepreneur	4777 - Retail sale of watches and jewelry in specialized stores	2007.	2012.	0
Lav catering trade	Craftsman incoming	5630 - Beverage serving activities	1997.	2000.	0
Zlatno zrna Bakery	Craftsman incoming	4724 - Retail sale of bread, pastries, cakes, pasta, candies and sweets	1999.	1999.	0
Zagorje bakery-trade-catering trade	Craftsman incoming	1071 - Manufacture of bread; manufacture of fresh pastry goods, cakes and pastries	1999.	2013.	0
Pasta production	Craftsman incoming	1073 - Manufacture of macaroni, gnocchi, couscous and similar pasta	1989.	2009.	0
Zdravljak Dinamo	Craftsman incoming	5610 - Activities of restaurants and other establishments for the preparation and serving of food	1990.		1 holder
Catering Trade	Craftsman incoming	5610 - Activities of restaurants and other establishments for the preparation and serving of food	1997.	1998.	0
Retail Trade Sedmerac	Craftsman incoming	4782 - Retail trade in textiles, clothing and footwear at stands and markets	1998.		1 holder
Catering Trade Sunčani sat	Craftsman incoming	9999 - Unknown activity	1979.	2005.	0
Vulkanizer Dobruna	Craftsman incoming	4520 - Maintenance and repair of motor vehicles	1993.	2018.	0
Jewelry Trade and Exchange Office	Craftsman incoming	3212 - Manufacture of jewelry and related products	1973.	2016.	0

Trade and Catering Armageddon	Craftsman incoming	4690 - Non-specialized wholesale trade	1999.	2015.	0
Kačinari d.o.o.	Entrepreneur	4690 - Non-specialized wholesale trade	2009.	2014.	0
D&D	Craftsman incoming	4520 - Maintenance and repair of motor vehicles	2001.		0

Source: Author's analysis based on data from the Fina.info Register, 2025.

Table 5

Overview of types of active business entities in Zagreb

Entrepreneur	Craftsman	Freelancer	Inactive
11	25	2	21

Source: Author's analysis

Table 6

Overview of the most common areas of activity in Zagreb

Number of business entities	Field of activity
9	Production of jewelry
6	Activities of restaurants and preparation and serving of food
5	Activities of production and sale of bread and cakes

Source: Author's analysis

In the city of Rijeka, entrepreneurship and crafts are equally represented, and the analysis of activities targets those related to bakery production, while out of a total of 25 observed business entities, 11% are inactive, which is a total of 3 of them (Tables 7, 8 and 9). The oldest business entity that is still operating today is Valentino, a joint goldsmith and filigree craft founded in 1984, and most of them were founded in the second half of the 90s and early 2000.

Table 7

Overview of business activities of the Albanian national minority in Rijeka

	Type of entity	Activity	Year of establishment	Year of closure	Number of employees
Tooling j.d.o.o	Entrepreneur	7810 - Activities of employment agencies	2020.		founder
Valentino, a joint goldsmith and filigree craft	Craftsman incomer	3212 - Manufacture of jewellery and related products	1984.		Owner and partner
Elite catering business	Craftsman incomer	5630 - Beverage serving activities	2000.		Owner
Lejar trade and catering trade	Craftsman incomer	5610 - Activities of restaurants and other food service establishments	2012.		Owner
David jewelry shop	Craftsman incomer	4777 - Retail sale of watches and jewellery in specialised stores	2000.		Owner
Victorio jewelry and filigree craft	Craftsman incomer	3212 - Manufacture of jewellery and related products	1997.		Owner
Robi shop j. d.o.o	Entrepreneur	4777 - Retail sale of watches and jewellery in specialised stores	2022.		1
Bakery Lucija	Craftsman incomer	1071 - Manufacture of bread; manufacture of fresh pastry goods, cakes and pastries	1987		Owner
5 G project d.o.o	Entrepreneur	6832 - Real estate management activities on a fee or contract basis	2022.		0
Proxima DPM	Entrepreneur	1330 - Textile finishing	2005		4
Glass trade of Gani Xharrahi and Toni Xharrahi	Craftsman incoming	4334 - Self-painting and glass works	1998		Owner
Joint law office of Gjergj Lekaj, Zou Gjergj Lekaj and Marko Rogić	Craftsman incoming	6910 - Legal activities	2022		0
Pekara Arena d.o.o.	Entrepreneur	1071 - Production of bread; production of fresh pastries, confectionary products and cakes	1998.	2016.	0

III. INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
JULY 18-20, 2025, ISTANBUL, TURKIYE
CONFERENCE BOOK

Bakery Vojak d.o.o.	Entrepreneur	1071 - Production of bread; production of fresh pastries, confectionary products and cakes	2006.		11
Bakery Marinići	Craftsman	1071 - Production of bread; production of fresh pastries, confectionary products and cakes	1999.	2017.	0
Bread bakery	Craftsman incoming	1071 - Production of bread; production of fresh pastries, confectionary products and cakes	2015.		1 holder
Pekara Krimeja d.o.o.	Entrepreneur	1071 - Production of bread; production of fresh pastries, confectionary products and cakes	2018.		11
Kurti's photo	Craftsman incoming	7420 - Photographic activities	1996.		1 holder
Žito d.o.o.	Entrepreneur	1071 - Production of bread; production of fresh pastries, confectionary products and cakes	1996.		2
Glassworks Eko - Vetri	Craftsman incoming	4334 - Self-painting and glass works	1998.		1 holder
Enesi d.o.o.	Entrepreneur	4690 - Non-specialized wholesale trade	1997.		4
Auto select d.o.o.	Entrepreneur	4511 - Sale of cars and light motor vehicles	2016.		11
Optician's workshop Shahini	Craftsman newcomer	2670 - Manufacture of optical instruments and photographic equipment	2000		1 holder
Dejhalla trade d.o.o.	Entrepreneur	4777 - Retail sale of watches and jewellery in specialized stores	1996.		1
At the Ese brothers d.o.o.	Entrepreneur	1071 - Manufacture of bread; manufacture of fresh pastry goods, cakes and pastries	2013.	2017.	0

Source: Author's analysis based on data from the Fina.info Register, 2025.

Table 8

Overview of types of active business entities in Rijeka

Entrepreneur	Craftsman	Inactive
12	13	3

Source: Author's analysis

Table 9

Overview of the most common areas of activity in Rijeka

Number of business entities	Field of activity
8	Activities of production and sale of bread and cakes
4	Sale of watches and jewelry

Source: Author's analysis

Entrepreneurship is more prevalent in the city of Split, and the activities are diverse, while out of a total of 13 observed business entities, 32% are inactive, which is a total of 6 of them (Tables 10 and 11). The oldest business entity that is still operating today is De Fila-domenik d.o.o. founded in 1988, and most of them were founded in the second half of the 90s.

Table 10

Overview of business activities of the Albanian national minority in Split

	Type of entity	Activity	Year of establishment	Year of closure	Number of employees
Domgjoni d.o.o.	Entrepreneur	4778 - Other retail sale of new goods in specialized stores	2009.	In bankruptcy	1
Zlatarija, simoni	Craftsman incomer	3212 - Manufacture of jewellery and related products	1997.	1997.	
Prekpaljaj, d.o.o	Entrepreneur	6820 - Renting and management of own or leased real estate	1999.		2
Avocado	Entrepreneur	4690 - Non-specialized wholesale trade	1997.		8
Pekara kamen	Entrepreneur	1071 - Manufacture of bread; manufacture of fresh pastry goods, cakes and pastries	2014.		33
Voćni kutak	Entrepreneur	4721 - Retail sale of fruit and vegetables in specialized stores	2013.		3
Jelka d.o.o	Entrepreneur	5630 - Beverage serving activities	2007		4
Radunica pekarstvo	Craftsman incomer	Unknown activity	1993.	2001.	0
Deskaj d.o.o.	Entrepreneur	4631 - Wholesale of fruit and vegetables	2009.	2018.	0
De Fila-domenik d.o.o.	Entrepreneur	3212 - Manufacture of jewellery and related products	1988.		2
Bogatstvo voća d.o.o.	Craftsman incomer	4631 - Wholesale of fruit and vegetables	1998.	2012.	0
Zlatarna "Riva"	Entrepreneur	4778 - Other retail sale of new goods in specialized stores	1992.		1
Obrt za trgovina fruit	Type of entity	4799 - Other retail sale not in stores, stalls or markets	2002	2010.	0

Source: Author's analysis based on data from the Fina.info Register, 2025.

Table 11

Overview of types of active business entities in Split

Entrepreneur	Craftsman	Inactive
9	4	6

Source: Author's analysis

All business entities in Osijek were established after the Croatian Homeland War, which was the second half of the 1990s. Craftsmanship dominates in the city of Osijek, while the analysis of activities targets those related to jewelry production, baking, and food preparation and serving (tables 12 and 14). Of the 25 observed business entities, 39% are inactive, which is a total of 16 of them (table 13). The growth of business activity can be observed in the second half of the 90s, when most business entities were founded.

Table 12

Presentation of the business activities of the Albanian national minority in Osijek

	Entity type	Activity	Year of establishment	Year of closure	Number of employees
Lipa Bakery	Craftsman	1071 - Bread production; production of fresh pastries, confectionery and cakes	1996.		14
Absorbeo d.o.o	Entrepreneur	5630 - Beverage preparation and serving activities	2010.		1
Davos Catering Trade	Craftsman income	5630 - Beverage preparation and serving activities	2001	2015.	
Donji Grad Bakery	Craftsman income	1071 - Bread production; production of fresh pastries, confectionery and cakes	1998.	2014.	
Hr Holding d.o.o	Entrepreneur	4120 - Construction of residential and non-residential buildings	2022.	2025.	1
Super Plavi	Craftsman income	4799 - Other retail sale not in stores, stalls and markets	1996.		1 holder
Consulting, a trade translation activities, consulting and services for	Craftsman income	7430 - Translation and interpreting services	2013.		1 holder

III. INTERNATIONAL MARMARA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
JULY 18-20, 2025, ISTANBUL, TURKIYE
CONFERENCE BOOK

Retfala	Entrepreneur	1071 - Bread production; production of fresh pastries, confectionery and cakes	1996.		17
Tvrda Bakery	Craftsman income	1071 - Bread production; production of fresh pastries, confectionery and cakes	2006.	2017.	0
Hafet Catering and Transport,	Craftsman income	4941 - Road transport of goods	1996.	2009.	0
Stop Catering Trade	Craftsman income	5610 - Restaurants and other food service activities	1996.	2000.	0
Pirok Trading Trade	Craftsman income	4631 - Wholesale of fruit and vegetables	1999.	2021.	0
Pikolo Catering	Craftsman income	5630 - Beverage preparation and serving activities	1996.	1999.	0
Pit-stop catering business	Craftsman in business	5610 - Restaurants and other food service activities	2001.	2004.	0
Ratfala production of bread and pastries	Entrepreneur	1071 - Manufacture of bread; manufacture of fresh pastry goods, cakes and pastries	1996.		17
Fruit grower	Craftsman in business	9609 - Other personal service activities	1996.	2012.	0
Pop Corn trade	Craftsman in business	9609 - Other personal service activities	1996.		1 holder
Kolodvor laundries	Craftsman in business	9999 - Unknown activity	1996.	2002.	0
Circular flow bakery trade	Craftsman in business	1071 - Manufacture of bread; manufacture of fresh pastry goods, cakes and pastries	2000.	2015.	0
Sports catering	Craftsman in business	5610 - Restaurants and other food service activities	1996.	2010.	0
V.B.K. bakery trade	Craftsman in business	1071 - Manufacture of bread; manufacture of fresh pastry goods, cakes and pastries	2003.		1 holder

Oasis catering	Craftsman business in	5610 - Restaurants and other food service activities	1996.		1 holder
Biser bakery	Craftsman business in	4711 - Retail sale in non-specialized stores with food, beverages and tobacco predominating.	1996.	1997.	0
Vejseli, catering trade	Craftsman business in	5630 - Beverage preparation and serving activities	1997.	2002.	0
Opal Trade trade	Craftsman business in	4777 - Retail sale of watches and jewelry in specialized stores	2007.	2008.	0

Source: Author's analysis based on data from the Fina.info Register, 2025.

Table 13

Overview of types of active business entities in Osijek

Entrepreneur	Craftsman	Inactive
4	21	16

Source: Author's analysis

Table 14

Overview of the most represented areas of activity in Osijek

Number of business entities	Field of activity
7	Activities of production and sale of bread and cakes
4	Activities of restaurants and serving of food

Source: Author's analysis

6. CONCLUSION

This research analyzes the specifics of the Albanian national minority in Croatia, which plays an active role in the community. The capital Zagreb has the most developed business activity, which is evidence that Albanians strategically choose places to live and develop business ideas. Of the qualitative characteristics, family values and care for the community, especially the poor, with dedicated and honest work as dominant business values, stand out. Older generations changed jobs as needed and are more prone to risk in business, and many had the ambition to study but their circumstances did not allow them to do so, while younger generations aim to obtain higher education, which is reflected in the change in their field of activity. Former bakers and goldsmiths are now engaged in transportation, legal and medical activities. There was an increase in business activity after the Homeland War in the second half of the 1990s, when most business entities were founded, but many are inactive today, which leads to the conclusion that

the new generations do not predominantly decide to realize their own business ideas, but continue the family tradition or are employed in companies according to their completed education. Future research should continue to focus on detecting new values that will be brought to the work of the Alpha generation, which is just entering the labor market.

7. ACKNOWLEDGMENT

The research was carried out as part of the project *From real to virtual migrations* - VRtualM is funded by the European Union – NextGenerationEU. The views and opinions expressed are solely those of the author and do not necessarily reflect the official views of the European Union or the European Commission. Neither the European Union nor the European Commission can be held responsible for them.

8. LITERATURE

Abdija, A. & Gregov, Z. (2017). Attitudes towards female entrepreneurship of members of the Albanian national minority in Croatia and Macedonia. E4E: scientific and professional journal on entrepreneurship education, 7 (2), 45-66.

Abdija, A. & S. Fratrić Kunac, S. (2018). Autostereotypes and heterostereotypes towards Albanian entrepreneurs in Croatia, Entrepreneurship education - E4E: scientific and professional journal on entrepreneurship education, Vol. 8 No.1.

Fina Info.Biz, internet finance service

Croatia. Entrepreneurship education - E4E: scientific and professional journal on entrepreneurship education, Vol. 5 No. 2

Jernej Pulić, M. (2016). Language as capital in multicultural Istria, Doctoral dissertation, Faculty of Philosophy, University of Zagreb.

Karuc, N. (1985). On the Arbanasi of Zadar

Krstić, K. (1988). Migration of Albanians to Zadar, Zadar

Lekaj, A., Gregov, Z. & Varlandy Supek, M. (2015). Basic characteristics of minority entrepreneurship on the example of entrepreneurship of the Albanian national minority in

Official Gazette, 65/91, 27/92, 34/92.

Nreca, K. & Gregov, Z. (2018). The role of women in family businesses of the Albanian national minority in Croatia, Education for Entrepreneurship - E4E: scientific professional journal on entrepreneurship education, Vol. 8 No. Special issue

Nreca-Spaqi, K. (2024). The impact of contemporary trends on the inheritance of family businesses of the Albanian national minority in Croatia, Graduate thesis, University of Vern

Rajković Iveta, M. & Geci, R. (2017). Albanian goldsmiths and bakers from Kosovo in Zagreb: Migration and ethnic entrepreneurship, Studia ethnologica Croatica Vol. 29, No. 1

Stipčević, A. (2011). Traditional culture of the Zadar Albanians, Zagreb

Šimičić, L & Bilić Meštrić, K. (2018). Arbana at the Crossroads: Vitality and Sustainability of a Minority Language, Zagreb

Law on Croatian Citizenship, Official Gazette 53/91, 70/91, 28/92, 113/92, 4/94, 130/11 and 110/2015

Zefiq, F. (1996). Klementin Albanians in Hrtkovci and Nikinci, Zagreb

**DEVOTION AND DISABILITY: THE IMPACT OF CHRIST'S SUFFERING ON
MEDIEVAL ATTITUDES TOWARD INDIVIDUALS WITH IMPAIRMENTS**

Ananda MAJUMDAR

Ananda Majumdar - Harvard University

Ananda MAJUMDAR | alumnus | Business | MacEwan University, Edmonton | Human
Resources | Research profile

Prof. Dr. Ananda Majumdar (0000-0003-3045-0056) - ORCID

[View Scholars Profile](#)

[International-Colloquium-Program.pdf](#)

[Program Symposium Nicaea 2025](#)

[Robin Hood Scholars: IARHS on the Web: 15th Biennial Conference Schedule](#)

*Harvard Graduate School of Education (Professional Education as a Child Development
Educator, Certificate in Early Education Leadership (CEEL-Series 1,2,3), online) 2017-
present

*NorQuest College, Alberta Routes Program -present

My academic journey, which includes an Honorary Doctor of Philosophy in Generic Education from Abide University and Institute and a Doctor of Divinity from North Central Theological Seminary, has been deeply influenced by the Arthurian legend. This collection of tales about King Arthur, his knights, and their quests holds significant cultural and historical importance. It has been a central theme in my exploration of cross-cultural communication, offering a unique perspective to understand the relationship between myth, culture, and science. This perspective, combined with my academic background, enables me to provide insights into the study of global displacement, particularly regarding the cultural and societal factors that impact gender equality. It also serves as a compelling avenue to investigate how sound influences the artistic and architectural features of the medieval era, symbolizing the shaping of societal norms and values. My academic background, particularly in cross-cultural communication and gender equality, provides a unique lens to understand and address the complex issue of global displacement.

*Doctor of Divinity, North Central Theological Seminary, Minneapolis, United States, 2023 -
present

The University of Alberta (Bachelor of Education after Degree in Elementary, Faculty of
Education, Community Service-Learning Certificate and Certificate in International Learning
(CIL) – 2012-2022

My international experiences, particularly in India, have significantly broadened my academic perspective, particularly in understanding how the Arthurian legend resonates across cultures with its universal themes of heroism and noble ideals. This exposure has also deepened my understanding of global issues, including gender inequality, and connected me with a broader educational network. It has prompted me to examine our shared cultural heritage through the lens of the Arthurian legend, a cultural phenomenon transcending national borders. This collective inquiry can lead to a deeper understanding of shared human experiences, including the diverse interpretations and applications of the Arthurian legend about gender and empowerment issues in India. These experiences have also given me a unique perspective on

the global displacement crisis, particularly in the context of India, which is crucial for understanding and addressing this complex issue.

Public Affairs, August 1-15, 2022, Online

As an intern at the Digital Museum and Diaspora, Migration, GRFDT, New Delhi, India (April 2021- March 2022, Online), I gained valuable insights into the practical aspects of migration and diaspora issues. This experience, combined with my academic background, further enriched my understanding of these complex topics and prepared me to contribute meaningfully to the study of global displacement.

During my time as a Book Pecker Fellow at Peace X, India, I was honoured to be named the top fellow in the social science department. In this capacity, I researched the cultural significance of the Arthurian legend, particularly in the context of India, which motivated me to continue my academic endeavours. Additionally, I earned a computer literacy certificate in Migration Studies from GRFDT, New Delhi, India. This experience as a Book Pecker Fellow at Peace X, India, allowed me to delve deeper into the cultural and societal implications of the Arthurian legend, particularly in the context of global issues such as migration and displacement.

Science department and computer literacy certificate in Migration Studies, GRFDT, New Delhi, India (September 2020- March 2021, Online)

Grant MacEwan University (Diploma in HR Management), 2008-2012

Jadavpur University (Master of Arts in International Relations)

Sikkim Manipal University (Master of Business Administration in HR and Marketing Management)

MBB College, Tripura University (Bachelor of Arts in Political Science)

Antarctic Institute of Canada (Researcher and Writer), Servicing Community Internship Program (Scip) funded by the Government of Alberta, Member of Student Panel, Cambridge University Press.

Academic Member of the Association of Political Theory (ATP), University of Massachusetts

Student Member of ESA (European Studies Association), Columbia University, US.

Academic Member of the Memory Studies Association, School of Memory Studies, Indian Institute of Technology (IIT) Madras, Tamil Nādu, India

*Early Childhood Educator, Brander Garden After School Parents Association – present

Researcher, Project-based Articles, Antarctic Institute of Canada under Riipen

*Professor of Practice in Social Science, QAHE & Kennedy University of Saint Lucia -present

Figure 1: Impairment And Disability Among Monks And The Christ Photo - Search Images

Abstract: This essay, a result of dedicated research, examines how the glorification of Christ's suffering contributed to the marginalization of people with disabilities during the medieval period, reflecting the prevailing theological and cultural perspectives of that era. It focuses on devotional practices centred on Christ's physical pain and identifies barriers that hinder people with impairments from being recognized as active participants in faith. The study analyzes primary texts and artworks from the 11th to 14th centuries, examining how these depict bodily suffering and disability. The key findings reveal five main obstacles: societal perceptions of holiness, the valorization of physical perfection, theological conceptions of suffering, the importance of miraculous cures, and contemporary practices of charity. The primary research question is: How did the veneration of Christ's suffering influence medieval attitudes toward individuals with bodily differences, and what impact did this have on their participation in religious life? Ultimately, the essay seeks to provide insights into the connection between devotion, disability, and human dignity, particularly within the framework of the Imago Dei.

Keywords: Devotion, Disability, Suffering, Holiness.

Introduction: This study examines the intricate relationship between devotion, disability, and cultural perceptions during the medieval period, specifically analyzing how the glorification of Christ's suffering influenced attitudes toward individuals with impairments. The central hypothesis posits that the emphasis on Christ's physical pain contributed to the marginalization of people with disabilities, framing them as objects of pity rather than integral members of the faith community. By investigating primary texts and artworks from the 11th to 14th centuries, this research aims to illuminate the barriers that prevented individuals with disabilities from fully participating in religious life. The existing literature highlights that medieval attitudes

toward disability are deeply intertwined with theological constructs and societal norms. Scholars like Leppert (2022) suggest that, during this era, the lack of a unified term for “disability” reflects a fragmented understanding of impairments. This lack of terminology complicates contemporary scholars’ attempts to bridge historical perspectives with modern interpretations. The social model of disability, which posits that disability results from societal perceptions rather than solely medical conditions, provides a valuable framework for analyzing medieval attitudes. Eyler’s work highlights how societal norms dictate notions of “normalcy,” thereby marginalizing individuals with impairments. The cultural model further enriches this discussion by revealing how cultural narratives shape the understanding of disabilities. Scholars such as Candida Moss and Jeremy Schipper argue that differences in abilities influence cultural interpretations. At the same time, David Mitchell and Sharon Snyder contend that disabilities often serve as pivotal storytelling devices. Through these lenses, it becomes clear that medieval interpretations of disability were not merely medical but were laden with cultural significance and moral implications. This research is necessary as it contributes to a deeper understanding of how devotion to Christ’s suffering shaped, and at times, disabled perceptions of individuals with impairments. The exploration of this topic not only enhances our comprehension of historical beliefs but also prompts contemporary reflection on the ongoing stigmas associated with disability in religious contexts. By analyzing the interplay between bodily suffering, societal perceptions of holiness, and the theological discourse surrounding disability, this study seeks to articulate the complex legacy of these attitudes. Ultimately, the purpose of this study is to uncover the dual narrative of devotion and disability in medieval Christianity, asserting that the veneration of Christ’s suffering significantly influenced the marginalization of individuals with imperfections. This analysis provides insights into the broader implications of how faith communities have historically responded to bodily differences, shedding light on the enduring impact of these attitudes on contemporary understandings of disability and human dignity. By bridging historical contexts with modern frameworks, this research enriches existing literature, offering a nuanced perspective that may inform future discussions on inclusion within religious practices.

Literature Review: The relationship between religious beliefs and societal perceptions of disability has been a topic of scholarly inquiry, particularly in the context of medieval Christianity. Central to these discussions is the notion of Christ’s suffering and its implications on how individuals with physical impairments were viewed and treated during this period. A foundational text in this field of study is Leppert’s (2022) exploration of medieval attitudes toward disability, which emphasizes the absence of a unified term for “disability” in medieval discourse. Instead, specific impairments were labelled in a manner that reveals a cultural tendency to categorize individuals based on physical abilities. Leppert argues that this linguistic fragmentation contributes to modern scholars’ difficulties in bridging historical perceptions of disability with contemporary understandings (Leppert, 2022). Eyler’s (2022) discussion on the social model of disability further contextualizes this issue. He posits that societal norms play a pivotal role in defining what is considered “normal” and, consequently, what is viewed as “abnormal” or impaired. This perspective is essential in understanding how medieval Christians often placed individuals with disabilities in positions of pity or charity rather than recognizing their significance as active participants in faith (Eyler, 2022). The cultural model of disability, as discussed by Moss and Schipper (2021), emphasizes the influence of artistic narratives on the perception of physical differences. They argue that various cultures employ narratives about disability to convey broader societal truths. This model complements Leppert’s findings by highlighting how cultural values have shaped perceptions and responses to individuals with disabilities throughout history (Moss & Schipper, 2021). Mitchell and Snyder (2014) contribute

to this discourse by suggesting that disabilities often serve as powerful storytelling devices within religious contexts. Their analysis reflects how physical impairments were not only seen as challenges but were also potentially imbued with spiritual significance, aligning with the suffering of Christ (Mitchell & Snyder, 2014). The theological implications of suffering in medieval Christianity have been examined by several scholars, including Kelsey (2021). He argues that suffering was often idealized, leading to a valorization of physical perfection. This idealization created barriers for individuals with disabilities, as they were frequently seen as unable to attain the holiness associated with physical wholeness (Kelsey, 2021). The literature reveals a complex interplay between the veneration of Christ's suffering and societal attitudes towards disability in medieval Europe. Theological, cultural, and social frameworks combined to shape the experiences of individuals with physical impairments, often marginalizing them within religious life. Understanding these historical perspectives not only sheds light on medieval devotion but also informs contemporary discussions regarding disability and inclusion within the church.

Methodology: In the present, disability is discussed through various lenses, notably social and medical models. The social model, which gained prominence in the late 20th century, views disability as shaped by societal factors and perceptions, distinguishing it from impairment, which is a medical condition. Joshua Eyler emphasizes that societal norms often impose additional barriers on those with impairments by defining what is considered 'normal.' The cultural model examines how cultural perceptions shape responses to disabilities, acknowledging that notions of health and normality differ across cultures and throughout history. This model illustrates that disability encompasses both societal perceptions and individual experiences, providing insight into cultural values. Scholars such as Candida Moss and Jeremy Schipper argue that cultural narratives utilize differences in abilities to interpret the world. At the same time, David Mitchell and Sharon Snyder suggest that disabilities serve as storytelling devices. The religious model highlights the influence of medieval Church teachings on perceptions of disability, contributing to the understanding of how these beliefs affect individuals with impairments.

Results and Findings: This study examines the impact of the veneration of Christ's suffering on societal attitudes toward individuals with disabilities during the medieval period, specifically from the 11th to 14th centuries. The primary research question is: How does the glorification of Christ's suffering shape perceptions of individuals with bodily differences, and what implications does this have for their participation in religious life? Following a thorough examination of theological texts, hagiographies, and visual artworks, the results reveal key findings across several interconnected themes. A central finding is that individuals with disabilities were often excluded from prevailing notions of holiness during the medieval period. Societal attitudes tend to associate physical perfection with spiritual purity and worthiness. This study identifies a pattern in various primary sources that depicts saints and holy figures as unblemished, reinforcing the idea that moral and spiritual integrity must be reflected in physical form. The analysis suggests that individuals with impairments are often portrayed in terms of pity, rather than as figures deserving of reverence. Artworks from this era, including altarpieces and illuminated manuscripts, suggest a stark contrast between the idealized images of saints and the reality of individuals living with disabilities. These representations cultivate a perception that maintains a barrier between the holy and the physically imperfect. The research also uncovers the valorization of physical perfection as a significant barrier to inclusion. Figures 1 and 2 illustrate how medieval art emphasizes beauty and physical wholeness, linking these qualities to divine favour. Artistic depictions often celebrate idealized forms of the human body, thereby marginalizing those who do not conform to this standard. Textual analysis reveals that

references to beauty and perfection dominate religious narratives. For example, many saints are celebrated not only for their virtues but also for their physical attributes. This is contrasted with the treatment of individuals with disabilities, who are more likely to be depicted as objects of charity rather than agents of faith. The study further explores theological views on suffering, noting that suffering is frequently regarded as a vehicle for spiritual growth and divine favour. The analysis of primary theological texts indicates that suffering is often interpreted within the framework of sin and redemption. Many medieval theologians suggest that disabilities may carry a punitive connotation, linking them to moral failings. As articulated in historical texts, the understanding of suffering evolves into a narrative where individuals experiencing suffering might be seen as either being closer to Christ or deserving of pity. The research shows that this perspective ultimately dilutes the agency of individuals with disabilities within religious contexts, positioning them as passive recipients of divine grace rather than active participants. Another finding involves the significant role of miraculous cures. The documentation reveals that miraculous accounts dominate hagiographies, which celebrate various saints who perform healing miracles. Data from Table 1 highlight the frequency of miracles, showcasing how they become central to the spiritual narratives of the time. The study illustrates that these miracles often create a framework where disability is perceived primarily as a condition needing restoration rather than as part of a person's identity. This emphasis on healing shifts focus away from individuals with disabilities as integral members of the community. Instead, they are viewed through the lens of what they lack—their inability to be physically whole—leading to their marginalization in spiritual practices. The analysis shows that contemporary charity practices primarily motivate care for individuals with disabilities. Individuals within the study period often engage in charitable actions out of a sense of moral duty rather than as a means of promoting equality or affirmation of dignity. Figure 3 illustrates the prevailing trends in charitable practices directed toward people with disabilities, portraying them as objects of care rather than active contributors to the faith community. These charitable efforts, while intended to aid, do not advocate for the inclusion of individuals with disabilities in the religious fabric of society. The findings elucidate how these practices are more focused on alleviating the “burden” of disability rather than recognizing and valuing the inherent worth of every individual. These findings collectively highlight the complex and often exclusionary attitudes toward disability in medieval Christian contexts. The results offer a foundation for further discussion on the implications of these perspectives for contemporary understanding and inclusion of individuals with disabilities in religious life. This study sets the stage for a deeper exploration of how historical narratives continue to influence modern attitudes towards disability and the necessity for a re-evaluation of the role of individuals with impairments within faith communities.

Discussion: The concept of the incarnation is fundamental to Christianity. Since the Nicaea Council, believers have held that Jesus is both human and divine. The image of Jesus suffering prompts reflection on what it means to be human and how society perceives people with disabilities (Leppert, 2022). This essay explores medieval European views (11th to 14th centuries) on physical impairments. During this period, many Christians focused on Jesus' suffering but often regarded people with disabilities as objects of pity or charity rather than as significant faith figures. The church struggled with discussions around disabilities, influenced by beliefs that linked disabilities to sin, descriptions of saints, charitable practices, legal punishments, and ideas of beauty. In medieval times, no single term for “disability” existed; instead, specific words described impairments, such as the inability to walk or blindness (Leppert, 2022). Due to the lack of a unified term, modern scholars struggle to connect past beliefs with current understandings (Leppert, 2022). Today, disability is discussed through

various lenses, notably social and medical models. The social model (Leppert, 2022), which gained prominence in the late 20th century, views disability as shaped by societal factors and perceptions, differentiating it from impairment, which is a medical condition. Joshua Eyler emphasizes that societal norms often impose additional barriers on those with impairments by defining what is ‘normal.’ The cultural model examines how cultural perceptions shape responses to disabilities, acknowledging that notions of health and normality differ across cultures and throughout history. This model illustrates that disability encompasses both societal perceptions and individual experiences, providing insight into cultural values (Leppert, 2022). Scholars such as Candida Moss and Jeremy Schipper argue that cultural narratives often utilize differences in abilities to interpret the world. At the same time, David Mitchell and Sharon Snyder suggest that disabilities serve as storytelling devices. The religious model highlights the influence of Medieval Church teachings on perceptions of disability often associated impairments with sin or unworthiness. Many spiritual stories feature saints with disabilities to showcase divine power, and Church teachings emphasize the importance of charity toward individuals with disabilities (Leppert, 2022). This essay has analyzed both cultural and religious perspectives on disability and how medieval religious beliefs impacted individuals with impairments. At that time, many spiritual teachings viewed people with disabilities as Sinful or unworthy, linking visible impairments to personal sins. Saints’ stories often featured individuals with impairments to demonstrate healing capabilities. Church rules viewed those with impairments as in need of charity. The essay has further examined these perspectives. Historically, the church’s approach to suffering and disability was rooted in the idea that Christ’s suffering was central to the Christian faith. Thinkers like Bernard, Clare, and Thomas discussed Christ’s dual nature—human and divine—moving away from the notion that suffering was solely punishment for sin. Many viewed Christ’s sufferings. As a means to connect with God, I sought to emulate them. This veneration of suffering primarily applied to mystics, monks, and martyrs, rather than to individuals with disabilities. Artistic and literary works of the time depicted Christ with injuries, emphasizing his pain. While this suffering was admired, individuals with disabilities did not receive the same respect (Leppert, 2022). A contradiction arose: the church honoured Christ’s pain but did not extend that honour to those with congenital or acquired disabilities. The church’s views on disability were influenced by older ideas linking impairments to sin—despite some recognizing natural causes, many still believed disabilities were divine punishment. Gerald of Wales, for example, claimed that misconduct caused disabilities. A long time ago, the church held strong views on the topic of disability. Some church leaders believed that if someone had a disability, it was because they had done something wrong (Leppert, 2022). They thought that God was punishing them for their mistakes. Scholars like Nancy Eiesland pointed out that some Bible stories seemed to support this idea. While people in medieval times did understand some disabilities were caused by natural reasons, many still linked disabilities with sin. Sin. For example, Gerald of Wales, a church leader, wrote that bad behaviour in a community caused these disabilities. He said that people with disabilities had turned away from God (Leppert, 2022). The church used these ideas to warn others about the “bad” effects of sin (Leppert, 2022). They did not want to change how they thought about people with disabilities, even though it was unfair. Church leaders believed that people with disabilities could also lead others to do wrong things. Because of this, they made rules that said men with disabilities could not become priests. They were worried that these priests would lead people to question the church or its important ceremonies. The idea of punishment from God was also mixed with something called. “virtuous suffering.” This meant that having a disability could help people earn a place in heaven. While that might sound like it gave people with disabilities power, it made their lives harder. Overall, many church teachings portrayed disabilities in a negative way, which was not kind or fair. A priest once kicked a person with

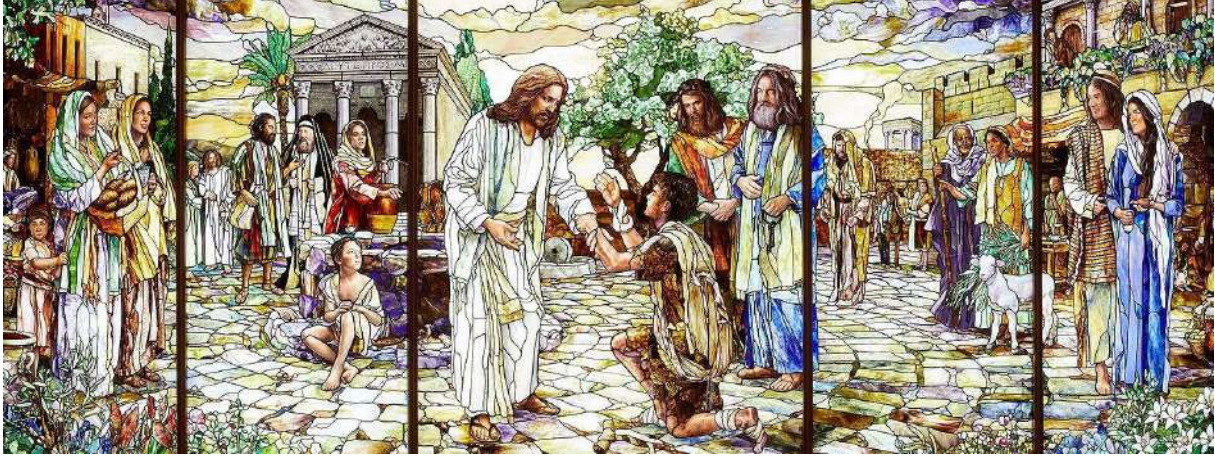
leprosy out, saying it was God's punishment for their sins. This shows how people believed that being disabled meant you had done something wrong. Foucault explains that this view made others mistreat disabled people, thinking their suffering was a way to earn forgiveness. The church claimed that harming these people was beneficial to their souls, so they did not alter their treatment of them. In stories about saints, many recount miraculous healings (Leppert,2022). These stories demonstrated how Jesus could heal people and were attributed to him as a healer. Saints like Antony, Martin, and Benedict were also known for helping the sick. Many people travelled to see these saints, hoping to be healed. During the Middle Ages, stories about saints made it clear that people with disabilities required remarkable healing (Leppert, 2022).In the 1200s, more stories began to feature characters with disabilities (Leppert,2022). These stories said that miracles could happen at places where Saints were buried with their belongings. People saw these miracles in paintings and windows in their churches. For example, one church in York has a picture of St. William healing a blind woman. Hagiographical texts told stories about saints that often focused on healing people with disabilities. Some people wanted to be healed because their conditions caused pain or made life harder. However, these stories only showed them as people who needed to be fixed, which made it seem like they were not enough on their own. This way of telling stories portrayed them as weak and waiting for help from strong saints (Leppert, 2022). For example, people with leprosy were often treated specially. In some stories, saints had to overcome their disgust to help them. There is a story about Francis of Assisi, who was initially scared of lepers but later kissed one to show kindness. Saints were praised for kissing people with disabilities (Leppert,2022). This act was seen as a way to draw closer to Jesus (Leppert, 2022). Sometimes, after a saint kissed someone with leprosy, that person would get better. These stories primarily focused on the saint's actions rather than showing how the person with the disability felt. The church wrote these stories to portray saints in a favourable light and to encourage people to admire them. By doing this, they also made people with disabilities seem less important. The church used saint stories to make money and get people to visit holy places, rather than to understand or change views about disabilities. In medieval times, the church often highlighted individuals with disabilities to demonstrate the holiness of particular saints. They also made people with disabilities seem like they only existed to receive help from others. The church encouraged people to give money, food, or other forms of assistance to the poor and those with disabilities. This help could be directed to individuals or places such as almshouses and hospitals. Many people with disabilities were seen as part of a larger group of those who were poor or left out of society. Some places catered to both older people and people with disabilities, while others focused solely on individuals with permanent disabilities. Although giving to those in need seemed kind, the church sometimes treated these individuals as tools to help the church. Rich feel better about themselves. As time went on, help for people with leprosy (a skin disease) led to them being separated from everyone else. Because leprosy scared people, special homes were created to keep those affected away from the rest of society. The church made things worse by saying that people with leprosy should have separate churches and burial places. Some churches even had ceremonies to make these individuals feel like they were. Outcasts. Overall, the church treated people with disabilities as outsiders. Because they were not considered part of the Christian community, they received little attention in church teachings and discussions (Leppert,2022). Leprosaria were places that separated people with leprosy from the rest of society (Leppert,2022). By the fourteenth century, monastic hospitals and almshouses also isolated certain groups, including people with disabilities. During times of plague and rising crime rates, these marginalized individuals became scapegoats. Safety concerns led to efforts to label "antisocial behaviour" as criminal, which further isolated those with leprosy and mental illnesses while forcing them to work. By the sixteenth century, the charitable institutions

established by the church contributed to what Foucault referred to as the “Great Confinement” of the early modern period. Church writings about giving suggested that helping people with disabilities benefited the wealthy, while the institutions themselves tended to hide these individuals away, making them feel like outsiders. Both approaches reinforced negative views of people with disabilities, making it harder for society to change its perspective. In secular Europe, courts used physical punishment for many crimes, like theft and violence. Some societies in the early medieval period employed Corporal punishment for offences such as theft, assault, and female adultery. Mutilation, like blinding or cutting off ears, was sometimes used as a “gentler” option instead of executing someone. Wheatley pointed out that these harsh punishments increased the stigma against people with disabilities, as society often viewed them as potential criminals, especially those with facial impairments (Leppert,2022). The face held significant meaning in medieval society. Influential figures, such as Archbishop Isidore of Seville noted that the face revealed a person’s overall form and state of mind. In this view, The face symbolized both the body's unity and what it meant to be human. Isidore also suggested that facial features reflected a person’s inner spirituality. Because of this, Facial mutilation brought shame as people judged the moral worth of others based on their appearance. Some church leaders supported physical punishment and created laws to promote moral behaviour. For instance, Archbishop Wulfstan of York helped create laws that included nose-cutting as punishment for women caught in adultery. Medieval ideas about beauty (Leppert,2022) also supported the church’s negative views toward people with disabilities. These ideas were based on ancient philosophies that considered impairment to be a “deformity” or “disharmony” in the body. Medieval beliefs about health also picked up on the ancient idea that illness disrupted the soul. Leprosaria were places that kept people with leprosy away from everyone else. (Leppert,2022) By the 1300s, some hospitals and homes run by monks also separated certain people, like those with disabilities. During times of sickness and rising crime, society often blamed these groups. People were worried about safety, so they labelled some behaviours as bad and pushed people with leprosy and mental health issues further away. (Leppert,2022) By the 1500s, the church’s charity work contributed to what Foucault termed the “Great Confinement” (Leppert, 2022), a period during which many people with disabilities were hidden away. Church writings claimed that helping these people was beneficial for wealthy individuals, but they were often treated as outsiders (Leppert,2022). This made it harder for society to see people with disabilities in a better light. (Leppert,2022) In Europe, courts used physical punishment for crimes such as theft and harming others. Some places punished people by hurting them instead of executing them. This made people think that those with disabilities were more likely to be criminals, especially if they had facial differences. The face was seen as very important during medieval times. A famous church leader, Isidore of Seville (Leppert, 2022), said that a person’s face reveals their whole self and feelings. Because of this, when someone lost part of their face, it brought them a great deal of shame, as people judged them by their appearance. Some church leaders even supported punishment for behaviours they deemed wrong and enacted laws about it (Leppert,2022). Ideas about beauty (Leppert,2022) during this time also fed into the negative views of people with disabilities. Many believed that having a disability was a form of being ugly or wrong. They believed that being sick meant a person’s spirit was not right. The text discusses how people in medieval times believed that being foolish could lead to illness. They believed that intelligent people could detect when someone was sick and prevent it from spreading. This created ideas about what being healthy or normal looked like and what being sick or different meant. Back then, they viewed disabilities or differences in people’s bodies as something negative, making it hard to see any beauty in those who were disabled. Early thinkers, such as Augustine, believed that things that appeared ugly lacked goodness and beauty. He believed that ugliness was a form of pain or

sickness that helped people see what was good. Later thinkers expanded on these ideas by discussing beauty and balance. They believed that a beautiful body must be whole and complete. There was also a belief that, after death, people who suffered or were disabled would be fixed or made perfect. Only important people, such as martyrs, would keep their marks as signs of dignity. Augustine and others agreed that bodies with disabilities would be restored in the afterlife. This meant that people with disabilities were seen as needing to be cured to be whole again. While martyrs were honoured for their pain, others with disabilities were still seen as needing help. Some people questioned why only important figures were viewed positively while others were mistreated. People in the past sometimes thought visible disabilities were a punishment from God. However, stories about saints often featured miraculous cures, which made them seem special. Church leaders connected impairment with bad behaviour, making people think that those with disabilities were wrong or bad. Studying these ideas reveals how words and beliefs shape society's treatment of individuals. Although many personal stories from disabled individuals are missing, it is important to remember that ideas about disability do not capture what their lives were like. Scholars need to consider the real experiences of disabled people when doing research. The study of disability teaches us that these issues remain relevant today (Leppert,2022).

Conclusion: The exploration of medieval attitudes toward individuals with disabilities in the context of Christ's suffering reveals a complex interplay between devotion, societal perceptions, and religious narratives. The veneration of Christ's physical pain, while intended to inspire empathy and reverence, contributed significantly to the marginalization of people with impairments. This study highlights how prevailing theological frameworks framed disabilities as shortcomings or even as punishments, thus positioning individuals with disabilities outside the realm of significant religious participation. The barriers identified—societal perceptions of holiness, the valorization of physical perfection, and the emphasis on miraculous cures—demonstrate a culture where disability was often viewed through a lens of pity rather than inclusivity. The lack of a unified term for disability compounded these challenges, leading to fragmented understanding and representation of those with impairments. In analyzing the cultural, social, and religious models of disability, it becomes clear that societal values and historical contexts shaped notions of health, normality, and divine favour. This understanding necessitates a re-evaluation of how religious narratives can be inclusive and affirming, recognizing the dignity of all individuals, regardless of physical differences. Ultimately, this study advocates for a recontextualization of the medieval theological legacy, urging contemporary faith communities to adopt a more inclusive understanding of the Imago Dei, which acknowledges the inherent worth and dignity of all individuals, including those with disabilities. Acknowledging Christ's suffering as a pathway to solidarity rather than a means of marginalization can lead to more equitable practices within religious life, fostering a

community that reflects the true essence of compassion and love central to Christian teachings.

Impairment And Disability and the Christ Photo - Search Images

REFERENCES:

- Leppert, R. (2022). A Disabling Medieval Religious Discourse: The Paradox of The Suffering Christ. *Journal of Theta Alpha Kappa*, 46(2), 23–38. <https://jtak.scholasticahq.com/article/37427-a-disabling-medieval-religious-discourse-the-paradox-of-the-suffering-christ>
- Donahou, M. (n.d.). *Attitudes towards People with Disabilities in the Gospels*. Retrieved July 21, 2025, from https://www.ufl.org/pdfs/vol29/UFL_2019_Donahou.pdf
- Eyler, J. (2022). The Social Model of Disability in Historical Context. *Disability Studies Quarterly*, 42(3), 1-15.
- Kelsey, M. (2021). Suffering and Holiness: The Theological Implications of Jesus' Pain in Medieval Thought. *Theological Review*, 37(1), 23–39.
- Leppert, M. (2022). Medieval Disability Discourse: Language, Culture, and Impairment. *Journal of Historical Sociology*, 35(2), 218–234.
- Moss, C., & Schipper, J. (2021). Cultural Narratives and Disabilities in Medieval Europe. *Historical Perspectives on Disability*, 19(4), 301–318.
- Mitchell, D., & Snyder, S. (2014). *Narrative Prosthesis: Disability and the Dependencies of Discourse*. University of Michigan Press.

A SCIENTIFIC-CRITICAL APPROACH TO THE EPISTLE “KITABI-DEDE
GORGUD”

“KİTABİ-DƏDƏ QORQUD” DASTANINA ELMİ-TƏNQİDİ BAXIŞ

Dr. Ülker BAŞŞİYEVA

ADPU-nun Filoloji fakültesinin Edebiyatın tədrisi texnologisi bölümünün baş öyrətım üyesi
ORCID İD 0000-0002-5994-2356

GİRİŞ

Akademik Mirzə İbrahimov ədəbiyyat tariximizdə Azərbaycan milli dəyərlərinə, keçmişinə, adət-ənənələrinə, folkloruna bağlı olan görkəmli yazıçılarından biridir. Akad. M. İbrahimovun elmi-nəzəri fikirlərində folklor deyəndə ilk öncə dastanlarımız diqqət önünə gəlir. Bu baxımdan alimin həm qəhrəmanlıq, həm də məhəbbət dastanları ilə bağlı təhlilləri mühüm yer tutur. M.İbrahimov dastan qəhrəmanlarından danışarkən bir çox cəhətlərə xüsusi yer ayırır. Bu sırada qəhrəmanlarımızın nəhəng, qüvvətli, iradəli, qeyrətli və s. şəkildə verilməsi türk qəhrəmanlıq tarixinin əzəmətini göstərmək baxımından xarakterikdir. M.İbrahimov dastan qəhrəmanlarımızdan söz açarkən onların göstərdikləri qələbələrin xarakterinə də aydınlıq gətirir. O, türk qəhrəmanlarını çətinliklərə sinə gərən, ölümdən qorxmayan, hər cür qüvvələrlə mübarizə əzmində olan insanlar kimi səciyyələndirir. M.İbrahimov yüngül qələbələri türk dastan qəhrəmanları üçün səciyyəvi hesab etmir. Bu cür qələbələri qəhrəmanlarımız üçün nəinki xarakterik saymır, həm də onu qəhrəmanlarımıza təhqir bilir. Bu səbəbdən “Dədə Qorqud” qəhrəmanlarının igidliyi, mübarizəsi düşmənlə savaşda xarüqələri ilə seçilir və türk qəhrəmanlığının tipik xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir.

Akademik M.İbrahimov “Dədə Qorqud” dastanlarında özünəməxsus yer alan adqoyma məsələlərinə də münasibət bildirir: “Dədə Qorqud” dastanlarındakı qəhrəmanlar düşmən başı kəsməyən, düşmən qanı tökməyənlərə ad qoymayırlar. Uşaqlar həddi-büluğa çatana qədər adsız yaşayır və hərgahbuzaman qəhrəmanlıq göstərməsələr, dünyadan adsız da gedirdilər. Ta qədim zamanlardan davam edib gələn bu gözəl ənənə “Koroğlu” dastanında da əsas yer tutur. Koroğlu Osmanlı paşası Xotkarın qızı – öz sevgilisi Nigarı İstanbuldan Qıratın tərkinə alıb qaçırdığı zaman dalısınca düşmən dəstələri tökülür. Koroğlu düşmən qabağından qaçmağı, davasız-qansız Nigarı götürüb getməyi özünə alçaqlıq hesab eləyir”(4, 209).

Bu yanaşması ilə M.İbrahimov türk ictimai-siyasi tarixinin, türk sosial həyat tərzinin, ictimai baxışlarının müəyyən məqamlarını təhlil mərkəzinə gətirir. Bu təhlildə biz yaşamış türk tarixinin dastan tipində bir sıra psixoloji, ictimai baxışlara diqqət ayırmalı oluruq. Həqiqətən də, igidlik göstərib ad qazanmaq türk tarixinin müxtəlif məqamlarında aktuallığı ilə seçilib. Burada igidləri ruhlandırmaq, fərqləndirmək və gələcək nəsillərə nümunə göstərmək əsas məqsəd daşımışıdır. M.İbrahimov “Koroğlu” dastanında da bu cəhətin olduğunu vurğulamaqla yanaşı, problemə yanaşmasında türk qəhrəmanlıq ənənələrinə geniş yer verir. M.İbrahimov “Dədə Qorqud” qəhrəmanları ilə “Koroğlu” qəhrəmanları arasında ənənəvi bağlılığın mövcudluğuna da diqqət ayırır. “Koroğlu” qəhrəmanları da igidliyi ilə seçilən, yüngül qələbələrə uzaq olan insanlar kimi təhlilə cəlb olunur. Bu zaman düşməndən qorxmayan, namusu uca tutan, onu özü üçün şərəf bilən türk igidinin qüdrətli obrazı bir daha gözələrimiz qarşısında ucalır. Bildiyimiz kimi “Dədə Qorqud” dastanında düşmənin Qazan xandan intiqam almaq, Burla xatunun namusuna toxunmaq cəhdi bilavasitə 40 bəy qızının və Qazan xanın oğlu Uruzun şücaəti nəticəsində baş tutur. Düşmənin Qazan xanın arvadını tanımaq məqsədi ilə Qazan xanın xatunu kimdir sualına 40 qızın “mə-nəm-mə-nəm” deməsi, oğlu Uruzun ətindən

qara qovurma bişiriləcəyi təqdirdə Uruzun anasına “başqaları bir yeyəndə, sən iki ye” deməsi dastanda qəhrəmanlığın, düşməyə əyilməməyin, düşməyə nifrətin və s. təcəssümüdür.

Təhlil prosesində M.İbrahimov bu halı yuxarıda qeyd olunduğu kimi namusu hər şeydən uca tutmağın nəticəsi hesab edir. Maraqlı odur ki, M.İbrahimov qəhrəmanlığı Azərbaycan xalqı üçün ənənə şəklində dəyərləndirir. Tarix boyu xalqımızın düşmənlə, vətənimizə təcavüz edənlərlə amansız mübarizəsini tarixi ənənələrlə bağlayır və ulu babalarımızın qəhrəmanlıq ruhunun sonrakı nəsillərinin həyatındakı rolunu yüksək qiymətləndirir: “Qazan xanın oğlu Uruzun namus və şərəfi uğrunda ölümə hazır olması xalqımızın tarixində nadir hadisə deyildir. Ana vətənimiz üzərinə xaincəsinə basqın etmiş faşist cəlladlarının törətdiyi həyasızlıq, pozğunluq və şərəfsiz işlərə xalqımız yeni qəhrəmanlıq nümunələri göstərməklə cavab verir. Namusu tapdanmış analar, təhqir edilmiş bacılar, diri-diri basdırılmış balaların “intiqaq, intiqam” deyən səsi cəbhələrdə yüzlərlə qəhrəmanlar yetişdirir” (70, 208). Şübhə yoxdur ki, qəhrəmanlıq ənənəsi bu günün özündə də yaşayır. Mənfur düşmənimiz olan erməni cəlladlarına qarşı döyüşlərdə igidlik göstərən yüzlərlə Azərbaycan oğullarının qəhrəmanlığının kökündə, mayasında minillərdən gələn igidlik ruhunun təsiri danılmazdır.

Göründüyü kimi, M.İbrahimov Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanlarının poetikasına bələddir və bilavasitə qəhrəmanlıq ənənəsinin özündən çıxış edir. Bu cəhətdən onun “Dədə Qorqud” və “Koroğlu” kimi möhtəşəm qəhrəmanlıq dastanlarından gətirdiyi nümunələr epik reallığı inikas edir. Ancaq bununla bərabər, bizcə, ədibin “Dədə Qorqud” dastanındakı adqoyma ilə bağlı fikrinin dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac vardır.

Bilirik ki, “Dədə Qorqud” dastanında adqoyma çox mühüm motivdir. Dastandakı bu motiv tarixi gerçəkliyi inikas edir. Ad hər bir cəmiyyətdə mühüm hadisədir. “İgid ölər adı qalar”, “İgidin adı çıxınca canı çıxsə yaxşıdır” kimi atalar sözləri, ad günü kimi adətlər adqoymanın Azərbaycan cəmiyyətində mühüm rola malik olduğunu göstərir. Adqoyma bir adət, etnik mədəniyyət faktı kimi əski mifoloji görüşlərlə bağlıdır. C.Bəydili (Məmmədov) yazır: “Mifoloji görüşlərə əsasən, bir kimsənin və ya nəsnənin adının olması onun mövcudluğunun başlıca nişanıdır” (2, 13).

M.İbrahimovdan yuxarıda verdiyimiz sitatda “Dədə Qorqud” dastanlarındakı qəhrəmanlar düşmən başı kəsməyən, düşmən qanı tökməyənlərə ad qoymayırlar” fikri dastan reallığını əks etdirir. Ancaq eyni sözü ədibin “Uşaqlar həddi-buluğa çatana qədər adsız yaşayır və hərgah buzaman qəhrəmanlıq göstərməsələr, dünyadan adsız da gedirdilər” fikri haqqında demək olmur. Dastandan məlum olur ki, uşaqlar həddi-buluğa çatana qədər heç də adsız yaşamırdılar, onların uşaqlıq adları olurdu. Məsələn, “Bamsı Beyrək” boyunda Baybörənin oğlu baş kəsib, qan tökdükdən sonra ona adqoyma mərasimi keçirilir. Dədə Qorqud Baybörəyə müraciətlə deyir: “Sən oğlunu “Bamsam” deyü oxşarsan, bunun adı Boz aygırlıq Bamsı Beyrək olsun! Adını bən dedim, yaşını Allah versün!” – dedi.” (6, 54)

Göründüyü kimi, oğuz igidlərinin həyatlarının müxtəlif dövrlərini əks etdirən adlar var idi. Baybörənin də oğlunun uşaqlıq adı Bamsı idi. Ad insanın cəmiyyətdə xüsusi işarəsidir. Bu ad-ışarənin olmaması mümkün deyildir. Fərdin bütün hallarda adı olmalıdır. Adsız heç bir varlıq ola bilməzdi. Burada, sadəcə olaraq, uşaqlıq adı ilə qəhrəmanlıq adını bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. İgidlərin baş kəsib, qan tökdükdən sonra aldıkları adlar onların qəhrəmanlıq (alplıq, qazi ərənlilik) adlarıdır.

M.İbrahimov Azərbaycan dastanlarında inikas olunmuş qəhrəmanlıq ruhunu heç də mücərrəd, qeyri-real, uydurma hesab etmirdi. Onun dastana yanaşmasının əsas xüsusiyyətlərindən biri budur ki, ədib şifahi xalq yaradıcılığı hesab olunan dastanların qəhrəmanlıq ruhunu heç də bədii hadisə yox, xalq mədəniyyətinin həqiqi, gerçək ifadəsi sayırdı. Məhz bu cəhət ona tarixi

qəhrəmanları epik qəhrəman obrazları ilə eyni sıraya qoymağa imkan verdiyi kimi, bu qəhrəmanlıq ruhunu müasirlərinin mənəviyyatında görməyə də imkan verir. Oyazır: “Öz qəhrəmanlıq ənənələrinə sadıq qalan Azərbaycan xalqı da Böyük Vətən müharibəsi meydanlarına igid və mərd oğullar göndərmişdir. Onlar Babəklər, Uruzlar, Koroğluların namus və şərəf bayrağını uca tutaraq, rəşadət və qəhrəmanlıqlar göstərirlər. Kamal Qasimov, İsmayilov, Nadirov, Məmmədov və başqaları vətən davasında ad qazanmış oğullardır. Onlar bugünkü müharibənin bütün ağırlıq və dəhşətindən qorxmayaraq, meydanda nə kimi vuruşurlar. Çünki ana laylaları, xalq dastanları, el bayatılarında da onlar ancaq qəhrəmanlıq mahnıları eşitmişlər. Onlar Koroğlu nəvəsi ilə faşizm cəlladlarını darmadağın edirlər:

Koroğlu əyilməz yağıya, yada,

Mərdin əskik olmaz başından qada,

Nərelər çəkərim mən bu dünyada,

Göstərrəm məhşəri düşməna, gəlsin”(4, 211-212).

Ümumiyyətlə, akademik Mirzə İbrahimov Azərbaycan xalq dastanlarından danışarkən bilavasitə bu dastanlarda özünə yer alan qəhrəmanlıq problemlərini xalqın özünəməxsus milli keyfiyyətləri daxilində təhlil etmişdir. Bu səbəbdən o, dastanlarımızda özünə yer alan milli qəhrəman tipinin əsas mahiyyətini açmağa çalışmışdır.

KAYNAKLAR

- 1.Cəfərli M. Dastan yaradıcılığı. Bakı: Elm, 2007, 108 s.
- 2.Cəfərov N. Eposdankitaba. Bakı: Maarif, 1999, 220 s.
- 3.Hacıyev T. Dədə Qorqud: dilimiz və düşüncəmiz. Bakı: Elm, 1999, 216 s.
4. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.
- 5.Qasimov C. Azərbaycan folklorşünaslığı və sovet totalitarizmi. Bakı: Nurlan, 2011, 599 s.
6. Rzasoy S. “Qloballaşma və humanitar elmlərin aktual problemləri” paradiqmasında folklor və milli mədəniyyət / Qloballaşma və humanitar elmlərin aktual problemləri mövzusunda keçirilmiş respublika elmi-praktik konfransının materialları (15 mart 2011-ci il). Bakı: Araz, 2011, s. 335-336
7. Rzasoy S. Azərbaycan dastanlarında şaman-qəhrəman arxetipi. Bakı: Nurlan, 2015, 436 s.
8. Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı: Elm, 1972, 399 s.

**ŞAĞİRDƏRİN BƏDİİ YARADICILIQ QABİLİYYƏTLƏRİNİN İNKİŞAFINDA
MOTİVASİYANIN ROLU**

**ÖĞRENCİLERİN SANATSAL YARATICILIK BECERİLERİNİN GELİŞİMİNDE
MOTİVASYONUN ROLÜ**

Şəhla Süleymanova

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu, Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Orcid: 0000-0002-2499-7197

Estetik ortam sadece duyguların gelişimine, insan hassasiyetinin oluşmasına ve zenginleşmesine yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda dünyaya yaratıcı bir bakış açısının gerekliliğini de temellendirir. Günümüz çağında öğrencilerin sanatsal faaliyetlere ilgisinin azalması, ekran aracılı sanat türlerine olan yönelim ve artan bilgi akışı göz önünde bulundurulduğunda, onların sanatsal yaratıcılığa yönelik motivasyonunun önemi daha da güncel hale gelmektedir.

Öğrenci, kendini ifade etmek, düşünce ve fikirlerini aktarmak, dikkatleri belirli konulara ya da meselelere çekmek amacıyla eserler oluşturarak; tür, teknik, malzeme ve diğer etkenlerle belirlenen çeşitli yönelim ve tarzlara sahip olan sanatsal yaratıcılığını ortaya koyar. Kendi yaratıcı yönünü belirleyen öğrenci, bu sayede yenilik yapma yeteneğine sahip olur. Belirli sanat alanları ya da türleri bazı geleneklere bağlı olsa da, ortak temaları ya da motifleri paylaşırsalar bile, hiçbir iki eser tamamen aynı olmayacaktır. Bu da o yaratıcı insanların iç dünyalarının bir yansımasıdır. Bu tür özellikler göz önünde bulundurulduğunda, öğrencilerin iç dünyalarının keşfi, yeni yaratıcılık örneklerinin ortaya çıkması anlamına gelir. Bunun için bu alandaki motivasyonları önemli bir meseledir.

Öğrencilerin sanatsal-yaratıcı faaliyetlere olan motivasyonu, çocukların sanatsal gelişimi için gerekli bir temeldir. Motivasyon, bireyin ilgili faaliyeti gerçekleştirmeye ve arayış etkinliğinin artmasına hazır olmasını sağlar. Bunun için öğrencide içsel motivasyon oluşmalıdır. Öğrencilerin içsel motivasyonunun oluşması, öğretmen ve öğrenci arasında insani ilişkilerin kurulmasına, onların motivasyon alanlarının birleştirilmesine, yaratıcılık sürecinde samimi bir desteğe, faaliyetin teşvik edilmesine dayanır. Böyle bir ortam, istikrar ve özgüven duygusu yaratır, öğrencinin sanatsal-yaratıcı faaliyet yoluyla kendini gerçekleştirmesine yardımcı olur.

Öğrencilerin sanata olan sevgisini daha da derinleştirmek, sanatın güzelliklerini keşfetmeleri için harika bir yoldur. Onlara bir teşvik olarak sanatsal faaliyetler sırasında duygu ve düşüncelerini ifade etme özgürlüğü vermek, kuralları koymadan önce kendi yaratıcılıklarını serbestçe kullanabilecekleri güvenli bir ortam oluşturmak mümkündür. Çeşitli sanat malzemeleri sunularak çocuklara boyalar, renkli kalemler, resim kağıtları, kil ve doğal materyaller gibi farklı seçeneklerle kendilerini ifade etme imkanı verilebilir. Çocukların sanat eserleri üretirken değerlendirilmesi, teşvik edilmesi, takdir edilmesi; düzenlenen sanat etkinliklerine, sergilere katılmaya özendirilmesi, sanatın toplumun bir parçası olduğunu görmelerine yardımcı olur.

Sanat eserlerinin hikayelerini paylaşarak ya da resim ve heykelleri inceleyerek çocukların sanata olan ilgisini ilhamla beslemek, onlara sanat tarihini ve farklı sanatçıları keşfetme fırsatı sunmak mümkündür. Sanat etkinliklerini sadece öğrenme fırsatları olarak değil, aynı zamanda eğlence aktiviteleri olarak sunmak da derste yaratıcı faaliyeti teşvik eder. Bunun için oyun durumları oluşturarak materyalin daha kolay kavranması sağlanabilir. Bu durumda öğrencilerin potansiyelleri en dolu şekilde ortaya çıkar ve olumlu bir duygusal atmosfer oluşur. Sevinç duygusu yaşamak çocuklara güç verir, zorlukların üstesinden gelme konusunda güven

kazandırır, onların duygusal durumunu iyileştirir. Övgü ile teşvik etmək verimliliğin artmasına neden olur. Teşvik, yapılan işin hem hızına hem de kalitesine olumlu etkiler sağlar. Öğrencilere duygusal olarak dokunmak, onların potansiyellerini ortaya çıkarmak ve yeteneklerinin gelişmesine katkı sağlamak demektir.

Anahtar kelimeler: öğrenci, öğretmen, sanatsal yaratıcılık, motivasyon, teşvik etmek.

Estetik mühit təkəcə hisslərin inkişafına, insan həssaslığının formalaşmasına və zənginləşməsinə kömək etmir, həm də dünyaya yaradıcı münasibətin zəruriliyini əsaslandırır. Müasir dövrdə məktəblilərin bədii fəaliyyətə marağının azalmasının, ekran vasitəli incəsənət növlərinə olan həvəs və genişlənən informasiya axınının gördükdə onların bədii yaradıcılığa motivasiyasının önəmi daha da aktuallaşır.

Şagird özünü ifadə etmək, fikir və düşüncələrini çatdırmaq, diqqəti müəyyən məsələlərə və ya mövzulara çəkmək məqsədilə əsərlər yaradaraq janr, texnika, material və digər amillərlə müəyyən edilən müxtəlif istiqamət və üslublara malik olan bədii yaradıcılığını ortaya qoyur. Unikal yaradıcılıq istiqamətini müəyyən edən şagird bununla yenilik etmək bacarığındadır. Müəyyən sənət sahələri və ya janrları müəyyən ənənələrə sadıq olsa da, ortaq mövzuları və ya motivləri bölüşsələr belə, heç bir iki əsər tam olaraq eyni olmayacaq. Bu da həmin yaradıcı insanların daxili dünyasının təzahürüdür. Bu kimi xüsusiyyətləri nəzərə alaraq şagirdlərin daxili dünyasının kəşfi yeni yaradıcılıq nümunələrinin ərsəyə gəlməsi deməkdir. Bunun üçün onların bu sahədə motivasiyası önəmli məsələlərdəndir. Məktəblilərin bədii-yaradıcılıq fəaliyyətinə motivasiyası uşaqların bədii inkişafı üçün zəruri əsasdır. Motivasiya insanın müvafiq fəaliyyəti yerinə yetirməyə və axtarış aktivliyinin artmasına hazır olmasını təmin edir. Bunun üçün məktəblidə daxili motivasiya formalaşmalıdır. Şagirdlərin daxili motivasiyasının formalaşması müəllim və şagird arasında humanist münasibətlərə, onların motivasiya sahəsinin birləşdirilməsinə, yaradıcılıq prosesində mehriban dəstəyə, fəaliyyətin təşviqinə əsaslanır. Belə şərait sabitlik və özünə inam hissi yaradır, şagirdin bədii-yaradıcılıq fəaliyyəti vasitəsilə özünə reallaşmasına kömək edir.

Şagirdlərin incəsənətə olan sevgisini daha da dərinləşdirmək incəsənətin gözəlliklərinin kəşf edilməsi üçün gözəl vasitədir. Onlara stimül olaraq bədii fəaliyyətlər zamanı öz fikir və hisslərini ifadə etmək azadlığı vermək, qaydalar qoymazdan əvvəl, öz yaradıcılıqlarından sərbəst istifadə etmələri üçün təhükəsiz hiss edəcəkləri əhatə dairəsi təşkil etmək olar. Müxtəlif sənət ləvazimatları təklif edərək uşaqlara boyalar, rəngli karandaşlar, rəsm kağızları, gil və təbiət materialları kimi müxtəlif variantlarla özlərini ifadə etmək imkanı vermək olar. Uşaqları sənət əsərləri yaradarkən qiymətləndirmək, həvəsləndirmək, rəğbətləndirmək, təşkil olunan incəsənət tədbirlərində, sərgilərində iştirak etməyə həvəsləndirmək incəsənətin cəmiyyətin bir hissəsi olduğunu görməyə kömək edir. İncəsənət əsərlərinin hekayələrini paylaşmaqla və ya rəsm və heykəlləri araşdırmaqla uşaqların incəsənətə marağını ilhamlandıraraq onlara sənət tarixini və müxtəlif sənətkarları kəşf etməyə kömək etmək olar. İncəsənət fəaliyyətlərini təkəcə öyrənmə imkanları kimi deyil, həm də əyləncə fəaliyyəti kimi təqdim edərək dərstdə yaradıcı fəaliyyəti stimullaşdırmaq olar. Bunun üçün oyun vəziyyətlərinin yaradılması ilə materialın daha asan mənimsənilməsini görmək mümkündür. Şagirdlərin imkanları burada ən dolğun şəkildə açılır və müsbət emosional əhval-ruhiyyə yaranır.

Sevinc yaşamaq uşaqlara güc, çətinliklərin öhdəsindən gəlməkdə inam verir, onların emosional tonusunu yüksəltməyə kömək edir. Təriflə həvəsləndirmə məhsuldarlığın artmasına səbəb olur. Həvəsləndirmə yerinə yetirilən işlərin həm sürətinə, həm də keyfiyyətinə müsbət təsir göstərir. Şagirdlərə emosional təsir göstərməklə onların potensiallarını üzə çıxarmaq istedadın inkişafına vəsildir. **Açar sözlər:** şagird, müəllim, bədii yaradıcılıq, motivasiya, stimullaşdırmaq

THE IMPORTANCE OF POEMS IN THE DEVELOPMENT
OF PUPILS' AESTHETIC TASTE

ŞAĞIRDLƏRİN ESTETİK ZÖVQÜNÜN İNKİŞAFINDA

ŞEİRLƏRİN ƏHƏMİYYƏTİ

Abdullayeva Gültəkin Atəş qızı,

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Filologiya fakültəsi

Özet

Bədii ədəbiyyat yüksək tərbiyəvi təsir gücünə malik olub, şagirdlərə hərtərəfli sağlam əxlaqi-estetik düşüncə, mənəvi saflıq, nitq zənginliyi keyfiyyətləri aşılayır. Lirik əsərlərin əsas növü olan şeirlər bu cəhətdən daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Şagirdlərin həyata baxışlarının formalaşmasında şeirlərin çox böyük rolu vardır. Onlar bu əsərləri maraq və həvəslə mənimsədikcə ətraf mühitdə baş verən gözəllikləri dərk edir, mənəvi cəhətdən zənginləşirlər. Şagirdlərin hafizəsini möhkəmləndirmək, nitqini inkişaf etdirmək, dünyagörüşünü genişləndirmək, estetik zövqünü tərbiyə etmək baxımından şeirlər müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Şagirdlər lirik əsərlər vasitəsilə həyat hadisələri və insanların hiss və həyəcanları ilə yaxından tanış olurlar.

Şeirlər şagirdlərin estetik zövqünün inkişafında çox mühüm bir vasitədir. O, yalnız bədii incəsənət nümunəsi deyil, həm də duyğuların, mənəvi dəyərlərin, dil bacarıqlarının formalaşmasında təməl rol oynayır. Şeirlərlə işləmək şagirdlərin yaradıcılıq potensialını artırır, onları daha incə, həssas və zövqlü şəxsiyyətlər kimi yetişdirir. Yaxşı şeir uşağın mənəvi aləmini zənginləşdirir, doğma dilin gözəlliklərinə həssaslıq tərbiyə edir.

Şeir oxumağın sirlərini şagirdlərə başa salmaq üçün müəllim ifadəli oxu nümunəsi verməlidir. Müəllim ifadəli nümunəsi verməklə şagirdləri özü kimi oxumağa deyil, oxu prosesində fasiləni, sürəti, məntiqi vurğunu, intonasıyanı gözləməyə dəvət edir. Bunun üçün isə müəllimin özü şeiri ifadəli oxumağa ciddi hazırlaşmalı, onun əsas ideyasını, sürətini, ritmini müəyyənləşdirməli və məşq etməlidir. Dərs prosesində söz ustalarının, aktyorların ifasında şeirlərin oxunma qaydası da şagirdlərə çatdırılmalıdır.

Şeirlərin oxunması və müzakirəsi, şagirdlərdə gözəlliyin və sənətin dəyərini anlamağa yönəldilmiş əsas üsullardan biridir. Şeirlər təkcə ədəbi yaradıcılıq nümunəsi deyil, həm də şagirdlərin estetik zövqünü inkişaf etdirən, onların dünyagörüşünü zənginləşdirən, dil və düşüncə qabiliyyətlərini artıran mühüm vasitədir.

Açar sözlər: şeirlər, estetik zövq, dünyagörüşü

Abstract

Fiction has a high educational impact and instills in students the qualities of comprehensive healthy moral and aesthetic thinking, spiritual purity, and richness of speech. Poems, which are the main type of lyrical works, are of greater importance in this regard. Poems play a very important role in the formation of students' views on life. As they absorb these works with interest and enthusiasm, they understand the beauties occurring in the environment and become spiritually enriched. Poems are of exceptional importance in terms of strengthening students' memory, developing their speech, expanding their worldview, and cultivating their aesthetic taste. Students become closely acquainted with life events and people's feelings and emotions through lyrical works.

Poems are a very important tool in the development of students' aesthetic taste. They are not only an example of artistic art, but also play a fundamental role in the formation of emotions, moral values, and language skills. Working with poems increases the creative potential of students, educates them as more subtle, sensitive, and tasteful personalities. Good poetry enriches the child's spiritual world, instills sensitivity to the beauties of the native language.

To explain the secrets of reading poetry to students, the teacher should give an example of expressive reading. By giving an expressive example, the teacher invites students not to read like him, but to wait for pauses, speed, logical emphasis, and intonation during the reading process. For this, the teacher himself should seriously prepare for expressive reading of poetry, determine its main idea, speed, and rhythm during the lesson and practice. The procedure for reading poems performed by word masters and actors should also be conveyed to students during the lesson.

Reading and discussing poems is one of the main methods aimed at understanding the value of beauty and art in students. Poems are not only an example of literary creativity, but also an important tool that develops students' aesthetic taste, enriches their worldview, and increases their language and thinking abilities.

Keywords: poems, aesthetic taste, worldview

**ORGANIZATION AND METHODOLOGICAL FEATURES OF AZERBAIJAN
LANGUAGE LESSONS IN VIRTUAL CLASSROOMS**
**SANAL SINIFLARDA AZERBAIJAN DİLİ DERSLERİNİN ORGANİZASYONU VE
METODOLOJİK ÖZELLİKLERİ**

Lale MUSAYEVA

Ü. Hacıbeyov 68, Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Azərbaycan dili və öyrətım
teknolojisi bölümü, ORCID: 0000-0002-7701-5716

Özet

Çağdaş eğitim, dijital teknolojilerin merkezde olduğu bir dönüşüm geçiriyor. Azerbaycan dili gibi ulusal derslerin sanal öğrenme koşullarına uyarlanması konusu özellikle önemlidir. Makalede, Azerbaycan dili derslerinin çevrimiçi ortamda yürütülmesinin temel örgütsel ve metodolojik özellikleri incelenmekte, uzaktan eğitim biçiminin avantaj ve zorlukları ortaya konulmakta, motivasyonu ve öğrenme kalitesini artırmayı amaçlayan etkili yöntem ve pedagojik yaklaşımlar önerilmektedir.

Küresel dijitalleşme ve COVID-19 salgını gibi zorluklar bağlamında, dünya genelindeki eğitim sistemleri sanal alana taşındı. Bu durum, Azerbaycan dili de dahil olmak üzere ana dillerin öğretimini de etkiledi. Sanal sınıflar yeni olanaklar sunuyor; ancak öğretim yöntemlerinin yeniden düşünülmesini, öğretim materyallerinin güncellenmesini ve öğrencilerin etkileşimli araçlarla aktif olarak etkileşime girmesini gerektiriyor.

Ana dili derslerinin çevrimiçi ortama taşınmasında iletişimsel, kültürel ve eğitsel potansiyelinin korunmasına özel önem verilmelidir.

Azerbaycan dilinin çevrimiçi öğretilmesi aşağıdaki faktörlerin dikkate alınmasını gerektirir:

- Algıyı ve duygusal katılımı etkileyen fiziksel etkileşimin eksikliği;
- Hem öğretmenler hem de öğrenciler için dijital okuryazarlığa duyulan ihtiyaç;
- Çeşitli dijital platformlar ve araçlar (Zoom, Microsoft Teams, Google Classroom, Edmodo, vb.);
- Özellikle sözlü konuşmanın gelişiminde bilgiyi değerlendirme ve izlemeye zorluklar.

Ancak doğru bir şekilde organize edildiğinde sanal dersler geleneksel derslerin yerini almakla kalmayıp aynı zamanda yeni öğretim fırsatları da sunabilir.

Azerbaycan dili derslerinin sanal sınıflarda düzenlenmesi, geleneksel yöntemlerin gözden geçirilmesini ve öğrencilerin aktif katılımını, öğrenmenin iletişimsel odaklılığını ve sürdürülebilir motivasyonu hedefleyen dijital teknolojilerin kullanılmasını gerektirmektedir. Yeni gerçekliklerde ulusal eğitimin kalitesinin korunmasının anahtarı dijital pedagojinin geliştirilmesidir. Öğretmen sadece bilgi aktaran değil, aynı zamanda öğrencinin bilgi toplumuna uyum sağlamasına yardımcı olan dijital bir mentor oluyor.

Anahtar kelimeler: sanal, Azerbaycan dili, teknoloji, eğitim

Abstract

Contemporary education is undergoing a transformation centered around digital technologies. The adaptation of national subjects, such as the Azerbaijani language, to virtual learning environments is particularly important. This article examines the key organizational and methodological features of conducting Azerbaijani language lessons online, outlines the

advantages and challenges of distance learning, and proposes effective methods and pedagogical approaches aimed at increasing student motivation and learning quality.

In the context of global digitalization and challenges such as the COVID-19 pandemic, educational systems worldwide have shifted to the virtual sphere. This development has also affected the teaching of native languages, including the Azerbaijani language. Virtual classrooms offer new opportunities; however, they require a rethinking of teaching methodologies, updating of instructional materials, and active engagement of students through interactive tools.

Particular attention must be paid to preserving the communicative, cultural, and educational potential of native language lessons when transitioning to an online environment.

Teaching the Azerbaijani language online requires consideration of the following factors:

- The lack of physical interaction, which affects perception and emotional engagement;
- The need for digital literacy for both teachers and students;
- The use of various digital platforms and tools (Zoom, Microsoft Teams, Google Classroom, Edmodo, etc.);
- Difficulties in assessment and monitoring, especially in developing oral communication skills.

However, when properly organized, virtual lessons can not only replace traditional classes but also offer new teaching opportunities.

The organization of Azerbaijani language lessons in virtual classrooms requires the revision of traditional methods and the use of digital technologies aimed at active student participation, communicative learning focus, and sustainable motivation.

The development of digital pedagogy is the key to maintaining the quality of national education in the new realities. The teacher is no longer merely a transmitter of knowledge but becomes a digital mentor who helps the student adapt to the information society.

Keywords: virtual, Azerbaijani language, technology, education

TEACHING SPEECH DEVELOPMENT IN ELEMENTARY GRADES

İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ NİTQ İNKİŞAFININ TƏDRİSİ

Fəridə Səfəraliyeva

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti.

Azərbaycan.

ORCID: 0000-0003-1161-5759

Xülasə

Nitq inkişafı ibtidai siniflərdə ana dili üzrə hər bir məşğələnin ana xəttidir. İnsanın mədəni yetkinliyinin, cəmiyyət üçün yararlı bir şəxsiyyət kimi formalaşmasının meyarlarından biri onun məhz nitq mədəniyyətinə yiyələnməsidir. Bu orta məktəbin qarşısında duran ən mühüm problemlərdən biridir. İbtidai siniflərdən başlayaraq ana dili tədrisinin məqsədi yalnız şagirdlərin şifahi və yazılı nitqini inkişaf etdirməkdir. Nitq inkişafı üzrə işin vəzifəsi dil və təfəkkürün vəhdəti haqqında təlimdən irəli gəlir. Təbii ki, dil və nitq təfəkkürlə qırılmaz şəkildə bağlıdır. Burdan belə bir fikir formalaşır ki, uşaqların təfəkkürünü inkişaf etdirməklə biz, şübhəsiz onların nitqinə təsir göstərir, nitqini inkişaf etdirməklə təfəkkürünü formalaşdırırıq. İctimai hadisə olan dil öz funksiyasını yalnız nitqdə yerinə yetirir. Həmçinin nitq insanın əqli fəaliyyətinin yaranmasında bilavasitə iştirak edir. İbtidai sinifdən başlayaraq şagirdlər mükəmməl nitqə yiyələnməklə xarici aləmdəki əşya və hadisələr biliklərə yiyələnilir. Nitq mədəniyyətinin yüksək səviyyəsi yalnız onun dilin bütün sahələri (fonetika, leksika, orfoepiya, söz yaradıcılığı, orfoqrafiya, morfologiya, sintaksis, üslubiyyat və s.) ilə təbii surətdə birləşdirilməsi şəraitində təmin edilə bilər. Nitqdə təbiilik, düzgünlük, təmizlik, zənginlik, aydınlıq, ifadəlilik, emosionallıq, ardıcılıq kimi normalar gözlənməlidir. Nitq yalnız fikirlərin ifadə vasitəsi deyil, həm də onların yaranması silahıdır. Ona görə də müəllim nitqin inkişafı ilə birlikdə şagirdlərin təfəkkürünü də inkişaf etdirməlidir.

Açar sözlər: *ədəbi tələffüz, nitq normaları, yazılı nitq*

Abstract

Speech development is the main line of each lesson in the native language in elementary grades. One of the criteria for the cultural maturity of a person, his formation as a person useful for society, is precisely his mastery of the culture of speech. This is one of the most important problems in front of high school. The purpose of teaching the native language, starting from elementary grades, is only to develop the oral and written speech of students. The task of the work on speech development follows from the teaching about the unity of language and thinking. Of course, language and speech are inextricably linked with thinking. It is from here that the opinion is formed that by developing the thinking of children, we undoubtedly influence their speech, and by developing their speech, we form their thinking. Being a social phenomenon, language performs its function only in speech. Also, speech is directly involved in the formation of human mental activity. Starting from elementary school, students acquire knowledge of objects and phenomena from the outside world by mastering perfect speech. A high level of speech culture is only due to the fact that it includes all areas of language (phonetics, lexicon, orthoepy, word formation, spelling, morphology, syntax, Stylistics, etc.) can be provided under the condition of natural copulation with. In speech, such norms as naturalness, correctness, purity, richness, clarity, expressiveness, emission, consistency should be expected. Speech is not only a means of expressing thoughts, but also a weapon of their

emergence. Therefore, along with the development of speech, the teacher must develop the thinking of students.

Keywords: *literary pronunciation, speech norms, written speech*

GİRİŞ

Uşaq xalqın tarix boyu gündəlik həyatında müəyyənləşdirdiyi ümumi normalardan ibarət olan dili mənimsəyir. Dilin normaları-fonetik, orfoepik, leksik, morfoloji, orfoqrafik, sintaktik, punktuasiya və üslubi qaydaları özündə əks etdirir. Fonetik normalar ibtidai sinif şagirdləri üçün sözdə səslərin düzgün tələffüzünü, onların bir-birindən fərqləndirilməsini əhatə edir. Orfoepik tələffüz isə sözlərin şifahi nitqin səlisliyi baxımından tələffüzə üstünlüyün verilməsi, eyni zamanda "kitab tələffüzündən" istifadə edilməməsi nəzərdə tutulur. Dilçi alim A. Babayev yazır ki, "Nitq mədəniyyəti isə o vaxt yüksək səviyyədə ola bilər ki, dil strukturunun bütün səviyyələrinin normaları formalaşmış olsun. Məsələn, fonetik norma, leksik norma, morfoloji norma, sintaktik norma formalaşmamışsa, ona ədəbi dil demək olmaz. Bütün səviyyələrdə dil vahid və ünsürlərinin yalnız ən nümunəvisi qəbul edilir ki, bu da həmin sahə üçün norma hesab edilir. Məsələn, xalq danışığı sferasında norma sabitləşmiş olmur". Ədəbi dildə isə yalnız normativ – hamının qəbul etdiyi nümunədən istifadə edilir. Bəzən dildə bir neçə variantın olması normal hesab edilir. Amma dildə gedən inkişaf onlardan birini qəbul edir. O, qeyd edir ki, natiq yalnız dil normalarına əməl etdikdə nitqi effektiv ola bilər" [3, s.75].

Məlumdur ki, dil bir sistemdir, onda ardıcıl, həmcins və ümumiləşdirici qayda-qanunlar mövcuddur. Kiçik yaşlı məktəblilərə Azərbaycan dilinin müxtəlif sahələri (leksikologiya, fonetika, orfoepiya, orfoqrafiya, morfologiya, sintaksis, üslubiyyat...) üzrə sadə nəzəri və praktik bilik, bacarıq və vərdislər vermək, yazılı və şifahi nitqini, təfəkkürünü inkişaf etdirmək, dilə həssas münasibət formalaşdırmaq, onları yuxarı siniflərdə sistemə kursu öyrənməyə hazırlamaq və s. kimi işlər aparılır. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dili tədrisi metodikası elminin məqsədi həmin fənn üzrə kursda şagirdlərə veriləcək bilik, bacarıq və vərdislərin sərhədini, həcmi və məzmununu hazırlamaq və bu sahədə aparılacaq işlərin səmərəli vasitə və yollarını araşdırmaq, metodik sistemini hazırlamaqdır. İlk olaraq məqalədə nitqlə dilin qarşılıqlı əlaqəsi prinsipindən danışmaq istədim. A. Rəhimov qeyd edir ki, bu prinsip müəyyən tələblər doğurur: nitqin məzmunu ilə forması arasındakı vəhdətin nəzərə alınması; nitqin ifadəliliyinin qiymətləndirilməsi; nitq predmetinin (haqqında danışdığı və ya yazdığı şeyi) şüurlu mənimsənilməsi; predmetlər (əşyalar, oxşar və fərqli mətnlər) arasındakı əlaqə və münasibətlərin nəzərə alınması; dil normalarının öyrədilməsində uşağın nitq praktikasına əsaslanılması; dialekt qüsurlarının aradan qaldırılması; şifahi nitqlə, yazılı nitq arasındakı əlaqələrin nəzərə alınması; mütaliə mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi əsasında şagirdlərin nitqinin praktik şəkildə müəyyən vahidlərlə zənginləşdirilməsi və s. [5, s.162]. Şagirdin şifahi nitqi savad təlimi dövründən formalaşmağa başlayır. Müəllim I sinifdə şəkil üzərində iş apararkən, şagirdlərin söz ehtiyatının nə qədər zəif olduğunu şahidi olur. Uşaqlar nitqdə çox söz işlətmələrinə baxmayaraq, onun arxasında duran əşya və hadisəni təsvir etməkdə çətinlik çəkirlər. Sözü mətn daxilindəki mənasına fikir vermir, bəzən ən sadə sözləri dəqiq mənada başa düşürlər. Bu məqsədlə bir sıra iş növləri aparmaq olar. Məsələn, tanış sözlərin mənalarını dəqiqləşdirmək, sözün məcazi və çoxmənalı olması, leksik və frazeoloji vahidləri nitqdə işlətmək üzrə işlər çox önəmlidir.

Həmçinin şagirdlərin aşağı siniflərdən lüğət üzrə və ya leksik bilik və bacarıqlara yiyələnmələri zərurəti özünü göstərir. Tədris prosesində ətrafdakılarla ünsiyyət, oxu, müşahidələr və praktik işlər şagirdlərin lüğətini yeni sözlər və terminlərlə zənginləşdirir. Bu zaman onların nitqi həm

kəmiyyət, həm də keyfiyyətə zənginləşir. Müəllim nəinki dil dərslərində, həm də oxu dərslərində şagirdlərlə birgə sözlərin leksik mənalərini açmağa çalışmalı, onların sinonimlərini tapmaqla cümlədə işlətməlidirlər.

Oxunun keyfiyyəti şagirdlərin bu vərdişə necə yiyələnmələrindən asılıdır. Oxu aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir: düzgünlük, şüurluluq, ifadəlilik, optimal sürət.

Şagirdlərin tədris zamanı oxu sürətinin artırılması önəmlidir, lakin bu zaman oxunun düzgünlüyünə, dəqiqliyinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Oxunmuş mətnin şüurlu mənimsənilməsi üçün uşaqların nitqinin inkişaf etdirilməsinin qayğısına qalmaq lazımdır. Onların nitqi nə qədər inkişaf edərsə, oxu texnikası da o qədər təkmilləşər.

Şüurlu oxu bacarığı ilə kiçik yaşlı məktəblilərdə mütaliə vərdişi formalaşdırılır. Bu isə öz növbəsində aşağıdakı bilik və bacarıqların inkişafına yol açır:

- ❖ söz ehtiyatının zənginləşdirilməsi;
- ❖ nitq mədəniyyətinin formalaşdırılması və inkişafı (orfoqrafik normalarla tanışlıq, sözlərin məna çalarlarını anlamaq və məqamında işlətmək və s.);
- ❖ əldə edilən bilik və məlumatların sistemləşdirilməsi və analitik təfəkkürün inkişaf etdirilməsi (hekayə xəritəsinin tərtibi);
- ❖ tənqidi təfəkkürün inkişafı, şəxsi və sosial dəyərləri qiymətləndirmə (hadisə və qəhrəmanlara münasibətin ifadə olunması);
- ❖ yaradıcı təfəkkürün inkişafı (“Mən qəhrəmanın yerinə olsaydım nə edərdim?” (“Sonluğa necə bitirərdim?”));
- ❖ məlumat mənbələrindən istifadə;
- ❖ müqayisəli təhlil.

Savad təlimi dövründə nitq inkişafı üzrə iş nitqin bütün səslərinin və sözlərinin düzgün tələffüzü, lüğət fondunun zənginləşdirilməsi, sözlərdən cümlələrin və rabitəli nitqin qurulmasını əhatə edir. Bu dövrdə tələffüz və nitq səslərinin qavranılması sahəsindəki səhvlər daha çox nəzərə çarpır. Adətən, uşaqların artikulyasiyasının süstlüyü *r-l*, *s-ş*, *z-j*, *k-g* səslərinin yanlış tələffüzü ilə xarakterizə olunur. Onların nitqində kəkələmək, pəltəklik kimi xüsusiyyətlər özünü büruzə verir. Danışarkən sözü sonadək tələffüz etməmək, səs, heca buraxmaq və ya artırmaq, bir səsi digəri ilə əvəz etmək, sözlərin yerini dəyişik salmaq, yerli şivə xüsusiyyətlərinə yol vermək bu dövr üçün xarakterikdir. Belə qüsurlar uşaqların oxu texnikasına yiyələnməsinin qarşısını alır və yazıda da öz əksini tapır. Bu səbəbdən müəllim ibtidai sinifdən başlayaraq uşaqların tələffüzünə müntəzəm nəzarət etməli, düzgün tələffüz nümunəsi verməlidir. K.D.Uşinski qeyd edirdi ki, uşaqların dil sahəsindəki qabiliyyətini inkişaf etdirmək üçün hər şeydən əvvəl, onlarda düzgün fikirləşmək qabiliyyətini formalaşdırmaq lazımdır [4, s.435].

I-IV siniflər üçün yazılmış müəllim üçün metodik vəsaitlərində həmçinin dinləmə mətnlərinə də rast gəlinir.

Dinləmə materialları üzərində iş eyni zamanda oxu, yazı və nitq materiallarından səmərəli istifadə şagirdlərin həm dünyagörüşünü inkişaf etdirir, həm də nitqini formalaşdırır. Bu gün təhsil sistemində məqsəd cəmiyyət üçün yararlı olan bir şəxsiyyətin formalaşdırılmasından ibarətdir. İbtidai sinifdə təhsil alan şagirdlər üçün tələffüz mədəniyyətinə yiyələnmək praktik baxımdan çox əhəmiyyətlidir. Orfoepik normalara yiyələnməklə şagirdlər öz fikrini hamının anlayacağı bir şəkildə ifadə edir, şivə ilə bağlı tələffüzə öz nitqində yol vermir. Ədəbi normalar

nitqə aydınlıq, rəvanlıq, canlılıq gətirir, eyni zamanda emosional təsirini gücləndirir. İlk növbədə, düzgün tələffüz qarşısındakının diqqətini fikrin ifadə vasitələrindən daha çox məzmunu tərəf istiqamətləndirir, nitqin isə daha tez qavranılmasına yardımçı olur. Lakin şagirdlərdə bu keyfiyyət, yəni tələffüz normalarına uyğun oxumaq və danışmaq bacarığı birdən-birə formalaşmır. Dilin bu sahəsi ilə bağlı vərdislər ibtidai sinifdən başlayaraq oxu və dinləmə mətnlərinin tədrisi zamanı şagirdlərə aşılanmalıdır. Əlbəttə ki, səsli hərfin, şifahi nitqlə yazılı nitqin fərqi, dialekt və şivə tələffüzü, danışq dili ilə orfoepik tələffüzün müqayisəsi nəticəsində kiçik yaşlı məktəblilər oxudakı nöqsanları aradan qaldırırlar.

Metodik ədəbiyyatda danışq dili nitqi və şifahi nitq terminlərinə də tez-tez rast gəlinir. Bu anlayışlar hələ nəzəri dilçilikdə dəqiq müəyyənləşdirilmədiyindən metodik ədəbiyyatda da qarışdırılır. Onlar gah sinonim kimi, gah da müxtəlif mənalarda işlədilir. Bu terminlərin adı altında bəzən şifahi tələffüz anlayışı, bəzən məişət dili anlayışı və s. başa düşülür və ya müxtəlif hadisələr bir-biri ilə qarışdırılır. Şagirdlərin şifahi monoloji nitqini inkişaf etdirilməsində situativ vəziyyətin (nitq mühitinin) yaradılması zərurəti bir metodik vasitə kimi meydana çıxır. Bu zaman şagirdlərdə hər hansı bir hadisənin məzmununu, mahiyyətini olduğu kimi nağıl etmək arzusu, həvəsi oyanır. Nitq situasiyası anlayışına təkə metodik anlayış kimi baxmaq düzgün deyil. Eyni zamanda buna linqvistik anlayış şəklində baxmaq lazımdır. Bu anlayışlar qarşılıqlı əlaqədə olmaqla hər ikisi nitq praktikasında, fikri ifadə prosesində meydana çıxır. Lakin bunları (situasiyanı) bir-birindən fərqləndirmək zəruridir. Linqvistik anlayışı kimi nitqdə xahiş, əmr, təsdiq, rədd, kinayə, istehza və s. təsvir olunan ifadə vasitələri qrammatik situasiya yaradır.

Nitq mədəniyyətinin təbliği və inkişafında bədii ədəbiyyatın, kütləvi informasiya vasitələrinin (mətbuat, radio, televiziya və s.) rolu mühümdür. Ulu öndərimiz H.Əliyev hələ 1981-ci ildə Azərbaycan yazıçılarının 7-ci qurultayındakı nitqində xalqın sərvəti olan dilin təkmilləşdirilməsi və zənginləşdirilməsində, onun lüzumsuz dialekt sözlərindən, jarqon ünsürlərindən təmizlənməsində nitq mədəniyyətinin əhəmiyyətini xüsusi qeyd edərək demişdir: “Azərbaycan ədəbi dilinin saflığına, kütlələrin nitq mədəniyyətinə daim qayğı göstərilməlidir... Yazıçı nitq mədəniyyətinin, ədəbi dil normalarının qanunvericisi olmalıdır” (“Kommunist” qəzeti, 1981, 14 iyun).

Bu gün dərsliklərə baxanda şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinə aid olmayan terminlərə, eləcə də mətnlərə rast gəlirik. Burdan belə bir qənaətə gəlirik ki, bədii təhlil prosesində nitqin obrazlılığı üzərində iş şagirdlərin lüğət ehtiyatını birbaşa zənginləşdirməlidir. İbtidai sinif müəllimi obrazlı sözləri adi şəkildə deyil, məzmunla bağlı qazandığı mənada izah edərək dilin ifadəliliyinə həvəsləndirməlidir.

Ümumiyyətlə, ibtidai siniflərdə materialın məzmununun nağıl olunması şagirdlərin idrak fəaliyyətini fəallaşdırmaqla, onlarda təhlil-tərkib aparmaq, fikrini sübuta yetirmək bacarıqları aşılayır, monoloji şifahi nitqlərini inkişaf etdirir. Şagirdlərin şifahi nitqi üzərində aparılan müşahidələr göstərir ki, onların nitqi bəzən nöqsanlı olur. Məsələn, ayrı-ayrı səs və sözlərin yanlış tələffüz edilməsi, nitqin normalarını gözləməmək, qrammatik qaydaları, üslub tələblərini gözləməmək, yerli şivə xüsusiyyətlərinə yol verilməsi kimi nöqsanları müşahidə etmək olar. Şagirdin lüğət ehtiyatının genişləndirilməsi zamanı müəllim çətin sözlərin izahından, danışqda obrazlı ifadələrlə bağlı işlərdən istifadə etməlidir. Lüğət ehtiyatını genişləndirmək üçün bədii mətnlər, eləcə də çalışma üzrə işlər daha məqsədəuyğundur. Belə ki, şagirdlərin nitqindəki dialekt və şivə tələffüzünü islah etmək üçün fonetik və morfoloji təhlillərin böyük rolu vardır. Belə təhlillər zamanı müəllim sözün düzgün tələffüzü ilə şivə tələffüzünü müqayisəli şəkildə aparmağa çalışmalıdır.

Nitq inkişafında həmçinin nəqlətmə də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Şagirdlər mətndəki hadisələrin məzmununu danışarkən, cümlə qurarkən ardıcılığı gözləməyə, sözlərdən yerində istifadə etməyə, cümlədə sözlərin sırasını, işlənmə yerini müəyyənləşdirməyə çalışırlar. Bu bacarıqlar onları yazılı inşaya hazırlayır.

NƏTİCƏ

Ana dilinin tədrisində son məqsəd məhz şagirdlərə əldə etdikləri bilikləri savadlı şəkildə düzgün, rəbitəli və məzmunlu ifadə etməyi öyrətməlidir. İbtidai siniflərdə ana dilinin tədrisinin başlıca prinsipi nitq inkişafı olduğundan qrammatikanın tədrisi zamanı da şagirdlərin nitqinin və tənəkkürünün inkişafına geniş imkanlar açılır. Qrammatik biliklər şagirdlərin nitqinin inkişafı üçün elmi bünövrə rolunu oynayır. Bəzi qrammatik qaydalar eyni zamanda orfoqrafiya təlimi və nitq inkişafına xidmət edir. Ona görə də qrammatikanın tədrisi prosesində nitq inkişafı üçün xüsusi saat ayırmağa ehtiyac yoxdur. Hər bir dərş ədəbi tələffüz, leksika, söz yaradıcılığı, üslubiyyat və ya rəbitəli nitq inkişafı üzrə işin aparılması imkanlarına malikdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.

1. Abdullayev N. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Bakı, 2013
2. Abdullayev N., Məmmədov Z. Müəllimin nitq mədəniyyəti. Bakı, 2002
3. Babayev A. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti (ali məktəblər üçün dərslik). Bakı, 2015
4. Kərimov Y. Ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı, 2011
5. Rəhimov A. Ana dilinin tədrisi metodikası (ibtidai siniflərdə). Bakı, 2015

KHAZAR LANGUAGE: KARAİM LANGUAGE

XƏZƏR DİLİ: KARAİM DİLİ

Nərmin Mehdiyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Müasir Azərbaycan dili kafedrasının müəllimi

Qədim türk dillər ailəsinə daxil olan Xəzər dili haqında mənbələrdə yetərincə məlumat yoxdur. Çünki, bu dildə yazılmış bədii əsərlər və dəqiq elmi əsərlər günümüzdə kimi gəlib çıxmamışdır. Sadəcə bu dildən törəyən və həmin törənmiş dillərin də özlərinə məxsus dialektlərinə daxil olmuş hərf, səs və söz nümunələrinin bəzi hissələri bəzi mənbələrdə özünü göstərmişdir. Təəssüf ki, özündən sonra heç bir yazılı əsər qoymamış Xəzər dillərini araşdırmaq, əhatəli məlumat əldə edə bilmək mümkün olmur. Sadəcə olaraq günümüzdə qədər Xəzərlərdən ivrit dilində yazılmış iki sənəd gəlib çıxmışdır. Bu sənədlər də Xəzər xaqanlığı dövründə Yusif xaqanın 960-cı ildə əməvilərin Kurtuba əmr etdiyi III Əbdürrəhman xidmətində çalışan dövlət xadiminə yazdığı məktubu olmuşdur. İkinci bir sənəd isə naməlum bir yəhudi Xəzərinin Misirdə yazdığı məktubun bir hissəsidir. Köhnə kağız üzərində yazılan əsərlər bu üç hərfdən ibarətdir.

“1-ci məktub: İbranicə yazılmış iyirmi yeddi sətirdən ibarətdir. Əndəlusiya xəlifəsi III (Cənubi İspaniya). Əbdürrəhmanın xarici işlər (912-961)

Bu məktubu onun müşaviri olmuş yəhudi həkimi Hasdai bin Şaprut Xəzər xaqanına yazmışdı.

Xəzərlər haqqında eşitdiklərini təsdiqləmək üçün Yusifə məktub yazdı (Qızıl

2006:303). Hasdai bin Şaprut həm də fizikdir və gömrük rüsumlarına cavabdehdir (Karatay2008: 2).

2-ci məktub: Bu məktub da ibrani dilində yazılmışdır və otuz dörd sətirdən ibarətdir.

formalaşır. Bu məktubda Xəzər kağanı Yusif Hasdai bin Şaprutun birincisi haqqında yazır

Məktubda verdiyi suallara cavab verir. Ölkələrində birdən çox dinin nümayəndələri

Müxtəlif ölkələrdə yaşayan insanların olduğunu və yəhudilərin də onlardan biri olduğunu və firavan yaşadıqlarını qeyd edir.

3. Məktub: 1912-ci ildə elm aləminə təqdim edilmiş və nəşriyyatı tərəfindən nəşr edilmişdir.”

[2] Üçüncü məktubun orijinalı indi Kembric Universitetində olan Şexter Məktubudur ki, bu da Kembric Sertifikatı kimi qorunub saxlanılır. Xəzər xaqanına yazıldığı üçün “Kenize Hazar məktubu” kimi tanınan bu əsər göndəricisi və alanı bilinməyən bir məktub olub qəbul edənəin və göndərənəin məlum olmamasından asılı olmayaraq xəzərlərə aid olduğu sübuta yetirilib.

Hər iki sənəddə və 1912-ci ilə Kembric sənədi olan Kiyev məktubu kimi tanınan sənəddə İşarinin qeyd etdiyi kimi, Saz Türklər qrupuna aid dillər Doqquz Oğuz, Qırğızlar, Kiməklər, Oğuz türkləri və Qarluqlar kimi xalqların o dövrdə danışdıqları dilin eyni olması, bu dillərin Xəzər dillərindən törəmələri olan karaim, bulqar, avar və çuvaş dilləri və bu dillərin də Xəzər dilləri adı altında Bulqar dilləri qrupuna aid olmasına baxmayaraq digər türk dillərindən çox fərqli bir dil olduğunu göstərir. Lakin qeyd etdiyim kimi də, Xəzərlərin dilində yazılmış hərtərəfli əsər olmadığı üçün xəzərlərin danışdığı dil haqqında qəti məlumat olmaması həmin dillər haqqında sadəcə bəzi mənbələrdə işlədilmiş sözlər vasitəsi ilə məlumat verilir. “*Vasili Bartold və Vladimir Minorski kimi rus tədqiqatçıları Xəzər dilinin İdil bulqarlarının dilinə bənzədiyini və bu gün Çuvaş dilinin Bulqar və Xəzər dilinə bənzədiyini və nəticədə Xəzər dilinin ayrı bir qolu olan Çuvaşla çox yaxın olduğunu söyləyirlər.*” [3] Digər bir mənbə də isə Xəzər dillərinə “*Böyük Rus Ensiklopediyası Xəzər dili ilə bağlı profil məqaləsində*

qeyd edir ki, *Xəzər dilinin izlərinə Azərbaycan dilinin şimal dialektlərində rast gəlin*” [4]diyini qeyd edirlər.

Biz onların xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməyə çalışaraq qeyd edə bilərik ki, Xəzər dövlətinin yaşadığı coğrafiyada bu gün yaşayan türk xalqlarının dilləri arasında qaraçay-balkar, karaim, krımçak və qumuq dilləri öz yerlərini alır. Türkcənin ortaqlarını müəyyən edərək onların leksik və morfoloji xüsusiyyətlərini qismən olsa da müəyyən etməyə çalışaq. Xəzər türkcəsində olan sözlərlə müasir dilimizdə olan bəzi sözləri müqaisə etməyə çalışsaq da “Xəzər”dən geridə heç bir yazılı əsərin qalmadığı qənaətinə gələrək müəyyənləşdirdik ki, əski türkcənin dialektlərindən biri sayılan türkcəyə uyğunlaşır ki, bu gün Xəzər türkcəsi olaraq təyin olunan mövcud sözlər xəzərlərin tarixinə əsaslanır.

Xəzər dilindən törəyən dil kimi qeyd edilən Karaim dili haqqında ümumi məlumatların sxemini qursaq ilk olaraq dilin, sözün mənşəyini “*Krım ləhcəsi: kapaı mulu , Trakay ləhcəsi: karaj tili , ənənəvi ibrani adı Lashon kedar לשון קדר* “*köçəri dili*” [5] kimi müəyyən edə bilərik. Türk dili indiki Polşa, Ukrayna və Ukrayna ərazilərində səpələnmiş şəkildə yaşayan yəhudi inancına mənsub Karaim türkləri tərəfindən danışılır. Müasir günümüzdə bu dildə Rus dialektində yalnız bir neçə onlarla adam danışdığı halda, Krım Karaimləri (*Qrimqaray*) Litvada, Polşada və Ukraynada Krım və Qalisiyada bu dildə danışılan demək olar ki, yox dərəcəsindədir və bu da həmin bölgələrdə bu dilin ciddi təhlükə altında olduğunu göstərir. Karaim dilini üç dialektə bölmək olar.

Birinci, Krım Karaim kimi tanınan indi sönmüş şərq ləhcəsidir ki, bu da Krımda 1900-cü illərin əvvəllərinə qədər danışılırdı və artıq demək olar ki, az bir hissə danışır;

İkinci dialekt isə Trakay adlanan şimal-qərb ləhcəsidir ki, bu da Litvada 200-ə yaxın adamın danışmasından ibarətdir. Əsasən Trakay və Vilnüs şəhərlərində danışılır.

Üçüncü dialekt - Ukraynada danışılan Lutsk və ya Haliç ləhcəsi kimi də tanınan cənub-qərb ləhcəsidir. Bu ləhcə də 2001-ci ilə qədər bir şəhərdə yalnız altı adamın danışması ilə öz işləkliyini tamamilə sonlandırmışdır. Və ümumi olaraq Karaim dilinə daxil olan ləhcələri ümumiləşdirsək qeyd edərik ki, “*Krım karaimləri "Şərq qrupu", Trakay və Lutsk ləhcələri isə "Qərb qrupu"nu*” (4) təşkil edir.

Karaim dilinin ən canlı ləhcəsi yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Trakay ləhcəsidir. Son dövrlərdə bu ləhcə ilə nəşrlər edilmişdir. Karaim yazı dilinin müzakirə edildiyi bu hissəsində Karaim və Karay ədəbiyyatının fonetik xüsusiyyətləri birlikdə müzakirə edilir. Karay ədəbiyyatına aid olan bu əsərlər və araşdırmalar Karaim yazı dilini ortaya çıxarmaq baxımından kifayət qədər əhəmiyyətlidir.

“*Karaylar, eski belge ve metinlerde İbranî daha sonra Leh ve Litvan kaynaklı Lâtin, 1945'den sonra ise Kiril alfabesini kullanmışlardır (Özkan 2007: 280). İbranice Karaylar için dinî metinlerde kullanan bir dil olmakla birlikte, İbrani alfabesini benimsemelerini hızlandırmış ve buna bağlı olarak da İbrani alfabesindeki bazı harflerin adlarında değişiklik yapmak, sesleri Türkçeye uyarlamak gibi sonuçlar doğurmuş ve bunun neticesinde de alfabeğe bazı fonetik katkılarda bulunularak Karayların kullandığı İbrani alfabesi geliştirilmiştir (Öztürk 2015a: 15). Karaylar, bazı düzenlemeler sonucu meydana getirdikleri bu İbrani alfabesini uzun yıllar kullanmışlardır. Bu alfabe ile daha çok dinî çeviri eserler meydana getirmişlerdir. Bu eserlerin büyük bir bölümünü Kitab-ı Mukaddes çevirileri oluşturmaktadır. Günümüzde Karaylar, hangi alfabeyi kullanırsa kullansın, onlar için her zaman kutsal, ilahî bir alfabe olarak bilinmektedir. Günümüzde ibadet dili olarak İbraniceyi kullanan Karaylar, eski dönemlerde İbrani alfabesini daha önce bahsölunduğu üzere bazı değişiklikler ile kullanmışlardır.*” [1, s.62-63]

Karaim dilində 9 sait hərf istifadə olunur: a, e, è, ı, i, o, ö, u və ü. Bunlardan yalnız è, ü və ö hərfləri daha çox sözün ilk hərifi kimi işlənir. Məsələn, ét, üç, öp- kimi. e (ä) səsi incə, düz və geniş səsdır.

Trakay ləhcəsində ö və ü dairəvi saıtləri işləndiyi halda, Haliç ləhcəsində öp-, göz- misallarında göründüyü kimi, bu sait səs yoxdur və ep-, yir- kimi saıtlərin yerinə e və i səsləri işlənir. Karaim dilində sait harmoniyası üçün ümumiyyətlə qalınlıq-incəlik ahənginin qorunduğunu söyləmək mümkündür.

Karaim dilindəki samitlər iə b, c(ts), ch (ç), č, d, d', dž (j), f, g, h (γ), j, k, l, l', m, n, n', p, r, s, ś, š, t, t', v, z, ž, ž hərflərindən ibarətdir. Trakay ləhcəsində c, č, š, y samitlərindən fərqli olaraq Haliç ləhcəsində ts, dz, s, samitlər var. Trakayın bəzi dialektlərində ŋ (ng) səsi işlənir.

Bəzi hallarda maya misalında olduğu kimi y-ə, Qızıl Buynuz ağzında isə mana timsalında olduğu kimi n-ə çevrilərək istifadə olunur. ch (ç) səsi bağıracaq səsidir və alınma sözlərdə istifadə olunur. Alınma sözlərdə dž(j) səsi istifadə olunsa da, orfoqrafiyada belə göstərilir. Ž səsi polyak əlifbasından götürülsə də, polyak mənşəli sözlərdə istifadə olunur.

Ərəb və Fars dilindən alınma sözlərdə ərəb mənşəli sözlər ümumiyyətlə ilkin formasını saxlayır, sözlərin əksəriyyətinin damağa uyğunlaşdırıldığı görünür. İvrit dilindən, Karaim dilində slavyan və rus dillərindən götürülmüş sözlər öz orijinal formasında işlənir. Karaim dilində qalın saıtlərin incəldiyi, incə saıtlərin qalınlaşdığı misallar da var. Bundan əlavə, samit ahənginin ümumilikdə qorunduğunu qeyd edə bilərik.

Karaimlər uzun müddət ibrani əlifbasında çoxlu əlyazmalar yaratmışlar. Bu gün bu əsərlərin çox az hissəsi günümüə gəlib çatmışdır. *"Xüsusiə 17-ci əsrin sonu və 18-ci əsrlərdə bəzi tədqiqatçılar aşkar etmişlər. Onlar Ukraynada yaşayan Karaimlərə səfərlər etmiş və nəticədə Karaim dilini öyrənmişlər. Bu daşınma zamanı bəzi əsərlər pirat hücumları nəticəsində zədələnilib, talan edildi və məhv edildi; Bəzi əsərlər saxlandıqları yerlərdə yanğın nəticəsində məhv olub. Nəticədə o, külə çevrildi"*

[1, s.61-70]

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Abdulkadir ÖZTÜRK1, Karay yazı dili, Journal of Turkish language and literature. Volume:1, Issue: 1, Summer 2015, (61-70)
2. Pınar Özdemir, Hazar Türkçesi ve Hazar Türkçesi Leksikoloji Tespiti Denemesi, Karadeniz Araştırmaları, Kış 2013, Sayı: 36, s. 189-206" (PDF). 2016-09-10 tarixində orijinalından (PDF) arxivləşdirilib. İstifadə tarixi: 2015-09-03.
3. Piter Bencamin Golden. An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Visbaden: Harrassowitz Verlag. 1992. səh. 227. ISBN 9783447032742.
4. Н. З. Гаджиева. "ХАЗАРСКИЙ ЯЗЫК". bigenc.ru. 2021-01-07 tarixində . İstifadə tarixi: 2022-01-30. (rus.)
5. Karaim dilləri haqqında

There is not enough information in the sources about the Khazarian language, which is part of the family of ancient Turkic languages. Because. Artistic works and exact scientific works written in this language have not come down to our days. Some parts of the examples of letters, sounds, and words that originated from this language and entered their own dialects of those derived languages appeared in some sources. Unfortunately, it is impossible to get

comprehensive information by researching the Khazarian languages, which have not left behind any written works. In fact, two documents written in Hebrew have survived from the Khazars. These documents were the letter written by Yusif Khagan during the Khazar Khaganate to the statesman working in the service of Abdurrahman III, who was ordered by the Umayyads to Kurtub in 960. A second document is part of a letter written by an unknown Jewish Khazarian in Egypt. Works written on old paper consist of these three letters.

"Letter 1: Twenty-seven lines written in Hebrew. Andalusian Caliph III (Southern Spain). Abdurrahman's foreign affairs (912-961)

Hasdai bin Shaprut, a Jewish doctor who was his advisor, wrote this letter to the Khazar Khagan.

He wrote a letter to Yusif to confirm what he had heard about the Khazars (Gizil

2006:303). Hasdai bin Shaprut is also a physicist and responsible for customs duties (Karatay2008: 2).

Letter 2: This letter is also written in Hebrew and consists of thirty-four lines.

is formed. In this letter, Khazarian Khagan Yusif writes about the first of Hasdai bin Shaprut

He answers the questions asked in the letter. Representatives of more than one religion in their country

He mentions that there are people living in different countries and the Jews are one of them and they live prosperously.

Letter 3: It was presented to the world of science in 1912 and published by the publisher. [2] The original of the third letter is the Schechter Letter, now in Cambridge University, preserved as a Cambridge Certificate. This work, known as the "Kenize Khazar Letter" because it was written to the Khazar Khagan, is a letter whose sender and receiver are unknown.

it has been proven that it belongs to the Khazars, regardless of whether the recipient or the sender are known.

In both documents and in the 1912 document known as the Kiev letter, a Cambridge document, Ishari noted that the languages belonging to the group of Saz Turks were the same as the languages spoken by peoples such as the Nine Oghuz, Kyrgyz, Kimeks, Oghuz Turks and Garlugs at that time, and that these languages were derived from the Khazar languages. Karaim, Bulgar, Avar and Chuvash languages with their derivatives and these languages also belong to the Bulgarian language group under the name of Khazarian languages, it shows that it is a very different language from other Turkic languages. However, as I mentioned, since there is no comprehensive work written in the language of the Khazars, there is no definite information about the language spoken by the Khazars, and information about those languages is provided only through the words used in some sources. "Russian researchers such as Vasily Barthold and Vladimir Minorsky say that the Khazarian language is similar to the language of the Idyllic Bulgars, and that the Chuvash language today is similar to the Bulgarian and Khazarian languages, and as a result is closely related to Chuvash, a separate branch of the Khazarian language." [3] Another source mentions the Khazarian languages as "The Great Russian Encyclopedia states in the profile article about the Khazarian language that traces of the Khazarian language can be found in the northern dialects of the Azerbaijani language" [4].

By trying to determine their characteristics, we can note that the Karachay-Balkar, Karaim, Krymchak and Kumuk languages take their place among the languages of the Turkic peoples living in the geography of the Khazar state. Having identified the common words of Turkish, we can determine their lexical and morphological characteristics, even if only partially. Let's

try. Although we tried to compare some words in Khazarian Turkish with some words in our modern language, we came to the conclusion that there is no written work left behind from "Khazar", and we determined that it corresponds to Turkish, which is considered one of the dialects of old Turkish, that the existing words that are defined as Khazar Turkish today are Khazars. based on history.

If we establish the scheme of general information about the Karaim language, which can be mentioned as a language derived from the Khazarian language, we can first define the origin of the language and the word as "Crimean dialect: קאַראַי טיילי, Trakai dialect: Karaj טיילי, traditional Hebrew name Lashon kedar לשון קדר "language of nomads" [5] The Turkish language is spoken by the Karaim Turks, who belong to the Jewish faith and live scattered in the territories of present-day Poland, Ukraine and Ukraine. Today, only a few dozen people speak the Russian dialect of this language, while the Crimean Karaim (Grymgaray) in Lithuania, Poland and Ukraine in Crimea and Galicia speak this language almost non-existent, which indicates that this language is under serious threat in those regions. Karaim the language can be divided into three dialects.

The first is a now-extinct eastern dialect known as Crimean Karaim, which was spoken in Crimea until the early 1900s and is now spoken by almost a minority; The second dialect is the northwestern dialect called Trakai, which is spoken by about 200 people in Lithuania. It is mainly spoken in the cities of Trakai and Vilnius.

The third dialect is the southwestern dialect, also known as the Lutsk or Halich dialect, spoken in Ukraine. By 2001, this dialect had completely ceased to exist, with only six people speaking it in one city. And if we summarize the dialects included in the Karaim language in general, we will note that "Crimean Karaims form the "Eastern group", and Trakai and Lutsk dialects form the "Western group" (4).

As mentioned above, the most alive dialect of the Karaim language is the Trakai dialect. In recent times, there have been publications in this dialect. In this section where the Karaim written language is discussed, the phonetic features of the Karaim and Karai literature are discussed together. These works and studies related to the Karai literature are quite important in terms of revealing the Karaim written language.

"The Karaites used Hebrew in old documents and texts, then Latin from Leh and Lithuania, and Cyrillic alphabet after 1945 (Özkan 2007: 280). Although Hebrew is a language used in religious texts for the Karaites, it hastened the adoption of the Hebrew alphabet and, in this regard, had consequences such as changing the names of some letters in the Hebrew alphabet, adapting the sounds to Turkish, and as a result, by making some phonetic contributions to the alphabet, the Hebrew alphabet used by the Karaites was developed (Öztürk 2015a: 15). The Karaites used this Hebrew alphabet, which they created as a result of some adjustments, for many years. With this alphabet, they created more religious translation works. Most of these works are Bible translations. Nowadays, whatever alphabet the Karaites use, it is always known as a sacred, divine alphabet for them. The Karaites, who use Hebrew as their language of worship today, used the Hebrew alphabet with some changes in ancient times, as discussed earlier. "[1, p.62-63]

Karaim language uses 9 vowel letters: a, e, è, ı, i, o, ö, u and ü. Of these, only the letters è, ü and ö are mostly used as the first letter of a word. For example, like èt, üč, öp-. The e (ä) sound is thin, flat and wide.

While the rounded vowels ö and ü are used in the Trakai dialect, as seen in the examples of öp- and güm- in the Halich dialect, this vowel sound does not exist and e and i are used instead of

vowels such as ep- and yir-. It is possible to say that thickness-thinness harmony is generally preserved for vowel harmony in Karaim language.

Consonants in Karaim are b, c(ts), ch (χ), č, d, d', dž (j), f, g, h (γ), j, k, l, l', m, n, It consists of letters ń, p, r, s, ś, š, t, t', v, z, ź, ž. In contrast to the consonants c, č, š, y in the Trakai dialect, there are consonants ts, dz, s, in the Halich dialect. In some dialects of Trakai, the sound ŋ (ng) is used.

In some cases, it is used by changing to y, as in the example of maya, and to n, as in the example of mana in the mouth of the Golden Horn. The ch (χ) sound is a guttural sound and is used in loanwords. Although the sound dž(j) is used in the derived words, it is indicated in the spelling. Although the Ž sound is taken from the Polish alphabet, it is used in words of Polish origin.

In words derived from Arabic and Persian, words of Arabic origin generally retain their original form, and most of the words seem to have been adapted to the palate. from Hebrew,

Words borrowed from Slavic and Russian languages are used in Karaim language in their original form. There are examples of thick vowels becoming thinner and thin vowels becoming thicker in Karaim language. In addition, we can note that consonant harmony is generally preserved.

The Karaites created many manuscripts in the Hebrew alphabet over a long period of time. Today, very few of these works have survived. "Especially at the end of the 17th and 18th centuries, some researchers discovered it. They visited the Karaims living in Ukraine and eventually learned the Karaim language. They collected the manuscripts and transported them on ships. During this transportation, some works were damaged, looted and destroyed as a result of pirate attacks; Some of the works were destroyed by fire in the places where they were kept. As a result, it turned into ashes."

[1, pp. 61-70]

Reference list

1. Abdulkadir ÖZTÜRK1, Karai written language, Journal of Turkish language and literature. Volume:1, Issue: 1, Summer 2015, (61-70)
2. Pınar Özdemir, Hazar Turkish and Hazar Turkish Lexicological Test, Black Sea Research, Winter 2013, Issue: 36, p. 189-206" (PDF). Archived from the original (PDF) on 2016-09-10. Retrieved 2015-09-03.
3. Peter Benjamin Golden. An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 1992. p. 227. ISBN 9783447032742.
4. N. Z. Gadzhieva. "KHAZÁPCCKИЙ ЯЗЫ́К". bigenc.ru. on 2021-01-07. Date of use: 2022-01-30. (Russian)
5. About Karaim languages
<https://www.bilgipedia.com.tr/karaim-turkcesi/>

STUDY OF AUXILIARY PARTS OF SPEECH
KÖMƏKÇİ NİTQ HISSƏLƏRİNİN TƏDRİSİ

Mehdiyeva Mətanət Bahadur qızı

F.ü.f.d., baş müəllim, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, ID 0009-0005-0068-4590

Xülasə

Dilçi-alimlər nitq hissələrinin müxtəlif cür təsnifini vermişlər. M.Hüseynzadə 12 nitq hissəsi, S.Cəfərov 10 nitq hissəsi göstərmişdir: 6 əsas, 3 köməkçi və 1 xüsusi. 1960-cı ildə çap olunmuş “Azərbaycan dilinin qrammatikası” kitabında 12 nitq hissəsi göstərilmişdir. Q.Kazımov 11 nitq hissəsini qeyd edir. B.Xəlilov isə belə təsnifat aparıb:

Əsas nitq hissələri: isim, sifət, say, əvəzlilik, feil, zərf

Köməkçi nitq hissələri: qoşma, bağlayıcı, ədat

Xüsusi nitq hissəsi: nida, modal sözlər, təqlidi sözlər

Cümlədə müstəqil üzv kimi işlənməyən, ayrılıqda müstəqil lüğəvi mənaya malik olmayan, heç bir suala cavab verməyən, hərəkət, hadisə, əşya, əlamət və keyfiyyət bildirməyən sözlərə köməkçi nitq hissələri deyilir. Köməkçi nitq hissələri mənşə etibarilə əsas nitq hissələrindən əmələ gəlmişdir. Köməkçi nitq hissələrinin müstəqil sualı olmur, müstəqil mənaya malik olmur, müstəqil cümlə üzvü ola bilmir. Köməkçi nitq hissələri yalnız qrammatik mənaya malik olur. Qədim dövr yazılı abidələrində köməkçi nitq hissələri az işlənib. Məs.: “Kitabi Dədə Qorqud”da təkrarlar nəzərə alınmasa, cəmi 76 köməkçi söz işlənib.

Köməkçi nitq hissələrini qrammatik mənasına və vəzifə yaxınlığına görə iki qrupa bölmək olar:

a) bir qismi sözlər, cümlələr və mətnin tərkib hissələri arasında əlaqə yaradır, sözləri, cümlələri, mətnin hissələrini bir-biri ilə dilçiliyində əlaqələndirir. Qoşma və bağlayıcılar bu qrupa daxildir.

b) bir qisim isə cümlədə emosional və ekspressiv təsiri gücləndirir. Ədat və modal sözlər bu qrupa daxildir.

Köməkçi nitq hissələri ibtidai siniflərdən başlayaraq öyrədilir. İbtidai siniflərdən fərqli olaraq yuxarı siniflərdə daha geniş şəkildə tədris olunur.

Açar sözlər: köməkçi nitq hissələri, qoşma, bağlayıcı, ədat, modal sözlər

Summary

Linguists have given various classifications of parts of speech. M. Huseynzadeh has shown 12 parts of speech, S. Jafarov has shown 10 parts of speech: 6 main, 3 auxiliary and 1 special. In the book “Grammar of the Azerbaijani Language”, published in 1960, 12 parts of speech are shown. G. Kazimov mentions 11 parts of speech. B. Khalilov has made the following classification:

Main parts of speech: noun, adjective, numeral, pronoun, verb, adverb

Auxiliary parts of speech: conjunction, conjunction, adverb

Special parts of speech: interjection, modal words, imitative words

Words that are not used as independent members in a sentence, do not have an independent lexical meaning in isolation, do not answer any questions, do not indicate an action, event, object, sign or quality are called auxiliary parts of speech. Auxiliary parts of speech are

originally formed from the main parts of speech. Auxiliary parts of speech do not have independent questions, do not have an independent meaning, and cannot be independent sentence members. Auxiliary parts of speech have only grammatical meaning. Auxiliary parts of speech are rarely used in ancient written monuments. For example: In the “Book of Dede Gorgud”, if repetitions are not taken into account, a total of 76 auxiliary words are used.

Auxiliary parts of speech can be divided into two groups according to their grammatical meaning and functional proximity:

- a) some of them create connections between words, sentences and parts of the text, connect words, sentences and parts of the text with each other in linguistics. Conjunctions and conjunctions are included in this group.
- b) some of them enhance the emotional and expressive effect in the sentence. Adverbs and modal words are included in this group.

Auxiliary parts of speech are taught starting from primary grades. Unlike primary grades, they are taught more extensively in upper grades.

Keywords: auxiliary parts of speech, conjunction, conjunction, adverb, modal words

WAYS OF TEACHING SYNTACTIC UNITS
SINTAKTIK VAHIDLƏRİN TƏDRİSİ YOLLARI

Mehdiyeva Mətanət Bahadur qızı

F.ü.f.d., baş müəllim, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti ID 0009-0005-0068-4590

Xülasə

Dilimizin sintaktik quruluşu Azərbaycan türk şifahi nitqinin formalaşması ilə bir vaxtda təşəkkül tapmışdır və daim inkişafdadır.

Sözlər və cümlələr arasında əlaqə, sözlərin və cümlələrin birləşməsi ümumiləşmiş şəkildə desək, bağlılıq məsələsi sintaksisin əsas məsələsidir. Bu bağlılıq nəticəsində iki cür sintaktik vahid yaranır: söz birləşmələri və cümlələr. Cümlələr arasındakı əlaqə və bağlılıq nəticəsində mürəkkəb cümlələr və sintaktik bütövlər (mətnlər) əmələ gəlir. Sintaktik vahidlər dedikdə söz birləşməsi, sadə cümlə, mürəkkəb cümlə və sintaktik bütövlər nəzərdə tutulur. Bunlar sintaksisin tədqiq və öyrənmə obyektləridir. Bununla yanaşı, sintaktik əlaqələr, sintaktik semantika anlayışları da elmi sintaksisin əsas anlayışlarındanır.

Müasir dövrdə sintaksisin yeni bir sahəsi gündən-günə daha yaxşı öyrənilir ki, bu da mətn sintaksisidir. Mətn sintaksisi XX əsrin ikinci yarısından etibarən həm xaricdə, həm də rus dilçiliyində xüsusi bir sahə kimi yaranıb, sürətlə inkişaf etməyə başladı. Mətn sintaksisi əvəzinə “mürəkkəb sintaktik bütöv”, “mürəkkəb sintaktik tam”, “frazəüstü birlik” kimi terminlər də işlədilmişdir. Mətn iki və daha artıq cümlənin həm məzmun, həm də formaca əlaqələnməsi əsasında əmələ gələn nitq vahididir. Yəni söyləmədən böyük sintaktik vahiddir. Mətn sintaksisi, mətnin tərkib hissələrini, cümlənin bütöv mətn daxilində bir-birilə struktur-semantik əlaqə üsullarını araşdırır. Mətn sintaksisi sürətlə inkişaf etməsinə baxmayaraq, hələ gənc sahədir və həll olunacaq problemləri çoxdur.

Açar sözlər: sintaksis, sintaksik vahidlər, sintaktik bütövlər, söz birləşməsi, cümlə

Summary

The syntactic structure of our language was formed simultaneously with the formation of Azerbaijani Turkish oral speech and is constantly developing.

The connection between words and sentences, the combination of words and sentences, in general terms, the issue of coherence is the main issue of syntax. As a result of this coherence, two types of syntactic units are formed: phrase and sentences. As a result of the connection and coherence between sentences, complex sentences and syntactic wholes (texts) are formed.

Syntactic units include word combinations, simple sentences, complex sentences and syntactic wholes. These are the objects of study and learning of syntax. In addition, the concepts of syntactic relations and syntactic semantics are also among the main concepts of scientific syntax.

In modern times, a new area of syntax is being studied better every day, which is text syntax. Text syntax emerged as a special field both abroad and in Russian linguistics from the second half of the 20th century and began to develop rapidly. Instead of text syntax, terms such as “complex syntactic whole”, “complex syntactic complete”, “supraphrase unity” were also used.

A text is a speech unit formed on the basis of the connection of two or more sentences in both content and form. That is, it is a syntactic unit larger than an utterance. Text syntax studies the components of a text and the methods of structural-semantic relationships of sentences

within the entire text. Despite its rapid development, text syntax is still a young field and has many problems to be solved.

Keywords: syntax, syntactic units, syntactic wholes, phrase, sentence

POSSIBILITIES OF USING VIRTUAL LABORATORIES IN BIOLOGY LESSONS BİOLOGİYA DƏRSLƏRİNDƏ VİRTUAL LABORATORİYALARIN TƏTBİQİ İMKANLARI

Həsənova Amaliya Murad qızı

Biologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ORCID: 0000-0002-2196-3215

Xülasə

Biologiya fənləri fizika, kimya və biologiyani əhatə edən fənlərin öyrənilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Bu fənlər bu gün informasiya texnologiyaları, robototexnika, enerji, biotexnologiya, gen mühəndisliyi, klonlaşdırma imkanları, biotibbi, kompyuter dizaynı elmləri, elektronika kimi fundamental elmlərin uğurları ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Müasir təhsil sistemində təbiət elmləri sahəsində tədqiqatlar laboratoriya işləri vasitəsilə həyata keçirilir. Bioloji bilikləri tətbiq etmək istəyini inkişaf etdirən tələbə laboratoriya təcrübələrindən istifadə edərək, nəzəri biliklərini təkmilləşdirir. Kənd təsərrüfatı, biotexnologiya, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə və təbiətin mühafizəsi dərslərində süni intellektin nailiyyətlərindən – virtual laboratoriyalardan istifadə artıq ciddi bir tələbat forması almışdır. Laboratoriya işləri kurikulumun ayrılmaz hissəsi olduğu üçün tələbələrə avadanlıqla işləmək, eksperimental məlumatların işlənməsi, eksperimentin planlaşdırılması bacarıqları, əldə edilmiş nəticələri təhlil edən və ədəbiyyatla müqayisə edən data bilikləri lazımdır.

Açar sözlər: biologiya dərsləri, süni intellekt, simulyasiya texnologiyaları, virtual laboratoriyalar

328

GİRİŞ

Təhsil məkanı ənənəvi olaraq sosial fəaliyyətin ən mühafizəkar sahələrindən biri hesab olunur. Bununla belə, müasir şərait rəqəmsal təhsil resurslarının, o cümlədən süni intellektə əsaslanan texnologiyaların sürətlə həyata keçirilməsinə kömək edir [5, s. 85]. Yeni onlayn kursların, vizual nəzarət proqramlarının, video mühazirələrin və test və imtahanların məsafədən ötürülməsinin yaranması getdikcə daha geniş yayılır. Müasir təhsil məkanının texnologiyalara əsaslanması təhsil prosesində süni intellektin inteqrasiya edən hərəkətverici qüvvə olduğunu təsdiq edir. Bu, süni intellekt texnologiyalarının təhsildə istifadəsinin problemlərinin və perspektivlərinin, o cümlədən onun əsas metodlarının, məhsullarının, eləcə də təhsil, pedaqoji və tərbiyə proseslərində süni intellektdən istifadə üzrə dünya təcrübəsinin öyrənilməsinin zəruriliyini təsdiqləyir. Məsafədən öyrənmə lazımi tədris laboratoriyaları yaratmağa imkan verir və əlavə istehsal robotik cihazların yaradılmasında 3D çap və modelləşdirmədən istifadə etmək üçün imkanlar açır. Maşın öyrənməsi məktəblilər üçün məsləhətləşmələr aparmaq və təhsil marşrutlarını planlaşdırmaqda kömək edən təhsil avatarları və chatbotlar yaratmaq üçün istifadə olunur. Böyük verilənlər texnologiyaları, blokçeyn və bulud hesablamaları tələbələrin və müəllimlərin təhlükəsiz portfellerinin formalaşmasına töhfə verir, virtual və əlavə reallıq işə immersiv qurğular vasitəsilə təhsil prosesini zənginləşdirir [3, s. 99].

MATERIAL VƏ METODLAR

Microsoft, Google, Meta, Amazon və digər nəhəng texnologiyalar arasında ən yaxşı Chatbotun sahibi olmaq uğrunda rəqabət fonunda biokimya və struktur biologiyasında oxşar

modellərin yaradılması artıq mümkün olmuşdur. Virtual laboratoriyalardan istifadə etməklə tələbələr virtual mühitdə təcrübələr apara bilərlər ki, bu da biologiyanın müxtəlif aspektlərini təhlükəsiz öyrənməyə imkan verir. Simulyasiya texnologiyaları tələbələrə bioloji prosesləri modelləşdirmək və müşahidə etmək imkanı verir. Müasir biologiya təhsili yalnız ötürülmə tələb etmir, faktiki bilik, həm də tələbələrin tədris prosesinə fəal cəlb edilməsini tələb edir.

NƏTİCƏLƏR VƏ ONLARIN MÜZAKİRƏSİ

Virtual laboratoriyalar həqiqi laboratoriyada fiziki iştiraka ehtiyac olmadan bioloji prosesləri və hadisələri praktiki şəkildə öyrənmək üçün əlverişli bir fürsət təqdim edir. Bu laboratoriyaların yaradılmasında məqsəd tələbələrə və müəllimlərə virtual mühitdə bioloji proseslərlə qarşılıqlı əlaqə yaratmağa imkan verən intuitiv və əlçatan öyrənmə vasitəsi yaratmaqdır. Virtual laboratoriyalar, xüsusən distant təhsil və ya real laboratoriyalara məhdud giriş şəraitində adekvat praktik biologiya dərslərinin mövcud problemini həll edir. Bu laboratoriyaların yaradılmasının məqsədi bioloji proseslərin öyrənilməsinin və anlaşılmasının səmərəliliyini artırmaq üçün interaktiv virtual biologiya laboratoriyalarına çıxışı təmin etməkdir. Biologiya dərsləri ciddi praktik biliklər tələb etdiyi üçün bu laboratoriyaların yaradılması və tələbələrin bu laboratoriyalarda işləmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi müasir təhsil sisteminin aktual tələbidir. Xüsusən, distant təhsildə virtual laboratoriyalardan istifadə bacarıqları formalaşdırılmalı, biologiyanın müxtəlif sahələrinə aid laboratoriya işlərinin təşkili təmin edilməlidir. Rəqəmsal laboratoriyalarda təcrübələrin vizual təqdimatı mümkündür; dəyişən məlumatların qrafiklər, cədvəllər, ədədi dəyərlər və diaqramlar şəklində asılılığının nümayişi; dəyişən xüsusiyyətlərin dəqiq ölçülməsi. Rəqəmsal laboratoriyalar təcrübə nəticələrinin, ölçmə məlumatlarının riyazi işlənməsinə imkan verir [1].

Yer üzərində həyat, onun yaranması və fəaliyyət prinsipləri, inkişafı qanunları ancaq rəqəmsal laboratoriyalarda animasiyalar və dəfələrlə təkrarlanan hadisələr şəklində öyrədilə bilər. Çünki, bu mövzuya aid laboratoriya işlərini canlı aparmaq mümkün deyil. Müasir təhsil sistemində tətbiq olunan STEAM təhsil məhz bu istiqamələri araşdırmaqla tələbələrdə və şagirdlərdə yaradıcı düşüncə və bacarıqların inkişafına yönəldilmişdir. Sitologiya, molekulyar və hüceyrə biologiyası fənləri protein dizaynı üçün süni intellekt metodlarının inkişafını, xüsusən də AlphaFold-un üçüncü versiyasından istifadəni tətbiq edir. AlphaFold, kiçik bir molekulda kompleksdə bir zülalın quruluşunu proqnozlaşdırır. İndi rəqəmsal laboratoriyaların köməyi ilə məlumatları təhlil etmək, fərziyyə qurmaq, nəticə çıxarmaq, nəzəri və praktik hissəni bütövlükdə birləşdirmək və laborator-tədqiqat işlərinin düzgün nəticəsini əldə etmək mümkün olur. Rəqəmsal laboratoriyalar, təbiətdəki prosesləri anlamaq qabiliyyəti, eyni zamanda uşaqların idrakın inkişafına, mövzunun öyrənilməsinə həvəsinin artmasına təsir göstərir. Dərslər daha maraqlı və müasir məlumatlı olur [3].

Süni intellekti “ağıllı davranışların avtomatlaşdırılması ilə məşğul olan” kompüter elminin xüsusi bir sahəsi olaraq nəzərdən keçirərək, mümkün olan ən yaxşı agent proqramını inkişaf etdirmək istiqaməti kimi qəbul etmək olar. Hal-hazırda süni məhdud intellekt insan düşüncə tipinin analoqudur, məlumatları təhlil edə, müqayisə edə, öyrənə və digər texnologiyalarla qarşılıqlı əlaqə qura bilər [2, 4].

Virtual laboratoriyaların yaradılması keyfiyyətli və hərtərəfli bir yanaşma tələb edir. Bunun üçün tələbələrə lazımi avadanlıq və proqram təminatına giriş imkanı verilməlidir. Tədqiqat nəticəsində məlum olmuşdur ki, biologiya dərslərində rəqəmsal laboratoriyaların istifadəsi tələbələrin fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir. Müxtəlif prosesləri və hadisələri vizuallaşdırmaq, interaktiv təcrübələr aparmaq və materiallarla müstəqil işləmək bacarığı

biliklərin dərin mənimsənilməsinə və daha yaxşı yadda qalmasına kömək edir. Ancaq müsbət nəticələrə baxmayaraq, qeyd etmək lazımdır ki, rəqəmsal laboratoriya bütün bioloji elmlərin problem sisteminin həlli deyil. Bu laboratoriyaların inkişafı, mükəmməlləşdirilməsi, tətbiqi metodologiyası ümumi təhsil sisteminə daxil edilməli, müəllimlər tərəfindən dəstəklənməlidir. Nəticə olaraq, rəqəmsal laboratoriyadan istifadə biologiya dərslərində perspektivli və uğurlu bir təcrübədir. Bu yanaşmanın uğurla həyata keçirilməsi üçün müəllimlərin, rəhbərliyin və tələbələrin keyfiyyətli və əlverişli təhsili təmin etmək üçün birgə səyləri lazımdır.

Word2vec modelinin yaradılmasından 10 ildən çox vaxt keçib. Bu müddət ərzində sözlərin kodlaşdırılması üçün yeni metodlar yaradılmışdır. Dil modellərinin əsaslarını və mətnlərlə maşın işini daha ətraflı başa düşmək üçün tələbələrin öz biliklərini daim yeniləməsi və mükəmməlləşdirməsi tələb olunur.

Süni intellektin tətbiqi təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və intellektual kapitalın inkişafına kömək edir ki, bu da böhrandan sonrakı dövr üçün xüsusilə vacibdir.

ƏDƏBİYYAT

- 1.A.M.Həsənova, R.A.Rüstəmli, Müasir təbiətsünaslığın sosial-sinergetik konsepsiyaları., Bakı, ADPU nəşriyyatı, 2021.
- 2.Гаранина, А. А. Использование цифровых лабораторий как средства развития предметных умений обучающихся по биологии. Сборник научных статей 5-й Всероссийской научной конференции. Курск, 20–21 октября 2022 года.
- 3.Boden M.A. AI: Its Nature and Future. Oxford: Oxford University Press; 2016.
- 4.Collins H. Artificial Intelligence: Against Humanity's Surrender to Computers. Cambridge: Polity Press; 2018.

330

ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ВИРТУАЛЬНЫХ ЛАБОРАТОРИЙ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ

Резюме

Предметы биологии преподаются посредством изучения таких предметов, как физика, химия и биология. Эти дисциплины сегодня неразрывно связаны с успехами фундаментальных наук, таких как информационные технологии, робототехника, энергетика, биотехнологии, геновая инженерия, клонирование, биомедицина, компьютерное проектирование и электроника. В современной системе образования исследования в области естественных наук осуществляются посредством лабораторных работ. Студенты, у которых появляется желание применять биологические знания на практике, совершенствуют свои теоретические знания с помощью лабораторных экспериментов. Использование достижений искусственного интеллекта — виртуальных лабораторий — в сельском хозяйстве, биотехнологиях, эффективном использовании природных ресурсов, на уроках охраны природы уже стало серьезным спросом. Поскольку лабораторные работы являются неотъемлемой частью учебной программы, студентам необходимы навыки работы с оборудованием, обработки экспериментальных данных, планирования экспериментов, а также знание данных, позволяющее анализировать полученные результаты и сравнивать их с литературными данными.

Ключевые слова: уроки биологии, искусственный интеллект, симуляционные технологии, виртуальные лаборатории

Abstract

Biology subjects are taught through the study of such subjects as physics, chemistry and biology. These disciplines are now inextricably linked to advances in the basic sciences such as information technology, robotics, energy, biotechnology, genetic engineering, cloning, biomedicine, computer-aided design and electronics. In today's education system, science research is done through laboratory work. Students, who have a desire to apply biological knowledge in practice, improve their theoretical knowledge through laboratory experiments. Using the achievements of artificial intelligence - virtual laboratories - in agriculture, biotechnology, efficient use of natural resources, and nature conservation classes has already become a serious demand. \Since laboratory work is an integral part of the curriculum, students need skills in operating equipment, processing experimental data, planning experiments, as well as knowledge of data that allows them to analyze the results obtained and compare them with literature data.

Key words: biology lessons, artificial intelligence, simulation technologies, virtual laboratories

STYLE AS A CONCRETE MANIFESTATION OF THE METHOD

ÜSLUB METODUN KONKRET TƏZAHÜR FORMASI KİMİ

Dr. Ulduz Fərhad QƏHRƏMANOVA

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, “Ədəbiyyat” kafedrasında dosent əvəzi

Orcid ID: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt:

Ədəbi cərəyan ədəbi prosesin (ədəbi dövrün-U.Q.) hadisəsidir. Bədii metod yaradıcılıq prosesinin hadisəsidir. Metodlar yazıçıların şəxsiyyətində, yaradıcılığında birləşərək ədəbi cərəyana daxil olur və onu əmələ gətirir. Bədii metod həyata sənətkar münasibətinin və onun bədii təcəssümünün tipidir. Həyata, gerçəkliyə münasibət sənətkar dünyagörüşünün xarakteri və səviyyəsi ilə bağlıdırsa, deməli, bu bədii metoddur. Göründüyü kimi, metod **məzmun yaradıcı**, üslub isə **forma yaradıcı** xassəyə malikdir.

Bəs metod və cərəyanın fərqi? Metod böyük zaman kəsiyini əhatə edir. Ədəbi cərəyan isə kiçik zaman kəsiyini əhatə edir.

Ədəbiyyatşünaslara görə üslub 2 yerə bölünür: Fərdi üslub: Fərdi üslubu olmayan yazıçını ədəbiyyat aləmi qəbul etmir. Hər bir yazar öz fərdi üslubunu tapdıqdan sonra “Mən yazıçıyam!” deyə bilər. Ədəbi üslub. Fərdi üslubların oxşar xüsusiyyətləri də ədəbi üslablara formalaşdırır. Belə ki, bədii təsvir və əksətdirmə prinsiplərinə görə sənətkarlar müxtəlif ədəbi metodlardan istifadə etsələr də, yazı manerası, üslub etibarı ilə bir-birinə yaxın olurlar. Məsələn: Puşkinlə-Səməd Vurğun, Qoqolla-Cəlil Məmmədquluzadənin, V. Mayakovski-Nazim Hikmət-Rza, M.Şoloxovla-İ.Şıxlının yaradıcılıq axtarışları arasında bir yaxınlıq, oxşarlıq olsa da, fərdi üslubları baxımından ilə bir-birinə bənzəmir. Lakin ədəbi üslub baxımından bir-birinə bənzəyirlər. Yaxud ədəbi cərəyan, ədəbi məktəb, ədəbi orqan yaradan sənətkarlar da ədəbi üsluba daxildir: “Molla Nəsrəndin” ədəbi məktəbi, “Fyüzatçılar” və s. Yaxud: Vaqif məktəbi, Füzuli məktəbi və s.

Açar sözlər: metod, üslub, ədəbi cərəyan, fərdi üslub, ədəbi üslub

Abstract:

A literary trend is a phenomenon of the literary process (literary period - U.K.). An artistic method is a phenomenon of the creative process. Methods, combined in the personality and creativity of writers, enter into a literary trend and form it. An artistic method is a type of an artist's attitude to life and its artistic embodiment. If the attitude to life and reality is connected with the character and level of the artist's worldview, then this is an artistic method. As can be seen, a method has a content-creating property, while a style has a form-creating property.

What is the difference between a method and a trend? A method covers a large period of time. A literary trend covers a small period of time.

According to literary critics, style is divided into 2 parts: Individual style: The literary world does not accept a writer who does not have an individual style. After each writer finds his own individual style, he can say “I am a writer!” Literary style. Similar features of individual styles also form literary styles. Thus, although artists use different literary methods according to the principles of artistic description and reflection, they are close to each other in terms of writing manner and style. For example: Although there is a closeness and similarity between

the creative pursuits of Pushkin and Samad Vurgun, Gogol and Jalil Mammadguluzadeh, V. Mayakovsky and Nazim Hikmet and R. Rza, M. Sholokhov and I. Shikhli, they are not similar to each other in terms of their individual styles. However, they are similar to each other in terms of literary style. Or the artists who created a literary movement, a literary school, a literary organ are also included in the literary style: "Molla Nasrand" literary school, "Fyuzatchilar", etc. Or: Vagif school, Fizuli school, etc.

Keywords: method, style, literary movement, individual style, literary style

Məlumdur ki, metod sənətkarı bir-birinə yaxınlaşdırır, üslub isə onları bir-birindən ayırır. Üslub metodun xüsusi təzahür formasıdır. Əgər üslub yazıçının fərdi özünəməxsusluğu ilə əlaqələnsə, metod bundan geniş anlayışdır. Metod da üslub anlayışı ilə bağlıdır. Lakin metod anlayışı yazıçını yaradıcılıq sərhədlərindən kənara çıxarır, ədəbiyyatın tarixi inkişafının geniş perspektivləri ilə bağlıdır. Metod anlayışı bağlıdır:

- Ədəbi cərəyan
- Ədəbi proses

Yazıçı üslubu ədəbi prosesin sadə formasıdır. Üslub yazıçının dünyagörüşünün əsasında formalaşır. Ümumiyyətlə, ədəbiyyatşünaslar tərəfindən bədii metod bir çox əsərlərdə yaradıcılıq metodu da adlanır. Bədii metod, yaxud yaradıcılıq metodu ədəbi-nəzəri fikrin diqqət mərkəzinə XX əsrin 20-30-cu illərində daxil oldu. Azərbaycanda tənqidçilər bədii metodu dövrün üslubu kimi izah edirdilər. Bədii metod sənətkarın həyata münasibətinin və onu bədii obrazlarla əks etdirməsinin tipidir, üsulu, vasitəsidir.

Ədəbi cərəyan ədəbi prosesin (ədəbi dövrün-U.Q.) hadisəsidir. Bədii metod yaradıcılıq prosesinin hadisəsidir.

Metodlar yazıçıların şəxsiyyətində, yaradıcılığında birləşərək ədəbi cərəyana daxil olur və onu əmələ gətirir. Bədii metod həyata sənətkar münasibətinin və onun bədii təcəssümünün tipidir. Həyata, gerçəkliyə münasibət sənətkar dünyagörüşünün xarakteri və səviyyəsi ilə bağlıdırsa, deməli, bu bədii metoddur. Göründüyü kimi, metod məzmun yaradıcı, üslub isə forma yaradıcı xassəyə malikdir.

Bəs metod və cərəyanın fərqi? Metod böyük zaman kəsiyini əhatə edir. Ədəbi cərəyan isə kiçik zaman kəsiyini əhatə edir. Üslub, stil anlayışı yunan mənşəli styilos sözündəndir. İki mənası var:

- Yazı aləti, qrifil
- Nitqi təqdim üsulu

Şərq "qəvaidi-ədəbiyyə"lərində (ədəbiyyatşünaslığında-U.Q.) səbk sözü də üslub mənasında işlənir. Ədəbiyyatşünaslarımıza görə, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, ədəbi tənqid kitablarında səbk sözü yanlış olaraq səpkili kimi yazılıb. Halbuki səbk sözünün mənası səpki deyil, üslub (səbk) deməkdir. (Nizaməddin Şəmsizadə).

Hər bir fərdə uyğun dil tapmaq, yəni obrazı dərinləşdirmək üçün yazıçı lazım gələrsə, dialekt sözlərdən, jarqonlardan da istifadə edə bilər. Məsələn: Bədii əsərdə cinayətkarın, məhbusun, avara, küçə uşağının, caninin, oğrunun öz mühitinə uyğun jarqonla danışması nəinki təbii, hətta zəruridir. Deməli, üslub bədii əsərdə bədii obrazın sanki anasıdır, obrazın canı, qanıdır. Üslubla bədii obraz insanın bədənini ilə onun damarından axan qan kimidir. Belə ki, müəllif fikrini bədii əsərdə obraz vasitəsilə ifadə edir, oxucuya çatdırır.

Ədəbiyyatşünaslara görə, üsluba münasibətdə 2 nəzəri-metodoloji qüsurla mövcuddur:

- Üslub ədəbi cərəyanla eyniləşdirilir.
- Üslub yalnız məzmun komponenti hesab edilir. Lakin üslub həm də forma komponentidir. (U.Q.) Üslub məzmunla forma kateqoriyası arasında körpü rolunu oynayır.

Ən çətin üslub dramatik əsərin üslubudur. Burada dillə, nitqlə iş, əməl, fəaliyyət tam şəkildə üst-üstə düşməlidir. Metod idrak alətidir. (Hegel) Bədii metod həyat həqiqətini obrazlı tərzdə idrak vasitəsi, üslub isə həmin həqiqəti təcəssüm üsuludur. Bu baxımdan ədəbi cərəyanla bədii metodu da eyniləşdirmək olmaz. Yəni: bir var realizm, romantizm ədəbi cərəyanı, bir var realist, romantik metod.

Ədəbiyyatşünaslara görə üslub 2 yerə bölünür:

- Fərdi üslub: Fərdi üslubu olmayan yazıçını ədəbiyyat aləmi qəbul etmir. Hər bir yazar öz fərdi üslubunu tapdıqdan sonra “Mən yazıçıyam!” deyə bilər.
- Ədəbi üslub. Fərdi üslubların oxşar xüsusiyyətləri də ədəbi üslabları formalaşdırır. Belə ki, bədii təsvir və əksətdirmə prinsiplərinə görə sənətkarlar müxtəlif ədəbi metodlardan istifadə etsələr də, yazı manerası, üslub etibarlı ilə bir-birinə yaxın olurlar. Məsələn: Puşkinlə-Səməd Vurğun, Qoqolla-Cəlil Məmmədquluzadənin, V. Mayakovski-Nazim Hikmət-R.Rza, M.Şoloxovla-İ.Şıxlının yaradıcılıq axtarışları arasında bir yaxınlıq, oxşarlıq olsa da, fərdi üslubları baxımından ilə bir-birinə bənzəmir. Lakin ədəbi üslub baxımından bir-birinə bənzəyirlər. Yaxud ədəbi cərəyan, ədəbi məktəb, ədəbi orqan yaradan sənətkarlar da ədəbi üsluba daxildir: “Molla Nəsrəndin” ədəbi məktəbi, “Füzatçıları” və s. Yaxud: Vaqif məktəbi, Füzuli məktəbi və s.

Ədəbiyyatşünaslıqda bədii üslubun həm də 3 forması vardır:

- Nəzm üsubu
- Nəsr üslubu
- Dram üslubu

Metod yazıçının həyata münasibətdəki tipidir. Üslub ilk növbədə yazıçı şəxsiyyəti ilə bağlıdır. Hər yazıçının öz dili, öz üslubu var. Üslub sənətdə fərdiliyin ilkin şərtlərindən biridir. Xəlil Əlimirzəyevə görə, üslub həm də birdən-birə yaranıb meydana çıxmır, tədricən inkişaf edərək təcrübədə, ümumi yaradıcılıq prosesində kamilləşir, özünün nəzəri-estetik prinsipləri ilə seçilən müstəqil bədii formaya çevrilir.

Buffon deyirdi: “Üslub insandır”. Azərbaycan dilində deyilir: “Hər kəs öz dilinin altındadır”. Dahi Nizami deyirdi: “Danış görüm sən kimsən”. Deməli, üslub insanın (yazıçının, şairin) özünüifadəsidir. Fərdi üslub insanın rəngidir. Fransız yazıçısı və nəzəriyyəçisi Renar deyirdi ki, “Üslub bütün üslubların dəf edilməsidir”.

Ədəbiyyat:

- 1.Xəlil Əlimirzəyev, (2008) “Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları”, Bakı
2. Mir Cəlil, Pənah Xəlilov,(2005) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı, Çarşıoğlu
3. Məmməd Əliyev, (2012) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları”, Bakı
9. Məhəmmədli Mustafayev, (2021) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı
- 4.Nizaməddin Şəmsizadə, (2012) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı
5. Rafiq Yusifov, (2001) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı

TABELİ MÜRƏKKƏB CÜMLƏLƏRİN SİNTAKTİK VƏ SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Aynur BƏDƏLOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi, ORCID=0009-0002-9288-6218

Xülasə

Məqalədə tabeli mürəkkəb cümlələrin sintaktik quruluşu, növləri və funksiyası araşdırılır. Yazıda tabeli mürəkkəb cümlənin rolu, onun iki əsas hissəsi — baş cümlə və budaq cümlə arasındakı əlaqə izah edilir. Məqalədə tabeli mürəkkəb cümlənin növünün fikrin məntiqi ardıcılığını təmin etməkdə, nitqi zənginləşdirməkdə əhəmiyyəti vurğulanır. Eyni zamanda, müasir dilçilikdə tabeli mürəkkəb cümlələrin sintaktik aspektləri də təhlil olunur. Məqalənin sonunda tabeli mürəkkəb cümlələrin Azərbaycan dilində nitqin formalaşmasında və ifadə vasitəsi kimi rolu aydınlaşdırılır.

Açar sözlər: cümlə, quruluş, fikir, ifadə, imkan.

Abstract

The article examines the syntactic structure, types and function of subordinate complex sentences. The article explains the role of the subordinate complex sentence, the relationship between its two main parts - the main sentence and the subordinate clause. The article emphasizes the importance of the type of subordinate complex sentence in ensuring the logical sequence of thought and enriching speech. At the same time, the syntactic aspects of subordinate complex sentences in modern linguistics are also analyzed. At the end of the article, the role of subordinate complex sentences in the formation of speech in the Azerbaijani language and as a means of expression is clarified.

Keywords: sentence, structure, thought, expression, opportunity.

GİRİŞ

Nitqin məqsədi yalnız sadə fikirləri ötürmək deyil, mürəkkəb düşüncə və əlaqəli fikirləri ardıcıl şəkildə əks etdirməkdir. Bu məqsədlə dilin sintaktik səviyyəsində geniş imkanlar mövcuddur ki, bunlardan ən başlıcası mürəkkəb cümlələrdir. Mürəkkəb cümlələr quruluş baxımından zəngin olmaqla yanaşı, həm də fikri ardıcıl və çoxşaxəli ifadə etməyə imkan yaradır. Belə ki, onlar sadəcə iki və ya daha çox sadə cümlənin birləşməsi deyil, məntiqi əlaqələrin nitq vasitəsilə ifadəsidir. Yəni, mürəkkəb cümlələrin əsas semantik yükü həm fikri çatdırmaq, həm də onu ifadə etmək, əsaslandırmaq və inkişaf etdirməkdir. Mürəkkəb cümlə quruluşunun öyrənilməsi dilin qavranması və tədrisi baxımından olduqca vacibdir, çünki bu struktur fikrin məzmunlu və əlaqəli şəkildə ötürülməsinə şərait yaradır. Mürəkkəb cümlələr, eyni zamanda dilin semantik və kommunikativ imkanlarını genişləndirən vasitədir. Onlar vasitəsilə şəxs fikrini zaman, məkan və məntiqi kontekstlərdə ifadə edir. Tabeli mürəkkəb cümlələr əsas və ona tabe olan budaq cümlədən ibarət olan sintaktik vahidlərdir. Bu tip cümlələrdə budaq cümlə ya baş cümlənin hansısa üzvünü açıqlayır, ya da ona semantik baxımdan izah və şərh gətirir. Əsas xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, budaq cümlə müstəqil şəkildə məna ifadə edə bilmir və onun mövcudluğu baş cümləyə bağlıdır. Tabeli mürəkkəb cümlələrdə baş və budaq cümlələrdə əsas mənadan başqa müxtəlif əlavə mənalar da olur. Bildiyimiz kimi, baş və budaq cümlələrin yeri dəyişə bilər. Azərbaycan dilində baş və budaq cümlələr əsasən bir-birindən əvvəl və sonra işlənir. Bunun üçün tabeli mürəkkəb cümlələrin tədqiqi və öyrənilməsi prosesində baş və budaq cümlələrin sərhədini müəyyənləşdirib, hansı tərəfin baş, hansı tərəfin budaq cümlə olmasını

araşdırıb şərh etmək, dəqiqlik və metodik ustalıq tələb edir. Tabeli mürəkkəb cümlələrdə elə bir qayda yoxdur ki, baş cümlə birinci gəlir və budaq cümlə ondan sonra işlənir. Baş cümlədən doğan suala budaq cümlə cavab verir. Lakin baş və budaq cümlə bir-birindən əvvəl də sonra da işləyə bilər. Lakin tabeli mürəkkəb cümlənin əsas tərəfi olan baş cümlə və asılı tərəfi olan budaq cümlə arasında ki bağlayıcısı işlənərsə o zaman baş cümlə mütləq birinci budaq cümlə isə ondan sonra gəlir. Məsələn: Bu da aydındır ki, Fuad bizim məktəbdən çoxdan çıxmışdır. Leyla elə sevindi ki, elə bil deyilən fikirlərin hamısı ona aid idi. Kənan onda oyandı ki, tədbir artıq olub bitmişdi. Bu cümlələrin hər birində budaq cümlə baş cümlədən sonra gəlmişdir. Tabeli mürəkkəb cümlələrdən yeganə zaman budaq cümləsidir ki, orada ki bağlayıcısı işlənmiş olsa da bəzən budaq cümlə birinci baş cümlə isə ondan sonra gəlir. Məsələn: Təzəcə Aybəniz gəlmişdi ki, Günel onu sorğu-sual elədi.

Sintaktik sinonimlər üzərində iş apardıqda elmilik prinsipinə tam əməl edilməlidir. Ona görə ki, sintaktik sinonimlər üzərində iş aparmaq, dildə hansı formanın daha fəal olmasını araşdırıb tapmaq çox faydalıdır. Digər tərəfdən, dil öyrənməyə eyni bir fikri nitqdə iki kateqoriyaya- feli tərkiblər və budaq cümlələrdə ifadə etmək vərdişi aşılamaq vacibdir. Çünki, bu prosesdə dil öyrənmənin məntiqi təfəkkürü inkişaf etməklə bərabər, onlarda müxtəlif qrammatik kateqoriyaların dildəki fəaliyyət dairəsi haqqında tam təsəvvür formalaşır. Baş cümlənin tələbi ilə budaq cümlənin müəyyən zaman və fel formasına düşməsi qanunauyğunluğunun öyrədilməsi budaq cümlənin növünün seçilməsini asanlaşdırır və dəqiqləşdirir. Bundan başqa, komponentlərin hansı zaman və fel forması ilə ifadə olunub bir-birilə uyuşması qanunauyğunluğu dil öyrənmənin öyrəndiyi dilin zənginliyi, ehtiyat imkanlarını özü araşdırmaq imkanına malik olur.

Beləliklə, tabeli mürəkkəb cümlələr informasiya ötürülməsində məntiqi ardıcılığın qurulmasına, fikrin əsaslandırılmasına və fikirlər arasında səbəb-nəticə əlaqəsinin yaranmasına imkan yaradır. Bu tip cümlələr yazılı nitqdə daha çox istifadə olunur, çünki onlar struktur və semantik baxımdan daha mürəkkəb və ardıcıl ifadə tələb edir. Tabeli mürəkkəb cümlələr Azərbaycan dilində fikrin strukturlaşdırılmış, məntiqi və çoxsəviyyəli şəkildə ifadəsinə imkan verən ən önəmli sintaktik vahidlərdən biridir. Bu tip cümlələr dilin qrammatik imkanlarını dərinləşdirir, nitqə zənginlik və məna dəqiqliyi qazandırır. Onların öyrənilməsi, təhlili və düzgün istifadəsi həm dilin öyrənilməsi baxımından, həm də dilin funksional inkişafını izləmək baxımından xüsusilə əhəmiyyətlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev, Ə., Seyidov, Y., Həsənov, A. (2007). Müasir Azərbaycan dili: IV hissə. Sintaksis (424 s.). Bakı: Şərq-Qərb.
2. Abdullayev, Ə. (1974). Müasir Azərbaycan dilində tabeli mürəkkəb cümlələr. (215 s.). Bakı: Maarif.
3. Xəlilov, B. (2000). Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası: I hissə (280 s.). Bakı.

DİL VƏ DÜŞÜNCƏ

Bakı. ADPU

Sədaqət İsgəndərova. Müəllim, ORCID. org/0000-0002-6582-589X

Xülasə.

Dil – mühüm ünsiyyət vasitəsidir. Dil – düşüncələrimizin ifadə formasıdır. Biz gördüklərimizi, düşündüklərimizi ünsiyyət prosesində nitqimizlə ifadə edirik. Dil və nitq, dil və düşüncə anlayışları dilçilikdə öz əksini çox geniş formada tapmışdır. Dil – ünsiyyət vasitəsi olmaqla yanaşı insanların düşünmə vasitəsi, düşüncənin ifadə olunma alətidir.

Bəs düşüncə nədir? Düşüncə – maddi aləmin cisim və hadisələri arasındakı əlaqə və münasibətlərin insan beynində məqsədə yönəlmiş, ümumiləşmiş və vasitəli inikasından ibarət psixi prosesdir. Dil və düşüncə bir-birilə sıx əlaqədardır. Dil – düşüncənin mövcud olması üçün əsasdır. Dil fikrin ifadə aləti kimi təzahür etdiyinə görə beyinin fəaliyyəti ilə bağlı olan düşüncə ilə sıx əlaqədardır. Dilin başlıca səciyyəvi əlaməti ondan ibarətdir ki, o, bir neçə ilin, yaxud müəyyən bir dövrün məhsulu deyil, bir çox əsrlər boyu yaranır və inkişaf prosesi keçərək daha da formalaşır, zənginləşir. Dil – ictimai hadisədir və cəmiyyətlə sıx bağlıdır. Dil cəmiyyətdə yaranır. Cəmiyyət mənsub olduğu dili yaşadır, inkişaf etdirir. Cəmiyyətsiz dil, dilsiz cəmiyyət mövcud ola bilməz. İnsanların ünsiyyət saxlaması üçün kollektiv şəkildə, toplum halında yaşamaları mühüm şərtidir. Bu isə cəmiyyət deməkdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, dil yeganə ünsiyyət vasitəsi deyildir. İnsanlar arasında mövcud olan digər ünsiyyət vasitələri də var. Məsələn, himcim, əl-hərəkət “dili”, jestlər və s. Bunların köməyi ilə insanlar öz düşüncələrini, hiss etdiklərini bir-birinə başa sala bilirlər. Bunlar emosional ünsiyyət vasitəsi hesab edilir. Dil – ictimai hadisə olsa da, digər ictimai hadisələrdən onunla fərqlənir ki, o heç bir halda ümumbəşəri olmayıb, daim milli səciyyə daşıyır. Hazırda yer üzündə 3000-ə yaxın dil vardır. Dillərin bir qismi sayca çox böyük xalqlara, bəzən də sayı bir neçə yüz olan kiçik etnik qruplara mənsub olur. Dil və düşüncə, söz və məfhum – dilçilik elmi üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Söz dilə, məfhum isə təfəkkürə aid bir anlayışdır. Sözlə dilçilik elmi, məfhumla məntiq məşğul olur.

Dilin fikri formalaşdırmaq və ya ifadə etmək vasitəsi kimi qiymətləndirilməsi dilin idraki fəaliyyəti ilə bağlıdır. Dil ünsiyyət prosesində fikrin ifadə vasitəsi kimi həm də qarşılıqlı anlama üçün vasitədir. Dilin fikri ifadə etmək, ünsiyyəti yaratmaq, inikas vasitəsi, ətrafda baş verən hadisələrin əlamət və xassələrini əks etdirmək keyfiyyəti vardır. Düşüncə – reallığı onun münasibət və əlaqələrində onun çoxobrazlı vasitəli tərəfləri ilə birlikdə əks etdirir. Düşüncənin əsas məqsədi cisim və hadisələr arasında münasibət və əlaqələrin açılmasına yönəlib. Düşüncə – fikrin hərəkətidir ki, əlaqələrin açılmasına xidmət edir, təkdən ümumiyyə, ümumidən təkə və oradan da xüsusiyyə doğru gedir. Düşüncə əlaqə və münasibətlərin vasitəli kəşfinə əsaslanır və real aləmin ümumiləşmiş dərkidir. Düşüncə vasitəsilə insan dünyanı dərk edir, ona təsir edərək dəyişdirir.

Açar sözlər: dil, təfəkkür, ünsiyyət, düşüncə, ictimai hadisə, psixi proses

TEACHER-PUPIL COLLABORATION IN THE DEVELOPMENT OF LITERARY
PRONUNCIATION IN PRIMARY EDUCATION

İBTİDAİ SINIFLƏRDƏ ƏDƏBİ TƏLƏFFÜZÜN İNKİŞAFINDA

MÜƏLLİM-ŞAĞIRD ƏMƏKDAŞLIĞI

Dos. Abdullayeva Gültəkin Atəş qızı

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Filologiya fakültəsi

Özet

Ədəbi tələffüz sahəsinin öyrənilməsində məktəblərin, təhsil müəssisələrinin və müəllimlərin üzərinə mühüm vəzifələr düşür. İbtidai siniflərdə ədəbi tələffüz üzrə işlərin düzgün təşkil edilməsi üçün onun nəzəri və praktik cəhətdən araşdırılmasının böyük əhəmiyyəti vardır. Ədəbi tələffüzün məzmunu da özü-özlüyündə mürəkkəb xüsusiyyətlərə, dərin məqamlara, nüanslara malikdir. Şagirdlər bu mövzuya dair biliklərə yiyələndikləri zaman və onları tətbiq edərkən fikirlərini daha aydın, dolğun, təsirli, ifadəli bir şəkildə ifadə edə bilirlər. Ədəbi tələffüzün ibtidai siniflərdə düzgün formalaşdırılması həm dil bacarıqlarının, həm də şagirdlərin ümumi ünsiyyət qabiliyyətlərinin inkişafı üçün vacibdir.

İbtidai siniflərdə ədəbi tələffüz istiqamətində işlər apararkən dərslər müasir dövrümüzün tələblərinə uyğun olaraq təşkil edilməlidir. Ədəbi tələffüz mövzularında olan dərs prosesində müəllim hər bir şagirdə fikir verməli, onun potensialından istifadə etməlidir. Dərsin uğurlu davam etməsinin başlıca şərti şagirdlər arasında inam və etibarın bərqərar olmasıdır. Çünki həmin dərs nəinki müəllimin, eyni zamanda şagirdin müstəqil yaradıcılığının nəticəsi sayılır.

İbtidai siniflərdə nitq inkişafı üzrə bir sıra məqsəd və vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir: şagirdlərin nitq bacarıqları üzrə vərdişlərini inkişaf etdirmək; şagirdlər sərbəst, doğru, aydın, sistemli, ifadəli, təsirli şəkildə oxumalı, danışmalı və fikrini yazıda ifadə etməlidir. Şagirdlər ünsiyyətə girir, fikirlərini müstəqil və ardıcıl formada bildirirlər. Hər bir şagird öz xalqının milli və mənəvi dəyərləri haqqında informasiyaları sadə şəkildə təqdim edir, məzmunundan asılı olaraq kiçik mətnlər qurmağı bacarmalıdır. Şagirdlər nitq vasitəsilə xarici aləmdəki hadisə və əşyaları qavrayır, bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnirlər.

Nitq inkişafı istiqamətində iş elə planlaşdırılmalı və əks olunan mövzularla vəhdətdə əlaqələndirilməlidir ki, bu həm mövzunun öyrənilməsinə yardım etsin, həm də şagirdlərin nitq vərdişlərinin formalaşmasına səbəb olsun. Nitq inkişafı üzrə aparılacaq işi müntəzəm təşkil etmək üçün müəllim əvvəlcə ümumi sinfin, daha sonra sinifdə olan hər bir şagirdin mövcud nitq inkişafı səviyyəsini doğru müəyyənləşdirməlidir. Bu isə nitq inkişafı üzrə görülməli işi doğru, düşünülmüş ardıcıl, sistemlə aparmağa imkan verir.

Açar sözlər: ədəbi tələffüz, nitq inkişafı, müəllim-şagird əməkdaşlığı

Abstract

Schools, educational institutions and teachers have important responsibilities in the study of literary pronunciation. In order to properly organize work on literary pronunciation in primary grades, it is of great importance to study it theoretically and practically. The content of literary pronunciation itself has complex features, deep points, and nuances. When students acquire knowledge on this topic and apply it, they can express their thoughts more clearly, fully, effectively, and expressively. The correct formation of literary pronunciation in primary grades is important for the development of both language skills and general communication skills of students.

When conducting work on literary pronunciation in primary grades, lessons should be organized in accordance with the requirements of our modern era. In the process of lessons on literary pronunciation, the teacher should pay attention to each student and use his potential. The main condition for the successful continuation of the lesson is the establishment of trust and confidence among the students. Because that lesson is considered the result of independent creativity not only of the teacher, but also of the student.

A number of goals and objectives have been defined for the development of speech in primary grades: to develop students' speech skills; students should read, speak and express their thoughts in writing freely, correctly, clearly, systematically, expressively, effectively. Students communicate, express their thoughts independently and consistently. Each student should present information about the national and moral values of their people in a simple way, and be able to construct small texts depending on their content. Students perceive events and objects in the outside world through speech, acquire knowledge, skills and habits.

Work on speech development should be planned and coordinated with the topics covered in such a way that it both helps in learning the topic and leads to the formation of students' speech habits. In order to organize the work on speech development systematically, the teacher must first correctly determine the current level of speech development of the class as a whole, and then of each student in the class. This allows the work on speech development to be carried out correctly, in a thoughtful, consistent, and systematic manner.

Keywords: literary pronunciation, speech development, teacher-pupil collaboration

THE IMPORTANCE OF INDIVIDUALIZED APPROACH IN TEACHING THE
AZERBAIJANI LANGUAGE
AZERBAIJAN DİLİNİN ÖĞRETİMİNDE BİREYSEL YAKLAŞIMIN ÖNEMİ

Arzu Kərimova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti (Ü. Hacıbəyov-68)

ORCID:0000-0002-2662-6015

Özet

Modern eğitim sistemleri öğrenci merkezli yaklaşım konsepti üzerine inşa edilmektedir ve bu çerçevede bireysel yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Bu makalede Azerbaycan dilinin öğretiminde bireysel yaklaşımın eğitim sürecine etkisi, pedagojik-metodik temelleri, sınıf içi uygulamaları ve olumlu sonuçları detaylı şekilde incelenmektedir. Her öğrencinin psikolojik, entelektüel ve sosyal imkanlarına uygun farklı yöntemlerle eğitimin düzenlenmesi, onların dili daha derin ve sistemli şekilde kavramasına olanak tanımaktadır. Yapılan analizler, bireysel yaklaşımın etkili kullanımının öğrencilerin motivasyonunu artırdığını, dil becerilerini kişisel gelişim ekseninde yapılandırdığını ve genel olarak eğitimin kalitesine katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

Azerbaycan dili, halkımızın milli kimliğinin, kültürel değerlerinin ve tarihinin temel taşıyıcısı olarak özel bir öneme sahiptir. Bu nedenle onun öğretim süreci sadece bir dersin aktarımı değil, aynı zamanda milli-manevi kimliğin oluşumu ve korunması açısından da büyük önem taşımaktadır. Ancak geleneksel öğretim yöntemleri zamanla öğrencilerin bireysel potansiyeline cevap vermekte yetersiz kalmaktadır. Günümüzde her öğrencinin farklı düşünme tarzı, ilgi alanı, öğrenme hızı ve yeteneği bulunduğu için hepsine aynı şekilde yaklaşmak verimsiz sonuçlara yol açmaktadır. Bu nedenle bireysel yaklaşım anlayışı pedagojik sürecin temel ilkelerinden biri haline gelmiştir. Bu makalede bireysel yaklaşım kavramının özü, Azerbaycan dili öğretiminde uygulandığı ve sonuçları bilimsel-pedagojik düzlemde analiz edilecektir.

Anahtar kelimeler: bireysel yaklaşım, Azerbaycan dili, öğretim stratejileri, öğrenci merkezli eğitim, metodoloji.

Modern education systems are based on the concept of student-centered learning, where individualized approaches take a central role. This article explores in detail the impact of individualized teaching methods on the Azerbaijani language learning process, their pedagogical and methodological foundations, practical application in the classroom, and their positive outcomes. Organizing instruction using different methods tailored to each student's psychological, intellectual, and social capabilities allows for deeper and more systematic acquisition of the language. Analysis shows that effective use of individualized approaches increases students' motivation, centers language skills around personal development, and ultimately contributes to the overall quality of education.

The Azerbaijani language holds special significance as a key carrier of our national identity, cultural values, and historical heritage. Therefore, its teaching is not merely the delivery of a subject but is also vital for the formation and preservation of national and moral identity. However, traditional teaching methods have increasingly failed to meet the individual potential of students. In today's context, where each student has a unique way of thinking, interests, learning pace, and abilities, applying a uniform approach results in inefficiency. For this reason, the concept of individualized learning has become one of the core principles of the pedagogical

process. This article will analyze the essence of this approach, its application in Azerbaijani language instruction, and the results it yields from a scientific and pedagogical perspective.

Keywords: individualized approach, Azerbaijani language, teaching strategies, student-centered education, methodology.

Müasir təhsil sistemləri şagirdmərkəzli yanaşma konsepsiyası üzərində qurulmaqdadır və bu yanaşma çərçivəsində fərdi yanaşma ön plana çıxır. Bu məqalədə Azərbaycan dilinin öyrədilməsində fərdi yanaşmanın tədris prosesinə təsiri, onun pedaqoji-metodik əsasları, sinifdə praktik tətbiqi və müsbət nəticələri ətraflı şəkildə araşdırılır. Hər bir şagirdin psixoloji, intellektual və sosial imkanlarına uyğun fərqli metodlarla tədrisin təşkili, onun daha dərin və sistemli şəkildə dili mənimsəməsinə imkan yaradır. Təhlillər göstərir ki, fərdi yanaşmanın effektiv istifadəsi şagirdlərin motivasiyasını artırır, dil bacarıqlarını şəxsi inkişaf mərkəzində qurur və bütövlükdə təhsilin keyfiyyətinin artmasına xidmət edir.

GİRİŞ

Azərbaycan dili, xalqımızın milli kimliyinin, mədəni dəyərlərinin və tarixinin əsas daşıyıcısı kimi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu səbəbdən onun tədrisi və öyrədilməsi prosesi sadəcə bir fənnin tədrisi deyil, milli-mənəvi kimliyin formalaşdırılması və qorunması baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lakin ənənəvi tədris metodları zaman keçdikcə şagirdlərin fərdi potensialına cavab verməkdə aciz qalır. Müasir dövrdə hər bir şagirdin fərqli düşüncə tərz, maraq dairəsi, öyrənmə sürəti və qabiliyyəti olduğu üçün onlara eyni şəkildə yanaşmaq səmərəsiz nəticələrə gətirib çıxarır. Məhz bu səbəbdən də fərdi yanaşma anlayışı pedaqoji prosesin əsas prinsiplərindən birinə çevrilmişdir. Məqalədə bu anlayışın mahiyyəti, Azərbaycan dili tədrisində tətbiqi və nəticələri elmi-pedaqoji müstəvidə təhlil ediləcəkdir. [1, 34-35]

Fərdi yanaşmanın mahiyyəti və pedaqoji əsasları. Fərdi yanaşma, hər bir şagirdin öyrənmə prosesindəki fərqliliklərini nəzərə alan və tədris prosesini bu fərqliliklər əsasında formalaşdıran pedaqoji konsepsiyadır. Bu yanaşmanın əsas məqsədi hər bir şagirdin bilik və bacarıqlarını maksimum inkişaf etdirmək üçün ona uyğun tədris metodları tətbiq etməkdir. Bu anlayış ilk dəfə olaraq konstruktivizm nəzəriyyəsi çərçivəsində geniş şəkildə elmi dairələrə təqdim olunmuşdur. Məşhur rus psixoloqu Lev Vıqotskinin "proksimal inkişaf zonası" anlayışı da bu sahədə mühüm nəzəri bazadır. Bu nəzəriyyəyə görə, şagird yalnız özü bacardığı qədər deyil, mühitdən aldığı dəstək və yönləndirmə ilə daha yüksək nəticələrə nail ola bilər.

Fərdi yanaşma aşağıdakı pedaqoji prinsipləri əsas tutur:

- fərdi ehtiyacların və öyrənmə tərzlərinin müəyyən olunması;
- diferensial tədris planlarının hazırlanması;
- aktiv və motivasiyaedici təlim üsullarının tətbiqi;
- şagirdin öz təliminə nəzarət imkanlarının artırılması;
- rəqabətdən çox əməkdaşlığa əsaslanan mühitin yaradılması. [2, 87]

Beləliklə, fərdi yanaşma şagirdin yalnız bilik mənimsəməsinə deyil, həm də onun şəxsiyyət kimi inkişafını hədəfləyir.

Azərbaycan dili dərslərində fərdi yanaşmanın tətbiqi imkanları. Azərbaycan dili dərsləri, dili yalnız qrammatik biliklər çərçivəsində deyil, həm də funksional kommunikasiya vasitəsi kimi öyrətməlidir. Bu isə yalnız fərdi yanaşma ilə mümkün ola bilər. Müəllim dərslə başlamazdan

əvvəl şagirdlərin ilkin bilik səviyyəsini, danışq bacarığını, söz ehtiyatını və yazı qabiliyyətini qiymətləndirməli və bu əsasda tədris planı tərtib etməlidir.

1.Diaqnostik qiymətləndirmə və təhlil: Şagirdin hansı sahədə güclü, hansı sahədə zəif olduğunu müəyyənləşdirmək üçün testlər, müsahibələr və müşahidələrdən istifadə olunur.

2.Fərqli tədris strategiyalarının tətbiqi: Şagirdlərin biri vizual materiallarla, digəri isə eşitmə və praktiki fəaliyyətlə daha yaxşı öyrənə bilər. Bu səbəbdən müəllim strategiyaları fərqli tərzdə qurmalıdır.

3.Fərqləndirilmiş tapşırıqların hazırlanması: Eyni dərsin məzmununa uyğun olaraq zəif şagirdlər üçün sadə suallar, orta səviyyəli şagirdlər üçün açıq suallar, güclü şagirdlər üçün isə yaradıcı və tənqidi düşünməyə əsaslanan tapşırıqlar tərtib olunmalıdır.

4.İKT-dən istifadə: Rəqəmsal resurslar (videolar, interaktiv tapşırıqlar, audio mətnlər və s.) şagirdlərə fərqli mühitlərdə öyrənmək imkanı yaradır.

5.Müstəqil işlərin təşkili: Şagirdlərə ev tapşırıqları fərdi səviyyələrinə uyğun verilməlidir. Bu, onların məsuliyyət hissini artırır və öz-özünə öyrənməni inkişaf etdirir. [3, 71-72]

Fərdi yanaşmanın Azərbaycan dili bacarıqlarının inkişafına təsirindən danışarkən bunları qeyd etmək istədim:

1.Danışq və dinləmə bacarıqları: Bu bacarıqların inkişafı üçün şagirdlərə fərqli mövzularda debatlar, təqdimatlar, rollu oyunlar təşkil edilməlidir. Dinləmə mətnləri isə müxtəlif çətinlik səviyyəsində təqdim olunaraq şagirdin səviyyəsinə uyğun seçilməlidir.

2.Yazı bacarıqları: Yazılı ifadə bacarığını artırmaq üçün fərqli yazı növləri ilə işləmək vacibdir: esse, gündəlik, plan, məktub və s. Şagirdin bacarığına uyğun mövzular verilməlidir ki, öz fikirlərini sərbəst ifadə edə bilsin.

3.Qrammatika və leksika: Bu sahədə fərdi yanaşma sayəsində şagirdin daha çox çətinlik çəkdiyi mövzular müəyyənləşdirilir və ona uyğun olaraq əlavə izahatlar, təlimatlar və praktik tapşırıqlar verilir.

Müəllimin rolu və metodik vəsaitlər. Fərdi yanaşmanın tətbiqində müəllimin rolu daha da əhəmiyyətli olur. O, sadəcə dərs deyən yox, həm də şagirdin inkişafını müşahidə edən, onu dəstəkləyən, yönəldən bir bələdçi rolunu oynamalıdır. Müəllim:

- hər bir şagirdin potensialını düzgün qiymətləndirməlidir;
- fərqli tədris metodlarını tətbiq etməyi bacarmalıdır;
- elektron resurslar və təhsil texnologiyalarını effektiv istifadə etməlidir;
- valideynlərlə əməkdaşlıq etməli, onların övladlarının inkişafına cəlb olunmasına çalışmalıdır.

Bununla yanaşı, müəllimlər üçün hazırlanmış metodik vəsaitlər, proqramlar və tədris materialları da fərdi yanaşmanın effektiv tətbiqinə yardım edir. [4, 101-102]

Çətinliklər və onların həlli yolları. Fərdi yanaşmanın tətbiqində aşağıdakı çətinliklər meydana çıxa bilər:

- siniflərdə şagird sayının çoxluğu;
- müəllimlərin metodiki hazırlıq səviyyəsinin aşağı olması;
- resurs çatışmazlığı;
- vaxtın məhdudluğu.

Bu problemləri aradan qaldırmaq üçün aşağıdakı tədbirlər görülməlidir:

- 1.Müəllimlərin peşəkarlığının artırılması üçün ixtisasartırma kurslarının təşkili;
- 2.Elektron təlim platformalarının istifadəsinə geniş imkan yaradılması;
- 3.Dərsliklərin və metodik vəsaitlərin diferensiallaşdırılması;
- 4.Dərs müddətində qruplaşdırma üsulundan istifadə olunaraq hər şagirdin təlimdə aktiv iştirakı təmin edilməlidir.

NƏTİCƏ

Yekun olaraq qeyd etmək istərdim ki, Azərbaycan dilinin tədrisində fərdi yanaşmanın tətbiqi dil öyrənmə prosesini daha məqsədyönlü, effektiv və şagirdyönlü edir. Bu yanaşma şagirdlərin öyrənməyə olan marağını artırır, onların fərdi inkişafına dəstək verir və uzunmüddətli öyrənmə nəticələrinin əldə olunmasına şərait yaradır. Müasir təhsil sisteminin tələb etdiyi bacarıqların –tənqidi düşünmə, kommunikasiya, yaradıcı yanaşma və əməkdaşlıq – formalaşdırılması baxımından da fərdi yanaşma əvəzedilməz rol oynayır. Beləliklə, Azərbaycan dili dərslərində fərdi yanaşmanın tətbiqi həm pedaqoji, həm də sosial baxımdan əhəmiyyətlidir və bu istiqamətdə davamlı inkişaf və təkmilləşmə vacibdir.

Anahtar kelimələr: bireysel yaklaşım, Azərbaycan dili, ögretim stratejileri, ögrenci merkezli eğitim, metodoloji.

Keywords: individualized approach, Azerbaijani language, teaching strategies, student-centered education, methodology.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT

- 1.Əliyeva S. Fərdi yanaşma prinsipləri və təlimin təşkili. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2019.
- 2.Məmmədova T. Azərbaycan dili dərslərində müasir pedaqoji texnologiyalar. Bakı: Elm və Təhsil, 2022.
- 3.Quliyev R. Şagirdmərkəzli təlim metodları. Bakı: Nurlar, 2018.
- 4.Həsənov A. Dil öyrənmədə fərdi yanaşmaların psixoloji əsasları. Bakı: Psixoloji Xidmət Mərkəzi, 2020.
- 5.Vıqotski L. Uşağın psixoloji inkişafı. Bakı: Maarif, 2021.

ANALYSIS WAYS OF BAKHTIYAR VAHABZADE'S CREATIVITY AS A LITERARY
TEXT

BÂHTIYAR VAHABZADE'NİN YARATICILIĞININ EDEBÎ METİN OLARAK
ANALİZ YÖNTEMLERİ

Peri PASHAYEVA

Dos. Pəri PAŞAYEVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Özet

Bu makale, 20. yüzyıl Azerbaycan şiirinin en önde gelen temsilcilerinden biri olan Bahtiyar Vahabzade'nin edebî ve sanatsal eserlerini hem edebî-eleştirel hem de pedagojik açıdan ele almaktadır. Makalenin temel amacı, Vahabzade'nin şiir mirasını edebî-sanatsal bir metin olarak incelemek, şiirlerindeki tema ve düşünce zenginliğini, sanatsal imgeleri ve karakter sistemini analiz etmek ve bu eserlerin eğitim ortamlarında nasıl öğretilebileceğine dair yöntem ve yaklaşımlar ortaya koymaktır.

Vahabzade'nin eserleri; millî kimlik, özgürlük, vatanseverlik, ahlaki değerler ve sosyal adalet gibi önemli konuları kapsamaktadır. Şairin şiir dili, sadelik ile derinliği, duygusal ifadeyle felsefi anlamı bir araya getirir. Bu özellikler onun eserlerini hem edebî analiz hem de eğitimsel açıdan değerli kılar. Makalede şairin çeşitli eserleri analiz edilerek onun dil ve üslup özellikleri, şiirsel düşünce yapısı ve sosyo-politik görüşleri ortaya konmaktadır.

Çalışmada, Vahabzade'nin şiirlerinin sınıf ortamında öğretimi için kullanılabilecek çeşitli analiz ve öğretim yöntemleri önerilmektedir. Bunlar arasında metni dikkatli okuma, probleme dayalı soru sorma, tartışma, sanatsal şiir okuma ve etkileşimli stratejiler yer almaktadır. Bu yöntemler öğrencilerin şiir metinlerini daha derinlemesine anlamalarına, estetik düşünme becerilerinin gelişmesine ve millî-ahlaki değerleri benimsemelerine katkı sağlar. Ayrıca makalede, Vahabzade'nin şiir mirasının çağdaş eğitim stratejileriyle nasıl uyumlu hale getirilebileceği de ele alınmaktadır.

Sonuç olarak, bu makale Bahtiyar Vahabzade'nin edebî mirasını yalnızca bir edebî analiz konusu olarak değil, aynı zamanda etkili bir ahlaki eğitim aracı olarak değerlendirmekte; onun eserlerini genel eğitim sistemi içinde millî kimliğin ve vatandaşlık bilincinin oluşmasında önemli bir kaynak olarak sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: şiir, millî değerler, vatanseverlik, kültür, şiir mirası.

Abstract

This article explores the literary and artistic works of Bakhtiyar Vahabzadeh—one of the most prominent figures in 20th-century Azerbaijani poetry—from both a literary-critical and pedagogical perspective. The primary goal of the article is to analyze Vahabzadeh's poetic legacy as a literary-artistic text, to examine the richness of themes and ideas within his poems, the use of artistic imagery, and the system of characters, while also identifying applicable methods and approaches for teaching these works in educational settings.

Vahabzadeh's creative output covers significant topics such as national identity, freedom, patriotism, moral values, and social justice. His poetic language combines simplicity with depth, emotional expression with philosophical meaning. These characteristics make his works valuable both for literary analysis and educational purposes. The article analyzes various works by the poet to explain his linguistic and stylistic features, poetic thinking, and socio-political views.

The study proposes several analytical and teaching methods for using Vahabzadeh's poetry in the classroom, including close reading, problem-based questioning, discussion, artistic recitation, and interactive strategies. These methods help students understand poetic texts more deeply, develop aesthetic thinking, and embrace national and moral values. Additionally, the article considers how Vahabzadeh's poetic heritage can be aligned with modern educational strategies.

In conclusion, the article views Bakhtiyar Vahabzadeh's creative legacy not only as a subject of literary analysis but also as an effective tool for moral education, presenting his works as vital resources in the formation of national identity and civic consciousness within the general education system.

Keywords: poetry, national values, patriotism, culture, poetic heritage.

Məqalədə XX əsr Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Bəxtiyar Vahabzadənin ədəbi-bədii yaradıcılığına mətnşünaslıq və pedaqoji baxış bucağından yanaşılır. Məqələnin əsas məqsədi Vahabzadənin poetik irsini ədəbi-bədii mətn kimi təhlil etmək, onun şeirlərindəki ideya-məzmun zənginliyini, bədii təsvir vasitələrini və obrazlar sistemini araşdırmaqla yanaşı, bu əsərlərin tədrisində tətbiq edilə biləcək metod və yanaşmaları müəyyənləşdirməkdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı milli kimlik, azadlıq, vətənpərvərlik, mənəvi dəyərlər və ictimai ədalət kimi mühüm mövzuları əhatə edir. Şairin poetik dilindəki sadəliklə dərinlik, emosional yüklə fəlsəfi məna vəhdətdə təqdim olunur. Bu xüsusiyyətlər onun əsərlərini həm ədəbi təhlil, həm də tədris baxımından əhəmiyyətli edir. Məqalədə müəllifin müxtəlif əsərləri üzərində aparılan təhlil nümunələri əsasında onun dil və üslub xüsusiyyətləri, poetik təfəkkürü və ictimai-siyasi baxışları izah olunur.

Tədqiqatda Vahabzadənin şeirlərinin tədris prosesində istifadəsi üçün təhlil və təqdimmə üsulları – analitik təhlil, problemyönlü suallar, diskussiya, bədii qiraət və interaktiv metodlar təklif olunur. Bu yanaşmalar vasitəsilə şagirdlərə poetik mətnləri daha dərinlən anlamaq, estetik düşüncə formalaşdırmaq və milli-mənəvi dəyərləri mənimsəmək imkanı yaradılır. Eyni zamanda, məqalədə Vahabzadənin poetik irsinin müasir təlim strategiyaları ilə uzlaşdırılması məsələsinə də diqqət yetirilir.

Nəticə etibarilə, məqalə Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığını təkcə ədəbi təhlil predmetinə deyil, həm də mənəvi tərbiyə vasitəsinə çevirərək, onu ümumi təhsil sistemində milli identiklik və vətəndaşlıq tərbiyəsi baxımından mühüm bir mənbə kimi dəyərləndirir.

GİRİŞ

Bəxtiyar Vahabzadə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ən parlaq simalarından biri kimi yalnız şair kimi deyil, həm də filosof, mütəfəkkir və vətəndaş kimi xalq yaddaşında iz buraxmış sənətkardır. Onun yaradıcılığı milli ruhun, vətəndaş düşüncəsinin və ictimai fəallığın poeziyada təəcəssümüdür.

Bəxtiyar Vahabzadə milli-mənəvi dəyərləri, dil və mədəniyyətimizi qorumağı, azadlıq və bütövlük uğrunda mübarizəni poeziyanın dili ilə insanlara çatdıran nadir şəxsiyyətlərdəndir.

Onun poetik irsinin ədəbi-bədii mətn kimi təhlili yalnız ədəbi cəhətdən deyil, pedaqoji baxımdan da aktualıq kəsb edir. Təhlilin düzgün təşkili müəllimə əsərin ideyasını şagirdə çatdırmaqda, bədii mətnin estetik dəyərini aşılamaqda və milli ruhu formalaşdırmaqda kömək

edir. Bu baxımdan, məqalənin məqsədi Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasını ədəbi-bədii mətn kimi təhlil etmək, onun tədrisində tətbiq edilə biləcək effektiv metodları müəyyənləşdirməkdir.

Ədəbi-bədii mətn anlayışı və təhlil prinsipləri. Ədəbi-bədii mətn bədii söz sənətinin əsas ifadə vasitəsidir və bu mətnlər ədəbi yaradıcılığın həm forma, həm də məzmun baxımından təcəssümüdür. Onlar yalnız müəllifin süjet quruluşu, obrazlar sistemi və dili ilə deyil, eyni zamanda oxucuya ötürdüyü estetik təsir, mənəvi dəyərlər və fəlsəfi-ictimai mesajlarla da fərqlənir. Ədəbi-bədii mətnlərin dərinədən öyrənilməsi və təhlili şagirdlərin düşüncə qabiliyyətini, təhlil bacarığını və bədii zövqünü formalaşdırmaq baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Bu cür mətnlərin təhlili zamanı bir sıra prinsiplər əsas götürülməlidir. Əvvəla, tematik-ideya təhlili aparılmalı, yəni müəllifin toxunduğu əsas mövzular və onların dövr üçün, eləcə də ümumbəşəri dəyərlər baxımından aktuallığı müəyyənəndirilməlidir. Bununla yanaşı, obrazların funksiyası, xarakteristikası və simvolik mənaları təhlil olunmalı, onların əsərin əsas ideyasını necə ifadə etdiyi araşdırılmalıdır. Həmçinin, müəllifin leksik və sintaktik seçimləri, poetik dili, üslub xüsusiyyətləri və fərdi yaradıcılıq dəsti-xətti xüsusi diqqət mərkəzində saxlanmalıdır. [1, 34]

Bədii təsvir vasitələrinin – təşbeh, metafora, simvol, təkrir, sual-cavab formasının və digər poetik vasitələrin əsərin estetik funksiyasındakı rolu ayrıca qiymətləndirilməli, onların oxucuya təsir gücü və mənəvi çağırışları təhlil edilməlidir. Nəhayət, kompozisiya və struktur baxımından əsərin quruluşu, hadisələrin ardıcılığı, hissələr arasında məntiqi keçidlər və bütövlük hissi ədəbi təhlilin vacib elementlərindən biridir.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı bu prinsiplərlə təhlil edildikdə onun poetik dünyasının zənginliyi, fəlsəfi dərinliyi və milli ideallar uğrunda apardığı mübarizə daha aydın və təsirli şəkildə anlaşılır. [2, 53]

Mövzu və ideya zənginliyi. Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyası mövzu və ideya baxımından olduqca zəngindir. O, şeirlərində vətən sevgisini, azadlıq istəyini, ana dilinə bağlılığı, mənəviyyatın üstünlüyünü və ictimai ədalətə inamı təbliğ edir. Bu ideyalar onun yaradıcılığının fəlsəfi və mənəvi təməlini təşkil edir və poeziyasına dərin məzmun qatır.

Məsələn, "Gülüstan" poemasında Azərbaycanın tarixi taleyini, Şimali və Cənubi Azərbaycanın bölünməsinə kəskin etiraz ifadə olunur.

Bu əsərdə milli bütövlük arzusunun poetik təcəssümü diqqətəlayiqdir. "Ana dili" şeirində isə dil sadəcə bir ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, bir xalqın varlığının, kimliyinin simvolu kimi təqdim olunur. Bu ideyalar gənc nəsildə vətəndaşlıq duyğusunu gücləndirməyə, onların milli kimliyə bağlılığını möhkəmləndirməyə xidmət edir. [3, 88]

Məktəblərdə bu cür ideyalarla zəngin mətnlərin tədrisi, şagirdlərdə yalnız estetik zövq deyil, həm də milli mövqeyin və sosial məsuliyyət hissinin formalaşmasına səbəb olur. Müəllimlər bu mövzuları dərinədən işləməklə, şagirdlərin müstəqil düşünmə bacarığını inkişaf etdirə, onların mətndəki mesajları şəxsi həyatları ilə əlaqələndirmələrinə şərait yarada bilərlər.

Bədii təsvir vasitələri və obrazların işlənməsi. Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyası bədii təsvir vasitələrinin zənginliyi ilə seçilir. Şairin istifadə etdiyi təşbehlər, metaforalar, təkrir və simvollar poetik mətnə emosional güc və dərinlik verir. "Ana dili" şeirində "dil" həm müqəddəs nemət, həm də xalqın ruhu kimi təqdim edilir, bu da dilə münasibətin nə qədər yüksək və mənəvi səviyyədə olduğunu göstərir. "Azərbaycan" şeirində isə torpaq, vətən və sevgi obrazları bir-birini tamamlayaraq oxucuda milli qürur hissi oyadır.

Vahabzadənin obrazlar sistemi də çoxşaxəlidir. Ana, müəllim, əsgər, şəhid, vətən, xalq, tarix kimi obrazlar onun poeziyasında milli şüurun və ictimai mövqeyin daşıyıcısıdır. Bu obrazlar həm fərdi hissləri, həm də ümumxalq dərini və arzularını əks etdirir. Tədris zamanı bu obrazların semantik yükü və funksiyası şagirdlərə izah edilməli, onların əsərin ideyasını necə gücləndirdiyi üzərində düşünmək təşviq olunmalıdır.

Dil və üslub xüsusiyyətləri. Bəxtiyar Vahabzadənin poetik dili sadə və aydın olduğu qədər də çoxqatlı mənalarla zəngindir. O, xalq danışığı dilindən, atalar sözlərindən, folklor elementlərindən məharətlə istifadə edərək şeirlərini oxucuya doğmalaşdırır. Onun poetik üslubu emosional, pafoslu, lakin süni deyil – səmimi və təsirlidir. Bu üslub oxucuda güclü mənəvi təsir buraxır və şairin fikirlərini dərin şəkildə dərk etməyə imkan verir.

Onun əsərlərində dil yalnız ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, milli-mənəvi kimliyin daşıyıcısı və ifadə vasitəsi kimi çıxış edir. Bu cəhət onu məktəblərdə tədris üçün ideal nümunəyə çevirir. Müəllimlər Vahabzadənin poetik üslubunu şagirdlərə izah edərək onların ədəbi zövqünün inkişafına yardımçı ola bilərlər.

Tədris prosesində təhlil üsulları. Bəxtiyar Vahabzadənin əsərlərinin məktəblərdə tədrisi zamanı müxtəlif metodlardan istifadə olunması tövsiyə olunur. Ənənəvi analitik təhlil üsulu ilə şeirlər hissə-hissə təhlil edilərək, onların ideya və bədii qatları açılmalıdır. Problemlə yönələn təlim metodu isə şagirdlərin müstəqil düşünməsini və yaradıcı yanaşmasını stimullaşdırır. Müəllimlər şagirdlərə açıq suallar ünvanlayaraq onların mətni dərinlən qavramasına şərait yarada bilərlər.

Komparativ təhlil metodu vasitəsilə Vahabzadənin poeziyası digər klassik Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığı ilə müqayisə edilə bilər. Bu zaman məsələn, Hüseyn Cavidin və ya Səməd Vurğunun şeirləri ilə yanaşmalar aparılaraq oxşar və fərqli cəhətlər müəyyənləşdirilə bilər. [4, 55]

Diskussiya metodu şagirdlərin fərdi fikirlərini ifadə etməyə imkan yaradır, bədii qiraət isə onların emosional qavrayışını gücləndirir. Eyni zamanda, multimedia vasitələri – video və audio materialların, slaydların istifadəsi dərsi daha maraqlı və təsirli edə bilər. Bütün bu üsullar şagirdlərin təfəkkürünün inkişafına, nitq mədəniyyətinin formalaşmasına və milli-mənəvi dəyərlərlə zəngin dünyagörüşünün aşılmasına xidmət edir.

NƏTİCƏ

Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyası Azərbaycan ədəbiyyatında milli ruhun, ictimai fəallığın və vətəndaş mövqeyinin ən güclü ifadə formalarından biri kimi diqqət çəkir. Onun poetik yaradıcılığı həm ədəbi-bədii, həm də pedaqoji baxımdan dəyərli və öyrədici mənbədir. Vahabzadə yalnız söz sənətinin mahir ustası deyil, həm də milli dəyərlərin qoruyucusu, azadlıq qarçısı və ana dilinin təəssübkeşi kimi formalaşaraq, bu dəyərləri poeziya dili ilə nəsillərə ötürməyi bacarmışdır.

Ədəbi-bədii mətnlərin, xüsusilə də Vahabzadə yaradıcılığının məktəblərdə tədrisi şagirdlərdə milli kimlik, estetik zövq, müstəqil düşüncə və vətəndaş məsuliyyəti kimi fundamental keyfiyyətlərin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Onun şeirlərindəki dərin mənə qatları, fəlsəfi və ictimai ideyalar, bədii təsvir vasitələrinin zənginliyi və obrazlar sistemi şagirdlərin mətni təhlil etmə bacarığını, analitik və tənqidi düşüncə qabiliyyətini inkişaf etdirir.

Eyni zamanda, müəllimlərin tədris prosesində müasir və effektiv metodlara – analitik təhlil, komparativ yanaşma, diskussiya və multimedia texnologiyalarına əsaslanması Vahabzadə

poeziyasının daha dərindən mənimsənilməsinə və müasir təlim tələblərinə cavab verən dərs modelinin qurulmasına şərait yaradır. Bu, həm də şagirdlərdə Azərbaycan dilinə, ədəbiyyatına və ümumilikdə milli-mənəvi dəyərlərə olan marağı artırır.

Nəticə etibarilə, Bəxtiyar Vahabzadənin poetik irsinin ədəbi-bədii mətn kimi təhlili və onun tədris prosesinə integrasiyası yalnız ədəbi biliklərin deyil, həm də şəxsiyyətin formalaşmasının vacib tərkib hissəsidir. Beləliklə, onun yaradıcılığı təhsil mühitində təkcə keçmişin deyil, həm də gələcəyin mənəvi dayacağı kimi dəyərləndirilməlidir.

Anahtar kelimələr: şiir, milli dəyərlər, vatanseverlik, kültür, şiir mirası.

Keywords: poetry, national values, patriotism, culture, poetic heritage.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Əliyeva S. Ədəbi əsərlərin təhlilinə metodik yanaşmalar. Bakı: Maarif, 2002.
2. Həsənov A. Müasir Azərbaycan poeziyası. Bakı: Elm və Təhsil, 2018.
3. Hüseynova R. Ədəbi-bədii mətnin təhlili metodikası. Bakı: Təhsil, 2015.
4. Qasımov V. Bəxtiyar Vahabzadə: həyat və yaradıcılıq yolları. Bakı: Elm, 1997.
5. Quliyev F. Azərbaycan poeziyasında vətənpərvərlik mövzusu. Bakı: Elm, 2010.
6. Məmmədov R. Poeziyada milli təfəkkürün inikası. Bakı: Çıraq, 2011.
7. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Yazıçı, 1985.

KORNEY CHUKOVSKY'S CHILDREN'S LITERATURE CREATIVITY

KORNEY CHUKOVSKY'NİN ÇOCUK EDEBİYATI YARATICILIĞI

Aygün Ahmadova Shukur kızı

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbəyov-68), 0000-0002-2464-2513

Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü

Moskva yaxınlığında, Peredelkino qəsəbəsində, çox da böyük olmayan evdə uzun illər hündürboylu, çal saçlı və ölkənin bütün uşaqlarının tanıdığı bir insan yaşayırdı. O, bir çox məşhur nağıl qəhrəmanlarının yaradıcısı idi. O, hər səhər tezdən, günəş doğarkən yuxudan durar və işə başlayardı. Yazda və yayda bostanda və evin qarşısındakı çiçək bağçasında işləyər, qışda yoldakı qarı təmizləyər. Bir neçə saat işləyəndən sonra gəzintiyə çıxardı. O, çox yüngül və iti yerişə malik biri idi. Bəzən də uşaqlarla yarışardı. O, məhz belə uşaqlar üçün də nağıllar yazırdı. Çukovski deyir ki, “Uşaqlar üçün əsərlər yazdığım zaman, heç olmasa, bir müddət sətirlərin ünvanlandığı bu kiçik insanlara çevrilmək istəyirəm. Arxasınca isə ehtiraslı sevincli ilham gəlir mənə”. Digər əsərlərini ərsəyə gətirmək Çukovskiye o qədər də asan gəlməyib. Özünün də etiraf etdiyi kimi, onlar məhz onun şüuraltının uşaqlığa qayıtdığı anlarda yaranmış, lakin ağır və uzun zəhmət nəticəsində yaradıcılığında öz əksini tapa bilmişdir. Nağıllar uşaqlara səliqəli olmağı öyrədir, tənbelliyin və evini təmiz saxlamaq istəməməyin nələrə gətirib çıxardığını göstərir.

Rus uşaq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Korney Çukovskinin Rus şairi, publisisti, ədəbi tənqidçisi və uşaq yazıçısı Korney İvanoviç Çukovski (Nikolay Vasilyeviç Korneyçukov) 31 mart 1882-ci ildə Sankt-Peterburqda anadan olmuşdur. Ədəbi fəaliyyəti çoxcəhətli olan görkəmli yazıçı hər şeydən öncə şeir və nəsrə yazdığı uşaq nağılları ilə şöhrət qazanmışdır.

Gənc yaşlarından poeziya ilə maraqlanan Korney Çukovski şeirlər, hətta poemalar yazmağa başlamışdır. O, həm də ədədi tənqidlə məşğul olurdu və qısa müddətdə bu sahədə böyük nüfuz qazanmışdı. Korney Çukovskinin uşaqlar üçün yazmağa başlaması onun uşaq ədəbiyyatı nümunələrindən ibarət almanax tərtib etdiyi vaxta təsadüf edir. Maksim Qorki tərəfindən onun özünün də uşaqlar üçün yazması təklifini öncə çox tərəddüdlə qarşılasa da, Korney Çukovski tezliklə uşaq yazıçısı kimi şöhrət tapır. Uşaqları çox sevən, öz evində onlar üçün kitabxana açan böyük yazıçı, xeyirxah insan Korney Çukovskinin uşaqlar üçün yazdığı əsərlərinin əsas qayəsi əsl insanın tərbiyə olunmasıdır. Yaşadığı müddətdə ümumxalq sevgisi qazanan, bir çox mükafatlara layiq görülən Korney Çukovski 2015-ci ilin məlumatına görə Rusiyada ən çox nəşr olunan müəllif olmuşdur. Onun uşaqlar üçün yazdığı “Doktor Aybolit”, “Əlüzyuyan”, “Barmaley”, “Milçək-vizilçək” və s. əsərləri bütün dövrlərdə uşaq ədəbiyyatının ən gözəl nümunələri olaraq qalacaqdır.

Korney İvanoviç 1927-ci ildə “Oğurlanmış günəş” əsərini yazıb. Süjetdə deyilir ki, timsah günəşi uddu və buna görə də ətrafındakı hər şey qaranlığa qərq oldu. Bu səbəbdən də müxtəlif hadisələr baş verməyə başladı. Heyvanlar timsahdan qorxdular və günəşi ondan necə götürəcəklərini bilmədilər. Bunun üçün qorxmazlıq möcüzələri göstərən və digər heyvanlarla birlikdə işığı öz yerinə qaytara bilən bir ayı çağırdılar.

1929-cu ildə Korney İvanoviç tərəfindən yazılmış “Aybolit” də cəsur qəhrəmandan heyvanlara kömək etmək üçün Afrikaya getməkdən çəkinməyən həkimdən bəhs edir. Çukovskinin sonrakı illərdə yazılmış digər uşaq əsərləri daha az məlumdur-bunlar “İngilis xalq mahnıları”, “Aybolit və sərçə”, “Toptygin və tülkü”dür.

1942-ci ildə Korney İvanoviç “Gəlin Barmaleyi məğlub edək!” nağılını yazdı. Bu əsərlə müəllif quldur haqqında hekayələrini bitirir. 1945-46-cı illərdə müəllif “Bibiqonun macərasını” yaratdı. Yazıçı cəsur qəhrəmanı bir daha tərənnüm edir, özündən bir neçə dəfə böyük olan şər personajlarla mübarizə aparmaqdan çəkinmir.

Aybolit və Timsah nağılında isə acgöz timsah obrazı yaradaraq, timsahın heç bir müsbət cəhəti olmadığını balaca oxucularına göstərir. Doktorun yaşadığı şəhərdə bir sirk var idi, həmin sirkdə böyük bir Timsah saxlanılırdı. Onu tamaşaçılara pul ilə göstərirdilər. Timsahın dişləri ağrıdığı üçün doktor Aybolitin yanına müalicəyə gətirmişdilər. Doktor ona qərribə dərman verən kimi Timsahın dişlərinin ağrısı kəsildi. Bura əcəb yaxşıdır!-deyə Timsah dilləndi və ətrafa baxaraq dodaqlarını yaladı.-Nə çox dovşanlarınız, quşlarınız, siçanlarınız var! Hamısı da kök və ləzzətlidir! İcazə verin, həmişəlik sizdə qalım. Sirk sahibinin yanına qayıtmaq istəmirəm. O mənə pis yedizdirir, döyür, incidir.

Korney İvanoviç Çukovskinin əsərləri uşaqlara xeyirxahlıq, qorxmazlıq və dəqiqlik öyrədir.

Sözün əsl mənasında böyük insan və yazıçı olan Korney Çukovski özü belə deyirdi: “Nağılcının məqsədi hər nəyin bahasına olursa olsun, uşaqda insanlığı-insanın başqalarının bədbəxtliyinə görə narahat olmaq və başqasının sevincinə şərik olmaq, onların taleyinə öz taleyi tək həssas yanaşmaq kimi gözəl xüsusiyyətləri tərbiyə etməkdir”.

Yazıcının uşaqlığı Odessada keçmişdir. Onun məqalələri fəlsəfədən felyetonlara qədər ən müxtəlif mövzularda idi. Korney İvanoviç 1903-cü ildə yazıçı olmaq qərarı ilə Peterburqa yola düşür. O, bir çox jurnalların redaksiyalarına öz yazılarını təqdim etsə də, hamısından rədd cavabı alır. Lakin bu onu ruhdan salmır, Peterburqda çoxlu ədəbiyyatçılarla tanış olur və “Odessa yenilikləri” qəzetinin müxbiri işləməyə başlayır. O, öz yazılarını Peterburqdan qəzetin redaksiyasına göndərirdi. Korney Çukovski bu qəzetin müxbiri kimi Londona ezam olunur və 1904-cü ildə Rusiyaya qayıdaraq ədəbi tənqidçi kimi öz məqalələrini mətbuatda çap etdirir.

1917-ci ildə Maksim Qorki tərəfindən ona “Parus” nəşriyyatının uşaq şöbəsinə rəhbərlik etmək təklif olunur. Bir dəfə o, “Jar ptisa” almanaxını tərtib etməli olur. Bu adi redaktor işi Çukovskidə uşaq yazıçısının üzə çıxmasına səbəb olur. Almanax üçün özünün ilk uşaq nağılları olan “Cücə”, “Doktor”, “İtlər səltənəti”ni yazan Çukovskinin işləri diqqətdən kənarda qalmır. Maksim Qorki uşaq əsərlərinin toplusunu dərc etməyə qərar verir və Korney Çukovskidən poema yazmasını xahiş edir. Yazıçı öncə çox həyəcan keçirir, çünki əvvəllər belə fəaliyyətlə məşğul olmamışdı. Lakin təsadüf hər şeyi həll edir. Belə ki, xəstələnmiş oğlu ilə qatarla Peterburqa qayıdan Çukovski, ona qatar tıqqıltılarının səsi altında timsah haqqında nağıl danışır. Bir neçə gün keçir, yazıçı artıq bu epizodu unudur. Lakin oğlu bu nağılı yadında əzbər saxlayır. 1917-ci ildə dərc olunan “Timsah” nağılı belə yaranır. Həmin vaxtdan Korney Çukovski sevimli uşaq yazıçısına çevrilir. Parlaq, qeyri-adi obrazlar, ciddi qafiyyə onun şeirlərini yadda qalan edir. “Timsah”dan sonra yazıcının yeni-yeni şeirləri işıq üzü görür: “Əlüzyuyan” (1923), “Qorxunc tarakan” (1923), “Milçək-vizilçək” (1924-cü ildə “Milçəyin toyu” adı ilə), “Barmaley” (1925), “Telefon” (1926), “Aybolit” (1929-cu ildə “Aybolitin macəraları” adı ilə), “Fedoranın dərdi”, “Toptığın və Lisa” (1934), “Bibiqonun macəraları” (1945-1946) və s. Yazıcının “Əlüzyuyan” şeiri uzun müddət məktəbəqədər müəssələrdə dillər əzbəri olmuşdur.

Əl-üzü yumaq gerek.

Olaq üzüağ gerek.

Təmizkarlar var olsun!

Pintilərə ar olsun!”
Yaşasın əlüzyuyan!
Mərhəbə sənə, baba!
Mərhəbə, ay məhrəbə,
Kisə, sabun, diş tozu!
Ləyən olsun, tas olsun,
Yuyunmasaq, uşaqlar,
Hamam küsər, duş ağlar.
Vanna, ya hamam olsun,
Hər saat tamam olsun,
Hər yerdə, hər məkanda,
Sulara salam olsun!”

K.Çukovski yalnız öz əsərləri ilə kifayətlənmir, o uşaqlar üçün dünya uşaq ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələrini də tərcümə edir: Kiplinq, Defo, Raspe, Uitmen və s., həmçinin Bibliya süjetləri və yunan miflərini. Çukovskinin kitablarına həmin dövrün ən yaxşı rəssamları illüstrasiyalar çəkirdilər. Bu isə onun kitablarını daha cəlbedici edirdi. Qeyd etdiyimiz kimi, yazıçılıqla yanaşı həm də ədəbiyyatşünas olan Korney Çukovski 1952-ci ildə “Nekrasovun ustalığı” adlı monumental tədqiqat işini dərc etdirir. Bu işinə görə o, Lenin mükafatına layiq görülür. Korney Çukovski 1962-ci ildə Oksford universitetinin fəxri ədəbiyyat doktoru adını alır. Korney Çukovski 1969-cu ildə 87 yaşında vəfat etmişdir. Yazıçının əsərləri əsasında cizgi filmləri çəkilmişdir. Bu yazıçının adı çəkilərkən dərhal onun məşhur uşaq şeirlərinin və nağıllarının qəhrəmanları göz önündə canlanır: Aybolit, Milçək-vizilçək, Əlüzyuyan, Bibiqon, Fedora və başqaları. Korney Çukovski hər şeydən əvvəl XX əsrin şeir yazarları arasında ön cərgələrdə yer tutan novator-şair olmuşdur. Çukovskinin nağılları yalnız uşaq mütaliəsi üçün deyil. Onların demək olar ki, hamısı ciddi filoloji təhlil obyektı olmuşdur.

Lakin 1917-ci il inqilabından sonra Çukovski artıq ədəbi tənqid sahəsində istədiyi kimi sözünü deyə bilmirdi. Belə ki, onun azad qələmi yeni reallıqların diqtəsinə uyğunlaşmaq istəmirdi. Qeyri-səmimi tərzdə yazmaq isə yazıçıya yad idi. Odur ki, Çukovski müəyyən qədər də məcburiyyətdən uşaq yazarı olur. Lakin Korney Çukovskinin uşaqlar üçün yazdığı şeir və nağılları da inqilabi əhval-ruhiyyəni əks etdirmədiyi, sovet pedaqogikasının prinsiplərinə uyğun gəlmədiyi üçün hər tərəfdən tənqid edilirdi. Bu əsərləri ziyanlı hesab edirdilər. Yazıçı qısa müddət ərzində bir-birinin ardınca özünün ən məşhur uşaq əsərlərini – “Əlüzyuyan”, “Qorxunc tarakan”, “Telefon”, “Fedoranın dərdi”, “Möcüzə ağac”, “Barmaley”, “Aybolit”, “Oğurlanmış “Bibiqonun macəraları” və s. qələmə alır. Korney Çukovski eyni zamanda bir neçə povestin də müəllifidir. Bu povestlərdən ən məşhurları “Günəşli” və “Gümüş hərbi”dir.

Korney Çukovskinin uşaqlarla dostluğu yarım əsrdən çox davam etmişdir. Özü də dörd uşaq atası olan yazıçını uşaqlarla daimi canlı ünsiyyət olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Uşaq psixikası ilə də yaxından maraqlanan Çukovski uşaqları, onların sözlərdən necə istifadə etməsini müşahidə etmiş və bu müşahidələri “İkidən beşə kimi” adlı kitabında toplamışdır. Bu kitabın meydana gəlməsi də təsadüf üzündən baş vermişdir. Belə ki, həmin vaxt yazıçı dənizin sahilində şəhərkənarı evində yaşayırdı. Onun pəncərəsinin altında çoxlu sayda uşaqlar analarının, nənələrinin, dayələrinin nəzarəti altında oynayırdılar. Sahildə gəzintilər zamanı uşaqların öz qohumları ilə söhbətlərinə şahid olan yazıçı bu maraqlı, qeyri-adi uşaq məntiqi ilə

deyilmiş ifadələri toplayaraq kitab halına salır. Kitab, hər dəfə əlavələrlə birgə 21 dəfə təkrar nəşr olunmuşdur. Uzun illər həm də bədii tərcümə ilə məşğul olan Korney Çukovski Mark Tven, Redyard Kiplinq, Oskar Uayld, O. Henri və s. kimi məşhur yazarların əsərlərini rus dilinə tərcümə etmişdir. Nikolay Alekseyeviç Nekrasovla yanaşı, Aleksandr Blok, Anna Axmatova, Anton Çexov və digər şair və yazıçılar haqqında da elmi əsərlərin müəllifi olan Korney Çukovski Oksford Universitetinin fəxri ədəbiyyat doktoru, Lenin mükafatının və bir çox digər mükafatların laureatıdır. Onun əsərlərinin qəhrəmanlarına elə yazıçının öz sağlığında abidələr qoyulmuşdur. Bu əsərlər dəfələrlə cizgi filmi kimi ekranlaşdırılmışdır.

İstedadlı yazıçı, ədədi tənqidçi, tərcüməçi, milyonlarla uşağın sevimli Korney Çukovski özünün Peredelkinodakı evində uşaqlar üçün "Salam, yay!" və "Əlvida, yay!" adlı görüşlər təşkil edirdi, bura məşhur insanlar dəvət olunurdu və sonda tonqal kənarında nəğmələr oxunurdu. Uşaqları çox sevən yazıçı özü də uşaqlar tərəfindən çox sevilirdi. Korney Çukovski 1969-cu il oktyabrın 28-də hepatit xəstəliyindən dünyasını dəyişir. Yazıçıya heç də xoş münasibət bəsləməyən sovet məmurları bu haqda qəzetlərdə məlumat verilməsinə imkan vermir və dəfnin mümkün qədər sakit, insanların xəbəri olmadan, səs-küysüz keçirilməsinə çalışırlar. Belə də olur, çıxışlara, zalda oturulmasına imkan verilmədən yazıçını tez-tələsik elə Peredelkinoda dəfn edirlər. Lakin bununla Çukovskini onu sevən milyonların qəlbindən çıxarmaq mümkün olmur. Onun əsərləri və işıqlı xatirəsi əbədi olaraq insanların qəlbində özünə yer etmişdir.

Anahtar kelimələr: çalışma, yazar, çiçek, şiir, sıkı çalışma, bilgi, ilgi, edebiyat

ƏDƏBİYYAT

1.Çukovski, Korney İvanoviç-Seçilmiş əsərləri.T.Elçin, Ə.Şükürlü.-Bakı:Şərq-Qərb,2007.

160 s. (Dünya Uşaq Ədəbiyyatı).

2.Чуковский, К.И. Айболит; Мойдодыр и другие сказки.-М.Оникс 21 век,2004-176 с

3.Чуковский, К.И. Телефон. – М: Оникс, 2007.-47 с.

4.Чуковский, К.И.Доктор Айболит.Джек-победитель великанов.-Махаон, 2007-125 с

Özet

Korney Chukovsky'nin çocuklarla dostluğu yarım yüzyıldan fazla sürdü. Dört çocuk babası olan bir yazarın, çocuklarıyla sürekli canlı iletişim kurmadan hayal edilmesi imkansızdır. Çocuk psikolojisiyle de yakından ilgilenen Chukovsky, çocukları ve onların kelimeleri nasıl kullandıklarını gözlemledi ve bu gözlemlerini "İkiden Beşe" adlı kitabında topladı. Bu kitabın yaratılması da tesadüfen gerçekleşti. Yazar o dönemde deniz kıyısındaki bir banliyö evinde yaşıyordu. Penceresinin altında birçok çocuk, annelerinin, büyükannelerinin ve dedilerinin gözetiminde oynuyordu. Sahilde yürüyüşler sırasında çocukların akrabalarıyla konuşmalarına tanık olan yazar, çocukça bir mantıkla söylenen bu ilginç, sıra dışı ifadeleri toplayıp bir kitapta topladı. Kitap, her seferinde eklemelerle 21 kez yeniden basıldı. Uzun yıllar edebi çeviriyle de uğraşan Korney Chukovsky, Mark Twain, Rudyard Kipling, Oscar Wilde, O. Henry gibi ünlü yazarların eserlerini Rusçaya çevirdi. Nikolai Alekseevich Nekrasov ile birlikte, Alexander Blok, Anna Akhmatova, Anton Çehov ve diğer şair ve yazarlar hakkında bilimsel eserlerin yazarı olan Korney Çukovski, Oxford Üniversitesi'nin fahri edebiyat doktoru, Lenin Ödülü ve

diğer birçok ödülün sahibidir. Yazarın yaşamı boyunca eserlerinin kahramanlarına anıtlar dikildi. Bu eserler animasyon filmleri olarak defalarca filme alındı.

Yetenekli bir yazar, edebiyat eleştirmeni, çevirmen, milyonlarca çocuk tarafından sevilen Korney Çukovski, Peredelkino'daki evinde çocuklar için "Merhaba yaz!" ve "Elveda yaz!" adlı toplantılar düzenledi, ünlü kişiler davet edildi ve sonunda kamp ateşinin etrafında şarkılar söylendi. Çocukları çok seven yazar, çocuklar tarafından da çok seviliyordu. Korney Chukovsky 28 Ekim 1969'da hepatitten öldü. Yazara karşı pek de iyi bir tutum sergilemeyen Sovyet yetkilileri, bunun gazetelerde yer almasına izin vermediler ve cenaze törenini olabildiğince sessiz, insanların bilgisi olmadan, gürültü olmadan yapmaya çalıştılar. Ve öyle oldu, konuşmalara izin vermeden, salonda oturarak, yazarı hızla Peredelkino'ya gömdüler. Ancak bu, Chukovsky'yi onu seven milyonlarca insanın kalbinden silmedi. Eserleri ve parlak anısı sonsuza dek insanların kalbinde yer aldı.

Abstract

Korney Chukovsky's friendship with children lasted more than half a century. It is impossible to imagine a writer who was a father of four children without constant live communication with them. Chukovsky, who was also closely interested in child psychology, observed children and how they used words and collected these observations in his book "From Two to Five". The creation of this book also happened by chance. At that time, the writer lived in a suburban house on the seashore. Under his window, many children played under the supervision of their mothers, grandmothers, and nannies. During walks on the beach, the writer, who witnessed the conversations of children with their relatives, collected these interesting, unusual expressions uttered with childish logic and put them into a book. The book was reprinted 21 times, each time with additions. Korney Chukovsky, who was also engaged in literary translation for many years, translated the works of such famous writers as Mark Twain, Rudyard Kipling, Oscar Wilde, O. Henry, etc. into Russian. Along with Nikolai Alekseevich Nekrasov, Korney Chukovsky, who is the author of scientific works about Alexander Blok, Anna Akhmatova, Anton Chekhov and other poets and writers, is an honorary doctor of literature of Oxford University, a laureate of the Lenin Prize and many other awards. Monuments were erected to the heroes of his works during the writer's lifetime. These works have been repeatedly filmed as animated films.

A talented writer, literary critic, translator, beloved by millions of children, Korney Chukovsky organized meetings for children in his house in Peredelkino called "Hello, summer!" and "Farewell, summer!", where famous people were invited, and at the end songs were sung around the campfire. The writer, who loved children very much, was also very loved by children. Korney Chukovsky died of hepatitis on October 28, 1969. Soviet officials, who did not have a very good attitude towards the writer, did not allow this to be reported in the newspapers and tried to hold the funeral as quietly as possible, without people's knowledge, without noise. And so it happened, without allowing speeches, sitting in the hall, they quickly buried the writer in Peredelkino. However, this did not remove Chukovsky from the hearts of millions who loved him. His works and bright memory forever took their place in the hearts of people.

Keywords: work, writer, flower, poetry, hard work, information, interest, literature

DİLİN ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ NAĞILLARIN ROLU

Şəfiyeva Günel Elxan qızı

ADPU-nun Xarici Dillər Mərkəzinin müəllimi, Orcid id: 0000-0001-5105-2749

Nağıl danışmaq minilliklərdir ki, insan ünsiyyətinin təməl daşlarından biri olub. Bu, yalnız informasiyanı paylaşmaq üsulu deyil, eyni zamanda tamaşaçıları cəlb etmək və öyrətmək üçün güclü bir vasitədir.

Dil öyrənmək dünyasında, hamımız bilir ki, nağıl danışmaq effektiv öyrənmə strategiyası kimi mühüm rola malikdir. Bu üsul biz ana dilimizi öyrənməyə başlayanda əsas rol oynayır və dil biliklərimizin inkişafında əhəmiyyətli olur.

Nağıl danışmaq dil öyrənmək üçün çoxlu səbəblərlə effektiv bir üsuldur. Ən əsası, yaxşı danışılmış bir nağıl adi dərsi maraqlı bir macərəyə çevirə bilər və bu da dili öyrənməni istər uşaqlar, istər yeniyetmələr, istərsə də böyükələr üçün daha əyləncəli və yaddaqalan edir.

Nağıllarla ünsiyyət qurmaq şagirdlərin təxəyyülünü və yaradıcılığını stimullaşdırır. Bu, öyrənmə prosesini həm əyləncəli edir, həm də onları hədəf dildə tənqidi və yaradıcı düşünməyə təşviq edir. Yaradıcı düşüncənin inkişafı isə dil çevikliyinin artmasına və problemlərin həllinə daha yaxşı yanaşmaya gətirib çıxarır.

Bundan əlavə, öyrənənlər nağıldakı obrazlara və ya situasiyalara özlərini yaxın hiss etdikdə, istifadə olunan dili yadda saxlamaq onlar üçün daha asan olur. Şagirdlərin şəxsi təcrübələrinə və maraqlarına uyğun olan nağıllar dili daha mənalı və yaddaqalan edir. Hekayəni izləmək üçün daxili motivasiya həm də davamlı diqqət və iştirak yaradır – bu isə effektiv dil öyrənmək üçün vacib amillərdir.

Təbii ki, şagirdlər öz hekayələrini danışmaqdan da faydalanırlar. Nağıl danışmaq onları dinləməyə, danışmağa və fikirlərini bölüşməyə təşviq edir və bu da kommunikativ və əməkdaşlıq yönümlü bir öyrənmə mühiti yaradır. Qrup müzakirələri, rollu oyunlar və hekayə dairələri şagirdlər arasında qarşılıqlı ünsiyyəti gücləndirir və danışq bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Nağılların istər şifahi, istərsə də yazılı formada təqdimatı dil istifadəsi üçün strukturlaşdırılmış çərçivə yaradır. Hər bir nağılın aydın başlanğıcı, ortası və sonu olur. Bu isə təbii və intuitiv bir quruluş təqdim edir ki, şagirdlər dilin quruluşunu daha yaxşı başa düşə və proqnozlaşdırma bilsinlər. Bu struktur həm də qrammatik qaydaların və söz ehtiyatının mənalı və kontekstdə öyrənilməsinə kömək edir. Şagirdlər dil elementlərinin bir-biri ilə necə əlaqələndiyini və fərqli mənalar ifadə etmək üçün necə istifadə oluna biləcəyini görürlər.

Bu əsas elementlərdən istifadə edərək, dil müəllimləri şagirdlər üçün zəngin, cəlbədicə və effektiv bir öyrənmə təcrübəsi yarada bilərlər. Bəs bunu sinifdə necə həyata keçirmək olar?

Hər bir uğurlu tədris yanaşması kimi, nağıl danışmaq metodunun sinifdə düzgün tətbiqi üçün də ciddi planlaşdırma və hazırlıq lazımdır. Təcrübəyə və ən yaxşı praktikalara əsasən, uğurlu nəticə üçün bir sıra əsas məqamlar ön plana çıxır:

- **Əlaqəli və maraqlı hekayələr seçin:** Hekayələrin yaşa uyğun, mədəni baxımdan uyğun və dil səviyyəsinə uyğun olması vacibdir. Belə hekayələr şagirdlərin marağına uyğun olur və onların diqqətini saxlayır.
- **Çoxhissiyatlı elementlər əlavə edin:** Vizual materiallar, audio səslər və əyani vasitələrlə hekayəni daha canlı edin. Rollu oyunlar və səhnələşdirmə vasitəsilə interaktivlik yarada bilərsiniz.

- **Təkrarlanan və proqnozlaşdırıla bilən strukturlar istifadə edin:** Təkrarlanan hekayə quruluşları şagirdlərin yaddaşını gücləndirir və yeni sözlərə, qrammatikaya uyğunlaşmağı asanlaşdırır.
- **Şagirdləri cəlb edin:** Hekayə dairələri kimi fəaliyyətlərdə hər şagird öz hissəsini əlavə edərək iştirak edir. Bu interaktiv yanaşma yaradıcı və əməkdaşlıq yönümlü öyrənməni təşviq edir.
- **Dörd əsas dil bacarığını birləşdirin:** Hekayə ətrafında dinləmə, danışma, oxuma və yazma fəaliyyətləri qurun. Bu yanaşma şagirdlərin əsas dil bacarıqlarını bərabər inkişaf etdirir.

Bunlara əlavə olaraq, təhlükəsiz və inklüziv bir sinif mühiti yaratmaq da vacibdir. Şagirdlər özlərini ifadə etməkdə sərbəst hiss etməli, hər kəsin səsi eşidilməlidir. Hekayə danışarkən onların təsəvvür gücünə yol vermək önəmlidir.

Nağıl danışmaq həm formativ, həm də summativ qiymətləndirmə üçün də faydalı ola bilər. Şagirdlərin iştirak səviyyəsi onların inkişafını göstərir. Eyni şey yaradıcı yazı fəaliyyətlərinə də aiddir. Hansı yanaşmadan istifadə etsəniz də, şagirdlərin özlərinə inamını artıracaq konstruktiv rəy verməlisiniz.

Bəzi yanlış təsəvvürlər var ki, guya nağıl danışmaq yalnız kiçik yaşlı şagirdlər üçün uyğundur və əsas rolu müəllim oynayır. Bu tamamilə doğru deyil.

Bu stereotipi aradan qaldırmaq üçün, müxtəlif yaş və səviyyələrə uyğun praktiki ideyalar mövcuddur:

Açar sözlər: Nağıllar, dilin öyrənilməsi, dörd dil bacarığı, şifahi və yazılı forma.

1. Kiçik yaşlılar (5–10 yaş)

- **Şəkilli hekayə danışmaq:** Şəkillərdən istifadə edərək şagirdlərə öz hekayələrini qurmaq imkanı verin.
- **Pupet şoular:** Kuklalarla hekayə səhnələri canlandırmaq – əyləncəli və effektiv danışq təcrübəsi yaradır.
- **Hekayə sıralama:** Hekayə kartlarını düzgün sıraya düzməklə məntiq və anlama bacarıqları inkişaf edir.

2. Erkən yeniyetmələr (11–13 yaş)

- **Komiks yaratmaq:** Hekayə başlanğıcından istifadə edərək şagirdlər öz komikslərini hazırlayırlar.
- **İnteraktiv xəritələr:** Hekayənin gedişatını xəritə üzərində izləmək və qrup müzakirələri təşkil etmək imkanları olur.
- **Rəqəmsal hekayələr:** Slaydlar və ya videolar vasitəsilə hekayə danışmaq – texnologiya ilə dil bacarıqlarını birləşdirirlər.

3. Yeniyetmələr (14–18 yaş)

- **Hekayə dairələri:** Qrupda hər bir şagird növbə ilə hekayəyə əlavə edir.
- **Obraz gündəlikləri:** Hekayə qəhrəmanlarının adından gündəliklər yazırlar – empatiya və xarakter analizi bacarıqlarını bu yolla inkişaf etdirirlər.
- **Adaptasiya layihələri:** Mövcud hekayəni pyes və ya ssenariyə çevirirlər.

4. Böyükələr

- **Şəxsi hekayə paylaşımı:** Müəyyən mövzu əsasında şəxsi hekayələr danışmaq – real dil istifadəsi və mədəni mübadilə buna aid edilir.
- **Kitab klubları:** Qısa hekayə və romanları müzakirə etmək – tənqidi düşünmə və ünsiyyət bacarıqları üçün istifadə edilir.
- **Dil mübadiləsi:** Ana dili danışanlarla cütləşdirilərək hekayə paylaşımı – danışq bacarığının inkişafı üçün istifadə edilir.

DİLİMİZİN İNKİŞAFINDA ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN BÖYÜK XİDMƏTLƏRİ

Könül Ələddin qızı MƏMMƏDOVA

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orcid id: 0000-0001-8664-4912

Dil hər bir millətin maddi və mənəvi irsini qoruyan və inkişaf etdirən ən mühüm və ən güclü vasitədir. Hər bir insan öz ana dilini yaxşı bilməli və onu qorumalıdır. Ana dili insanın mənəvi aləminin zənginləşməsində, dünyagörüşünün genişlənməsində, mükəmməl təhsil almasında, öz soydaşları ilə ünsiyyət qurmasında mühüm rol oynayır. Ana dili millətin özünəməxsusluğunu qorumaqla yanaşı, tərcümə vasitəsilə başqa xalqların mədəni irsi ilə tanış olmağa, onlarla ünsiyyət qurmağa imkan yaradır.

Millətin dilinin dövlət dili statusuna yüksəlməsi tarixi hadisə, milli dövlətçilik tarixinin qızıl səhifəsidir. Bu məqam millətin millət olaraq təsdiqidir. Çünki dilin dövlət dili statusuna yüksəlməsi millətin öz taleyinə sahibliyinin, dövlət qurmaq və qorumaq qüdrətinin, eyni zamanda, dilinin zənginliyinin sübutudur. Bu mənada dilin dövlət dili statusu qazanması həqiqətən qürur gətirən tarixi hadisədir. Azərbaycan dili bu tarixi hadisəni yaşamışdır. Ölkəmizdə ana dilinin hərtərəfli inkişafı, beynəlxalq münasibətlər sisteminə yol tapması Ulu Öndər Heydər Əliyevin dilimizin qorunmasına yönələn düşünülmüş siyasətinin nəticəsidir.

Azərbaycan dili Azərbaycan Respublikasının dövlət dilidir, bu dil ölkəmizdə yaşayan 10 milyona qədər vətəndaşın, müxtəlif xalqların, etnik qrupların əsas ünsiyyət vasitəsidir. Azərbaycan dili eyni zamanda İran İslam Respublikasında yaşayan 30 milyondan artıq azərbaycanlının da ana dilidir. Bu dil hazırda İraqın Kərkük, Mosul, Nəhvə, Telafer, Cincar və s. ərazilərdə yaşayan 200 minə yaxın kərkük türkləri, türkmənlərin də ana dilidir. Son məlumatlara görə, ümumilikdə dünyada 51 milyondan çox azərbaycanlı yaşayır. Rusiya Federasiyası, Gürcüstan, Almaniya, Ukrayna, Əlcəzair, Əfqanıstan, Banqladeş, Misir, Böyük Britaniya, Hindistan, Kanada, Pakistan, ABŞ, Qazaxıstan Azərbaycan əsilli əhalinin ən çox yaşadığı ölkələrdir. ABŞ-da, xüsusən Qərbi Avropa ölkələrində (daha çox Almaniya, Danimarka, Hollandiya, Norveç, Fransa) xeyli azərbaycanlı yaşayır. Onların böyük əksəriyyəti İrandan işləmək üçün gədənlərdir. Türkiyədə də azərbaycanlıların sayı çoxdur. Onların böyük bir bölümü tarixən Ərzurum, Qars, Ərdəhan, Diyarbəkir və s. vilayətlərdə yaşayan azərbaycanlıdır. Bir bölümü isə 1920-ci ildə Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan və İkinci dünya müharibəsindən sonra gədənlər və onların nəvələridir. 20-ci əsrin 90-cı illərindən başlayaraq Rusiyaya gədən və indi orada qalıb yaşayan azərbaycanlılar da çoxdur. Beləliklə, dünyada hazırda Azərbaycan dilində danışan 50 milyondan çox adam yaşayır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin 2001-ci il iyunun 18-də “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərmanı ilə 2001-ci il avqustun 1-dən Azərbaycanda bütün media və kütləvi nəşrlərin latın qrafikalı əlifbaya keçməsi, Azərbaycan Dili və Əlifbası Günü” nün təsis edilməsi hər il avqustun 1-də bu günün qeyd edilməsi rəsmiləşdirilib. Ümummilli Liderin “Dövlət Dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (30 sentyabr 2002-ci il), “Dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” (2 yanvar 2003-cü il) sərəncamları, dilimizin daha da inkişaf etməsinə zəmin yaratmış və dövlət dilinin tətbiqinin genişləndirilməsi sahəsində hüquqi bazanı təkmilləşdirilib və geniş praktik addımlar atılmışdır.

Ulu öndər deyirdi ki, Azərbaycanda, İranda, Türkiyənin şərq hissəsində yaşayan və eyni dilə mənsub olan insanlar əsrlərlə yadelli şahlıqların, sultanların, xəlifələrin, dövlətlərin əlinə

keçdiyi vaxtlarda da dilini itirməyib, yaşadıb, böyük şəxsiyyətlər yetirib və keçmişdə də, elə XX əsrdə də biz danışdığımız dildə danışblar, ona görə öz əcdadlarımıza daim minnətdar olmalıyıq. Dilimizin dövlət dili statusu alması yalnız 1978-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyada təsbit olunubdur. O, deyirdi: “Məhz bu dövrdə biz Nizami Gəncəvini qaldırıb dünyaya tanıda bilmişik. Məhəmməd Füzulini də, Nəsimini də, Mirzə Fətəli Axundovu da, Sabiri də, Seyid Əzim Şirvanini də, Abbasqulu Ağa Bakıxanovu da tanıtmışdıq və bütün bunların hamısını o dövrdə etmişik. Bu şəxsiyyətlər keçən əsrlərdə, dövrlərdə məgər dünyada bu qədər məşhur olublarmı? Yox, heç vaxt. Bu, bizim dövrümüzün bəhrəsidir və bunların hamısı da Azərbaycan adı ilə, dili ilə bağlı olubdur”.

Ulu öndər Heydər Əliyev XX əsri Azərbaycan dilinin inkişafında məhsuldar bir dövr kimi səciyyələndirirdi: “Bu dövr bizim üçün, ədəbiyyatımız, tariximiz üçün böyük bəhrəli, məhsuldar bir dövrdür və bu dövrdə dilimiz inkişaf edibdir...Tarixi köklərimizə, tarixi keçmişimizə böyük hörmət və ehtiramımızı bildirərək, eyni zamanda bu gün deməliyik və mənəvi haqqımız var deyək ki, XX əsrdə bizim dilimiz öz inkişaf dövrünü keçib, formalaşmış, özünəməxsus adını götürüb və gəlib dövlət dili səviyyəsinə çatıb. İndi bunun adını dəyişdirib başqa ad qoymaq heç bir nöqteyi - nəzərdən düzgün deyil - həm tarixi nöqteyi - nəzərdən, həm fəlsəfi nöqteyi-nəzərdən, həm Azərbaycan dövlətçiliyi nöqteyi-nəzərindən, ölkəmizin nöqteyi-nəzərdən, həm Azərbaycanın dövlətçiliyi nöqteyi-nəzərindən, ölkəmizin bu günü və gələcəyi nöqteyi-nəzərindən düzgün deyil”.

Müdrək şəxsiyyət tarixi keçmişimizin dərsələrini yada salır, unutmamağı, ibrət almağı tövsiyə edirdi. Onun müəllifi olduğu azərbaycançılıq fəlsəfəsi bu gün bütün dünyaya səpələnmiş həmvətənlərimizi birləşdirən milli ideologiyadır. O, keçmişimizi, soy-kökümüzün ünvanını da doğru-düzgün göstərərək deyirdi: “Bizim keçmişimiz məlumdur, biz onu inkar etmirik, - yenə də deyirəm, biz türk mənşəli bir xalqıq. Bizim dilimiz türk dilləri qrupuna məxsus dildir. Ancaq o 23 dil kimi, bizim də öz dilimiz var”.

Ümummilli lider qeyd edirdi ki, bütün dünya bizi azərbaycanlı kimi tanıyır və dilimizin adı da Azərbaycan dilidir. O, xüsusi olaraq vurğulayırdı ki, dilimizin adını dəyişməklə biz dünya ictimaiyyətini çaşdırma bilərik və birdən-birə dünyanı bu istiqamətdə maarifləndirmək heç cür mümkün ola bilməzdi. Qədim dövrlərdə yaranan Azərbaycan dili cılalana-cılalana bu günlərimizə kimi çatıb və dövlət dili səviyyəsinə yüksəlib.

Açar Sözlər: Ulu öndər, dövlət dili statusu, tarixi hadisə, milli dövlətçilik tarixi

**A MODERN AND CRITICAL REVIEW OF CRESWELL'S RESEARCH DESIGN
CRESWELL'İN ARAŞTIRMA TASARIMI ÜZERİNE MODERN VE ELEŞTİREL BİR
İNCELEME**

Aygun Mustafayeva IGRAR

Azerbaijan University of Languages, Senior Student, BA in English and French Languages

(ORCID: 0009-0005-9280-2012)

Özet

Bu araştırmada John W. Creswell'in *Araştırma Tasarımı: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları* (Üçüncü Baskı, 2008) adlı eserine eleştirel bir değerlendirme sunmaktadır. SAGE Publications tarafından yayımlanan bu kitap, akademik araştırma alanında yaygın olarak kabul gören metodolojik bir kaynaktır. Kitap; nitel, nicel ve karma araştırma tasarımlarını sistemli bir biçimde tanıtarak, bu yaklaşımların felsefi temellerini ve uygulamadaki yansımalarını ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Creswell, karmaşık metodolojik tartışmaları açık anlatımı ve uygulamaya dönük egzersizlerle erişilebilir kılmaktadır.

Bu incelemede özellikle, günümüzde yetişmekte olan genç araştırmacıların bu kitabı okurken karşılaştıkları zorluklara odaklanılmakta ve bu zorlukların onların araştırmacı olarak gelişimlerine nasıl etki ettiği analiz edilmektedir. Kitabın yayımlanmasının üzerinden uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen hâlâ güncelliğini koruması ve yeni başlayan araştırmacılar için bir yol haritası işlevi görmesi, konunun önemini artırmaktadır. Bu bağlamda, çalışmamız yalnızca Creswell'in eserindeki güçlü ve zayıf yönleri değerlendirmekle kalmamakta, aynı zamanda gelecekte metodoloji kitapları yazacak araştırmacılar için çağdaş kuşakların ihtiyaçlarını daha iyi gözetmeleri adına önemli ipuçları sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Araştırma Tasarımı, Creswell, Nitel Yöntem, Karma Yöntem, Eleştirel Analiz

Abstract

This article offers a critical evaluation of John W. Creswell's *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* (Third Edition, 2008), a widely recognized methodological guide in the field of academic research. Published by SAGE Publications, the book systematically introduces qualitative, quantitative, and mixed methods research designs, emphasizing their philosophical foundations and practical applications. Creswell succeeds in making complex methodological approaches accessible through clear explanations and applied exercises.

This review particularly focuses on the challenges encountered by emerging young researchers while engaging with this book, analyzing how such difficulties might affect their development as scholars. Despite being written over a decade ago, the book continues to serve as a relevant and widely used roadmap for early-stage researchers. Its enduring applicability underscores the necessity of critically reflecting on how research methodology texts can be made more accessible and inclusive. Therefore, this critique not only highlights the strengths and limitations of Creswell's work but also aims to provide insights for future authors of research methodology texts in addressing the evolving needs of a new generation of scholars.

Keywords: Research Design, Creswell, Qualitative Methods, Mixed Methods, Critical Analysis

1. Introduction:

Dr. John W. Creswell's *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* serves as a foundational text in research methodology, offering a structured exploration of qualitative, quantitative, and mixed-methods approaches. Published by SAGE Publications, the book provides practical guidance on designing research studies, selecting methodologies, and analyzing data.

Creswell does not fail to provide an overview of different types of research methods, explaining in detail the philosophical basis of each approach commonly adopted by researchers. He explains his arguments clearly and engages in complex ongoing discussions around research methodology, making it accessible to a growing community of experienced researchers. This instruction is paralleled by several practical literature exercises that allow readers to apply their theoretical knowledge to real-life scenarios.

While the book is widely regarded as a valuable resource for both novice and experienced researchers, it has certain limitations in its scope and applicability across disciplines. This critique evaluates Creswell's contributions to research methodology, highlighting both its strengths and areas for further refinement.

1. Summary of the Book:

The book begins with an overview of research design selection, explaining how different methodologies align with specific research topics. This is followed by a comprehensive guide to reviewing literature, outlining techniques for designing literature maps and writing structured research abstracts. Creswell further expands on theoretical frameworks, examining their role in shaping research methodology and influencing data collection techniques.

The book is divided into ten chapters:

- The main stage of the book begins with the Selection of a Research Design – Discusses how Research Designs adopt to research topics and scientific works
- After selecting the desired research design, Review of the Literature – Explore how to design a literature map or write an excellent abstract of a research study
- Explanations from different aspects of research designs and the Use of Theory – Examines issues such as theoretical perspectives into Quantitative, Qualitative, and Mixed methods study
- The differences between research designs and explore the Writing Strategies and Ethical Considerations – Assess how the structure of a proposal would differ on a qualitative, quantitative, or mixed methods design, and proper strategies for them
- The first of the main writing stages that researchers should know is the Introduction – Design a good narrative hook, identify a research problem and summarize all using literatures about a research topic
- In each method, the purpose of the work written is determined by the design. The Purpose Statement – Considering how the script change qualitative, quantitative, and mixed methods purpose statements
- The quality of the written work depends on Research Questions and Hypotheses – How to write a script for writing research questions and hypotheses in qualitative, quantitative, and mixed methods

- Detailed explanation of the Quantitative Methods – Examine survey procedures such as steps in analyzing data, discussions, experimental research, drawing a diagram, internal and external validity threats to proposed study
- Detailed explanation of the Qualitative Methods Procedures – Determine reflexivity, differences between types of data collected in qualitative research, generic forms of data analysis and within strategies of inquiry, strategies for establishing validity
- Detailed explanation of the Mixed Methods Procedures – Explore timing, weight, mixing, and theory, analyzing six models, using proper notation, and different writing structures

Dr. John W. Creswell supports his claims with real-cases of research projects such as dissertations, articles, and specific examples.

2. Strengths of the Book:

Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches by Dr. John W. Creswell demonstrates an intelligent and very well-connected presentation style. The chapters contain detailed explanations that systematically guide readers through research methodologies. For instance, Chapter 1 presents approaches that distinguish between qualitative, quantitative, and mixed methods where philosophical assumptions, strategies of inquiry, methods of data collection and analysis are carefully mentioned. The layout of the book makes it easier to read for researchers, as well as experienced researchers, to tackle difficult concepts. In Chapters 8, 9, 10, it is indeed a step-by-step procedure for writing research proposals, supporting both novice and experienced researchers to design a research well. In addition, Creswell includes a wealth of empirical evidence behind his discussions, such as references to further readings such as the practical applications of grounded theory (Chapter 4), the use of experimental designs (Chapters 8, 9, 10), and qualitative data analysis such as Miles & Huberman (1994) and research mixing methods such as Tashakkori & Teddlie (1999).

Another strength of the book is that it gives readers the good perspectives. One of the strengths of the program is that it clearly describes in tables which methods are effective in which situations, or the indicators of each method. For example, Table 1.2 in Chapter 1 provides a summary of the key characteristics of qualitative, quantitative, and mixed methods research, which provides the reader with a framework for differentiating between these approaches. Likewise, in Chapter 8, Table 8.1 provides a comparison of the different types of experimental designs; this should help narrow down the experimental design selected according to research needs. It revolves around the quality of facts, materials, and examples presented in all the chapters. Creswell supports an understanding of bibliographic sources such as Lincoln & Guba (1985) for qualitative validity and Campbell & Stanley (1963) for experimental research. Excerpts from dissertations such as a case study on leadership styles (Chapter 5) and a mixed-methods study on student achievement (Chapter 10), allow readers to apply theoretical concepts to real-world research. This organization allows researchers to efficiently select methods and designs appropriate for their studies.

Creswell summarizes it as a combination of topical issues, case studies, exercises, and theoretical knowledge in one volume for those who want to become researchers. Thus, the book strives to present research methodology with clarity, empirical precision, and balanced discussion. In addition to the exercises, it also details exercises such as planning a mixed methods research proposal (Chapter 10), including practical learning applications at the end of each chapter. Accordingly, he provides practical insights into research methodology while citing key scholars such as Tashakkori & Teddlie (2010) on mixed methods and Yin (2018) on case

study research, which undoubtedly helps readers develop a strategic understanding of research designs.

3. Weaknesses of the Book:

Creswell generalizes the applicability of qualitative, quantitative, and mixed-methods research across all social sciences without addressing discipline-specific methodological challenges. For instance, while psychology often relies on experimental and correlational studies, sociology favors ethnographic and grounded theory approaches (Chapters 8 and 9). However, Creswell does not offer guidance on how research methodologies should be adapted for disciplines such as geography, economics, law, and linguistics. Including case studies or tables comparing methodological best practices across disciplines would enhance the book's applicability for a wider audience.

Furthermore, these include both ends of the spectrum and lacking in diversity. They also include a wide variety of conclusions sourced primarily from psychological studies and research, Internationally and from many disciplines. The majority of conclusions and case studies are drawn primarily from psychological research, welcoming studies on self-efficacy (Chapter 7) and experimental designs in cognitive psychology (Chapter 8). Despite the book's breadth of international research and various disciplinary references, a more substantial inclusion of case studies from domains of economics, law, and linguistics would strengthen its applicability. For example, the application of mixed methods research in legal research or an ethnographic approach in economic anthropology would give a more comprehensive view of how research designs function across the spectrum of social sciences. Such broader disciplinary-based examples would strengthen the book's main argument and make it more universally relevant for researchers.

Another limitation is that these writing exercises lack automatic correction. After reading the chapter, researchers should answer open-ended questions such as designing a research proposal (Chapter 10) or identifying a study's philosophical assumptions (Chapter 2). However, there is no structured way to check their answers. Introduction of template answers or model responses would allow students to check their work with a structured example, self-assess, and enhance their understanding. This deficiency makes it difficult to measure researcher's progress and improve their research capabilities, particularly those who study without an instructor or a feedback. The inclusion of guided feedback and sample solutions would greatly improve the book's usefulness as a self-study resource.

CONCLUSION:

Creswell's Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches provides a powerful introduction to methodology and research designs in the social sciences. Creswell makes an excellent argument, supported by empirical evidence and illustrative examples; thus, it can be a great guiding source for researchers, scientists, and academicians dealing with such issues. For example, his discussion of qualitative research relates to narrative inquiry (Chapter 9) and brief examples of experimental and survey designs that implement quantitative methods (Chapter 8). However, the limitations of the various research methods could have been explored throughout the book. For example, Creswell mentions the challenges posed by mixed methods research (Chapter 10), but does not describe biases or the difficulty of integrating widely. The author could also have structured a more formal discussion to provide feedback exercises by self-learners. Despite these major drawbacks, the text remains a key

consideration for any reader seeking a comprehensive understanding of research methodology and survey techniques.

REFERENCES:

1. Creswell, J. W. (2008). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (3rd ed.). SAGE Publications.

**I KURS TƏLƏBƏLƏRİNİN ALİ TƏHSİL MÜHİTİNƏ PSİXOLOJİ
UYĞUNLAŞMASI: ADAPTASIYA PROSESİ**

**1. SINIF ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YÜKSEKÖĞRETİM ORTAMINA
PSİKOLOJİK UYUMLARI: ADAPTASYON SÜRECİ**

Sevinc VƏLİYEVA

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

0009-0000-0710-6324

Yükseköğretimin başlangıcı öğrenci hayatında önemli bir rol oynamaktadır. Bu dönem yalnızca akademik açıdan değil, aynı zamanda sosyal ve duygusal açıdan da ciddi değişimlerle birlikte yaşanır. 1. sınıf üniversite öğrencileri, ister istemez yeni bir ortama, bağımsız yaşamaya, farklı öğretim yöntemlerine ve yeni sosyal rollere uyum sağlamak zorunda kalırlar. Bu uyum süreci, onların psikolojik durumunu doğrudan etkiler.

Ortaöğretimi tamamlayıp üniversite ve yüksekokullara kabul edilen öğrenciler, birçok yenilik ve değişiklikle karşı karşıya kalırlar. Bunların başında eğitimin yeni organizasyon biçimleri – dersler ve seminer çalışmaları, yeni iletişim tarzı – öğretmen-öğrenci ilişkileri, öz yönetim ve bağımsız karar verme becerilerinin gelişmesi, aynı zamanda psikolojik, sosyal ve duygusal zorluklar yer alır. Tüm bu faktörler öğrencilerin yaşamına etki eder ve bazı gençlerde uyum problemlerine yol açar. Öğrenciler hem yeni bilgiler edinmeli hem de yeni ortama psikolojik olarak hazır olmalıdırlar. Bu aşamada, öğrenciler arasında stres, yalnızlık, özgüven eksikliği, motivasyon kaybı gibi durumlar gözlemlenmektedir.

Birinci sınıfta yaşanan bu uyum sorunları, öğrencinin gelecekteki eğitimi ve üniversite yaşamı üzerinde doğrudan etki yaratır. Bu tür problemlerin erken aşamada tespit edilmesi ve önlenmesi büyük önem taşımaktadır.

Amaçımız, 1. sınıf üniversite öğrencilerinin yükseköğretim kurumlarına uyum sorunlarını incelemek, bu problemlerin nedenlerini belirlemek ve çözüm önerileri sunmaktır. Bu amaçla, Nahçıvan Öğretmenler Enstitüsünün tüm sınıf kademelerinde “Öğrencilik döneminde nerede ve kiminle yaşıyorsunuz?”, “Yükseköğretim ortamı sizde yalnızlık hissi uyandırıyor mu?”, “Yeni insanlarla tanışmak ve iletişim kurmakta zorluk yaşadınız mı?”, “Yeni öğretim sistemine uyum sağlamak sizin için ne derece zor oldu?”, “Psikolojik desteğe ihtiyaç duydunuz mu?” gibi soruları içeren anketler yapılmıştır. Anket sonuçları göstermektedir ki, 1. sınıf üniversite öğrencileri daha çok sosyal izolasyon, akademik stres, ev özlemi ve özgüven eksikliği ile karşılaşmaktadırlar. Öğrencilerin bir kısmı üniversite ortamında kendini yabancı hissetmektedir. Bu durum, onların öğrenme başarılarına ve duygusal iyi oluşlarına olumsuz etkiler yapmaktadır. Bu bağlamda üniversitelerde yürütülen uyum programları – mentorluk sistemleri, psikolojik danışmanlık hizmetleri, eğitim seminerleri ve öğrenci kulüpleri – öğrencilerin adaptasyonunu kolaylaştırmaktadır.

Araştırmalar kanıtlamaktadır ki, ilk dönemde psikolojik destek alan öğrenciler daha az stres yaşamakta, sosyal çevreye daha hızlı dahil olmakta ve akademik başarılarıyla öne çıkmaktadır. Aynı zamanda öğretmenlerin ve idarenin empati göstermesi, öğrencilere bir birey olarak yaklaşması, açık iletişim ortamı yaratması, anlayışlı ve adaletli davranması, samimi olması da öğrencilerin uyumunu güçlendirmektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki, yükseköğretimde psikolojik uyum yalnızca öğrencinin bireysel becerilerine değil, aynı zamanda eğitim ortamının psikososyal yapısına da bağlıdır.

Öğrencilerin bu geçiş döneminde desteklenmesi, onların eğitim hayatına daha başarılı şekilde entegre olmalarını sağlar ve uzun vadeli psikolojik iyi oluşlarının temelini oluşturur.

Anahtar kelimeler: uyum süreci, öğrenci hayatı, eğitim ortamı, başarılı entegrasyon, psikolojik iyi oluş

Ali təhsilin başlanğıcı tələbə həyatında mühüm rol oynayır. Bu dövr yalnız akademik deyil, eyni zamanda sosial və emosional baxımdan da ciddi dəyişikliklərlə müşayiət olunur. I kurs tələbələri istər-istəməz yeni mühitə, müstəqil yaşamağa, fərqli tədris metodlarına və yeni sosial rollara uyğunlaşmalı olurlar. Bu uyğunlaşma prosesi onların psixoloji vəziyyətinə bilavasitə təsir göstərir.

Orta təhsili başa vurub institut və universitetlərə qəbul olunan tələbələr bir çox yenilik və dəyişikliklərlə qarşılaşırlar. Bunlardan təlimin yeni təşkili formaları – mühazirə və seminar məşğələləri, yeni ünsiyyət tərz-i - müəllim-tələbə münasibətləri, özünü idarə etmə və müstəqil qərar vermə kimi bacarıqların inkişat etməsi, eyni zamanda psixoloji, sosial və emosional çətinliklər də bu dövrə təsir göstərir və bəzi gənclər üçün adaptasiya çətinlikləri yaradır. Tələbələr həm yeni biliklər qazanmalı, həm də yeni mühitə psixoloji cəhətdən hazır olmalıdırlar. Bu mərhələdə onlar arasında stress, tənhalıq, özgüvən əksikliyi, motivasiya itkisi kimi hallar müşahidə olunur.

Birinci kursda yaşanan bu adaptasiya problemləri tələbənin gələcəkdəki təhsilinə, universitet həyatına bilavasitə təsir edir. Bu tip problemlərin erkən mərhələdə aşkara çıxarılması və qarşısının alınması mühüm əhəmiyyət daşıyır.

I kurs tələbələrinin ali təhsil müəssisələrinə adaptasiya problemlərini araşdırmaq, həmin problemlərin səbəblərini müəyyənləşdirmək və onların həllinə dair təkliflər irəli sürmək əsas məqsədimizdir. Bunun üçün Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun hər bir kursunda – “Tələbəlik dövründə harada və kiminlə yaşayırınsınız?”, “Ali təhsil mühiti sizdə tənhalıq hissi yaradırmı?”, “Yeni insanlarla tanış olmaq və ünsiyyət yaratmaqda çətinlik çəkmişinizmi?”, “Yeni tədris sisteminə uyğunlaşmaq sizin üçün hansı dərəcədə çətin oldu?”, “Psixoloji dəstəyə ehtiyac hiss etmişinizmi?” və s. bu kimi sorğular keçirildi. Sorğulardan görünür ki, I kurs tələbələri daha çox sosial təcrid, akademik stres, ev həsrəti və özünə inam çatışmazlığı ilə üzləşirlər. Tələbələrin bir qismi universitet mühitində özünü yad kimi hiss edir. Bu isə onların təlim müvəffəqiyyətinə və emosional rifahına mənfi təsir göstərir. Həmin kontekstdə universitetlərin həyata keçirdiyi adaptasiya proqramları - mentorluq sistemləri, psixoloji xidmətlər, təlim seminarları və tələbə klubları tələbələrin uyğunlaşmasını asanlaşdırır.

Araşdırmalar sübuta yetirir ki, ilk semestrə psixoloji dəstək alan tələbələr daha az stress yaşayır, daha tez sosial çevrəyə daxil olur və akademik nəticələrində fərqlənirlər. Eyni zamanda, müəllimlərin və rəhbərliyin empati göstərməsi, tələbələrə şəxsiyyət kimi yanaşması, açıq ünsiyyət mühiti yaratması, anlayışlı olması, ədalətli davranması, səmimiyyəti də tələbələrin adaptasiyasını gücləndirir.

Son olaraq demək mümkündür ki, ali təhsildə psixoloji uyğunlaşma yalnız tələbənin fərdi bacarıqlarından deyil, təhsil mühitinin psixososial strukturundan da asılıdır. Tələbələrin bu keçid dövründə dəstəklənməsi, onların təhsil həyatına daha uğurla inteqrasiya olunmasını təmin edir və uzunmüddətli psixoloji rifahlarının əsasını qoyur.

Açar sözlər: adaptasiya prosesi, tələbə həyatı, təhsil mühiti, uğurlu inteqrasiya, psixoloji rifah.

**THE INFLUENCE OF NUMERACY LITERACY ABILITY AND MATHEMATICS
ANXIETY ON STUDENTS' LEARNING OUTCOMES: A SYSTEMATIC
LITERATURE REVIEW**

Aswiyanti Putri Murbani¹

Nanang Khuzaini²

^{1,2}Mathematics Education Study Program Faculty of, Teacher Training and Education
Universitas Mercu Buana Yogyakarta, Indonesia

Abstract:

The mathematics learning at the secondary school level, students' creativity and activeness are very important to support the achievement of competence. However, in reality, students are often passive and less involved in exploration activities or independent problem solving. However, according to PISA 2018 data, it shows that most Indonesian students have not reached the minimum level in understanding and applying mathematical concepts. The purpose of writing this article is to conduct a Systematic Literature Review on the influence of numeracy literacy skills and mathematics anxiety on students' learning outcomes. The urgency of this research lies in the importance of understanding the factors that influence students' academic achievement, especially in mathematics, which is often a challenge for many students. With the increasing demands for numeracy competency in the era of globalization, a deep understanding of numeracy literacy and mathematics anxiety becomes very relevant. The research method used in this study is the SLR (Systematic Literature Review) method. By using 15 article sources, using relevant databases such as Google Scholar and Elicit ai. The results of the literature review show that numeracy literacy skills have a significant positive impact on student learning outcomes. Meanwhile, anxiety about mathematics has a negative impact on learning achievement. This suggests that improving numeracy literacy can help students achieve better learning outcomes, while reducing math anxiety can remove barriers to achievement. This study provides important input for educators and policy makers to design more effective mathematics learning strategies.

Keywords: Systematic Literature Review, numeracy literacy, math anxiety, learning outcomes, students.

16TH CENTURY AZERBAIJAN POET MUHAMMAD AMANI'S POETRY
XVI ƏSR AZƏRBAYCAN ŞAİRİ MƏHƏMMƏD ƏMANİ POEZİYASININ
SƏNƏTKARLIQ SİQLƏTİ

Babayev Yaqub MƏHƏRRƏM OĞLU

Filologiya elmləri doktoru, Professor, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan
ORCID: 0000-0002-4738-9426

Xülasə

Məqalə M.Əmani poeziyasının sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin təhlilinə həsr edilmişdir. Məqalədə göstərilir ki, Əmani klassik Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biridir. O, lirik şeirlərlə yanaşı mənzum hekayələr də yazmışdır. Əsərləri Azərbaycan türkcəsindədir. Onun poeziyası sənətkarlıq baxımından səviyyəli təsir bağışlayır. Dil-üslub və məcazlar sistemi baxımından zəngindir. Məqalədə şairin əsərlərinin dil-üslub xüsusiyyətləri və məcazlar sistemi barədə məlumat verilir. Bu zaman sənətkarın yaradıcılığından konkret nümunələr verilir.

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, Məhəmməd Əmani, məcazlar sistemi, dil-üslub xüsusiyyətləri, sənətkarlıq

Summary

The article is devoted to the analysis of artistic features of M. Amani's poetry. The article shows that Amani is one of the prominent representatives of classical Azerbaijani literature. He wrote verse stories along with lyrical poems. His works are in Azerbaijani Turkish. His poetry has a level of impact in terms of artistry. It is rich in terms of language-style and system of metaphors. The article provides information about the linguistic and stylistic features of the poet's works and the system of metaphors. At this time, specific examples of the artist's creativity are given.

Key words: Azerbaijani literature, Muhammad Amani, system of metaphors, linguistic and stylistic features, craftsmanship

GİRİŞ

Doğrudur, M.Əmani sənətkarlıq qüdrəti etibarlı ilə XVI-XVII əsrlər ədəbiyyatının ünlü qələm sahibləri olan M.Füzuli, Ş.İ.Xətai, S.Təbrizi, Q.Təbrizi, Məsihi deyil. Əlbəttə, adı çəkilən bu bədii təfəkkür adamları söz meydanının daha böyük sənət cəngavərləridir. Amma Əmaninin də sənətkarlıq baxımından ədəbiyyat tariximizdə müəyyən mövqeyi, nəzərə çarpan uğurlu sənət sirləri vardır.

Sənətkarın poeziyasının dil-üslub xüsusiyyətləri

Əmani poeziyasından danışarkən ilk növbədə onun dil-üslub xüsusiyyətlərini şərh etmək lazım gəlir. Onun əsərlərinin dilində cığatay türkcəsinin ciddi təsiri özünü büruzə verir. Aşağıdakı qəzəldən bir parçaya nəzər yetirək:

Hər nəfəs çün yad edərmin pərtövi-şəmsi-rüxun,

Huşdin barub olurmin zərrə yanlıq biqərar.

Qasidin gərdi-səməndin sağınıb yüz zövq ilə,

*Qarşular mürği-könül bolğac ğubarı aşkar.
Lalə dik bar gərçi həsrət dağı könlümdə bəsi,
Leyk iməs ğəm, çün irürmin vəslinə ümmidvar.
Ya rəb, andin yaxşı gün barmola ömr əyyamidə,
Yetgürəy həq vəslinə mən zarni, ey ğəmküsar.
Bar ümidim həzrəti-izzətinin əltafiğə kim,
Berigəysin məqsədin nəxlidin, ey nikuşüar.
Yetmək üçün dövləti-vəsliğə ölməkdin bürün,
Yalbarurmin çərxinin tə'siriğə leylü nəhar.*

Qəzəldə cığatay türkcəsi elementlərinin bol-bol işləndiyini görürük. Ümumiyyətlə, bu cür elementlər Əmani poeziyasının linqvistik sistemində əsaslı şəkildə sirayət etmişdir. Deyilən məziyyət şairin lirikasında istər leksik, istərsə də qrammatik səviyyədə özünü sıx-sıx təzahür etdirir. Cığatay türkcəsinə məxsus istər leksik vahidlər, istərsə də leksik və qrammatik şəkilçilər sənətkarın poetik leksikonunda əhəmiyyətli yer tutur. Bu, onun poeziya dilini xeyli ağırlaşdırır.

Ümumiyyətlə, Əmaninin dili bu günkü oxucu üçün anlaşılqlıq baxımından xeyli mürəkkəb görünür. Bu, iki səbəblə bağlıdır; bir tərəfdən ərəbizm-farsizmlərin onun poeziya dilində kifayət qədər yer alması; digər tərəfdən isə cığatay türkcəsinə məxsus elementlərin işlədilməsi. Bununla belə sənətkarın sadə və aydın dilə malik şeirləri də vardır. Məsələn:

*İstəsən cananını, can istəmə,
Çəkgilən dərdini, dərman istəmə.
Dünyəvü üqbadin oldur çün murad,
Anı istə, küfrü iman istəmə.
Aşıqa, gər e'tiqadın eşqə bar,
Sadiq olgil, vəslü hicran istəmə.
Çün xoşəlhanlıq iməs bülbül müdam,
Xarə xürsənd ol, gülüstan istəmə.
Ey səbə, dağıtma müşkin sünbülün,
Əhli-ələmni pərişan istəmə.
Ey Əmani, zərrəcə azari-dil
Nisbəti-heyvanü insan istəmə.*

Şairin poeziyasını dil-üslub məziyyətinə görə analizdən keçirərkən zəruri bir məsələyə diqqət yetirmək lazım gəlir. Onun əruz vəznli şeirləri ilə heca vəznli şeirlərini dil sadəliyi baxımından eyniləşdirmək olmaz. Təbii ki, heca vəznində, yəni xalq şeiri janrlarında yazılmış lirik örnəklərin dili daha sadə, xəlqi və anlaşılqlıdır. Milli xüsusiyyət və elementləri daha çox özündə ehtiva edir.

Şairin məcaziar sistemi

Əmani şeirin təkcə məna-məzmun siqlətinə deyil, forma gözəlliyinə də xüsusi diqqət yetirmişdir. Fikri obrazlı, poetik arxitektura baxımından cazibəli, boyalı təqdim etməyə,

rəngarəng məcaz növləri ilə oxucunun zövqünü oxşamağa, mətləbi estetik cəhətdən füsunkar donda verməyə cəhd göstərmişdir. Onun lirikasında şərq poeziyasına məxsus bəlağət vasitələrinin müxtəlif növləri ilə rastlaşırıq.

Bəzi nümunələrə nəzər salaq:

Təcnis:

Çit libas ilən olubsın surəti-Çin afəti,

Cin əgər desəm, nə surət, dil bilən din afəti.

Beytdə həm «surət», həm də «Cin» sözləri cinas məqamında işlədilmişdir. 1-ci beytdə «surət» «görmək», «zəhəri görünüş», «Cin» «ölkə», «məkan», 2-ci beytdə isə «surət» «hal», «vəziyyət», «cin» isə «doğru», «düzgün» anlamındadır. Burada həm də «i» və «ə» saitləri assonans əmələ gətirir.

Bütöv şəkildə verdiyimiz aşağıdakı qitənin hər beytinin 2-ci misrasında təkrar edilən cinasın («təcnise-mükərrər») mükəmməl nümunəsi yaradılmışdır.

Ləfzi-ecazı bilə yaqut ləbidin qüvvəti-ruh

Versə, tan irməs, olur çün gönçeyi-gül nar.

Ğəm biyabanidə hicran atəşi cismim göyüb

Girdbad etsə, gəlür andi, sədayi-«Yar, Yar».

Ey müğənni, bu məqam icrə nəva üşşaqdin,

Bolmaya kim, tabqanun gərdişi-dəvvarvar.

Eşq yolunda bilür Mənsuri-həllaci dəlil,

İxtiyar etmək gərəkdür valehi-didardar.

Təb'imın mövzunluğu məxfi bolaydı kaş ki,

Ey Əmani, çün olupdur söyləmək əş'ar ar.

Züqafiyəteyn, tərsi:

Halətim ibrət olupdur,

Rahətim möhnət olupdur,

Adətim rıqqət olupdur,

Bilmən nolacaqdır halım.

Şeirdəki misralarda «halətim-rahətim-adətim» və «ibrət-möhnət-riqqət» sözləri bərabər həcmdə olub şaquli istiqamətdə ikiqat qafiyə yaradır. Bərabər həcmli sözlərin şaquli istiqamətdə (alta-alta), qafiyədar olması tərsi, ikiqat qafiyələnmə isə züqafiyəteyndir. Bu şeirə xüsusi ritm və ahəngdarlıq aşılayır.

Səc' (daxili qafiyə) –

Huşü xirədim aldı, yüz dərd-ğəmə saldı,

Ümmidim ona qaldı, kim iylədi gülnari?!

Bixab olub hər şəb, ta sübh sayam kövkəb,

Kim çəkmiş ola, ya rəb, bu haləti-düşvari.

Çün gönçə dili-xudrə'y qan toldu, yenə yüz vay,

Hicri-dili-canfərsay saldı məni ya xari?

Rəddül-əcüz..., təkrir, təşbeh –

Bu nə mətləb, dilistandır bu,

Bu nə aşub, əqlü candır bu.

Bu nə müjgan ki, tiri-pərrandır.

Bu nə əbru ki, çün kəmandur bu.

Bu nə məhruy, mehrtəl'ətdür,

Bu nə dilcuy, nüqtədandır bu.

Bu nə lə'li-ləbü nə mərcandır,

Bu nə göftar, dürfəşandır bu.

Bu nə xalü, nə xətti-cadudur,

Bu nə nərgis, nə sünbülüdür bu.

Bu nə rəftarü qəddü qamətdür,

Bu nə nazik, nə mumiyandır bu.

Bu nə aşıq bolan Əmanidür,

Bu nə bitabü natəvandur bu.

Qəzəlin bütün misralarında əvvəldə gələn «*bu*» sözü beytin sonlarında yenidən təkrar edilərək «*rəddül-əcüz*»..., «*bu nə*» ifadəsi bütün misraların əvvəlində təkrar edilərək təkrir (anafora) yaradır. Məqtə beytindən başqa bütün beytlərdə təşbeh, bəzi beytlərdə isə istiarə (məsələn: 5-ci beytdə «*nərgis*» gözün, «*sünbül*» saçın istiarəsidir) vardır.

Ləffü-nəşr:

Kim ki, heyranı-qəddü (1) yüzü (2) gözü (3) xətt (4) oldu,

Bil yəqin sərvü (1)gülü (2) nərgisü (3) reyhan (4) bilməs.

Beytdə müəllif 4 məfhumu məharətlə ləffü-nəşr məqamında işlətmişdir. Bu nizamlı ləffü-nəşrdir. Belə ki, 1-ci misradakı «*qədd*», «*yüz*», «*göz*», «*xətt*» məfhumlarına müqabil 2-ci misrada nizamlı olaraq «*sərv*», «*gül*», «*nərgis*», «*reyhan*» bənzətmə məfhumları işlədilmişdir. Başqa sözlə: *qədd-sərvə*, *yüz-gülə*, *göz-nərgizə*, *xətt-reyhana* bənzədilmişdir.

Nizamlı ləffü-nəşrə başqa misal:

Könlümün mürğünü seyd əylədilər,

Dam (1) ilə danə (2) bolub zülf (1) ilə xal. (2)

İllət (təlil): Əmaninin lirikasında bu poetik fiqura tez-tez təsadüf edirik. Üç beytini nümunə olaraq verdiyimiz «*Görüb*» rədifli qəzəl də bütövlükdə həmin poetik fiqur əsasında qurulmuşdur. Yəni bütün beytlərdə səbəb-nəticə əlaqəsi özünü göstərir. Nəzərə çatdırılan, baş verən müəyyən hadisə, məfhum, proses, əlamət və s. hər hansı bir səbəblə bağlı olur, onun nəticəsi kimi təzahür edir. Müəllif bu səbəb-nəticə əlaqəsini xüsusi olaraq diqqətə yetirir:

Yetdi can ağzumğa, cana, ləli-xəndanın görüb,

Qıl təbəssüm, vasil etgəy dürri-ğəltanın görüb.

At peyapey navəki-ğəməzən, hədəf sinəm qılıb,

Cəm olupdur xatirim, zülf-pərişanın görüb.

Gərçi tən fərsudə bolmuşdu ğəmi-pünhanidin,

Yengidin can tapmışam lütfi-nümayanın görüb.

Yaxud:

Sünbülün (1) gül (2) üzrə qıldın çün pərişan hər tərəf,

Oldular canü (1) könül (2) şeydavü (1) heyran (2) hər tərəf.

Sonuncu beytdə «təlil»dən əlavə başqa məcaz növləri ilə də rastlaşırıq. Belə ki, beytdə «sac» və «üz» məfhumları işlədilmir. Lakin «sünbül» «saçın», «gül» isə «üzün» istiarəsi kimi nəzərdə tutulur. Eyni zamanda mükəmməl ləffü-nəşr yaradılır. Şair demək istəyir ki, *sünbülün* (saçın) *canı şeyda* (dəli), *gülün* (üzün) *könülü* heyran etdi.

Təfrit (litota):

Fəraq zəfida cismim ara bolan rənglər

Örümçək eviğə bənzər ki, payimal olmuş.

Aşıqın ayrılıq əzabından zəif düşmüş cismi tapdalanmış, dağılmış hörümçək evinə (toruna) bənzəyir.

Cəm: Cəm iki və daha artıq əlaməti, xüsusiyyəti, məfhumu eyni bir predmetdə, obyektə cəmləməkdir. Məsələn:

Əqlü huşu dinü dil, səbrü qərarım gözləri

Bir nəzərdə eylədi tarac, xoş əyyar imiş.

Məhbubun gözləri «xoş əyyar» kimi (bənzətmə) aşıqın *əqlini*, *huşunu*, *dinini*, *ürəyini*, *səbrini* və *qərarını* bir nəzərlə tarac etmişdir. Bir neçə əlamət, xassə bir obyektə (aşiqdə) cəmlənmiş və bir səbəblə (nəzərlə) tarac olmuşdur.

Təqsim:

Canda dərdü dildə ahü gözdə əşkü təndə zə'f,

Tüfə halım bar, rəfiqa, munca ğəm-ğəyğu ilən.

Təqsim bir poetik kateqoriya kimi iki və daha artıq əlamətin, xüsusiyyətin, məfhumun və s.-in tərəflər, ayrı-ayrı məfhumlar arasında bölünməsi, paylanmasıdır. Beytdə sevənin bir aşıq kimi qazandığı keyfiyyətlər bölünmüş, təqsim olunmuşdur: dərd canın, ah dilin, göz yaşı gözün, zəiflik isə bədənin qismətinə düşmüşdür.

Sənətkarın aşağıdakı beytində isə bəlağət vasitəsi kimi təfriqlə təqsim qoşalaşır:

Kafirə küfrü müsəlmanə nəmazü mana eşq,

Hər kimin öz yanında bardurur bir kişi.

Burada *küfrün kafirə*, *namazın müsəlmana*, *eşqin aşıqə* qismət olması təqsimdir. Eyni zamanda *kafir*, *müsəlman* və *aşıq* qazandıqları keyfiyyətə, əlamətə görə bir-birlərindən tamamilə fərqlənirlər. Bu isə poetik fiqur olaraq təfriqdır. Beytdə eyni kökdən (ərəbcə) yaranmış «*kafir*» və «*küfr*» sözləri «iştiaq» deyilən məcaz növü yaradır.

Şair bəzən fikri bütünlüklə məcazlar libasına bürüyüb oxucuya təqdim edir. Müstəqim, çılpaq deyimlə yox, obrazlı bəyan tərzilə gözəlləşdirir. Aşağıdakı beytdə olduğu kimi:

İki səyyadı bilə seyd etmək üçün can quşun

Ariz üzrə xəttü xalın danəvü dam eyeləmiş.

O (gözəl) aşiqin can quşunu ovlamaq üçün iki ovçusu ilə üzü (camalı) üzrə xəttini və xalını dən və tor etmişdir.

Beytdəki məcazlar: eyham (tourıyyə) – *iki səyyad* (gözəlin iki gözüne işarə edilir), *can quşu* (aşiqin ruhu, canı nəzərdə tutulur); təşxis (istiarə) – gözlərin ov etməsi, ləffü nəşr (qarışıq ləffü nəşrdir) – 2-ci misrada tərəf-müqabil kimi iki bənzətmə predmeti vardır (*xətt* - *dam* (tor), *xal danə* (dən)); iştiaq – *səyyad*, *seyd*.

M.Əmani ədəbiyyatımız tarixində öz müstəqil səsi, nəfəsi olan, onun zənginləşməsində, yüksəlişində əməli xidmətlər göstərən bədii idrak hünərvərlərimizdəndir.

ƏDƏBİYYAT

1. **Arashlı H.** XVII-XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 1956

2. **Azəroğlu B.** Əmani. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1965, 10 iyul

3. **Azəroğlu B.** Məhəmməd Əmaninin yaradıcılığında şifahi xalq ədəbiyyatının təsiri. «Azərbaycan» jur., 1965, №12

4. **Azəroğlu B.** Məhəmməd Əmani. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1966, 10 oktyabr

5. **Azəroğlu B.** Məhəmməd Əmani. Bakı, 1977

6. **Azadə R.** Azərbaycan epik şeirinin inkişaf yolları (XII-XVII əsrlər). Bakı, 1975

7. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası. 20 cildə, VI c. (XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı). Bakı, 1988

8. Azərbaycan klassik ədəbiyyatından seçmələr. 3 cildə, III c. (XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan şeiri) (təkrar nəşr). Bakı, 2005

9. Babayev Y. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII-XVIII əsrlər). Bakı, 2018

10. **Əmani Məhəmməd.** Əsərləri (tərtib edən: Səfərli Ə.). Bakı, 1983; 2005

11. **Hikmət İ.** Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 2 cildə. II c., Bakı, 1928

12. Hikmət xəzinəsi. Bakı, 1992

13. **Onullahi S.** Məhəmməd Əmani haqqında tədqiqat. – Azərb. SSR EA xəbərl. (ədəb., dil və inc. ser.). 1978, №3

14. **Rzayeva Z.** Məhəmməd Əmaninin dilində hal kateqoriyasının bəzi xüsusiyyətləri. Azərb. SSR EA xəbərl. (ədəb., dil və inc. ser.). 1973, №4

15. **Rzayeva Z.** Məhəmməd Əmani haqqında tədqiqat əsəri. «Ulduz» jur., 1986, №1

16. **Sadiq bəy Əfşar.** Məcmül-xəvas (tərtib edən: Bağirov Ə.). Bakı, 2008

17. **Səfərli Ə.** XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan epik şeiri. Bakı, 1982

18. **Səfərli Ə., Yusifli X.** Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (qədim və orta əsrlər). Bakı, 2008

19. **Quliyeva M.** Şərq poetikasının əsas kateqoriyaları. Bakı, 2010

THE PLACE AND ROLE OF AHMED YASAVI IN TURKISH SUFI LITERATURE
ƏHMƏD YƏSƏVİNİN TÜRK TƏSƏVVÜF ƏDƏBİYYATINDA YERİ VƏ ROLU

Prof. Dr. Elman GULİYEV

Azərbaycan, Bakü, Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti, Türkoloji merkezin Türk
edebiyatı bölümünün başkanı

Orcid: 0000-0001-5413-9479

Özet

XII əsr Şərq ədəbiyyatını türk-islam düşüncə və dəyərləri ilə zənginləşdirən Əhməd Yəsəvi "Divani-hikmət" əsərində vəhdəti-vücut fəlsəfəsinin tələbləri daxilində varlığın təkliyindən, Allaha doğru gedən yolu şərtləndirən cəhətlərdən xüsusi bəhs açır. Ə.Yəsəvidə təriqət Allaha doğru gedən yolun başlanğıcı hesab olunur. Təriqət mənəvi qüdrət və mənəvi hal üstünlüyünün təminatıdır. Ə.Yəsəvi insan qəlbinə hakim kəsilən ilahi eşqi Allah ilə insan arasında rabitə hesab edir. Yəsəviyə görə hökmləri yerinə yetirmədən (şəriət), onları düşünüş və inanış sistemində dərk etmədən (təriqət) və islami sirləri dərinlən anlayıb əməldə təcəssüm etdirmədən (mərifət) həqiqətə qovuşmaq (Allaha çatmaq) qeyri-mümkündür. Yəsəvi insana adi məxluq kimi baxmır. Onun nəzərində insan Allahdan qopan nur və qüdrət parçasıdır.

Anahtar kelimeler: Ə.Yəsəvi, təriqət, din, Allah, şəriət

Abstract

Ahmad Yesavi, who enriched the 12th century Eastern literature with Turkish-Islamic thoughts and values, in his work "Divani-hikmat" talks about the singularity of existence within the requirements of unity-body philosophy and the aspects that condition the way to God. In A. Yesavi, the sect is considered the beginning of the path to God. Sect is the guarantee of spiritual power and superiority of spiritual state. A. Yasawi considers the divine love that dominates the human heart to be the communication between God and man. According to Yasawi, it is impossible to reach the truth (reach God) without fulfilling the rulings (Sharia), understanding them in the system of thought and belief (Tariqat) and without deeply understanding and embodying Islamic secrets in action (Marifat). Yesawi does not look at man as an ordinary creature. In his eyes, man is a piece of light and power separated from God.

Key words: A. Yasavi, sect, religion, God, shariat

GİRİŞ

Xoca Əhməd Yəsəvi XII əsr türkdilli təsəvvüf ədəbiyyatının ilk böyük nümayəndəsidir. Orta Asiyada onun simasında formalaşan, yüksək zirvəyə çatan xalq təsəvvüf şeiri təkcə Türküstan ərazilərində deyil, bütün müsəlman Şərqində geniş şəkildə yayılmış, onun yaradıcılıq ənənələri qısa zaman ərzində Şərqdə ədəbi hərəkət və ədəbi məktəbə çevrilmişdir. Bu səbəbdən Türküstandan Ön Asiyaya, Yaxın və Orta Şərqə qədər yerləşən türk-müsəlman dünyasında qaynağı İslam ideologiyası olan "Yəsəvilik" təriqəti, daha doğrusu, Ə.Yəsəvinin dini-mənəvi "üslubu" və İslami düşüncə sistemi geniş yayılmış, Şərqin mütəfəkkir irfan sahiblərinin baxışlarına təsirsiz ötüşməmiş, onların yaradıcılıqlarında müəyyən əlamətlər şəklində təzahürünü tapmışdır. Ə.Yəsəvi ilahi eşqin tərənnümçüsü kimi əxlaqi-mənəvi, dini-fəlsəfi baxımdan əhəmiyyətli yaradıcılığı ilə türk-islam düşüncəsinin inkişafında xüsusi rol oynamışdır. Onun "Nəsimnamə" adlı əsərinin olduğu ehtimal olunsada, əlimizdə olan "Fəqrnamə" risaləsi nümunələrinin ona məxsusluğu barədə fikirlər dolaşsada, Ə.Yəsəvi

ədəbiyyat və dini-fəlsəfi fikir tarixlərində “Divani-hikmət” müəllifi kimi məşhurdur. “Divani-hikmət” təsəvvüf şeirlər kitabıdır. Kitabdakı şeirlərin heç birinin adı yoxdur. Şeirlər hikmət adı ilə tanınır. Araşdırıcılar bu qənaətdədirlər ki, “Divani-hikmət”də toplanan şeirlərin hamısı Ə.Yəsəviyə məxsus deyildir. Ehtimallar belədir ki, müxtəlif zaman- larda Yəsəvi tərzində yazılmış şeirlər də Yəsəviyə aid edilmiş və “Di- vani-hikmət”in tərkibinə salınmışdır. Onların fikirlərinə görə, əruzla yazılmış şeirlərin Yəsəviyə aid olması daha çox şübhəli görünür.

XV əsrə qədər “Divani-hikmət”in heç bir nüsxəsi əldə edilməmiş- dir. Əsəri sonrakı zamanlarda dərvişlər toplayıb bərpa etmiş və “Di- vani-hikmət” adı da onlar tərəfindən verilmişdir. “Divani-hikmət” şe- irləri dil, vəzn, şəkil baxımından daha çox xalq şeiri ənənəsinə uyğun- dur. Hikmətlər (şeirlər) müxtəlif saylı dördlülklərdən ibarətdir. Bunla- rın əksəriyyəti $4+3=7$ və $4+4+4=12$ heca bölgüsündədir. Ə.Yəsəvi şe- irləri XII əsr Orta Asiya ədəbiyyatında hakim olan Kaşqar-Xaqaniyyə ləhcəsində yazılmışdır. Qeyd edək ki, həmin ərazilərdə İslami-türk ədəbiyyatının ilk nümunələri məhz bu dildə yazılmış və geniş dairədə yayılmışdır.

Öz hikmətlərinin Tanrı kəlamlarından və Qurandan qaynaq- landığını bildirən Ə.Yəsəvi Allahın böyüklüyünü dərk edib ona doğru getməyi və haqqa qovuşmağı ən böyük hikmət (yol) hesab edir. Buna görə hikmətlərdə İslami əsaslardan, Allahın qüdrət və cəlalından, cənnət və cəhənnəmdən, ibadət tamlığından, nəfsə uymağın zərərle- rindən, yaxşı əməl sahibi olmağın faydalarından və s. bəhs edilməsi təsadüfi səslənir. “Yəsəvilik” təriqətində Allaha qovuşmaq, həqiqət mərhələsinə çatmaq vacib şərt sayılır. Ə.Yəsəvi belə hesab edir ki, in- san qəlbi eşq atəşi (Allah sevgisi) ilə yanmasa, insan öz dünyasından ayrılıb “sevgi bağının mehmanı” olmasa, o, Allah qarşısındakı borcu- nu qaytara bilməz, öz nəfsinin qurbanı olub əbədi həyat qazancından məhrum olar:

Eşq bəlası başa düşsə, nalan qılar Ağlını alıb, şaşqın qılıb, heyran qılar Könül gözü açılınca giryən qılar

La-məkanda Haqdan dərslər aldım işlə.

Nəfsin səni son dəmində gədə qılar, Din evini yağmalayıb xərab qılar.

Öldüyündə imanından cüda qılar Ağıllı isən, pis nəfsdən ol sən bizar.

Nəfs yoluna girən kişi rüsva olur, Yoldan azıb gezib tozan şaşkın olur, Yatsa, qalxsə şeytan ilə yoldaş olur

Nəfsi tep sən, nəfsi tep sən, ey bəd-kirdar.

Ə.Yəsəvi insan qəlbinə hakim kəsilən ilahi eşqi Allah ilə insan arasında rabitə hesab edir. Yəsəviyə görə hökmləri yerinə yetirmədən (şəriət), onları düşünüş və inanış sistemində dərk etmədən (təriqət) və islami sirləri dərinlən anlayıb əməldə təcəssüm etdirmədən (mərifət) həqiqətə qovuşmaq (Allaha çatmaq) qeyri-mümkündür. Yəsəvi insa- na adi məxluq kimi baxmır. Onun nəzərində insan Allahdan qopan nur və qüdrət parçasıdır. Qurani-Kərimin “Nur” surəsində yazılmış- dır: “Allah gözlərin və yerin nurudur. Allah nur üstündə nurdur. Allah dilədiyini nura qovuşdurur.” Ə.Yəsəvi Quran məntiqinin davamı ola- raq bütün mərhələlərdə (şəriət, təriqət, mərifət) idrakın Allaha qovuş- maq yolundakı əhəmiyyətini xüsusi vurğulayır.

Yəsəvi insanın yaranması müqabilində şükr etməsini (ibadəti) Al- laha qovuşmağın vacib şərtlərindən biri kimi dəyərləndirir;

Səhər vaxtı qalxıb ağla, nalə eylə, İnləyişindən yer və göylər nəva qılsın. Haqqa sığınıb göz yaşını jalə eylə, Ondan sonra Haqq dərdinə dəva qılsın.

“Bəqərə” surəsində deyildiyi kimi: “Biz ona məxsusuq və ona qa- yıdacağıq.”

“Divani-hikmət”in II-VII hikmətlərində Ə.Yəsəvinin 63 illik ömür tarixlərinin sadalanması ilk baxışdan tərcümeyi-hal faktı təsi- ri bağışlasa da, əslində “şəriət”, “təriqət”, “mərifət”, “həqiqət” sil-siləsinin irfani səciyyəsinə xidmət göstərir. Burada “eşq yolunun” mərhələ- mərhələ mənəvi kamilləşməyə təsiri və Allaha qovuşmaqda oynadığı əvəzsiz rol nəzərə çatdırılır, bunların hər bir bəndə üçün va- cibliyi təsdiqini tapır:

Bir yaşında ruhlar mənə nəsib verdi, İki yaşda Peyğəmbərlər gəlib gördü, Üç yaşında Qırxlar gəlib halımı sordu, O səbəbdən altmış üçdə girdim yerə.

... Otuz iki yaşda gəldi Haqqdan fərman, Qulluğuma qəbul qıldım, qılma arman, Can verdigimdə sana verəyim nuri-iman, Qərib canım mutlu olup güldü, dostlar

... Altmış iki yaşda Allah işıq saldı, Başdan ayağa qəflətlərdən qurtarı verdi,

Can və könlüm, ağıl və idrakım “Allah” dedi, Bir və Varım, dildarını görürmüyüm?

Ə.Yəsəvinin Türküstanda əsasını qoyduğu “Yəsəvilik” təriqəti Türküstan sərhədlərini aşaraq, Şərq-islam dünyasının əksər mərkəz- lərində yaranan Babai, Bəktəşi, Nəqşbəndi, Heydərilik və s. təriqətlə- rin yaranmasına təsir göstərmişdir. Bu mənada, Ə.Yəsəvi təsiri həmin təriqətlərin nümayəndələri olan ayrı-ayrı şəxslərin dünyagörüşlərinin formalaşmasından və yaradıcılıqlarından yan keçməmişdir. Ə.Yəsəvi ilə Şərq sufi ədəbiyyatının sonrakı dövrlərinin görkəmli nümayən- dələri C.Rumi, Y.İmrə, S.Vələd, S.Təbrizi və s. arasında olan əlaqə və bağlılığın əsas səbəbini də məhz bunda axtarmaq lazımdır. Bu tə- sir və əlaqə əsasən onların yaradıcılıqlarının ideya-məzmununda özü- nü nümayiş etdirmişdir. Belə ki, C.Ruminin “Məsnevi”, Y.İmrənin “Risalətün-nüşhiyyə”, S.Vələdin “Maarif” və s. əsərlərində Ə.Yəsəvi ilə başlanan sufi dəyərlər bu və ya digər formada əksini tapmış, orta əsrlər türk-islam fəlsəfi fikrinin inkişafında örnək rolunu oynamışdır. Diqqət etdikdə görürük ki, klassik Şərq ədəbiyyatında dünya sirlərinin “Allah sirri və möcüzəsi” şəklində dəyərləndirilməsinin mükəmməl ifadə və deyim tərzii Əhməd Yəsəvi ilə başlayır. Bu baxımdan Alla- hın yaratdıqlarının ən şərəfli, haqq yolçusu olan insana münasibətdə Yunis İmrə də Ə.Yəsəvi kimi onu bir canlı varlıq şəklində təqdim etmir, insanı ruh, nur daşıyıcısı hesab edir. Belə demək mümkünsə, Əhməd Yəsəvinin Türküstanda əsasını qoyduğu sufi-təsəvvüf görüş- lərini təxminən 150 il sonra Y.İmrə Ön Asiyada davam etdirmişdir.

Ə.Yəsəvidə olduğu kimi Y.İmrədə də tanrı sevgisi, ilahi eşq aparı- cıdır. “Yəsəvilik”də “vəhdəti-vücut” fəlsəfəsinə uyğun zərrənin (in- sanın) bütövə (Allaha) qovuşmaq arzusu Yunis İmrə poeziyasında da özünü göstərir və ilahi eşq dərinliyində özünəməxsus ifadəsini tapa bilir. Hər iki irfan sahibi Allahı dərk etməyi “könlü” və duyğu “bili- mində” mümkün sayır. Ona görə də Allaha, peyğəmbərə, müqəddəs əshabələrə, ibadətə, mövcudiyyətə sevgi bildirmək, şükürlər etmək, maddiyyatdan, nəfs qulu olmaqdan, “kənar sevgilərdən” və s. uzaq- laşmaq kimi irfani görüşlər Ə.Yəsəvi ilə Y.İmrəni eyni bir “nur kör- püsündən” keçirib Tanrı dərgahına aparır. Biz hər iki sufinin timsalın- da “Allahdan aşılıq diləyən”, “eşq odunda yanan”, “dünyanı haram sayan”, “eşq dərdlərinə dava olmayan” Rəbbin sadıq bəndələrini gö- rür, onların Allah dərgahına “çağırışlarını” eşidirik. Məsələn, Yunis İmrənin

Eşq məqamı alidir, eşq qədim, əzəlidir. Eşq sözünü söyləyən qüdrət dilidir.

Deyən ol, eşidən ol, görən ol, göstərən ol Hər sözü söyləyən ol, surət can mənzilidir.

- misralarında ifadə olunan mənə Ə.Yəsəvinin

Eşq məqamı türlü məkan, ağıl yetməz Başdan-başa zorluk, cəfa, möhnəti getməz Mələmətlər, ihanətlər kilsə, keçməz

La-məkanda

haqdan

dərslər

aldım

iştə.

- fikirləri ilə üst-üstə düşür. Hər iki təsəvvüf şairinə görə içində ruh daşıyan, qəlbi Allah nuru ilə dolu olan insan yaxşı əməl sahibi olmalıdır ki, Allah mərhəminə tuş gəlsin, əbədi aləmin layiqli sakininə çevrilsin:

Eşq bağını möhnət ilə göyərtməsən, Hor görülür şom nəfsini öldürməsən, “Allah” deyib içinə nur doldurmasan,

Vallah, billah səndə eşqin nişanı yox (Ə.Yəsəvi).

Nəfs arzusundan keçib, eşq qədəhindən içib

Dost yoluna ər kimi durmayan aşiqmidir (Y.İmrə).

Ə.Yəsəvi bu fikrin davamı kimi mərhəmət və rəhmliyi “Allah deyib içinə nur doldurmağın” əsas şərtlərindən hesab edir. Çünki insan mərhəmətli və rəhmli olan Allahın daşıyıcısı olduğu təqdirdə özün- də mərhəmət hissini yaşada bilir və bu halda insan Allah dərgahının “məhrəm” bəndəsinə çevirilir. Davud peyğəmbərin “Allahım, insanları niyə yaratdın?” sualına Cənab Haqqın “Mən gizli dəfinə idim, bilinməyi sevdim, bilinmək üçün insanları yaratdım” cavabı ilə əslində Allahın insana verdiyi missiyanın mahiyyəti açılır. Hədislərin birində deyildiyi kimi “Allahın insanı öz rəhman surətində yaratması” onun pisliklərdən uzaqlaşması və xeyirxahlığı üçün zəmin yaradır. Bu mənada həm Ə.Yəsəvi, həm də Y.İmrənin eyni mövqedə dayandığının şahidi oluruq. Əhməd Yəsəvi də Y.İmrə kimi Allaha qovuşma yolunda insan idrakının əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirir, məhz insanın idrak vasitəsilə hər şeyi anlayıb, onu təbiiq yolu ilə insanlığını təmin etməsini xüsusi vurğulayırlar;

Harda görsən könlü qırıq, mərhəm ol sən, Öylə məzlum yolda qalsa, həmdəm ol sən Məşşər günü dərgahına məhrəm ol sən

Mən-sən deyən kimsələrdən keçdim iştə. (Ə.Yəsəvi)

Əhməd Yəsəvinin “Divani-hikmət” əsəri kimi Y.İmrənin “Risalətün-nüşhiyyə”si də bir əxlaq kitabı olmaqla yanaşı, həm də din ilə təsəvvüfün vəhdətidir. Ona görə də əsərlərdəki şeir parçalarında Quran hikmətlərinin sadəcə sadalanması yox, həm də bir növ bunlara sufi yanaşma vardır. Məsələn, bu cəhətin Ə.Yəsəvi sənətində əksi belədir:

Bismillahla başlayaraq hikmət söyləyib Taliblərə inci, cövhər saçdım iştə Riyazəti qatı çəkip, kanlar yutub

Mən dəftəri-sani sözün açdım iştə. (Ə.Yəsəvi)

“Divani-hikmət” başdan-ayağa insanın Allaha olan məhəbbətini ön plana çıxarır. Ona görə də Ə.Yəsəvi öz hikmət xəzinəsində insanın yeri, rolu, vəzifələrindən bəhs açmaqla onu daimi ibadətə səsləyir. Maraqlıdır ki, Ə.Yəsəvi ibadəti yalnız namaz qılmaq və dua etməkdən ibarət hesab etmir. O, riyakarlığı insanlığa xas olmayan hal kimi dəyərləndirir. Oruc tutmağı, namaz qılmağı öz pis əməllərinə pərdə edənləri imandan uzaq sayır. “Yəsəvilik” təriqəti İslam dininin qanunları əsasında formalaşdığından Ə.Yəsəvi bu baxışlarında öz qənaətlərini dini hökmlərə uyğunlaşdırır və hamı üçün vacib məqamları diqqətə çatdırır:

Oruc tutup halka riya kılanları, Namaz kılıp tesbih ele alanları, Şeyhim diyip başka bina kuranları Son demində imanından cüda kıldım.

Şairə görə, insan həm də əməli, düşüncəsi ilə ibadət edir. Ə.Yəsəvi belə hesab edir ki, yalnız bu yolu seçənlərin ibadəti tamdır. İnsan ona verilən ömür vaxtını düzgün xərcləməlidir. Əgər o, könlünü Al- laha təslim edərsə, onun yolunda “can verməyə” hazırsa, əsl aşiq çevrilir, axirətini qazanır:

Aşiq deyil sevdiginə can verməsə Köylü degil çapa yapıp nan verməsi

Burada ağlayıp axirətdə can verməsə Yolda qalır, Xuda lütfünü alanı yox.

və yaxud

Ey xəbərsiz, eşq əhlindən bəyan sorma, Dərd isə sən, eşq dərdinə dərman sorma, Aşiq olsan, zahidlərdən nişan sorma

Bu yollarda aşiq ölsə, günahı yox.

Bu halı biz eyni ilə Y.İmrənin yaradıcılığında da görə bilirik. Mə- raqlı haldır ki, Ə.Yəsəvi aşiqlik məqamının müəyyən ölçülərini yara- dır və bunu “atəşdə yanmaq”, “pərvanə kimi candan keçmək”, “dəli olmaq”, “dərdə düşmək”, “qəmlə dolmaq” və s. şəkildə xarakterizə edərək fikrin poetik ifadəsini təmin edir:

Eşqə düşdün, atəşə düşdün, yanıb öldün, Pərvanə kimi candan keçib kor atəş oldu Dərdlə doldun, qəmlə doldun, dəli oldun

Eşq dərdini sorsan, əsla dərmanı yox(Ə.Yəsəvi).

Y.İmrədə də problemə bu cür yanaşma bir daha onu təsdiqləyir ki, Ə.Yəsəvi yaradıcılığında özünü göstərən sufi ideyalar özündən son- rakı ədəbiyyata, ədəbi düşüncəyə təsirsiz ötüşməmiş və bu, ədəbiy- yatda ənənə rolunu oynaya bilmişdir.

Canını eşq yoluna verməyən aşiqmidir?!

Cəhd eyləyib ol dosta irməyən aşiqmidir?!(Y.İmrə)

Ə.Yəsəvinin hikmətlərdən ibarət olan məşhur əsərində bü- tün məsələlərə islami təfəkkür yanaşmasında münasibət var. Allah, peyğəmbər, şəriət qaydaları, ibadət yolları və s. barədə yazılanların qaynağında, heç şübhəsiz, müqəddəs Quran dayanır:

Mənim hikmətlərim fərmanı-Sübhan Oxuyub anlasan, mənayi-Quran.

Ona görə də əsərdə eşq, ağıl, ruh, nur, can, bədən, nəfs və s. prob- lemlər sırf dini dəyərlərə uyğun mənalandırılır.

XII əsr Şərq ədəbiyyatını türk-islam düşüncə və dəyərləri ilə zən- ginləşdirən Əhməd Yəsəvi “Divani-hikmət” əsərində vəhdəti-vücut fəlsəfəsinin tələbləri daxilində varlığın təkliyindən, Allaha doğru ge- dən yolu şərtləndirən cəhətlərdən xüsusi bəhs açır. Ə.Yəsəvidə təriqət Allaha doğru gedən yolun başlanğıcı hesab olunur. Təriqət mənəvi qüdrət və mənəvi hal üstünlüyünün təminatıdır. Təriqətin əsasın- da şeytanı qəlbdən qovma, pir olma, Haqq Taaladan nəsib alıb ona yaxınlaşmaq və s. dayanır:

Təriqətə şəriətsiz girənlərin Şeytan gəlib imanını alır imiş. İşbu yolu pirsiz dəva kılanların Şaşkın olup ara yolda kalır imiş. Təriqətə siyasətli mürşid gərək O mürşidə ikiqatlı mürid gərək

Hizmət qılıb pir rızasını bulmaq gərək Böylə aşiq Haqdan nəsib alır imiş.

Pir rızası Haqq rızası olur dostlar Haqq Taala rəhmətindən alır dostlar Riyazətə sır sözündən bilir dostlar

Öylə quallar Haqqa yaxın olur imiş. (Ə.Yəsəvi)

Diqqət etdikdə bu ideya və fikirlərin Y.İmrə yaradıcılığında olduqca sadə və təsirli formada davamına rast gəlmək mümkündür.

Şəriət, təriqət yoldur varana Həqiqət meyvəsi ondan içəri...

Mumsuz baldır şəriət, tortusuz yağdır təriqət Dost üçün balı yağa nəyiçün qatmayalar..

Həqiqət bir dənizdir, şəriət onun gəmisi

Çoqlar gəmidən cıqub dənizə talmadılar. (Y.İmrə)

Xoca Əhməd Yəsəvi türk təsəvvüf ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi kimi təkcə türk dünyasında deyil, bütün müsəlman şərqində zəngin ənənələr yaratmış, özündən sonrakı ədəbiyyatın in-kişaf və formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

KAYNAKLAR

1. Quliyev E. Türkiyə türk ədəbiyyatı. Bakı, 2003.
2. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, ADPU, 2009.
3. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri. Bakı, ADPU, 2010 (həmmüəlliflərlə).
4. Quliyev E. Orta əsrlər türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2010.
5. Quliyev E. Şərq xalqları ədəbiyyatı (müntəxəbat). 2 cildə, Bakı, 2011.

THE ROLE OF ACTIVE LEARNING IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS IN
THE TEACHING OF FINE ARTS

TƏSVİRİ SƏNƏT FƏNNİNİN TƏDRİSİNDƏ ŞAĞIRDLƏRİN İNKİŞAFINDA FƏAL
TƏLİMİN ROLU

Emil Raul OĞLU AĞAYEV

Teacher of the subject combination commission "Art and physical education" of the
Azerbaijan State Pedagogical College under the Azerbaijan State Pedagogical University

ORCID NO: 0000-0001-9354-0839

Xülasə. Müasir təhsilin üstünlüklərindən biri fəal (interaktiv) təlimin düzgün qurulmasıdır. Fəal təlimin düzgün qurulması şagirdlərin dərəcə marağını istiqamətləndirir. Təsviri incəsənət fənninin tədrisində təlim prosesində təfəkkürü inkişaf etdirmək lazımdır. Rəssamların yaradıcılığı haqqında maraqlı elmi məlumatlar şagirdlər tərəfindən araşdırılaraq, məniqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürlər formalaşdırılmalıdır. Rəsm təsvirləri də şagirdlərin marağına səbəb olmalıdır, çünki onlar daha həvəslə bu işləri görürlər. Müstəqil olaraq düşünmə, yaradıcı yanaşma fəal təlimin üstünlükləridir. Bu məqalədə təsviri incəsənət fənninin tədrisində fəal təlimin üstünlükləri təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: Təsviri incəsənət, fəal təlim, müasir təhsil, yaradıcı fənn, kurikulum

Abstract. One of the key advantages of modern education is the effective implementation of active (interactive) learning. When properly applied, active learning increases students' interest and engagement in lessons. In the teaching of fine arts, it is essential to develop students' thinking skills throughout the learning process. By exploring scientific and artistic information about the work of renowned artists, students can develop logical, critical, and creative thinking. Artistic illustrations should also capture students' attention, as they tend to approach such tasks with greater enthusiasm. Independent thinking and creative approaches are among the main advantages of active learning. This article analyzes the benefits of active learning in the teaching of the fine arts subject.

Keywords: Fine Arts, active learning, modern education, creative subject, curriculum

Orta məktəblərdə müasir təhsilin əsas prinsiplərindən biri fəal təlimin düzgün qurulmasıdır. Yaradıcı qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi üçün təsviri incəsənət fənninin rolu mühümdür. Müəllim fəal dərəcə düzgün planlayaraq şagirdləri dərəcə cəlb edə bilər. Dərəcə başlayarkən müəllim şagirdlərin diqqətini problemin qoyuluşuna istiqamətləndirməlidir. VI sinif təsviri incəsənət fənnində "Qədim dünya rəngkarlığı" mövzusunda müəllim qədim dövrdə rəngkarlığın xüsusiyyətlərini, dövrümüzə qədər gəlib çata bilməmək kimi problemləri şagirdlərdən soruşa bilər. Daha sonra müəllim şagirdlərlə fikir mübadiləsi apararaq, Misir, Yunan və Roma rəngkarlığı haqqında fikirlərini soruşaraq, tarix fənni ilə inteqrasiya edə bilər.

İLL 1. Qədim Roma freskası

Təsviri incəsənət fənnində müəllim qoyulmuş təlim problemini birgə, xüsusilə incəsənət əsərlərini təhlil edən zaman düzgün istiqamət verilməlidir. “Rəngkarlıq əsərlərində kolorit” mövzusu VI sinif şagirdləri üçün maraqlıdır, çünki burada rənglər, rəng dairəsi barəsində maraqlı məlumat əldə edirlər. Sonra isə müəllim Vəcihə Səmədovanın əsərlərindən birini təhlil edərək, şagirdlərdən kolorit həllini izah etməyi onlara tapşırıla bilər.

İLL 2. Vəcihə Səmədova “Toya hazırlıq”

İncəsənət əsərlərini təhlil edən zaman şagird müstəqil fikir irəli sürərək, müxtəlif metodlardan istifadə edə bilər. Həmin bu təhlilləri qiymətləndirərkən müəllim fikirləri şagirdlərin özlərinə deməlidir. Fəal təlimin rolunu təsviri incəsənət fənninin tədrisində əhəmiyyətinə diqqət yetirsək, biliklərə yiyələnmək ön plana çıxarılır. Artıq şagirdlər təsviri incəsənətdən maraqlı bilikləri araşdırıb, yeni məlumatlar əldə edirlər. Təsviri incəsənət fənninin tədrisində fəal təlimin rolunu aşağıdakı kimi şərh edə bilərik:

-biliklər daha müstəqil qavranılır;

-yaradıcı yanaşma inkişaf etdirilir;

-öz fikirlərini fərqli şəkildə təqdim etmək kimi mühüm bacarıq formalaşdırılır.

Təsviri incəsənət müəllimi həmçinin hər bir mövzunu keçərkən şagirdlərin əvvəlki biliklərini təkrarlamaqlıdır. Hər bir fənnin tədrisində mühüm rol oynayan fəal təlim şagirdlərdə yaradıcı araşdırma və estetik reaksiya kimi mühüm bacarıqları inkişaf etdirir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1.Ümumtəhsil məktəblərinin təsviri incəsənət fənni üzrə dərsliklər. Bakı 2020.

2.Veysova Z “Fəal interaktiv təlim”. s 38-40.

**INNOVATIONS AND PRACTICES IN MEDICAL SURGICAL NURSING IN THE
LIGHT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS**

Azza Ibrahim HABİBA 1

Engy Abdelrahman KHAMİS²

1 A. professor of Medical and Surgical Nursing Department, Faculty of Nursing, Damanhour, Egypt. 2 A. professor of Medical and Surgical Nursing Department, Faculty of Nursing, Modern University for Information and Technology, Egypt.

These are fragile times for the health and survival of both humanity and planet at large. The outlook may appear bleak, but there is hope. We all know the famous quote by Mahatma Gandhi, "Be the change you wish to see in the world" and, while it is a great sentiment, we are constantly being made to feel guilty for not doing our part. Nurses, through the profession they have chosen, make sacrifices day in and day out to help others. We are often held up as angels, role models, kind-hearted, giving, caring people. So how much more can we really do?

Sustainability is defined by the quality of an anthropogenic activity to be carried out without exhausting the available resources and without destroying the environment, and thus without compromising the possibilities of satisfying the needs of the next generations. Technological innovation is at the heart of sustainable development and Technology is the subset of knowledge that includes the full range of devices, methods, processes, and practices that can be used "to fulfill certain human purposes in a specifiable and reproducible way".

Traditional approaches to advancing nursing care employ incremental, formulaic strategies that use a slow, steady approach to achieve a pre-conceived outcome by avoiding errors and completing tasks at prescribed intervals. Such approaches cannot produce the innovation needed to transform healthcare. So, the rapidly evolving of global health calls for wisdom and advocacy firmly rooted in a nursing perspective and integrative lens. Sustainability is generally seen as a dynamic process of continuous improvement. Few empirical studies have specifically addressed the implementation and sustainability of innovations.

For nurses to become sound innovators and entrepreneurs in the future, their education and associated roles and responsibilities must be aligned to contracts of employment and job descriptions which, reflect and support them in leading innovation in practice. Professional bodies responsible for reviewing and commissioning nursing roles of the future should also ensure clarity concerning career pathways, educational requirements along with incorporating where and how innovation and enterprise will be recognized and rewarded. However, whilst acknowledging that innovation in practice is complex, challenging and rewarding, regardless of the size, requires support and resources.

A Short Stay Program (MaDO) and the Enhanced Recovery After Surgery (ERAS) program both cases showed improved short-term results in terms of hospital length of stay. By studying these two different programs, a large pool of medical specialists as well as other professionals can be approached. As such, this programs will offer a multidisciplinary perspective on sustainability and its determinants.

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE DIAGNOSIS OF MINOR ISCHEMIC STROKE USING COMPUTED TOMOGRAPHY IMAGING: A SYSTEMATIC REVIEW

Mohammad Amin Shajareh Pour Salavati

Medical Doctor at the Faculty of Medicine, Kerman University of Medical Science,

ORCID: 0009-0007-1606-2483

Abstract

Minor ischemic strokes present considerable diagnostic challenges due to their subtle radiographic features and mild clinical manifestations. Non-contrast computed tomography, commonly used in emergency settings, often fails to reveal early infarcts, especially in minor cases. In recent years, artificial intelligence has emerged as a promising tool to enhance image interpretation and diagnostic accuracy. This systematic review explores the current landscape of AI-assisted diagnosis of minor ischemic strokes using CT imaging. A selection of recent, high-quality studies from reputable databases was analyzed. These studies demonstrated that AI models, particularly those utilizing deep learning approaches, can significantly improve diagnostic performance. The findings suggest that while AI holds substantial promise, integration into clinical practice will require further validation and standardization.

Keywords: Minor ischemic strokes, Non-contrast computed tomography, artificial intelligence

Introduction

Ischemic stroke remains a major contributor to disability and mortality worldwide. Among its forms, minor ischemic strokes are especially challenging due to their less overt clinical presentations and frequently inconspicuous radiographic findings. Timely and accurate diagnosis is essential, as early intervention can greatly influence patient outcomes. However, traditional imaging modalities, particularly non-contrast CT scans, often lack the sensitivity needed to detect these subtle cases. The growing incorporation of artificial intelligence into radiological practice introduces new possibilities for addressing this diagnostic gap. With the potential to detect minute changes in brain tissue and perfusion, AI offers a means to support radiologists in identifying cases that might otherwise be missed. This review seeks to synthesize current evidence regarding the effectiveness of AI in the CT-based diagnosis of minor ischemic strokes.

Methods

To assess the landscape of AI applications in this area, a comprehensive literature search was conducted using key medical and scientific databases. Keywords related to artificial intelligence, minor stroke, CT imaging, and diagnostic performance were utilized. Articles were selected based on their relevance, methodological quality, and clinical applicability. Inclusion criteria encompassed original research focused on AI in the context of CT imaging for minor ischemic strokes, published in English. Exclusion criteria removed articles not involving AI or CT modalities, as well as reviews and non-peer-reviewed reports. After initial screening, eligible full-text articles were carefully examined, and relevant data were extracted regarding study design, AI methodology, imaging types, and performance metrics.

RESULTS

The selected studies revealed a consistent trend in favor of AI-enhanced diagnostic performance. Each employed computed tomography, either non-contrast or perfusion-based, in combination with various AI methodologies. Convolutional neural networks were the predominant model, followed by hybrid systems integrating clinical data. These models demonstrated higher sensitivity and specificity in detecting infarcts compared to unaided radiologist interpretation. Additionally, some studies reported significant reductions in time to diagnosis and increased diagnostic confidence among clinicians. One investigation highlighted an improvement in sensitivity from a baseline of radiologist-only interpretation to a notably higher level when supported by an AI algorithm. Another study emphasized the potential of combining clinical features with imaging data to enhance predictive accuracy. Across the board, AI integration was associated with improved workflow efficiency and better detection of subtle ischemic changes.

Discussion

Minor ischemic strokes frequently elude early detection due to the nuanced nature of both their clinical and imaging profiles. Traditional CT scans may miss the faint hypodensities characteristic of early infarction, especially in small or deep lesions. The integration of artificial intelligence, particularly deep learning models, has demonstrated the capacity to bridge this diagnostic gap. These systems excel at recognizing patterns that may be imperceptible to the human eye, offering a level of consistency and objectivity that can enhance overall diagnostic quality. Importantly, AI tools can serve as decision support mechanisms rather than replacements for human expertise, augmenting the radiologist's ability to make timely and accurate evaluations. Despite the encouraging results, challenges remain. Variability in imaging protocols, limited dataset diversity, and the need for external validation pose significant barriers to widespread implementation. Moreover, ethical considerations such as transparency, interpretability, and medico-legal implications must be carefully addressed. Nevertheless, the overall body of evidence supports the integration of AI as a complementary tool that can improve outcomes for patients experiencing minor ischemic events.

Limitations

This review is not without its limitations. The number of studies focused specifically on minor strokes and CT-based AI applications remains limited. Many investigations are retrospective in nature and rely on single-center datasets, which may affect generalizability. Differences in imaging equipment, acquisition protocols, and AI training datasets further complicate direct comparison. Future studies should aim to address these issues through multicenter collaborations and prospective designs that better reflect real-world clinical environments.

CONCLUSION

The application of artificial intelligence in the diagnosis of minor ischemic strokes using CT imaging represents a significant advancement in stroke care. Current evidence indicates that AI tools can enhance diagnostic accuracy, reduce time to intervention, and support more effective clinical decision-making. While additional research is needed to validate and refine these technologies, their potential to improve patient outcomes is considerable. Ongoing efforts to integrate AI seamlessly into clinical practice, combined with rigorous evaluation and standardization, will be essential for realizing the full benefits of this innovation.

REFERENCES

1. Santos E, Visser F, Lin L, Bivard A, Churilov L, Parsons M. Novel artificial intelligence-based hypodensity detection tool enhances clinician accuracy in acute stroke diagnosis. *Front Neurol.* 2024;15:1150. Doi:10.3389/fneur.2024.1150
2. Nishio M, Koyasu S, Noguchi S, et al. Automatic detection of acute ischemic stroke using non-contrast computed tomography and two-stage deep learning model. *arXiv preprint.* 2020. arXiv:2004.04432
3. Ostmeier S, Axelrod B, Verhaaren BFJ, et al. Non-inferiority of deep learning acute ischemic stroke segmentation on non-contrast CT compared to expert neuroradiologists. *arXiv preprint.* 2022. arXiv:2211.15341
4. Fontanella A, Li W, Mair G, et al. Development of a deep learning method to identify acute ischemic stroke lesions on brain CT. *arXiv preprint.* 2023. arXiv:2309.17320
5. Coutts SB, O'Reilly C, Hill MD, et al. Computed tomography and computed tomography angiography findings predict functional impairment in patients with minor stroke and transient ischaemic attack. *Int J Stroke.* 2009;4(6):448-453. Doi:10.1111/j.1747-4949.2009

WOMEN USE OF HORMONAL CONTRACEPTION PILLS AND RISK OF CHILDHOOD LEUKEMIA

Fatma Gamal Ahmed Abd El- Hameed ¹

Engy Abdelrhman Khamis ²

¹ Lecturer of Maternity and Newborn Health Nursing, ² A. Professor of Medical-Surgical Nursing; Modern university for Technology and Information

Childhood cancer is a major cause of death in children and, leukemia being the most common type. Childhood leukemia is thought to be caused by both genetic and environmental risk factors. However, ionizing radiation is the only well-established environmental risk.

Hormonal contraception is classified as carcinogenic to humans , and diethylstilbestrol and 17- α hydroxyprogesterone caproate (synthetic estrogen and progesterone) used to prevent miscarriage and preterm birth, have been associated with increased cancer risk in children exposed in utero, so the women were used hormonal contraceptive method within ≤ 3 months before pregnancy for family planning method or during first 3 months of pregnancy used to prevent miscarriage and preterm birth associated with childhood cancer especially leukemia type risk.

According to coherent study using registry data from Denmark, Norway, and Sweden, we identified 3,183,316 children (born 1996–2018) and followed them from birth until leukemia diagnosis, censoring (death, emigration, other cancer, 20th birthday) or study closure (December 31st, 2017, 2018 or 2020). The researcher estimated hazard ratios (HRs) and 95 % confidence intervals (CIs) for childhood leukemia (any, lymphoid and non-lymphoid) associated with maternal recent use (≤ 3 months before or during pregnancy) or previous use (before recent use) of hormonal contraception overall and by type, compared to no use. However, studies are few and often based on self-reported information.

Kay words: Hormonal Contraceptive, Childhood, Leukemia

**OPTIMIZING OUTCOMES IN PSORIASIS: IMPACT OF DENIPLANT
NUTRACEUTICALS**

Major Gheorghe GIURGIU¹

Prof Dr. med Manole COJOCARU^{2,3}

¹Deniplant-Aide Sante Medical Center, Biomedicine, Bucharest, Romania

0000-0002-5449-2712, ²Academy of Romanian Scientists

³Titu Maiorescu University, Faculty of Medicine, Bucharest, Romania

0000-0002-7192-7490

Background A growing body of evidence highlights that intestinal dysbiosis is associated with the development of psoriasis. The gut–skin axis is the novel concept of the interaction between skin diseases and microbiome through inflammatory mediators, metabolites and the intestinal barrier. The gut microbiome affects skin homeostasis through its influence on the signaling pathways that coordinate epidermal differentiation.

The objective of this study was to synthesize current data on the Deniplant natural modulator of the gut microbiome in patients with psoriasis.

Materials and methods All studies confirmed the association of psoriasis and gut microbiota dysbiosis. We describe the recent advances regarding the interplay between gut microbiota and the skin. Thus, the microbiome can be considered an effective therapeutical target for treating this disorder.

Results This presentation provides a detailed and comprehensive systematic study regarding gut microbiome in patients with psoriasis. These results are supported by clinical observations based on a case serie showing improvement in psoriatic skin lesions after Deniplant natural modulator. It is still not clear whether psoriasis is an effect or a cause of the observed disbalance between beneficial and pathogenic microbes. In this context, the study provides very interesting results, showing significantly greater changes in the gut microbiome of patients with psoriasis treated Deniplant natural modulator

Conclusion There is a significant association between alterations in gut microbial composition and psoriasis. Intestinal dysbiosis is a state of imbalanced gut microbiome that eventually has a negative impact on skin function and integrity. Deniplant natural modulator is a potential therapeutic strategy in patients with psoriasis

Keywords: dysbiosis, microbiome, psoriasis, gut-skin axis, gut barrier, Deniplant nutraceuticals

AI GUIDED MARKER FOR EARLY PREDICTIONS OF DEMENTIA

Assist.Prof. Engy AbdelRhman ¹

Dr Sally Fayed ²

¹ Assistant professor of medical surgical nursing, MTI university

² Assistant professor of Nursing education, Damanhur university

AI-guided markers for early prediction of dementia represent a cutting-edge approach in the field of neurology and geriatrics. The use of artificial intelligence (AI) to identify early signs of dementia aims to improve diagnosis and enable timely interventions. Here's an overview of how AI is being used to predict and manage dementia:

First Using Imaging Analysis; MRI and PET Scans: AI algorithms analyze brain imaging data from MRI (Magnetic Resonance Imaging) and PET (Positron Emission Tomography) scans to detect subtle changes in brain structure and function. AI can identify patterns that may indicate the early stages of dementia, even before symptoms become apparent. **Pattern Recognition:** Machine learning models can recognize complex patterns in imaging data that are indicative of neurodegenerative changes, such as hippocampal atrophy or abnormal amyloid deposits.

Second Cognitive Testing; Digital Cognitive Assessments; AI tools can analyze responses from digital cognitive assessments and neuropsychological tests. They can detect early cognitive decline by comparing individual performance to large databases of normative data. **Otherwise Voice and Language Analysis:** AI can analyze voice patterns, language use, and speech fluency, which may change subtly in the early stages of dementia. These changes can be detected using natural language processing (NLP) techniques.

On other hand using Biomarkers; Genetic and Blood Markers: AI is used to integrate genetic data and blood biomarkers with other diagnostic information. By analyzing large datasets, AI can identify new biomarkers associated with early-stage dementia.

Advantages of AI in Dementia Prediction; Early Detection by Subtle Changes: AI can detect subtle changes in brain imaging and cognitive function that might not be obvious to human clinicians. Early detection can lead to earlier intervention and better management of the disease. Also **Personalized Medicine: Tailored Interventions,** which AI can help in creating personalized treatment plans by analyzing individual data and predicting how a patient might respond to different interventions. **AI Increased Efficiency by Processing Large Datasets,** AI can handle and analyze large volumes of data quickly, improving the efficiency of diagnostics and research.

Challenges and Considerations; Data Quality and Quantity, using High-Quality Data by AI models require high-quality, diverse, and large datasets to be effective. Ensuring that the data used for training these models is representative and unbiased is crucial. **Clinical Validation;** AI tools need to be validated through rigorous clinical trials and studies to ensure their accuracy and reliability in real-world settings.

Ethical and Privacy Concerns; first facing medical staff of using AI in Data Privacy, the use of AI in healthcare involves handling sensitive patient data, raising concerns about data privacy and security. It is essential to adhere to strict ethical guidelines and regulatory standards. While **Integration with Clinical Practice, Clinical Adoption;** Integrating AI tools into existing clinical workflows and ensuring that healthcare professionals are trained to use these tools effectively is a key challenge.

Current Developments and Future Directions of using AI in early detection of dementia.

Which AI in Research Initiatives; Ongoing research aims to refine AI algorithms and improve their ability to predict dementia. This includes developing models that can integrate data from various sources, such as genetics, imaging, and cognitive tests. AI-Enabled Tools, Several AI-enabled tools and platforms are already in development or in use, focusing on early detection and monitoring of dementia. These tools aim to provide clinicians with actionable insights to improve patient outcomes.

So, we need Collaborative Efforts between researchers, clinicians, and technology developers is essential to advance the use of AI in dementia prediction and ensure that these tools are effective and accessible.

In summary, AI-guided markers for early prediction of dementia represent a promising area of research and application. While there are challenges to overcome, the potential benefits include earlier diagnosis, personalized treatment plans, and improved patient outcomes.

Key words: AI Marker ,Early Predictions , Dementia

REFERENCE:

Bahado-Singh, R. O., Vishweswaraiah, S., Aydas, B., Yilmaz, A., Metpally, R. P., Carey, D. J., ... & Radhakrishna, U. (2021). Artificial intelligence and leukocyte epigenomics: Evaluation and prediction of late-onset Alzheimer's disease. *PloS one*, 16(3), e0248375.

Cavedoni, S., Chirico, A., Pedroli, E., Cipresso, P., & Riva, G. (2020). Digital biomarkers for the early detection of mild cognitive impairment: artificial intelligence meets virtual reality. *Frontiers in human neuroscience*, 14, 245.

Graham, S. A., Lee, E. E., Jeste, D. V., Van Patten, R., Twamley, E. W., Nebeker, C., ... & Depp, C. A. (2020). Artificial intelligence approaches to predicting and detecting cognitive decline in older adults: A conceptual review. *Psychiatry research*, 284, 112732.

Grueso, S., & Viejo-Sobera, R. (2021). Machine learning methods for predicting progression from mild cognitive impairment to Alzheimer's disease dementia: a systematic review. *Alzheimer's research & therapy*, 13, 1-29.

Kherchouche, A., Ben-Ahmed, O., Guillevin, C., Tremblais, B., Julian, A., Fernandez-Maloigne, C., & Guillevin, R. (2022). Attention-guided neural network for early dementia detection using MRS data. *Computerized Medical Imaging and Graphics*, 99, 102074.

Lee, L. Y., Vaghari, D., Burkhart, M. C., Tino, P., Montagnese, M., Li, Z., ... & Kourtzi, Z. (2024). Robust and interpretable AI-guided marker for early dementia prediction in real-world clinical settings. *EClinicalMedicine*, 74.

Michael, C., Tino, P., Montagnese, M., Li, Z., Zühlsdorff, K., Giorgio, J., ... & Kourtzi, Z. (2024). Robust and interpretable AI-guided marker for early dementia prediction in real-world clinical settings.

Xue, C., Kowshik, S. S., Lteif, D., Puducheri, S., Jasodanand, V. H., Zhou, O. T., ... & Kolachalama, V. B. (2024). AI-based differential diagnosis of dementia etiologies on multimodal data. *Nature Medicine*, 1-13.

CHANGE IN RESISTANCE OF A SEMICONDUCTOR IN A MAGNETIC FIELD MAQNİT SAHƏSİNDƏ YARIMKEÇİRİCİNİN MÜQAVİMƏTİNİN DƏYİŞMƏSİ

Qardaşbəyova Nailə Adəm ,Quliyeva Adile Orchid ID 0000-0002-0191-9428

Naxçıvan Dövlət Universiteti ORCID:0009-0004-7405-3049

Summary

It is known that a moving electric charge can be viewed as an electric current and this charge creates a magnetic field around itself. The interaction of the magnetic field created as a result of the movement of a charged particle with an external magnetic field causes a change in the trajectory of the particle's movement. The effect of a magnetic field on the movement of a charged particle is used in electronography, electron microscopy, nuclear spectroscopy, the study and analysis of cosmic rays, accelerators of charged particles, electron paramagnetic and nuclear resonance, the Stark effect, etc.

Electromagnetic induction arises as a result of the Lorentz force. In semiconductors, free electrons move chaotically and the magnetic fields of these charges compensate each other. When a conductor moves with a speed v , some of the electrons increase their speed, while the speed of another particle decreases. When such a moving conductor is affected by an external magnetic field, the electrons are subjected to varying Lorentz forces. This leads to the displacement of the electrons, which causes the generation of an induced emf.

Keywords: semiconductor, electronography, electron, microscope, nucleus, spectroscopy, electromagnetic

Xülasə

Məlumdur ki, hərəkət edən elektrik yükünə elektrik cərəyanı kimi baxmaq olar və bu yük öz ətrafında maqnit sahəsi yaradır. Yüklü hissəciyin hərəkəti nəticəsində yaranan maqnit sahəsinin xarici maqnit sahəsi ilə qarşılıqlı təsiri hissəciyin hərəkət trayektoriyasının dəyişməsinə səbəb olur. Yüklü hissəciyin hərəkətinə maqnit sahəsinin təsirindən elektronografiyada, elektron mikroskopunda, nüvə spektroskopiyasında, kosmik şüaların tədqiqi və təhlilində, yüklü hissəciklərin sürətləndiricilərində, elektron paramaqnit və nüvə rezonansında, Ştark effektində və s.-də istifadə olunur.

Elektromaqnit induksiya Lorens qüvvəsi nəticəsində yaranır. Yarımkeçiricilərdə sərbəst elektronlar xaoslu hərəkət edir və bu yüklərin maqnit sahəsi bir-birini kompensə edir. Keçirici v sürəti ilə hərəkət etdikdə elektronların bir hissəsi öz sürətini artırır, başqa bir hissəciyin sürəti isə azalır. Belə hərəkət edən keçiriciyə xarici maqnit sahəsi ilə təsir etdikdə elektronlar müxtəlif qiymətli Lorens qüvvəsinə məruz qalır. Bu elektronların induksiya əhəmiyyətinin yaranmasına səbəb olan yerdəyişməsinə gətirir.

Məqalədə maqnit sahəsində yarımkeçiricinin müqavimətinin dəyişməsinə baxacağıq. Nümunədə bütün elektronlar eyni orta sürətlə hərəkət etdikdə və onların sərbəst yolunun orta uzunluğu eyni olduqda maqnit sahəsi müqavimətə təsir etmir. Doğrudanda bu zaman Lorens qüvvəsi nəticəsində qazanılmış təcil Holl elektirik sahəsi tərəfindən kompensə olunur; bu zaman elektronların yolu təhrif edilmir və müqavimət dəyişməmiş qalır. Qarışıq keçiricilik halında Holl effekti maqnit sahəsində elektron və deşiklərin meylini kompensə edə bilməz.

Lakin istilik hərəkəti nəticəsində daşıyıcılar müxtəlif sürətə malikdir. Daha sürətli daşıyıcılara Lorens qüvvəsi (F_l), az sürətlilərə isə Holl qüvvəsi (F_h) daha güclü təsir edir.

Lorens qüvvəsi daşıyıcıları düz xətti yolundan əyərək onların trayektoriyasını uzadır. Bu zaman trayektoriya boyunca atomların sayı coxaldığı üçün daşıyıcıların səpilmə ehtimalı artır. Bu isə öz növbəsində daşıyıcıların sərbəst yolunun orta uzunluğunu və deməli yürüklüyünü azaldır. nəticədə yarımkeçiricinin müqaviməti artır. Holl qüvvəsi (F_h) Lorens qüvvəsinin (F_l) əksinə təsir edir. Buna görə də daşıyıcıların meyl etməsinə mane olan Holl sahəsi nə qədər kiçik olarsa, müqavimətin dəyişməsi bir o qədər coxalar.

Sabit konsentrasiyalı yarımkeçiricidə maqnit sahəsində müqavimətin boyuməsi əsasən yürüklülüyn dəyişməsi hesabınadır və belə ifadə edilir :

$$\frac{\Delta \rho}{\rho_0} \sim \frac{\Delta \mu}{\mu} \sim (\mu B)^2$$

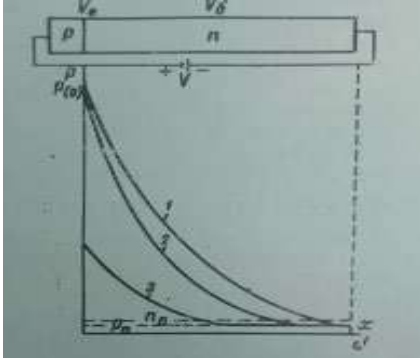
Tarazlı keçiriciliyə malik yarımkeçiricidə maqnit sahəsi daşıyıcılarının yürüklülüynü dəyişir, lakin təcrübi olaraq onların konsentrasiyasını dəyişə bilmir. Ancaq maqnit sahəsi tarazsız elektron və deşiklərin konsentrasiyalarını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişə bilər. Bu hadisəyə yaxından baxaq.

Yarımkeçiricidə tarazsız yükdaşıyıcıların konsentrasiyasını artırmaq üçün bir sıra üsullar vardır. Yarımkeçiricinin səthlərindən birini işıqlandırdıqda fotonların udulması nəticəsində tarazsız daşıyıcılar yaranır və işığın yayılma istiqamətində onların qradiyenti və difuzyası meydana çıxır. İ.K Kikoin və M.M Noskov göstərmişlər ki, belə yarımkeçirici daşıyıcıların diffuziya etdiyi istiqamətdə perpendikulyar olan maqnit sahəsində yerləşdirdikdə Lorens qüvvəsi elektron və deşikləri hərəkət istiqamətləri eyni və yükləri əks olduğu üçün qarşı tərəflərə meyl etdirir maqnit sahəsi və işıq seli istiqamətində perpendikulyar olan eninə kikoin-noskov elektirik hərəkət qüvvəsi meydana çıxır. Bu hadisə bi polyar fatoelektromaqnit effekti adlanır və yarım keciricidə tarazsız daşıyıcıların yaşama müddətini və səthi rekombinasya sürətini təyin etmək üçün istifadə olunur.

Yarımkeçirici boyunca temperatur qradiyenti yaratdıqda termoelektirik hərəkət qüvvəsi meydana çıxır bu yarımkeçiricinin maqnit sahəsində yerləşdirdikdə Lorens qüvvəsi bir sıra hadisələr doğurur; bunlar termomaqnit hadisələri adlanır. Termomaqnit hadisələrinin tətqiqıdaşıyıcıların qefeslə qarşılıqlı təsirini öyrənməyə konsentrasiyasını istilik kecirməni elektron və fonom hissələrini hesablamağa imkan verir.

Yarımkeçiricidə daşıyıcıların tarazsız konsentrasiyası böyük olduqda maqnit sahəsi təkcə yürüklüyüdəyil eyni zamanda daşıyıcıların konsentrasiyasıda dəyişir bu hadisə maqnit diodlarının işləmə prinsipinin əsasını təşkil edir. Maqnit diodu dedikdə, eninə maqnit diodu dedikdə eninə maqnit sahəsinin təsiri ilə düz istiqamətdə cərəyanı kəsgin dəyişən p-n kecidli diodlar nəzərdə tutulur. Maqnit diodlarının işləmə prinsipi p-n kecidindən bazaya injeksiya edən qeyri əsas daşıyıcılarının maqnit sahəsində yürüklülüynün və həmdə yaşama müddətini kecirməsi nəticəsində konsentrasiyasının azalmasına əsaslandırılmışdır [2 – 5]

Düz istiqamətdə gərilmiş p-n keciddə qeyri-əsas daşıyıcıların injeksiyası nəticəsində tarazsız daşıyıcılın yüsək konsentrasiyasını yaratmaq olar bu halda tarazsız qeyri əsas daşıyıcıların konsentrasiyası tarazlı daşıyıcıların konsentrasiyasından bir necə tərtib böyük ola bilər. Baza keçiriciliyin dəyişməsi əsası injeksiya edilmiş daşıyıcıların konsentrasiyası və paylanması ilə, yəni injeksiya səviyyəsi ilə təyin olunur. Baza keciriciliyinin bele dəyişməsi injeksiyanın yüsək qiymətlərindən cox böyük ola bilər baza keciriciliyin modulyasyası “uzun” diodlarla yəni bazasının uzunluğu böyük olan diodlarda kəsgin olur. Bu diodlarda tətbiq olunan gərginlik p-n kecid (V_0) ilə yarımkecirici qalınlığı (V_b) arasında paylanılır. Adətən belə diodlarda bazanın uzunluğunda patensial düşküü (V_b) p-n kecidindəki düşgudən (V_0 -dan) xeyli böyükdür

Şəkil 1. Tarazsız qeyri-əsas daşıyıcıların diodun bazası boyunca paylanması

Şəkil 1-də d uzunluqlu dioddan düz istiqamətli cərəyan keçdikdə n baza oblastında daşıyıcıların paylanması göstərilmişdir. Bazaya dəşiklər injeksiya edir belə ki, p - n keçidin sərhəddində onların konsentrasiyası maksimumdur. Sonra dəşiklər bazaya diffuziya edir. Injeksiyanın yüksək qiymətlərində dəşiklərin n – bazasında effektiv diffuziya uzunluğu

$$\text{injeksiyanın kiçik qiymətlərindəki } L_{ef} = \sqrt{\frac{2b}{b+1} \cdot \frac{kT}{q} \mu_p \tau_p} = \sqrt{\frac{2b}{b+1}} L_{dif}$$

Burada $b = \mu_n / \mu_p$

Injeksiya edilmiş daşıyıcıların baza oblastında paylanması effektiv diffuziya uzunluğundan kəsgin asılıdır. L_{ef} - in kiçilməsi dəşiklərin baza oblastına hopma dərinliyini azaldır 1-ci şəkildə 1-2- ci əyrlər effektiv diffuziya uzunluğunun qiymətinə görə fərqlənir. Effektiv diffuziya uzunluğu ikinci əyri üçün birinci əyridən azdır:

$$L_{ef2} \ll L_{ef1}$$

p - n keçiddən uzaq məsafədə tarazsız dəşiklərin konsentrasiyası L_{ef} – in müxtəlif qiymətləri üçün xüsusiən kəsgin fərqlənir.

Uzun diodlarda bazanın keçiriciliyi tamamilə tarazsız daşıyıcılarla (elektron və dəşiklərlə) təyin olunur. Effektiv diffuziya uzunluğunun kiçilməsi tarazsız daşıyıcıların hopyma dərinliyini azaldır, yəni yarım keçiricinin qalınlığının müqavimətini artırır. Bu isə tətbiq olunan xarici gərginliyin yenidən paylanmasına gətirir: bazada gərginlik düşgusu artır, p - n keçiddə isə V_0 azalır. Bunun nəticəsində p - n keçidində dəşiklərin injeksiyası azalır (3-cü əyri gərginliyin yenidən paylanmasını nəzərə almaqla qurulmuşdur. Beləliklə effektiv diffuziya uzunluğunun azalması dioddan keçən cərəyanı kəsgin azaldır.

Tarazsız qeyri-əsas daşıyıcıları diffuziya uzunluğu azaldığından p - n keçiddə və bazada xarici gərginliyin paylanması baş verir. Bu isə öz növbəsində injeksiya səviyəsini dəyişdirir İ.V.

Stafeyevə görə [2] düzünə cərəyan effektiv diffuziya uzunluğunun dəyişməsinə (diodun

bazasının nisbət uzunluğun $\frac{d}{L_{ef}} \sim 4 \div 6$ tərtibində olduqda) daha çox həssasdır. O göstərmişdir ki, diodun düzünə cərəyanının diffuziya uzunluğundan asılılığı belə ifadə olunur:

$$I \sim \exp \left[\frac{qU}{(b+1)kT} \exp - \left(\frac{d}{L_{ef}} \right) \right]$$

Göründüyü kimi cərəyanın gərginliklə dəyişməsi diffuzya uzunluğundan kəsgin asılıdır. Buna görə belə diodlar L diodu adlanır. Bu ifadədən göründüyü kimi xarici təsir vasitəsi ilə, məsələn maqnit sahəsi ilə diffuziya uzunluğunun azacıq dəyişməsi cərəyanın kəsgin dəyişməsinə gətirməlidir İ.V. Stafeyev bu hadisənin mümkünlüyünün aydınlaşdırmış və ondan maqnit diodlarının yaradılmasında istifadə etmişdir [2]

İnjesiyanın yüksək qiymətlərində, yəni tarazsız elektron və deşiklərin konsentrasiyaları təcrübi bərabər olduqda eninə xarici maqnit sahəsində Holl elektirik hərəkət qüvvəsi kicikdir və o, Lorens qüvvəsini tarazlaşdırma bilməz bunun nəticəsində injeksiya edilmiş daşıyıcılar xarici

elektirik sahəsi istiqamətinə nisbətən müəyyən bucaq altında hərəkət edəcəkdir $(\theta \sim \frac{\mu B}{c})$. Buna görə maqnit sahəsi injeksiya edilmiş daşıyıcıların yürüklüyünü və deməli diffuzya uzunluğunu azaltmaqla yanaşı injeksiyanı yüksək qiymətlərində daşıyıcıların effektiv diffuzya uzunluğunun əlavə azalmasına gətirir.

$$L_{ef} = L \cos \theta = L \cos \frac{\mu B}{c}$$

Yaxud:

$$L_{ef} = LB \left[1 - \frac{1}{2} \left(\frac{\mu B}{c} \right)^2 \right]$$

Eninə maqnit sahəsində effektiv diffuzya uzunluğunu tam dəyişməsi təxminən müqavimətin maqnit sahəsindən dəyişməsindən 1.5 dəfə çoxdur. Beləliklə, maqnit diodunun işləmə prinsipi belə izah olunur: böyük düzünə cərəyan axan L diodun eninə maqnit sahəsində yerləşdirilir. Maqnit sahəsində diffuzya uzunluğunu ilkin azalması baş verir. Bu, p-n keçidindən injeksiya edilmiş daşıyıcıların hopma dərinliyinin kiçilməsinə gətirir. Sonuncu öz növbəsində diodun bazasının müqavimətinin artmasına səbəb olur. Beləliklə, xarici gərginlik p-n keçidlə baza arasında yenidən paylanır, p-n keçiddə düşən gərginlik azalır, bazada isə artır, p-n keçiddəki gərginliyin azalması deşiklərin injeksiya səviyyəsinin azalmasına və baza müqavimətinin yenidən artmasına gətirir. Nəticədə, gərginliyin bir daha yenidən paylanması baş verir və bütün proseslər təkrar olunur. Maqnit sahəsində diffuziya uzunluğunun kicik başlanğıc dəyişməsi tarazsız daşıyıcıların konsentrasiyasının azalması hesabına düzünə cərəyanın çox kəskin azalmasına gətirir. Maqnit sahəsinə yüksək həssaslıq maqnit diodları almaq üçün aşağıdakı şərtlər ödənilməlidir:

1) Diod uzun olmalıdır yəni $\frac{d}{L} \sim 5 \div 6$

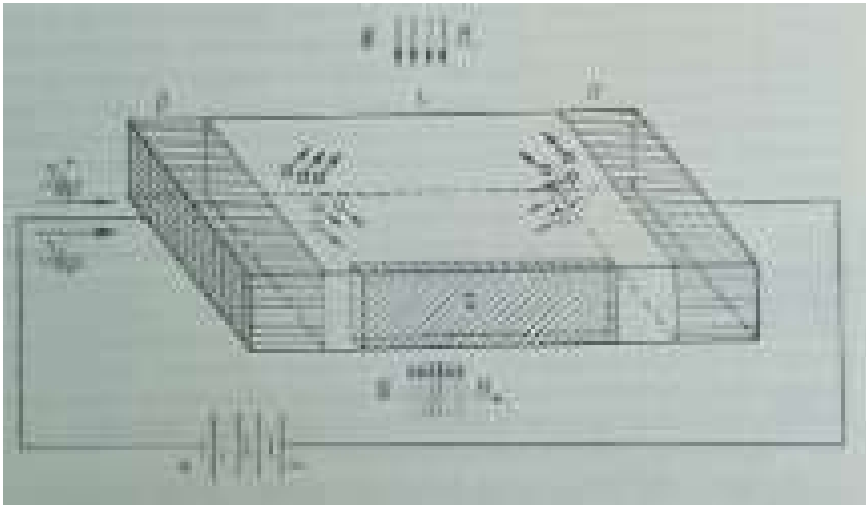
2) Bütün baza boyunca yüksək injeksiya şərtini yaratmaq lazımdır ;

3) İnjesiya edilmiş daşıyıcıların yürüklüyü böyük olmalıdır ki, maqnit sahəsi onların hərəkətlərinə lazımi təsiri göstərə bilsin.

Hazırda İ.V.Stafeyev tərəfindən işlənmiş maqnit diodları yüsəkomlu (təxminən məxsusi) germaniumdan hazırlanmış p-n keçidli uzun diodlardır. Diodun ölçüləri $4 \times 1.5 \times 0.2 \text{ mm}^3$ -

dur. p-n keçiddən ikinci kontakt qədər gətirilmiş optimal məsafə $\frac{d}{L} \sim 5 \div 6$ olur. Baza uzunluğunun ondan böyük qiyməti diodun həssaslığının azalmasına gətirir. Bu onunla izah olunur ki, injeksiyaetdirici p-n kontaktından uzaq məsafədə tarazsız daşıyıcıların yüsək

konsentrasiyasını təcrübi olaraq yaratmaq qeyri mümkündür [4]. Uzun diodlarda düzünə cərəyan qeyri əsas daşıyıcıların həm yürüklüyü həm də yaşama müddəti ilə təyin olunur. Yarımkəçiricidə injeksiya səviyyəsinin artması ilə qeyri əsas daşıyıcıların yaşama müddətini artıran rekombinasiya mərkəzləri olsa, belə materialdan hazırlanmış diodun düz istiqamətdəki volt-ampere xarakteristikasında mənfi müqavimətli hissə müşahidə edilməlidir. Mənfi müqavimətli diodların maqnit sahəsi həssaslığı daha böyükdür. Maqnit diodlarının başqa bir növü yapon fiziki Yamadanın hazırladığı Soni maqnit diodlarıdır [6]. soni maqnit diodlarının quruluşu uzun p^+ - i - n^+ diodları kimidir (şəkil 2). Məxsusi keçiriciliyə malik olan i oblastının daxilində daşıyıcıların rekombinasiya sürəti böyük, yəni yaşama müddəti kiçik olan r - zolağı yerləşir. Bu zolaq ya səthin mexaniki işlənməsi yolu ilə, ya da effektiv rekombinasiya mərkəzləri olan müəyyən aşqarların diffuziyası yolu ilə alınır. i -oblastından daşıyıcıların konsentrasiyası çox kiçikdir. Sıx aşqarlanmış n^+ və p^+ oblastlarından elektron və deşiklərin ikiqat injeksiyası nəticəsində bu konsentrasiya xeyli dəyişə bilər. Eninə maqnit sahəsini qoşduqda muhərrik yüklər ya r zolağına tərəf yada qarşı tərəfə meyl edir. Birinci halda Uduz gərginliyinin qeyd olunmuş qiymətində İduz cərəyanı qeyri -əsas daşıyıcıları effektiv yaşama müddətinin kiçilməsi nəticəsində azalır, ikinci halda isə böyüyür. Maqnit sahəsi əks volt ampere xarakteristikasına təxminən təsir etmir. Bu diodların maqnit həssaslığı daşıyıcıların yürüklülüynün və yaşama müddətinin dəyişməsi hesabına olur. Yürüklüyün dəyişməsi daşıyıcıların trayektoriyasını əyilməsi, yaşama müddətinin azalması isə onların maqnit sahəsi tərəfindən rekombinasiya sürəti böyük olan üzə meyl etdirilməsi hesabınadır.

Şəkil 2. Soni maqnit diodunun strukturu

Soni maqnit diodlarının xüsusi qeyri simmetrik quruluşa malik olması onları istiqamətinədə həssas edir. H^+ maqnit sahəsi injeksiya edilmiş elektron və deşikləri r zolağı tərəfə meyl edir, yəni daşıyıcıların yaşama müddəti azalır; H^- sahəsi əksinə daşıyıcıları i -oblastını qarşı üzünə meyl etdirir yəni yaşama müddətini artırır. Soni maqnit diodunun tipik qiymətləri belədir: İduz-qeyd olunmuş qiymətində və $H=0$ da: $V_0=4.5v$ $H=-1$ ke olduqda $V=-3.8v$ $H=1$ ke olduqda isə $V+=5.7v$ yəni $\Delta V=1.9 v$.

p - n elektron keçidin və omik elektrodun həndəsi formasının dəyişməsi hesabına maqnit diodunun həssaslığı artır. Bu fakt maqnit sahəsi olmadıqda belə tarazsız yükdaşıyıcıların eninə qradiyentinin yaranmasına imkan verir. Xüsusi diodlarda maqnit sahəsi injeksiya edilmiş

daşıyıcıların yürüklüyünü azaldaraq onların səthə doğru hərəkətinə maneçilik törədir. Bu hadisə səthi rekombinasiyalarının rolunu azaldır və yaşama müddətini artır.

Açar sözlər: yarımkeçirici, elektronoqrafiya, elektron, mikroskop, nüvə, spektroskopiya, elektromaqnit

ƏDƏBİYYAT

- 1.ИбрагимовГ.Б. О температурной зависимости статической электро проводности полупроводниковой проволоки Fizikanin aktual Problemləri, III Respublika elmi konfransi 2004,c.88-89.
- 2.Стафеев В.И ФТТ,1,841,1959;ЖТФ,281631,1958
- 3.Галицкий В.М., Елесин В.Ф. Резонансное взаимодействие электромагнитных полей с полупроводниками. М.Энергоатомиздат 1986.192с.
- 4.Тутурин Н.Н., Экстрагирование, экстракция // Энциклопедический словарь Брокгаузи и Ефрона: в 86т. 1890-1907 г.
5. Зеегер К. Введение физика полупроводников, М., Мир, 1977, 615 с.
- 6.Н.В.Abdullayev, Z.Ə.İsgəndərzadə Yarımkeçirici çeviricilər Bakı-1974

**THE EVOLUTION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN HEALTHCARE AND ITS
FUTURE IMPLICATIONS: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES**

Arif GULL¹

Ayesha BATOOL²

Hafsa NAEEM³

Zainab FATİMA⁴

Muneeb⁵

Hafiz Sharjeel AHMAD DOULTANA⁶

¹LLB, Islamia University, Bahawalpur, ²Ph.D. Scholar, Department of Rural Sociology,
University of Agriculture, Faisalabad

³Ph.D. Scholar, Department of Biochemistry, University of Agriculture, Faisalabad

⁴M.phil Scholar, Institute of Soil and Environmental Sciences, University of
Agriculture, Faisalabad

⁵M.Sc. Environmental Assessment and Management, University of Salford, England.

⁶MBBS, Karachi Institute of Medical Sciences, CMH Malir, Karachi.

Abstract: The integration of artificial intelligence (AI) into healthcare represents a paradigm shift in both the methodologies employed in clinical practice and the broader approach to patient care. From its rudimentary origins in expert systems and rule-based algorithms, AI has progressed to incorporate advanced machine learning techniques, including deep learning and neural networks, which have substantially enhanced diagnostic precision and therapeutic strategies. The transformative impact of AI is most apparent in the realms of medical imaging, genomics, and predictive analytics, where algorithms now exhibit the capability to process vast datasets and generate actionable insights that far surpass traditional approaches in accuracy and efficiency. As AI continues to mature, its potential to reshape the healthcare landscape is profound, offering the prospect of a more personalized, preventive, and data-driven approach to medicine. AI-driven predictive models have the potential to revolutionize early detection and risk stratification, facilitating timely interventions for a range of complex conditions, from chronic diseases to emergent epidemics. In parallel, AI is poised to streamline administrative processes, reducing costs and inefficiencies while enhancing the allocation of resources in healthcare systems. Moreover, the advent of autonomous systems, such as robotic surgery, and AI-assisted drug discovery, promises to augment human expertise, ushering in a new era of precision medicine. However, the proliferation of AI in healthcare raises significant ethical, legal, and social concerns. Issues surrounding data privacy, algorithmic bias, and the transparency of AI decision-making mechanisms are paramount, as is the potential for erosion of trust between patients and healthcare providers. As AI systems acquire increasing autonomy, questions of accountability and the role of human oversight in clinical decision-making become increasingly urgent. To ensure that AI's promise is fully realized, interdisciplinary collaboration among technologists, clinicians, ethicists, and policymakers is essential. The future of AI in healthcare lies in its ability to augment human judgment, improve patient outcomes, and address the systemic challenges of modern healthcare, provided that its development is guided by rigorous ethical principles and an unwavering commitment to human well-being.

Keywords: Artificial Intelligence, Healthcare, Machine Learning, Deep Learning, Medical Imaging

THE FORMATION OF A NEGATIVE TEMPERATURE STATE WHEN THE P-N
JUNCTION IS IN EQUILIBRIUM

P-N KEÇİD TARAZLIQDA OLDUQDA MƏNFİ TEMPERATUR HALININ
YARANMASI

Qardaşbəyova NAILƏ ADƏM

Quliyeva ADİLƏ

Orchid ID 0000-0002-0191-9428, 0009-0004-7405-3049, Naxçıvan Dövlət Universiteti

Summary

It is known that if we apply a voltage in the forward direction to the p-n junctions, an injection phenomenon occurs: electrons, holes flow into the p-region, and into the n-region. Near the p-n junctions, thermodynamic equilibrium is broken at a distance of several microns. Inverse distribution occurs. An active environment is created. The system goes into a negative temperature state. If we create a narrow p-n junction in a semiconductor by dense doping, we will obtain a contact potential difference greater than the width of the forbidden band (ΔE_g). Inverse distribution of carriers can occur at values of the forward voltage sufficiently larger than ΔE_g ; in this case, the barrier at the p-n junction almost disappears. The condition for the occurrence of a negative temperature state is $qU_{n-p} > \Delta E_g$. To obtain an inverse distribution, the concentration of injected carriers must be high. At high current values, an active region is formed near the junction. In this region, the concentration of electrons at the bottom of the C-band is very high and the absorption coefficient of light with frequency $\nu = \frac{\Delta E_g}{h}$ becomes negative. That is, light passing through the material is amplified due to unbalanced recombination of electrons and holes instead of being absorbed.

Keywords: electron, semiconductor, injection, recombination, spontaneous, laser, photon

Xülasə

Məlumdur ki p-n keçidləri düz istiqamətdə gərginlik tətbiq etsək injeksiya hadisəsi baş verir: elektronlar p-oblada dəşiklər, isə n-oblada axır. p-n keçidlərin yaxınlığında bir neçə mikron tərtibli məsafədə termodinamik tarazlıq pozulur. İnvers paylanma baş verir. Aktiv mühit yaranır. Sistem mənfi temperaturu hala keçir. Sıx aşqarılamaqla yarımkeçiricidə ensiz p-n keçid yaratsaq yasaq zolağın (ΔE_g) enindən böyük olan kontakt potensialları fərqi alırıq. Daşıyıcıların invers paylanması düzünə gərginliyin ΔE_g -dən kafi qədər böyük qiymətlərində yaranır; bu zaman p-n keçiddəki bəyər təxminən yox olur. Mənfi temperatur halının yaranma şərti $qU_{n-p} > \Delta E_g$ -dir. İnvers paylanma almaq üçün injeksiya edilmiş daşıyıcıların konsentrasiyası yüksək olmalıdır. Düzünə cərəyanın böyük qiymətlərində keçid yaxınlığında aktiv oblast yaranır. Bu oblastda C-zolağının dibində elektronların konsentrasiyası çox böyükdür və $\nu = \frac{\Delta E_g}{h}$ tezlikli işığın udulma əmsalı mənfi olur. Yəni maddədən keçən işıq udulmaq əvəzinə tarazsız elektron və dəşiklərin rekombinasiyaları nəticəsində güclənir.

İnjesiya lazeri, yarımkeçirici lazerlərin xüsusi bir növüdür və bu tip lazerlərdə işıq generasiyası xarici optik siqnalın yarımkeçirici lazerə "injeksiya" edilməsi ilə idarə olunur. Bu texnologiya lazerin spektral və faza xüsusiyyətlərini dəyişmək və idarə etmək üçün geniş istifadə olunur. Aşağıda injeksiya lazeri haqqında əsas məlumatları təqdim edək:

İnjesiya lazerində əsas prinsip, bir “master” lazer tərəfindən yaradılan optik signalın, ikinci bir “slave” lazerə yönləndirilməsi və onun işığını sinxronlaşdırmasıdır. Beləliklə, slave lazerin çıxış gücü, tezliyi və fazası master lazer tərəfindən idarə olunur. Bu hadisəyə optik injeksiya kilidlənməsi (injection locking) deyilir və nəticədə lazerin çıxış xüsusiyyətləri daha sabit və dəqiq olur.[1]. İnjesiya ilə idarə olunan lazerlər çox dar spektral xəttə malikdirlər. Master lazerin fazası slave lazerə ötürülür, bu da faza koherentliyini təmin edir. İnjesiya lazerləri yüksək tezlikli modulyasiya və məlumat ötürülməsi üçün əlverişlidir.

Elektrik cərəyanı p-n keçidinə tətbiq edildikdə, elektronlar n-tipdən, dəşiklər isə p-tipdən keçidə doğru hərəkət edir. Keçid sahəsində elektronlar və dəşiklər birləşərək foton (ışıq) yayır – bu proses spontan və stimullaşdırılmış emissiya ilə müşahidə olunur. Struktur daxilində əks olunma və rezonans nəticəsində stimullaşdırılmış fotonlar artır və nəticədə koherent lazer şüası yaranır. İnjesiya lazerləri adətən yarımkeçirici kristal lövhəsi, reflektor aynalar (və ya Bragg qəfəsi), kontaktlar və istilik çıxarıcı elementlərdən ibarətdir. [2] Yarımkeçirici material kimi GaAs, InP və ya GaN kimi birləşmələr istifadə olunur. İnjesiya lazerlərin əsas xüsusiyyətlərindən bir neçəsini göstərmək olar: aşağı enerji sərfiyyatı, yüksək işıqlandırma effektivliyi, çox sürətli açılma-sönmə qabiliyyəti (modulyasiya) və s. İnjesiya lazerləri müasir texnologiyada əvəzolunmaz rola malikdir. Onların kompakt ölçüsü, aşağı enerji sərfiyyatı və yüksək işıq keyfiyyəti onları həm istehlak texnologiyalarında, həm də elmi-tədqiqat və sənaye sahələrində geniş istifadə edilən cihazlara çevirir. Bu lazerlər eyni zamanda kvant optikası və fotonika texnologiyalarının inkişafı üçün baza təşkil edir.

İnjesiya lazerləri, adətən yarımkeçirici materiallardan hazırlanır və aşağıdakı şəkildə işləyir:

Elektronlar və dəşiklər rekombinasiyaya uğrayaraq foton generasiya edir. Bu proses stimullaşdırılmış emissiya əsasında baş verir. Lazer strukturu fotonları bir istiqamətə yönəltmək üçün optik rezonator kimi fəaliyyət göstərir. Lazer dioduna xarici cərəyan verildikdə elektronlar valent və keçirici zonalara daşınır.

İnjesiya lazerləri, stimullaşdırılmış emissiya ilə işıq generasiya etdikləri üçün kvant generatorların bir növüdür. Onlar işıq və ya infraqırmızı şüalanma yaradır, buna görə də lazerlər (Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation) kvant generatorlarının geniş tətbiq sahələrindən biridir. Bu tətbiq sahələrindən bir neçəsi ilə tanış olaq:

Telekommunikasiya: Fiber-optik şəbəkələrdə istifadə olunur.

Tibb: Lazer cərrahiyyəsi və tibbi diaqnostika.

Müasir texnologiya: Lazer çap, məlumat saxlama (CD, DVD).

İnjesiya lazerlərinin yarımkeçirici əsaslı olması onların miniatur və yüksək effekti ilə seçilməsinə səbəb olur, bu da onları müxtəlif sahələrdə əvəzsiz edir.

p-n keçidlərdən daşıyıcıların injeksiyasına əsaslanan yarımkeçirici lazer üzərində ətraflı dayanaq. D.N.Nasledov və əməkdaşları qalium-arseniddən hazırlanmış p-n keçidlərdə məcburi şüalanma müşahidə etmiş və prinsipcə p-n keçidli kvant generatorları yaratmağın mümkünlüyünü göstərmişlər.[4] Hazırda bir sıra yarımkeçiricilərdə (GaAs, InP, InAs, $Ga_{1-x}AsP_x$, $Ga_{1-x}In_xAs$, SiC , $InSb$, CdS) dalğa uzunluğunun geniş intervalında generasiya alınmışdır.

Birinci dəfə 1961-ci ildə N.T.Basov O.K.Kroxin və J.M.Popov tərəfindən irəli sürülmüş və həyata keçirilmiş p-n keçidli yarımkeçirici mühitdə invers paylanmanın alınmasına baxar.

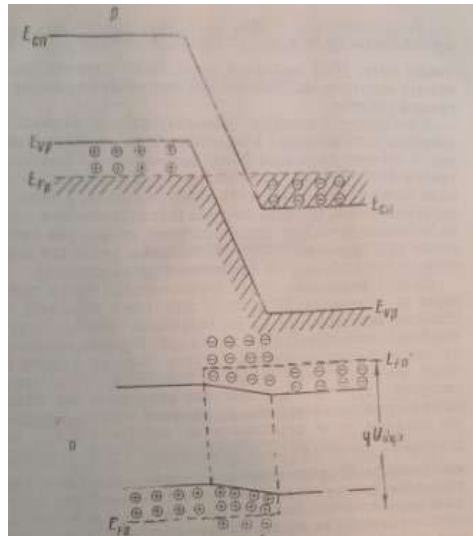
Bərk cisimlərin kvant mexanikasına əsasən sistemdəki valent elektronları kristal qəfəsin bir atomundan digərinə keçərək bütün həcm boyunca hərəkət edir. Öz xarakterinə görə valent elektronlarının kristallardakı hərəkəti atom daxilindəki vəziyyətlə (bu zaman elektronlar $\sim 10^{-8} \text{ sm}$ məsafədə lokallaşır) vakuumda sərbəst elektronların hərəkəti arasında aralıq mövqe tutur. Təklənmiş atomlardan fərqli olaraq yarımkeçirici kristalda təqribən sərbəst həyəcanlanmış və bağlı valent elektronlarının mümkün enerji qiymətləri ayrıca zolaq əmələ gətirir. Bu zolaqlar bir-birinə yaxın yerləşmiş çoxlu miqdarda səviyyədən ibarətdir. Yarımkeçiricinin valent zolağı tamamilə dolu olsa o ancaq işıq kvantlarını udar. Işığın udulması həyəcanlanmaya gətirir. Elektron keçirici zolağa keçir və valent zolağında dəşik yaranır. Belə kristalda əks-invers paylanma almaq üçün uyğun zolaqlarda daşıyıcıları cırlaşdırmaq lazımdır. Prinsip etibarilə yarımkeçiricidə belə əks sahə vasitəsilə şüalanma və injeksiya yolu ilə almaq olar. Yarımkeçiricini aşqarlamaqla invers paylanma yaratmaq mümkün düyildir. Yarımkeçiricini donor atomları ilə aşqarlamaqla valent zolağındakı qədər ($\sim 10^{22}$) elektron yaratmaq olmaz. Donor və akseptorları eyni zamanda daxil etdikdə elektronlar valent əlaqələri zolağındakı boş yerləri doldurur və yüklərin kompensasiyası nəticəsində məxsusi yarımkeçirici alınır.

Yarımkeçiricilərdə daşıyıcıların invers paylanmasını yaratmaq üçün ən effektiv və idarəolunan üsul onları p-n keçidlərdən injeksiya etməkdir. Məlumdur ki p-n keçidləri düz istiqamətdə gərginlik tətbiq etsək injeksiya hadisəsi baş verir: elektronlar p-oblasta dəşiklər, isə n-oblasta axır. p-n keçidlərin yaxınlığında bir neçə mikron tərtibli məsafədə termodinamik tarazlıq pozulur. İnvers paylanma baş verir. Aktiv mühit yaranır. Sistem mənfi temperaturu hala keçir.

Yarımkeçiricidə tarazsız elektron və dəşiklərin sərbəst enerjilərinin cəmi ΔE_g -dən böyük olduqda invers paylanma yaranır. Başqa sözlə tarazsız elektron və dəşiklər üçün kvazi-Fermi səviyyələri aşağıdakı şərti ödəməkdir:

$$E_{Fn} + E_{Fp} > \Delta E_g$$

Aşqarsız yarımkeçiricidə kimyəvi potensialın səviyyəsi təxminən yasaq zolağın ortasında yerləşir və $E_{Fn} + E_{Fp} = \Delta E_g$ olur. Buna görə də mənfi temperatur halının yaranma şərti o deməkdir ki heç olmasa ya $E_{Fn} > \frac{\Delta E_g}{2}$, ya da $E_{Fp} > \frac{\Delta E_g}{2}$ olmalıdır, yəni bu səviyyələrdən biri uyğun olaraq keçirici C- və yaxud valent V-zolaqları daxilində yerləşməlidir. Başqa sözlə ya elektronlar ya da dəşiklər cırlaşmış halda olmalıdır. Lazerlərdə təcrübi olaraq hər iki oblast kifayət qədər güclü cırlaşmalıdır.

Şəkil 1. Mənfi temperatur halının yaranması a- p-n keçid tarazlıqda ;b-yüksək düzünə gərginlikdə

Sıx aşqarılamaqla yarımkeşiricidə ensiz p-n keçid yaratsaq yasaq zolağın(**buna qadağan olunmuş zonanın eni də deyildir ΔE_g**) enindən böyük olan kontakt potensiallar fərqi alırıq. Daşıyıcıların invers paylanması düzünə gərginliyin ΔE_g -dən kafi qədər böyük qiymətlərində yarana bilər; bu zaman p-n keçiddəki baryer təxminən yox olur. Mənfi temperatur halının yaranma şərti $qU_{n-p} > \Delta E_g$ - dir. Invers paylanma almaq üçün injeksiya edilmiş daşıyıcıların konsentrasiyası yüksək olmalıdır. Düzünə cərəyanın böyük qiymətlərində keçid yaxınlığında aktiv oblast yaranır. Bu oblastda C-zolağının dibində elektronların konsentrasiyası çox böyükdür və $v = \frac{\Delta E_g}{h}$ tezlikli işığın udulma əmsalı mənfi olur. Yəni maddədən keçən işıq udulmaq əvəzinə tarazsız elektron və deşiklərin rekombinasiyaları nəticəsində güclənir.

Elektron və deşiyin rekombinasiyası zamanı zərbəst elektron C-zolağından V-zolağına keçir və boş yeri doldurur. C-zolağındakı elektronun həyəcanlanma enerjisi işıq kvantı şəklində şüalana bilər. Bu rekombinasiya şüalanması öz-özünə (spontan) və ya məcburi baş verə bilər. Mənfi udulma əmsallı mühitdə məcburi keçidlər spontan şüalanmanı gücləndirəcəkdir. Yarımkeşirici diodun yan səthlərini yaxşı əksətdirici etməklə (bu işığın mühitdən dəfələrlə keçməsi üçün edilir)bu güclənməni artırmaq olar.

Düzünə cərəyanın kiçik qiymətlərində bütün istiqamətlərdə p-n keçidlərdə spontan şüalanma müşahidə edilir. Işığın intensivliyi və şüalanmanın spektral əyrisinin eni cərəyanın qiymətindən asılıdır. Cərəyan artdıqca şüalanmanın güclənmə əmsalı böyüyür. Cərəyan müəyyən qiymətə qədər artdıqda lazer effekti baş verir,yəni şüalanma koherent olur. Keçiddə koherent generasiyanın başlanmasına uyğun gələn cərəyanın bu minimal qiyməti hədd cərəyanı adlanır. p-n keçiddən axan cərəyan $I < I_{nüd}$ olduqda şüalanma spontan və qeyri-koherentdir. $I > I_{nüd}$ şüalanma koherentdir. Şüalanmanın koherentliyi hər bir rekombinasiya aktı düşən ilkin işıq dalğası ilə məcburən buraxılan dalğanın fazaca eyniliyini göstərir. Belə koherent generasiya zamanı ilkin və əks olunan dalğaların fazaları hər bir nöqtədə eyni olmalıdır və ya dövrün tam sayı qədər fərqlənməlidir. Bunun nəticəsidir ki lazerlərin köməyi ilə minimal aralanma bucağına malik çox nazik şüa dəstəsi almaq olar.[5]

Açar sözlər: elektron, yarımkəşirici, injeksiya, rekombinasiya, spontan, lazer, foton

ƏDƏBİYYAT

- 1.ИбрагимовГ.Б. О температурной зависимости статической электро проводности полупроводниковой проволоки Fizikanin aktyal Problemləri, III Respublika elmi konfransi 2004,c.88-89.
2. 7. A. E. Siegman – Lasers Lazer fizikası və kvant generatorların əsasları University Science Books, 1986.
- 3.Тутурин Н.Н., Экстрагирование, экстракция // Энциклопедический словарь Брокгаузи и Ефрона: в 86т. 1890-1907 г.
4. Зеегер К. Введенне физика полупроводников, М., Мир, 1977, 615 с.
- 5.Н.В.Abdullayev, Z.Ə.İsgəndərzadə Yarımkəşirici çeviricilər Bakı-1974

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) AND ROBOTICS IN ADVANCING SCIENCE AND THE FISHERIES INDUSTRY

Victoria Folakemi Akinjogunla¹ and Bashir Abdullahi Sani²

¹Department of Fisheries and Aquaculture, Bayero University Kano. 0000-0003-0816-052X

²Department of Fisheries and Aquaculture, Bayero University Kano.
0009-0001-8690-1699.

Abstract

Artificial Intelligence (AI) and robotics are increasingly recognized as transformative tools in both scientific research and the fisheries industry. These technologies are reshaping how aquatic resources are monitored, managed, and utilized by enabling unprecedented levels of automation, analytical precision, and operational efficiency. In the realm of marine and fisheries science, AI applications such as machine learning and computer vision are revolutionizing fish stock assessments, species identification, ecosystem modeling, and behavioral studies. Robotic systems ranging from autonomous underwater vehicles (AUVs) to intelligent feeding systems are enhancing aquaculture practices by automating labor-intensive processes, optimizing feeding schedules, and improving health monitoring of aquatic organisms. The integration of AI and robotics facilitates real-time decision-making through the analysis of complex environmental and biological datasets, which is critical for adaptive and ecosystem-based fisheries management. However, despite the potential for these technologies to support more sustainable, productive, and resilient fisheries, their adoption remains uneven. Developing countries, where small-scale fisheries are vital to livelihoods and food security, often face significant barriers such as high implementation costs, limited digital infrastructure, and insufficient technical capacity. Furthermore, ethical and social concerns including data privacy, algorithmic bias, labor displacement, and the marginalization of indigenous and local knowledge systems pose additional challenges that must be addressed through inclusive governance and responsible innovation. This paper critically examines the current state of AI and robotics integration in fisheries and marine science, highlighting key technological advancements, real-world applications, and associated socio-economic and environmental impacts. It also reviews policy frameworks and proposes strategic recommendations to foster equitable access, ensure ethical deployment, and promote interdisciplinary collaboration. Ultimately, the paper argues that a just and inclusive digital transition rooted in sound science, stakeholder engagement, and proactive policymaking is essential for leveraging AI and robotics as catalysts for sustainable blue economies and resilient aquatic ecosystems.

Keywords: Artificial Intelligence (AI); Robotics; Fisheries Management; Sustainable Blue Economy; Ecosystem Monitoring; Technology Adoption

1. INTRODUCTION

The global fisheries sector stands at a transformative crossroads, confronting an array of interlinked challenges that imperil its ecological balance, economic viability, and social equity. Among the most pressing concerns is overfishing, which continues to erode fish populations faster than natural replenishment rates can sustain, leading to the collapse of certain fish stocks and disrupting aquatic food webs (FAO, 2022). Compounding this issue are the far-reaching effects of climate change, including ocean warming, acidification, altered currents, and shifting species distributions, all of which intensify stress on marine and inland ecosystems (Free *et al.*,

2020; Pinsky *et al.*, 2021). Additionally, habitat degradation driven by pollution, coastal urbanization, mangrove deforestation, and destructive fishing practices undermines biodiversity and the resilience of aquatic environments (Duarte *et al.*, 2020; Halpern *et al.*, 2022). Simultaneously, the sector must meet escalating food security demands as the global population surges, with fish and seafood serving as vital sources of animal protein, particularly in developing countries (Béné *et al.*, 2021; Golden *et al.*, 2021).

Conventional fisheries management strategies, which often depend on infrequent surveys, lagging regulatory responses, and fragmented governance structures, are increasingly inadequate in addressing these complex, dynamic pressures. Many existing approaches lack the capacity for real-time data integration or proactive decision-making, which hampers adaptive responses to rapid ecological and market shifts (Costello *et al.*, 2020; Plagányi *et al.*, 2023). In light of these challenges, Artificial Intelligence (AI) and robotics are emerging as revolutionary tools poised to reshape the monitoring, assessment, and governance of fisheries and aquatic ecosystems. AI encompasses a suite of technologies including machine learning (ML), deep learning (DL), natural language processing (NLP), and computer vision, all of which can process and interpret vast, heterogeneous datasets ranging from satellite imagery and oceanographic measurements to vessel tracking data and fisher logbooks with unprecedented speed and accuracy (Ruan *et al.*, 2022; Gao *et al.*, 2023).

Concurrently, robotic technologies such as autonomous underwater vehicles (AUVs), remotely operated vehicles (ROVs), unmanned aerial systems (UASs), and automated aquaculture platforms (e.g., robotic feeders, smart net cleaners, and automated harvesters) enable continuous, non-invasive interaction with aquatic environments (Li *et al.*, 2021; Islam *et al.*, 2023). These innovations provide high-resolution, real-time data from remote or hazardous zones, reduce labor intensity, and enhance operational precision across both capture fisheries and aquaculture operations.

When integrated, AI and robotics offer synergistic advantages: AI-driven decision systems embedded in robotic platforms allow for autonomous environmental sensing, adaptive harvesting, and ecosystem modeling. Such systems can support real-time stock assessments, early warning mechanisms for harmful algal blooms, precision feeding in aquaculture, and traceability in seafood value chains (Su *et al.*, 2021; Zhang *et al.*, 2022).

This technological convergence heralds a paradigm shift toward smart fisheries governance, where predictive analytics, automated monitoring, and data-driven interventions enhance ecological sustainability, economic efficiency, and social inclusivity. By bridging the gap between ecosystem stewardship and technological innovation, AI and robotics not only address current limitations in fisheries science but also open new pathways for achieving the Sustainable Development Goals (SDGs) notably SDG 2 (Zero Hunger), SDG 13 (Climate Action), and SDG 14 (Life Below Water) (United Nations, 2023).

As these technologies mature and become more accessible, especially in low- and middle-income regions, their responsible deployment will be critical to ensuring equitable benefits, minimizing risks, and aligning technological innovation with ecological justice and community resilience.

2. AI AND ROBOTICS IN SCIENTIFIC RESEARCH

2.1 Data Collection and Sensing

The integration of Artificial Intelligence (AI) with advanced sensing technologies is reshaping the landscape of aquatic environmental monitoring. Traditionally, data collection in fisheries and aquatic systems was labor-intensive, often infrequent, and spatially limited. However, recent developments in AI-powered sensors, remote sensing, and autonomous systems now enable continuous, real-time acquisition and interpretation of biological, chemical, and physical parameters from marine and freshwater environments.

Smart sensors deployed on buoys, autonomous underwater vehicles (AUVs), and aquaculture platforms can monitor dissolved oxygen, pH, temperature, salinity, and turbidity levels with high temporal resolution. These sensors often transmit data wirelessly to centralized platforms, where machine learning algorithms are used to process, clean, and analyze the data for trend detection, anomaly identification, and forecasting (Zhou *et al.*, 2023).

Satellite remote sensing has also become a crucial tool in fisheries management. AI techniques, particularly convolutional neural networks (CNNs) and other image recognition models, are increasingly applied to analyze satellite imagery for large-scale monitoring tasks. For instance, AI models have been successfully employed to detect phytoplankton and harmful algal blooms (HABs) from ocean color data, enabling early warnings and mitigation strategies to protect aquaculture operations and public health (Lee *et al.*, 2021; Cammalleri *et al.*, 2022).

In inland and coastal fisheries, unmanned aerial systems (UASs), such as drones, equipped with high-resolution cameras and spectral sensors, collect real-time visual and multispectral data on habitat conditions, fish migration, illegal fishing activities, and mangrove degradation. These data are then interpreted using AI tools to produce actionable insights and risk assessments (Liu *et al.*, 2020; Fang *et al.*, 2022).

Moreover, acoustic telemetry and sonar systems paired with AI analytics allow for precise fish stock assessment and behavior monitoring, significantly improving the accuracy of population models. By automating the interpretation of sonar and hydroacoustic data, AI minimizes human bias and enhances the reliability of biomass estimations (Chen *et al.*, 2021).

These innovations collectively enhance the spatiotemporal resolution of environmental data collection and reduce reliance on manual sampling. As a result, fisheries managers and aquaculture practitioners are increasingly able to make data-informed decisions, anticipate ecological disruptions, and optimize resource use sustainably.

2.2 Species Identification and Classification

The application of machine learning (ML) and deep learning (DL) techniques has significantly advanced the automation of fish species identification and classification, particularly through the use of image and video-based data. One of the most effective approaches in this domain involves Convolutional Neural Networks (CNNs), a class of deep learning algorithms capable of recognizing complex visual patterns with high accuracy. Recent studies have demonstrated that CNN-based models can achieve species classification accuracies exceeding 90%, even under variable lighting, orientation, and background conditions (Ahmad *et al.*, 2021; Tran *et al.*, 2023).

These technologies are increasingly being integrated into ecological surveys, underwater monitoring systems, and fisheries stock assessments. By automating the identification process, AI systems not only reduce the need for manual labor and taxonomic expertise but also enhance

consistency and reduce the subjectivity often associated with human-based identification methods (Siddiqui *et al.*, 2020). This has particular relevance in biodiversity-rich environments such as coral reefs, inland lakes, or estuaries, where traditional survey methods may be time-consuming or error-prone.

In addition to species recognition, advanced ML models can classify fish behavior, estimate size and biomass, and track individual organisms over time critical functions for understanding population dynamics and ecosystem health (Reyes *et al.*, 2022; Gao *et al.*, 2023). Furthermore, these systems can be deployed on underwater cameras, autonomous underwater vehicles (AUVs), or smart aquaculture platforms, thereby enabling real-time or near-real-time monitoring of fish communities in both natural habitats and farming systems.

The combination of high-resolution imaging, computational efficiency, and data scalability makes AI-driven identification a transformative tool in fisheries science. As datasets grow in size and diversity, continual improvements in algorithm design, training techniques, and cloud-based infrastructure are expected to further increase model accuracy and utility across diverse ecological and geographic settings (Feng *et al.*, 2021).

3. APPLICATIONS IN FISHERIES AND AQUACULTURE

Artificial Intelligence (AI) and robotics have opened transformative pathways in both capture fisheries and aquaculture. These technologies enable precision management, reduce operational inefficiencies, and support sustainability goals by automating data collection, analysis, and decision-making processes. Below are key application domains where AI and robotics are currently reshaping aquatic systems management.

3.1 Stock Assessment and Fishery Forecasting

Accurate and timely stock assessment is foundational to sustainable fisheries management. Traditional approaches often suffer from sparse data and time lags that impair decision-making. AI models especially machine learning (ML) and deep learning (DL) algorithms offer powerful alternatives by analyzing vast datasets that integrate catch records, remote sensing data, and environmental variables such as sea surface temperature, salinity, chlorophyll concentration, and fishing effort (Zhao *et al.*, 2020; Wang *et al.*, 2021).

These models enable predictive analytics that can forecast fish abundance, identify spawning hotspots, and project migration patterns, which are essential for dynamic quota setting and adaptive fisheries governance (Zhang *et al.*, 2022). The integration of AI with oceanographic data platforms, such as Copernicus and NOAA, facilitates near-real-time assessments that are critical in the context of climate variability and shifting marine ecosystems (Gao *et al.*, 2023).

AI-based forecasting is also contributing to ecosystem-based fisheries management by incorporating multispecies interactions and socio-economic data, allowing managers to consider ecological trade-offs and community impacts more effectively (Plagányi *et al.*, 2023).

3.2 Automated Harvesting and Feeding

In aquaculture, AI and robotics have revolutionized operations by automating routine but resource-intensive tasks such as feeding and harvesting. Smart feeding systems equipped with computer vision and behavioral analytics can monitor fish movement and appetite, adjusting feed delivery in real time to reduce waste and optimize feed conversion ratios (Chen *et al.*, 2023; Islam *et al.*, 2023). These technologies help mitigate overfeeding, which is a leading contributor to water pollution and eutrophication in intensive aquaculture systems.

Robotic feeders and unmanned surface vehicles (USVs) are being adopted in offshore cage farms, where they can operate under difficult environmental conditions, reduce human labor, and increase consistency (Wang *et al.*, 2022). Additionally, autonomous harvesting systems equipped with robotic arms or nets are currently being piloted in salmon and tilapia farms. These technologies not only lower operational costs but also improve fish welfare by reducing handling stress during harvest (Liu *et al.*, 2020).

3.3 Disease Detection and Health Monitoring

Disease outbreaks represent a major challenge to aquaculture productivity and sustainability. AI technologies, particularly those involving image recognition, thermal sensors, and anomaly detection algorithms, are now employed to facilitate early diagnosis and proactive health monitoring. High-definition cameras and underwater sensors track behavioral indicators such as erratic swimming, surface gasping, or discoloration, while ML algorithms analyze the data to detect deviations from normal health baselines (Oliveira *et al.*, 2021; Fuentes *et al.*, 2022).

This enables real-time alert systems that trigger interventions before disease spreads, significantly reducing mortality rates and minimizing reliance on antibiotics or chemical treatments. Moreover, AI-based diagnostics can be integrated with genomic and microbiome data to enhance precision health strategies in aquaculture (Rajendran *et al.*, 2021). These innovations support a One Health approach, linking aquatic animal welfare with environmental and public health outcomes.

4. ENVIRONMENTAL MONITORING AND ECOSYSTEM MANAGEMENT

The integration of Artificial Intelligence (AI) and robotics is significantly enhancing the capacity for environmental monitoring and ecosystem-based management (EBM) in aquatic systems. As global fisheries face unprecedented stressors ranging from climate change and biodiversity loss to habitat degradation, these technologies offer scalable, data-rich solutions for understanding and managing complex ecosystems holistically.

Key applications include:

- I. Autonomous Underwater Vehicles (AUVs) and Remotely Operated Vehicles (ROVs) are increasingly deployed to collect high-resolution deep-sea imagery, water quality parameters, and environmental DNA (eDNA) samples. These tools enable non-invasive biodiversity assessments across inaccessible habitats, supporting long-term monitoring of rare, cryptic, or migratory species (Yates *et al.*, 2021; Ferri *et al.*, 2023).
- II. AI-driven habitat mapping tools analyze satellite and drone imagery using computer vision techniques to detect and classify critical habitats such as coral reefs, mangroves, seagrass beds, and benthic substrates. These models can identify changes in habitat health including coral bleaching, sedimentation, and seagrass loss with high spatial and temporal accuracy (Tan *et al.*, 2022; Duarte *et al.*, 2023). Such precision is vital for guiding marine spatial planning and conservation interventions.
- III. Integrated AI-ecological models simulate trophic dynamics, food web interactions, and fishing impacts under various climate change scenarios. These models help predict cascading ecosystem effects from overfishing or warming events, supporting the design of adaptive strategies for resilience and recovery (Liu *et al.*, 2023; Plagányi *et al.*, 2023).

These technological advances collectively expand the scale, frequency, and resolution of ecosystem assessments, moving beyond isolated species management to holistic, ecosystem-

based frameworks. This is aligned with international efforts such as the UN Decade of Ocean Science for Sustainable Development (2021–2030) and the Convention on Biological Diversity (CBD), which emphasize data-driven, inclusive, and adaptive approaches to marine stewardship.

By coupling AI analytics with real-time robotic sensing, fisheries managers and conservationists can better detect ecosystem thresholds, evaluate restoration success, and optimize protected area designs, thereby reinforcing both ecological integrity and sustainable use of aquatic resources.

5. POLICY IMPLICATIONS, ETHICAL CONSIDERATIONS, AND TECHNOLOGY ADOPTION BARRIERS IN AI-POWERED FISHERIES MANAGEMENT

The integration of Artificial Intelligence (AI) and robotics into fisheries and aquaculture holds transformative potential. However, the realization of these benefits is contingent upon supportive policy frameworks, ethically grounded governance structures, and context-sensitive approaches to technology deployment.

5.1 Policy Implications

AI-driven systems require a paradigm shift in fisheries governance, moving from reactive, data-poor strategies to proactive, data-rich management frameworks. However, the regulatory environment often lags behind technological advancements. For AI to be effectively deployed, policies must address:

- a) Data governance and interoperability: Standardizing data collection, storage, and sharing practices across national and regional fisheries institutions is critical. Fragmented or siloed datasets hinder model accuracy and regional collaboration (OECD, 2021).
- b) Legal liability and algorithmic accountability: As AI systems make or support decisions (e.g., stock predictions or quota adjustments), questions arise regarding accountability in the event of misjudgment or system failure (Gunkel, 2021). Clear legal frameworks are needed to delineate responsibility among developers, regulators, and users.
- c) Inclusion in fisheries governance: Policies must ensure equitable participation of small-scale fisheries and indigenous communities in decision-making processes and data generation to avoid exacerbating existing power imbalances (Jentoft & Chuenpagdee, 2021; FAO, 2022).

Moreover, international organizations such as the Food and Agriculture Organization (FAO) and Regional Fisheries Management Organizations (RFMOs) must facilitate harmonized policy frameworks that encourage transboundary collaboration in AI-enabled monitoring and enforcement.

5.2 Ethical Considerations

Ethical deployment of AI in fisheries must address several core issues:

- a) Equity and access: Advanced AI tools are often developed and implemented in high-income contexts, raising concerns that developing nations may be marginalized in data access, model design, and technological benefits. This digital divide may reinforce economic and knowledge disparities in global fisheries (Ntona *et al.*, 2021).

- b) Privacy and surveillance: The use of vessel tracking, onboard cameras, and biometric monitoring raises concerns about the privacy rights of fishers, particularly when monitoring is enforced without consent or compensation (Elias *et al.*, 2022). AI surveillance systems must be transparent and subject to ethical review.
- c) Ecological justice: AI systems must be designed to support not only efficiency and profitability but also the long-term ecological integrity of aquatic systems. Prioritizing short-term yield optimization over ecosystem health risks undermining the sustainability goals of AI deployment (Belhabib *et al.*, 2020).
- d) Transparency and explainability: Algorithms must be auditable and interpretable to ensure trust, particularly when they inform management decisions that impact access to fishing grounds or harvest quotas (Gunkel, 2021).
- e) Respect for Indigenous and Local Knowledge (ILK): AI systems should be designed in collaboration with local communities, valuing traditional ecological knowledge and enabling co-production of knowledge. Ignoring ILK risks both ethical violations and ecological oversight (Jentoft & Chuenpagdee, 2021).

As AI becomes more embedded in fisheries governance, it must be subjected to ethical review mechanisms and participatory design processes that foreground equity, accountability, and ecological stewardship.

5.3 Barriers to Technology Adoption

Despite growing enthusiasm for AI in fisheries, multiple barriers hinder widespread adoption:

- a) Technical capacity gaps: Many countries, particularly in the Global South, lack the digital infrastructure, skilled workforce, and computational resources required for AI deployment (FAO, 2022). Capacity building and South-South cooperation are essential for equitable technology diffusion.
- b) Cost and scalability: High upfront costs for sensors, robotic systems, and cloud infrastructure can be prohibitive for smallholder aquaculture operators or artisanal fishing communities (Pérez-Rostro *et al.*, 2021).
- c) Trust and cultural resistance: Fishers and stakeholders may be skeptical of algorithm-based decisions, particularly when models are opaque or fail to account for local ecological knowledge (LEK). Building trust through participatory model development and open communication is critical (Graham *et al.*, 2020).
- d) Data limitations: AI systems depend on large, high-quality datasets. Many regions lack continuous environmental, catch, and socio-economic data, limiting the effectiveness and adaptability of AI tools (Ntona *et al.*, 2021).
- e) Weak Policy and Innovation Ecosystems: Supportive innovation ecosystems characterized by public-private partnerships, regulatory frameworks, and institutional incentives are often underdeveloped. Many countries lack national AI strategies, regulatory protocols for automated data collection, or funding mechanisms to encourage private sector participation in digital fisheries development (Ntona *et al.*, 2021). This policy vacuum results in fragmented or uncoordinated adoption efforts, limiting scalability and integration across fisheries sectors.
- f) Pathways for Overcoming Barriers: Overcoming these challenges requires a multi-pronged, collaborative approach involving:

- ❖ International cooperation through South-South knowledge exchanges, donor support, and technical partnerships.
- ❖ Capacity-building initiatives targeting fishers, technicians, and policymakers to close digital skill gaps.
- ❖ Public-private partnerships to lower the cost of adoption and foster localized innovation.
- ❖ Participatory approaches to ensure that solutions are culturally appropriate, gender-inclusive, and aligned with local priorities.

To overcome these barriers, inclusive policy design must be paired with investment in capacity building, co-innovation, and multi-stakeholder governance frameworks that recognize diverse knowledge systems and technological readiness levels.

6. CONCLUSION

The convergence of Artificial Intelligence (AI) and robotics is fundamentally reshaping the science, governance, and operational dynamics of the global fisheries and aquaculture sector. These technologies are enabling unprecedented precision in data collection, ecosystem modeling, real-time monitoring, and decision-making, thereby enhancing the capacity for sustainable resource management and climate-resilient food production.

In aquaculture, AI-driven automation has optimized feeding regimes, improved disease surveillance, and increased overall productivity. In capture fisheries, AI-enhanced tools are transforming stock assessment, habitat mapping, and compliance monitoring. Furthermore, the application of autonomous systems such as AUVs, ROVs, and UASs has broadened the scope and frequency of environmental monitoring, supporting the shift toward ecosystem-based management (EBM) frameworks.

However, the benefits of AI and robotics are not evenly distributed. Barriers to adoption particularly in the Global South include high costs, limited technical expertise, weak digital infrastructure, and inadequate policy frameworks. At the same time, the ethical implications of surveillance technologies, data governance, and labor displacement necessitate critical attention to inclusivity, transparency, and fairness. Without deliberate intervention, these innovations risk reinforcing existing socio-economic disparities and ecological blind spots.

To fully realize the transformative potential of AI and robotics in fisheries and aquatic ecosystem management, future efforts must prioritize:

- ❖ Equitable access to digital tools and infrastructure.
- ❖ Participatory innovation, rooted in local knowledge systems and user needs.
- ❖ Interdisciplinary collaboration across marine science, data science, policy, and ethics.
- ❖ Capacity development initiatives that build skills, institutions, and governance systems, particularly in resource-constrained contexts.

Ultimately, the path toward a resilient and inclusive blue economy will depend not only on technological sophistication, but on the social contracts, policy choices, and ethical frameworks that shape how these tools are deployed. When guided by principles of justice, sustainability, and cooperation, AI and robotics can play a pivotal role in securing the health of our oceans and the livelihoods of the communities that depend on them.

REFERENCES

- Ahmad, I., Basheer, S., Khan, A., & Iqbal, T. (2021). Fish species classification using convolutional neural networks. *Aquaculture Reports*, 20, 100726. <https://doi.org/10.1016/j.aqrep.2021.100726>
- Belhabib, D., Sumaila, U. R., & Le Billon, P. (2020). The fisheries and climate nexus in West Africa: A threat to local livelihoods? *Marine Policy*, 118, 103182. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2020.103182>
- Béné, C., Barange, M., Subasinghe, R., Pinstrip-Andersen, P., Merino, G., Hemre, G. I., & Williams, M. (2021). Feeding 9 billion by 2050 – Putting fish back on the menu. *Marine Policy*, 124, 104340. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2020.104340>
- Cammalleri, C., Barbosa, P. M. & Vogt, J. V. (2022) "Testing remote sensing estimates of snow water equivalent in the framework of the European Drought Observatory," *J. Appl. Rem. Sens.* 16(1) 014509 <https://doi.org/10.1117/1.JRS.16.014509>
- Chen, X., Wang, Z., & Luo, Y. (2021). AI-assisted fish biomass estimation using sonar data in inland fisheries. *Aquacultural Engineering*, 93, 102151. <https://doi.org/10.1016/j.aquaeng.2021.102151>
- Chen, X., Zhang, W., & Li, H. (2023). AI-driven smart aquaculture system for automatic feeding and environmental monitoring. *Aquaculture Engineering*, 100, 102274. <https://doi.org/10.1016/j.aquaeng.2023.102274>
- Costello, C., Lummis, S., Gaines, S. D., & White, C. (2020). The economic case for rebuilding marine fisheries. *Nature Sustainability*, 3, 383–389. <https://doi.org/10.1038/s41893-020-0496-0>
- Duarte, C. M., Agustí, S., Barbier, E., et al. (2020). Rebuilding marine life. *Nature*, 580, 39–51. <https://doi.org/10.1038/s41586-020-2146-7>
- Duarte, C. M., Agustí, S., Kennedy, H., & Hendriks, I. E. (2023). Advances in remote sensing of coastal ecosystems: Implications for marine conservation. *Marine Pollution Bulletin*, 188, 114667. <https://doi.org/10.1016/j.marpolbul.2023.114667>
- Elias, M., Cole, S. M., & Soneye, A. (2022). Surveillance technologies in small-scale fisheries: Ethical implications and governance challenges. *Marine Policy*, 143, 105108. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2022.105108>
- Fang, Z., Zhou, Q., & Han, X. (2022). Real-time habitat assessment for coastal fisheries using drone-based AI sensing systems. *Remote Sensing Applications: Society and Environment*, 27, 100850. <https://doi.org/10.1016/j.rsase.2022.100850>
- FAO. (2022). *The State of World Fisheries and Aquaculture 2022: Towards Blue Transformation*. Food and Agriculture Organization of the United Nations. <https://doi.org/10.4060/cc0461en>
- Feng, Y., Wu, H., Zhang, X., & Yuan, J. (2021). Real-time fish species recognition using improved deep convolutional neural networks. *Sensors*, 21(14), 4675. <https://doi.org/10.3390/s21144675>
- Ferri, G., Cappa, P., & Salvetti, O. (2023). AUVs and environmental DNA: Integrating robotics and genomics for marine biodiversity monitoring. *Sensors*, 23(6), 2891. <https://doi.org/10.3390/s23062891>

- Free, C. M., Thorson, J. T., Pinsky, M. L., Oken, K. L., Wiedenmann, J., & Jensen, O. P. (2020). Impacts of historical warming on marine fisheries production. *Science*, 363(6430), 979–983. <https://doi.org/10.1126/science.aau1758>
- Fuentes, J., Reyes, L., & Cárdenas, C. (2022). AI-based fish health monitoring: A review of methods, technologies, and challenges. *Aquaculture*, 546, 737369. <https://doi.org/10.1016/j.aquaculture.2021.737369>
- Gao, M., Zhang, X., He, J., Wang, Q., & Liu, Y. (2023). Artificial intelligence for sustainable fisheries management: Challenges and opportunities. *Fisheries Research*, 256, 106602. <https://doi.org/10.1016/j.fishres.2022.106602>
- Golden, C. D., Allison, E. H., Cheung, W. W. L., et al. (2021). Nutrition: Fall in fish catch threatens human health. *Nature*, 534(7607), 317–320. <https://doi.org/10.1038/534317a>
- Graham, N. A. J., Wilson, S. K., & Jennings, S. (2020). Bridging local ecological knowledge and marine science to improve fisheries management. *Frontiers in Marine Science*, 7, 53. <https://doi.org/10.3389/fmars.2020.00053>
- Gunkel, D. J. (2021). *The Machine Question: Critical Perspectives on AI, Robots, and Ethics*. MIT Press.
- Halpern, B. S., Cottrell, R. S., Blanchard, J. L., et al. (2022). Building resilience into seafood supply chains. *Nature Reviews Earth & Environment*, 3, 245–258. <https://doi.org/10.1038/s43017-022-00257-8>
- Islam, S., Yu, L., & Wang, J. (2023). Robotics and automation in sustainable aquaculture: An integrated framework. *Aquacultural Engineering*, 101, 102347. <https://doi.org/10.1016/j.aquaeng.2023.102347>
- Jentoft, S., & Chuenpagdee, R. (2021). *Interactive Governance for Small-Scale Fisheries: Global Reflections*. Springer.
- Lee, C., Park, J., & Kim, D. (2021). Deep learning-based detection of harmful algal blooms using Sentinel-2 satellite data. *Ecological Indicators*, 125, 107555. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2021.107555>
- Li, B., Liu, X., Hu, H., & Wang, J. (2021). Smart robotic systems for autonomous aquaculture: A review. *Aquaculture*, 539, 736632. <https://doi.org/10.1016/j.aquaculture.2021.736632>
- Liu, J., Chen, C., & Huang, L. (2023). Integrating machine learning with ecosystem models for sustainable fisheries management. *Frontiers in Marine Science*, 10, 1165782. <https://doi.org/10.3389/fmars.2023.1165782>
- Liu, Q., Jin, H., & Xu, Y. (2020). Development and application of autonomous fish harvesting robots in cage aquaculture. *Journal of Bionic Engineering*, 17(5), 983–993. <https://doi.org/10.1007/s42235-020-0041-2>
- Ntona, M., Owusu, E. H., & Ranganathan, M. (2021). Digital oceans and blue justice: Data governance in fisheries and coastal management. *Marine Policy*, 132, 104672. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2021.104672>
- OECD. (2021). *Artificial Intelligence in Society*. Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://doi.org/10.1787/eedfee77-en>

- Oliveira, L., Gonçalves, L. M., & Ferreira, F. (2021). Monitoring fish health and behavior using computer vision and machine learning. *Computers and Electronics in Agriculture*, 189, 106399. <https://doi.org/10.1016/j.compag.2021.106399>
- Pérez-Rostro, C. I., Rubio-Maya, C., & Velázquez-Abunader, I. (2021). Challenges and opportunities for smart aquaculture adoption in Latin America. *Aquaculture Reports*, 20, 100720. <https://doi.org/10.1016/j.aqrep.2021.100720>
- Pinsky, M. L., Selden, R. L., & Kitchel, Z. J. (2021). Climate-driven shifts in marine species range: Scaling from individual behavior to community-level patterns. *Annual Review of Marine Science*, 12, 153–179. <https://doi.org/10.1146/annurev-marine-010419-010916>
- Plagányi, É. E., Punt, A. E., & Smith, A. D. M. (2023). Integrated modelling and management of marine social–ecological systems. *Fish and Fisheries*, 24(1), 21–40. <https://doi.org/10.1111/faf.12663>
- Rajendran, K. V., George, M. R., & Kumar, S. (2021). Smart aquaculture: Role of genomics and machine learning in disease management. *Current Science*, 121(5), 607–616. <https://doi.org/10.18520/cs/v121/i5/607-616>
- Reyes, L., Cañon, D. J., & Merino, L. (2022). AI-powered fish monitoring: Deep learning solutions for aquaculture. *Computers and Electronics in Agriculture*, 197, 106938. <https://doi.org/10.1016/j.compag.2022.106938>
- Ruan, R., Zhang, T., Tang, D., & Wang, W. (2022). Artificial intelligence in oceanography: From research to application. *Remote Sensing*, 14(2), 270. <https://doi.org/10.3390/rs14020270>
- Siddiqui, S. A., Salman, A., Malik, M. I., Shafait, F., Mian, A., Shortis, M. R., & Harvey, E. S. (2020). Automatic fish detection in underwater videos by a deep neural network-based hybrid motion learning system. *ICES Journal of Marine Science*, 77(4), 1353–1364. <https://doi.org/10.1093/icesjms/fsz189>
- Su, C., Xie, H., & Zhou, X. (2021). Integrating AI and big data for smart fisheries management: A global review. *Sustainability*, 13(3), 1289. <https://doi.org/10.3390/su13031289>
- Tan, C. H., Lee, H. W., & Goh, G. H. (2022). Deep learning for coastal habitat classification using high-resolution drone imagery. *Remote Sensing of Environment*, 276, 113074. <https://doi.org/10.1016/j.rse.2022.113074>
- Tran, K. T., Nguyen, H. D., & Hoang, D. T. (2023). Deep learning-based classification of freshwater fish species using low-light video imagery. *Ecological Informatics*, 72, 102198. <https://doi.org/10.1016/j.ecoinf.2023.102198>
- United Nations. (2023). *Sustainable Development Goals*. <https://sdgs.un.org/goals>
- Wang, L., Li, C., & Zhu, J. (2021). Forecasting fishery production using deep learning and environmental parameters: A case study from the South China Sea. *Ocean & Coastal Management*, 204, 105542. <https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2021.105542>
- Wang, Y., Zhang, L., & Jiang, Y. (2022). Design and implementation of a robotic aquaculture system for offshore fish farms. *Robotics and Autonomous Systems*, 148, 103921. <https://doi.org/10.1016/j.robot.2021.103921>
- World Bank. (2021). *World Development Report 2021: Data for Better Lives*. The World Bank Group. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1600-0>

- Yates, M. C., Fraser, D. J., & Derry, A. M. (2021). eDNA as a tool for environmental monitoring and ecosystem assessment in aquatic systems. *Frontiers in Ecology and the Environment*, 19(4), 215–224. <https://doi.org/10.1002/fee.2318>
- Zhang, Y., Ma, Y., & Liu, L. (2022). AI-enhanced forecasting models for fish stock estimation under changing oceanographic conditions. *Environmental Modelling & Software*, 148, 105250. <https://doi.org/10.1016/j.envsoft.2022.105250>
- Zhao, J., Li, M., & Chen, Z. (2020). A deep learning framework for fishery stock forecasting using multivariate time-series data. *Ecological Informatics*, 57, 101062. <https://doi.org/10.1016/j.ecoinf.2020.101062>
- Zhou, L., Zhang, Y., & Chen, H. (2023). Smart aquatic sensing networks for real-time water quality monitoring using AI-based anomaly detection. *Water Research*, 235, 119793. <https://doi.org/10.1016/j.watres.2023.119793>

**IMPROVING SPERM QUALITY IN WISTAR RATS USING GREEN-SYNTHEZIZED
ZINC OXIDE NANOPARTICLES**

REMITA Ferial¹

BOUSLAMA Zihed¹

BENCHEIKH Rym¹

¹Environmental Research Center, Alzon, Annaba, 23002 Annaba, Algeria

ORCID ID: 0000-0002-4847-1309

Abstract

This study explores the impact of green-synthesized zinc oxide (ZnO) nanoparticles on sperm quality in Wistar rats, with a focus on countering the adverse effects induced by environmental pollutants, such as copper toxicity. ZnO nanoparticles were synthesized using a green method involving plant-based compounds from *Craetagus monogyna*, renowned for its bioactive properties and eco-friendly synthesis potential. Experimental groups of Wistar rats received treatment with varying concentrations of ZnO nanoparticles over a controlled period, while sperm quality parameters including motility, concentration, viability, morphology, and oxidative stress markers were meticulously analyzed. The results demonstrated a significant improvement in sperm parameters among rats treated with ZnO nanoparticles compared to the control group, with notable reductions in oxidative stress and sperm abnormalities. This enhancement in sperm quality is attributed to the nanoparticles' antioxidative and anti-inflammatory effects, which help mitigate the cellular damage often exacerbated by heavy metal exposure. These findings underscore the promising role of green-synthesized ZnO nanoparticles as a bio-compatible solution for improving reproductive health, especially in environments affected by heavy metal toxicity, and support further exploration of their application in addressing sperm toxicity in diverse animal models.

MANAGEMENT OF INDUSTRIAL LIQUID EFFLUENTS

Fatima BOUMECHHOUR

Process Engineering Department, University of Boumerdes, Algeria

orcid.org/0000-0002-3941-3481

Summary

The considerable variety of industrial wastewater (IWW) requires a specific approach tailored to each industrial sector, often involving the use of specialised processes. In addition to crucial analytical data, in-depth knowledge of manufacturing processes and circuit structuring is essential to understand specific requirements and make informed decisions about appropriate treatment. Several main categories of discharges emerge within the industry, each requiring a distinct approach to ensure effective wastewater management and minimise its impact on the environment.

The nature of industrial effluents is extremely varied and legislation is very strict with regard to discharges into the natural environment. Certain industrial processes generate water with characteristics that make it possible to treat urban wastewater, such as activated sludge treatment. However, traditional treatment methods are sometimes inadequate. The use of a specific approach makes it possible to avoid discharges into the industrial sewerage system and the WWTP, while neutralising chemical and biological pollution at the outlet of each facility.

The management of liquid effluents in industrial areas is characterised by a comprehensive approach. Some industries discharge their wastewater directly into the municipal sewer system without any prior treatment. However, the management of these discharges using the comprehensive approach (industry-WWTP-environment) has significant limitations.

The objective of our work was to characterise the liquid effluent from a gas production company. The results of this study showed that the values of the physico-chemical parameters and heavy metals met the discharge standards.

Keywords: Industrial liquid effluent management, Pollution, Comprehensive approach and targeted approach.

10.07.2025
ISBN: 978-625-96774-3-9
ASES PUBLICATIONS – 2025©